UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01310220 7

R125
-m
(10)
$6\frac{1}{4} \times 9\frac{1}{2}$

(10)

UT Back-in-Print Service

The content of this book constitutes a unique on-demand replica of an original publication. This replica has been produced on acid-free paper at the University of Toronto, Canada in 1999 using digital imaging technology.

The Service replicates out-of-print books with the permission of the copyright holders or their agents. Further reproduction in any form of copyright volumes is prohibited.

МИЛОШ ОБРЕНОВИЋ

КЊИГА ТРЕЋА

(1827—1835)

написао

Др. **Мих. Гавриловић**

У БЕОГРАДУ

НОВА ШТАМПАРИЈА „ДАВИДОВИЋ“ — ДЕЧАНСКА УЛ. БР. 14

Љуб. М. Давидовића

1912

LIBRARY
FEB 5 - 2001
UNIVERSITY OF TORONTO

ELECTRONIC VERSION
AVAILABLE
No. 39900345
UCTC-282A

ПРВИ ОДЕЉАК

ХАТИШЕРИФ ОД 1829 ГОДИНЕ

ГЛАВА I

ДРУГА ВЕЛИКА ДЕПУТАЦИЈА У ЦАРИГРАДУ, ЊЕНА УПУТСТВА И ПРВИ КОРАЦИ

МАРТ—МАЈ 1827

I — Долазак рускога посланика у Цариград (1 феб. 1827). — Депутација одлази у Цариград (28 феб.). — Њен састав и општа упутства.

II — Упутства о наследном кнежевском достојанству.

III — Милош руској влади о наследству. — Одговор и мишљење руске владе.

IV — Долазак депутације у Цариград (17 март 1827). — Илија Марковић и Марко Ђорђевић на Порти (19 марта). — Рибопјерово мишљење о наследном кнежевском достојанству. — Његови савети депутацији. — Милошева последња реч о наследности.

V — Прва аудијенција депутације на Порти (21 апр.). — Изгледи. — Милошева издашност. — Герман и Рибопјер о томе. — Портина индиферентност према орпском питању.

I

Пошто је потписана Акерманска Конвенција, Александар Ивановић Рибопјер, један од њених потписника и који је још 1824 био наименован за рускога посланика на Порти, пошао је у Цариград. Он је предузео тај пут преко Јаша и Букурешта, да би се упознао са стањем у Молдавији и Влашкој које су биле једна од главних тачака у спору између Русије и Порте и из којих је најзад турска војска била изашла. Дочекиван и испраћан свуда свечано и са страхопоштовањем од кнежева румунских и бојара Рибопјер најзад приспе у турску престоницу (1 феб. 1827 год.).[1]

[1] Рибопјер говори о овоме триумфалном путу у својим белешкама, које су објављене у *Руском Архиву* за 1877 год.

Глас о доласку рускога посланика у Цариград очекиван је с великим интересом и нестрпљењем у Србији; радост и одушевљење које је изазвала тамо Акерманска Конвенција били су донекле умањени очевидним нерасположењем и злом вољом Портином. И ако се султан тим актом свечано обавезао да српско дело сврши што пре, а најдаље у року од осамнаест месеци и у договору с депутатима српскога народа, ипак и после читава четири месеца он није саопштио Милошу ту своју обавезу, нити је тражио депутате с којима би његови министри ступили у преговоре. Осећајући важност те форме Милош се обрати Рибопјеру с молбом да изради на Порти, да или сама затражи да Срби пошљу депутацију или да је он позове.[1]

Ускоро Милош промени мишљење. Да се не би губило време, јер му је, сасвим природно, било стало да се народни послови што пре сврше, он се реши да се одмах користи присуством рускога посланика у Цариграду. Заиста, Рибопјер, пролазећи кроз Букурешт, изјавио је био Милошевом агенту Димитрију Мустакову да ће по доласку на своје опредељење без оклевања предузети српске послове.[2] Тако 28 фебруара Милош пошље депутацију у Цариград, не дочекавши, дакле, формалан позив од Портине стране и без обзира што ће због тога пасти у противуречност пред руским послаником коме је, месец дана раније, другојачије писао о тој ствари и који је после ту „чудновату противуречност“ заиста и пребацио Герману.

Чланови депутације били су одређени још о скупштини на којој је објављена Акерманска Конвенција, само је изабрани секретар Аврам Петронијевић био замењен другим лицем. Она је дакле била овако састављена: Лазар Тодоровић, дугогодишњи секретар и повереник кнежев, председник депутације; кнезови Илија Марковић и Атанаско Михаиловић (из нахије рудничке),[3] саветници депутације; Марко Ђорђевић,

[1] *Држ. Арх*, К. К., 192, fol. 46. 27 јан. 1827. Милош Рибопјеру.

[2] *Држ Арх.*, К. К., 185. 11 јан. 1827. Димитрије Мустаков Милошу. — 16 феб. 1827. Милош М. Герману.

[3] Атанаска Михаиловића због болести заменио је у Цариграду, 19 септембра 1827, Стојан Симић кнез левачки.

кнез Београдскога Суда, као добар познавалац грчког језика, постављен је био за секретара и драгомана њеног.[1] Најзад њима је био придодат Јован Антић да им служи као писар и хазнадар, он није у правом смислу припадао депутацији, њему је било намењено да води „домостројитељство депутацијалног конака, јела и пића и прочих потреба, нужних к дочекивању гостију, који би дошли депутацији на посјешчениje".[2]

Пре него што ће депутате отправити у Цариград, Милош им је сем народне молбе султану[3] дао још „полномошчије"[4] и „наставленија"[5] односно тачака о којима ће се водити преговори. У главном та се њихова упутства своде на оно што је казано у упутствима депутације од 1820 године, која опет нису ништа друго до извод из народне молбе предате Порти исте године. Сем тога депутати су понели за Порту по тачкама те молбе од 1820 детаљно разрађена објашњења за све српске захтеве, у којима се доказује важност њихова и начин како ће се решити.[6]

Занимљив је факат да је поновљена пета и шеста тачка молбе од 1820 године, којима је тражено: деоба народа на сталеже, право давања чинова и да се свакоме човеку суди по законима његовога реда.[7] Милош као да није придавао важност овим захтевима, јер односно њих не даје депутатима никаква упутства, даље о томе више није било речи између њега и депутације за време целога тока преговора.

Најзад Милош није изоставио да депутатима поред усмених савета дâ и писмена упутства за узајамне

---

[1] Испор. књ. II, стр. 243.

[2] *Прилози*, 27 феб. 1827.

[3] *Прилози*, 17 јан. 1827.

[4] *Прилози*, 27 фебруар 1827.

[5] *Прилози*, 27 феб. 1827.

[6] *Држ. Арх.*, К. К., 198, fol. 57—81. Како сва ова објашњења, тако су и народна молба султану и народни акт од 17 јануара 1827, којим је Милош по трећи пут на последњој скупштини изабран за наследног кнеза, спремљени били и на српском и на грчком језику да би их Порта могла боље проучити. Преводио их је на грчки Ђорђе Захаријад шабачки учитељ.

[7] *Држ. Арх*, К. К., 198, fol. 77—78. Чл. 5. и 6.: *О подели народа на сталеже и о законодавству.* Грчки текст.

односе.[1] У свима пословима Лазар Тодоровић има прво место и он води прву реч. „Љубов взајимна, наређује Милош, да руководи све членове депутације како у дому тако и у свим делима извән дома, на чест и славу народа и књаза, да се не уподобе последњој депутацији.“ Све беде и невоље које су депутати издржали у затвору у Цариграду од 1821 до 1826 године нису могле да искупе њихове распре и погрешке у очима Милошевим, он им је то свуда па и овде пребацивао.

Што се тиче односа депутације с руским посланством, депутати су имали да стоје у непрестаним односима с њим преко Михаила Германа[2] кога је Милош већ раније био отправио у Цариград.[3]

II

Тежиште политичких упутстава депутатима било је друга тачка народне молбе од 1820, тј. тачка о наследном кнежевском достојанству. Милош је у њој гледао не само добитак за себе и за своју породицу него је ту концесију сматрао и као једино средство да се привилегије заједмчене народу одрже у снази, и да се земља сачува од унутрашњих раздора и штетних страних утицаја. Како је пак та тако важна ствар зависила од Портине добре воље, јер на наследност кнежевског достојанства Срби нису имали право по уговорима, Милош је био готов да употреби сва средства да Порту расположи у своју корист: уверавања, доказивања, поткупљивање Портиних високих чиновника, у опште све да се дође до те концесије.

Наравно полазна тачка за такав рад морала је бити жеља српскога народа. Приставши 1815 године уз Милоша, народ га је тиме назначио себи за поглавара; године пак 1817 скупштина кнезова свечано га је изабрала за наследног кнеза, и 1820-те народ је

[1] *Прилози*, 27 феб. 1827: *Наставленија депутацији народној сербској сверху приватних отношенија.*

[2] *Ibidem.*

[3] Књ. II, стр. 243.

у своме прошенију султану тражио да га потврди у достојанству наследнога кнеза. Међутим Порта није хтела ни да улази дубље у то питање, као што смо раније видели. Заиста тај је народни захтев био очевидно противан смислу осмог члана Букурешког Уговора на коме се једино требало да заснива народна молба од 8 септембра 1820 године; Русија пак није могла тражити од Порте да се овако важна концесија унесе у Акерманску Конвенцију. Али конвенцијом је било дато Србима важно право да сами бирају своје главаре, тј. кнезове (име *кнез* било је утврђено тек хатишерифом од 1830 године); том конвенцијом њима је даље било дато право да подносе Порти захтеве и молбе, које не би биле противне њиховом својству поданика Портиних (qui ne seraient point contraires à la qualité de sujets de l'Empire Ottoman). Полазећи с те тачке да Срби имају право бирати себи поглавицу и да могу чинити представке Порти у горњем смислу, Милош је учинио, као што смо видели, да га народ опет изабере за наследног кнеза Србије (народни акт од 17 јан. 1827 год.),[1] и сад тражи да тај избор султан озакони. То је био врхунац његових личних амбиција и разумљиво је што је депутатима тачка о наследном кнежевском достојанству нарочито препоручена и што је нарочито истицана у молби коју ће депутати поднети султану, односно Порти.[2] Милош им је наредио да у питању о наследству „ни једне черте" не попуштају и јављају „и најмањи отговор Портин о овој точки".[3] Он се у осталом с правом надао да ће Порта после толиких концесија које су јој Срби помоћу Русије истргли, пристати да једним добровољним актом привеже за себе Србију, која је најзад успела да извојује себи изузетан положај. С тога је он био развио у једном објашњењу Порти, — под заглављем „прошеније о наслеђственом књажеству" које је стилизовано као да долази од стране народа — све разлоге који би је

[1] Види књ. II, стр. 242.
[2] *Прилози*, 17 јануар 1827.
[3] *Прилози. Наставленија* од 27 феб. 1827.

могли навести да учини ту концесију. Он прво доказује Порти интерес који ће она имати кад се на тај начин обезбеди мир у Србији. Интриге и борба које би неминовно настајале при сваком новом кнежевском избору штетне су и по Србију и по Порту; стране државе би могле новцем и интригама утицати на избор и тако тајним начином учвршћивати утицај у Србији; ненаследни кнежеви Влашке и Молдавије нису ли толико пута, гледајући само своје личне интересе, угњетавали и оглобили народ, па га затим напустили, оставивши за собом буну и незадовољство?! Да се не би могло рећи да Милош тражи наследство само своје породице ради, он није тражио наследност по првороћењу, већ да се хатишерифом дâ народу право „да књаз са согласијем совјета, старејшина и народа назначи из своје фамилије себи прејемника, не по первородству, но по способности за дела, којего прејемника представиће (по смерти књаза) Височајшој Порти совјет, старејшине и народ, које представленије својим хатишерифом да потврди на књажество".[1]

Много су занимљивији разлози који се наводе да се наследно кнежевско достојанство подари породици Милошевој као награда и „признателност" за услуге учињене Порти и Србији. Ту Милош, на народна уста, на нарочити начин износи своју улогу у 1813 и 1815 години. И ако су старешине напустиле земљу, ипак, вели он, онај део народа, који се склонио у планине, био је готов на страшан отпор; четничким ратовањем он је могао нанети султановој војсци огромне штете докле би га покорила. Милош који није хтео оставити земљу, жртвујући свој живот, отишао је Куршид-паши, предао и себе и народ милости султановој и по препоруци Куршидовој уверио је народ да ће бити помилован од султана. Народ је, на његову реч, поверовао и предао себе, шанчеве, градове и оружје, које је још у рукама имао; на позивање његово вратили су се у поданство своме цару и многи бегунци из Аустрије и Русије.

---

[1] *Држ. Арх*, К. К., 198, fol. 59: *Прошеније о наслѣдственом књажествѣ.*

На тај је начин он положио прве основе мира у земљи, примиривши народ са султаном. Земља би остала до краја у томе миру да је крволочни и ненасити Сулејман-паша није поново довео до крајности. Не обзирући се на то што је Куршид-паша дао Србима потпуну амнестију за прошлост, Сулејман их је немилостиво глобио и кад се сиротиња није имала чиме откупљивати, везир је стотине невиних жртава живе на коље набијао. Народ је тада јако викао на Милоша, што га је Турцима предавао да овако срамном смрћу умире, а није га пустио да с оружјем у руци изгине. Ове су невоље изазвале други устанак. Ко је утишао ту буну? Ко је учинио да тај покрет против Сулејман-паше не изиђе из граница лојалности према султану? „Опет наш књаз Милош, ког је народ преда се узео и који је непрестано желео одержати народ веран цару!“ Тако је народ опет дао заклетву султану преко Марашли-Али-паше.

Па и после овог времена искушења су се непрестано низала. За пуних једанаест година, посред најбурнијих прилика за Отоманско Царство, Милош је успео да одржи у Србији мир. Он није штедео никога, па ни саме зломислене старешине, које су хтеле народ да побуне. Петра Молера, капетана Радича, кнеза Симу Марковића, Драгића капетана београдског, Павла Цукића војводу жупског, попа Саву левачког војводу и најзад и самога Карађорђа, све људе знатне чином и родом Милош је смрћу казнио зато што су ишли противу мира и заклетве верности дате султану. Исто је тако угушио покушаје Марка Абдулића и Стевана Добрњца, буну Милоја Ђака и Ђ. Чарапића. Он је одбио савез који му је нудио силни Али-паша јањински, затим је одбио позиве Ипсилантија, морејских Грка и Хаџи-бега ајана сребрничког, који је с капетанима босанским и Сарајлијама радио против султана у Босни. Кад Грци нису успели да га придобију за своју ствар, они су покушали да побуне Србију и да лише живота њега, Милоша, који је тај мир одржавао. Прокламација Чарапићева — која је у своје време поднесена била београдском везиру —

јасно доказује где су били конци те завере која би била ужаснија од свију. „Но, благодареније Богу, како ово тако и сва прва покушенија, у здрављу нашега цара, уничтожио је и утишао је наш премили књаз Милош с помоћу вјерних старејшина и народа: обаче с коликим трудом својим, с коликим трошком и коликим крвопролитијем, то погранични и сам београдски валис свидетељствовати могу".[1] Милош је дакле представио Порти своју улогу у догађајима од 1813 до 1815, на начин да у њеним очима увећа своје заслуге; он је буне, које су само против њега и његове владавине управљене биле, изнео као покрете против султанове власти у Србији. Најзад Милош је био готов да сва ова уверавања и доказе о својој верности — од којих су једино истинити и од праве вредности за Порту одбијање позива Али-пашиног, Ипсиланти-јевог и морејских Грка — потпомогне и једним другим јаким аргументом: депутати су добили усмене поруке да не жале новац за поткупљивање Портиних великодостојника.

III

Ма како да су за Порту биле важне услуге које јој је Милош чинио — наравно имајући на првом месту интерес свога народа — ипак је он знао добро да ће се она врло тешко решити не само на наследно кнежевско достојанство, него и на оно што је свечано гарантовано Акерманском Конвенцијом. Њено устезање да позове депутате у Цариград било је очити доказ за то. Руска интервенција у преговорима између српских депутата и Портиних делегата изгледала је Милошу као једино средство за повољно решење српских послова. Саопштавајући грофу Неселроде свечаност и радост с којом је скупштина примила Акерманску Конвенцију и адресу благодарности цару Николи за учињена доброчинства, он му је изјављивао

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 198. 1827, fol. 59. *Прошеније о наслѣдственом княжествѣ.* — *Id.* 202. 1829, fol. 143 исто то. — Аргументација је ова поновљена и у Давидовићевом мемоару за руског посланика од 30 јануара 1830 год. Види *Прилоге: Зайиска видовъ князя Милоша Обреновича и старѣйшинъ народа сербскаго.*

и своје негодовање према Портином држању и уверење да ће она свима начинима гледати да се ако не удаљи, што би било врло тешко, од смисла уговора с Русијом, оно бар да буквалним тумачењем конвенције не дадне Србима неке битне уступке, на првом месту наследно кнежевско достојанство које се тражи у народном акту (који је приложен да га Неселроде покаже самоме императору Николи I и који ће акт преко депутата бити и султану представљен); затим да ће се Порта, може бити, држећи се такође строго смисла поменуте конвенције, одупрети да Срби имају известан број оружаних људи за одржање полицијског реда, и да имају „собственоје судопроизводство“ и унутрашњу управу на основи на којој буду хтеле старешине и народ а под врховном управом кнежевом; једном речи Милош се бојао да Порта не тражи већег удела у законодавству и организацији унутрашње управе Србијине. За успех преговора између депутације и Порте њему је изгледало као битно потребно, да један од чиновника руског посланства присуствује увек тим конференцијама, или да депутати јавно стоје у односима с посланством и да од њега примају савете у свима пословима. Сем тога он је тражио да Порта и Русија пошљу комисаре у Србију, који ће одредити границе, према којима ће се и данак пресећи. Присуство тих комисара учиниће да се Турци у пределима, који имају припасти Србији, не одупру њиховом уступању.[1]

На ове представке дошао је из Петрограда врло повољан одговор. Цару је било врло мило кад је чуо с каквим је одушевљењем и благодарношћу према Русији била примљена Акерманска Конвенција, и Неселроде је добио заповест да извести кнеза да може рачунати на потпору Русије у свима горњим питањима, и да су Рибопјеру издата упутства да колико-год може потпомогне депутате у захтевима односно унутрашње земаљске управе, судства, оружане полиције и одређивања границе. Руском министарству је

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 188. 23 јан. 1827. Милош графу Неселроде.

изгледало да ће се горња питања лако и лепо свршити. Међутим предвиђене су велике тешкоће за наследност, пошто се на то није имало право по уговорима. Докази Милошеве оданости за време нереда у Турској давали су министарству донекле наду да ће му Порта подарити такво достојанство као награду за показану верност, али је Неселроде отворено казао да ће се она јако опирати томе и да се не може натерати силом на то, јер се такав акт не слаже ни с њеним законима, ни с појмовима ни с обичајима: у целој Турској Империји само је султаново достојанство наследно. Неселроде је тврдио да и сам зна од коликих би користи било по Србију наследно кнежевско достојанство, али се у томе Русија мора ограничити само на што боља и јача пријатељска саветовања Порти, да се одазове жељи српскога народа; наваљивати на њу за то нема права. Неселроде је завршивао писмо уверавањем да Милош може рачунати на неограничену руску потпору у свима питањима, особито у онима која су зајемчена Букурешким Уговором и Акерманском Конвенцијом и да ће депутати видети на делу живо руско заузимање за српске послове, најзад је изразио жељу да кнез једном пожање обилне плодове свога стрпљења и постојанства.[1] У основи, дакле, Русија обећава своју помоћ само за оно на што има право по уговору, наследно кнежевско достојанство није улазило у ту категорију поред свега Милошевог доказивања и она се за то није интересовала. Али Русија је остављала Милошу одрешене руке да до наследности дође ако може, наравно под условом да се за ту концесију не жртвује ништа од правих народних интереса. Такав је био прави смисао упутстава Рибопјерових односно наследности.[2]

---

[1] *Држ Арх*, К К., 188. 22 март 1827. Неселроде Милошу. „Я знаю, что исполненіе таковыхъ ожиданій было бы для Сербіи весьма полезно; но мы должны будемъ ограничаться употребленіемъ сильнѣйшихъ дружескихъ внушеній для достиженія предназначенной цѣли: требовать же сего настоятельно, права не имѣемъ".

[2] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* Constantinople, 1826. Rec. et Exp. N. 1082. Петроград. 12 нов. 1826. Projet d'instruction à M. de Ribeaupierre.

IV

17-ог марта депутати су стигли у Цариград и М. Герман одмах представи Лазара Тодоровића Рибопјеру коме је Милош нарочитим писмом топло препоручивао депутацију.[1] Кнез Илија Марковић пак буде послат Портином драгоману да му јави да су српски пуномоћници приспели, и да очекују позив да се на Порти представе. Мундири који су им за ту свечаност требали одмах су били наручени. Портин драгоман Исак-ефендија закаже кнезу Илији да му дође сутра-дан (19 марта) са секретаром депутације, изјављујући да је увек био и да ће и даље остати Милошев пријатељ.

Депутати су врло добро разумели овај позив и изјаву и реше, с одобрењем рускога посланика, да том приликом предаду драгоману пет стотина дуката као поклон од Милошеве стране. Кад су Илија Марковић и Марко Ђорђевић изашли пред њега он их је хладно примио и срдито запитивао зашто нису донели препоруку од везира. На то му кнез Илија спусти под сиџаде запечаћену кесицу са пет стотина дуката с овим речима: „Ово наш кнез за сад Вашој Светлости као знак свога високопоштовања, препоручујући нову депутацију милости Вашој. Наш би кнез сматрао за част писати своме пријатељу, али се бојао да се због овога не би Ваша Светлост нашла нешто увређена или да писмо не би што нашкодило једној или другој страни у ово критично време!...“ Потом га замоли да би у свему поучавао депутате. Подметнувши још боље дукате пода се драгоман одмах

У главноме да тражи повраћање отргнутих предела, који су поименце изнесени као што је досад познато. Затим о наследству:

„Autrefois Milosch avait insisté sur la permanence de ses fonctions et le titre de prince (bey), pour marcher de pair avec les hospodars de Moldavie et de Valachie. La première de ces demandes semblerait avantageuse au pays, car elle rendrait plus stable l'administration intérieure et préviendrait les troubles inséparables d'une nouvelle élection, surtout dans les circonstances présentes. L'autre n'offre point le même caractère et a été dans le temps écartée par la Mission Impériale. Si cependant elles étaient renouvelées par la députation nationale, nous croyons devoir ne pas nous opposer à leur admission pourvu que ce soit par un effet spontané de la Porte et que ces clauses, but de l'ambition personnelle du chef, ne deviennent pas le prix de quelque concession nuisible aux véritables intérêts de la Servie“.

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 192. 28 феб. 1827. Милош Рибопјеру.

промени тон и обећа да ће депутацији бити у свему од помоћи. Сутра-дан их је врло ласкаво примио, говорио им да његов конак сматрају као свој, да му долазе без икаквих церемонија и саветовао им да се представе реис-ефендији после барјама. Све је то било срећан знак за српске послове. Депутатима је даље казано да могу слободно носити своје оружје, посећивати све крајеве престонице и да би им се дала потпуна безбедност сваки је од њих добио тескеру.[1]

Одмах по доласку депутата Рибопјер је узео да прегледа њихова упутства и друге документе које су са собом донели. Нашао је да је све исправно и добро, да се српски захтеви оснивају на Акерманској Конвенцији и молби од 8 септ. 1820. Али и он се заустављо на тачки о наследном кнежевском достојанству. Он је био мишљења да Порти не може изгледати ништа противније својству њених поданика него што је захтев о наследности, он у осталом није сматрао ту концесију као неопходно потребну за благостање Србијино.[2] Наравно посланик је то задржао за себе и рекао Герману да се наследност не да измирити с уговорима. Уместо да брани Милошеве претенсије Герман почне тако говорити у смислу посланикових речи да је чак рекао да ће депутати вратити своја упутства и пуномоћје и тражити друга. Рибопјеру се то учини и сувише неправилно, из тога разговора он је извео одмах закључак да су српски повереници невешти послу и да је потребно да им даје више савета него што је мислио. За тада он препоручи да депутати не пропусте да траже наследност, пошто у Акерманској Конвенцији стоји да Порта има да сврши са српским депутатима најнужније народне потребе у које се може рачунати и наследност коју је народ навео у својој молби. Само му је састав „прошеније

[1] *Дрэс. Арх.*, К. К., 198 28 март 1827. Депутати Милошу. — *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* Constantinople, 11 (23) апр. 1827. Рибопјер графу Неселроде.

[2] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* Constantinople, 26 март (7 април) 1827. Рибопјер графу Неселроде: „...rien sans doute aussi n'est moins indispensable à la prospérité de la Servie que cette prétention qu'on n'oserait proposer à aucun gouvernement indépendant."

о насљедственом књажевству" изгледао и сувише дугачак, јер није потребно саопштавати га Порти писмено у томе пространству, Милошеве заслуге треба излагати усмено. Специјално о својој улози у томе питању Рибопјер је рекао да се Русија према Акерманској Конвенцији не може јавно заузети за наследност, али да ће се ипак учинити све што се може, пошто је то жеља и рускога двора; изгледи на успех слаби су, али толико ће се успети да Милош буде доживотни господар Србије, да му се дâ право да после две или три године назначи себи за наследника кога члана из своје породице и да једним актом тај избор у договору с Народним Судом поднесе Порти на потврђење, што ће султан потврдити. Из ових савета депутати су извели и писали Милошу да посланик, а и остали чланови посланства мисле да ће се мучно успети да се наследност добије „јер у турском царству наследног књажества или другог звања нема".[1] Рибопјер је опет своје интимно мишљење о наследству и овим саветима које је дао депутатима овако свео у једном писму графу Неселроде: „Што се тиче Милошевих жеља ја их управо нисам одбио, али држим да је моја дужност да их сматрам само као споредну ствар и да оне треба да дођу после предмета од веће користи".[2]

Рибопјер је био за то да се српски послови што пре отпочну, још пре доласка депутације он је у два маха скретао Порти пажњу на српско питање и питао које је мере предузела да га сврши.[3] Али сад се већ морало чекати, ту је био рамазан, затим иде барјам, Турци за време тих празника не раде никакве послове, нарочито кад им нису хитни или кад су им непријатни. У томе очекивању да се послови отпочну, Рибопјер је саветовао депутатима да нађу

[1] *Држ. Арх.*, К. К, 198. 28 март 1827. Депутати Милошу

[2] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* Constantinople, 26 март (7 април) 1827. Рибопјер графу Неселроде: „je croirai de mon devoir de ne les envisager que comme un objet secondaire et de les subordonner à des objets d'une utilité plus réelle".

[3] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* Constantinople, 3 (15) и 10/22 март 1827. Рибопјер графу Неселроде.

„пријатеље, који по великим капијама ходе“, тј. лица која имају високих веза и односа, преко којих ће дознавати како српска дела стоје, како који Портин саветник или страни посланик о њима мисли и говори. Специјално им је препоручио кнегињу Маврокордато, чији је муж био прогнат у Брусу, кћер кнеза Мурузија, жену паметну и од високих релација, која је живела у суседству депутатског конака у Фанару и која се и сама препоручивала Милошу за сличне услуге. Депутати усвоје ове савете, и сем тога, такође, по савету Рибопјеровом, реше да обећају реис-ефендији по милиона гроша ако се народни послови сврше добро. Без „холандског кључа,“ тј. без холандских дуката нема ништа, писао је од прилике Мих Герман Милошу, нарочито не може ништа бити од наследнога кнежевског достојанства.[1]

На положај реис-ефендије, место Мехмед-Сејда-ефендије, који је то место заузимао још од дек. 1823 год., био је дошао баш тада Пертеф-ефендија дотадашњи бегликчи-ефендија (директор диванске канцеларије), а његово место је заузео Мехмед-Хакиф-ефендија, дотадашњи аметџи-ефендија (кабинетски секретар реис-ефендије).[2] Материјално стање новога реис-ефендије давало је најбоље наде депутатима „будући да јест сиромах и дужан“.[3] Међутим драгоман Портин, који је већ био запливао у те воде, саветовао им је разложно да с подмићивањем не хитају и да причекају докле Порта не назначи пуномоћника за српске послове, јер тај не мора баш бити реис-ефендија. Кад се то сврши онда је лако наћи начина и пута да му се та сума понуди. Говорио им је даље да у конференцијама не спомињу Русију и њену заштиту нити Акерманску Конвенцију, јер би то дражило Порту; да ће он сам, према своме положају, у званичним седницама говорити увек у интересу Портином; али да ће им после тајно показивати путове и водити их на начин

[1] *Дрэс. Арх.*, К. К., 198. 29 март 1827. М. Герман Милошу.
[2] *Staatsarchiv.* s d.
[3] *Дрэс. Арх.*, К. К., 198. 29 март 1827. М. Герман Милошу.

да се дође до жељеног циља. Ну и он је био уверен да Порта неће пристати на наследно кнежевско достојанство; све остало ићи ће лакше.[1]

Од самога почетка депутати су видели да треба да буду у својој мисији одмерени и смотрени. Баш пред њихов полазак из Србије био је умро београдски митрополит Кирило. Чим су они стигли у Цариград, и донели тај глас, патријарх одмах закаже Синоду седницу за избор новога митрополита. Дознавши за то депутати затраже од патријаршије лично а и преко посланика да избор новога митрополита одложи докле се о томе не споразуме с Милошем. Али патријаршија се живо одупре овоме захтеву охрабрена од самих Турака. Рибопјер је саветовао депутатима стрпљење упозорујући их на интриге Портине, која је одмах хтела да изазове упорност код њих. Посланик је говорио да се Порта јако каје што је у Акерману узела на себе онакве обавезе према Србији, и да хоће сваким случајем да се користи да их не испуни. С тога је по његову мишљењу најбоље да се Срби окане свакога протеста у владичанском питању; почети одмах тужбама није политично; ту ствар ваља оставити док се питање о богослужењу не реши, томе питању Порта се јамачно неће опирати, пошто нема разлога за то. Услед тога депутати приме без протеста извештај патријархов да је за митрополита београдског изабран и потврђен ловчански владика Антим.[2]

Ови први депутатски кораци у главноме свидели су се Милошу. Поступак патријаршије у постављању београдскога митрополита није га ништа изненадио, нити је био мишљења да се томе требало одупирати. Кад Порта пристане да архијереји буду Срби, онда ће и новопостављени архиепископ морати уступити своје место Србину. Милош је био решен да новога митрополита лепо прими, као што је то и дотада чињено. Исто је тако пристао и да се друга тачка народне молбе о наследству измени према Рибопје-

[1] *Држс. Арх.*, К. К., 198. 28 марта 1827. Депутати Милошу.

[2] *Ibid.* — Види књ. II, стр. 644.

рову мишљењу и да се депутати о томе с њиме споразумеју; у опште у свима питањима да му буду неограничено послушни и о свему да шаљу рапорте у Србију. Милош је најзад поновио усмене инструкције које им је дао пред полазак о томе важном питању, тј. да он баш не сматра као битни услов да буде наследни кнез са својом породицом, и да је и сам познавао све тешкоће на које би тај захтев наишао, те пристаје на посланиково мишљење да је довољно да се хатишерифом бар толико добије, да се кнезу на престолу даде власт назначивати себи наследника у сагласности с Народним Саветом и то не само из своје породице него и изван ње. Тако представљен наследник Порти на потврђење да мора бити „безусловно“ од ње потврђен. Али Милош је ово сматрао и као последњу реч са своје стране, и препоручио је депутатима да од свако модификоване тачке о наследству не одступају. Све друге концесије, које би Порта учинила српском народу, без ове једне, илузорне су; према томе ако наиђу код ње на отпор у овоме питању да одмах прекину даље преговоре под изговором, да би у томе попуштању ишли против воље и жеље народа који их је и сувише јасно изразио.[1] О такоме своме решењу он је известио 12-ог маја и руско министарство, изјавивши да даље не може ићи у попуштању, пошто је већ и сувише попустио од онога што народ жели, од наследствености по прворођењу.[2]

Јамачно Милош би морао одустати од овога решења да је настао стварни случај Портиног отпора у томе питању. Његово тврђење о непоколебљивости тога решења имало је само за циљ да принуди Порту на попуштање и да Русију учини што ревноснијом, циљ доста неполитичан и наиван у колико се бар Порте тиче. Руско министарство је то довољно јасно истакло одговарајући Милошу на његово писмо од 12-ог маја: оно је уважавало његово гледиште о важности

[1] *Дрэс. Арх.*, К. К, 198. 13 апр. 1827. Милош депутатима.

[2] *Дрэс. Арх.*, К. К., 188. 12 мај 1827. Милош графу Неселроде. „Отрицаюсь наслѣдственности для меня и фамиліи моей съ призначеніемъ такового въ чинъ преемническаго начальства.“

наследнога кнежевског достојанства, као што смо то већ и раније видели, али је изјављивало уверење да би се само утицајем ванредних и погодних прилика могле уклонити тегобе и Портин отпор у овом питању, тегобе које су резултат мухамеданске вере, обичаја и предрасуда. Према томе ако се поред свих пријатељских савета и утицања не може доћи до жељеног циља, то није политично одрећи се других правица свечано заједмчених Букурешким Уговором и Акерманском Конвенцијом, које су од несумњиве користи за српски народ. Преговарајући дакле с Портом не треба закашњавати решење јасних и одређених тачака предметима против којих она може с правом устати; треба свршавати ствари које Порта не може одрећи, а све остало оставити времену и приликама. Најзад одговор се завршивао да је наређено посланику у Цариграду да се држи тога правца, другим речма и благо речено: да је то последња воља рускога кабинета и да Милош има да слуша.[1] Заиста под истим датумом министарство је доставило и Рибопјеру да Русија нема ништа против Милошевог наследства, али да „она не може да подржава његов захтев, а да се не удаљи од основе на којој се заснива њена интервенција у српским пословима, тј да се не удаљи од јасних и тачних одредаба Букурешког Мира и Акерманске Конвенције.“ Министарство даље држи да Милош претерује важност наследности, кад тврди да ма шта Порта дала не вреди без ове концесије; напротив оно што се тражи на основи уговора обезбедиће Србији срећан живот.[2]

V

Прву званичну аудијенцију на Порти депутати су имали одмах после барјама, 21-ог априла. Као што је било у реду примио их је реис-ефендија у присуству Портиног драгомана; напољу су стајали драгомани свију страних мисија да виде и чују какав

[1] *Држс. Арх*, К. К.., 188. 19 јул 1827. Неселроде Милошу.

[2] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* Constantinople, 19 јул 1827. Неселроде Рибопјеру.

ће бити тај први састанак. По обичноме церемонијалу, који је детутатима био показан, упитао их је реис-ефендија преко драгомана на турскоме за кнежево и народно здравље. Драгоман је протумачио питање грчки на што је Лазар Тодоровић одговорио српски а Марко Ђорђевић преводио на грчки: да су како кнез тако и народ добро и да непрестано моле Бога за царево здравље и за здравље Његовога Високопревасходства реис-ефендије, да су народ и кнез наложили њима, депутатима, да замоле Његово Високопревасходство реис-ефендију да изјави Самодршцу Отоманскоме неограничену верност и привржености истога кнеза и народа. Изговоривши озе речи он метне поред њега народну молбу с пуномоћјем, које реис-ефендија узме и преда драгоману да их преведе на турски. „Порти је познато, одговорио је реис-ефендија, да је народ српски верна царева раја, а ви сте мусафери (гости) царски, и сада будите рахат докле се овај арз-мазар (молба) не преведе, и на високи преглед представи, па ћемо видети ваша дела.“ За овим их отпусти.[1] И ако је начин на који је реис-ефендија примио депутате био ласкав, ипак је било примећено да их није понудио да седну „а ни кафе ни чибука пред себе није им дао“, већ у драгомановој соби.[2] Руски посланик је био задовољан пријамом.[3]

Депутатима је изгледало да је већ дошао моменат кад ће једном отпочети преговори и спремали су се да их ревносно воде. Рибопјер им је ставио до знања да је добио налог да што пре сврши српске послове, и да њих, депутате, руководи у преговорима које буду имали с Портом; обећавао је даље да ће се срдачно и енергично заузети да се они повољно сврше. Међутим он их неће звати јавно к себи, док не буду имали бар две-три конференције с Портом. По његовом савету депутати су нашли лице преко кога ће се „подвући под кожу“ ономе који буде од

[1] *Држ. Арх*, К. К., 198. 30 апр. 1827. Депутати Милошу.

[2] *Id.* 30 апр. 1827. Михаило Герман Милошу.

[3] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* Constantinople, 25 апр. 1827. Рибопјер графу Неселроде.

Порте одређен за српске послове. Милош им је био оставио одрешене руке како у овим стварима тако и за што пристојније уређење конака, охрабрио их да се не боје трошкова који ће се морати чинити, кад су у питању овако важни преговори и послови: „трошкови се морају чинити и сад се не може комрачити." Свима да обећавају богате награде за услуге при решавању народних дела: „Све што сам досад штедио, и од уста својих укидао, све сам за ове дане штедио." Али наравно не треба ни „у ветар давати", то јест за концесије означене у Акерманској Конвенцији које се морају „без тога извршити"; треба само давати за тачке које ће се тек дискутовати, као што је тачка о границама, о данку, о наследству, за њих ваља „давати и сипати, нити можемо штедити." Милош је пристајао да се даде реис-ефендији по милиона гроша, драгоману Портином послао је наново пет стотина дуката, кнегињи Маврокордато три стотине и још неким другим лицима; препоручио је даље депутатима да узму за лекара неког доктора Аристовула, проблематичну личност, који је о медицини имао толико појма колико и његови болесници који су били толико несрећни да му се даду у руке, али који је, као лекар прошле депутације, знао њене тајне односе с руским посланством и служио јој — а може бити и Порти — као ухода. Требало је да га придобију за себе „подобно баки, која је и ђаволу свећицу запалила".[1]

Ова Милошева одрешеност, с којом је био готов да награди учињене услуге, обећавала је велику ревност код свију заинтересованих личности. Кнегиња Маврокордато кроз сузе је благодарила на дару који јој је Милош послао и изјављивала да је готова све жртвовати за њега. Михаило Герман, који је јако волео да се умеша у већа предузећа где је новац у питању, наваљивао је на депутате да се Портиним великашима обећа, нарочито за наследство, до два милиона гроша, тврдећи да је то мишљење и самога

[1] *Држс. Арх.*, К. К., 198. 3, 15, 30 апр; 21 мај 1827. Милош депутатима.

рускога посланика. То пак није било тачно. У томе питању Рибопјер се ограничио да саветује Герману обазривост, да се чине само обећања и да се награда не даје док послови не буду свршени, јер ако Турци стану добијати награде у току послова, они ће учинити све што могу да преговоре компликују и отегну да би што више извукли.[1] Германова издашност учини се Милошу неприлична и прекомерна; њему је било главно да се пред Портом покаже што мањи и сиромашнији да се што мањи данак плаћа, и сматрао је да није политично да се зна да он толиким новцем располаже.

Ревност депутата да се послови што пре отпочну није била ни од какве користи. После прве аудијенције код реис-ефендије они су сваки други или трећи дан одилазили на Порту и распитивали кад ће се једном преговори започети. Увек један исти одговор: да се мало претрпе док на њихове послове ред дође и да је Порта претрпана пословима!

Најзад 28-ог маја успеју Лазар Тодоровић и Марко Ђорђевић да по други пут изиђу пред реис-ефендију. Извињавајући се, они му изложе како народ с нестрпљењем очекује извештаје из Цариграда о раду њихову. Кад им реис-ефендија одговори да је Девлет у великоме послу, али да ће у одређеноме року свршити оно што је уговорено, Лазар му, да би га придобио за ствар, обећа пет стотина хиљада гроша кад послови буду свршени. И ако га је ова понуда стављала у искушење реис-ефендија ипак прекине овде разговор, позвавши Портиног драгомана и преко њега стане говорити, како је Порта добила од београдског

[1] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* Constantinople, 10 (22) мај 1827. Рибопјер графу Неселроде: „Je lui ai fait observer que loin d'y voir un moyen de la terminer promptement, (la négociation) il fallait au contraire craindre qu'il ne devînt un motif de plus pour la hérisser de difficultés dans l'espoir que les Serviens chercheraient à les vaincre à prix d'or. Cette considération jointe au désir de prévenir d'innombrables abus auxquels la prétendue nécessité de satisfaire la cupidité des Turcs aurait donné lieu, m'a décidé à engager les députés de s'abstenir de toute espèce de cadeaux pour le moment, mais de faire annoncer à ceux qui leur rendaient quelque service essentiel qu'ils en obtiendront à l' époque où les intérêts de la Servie seront définitivement réglés par la Porte."

везира неповољне извештаје из Србије: да Срби уводе регуларну војску; да ексерцирају и облаче војнике по европском начину и дижу касарне. Милош је заиста још 1826 године почео да оружа и униформише неколико стотина људи по европском начину,[1] на што му је београдски везир чинио замерке, али против којих се он разложно бранио, тврдећи да ово нешто оружаних људи не могу никако бити опасност за силну Отоманску Империју.[2] Јамачно су у Цариграду о свему томе били извештени од самог везира; али, по речма драгомановим, и Аустрија је подбуњивала Порту против тих новачења. Депутати су се бранили од овога пребацивања што су боље могли, тврдили су да у Србији нема више од две стотине једнообразно обучених и оружаних људи, који врше више полицијску него војну службу и да је у осталом тај број врло скроман за одржање унутрашњег реда у земљи. Реис-ефендија радо прими ово изјашњење и препоручи депутатима да пишу у Србију да се не чине уређења која су противна Дивану и „рајалуку“, и да се не нађу „увређени“ што им је то казао: то је „царски савет“, јер их цар „милује“. „Будите спокојни, завршивао је он, за сада се царство занима другим делима, и за ваша се стара; док ова оконча доћи ће и ваша на ред и почеће се радити...“[3]

---

[1] Види књ. II, стр. 613—614.

[2] *Држ. Арх.*, К. К. 198, fol. 122. 30 март 1827. Милош Хусејин-паши, беогр. везиру.

[3] *Id.*, 198, fol. 172. 28 мај 1827. Депутати Милошу.

ГЛАВА II

ПОЧЕТАК ПРЕГОВОРА И ПРЕКИД ОДНОСА ИЗМЕЂУ РУСИЈЕ И ПОРТЕ

ЈУН—ДЕКЕМБАР 1827

I — Порта према хришћанским силама због грчкога питања. — Русија и Порта у томе питању. — Депутати се туже Рибопјеру. — Његова нота Порти о срп. питању (7 јун). — Забринутост депутата због опште ситуације. — Портин одговор од 8 јула на ноту од 7 јуна. — Милош о ситуацији.

II — Лондонски договор о грчком питању (24 јун). — Кораци руског, енглеског и француског посланика у корист Грчке (август). — Порта почиње неодређене преговоре с депутатима (јул—септ.). — Рибопјерово мишљење о томе. — Хаџи-Хакиф-ефендија, комисар за српске послове (2 окт.).

III — Наваринсии бој (8 окт.). — Огорчење Турака. — Француски и енглески посланик напуштају Цариград (крајем новем.). — Рибопјер исто тако (4 дек.). — Портина обећања депутатима. — Рибопјерови савети депутатима. — Њихово очајање. — Султанов манифест (8 дек.). — Аустријски интернунциус о ситуацији.

I

Онакво Портино држање било је резултат њенога тешког и неизвесног положаја према хришћанским силама, нарочито према Русији, због грчкога питања које је све више сазревало. Протокол од 23 марта (4-ог апр.) 1826, који је Велинктон потписао с Русијом односно Грчке, био је постао предмет забуне за Енглеску;[1] док је она желела да Порту само заплашивањем натера да учини оно што се од ње тражи, дотле је Русија нагињала рату. Канинг је најзад на-

[1] Види књ. II, стр. 214—217.

шао да је овај tête-à-tête с Русијом опасан, он апсолутно није могао имати вере у њену незаинтересованост ако би дошло до компликација, с тога је хтео да тај савез прошири. У септембру 1826 године, кад Порта још није била примила руске услове у Акерману, он је ишао у Париз да придобије Француску да и она приђе поменутом протоколу. Изгледи на успех били су врло добри: Русија се томе није противила, уверена да један савезник више само може да послужи њеним плановима; Француска опет показала се врло наклоњена томе предлогу, јер ју је закључење протокола од 23-ег марта између Енглеске и Русије лишавало сваког утицаја у Грчкој, и она се морала решити да учини нешто за грчко ослобођење. Али преговори и пројекти о томе отезали су се, покушавало се да се придобије и Пруска и Аустрија; дотле је међутим Метерних живо интригирао, тако да је још почетком 1827 године акција у Цариграду у корист Грка била ограничена на енглескога посланика, јер Рибопјер још није био стигао.

23-ег јан. енглески посланик Стратфорд-Канинг поднесе Порти ноту у којој је изложио грчке захтеве на основи протокола од 23-ег марта (на који се директно није позвао) и понуди посредништво своје владе за мир. У то доће у Цариград и Рибопјер који је поред осталог имао за задатак да с енглеским послаником ради на примирењу Грчке и да званично саопшти Порти англо-руски савез. Већ на првом састанку с реис-ефендијом (8 феб.) Рибопјер му је нагласио јасно да је апсолутно потребно да Порта умири Грчку помоћу руске и енглеске интервенције, и да ће само тако бити постављени на сигурну основу пријатељски односи између Русије и Порте, који су обновљени Акерманском Конвенцијом. Реис-ефендија изјави на то своје дивљење. Зашто Русија, која је у Акерману тврдила да нема никаквих других захтева да чини Порти, сад ставља одржање добрих односа у зависност од грчких ствари? Порта је, одговорио му је од прилике Рибопјер, била у заблуди кад је тако мислила; цар Никола је увек желео и жели примирење

Грчке, а што о томе није било речи у Акерману то је само с тога што није хтео да још више компликује спор између себе и Порте, већ је желео да прво сврши своје послове, да се после као прави пријатељ може обратити Порти и говорити јој о апсолутној потреби да умири Грке. Аргументи које је развио реис-ефендија против оваквих захтева били су исти које је Турска увек истицала кад год је била реч о страној интервенцији у њене унутрашње послове: и ако је за Порту с једне стране потребно да сврши с грчким немирима, с друге стране њој је немогућно да прими страно мешање; ако Русија на то навађује Порта ће исто тако енергично бити томе противна; ни претње, ни напад неће је моћи натерати да другојачије чини.[1] На томе састанку Турци су јасно видели да Русија не одустаје од својих намера и планова; из поверљивих изјава пак Рибопјерових могло се видети да је она готова на рат, па ма остала и усамљена. Пишући о свему томе Метерниху 23-ег фебруара аустријски интернунциус вели: „Изгледа ми све више и више вероватно да г. Рибопјер — као што ме у то већ позитивно уверавају — има у џепу ултиматум, који ће поднети ако Порта ускоро не прими руско-енглеско посредништво".[2]

Међутим Порта се не преплаши. На званично саопштење протокола од 23-ег марта она одговори, 28-ог маја, дугачким али сувим и одрешитим актом да о томе протоколу неће водити рачуна. Тој њеној крутости, коју је јако сажаљавао аустријски интернунциус, били су разлог успеси постигнути против Грка: извештај о паду Акрополиса Порта је очекивала сваки дан, он је заиста и пао 24-ог маја.

Такве су биле прилике у Цариграду кад су оно Лазар Тодоровић и Марко Ђорђевић изишли пред реис-ефендију и добили онако неодређене одговоре. Депутати су добро познавали ситуацију и врло су паметно схватили да је сав разговор и уверавање о љу-

[1] Prokesch-Osten. *Geschichte des Abfalls der Griechen*, Beil. III, стр. 34—35.

[2] *Id*, стр. 36.

бави султановој према српском народу обично лукавство и изговор да се преговори одложе, с тога пишу посланику све што им је на Порти казано.

Рибопјер се дотле држао пасивно. И ако је гледао с нестрпљењем Портино ћутање односно српских послова, није хтео да му Турци пребаце прерано интервенисање. Али кад је видео из депутатског извештаја како Турци чине неоправдана пребацивања односно ексерцирања у Србији, њему је било јасно да су они решени да одуговлаче и не сврше српске преговоре, и да је потребно да изиђе из дотадашње резерве, која му је већ падала тешко.[1] Он је у осталом већ увидео не само њихову злу вољу, него и дубоко презирање и мржњу према њему. Велељепна и сјајна аудијенција коју је имао код султана 2-ог јуна била је врло хладна; султан није хтео да му учини уобичајену почаст да му лично упути неколико речи, чак није хтео ни да га погледа, већ је само дао знак великом везиру да одговори на његов говор.

Тако се Рибопјер одмах реши да преда Порти енергичну ноту и да је позове да у што краћем року испуни услове Акерманске Конвенције односно Срба. Његове су инструкције биле одлучне и препоручивале му да одмах сврши њихове послове. Пре него што ће предати ноту он наложи депутатима да кажу на Порти као да је он слао к њима и питао их шта су досад урадили. На тај је начин посланик хтео да уштеди депутатима једну непријатност, да им Диван не замери што су се жалили на одуговлачење преговора.

Пошто су депутати учинили такву изјаву Рибопјер позове нотом Порту да приступи испуњењу Акерманске Конвенције односно Србије, и да ступи у преговоре с депутатима (7-ог јуна).[2] И ако се Ри-

[1] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* Constantinople, 10 (22) мај 1827. Рибопјер графу Неселроде.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 198. fol. 176—185. *Copie d'une note remise à la Sublime Porte, par Monsieur le Conseiller privé de Ribeaupierre le 7 juin 1827.* „.... Plus de sept mois se sont écoulés depuis l'échange des ratifications, et bien que le temps qui reste suffit à peine pour la régularisation des nombreux objets qui se rapportent à la clause précitée, il n'est pourtant point

бопјер надао успеху од овога свог корака Порта је остала и даље немарна према српском питању: нити је она пристала да дâ посланику конференцију на протокол, нити одговор на горњу ноту; она је просто изјавила Франкинију, драгоману посланства, да Русија још нема права да чини представке у горњем смислу, пошто Порта за уређивање српских послова има рок од осамнаест месеца [1]

Поред свега посланиковог заузимања овакво стање ствари чинило је мучан утисак на депутате, они су били очајни кад су видели толико јогунство Портино. Ускоро ситуација се стала све више компликовати и неким другим околностима: у Цариграду су кружили гласови о савезу између Русије, Енглеске и Француске у корист Грка, могло се закључити да ће тај савез учинити да српски послови буду сасвим забачени и стављени у зависност од грчког питања. Портин драгоман чак је тврдио Марку Ђорђевићу да је српско питање одложено баш у моменту кад је дошло на ред, и то услед појаве ескадре савезних држава у Средоземном Мору, којом оне хоће да наметну Порти своје посредовање у грчкој афери. За депутате је била такође велика брига Србијин положај у случају војне између Русије и Порте, о којој се јавно говорило и

parvenu à la connaissance du soussigné que la Porte ait encore pris en considération les demandes des Serviens ou qu'elle ait fait quelques dispositions pour effectuer la restitution des districts détachés de la Servie, restitution qui doit être en quelque sorte la mesure préalable et essentielle des règlements organiques destinés à assurer le bien-être future de cette nation fidèle, qui s'est vue déjà trop longtemps privée des avantages dont elle a reçu la promesse en 1812, pour ne pas éprouver le besoin le plus pressant de voir enfin s'accomplir ses voeux légitimes. D'un autre côté la Cour Impériale a trop de droits, après une aussi longue et vaine attente, d'exiger que cette affaire soit définitivement réglée pour croire que la Porte veuille perdre un temps précieux qui pourrait être si utilement employé à réaliser les bienfaits, qui doivent émaner de la magnanimité du Sultan. Afin de donner à l'arrangement désiré toute la perfection nécessaire, il serait sous tous les rapports désirable que la Sublime Porte y procédât sans plus de délai et qu'après avoir accueilli les sollicitations que sans aucun doute les députés serviens lui auront adressées, elle veuille bien s'occuper de la rédaction du Hatti-Cherif qui doit confirmer les droits et privilèges de la Servie et des mesures nécessaires pour effectuer la réunion des districts détachés de ce pays..." — *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* Constantinople, 1827, бр. 5609. Иста нота, стоји да је „предата" 5 јуна; вероватно тада је написана. — *Ibid.* 10 јун 1827. Рибопјер грађу Неселроде јавља тај свој корак.

[1] *Држ. Арх*, К. К., 200. 9 јул 1827. Герман депутатима.

за коју се Турци живо спремали. Њихова лична сигурност била је такође предмет њихових размишљања, сећајући се жалосне судбине депутације од 1821 године. Те све своје мисли и зебње депутати саопште посланику 6-ог и 7-ог јула нарочитим писмом и преко Мих. Германа, молећи га да дâ упуства и савете о свему како њима тако и Милошу.[1] Сутра-дан, 8-ог јула, Франкини, драгоман посланства, донео је извештај Рибопјеру да му је реис-ефендија дефинитивно одговорио односно ноте о српском питању, од 7-ог јуна, да посланик може да протестује тек кад прође рок од 18 месеци.[2]

Све те ствари Рибопјер је хладнокрвно примио: депутатима препоручи да буду мирни и да не верују празним драгомановим примедбама;[3] по њиховој жељи писао је и Милошу и саветовао стрпљење, уверавајући га да он не губи из вида српско питање.[4] Депутатима је поред свега тога било и даље хладно око срца. Ситуација у Цариграду јако је притискивала њихову душу.

Милош је пак и без посланикових савета био решен на стрпљење. Баш у то време, 8-ог јула, депутати добију од њега писмо из кога су могли видети његово гледиште на ситуацију. Он је, наравно, био врло незадовољан Портиним држањем и бацао је кривицу за све на Аустрију, која је, по његову мишљењу, увек интригирала и радила против добра српскога народа, она и сада пред Портом увеличава његов рад на војној и полицијској организацији која је неопходно потребна за одржавање унутрашњег реда у земљи. Али знајући да су српски представници немоћни да натерају Порту на преговоре, он је био мишљења да је треба оставити да се сама склони на то, пошто заиста има

---

[1] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* Constantinople, 6 јул 1827. Депутати Рибопјеру. — Исто *Држ. Арх.*, К К, 198, fol. 221. — *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* Constantinople, 1827, бр. 5930. Прилог: 7 јул 1827. Герман Рибопјеру.

[2] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* Constantinople, 1827, бр. 5930. Прилог: Франкинијев извештај од 8-ог јула.

[3] *Петрогр. Арх. Мин Ин. Дела.* Constantinople, 1827, бр. 5931. Прилог: 9 јул 1827. Рибопјер депутатима. Саветује да: „Не вѣрили бы ничтожнымъ замѣчаніямъ драгомана Порты.“

[4] *Ibid* Прилог од 9 јула 1827. Рибопјер Милошу.

права да се позива на предвиђени рок у Акерманској Конвенцији, од којега је тек половина била истекла; на решење пак српскога питања Порта не сме заборавити пошто се руски посланик за њега тако живо заузима. Депутати и Србија имају дакле да се држе пасивно. „Ми само, вели он, да се уподобљавамо заседачима, који дочекујемо лов, но да га ми и хајкамо и терамо и дочекујемо то ми се чини сујетно.“ Иначе Милош је био уверен да су захтеви савезних дворова у корист Грка неправични и извињавао је Портину забуну.[1]

II

Оно чега се Порта највише бојала заиста се и догодило. Пад Атине учинио је да дипломатска акција европских држава постане бржа ако се још хоће да се Грци спасу. Преговори, који су се одуговлачили толико између Енглеске, Русије и Француске, свршени су 24-ог јуна (6 јула) у Лондону, тад је потписан Лондонски Уговор, по коме ће те три силе понудити Порти своје посредовање у циљу да се поврати мир између ње и Грка и затражити да се одмах учврсти примирје. Основе на којима ће бити васпостављен нов однос између Порте и Грка такође су биле изложене у томе акту: Грчка ће бити конституисана као аутономна област под султановим суверенитетом.

Почетком августа посланици Француске, Енглеске и Русије у Цариграду добили су поменути уговор с потребним упуствима, и већ 4-ог августа поднесу реис-ефендији ноту у којој су нудили посредовање и тражили да се учини примирје. Реис-ефендија, Пертеф-ефендија, није хтео ни да узме тај акт у руке и драгомани му га оставе на софи. Кад је истекао петнаестодневни рок, колико је Порти остављено за одговор, реис-ефендија одговори усмено драгоманима: да султан не може пристати на оно што се од њега тражи и да су ти захтеви скроз неправедни. Истога

[1] *Дрэс. Арх.*, К. К., 198, fol. 205. 1 јул 1827. Милош депутатима. Примљено 8-ог јула.

дана већ Порта добије од савезних посланика другу, оштрију ноту; али ни њу реис-ефендија не хтедне да узме у руке. У исто време посланици су писали заповедницима савезне флоте у Средоземном Мору да се приближе Грчкој која је била у великој опасности: 19-ог јула изишла је била из александријског пристаништа јака египатска флота да помогне с мора операције турске војске у Морејн. 28-ог августа (9 септ.) њихови драгомани одлазе опет реис-ефендији и саопштавају му да ће та комбинована ескадра заузети у грчким водама такав положај да ће омести — па било и силом — искрцавање турских или египатских трупа у Морејy.

На све то Порта остане упорна те посланици пошљу заповест адмиралима да блокирају грчку обалу од залива Воло до залива Арта, и како се опасност сукоба очевидно приближавала они се почну спремати да напусте Цариград чим дође у грчким водама до борбе између турске и њихових флота. Са своје стране султан се енергично спремао: завршивао је војну организацију и утврђивао Босфор.[1]

И у овако запетим односима са силама Порта је налазила да је у њеном интересу да свима начинима одржава Србе у заблуди, да је тобоже намерна да испуни своје обавезе према њима. Рибопјер је такође, поред све стагнације у пословима, индиректно наваљивао на њу да сврши српско питање.[2] У јулу она наставља да се политично препире с депутатима односно оружане полиције; допушта донекле да се полиција држи, али не и да се облачи у мундир и ексерцира, јер би то био рђав пример за остале њене поданике, итд.[3] Августа она се упусти мало даље у преговоре, шта више извести и Рибопјера званично да ће за српске послове у што краћем року наимено-

---

[1] G Isambert, *L'indépendance grecque et l'Europe*, стр. 304—305.

[2] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* Constantinople, 25 јул (6 авг.) 1827. Рибопјер графу Неселроде.

[3] *Дрэс. Арх.*, К. К., 198, fol. 225 и 239. 14 и 20 јули. Разговор депутата с реис-ефендијом.

вати комисара.[1] Извештавајући депутате о томе Рибопјер им је саветовао да буду спокојни и да мирно наставе рад на Порти. Ова препорука није била излишна: у Цариграду се већ био разнео глас да су српски депутати затворени код бостанџи-баше.

Кад су депутати после овога изишли пред Портиног драгомана, он им, по вишој наредби, затражи приватно српске захтеве, да у детаљима проучи у чему се они састоје и да их припреми за комисара који буде одређен за те послове (25 авг.). Два дана доцније већ, 27-ог августа, депутати су му излагали у чему се српске тражбине састоје. Депутати су их излагали по тачкама, а драгоман је одмах почео стављати примедбе на неке од њих говорећи да оне не могу бити испуњене. Готово све тачке народнога прошенија од 1820 имале су мало изгледа да ће их Порта усвојити у опширности коју је народ тражио.

Извештен од депутата о свима драгомановим примедбама Рибопјер им нареди да не одступају ни у чему од својих упутстава и назначи им укратко тачке из народнога прошенија, које се, по његову мишљењу, праведно могу тражити на основи Акерманске Конвенције, али да се на њу не позивају јер би то вређало Порту. За наследно кнежевско достојанство, које овде није могло ући, наложио им је да ни од њега не одступају, пошто је и то један од најглавнијих народних захтева; али ако на то Порта не пристане онда да тражи да се призна „прејемничество," тј. да кнез са Сенатом назначује себи наследника.[2]

1-ог септембра депутати предаду драгоману детаљно разрађене народне захтеве по молби од 1820 године, додавши томе и неке тачке из хатишерифа,

---

[1] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* Constantinople, 10 (22) авг. 1827. Рибопјер графу Неселр...е

[2] *Дрэс. Арх.*, К. К., 199, fol. 13. 29 авг. 1827. Рибопјер депутатима. „...Еслиже невозможно будетъ никоимъ образомъ склонить Порту на учрежденіе въ родѣ Милоша наслѣдственнаго княженія, то въ таковой только крайности вы можете дать согласіе на преемничество, испросивъ у султана для князя Милоша соизволеніе самому избрать обще съ Сенатомъ преемника, долженствующаго по смерти его (Милоша) управлять сербскимъ народомъ." — *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* Constantinople, 6384. 31 авг. 1827.

који је у половини априла 1827 године Порта издала за Влашку. Те је тачке Милош изабрао и тражио да се унесу и у српски хатишериф. После неколико дана већ драгоман им преда своје примедбе на поднесене захтеве. У главноме по његовим примедбама Порта је далеко од тога да пристане на оно што Срби траже. Не рачунећи наследно кнежевско достојанство, за које је драгоман одлучно одговорио да на њега Порта неће пристати, он је тврдио да ни друге тачке неће имати жељеног одзива. Наиме, Порта је желела да сем тога што ће Турци остати у градовима, да се још уз градове приброје и вароши с периферијом колико топ може да добаци, и да се Београдска Царинарница не урачунава у општи данак, пошто она припада београдском везиру. Односно тачака исписаних из влашког хатишерифа, важније као нпр. о застави (флагу), драгоман је казао у примедбама да се то не одобрава; друге пак мање важне да ће се одобрити. У исто време он је као узгред напоменуо да ће Порта, ако дође до рата између ње и Аустрије, бити принуђена да пошље војску у Србију да је брани. Претпоставка заиста неоснована (јер је Аустрија била у ово време једини искрени пријатељ Портин), али која је имала за циљ да се докучи српско гледиште о војној окупацији те да се Порта према томе равна ако би дошло до рата с Русијом.[1]

Предајући своје примедбе депутатима драгоман је нарочито истицао њихов поверљив и приватан карактер, те с тога они нису ништа говорили о тим својим преговорима реис-ефендији, који их је примио 16 септембра и обећавао им да ће се преговори ускоро отпочети, тврдећи да је његова двадесетодневна болест била главни узрок што се досад нису почели. Уверавао их, даље, да ће све добро ићи пошто је од београдског везира стигао извештај да се Милош оканио свију послова који султану нису били по вољи.[2]

[1] *Дрэс. Арх.*, К. К, 200. 9 септ. 1827. Марко Ђорђевић Герману.

[2] *Дрэс. Арх*, К К., 199, fol. 45—48. 18 септ. 1827. Депутати Милошу. — 18 септ. 1827. Лазар Тодоровић Милошу. 10 окт 1827. Противно овоме тврђењу Милош није био одустао од оружане полиције. За овај

Држање депутата у тој аудијенцији није било по вољи Рибопјеру. Он је био уверен да драгоман није смео ући у она објашњења и обавештења с њима без Портиног знања, и према томе је требало да су они та објашњења саопштили реис-ефендији, а не да ћўткё преко њих прећу. То само може дати повода Порти да изда нове наредбе Исак-ефендији да продужи овако празне разговоре те да губе време које би требало да употребе на корист своје отаџбине.[1] Односно уласка турске војске у Србију Рибопјер нареди Герману да депутати јасно кажу Порти да Срби не могу допустити да за њихову одбрану долази турска војска, пошто у прошенију траже да се сами бране.

Депутати су били непријатно дирнути тим умесним посланиковим примедбама; али су налазили још утехе у томе, што драгоманове примедбе нису званичног карактера. Они су се надали да ће ускоро моћи отпочети званичне преговоре, јер је руски драгоман добио саопштење на Порти да ће тих дана бити именован пуномоћник и за српске послове. За руске већ су били именовани делегати.[2]

Заиста две недеље доцније учињен је и тај корак напред: као комисар за српске послове био је именован, 2-ог октобра, Хаџи-Хакиф-ефендија, бегликчи-ефендија, угледан и уважен Турчин.[3] Али баш кад се очекивало да послови отпочну доће глас у Цариград да је египатска флота уништена 8 октобра код Наварина.

III

1-ог октобра савезничке флоте биле су се сјединиле код Занте и одатле се упутиле наваринској луци где се бавила турско-египатска флота састављена из 64

добри извештај кнез је послао везиру на дар 30.000 ока јечма, 5000 ока брашна, 1000 ока масла и 4 фучије меда.

[1] *Држс. Арх.*, К. К., 199, fol. 43. 17 септ. 1827. Рибопјер депутатима.

[2] *Држс. Арх.*, К. К., 199. 25 авг. 1827. Герман Милошу.

[3] *Држс. Арх*, К. К, 199, fol. 119. 9 окт. 1827. Мих. Герман Милошу.

јединице с 2438 топова. План хришћанске флоте био је да заузме наваринску луку, пошто је адмиралима изгледало да ће само тако бити добро извршена блокада Грчке, о чему су добили заповести од посланикâ у Цариграду. Били су решени да то заузимање изврше и силом пошто дотле вођени преговори с Ибрахим-пашом, заповедником египатске војске, нису давали изгледа да ће се та операција извршити мирно. 8-ог октобра око подне савезничка флота, састављена из 26 јединица с 1200 топова, уђе у луку и нађе турско бродовље у бојном реду. Одмах су отпочети преговори, али буду прекинути изненадним нападом турских фанатика на парламентаре, те се неочекивано отвори страховита битка, која претвори у пакао наваринско пристаниште. Око 5 сахата по подне турско-египатске флоте није било више; она је била уништена.

Наваринска погибија изазвала је право запрепашћење у Цариграду: Турци су највише полагали на ту флоту а сад су изгубили наду да ће поправити свој положај у Грчкој. У првоме моменту султан је намеравао да посланике савезничких дворова лиши живота; ипак он је успео да се савлада, и почео преговоре у циљу да савезнике раздвоји и да све набаци на Русију. Али успеха није било; наваринска битка је запечатила Лондонски Уговор; савезници су били принуђени да иду одрешитс до краја. 12-ог новем. посланици су тражили последњи пут од Порте да прими медијацију и да учини примирје с Грцима. Кад реис-ефендија одбије тај захтев, посланици затраже пасоше. Порта и то одбије у нади да ће они и даље остати на своме месту, кад се само не дира и у њихово достојанство. Међутим то јој није помогло. Крајем новембра посланици Енглеске и Француске укрцају се и оду неколико дана доцније; 4-ог декембра отпловио је и Рибопјер у Бело Море, други чланови посланства, међу њима и Михаило Герман, очекивали су само погодан ветар па да крену за Одесу.

Кад је прошла она прва забуна после наваринске битке и отпочети преговори са савезним посланицима, Порта није заборавила ни депутате. Реис-ефендија им

је саопштио да ће се поред свих заплета српски послови отпочети. Рибопјер, који се врло храбро држао у овим догађајима, такође их је охрабрио да се ничега не боје, да мирно остану у Цариграду и наставе преговоре с бегликчи-ефендијом, пошто ти преговори не стоје ни у каквој вези с наваринским догађајем, и базирају се на Акерманској Конвенцији, коју Порта мора испунити да не би дала повода Русији да с њоме због тога зарати. Међутим он им је опет саветовао да се у тим преговорима не позивају на поменуту конвенцију већ на своја упуства и народну молбу од 1827 године [1] 22-ог новем., спремајући се да остави Цариград, Рибопјер понови своје савете у истом смислу.

Поред свих храбрења посланикових и обећања Портиних да ће се српски послови отпочети и срећно свршити, депутати су живели у највећем страху видећи како је страшно нерасположење Турака против свију хришћана. Из смотрености они спале кореспонденцију с Рибопјером, протокол дêлâ који су водили, и сва Милошева писма, која би им могла нанети беде, кад би пала у Портине руке. Рибопјеров одлазак наравно поразио их је; дуго тамновање прошле депутације било је страшна успомена! „Ми днес бајаги славимо, писали су депутати Герману о Светоме Николи, ама каква слава?!... Бог да је на помоћ!“...[2] Извештавајући Милоша о приликама у Цариграду они су му наговестили да ће Портино држање и према њима и према Србији зависити у главноме од одношаја његових с београдским везиром, од кога ће Порта дознати право стање и тежње у Србији у овим мучним приликама.[3]

Према мухамеданском раздражењу могло се свашта очекивати; султан пак био је решен да не уступа у грчком питању и да не изврши Акерманску Конвенцију. 8-ог декембра, у време Рибопјерова одласка,

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 199, fol. 193. 28 окт. 1827. Рибопјер депутатима.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 200, fol. 210.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 199, fol. 221. S. d. Примљено 25 дек. 1827. Депутати Милошу.

он је издао један акт у томе смислу, упућен на све обласне паше и старешине, који је био предат и ајанима из целе царевине, који су се били искупили у Цариграду. У томе се манифесту живо напада Русија, Енглеска и Француска, али непосредно Русија је главни предмет мржње и фанатизма: она је главни виновник грчкога устанка, она је својим интригама завела француски и енглески двор. Султан је даље отворено изјављивао да је он био уверен да ће све морати да реши мач пошто хришћанским захтевима неће бити краја, и да би добио времена за спрему, он је пристајао на преговоре и давао повољне одговоре и ако су ти захтеви били срамни и штетни за царевину: „Тако и прошле године — вели се од прилике у томе акту односно Србије — Порта је била принуђена да пристане на апсурдне руске захтеве у Акерману, нарочито на захтеве односно Срба, и ако су они били такви да их Порта није могла примити. Она је то учинила што је морала, пошто су такве прилике биле“.[1] Правдајући своју политику и ређајући и даље своје оптужбе противу хришћана, политике савезника а нарочито Русије, манифест се завршивао позивом мухамеданаца у свети рат противу неверника.

Тај султанов апел остао је читава два месеца тајна за Европу. Барон Отенфелс, аустријски интернунциус на Порти, дознао је међу првима за њега и крајем децембра пише својој влади: „Овај документат, ако дође такав какав је у Петроград, биће тамо узет несумњиво као објава рата, као непобитан доказ Портиног решења да никако не испуни Акерманску Кон-

[1] Prokesch-Osten, *Op. cit.* Beil. III, стр. 140. — Н. Епанчинъ, *Очеркъ похода 1829 г. въ европейской Турціи*, I, стр. 7. Ми наводимо навод из једног примерка који се чува у *Дрэс. Арх.*: „L'année passée même, quoique les propositions absurdes faites par la Russie à Acherman sur les indemnités et notamment à l'égard des Serviens ne furent pas de nature à être acceptées, la Sublime Porte y a accédé malgré elle, pour se conformer à l'urgence du moment et pour sauver la nation musulmane, en attendant une meilleure occasion. Jusqu'à présent la majeure partie des articles a été mise à exécution et l'on avait, en dernier lieu, entamé les conférences relatives aux indemnités et aux affaires serviennes. Et bien que ces deux points ne fussent pas de nature à obtenir un heureux résultat, malgré cela on s'y résigne comme à un malheur...“

венцију и да ратује против ње".[1] Објашњење за Портино ратоборно држање интернунциус је налазио у њеноме уверењу да руски кабинет хоће рат по сваку цену, па ма шта она радила да је обезоружа уступцима и покорношћу; она је уверена да је Русија за последњих седам година истицала час грчко питање, час своје претензије само да изазове прекид дипломатских односа; у овоме тренутку она држи да ће бити нападнута за неиспуњење Акерманске Конвенције, одлазак Рибопјеров ставио ју је у немогућност да сврши у року који јој још остаје српско питање и питање о накнади руским поданицима: „Порта данас види, доцкан може бити, да ће тачно и поступно испуњење одредаба које се односе на Србију, бацити ову област у руке Русији, данашње расположење кнеза Милоша и једнога великог дела народа чине да се она боји тога резултата".[2] Накнада штете руским поданицима толика је да Порта више воли да тај новац потроши на своју спрему да се брани од свога заклетог непријатеља. У таквим приликама, закључује овај аустријски дипломата: „нема речитости, којом би се Порта могла уверити да остане скрштених руку и мирно чека да јој Русија зада смртни удар; сви наши напори треба да иду на то да она не изазове Енглеску и Француску;" грчко питање које је довело до ових раплета споредно је питање, „није више реч о томе под којим ће условима Порта остати сувереном Мозеје, већ је питање о њеноме опстанку".[3]

---

[1] *Staatsarchiv*, Цариград, 11 јан. 1828. Отенфелс Метерниху: „Cette pièce si elle est transmise telle quelle à Saint-Pétersbourg, y sera envisagée sans faute comme une déclaration de guerre, comme une preuve irréfragable de la détermination de la Porte de ne point remplir la Convention d'Ackerman et de lui faire la guerre."

[2] *Staatsarchiv*, 10 јан. 1828. Отенфелс Метерниху: „La Porte voit aujourd'hui, trop tard peut-être, que l'exécution stricte et entière des stupulations concernant la Servie, livrerait cette province entièrement aux Russes et les dispositions actuelles du knes Milosch et d'une grande partie de la nation contribuent à lui faire craindre ce résultat."

[3] *Ibidem.*

ГЛАВА III

СЕНЕТИ И УЛАЗАК БОСАНСКЕ ВОЈСКЕ У СРБИЈУ
нов. 1827 — мај 1828.

I — Упуства руске владе Милошу (9 нов. 1827). — Портина уверавања Милошу. — Скупштина старешина у Крагујевцу (16 дек. 1827). — Питање о сенету (обавези) Порти.

II — Сенети и наследно кнежевско достојанство. — Скупштински акт и обећања Хусеин-пашина. — Милошево гледиште на Портин сенет народу. — Извештај Русији (2 јан. 1828).

III — Портина политика; њен сенет народу; она објављује да ће градове у Србији посести војском. — Драгоманови покушаји да се преговара без обзира на Акерманску Конвенцију.

IV — Једновремени долазак сенета и босанске војске у Србију. — Милошево изненађење и протести. — Везирова објашњења.

V — Мере против турских евентуалних изгреда. — Стање турске војске у Србији.

VI — Измена сенета. — Опозивање Ст. Симића из Цариграда. — Милошева оцена турске политике. — Нови драгоманови покушаји и Портини предлози (7 апр.).

I

Битка код Наварина изазвала је у Русији велику радост. Влада је држала да ће тај догађај учинити да Порта једном озбиљно предузме преговоре с Рибопјером и да ће најзад тако свршити и српске послове. Ако би пак она претпоставила рат, цар је давно био решен и готов на то крајње средство. За сваки случај Неселроде похита да извести Милоша о гледишту царевом односно Србије и њене улоге ако дође до рата: царева је жеља била да она буде далеко од свију ратних беда и невоља и да српски народ остане у потпуном миру, како према Турцима у Ср-

бији, тако и према Босни и целој граници. Немогућност од стране Русије да Србима пружи помоћ, неизвесност, који ће правац узети ратне операције, ако Порта рат објави, били су од разлога који су говорили да Србија остане на миру, и да не страда без сваке користи и по себе и по Русију.[1]

Међутим поред тога што се султан манифестом од децембра онако отворено изјаснио пред мухамеданским светом против Акерманске Конвенције, на којој су се оснивали српски захтеви, он је ипак сматрао да је политично да не одгурне Србе од себе, систем заваравања и обмањивања лепим речма настављен је. Реис-ефендија је увек уверавао депутате да ће се њихови послови предузети па било војне или мира, само се за моменат треба стрпети јер су и сувише навалили други послови. Још раније пак Порта, решена на све према Русији, писала је београдском везиру Хусеин-паши да и он дâ реч Милошу да ће се српска дела отпочети па било рата или мира; да се постара улити му поверење и да добије гарантије да ће у случају ратà остати веран Порти. Пред оваким захтевимà и уверењима везировим, а извештен писмом Неселродиним од 9-ог новем. о гледишту рускога кабинета на држање Србијино у евентуалном сукобу, Милош је држао да је не само политично, него да може чак бити и од велике користи по земљу и по њега да уђе у објашњење с везиром односно Портиних захтева.

Добивши 1-ог децембра писмо од депутата од 21-ог новембра, у коме му јављају да су савезни посланици прекинули односе с Портом и да је рат с Русијом неизбежан, Милош је саопштио одмах Народном Суду какви се догађаји спремају и, решен да држи Скуп-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 188. 9 нов. 1827. Неселроде Милошу. „...Невозможность преподать Вамъ помощь и неизвѣстность какое направленіе возметъ наша армія, если Порта объявитъ намъ войну, убѣждаютъ въ необходимости оставаться Вамь въ тихомъ, безропотномъ положеніи, да бы необратить на себя, безъ всякой для самой Сербіи и для Россіи пользы, тяжкаго ига нещастій, кои за собою повлечетъ вторженіе въ землю Вашу необузданныхъ Турокъ. И такъ, повторяю Вамъ, Милоствый Государь, по волѣ Его Императорскаго Величества: ведите жизнь безмятежную при всѣхъ осторожностяхъ кои и до селѣ Вы наблюдали и не принимайтесь за оружіе даже и по вызовѣ насъ Портою на поле брани.“

штину у којој би се посаветовао о мерама које би у случају рата ваљало предузети, он је питао Народни Суд где би требало држати Скупштину, давши му на знање да ће она имати важне разговоре с београдским везиром, што би говорило у прилог да Скупштина буде ближе Београду. Сутра-дан 2-ог децембра Милош је добио одговор на своје питање. Кнезови Народног Суда били су мишљења да се Скупштина држи у Крагујевцу. У погледу угодности то је најзгодније место; сем тога ту ће преговори остати најлакше у тајности; најзад, како ће бити строго поверљивих ствари, предложено је да се позову само главне старешине.[1] Таква се Скупштина заиста и састала у Крагујевцу 16-ог децембра. Искупљеним старешинама Народни Суд је у име кнежево изложио преговоре, које су депутати водили у Цариграду и европске догађаје који су учинили да се преговори прекину; даље прочитано је писмо графа Неселроде од 9-ог новембра и препоручено да се свак строго придржава његове садржине и чува да се не поквари мир у земљи. Најзад је затражено мишљење Скупштине шта би било најбоље урадити за земљу у овим приликама. Водећи рачуна о свему што јој је казано, Скупштина реши: да у случају рата Србија остане на миру, да је то њен једини интерес и да се народ чува од интриганата који ће га подбадати на рат. Њој се чинило по току преговора као да је Порта била вољна да испуни своје обавезе према Србији, али да су је догађаји у Архипелагу омели и решено је још било да се на њу не навађује за дефинитиван хатишериф. Овакво мишљење било је заблуда према ономе што су Милош и његова канцеларија знали о правом стању ствари, али није било разлога да се ширем кругу старешина откривају Портине намере те да губе наду у успех своје владе.

У Скупштини је био изнесен исто тако Портин захтев, који је она учинила Милошу преко београдског везира. Наиме она је тражила од народа један *сенет*

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 95. 2 дек. 1827. Народни Суд Милошу.

(обавезу), да ће у садашњим приликама остати веран и покоран Порти, обећавајући да ће и она са своје стране дати такав акт Србији потврђен печатом султановим, у коме ће се обавезати да испуни народну молбу чим обнови нормалне односе с европским силама. Ма како да би такав захтев био незгодан у другим приликама, сада није изазивао никакву забуну код Милоша и старешина. Упуства рускога двора, да Србија остане на миру, разрешавала су и њега и Скупштину од свакога затезања у овом специјалном питању. Милош је тај захтев био проучио још пре састанка Скупштине и дошао до закључка да је сада најзгоднија прилика да се добије оно чега није било у Акерманској Конвенцији, тј. наследно кнежевско достојанство. Истина ратом између Порте и Русије стављена је у питање иста конвенција и оно што је за Србију уговорено; али он је знао и то врло добро, да ће Порта морати подлећи и да њено упорство може бити фатално по њу. С друге стране Милош је успео да придобије за се београдског везира. Од свога доласка у Србију Хусеин-паша му је био врло наклоњен и желео је да с њиме живи у миру и љубави. Везир није био онако затуцан Турчин као његов претходник Абдурахман, познавао је доста добро европске ствари и није се слагао са султановом политиком, јер је био уверен да ће Порта само морати поднети нове жртве, без икакве користи по царство. Кад је ступио с Милошем у преговоре односно сенета, Хусеин-паша је изјавио да је готов да му учини све услуге, које може учинити, тражио је од њега само стрпљење и да се тако узвлада, да се он, везир, пред Девлетом не осрамоти.[1] Једном речи Милошу је изгледало да су прилике врло повољне да се од Порте добије наследно кнежевско достојанство.

II

Милошеву политику пред Скупштином изводио је и овде Народни Суд, који изнесе као предлог да се,

[1] *Вукова Заоставштина.* Разговор Ал. Симића и Аврама Петронијевића с Хусеин-пашом, 8 дек. 1827 год.

поред давања траженога сенета, тражи од султана да сада хатишерифом призна Милоша Обреновића за кнеза Србије и да Порта дâ такође сенет да ће српско питање свршити по народној молби од 1820 године, чим уреди своје односе с европским државама. „Имајући овакови сенет од Порте у рукама нашим, вели се у акту Народног Суда од 15 ог декембра, извесни смо да ће нам прошенија наша испунити, како јој обстојатељства дозволе да се занима с внутреним уредбама царства свог. Овакав сенет Портин био би сам по себи већ торжествено признаније права наших и потврђење Акерманске Конвенције, а дарованије хатишерифа Господару нашем на књажеско достојанство од стране Порте довољно би било доказатељство свим државама и свем свету да отечество наше главу своју има и да је сасвим слободно. Ово би најизвесније било препјаствије свима интригантима, којих, као што знамо, по свима странама има, колебати и узнемиравати народ овај".[1]

Скупштина чија су заседања трајала до 20-ог дек. прими без устезања предлог Народног Суда да се изда Порти сенет; сем тога да се од Порте затражи исто таква обавеза, потврђена султановим печатом, да ће по свршетку заплета српски захтеви бити испуњени по прошенију од 8 септембра 1820 године, и да ће Милош за своју верност према Порти бити награђен по истоме прошенију и по народном акту од 17 јануара 1827, другим речма да ће му се дати наследност.

20-ог декембра то је решење било формулисано у нарочитоме акту, на коме је било потписано дванаест нахијских кнезова с осталим кнезовима; Јеврем Обреновић, Милосав Здравковић, Милета Радојковић и Јован Бобовац добили су наредбу да тај акт после божићних празника предаду београдском везиру с молбом да га пошље Порти.[2]

---

[1] *Држс. Арх.*, К. К., 95. 15 дек. 1827. Суд Народни Скупштини кнезова.

[2] *Држс. Арх.*, К. К., 199, fol. 223. 20 дек. 1827. Скупштина кнезова Хусеин-паши. — *Држс. Арх.*, К. К., 201, fol. 3. 15 јан. 1828. Милош депутатима.

Изасланици су стигли у Београд 4-ог јануара,[1] и везир врло лепо прими скупштински акт и Јеврема Обреновића с којим се тада први пут видео. У говору се често заклињао „душом и децом својом“ да ће учинити све што може, јер је рад „по себи један ... спомен оставити“.[2] Милош наравно није заборавио да том приликом тајно обећа везиру награду (100.000 гроша), ако изради да му се изда хатишериф на наследно кнежевско достојанство. Ствар је заиста јако зависила од везира, који је могао узети на себе да увери Порту колико би политично било придобити за себе српскога поглавицу и то пре него што би се непријатељства отпочела.[3] Хусеин-паша је изјављивао само сумњу да ће се моћи израдити наследство по првороћењу, јер је то противно „шурутима турским“, већ треба тражити право да Милош сам себи постави наследника, тј. право да српски кнезови именују себи наследнике, а они то могу извести по принципу првороћења. Ако Милош и његови наследници буду паметни, концесија да назначују себи наследнике довољна им је; ако то не буду, никакви им хатишерифи неће помоћи. „Ја ћу још нешто да вам кажем, рекао је везир Јеврему и Аврааму Петронијевићу, на поверљивијем састанку 7-ог јануара, и то што ћу вам казати јединствено [потиче] из моје љубави према вашему оцаку. Добио Господар тај хатишериф и био тај како му драго крепак за њега и наследство, све ће му бити всује ако не буде сâм своје преимућство сачувао; зато на две ствари треба да пази, прва је бити увек привржен своме цару...; друга је с народом својим увек што боље и лепше могао буде поступати; за кнезове нека бира оне који ће свагда желети добра његову оцаку и с њима да поступа колико је могућно милостивно; кметове нека с благим срцем дочекује и народ нека не гњави; поштене људе нека чествује а јарамазе богме нека каштигује... Кад тако управљао буде, нека је уверен да ће, док је века, колено ње-

[1] *Вукова Заоставштина*, 7 јан. 1828. Јеврем Обреновић Милошу.
[2] *Ibidem.*
[3] *Дрэс. Арх.*, К. К., 81. 12 дек. 1827. А. Симић Милошу.

гово над Србијом господствовáти. Ако се пак, напротив, не буде држао ове системе и увреди ли, рецимо, цара, то ће му забадава бити што ће хатишериф у рукама имати, јер кад се трактати с царевима кваре, како се онда не би одузела једна поклоњена ствар: цар ће наследство уништити кад буде погажена верност. Ако ли пак с друге стране народ узропти и викне једанпут: нећемо да та фамилија над нама господствује, онда нити му може помоћи цар нити ко други! Такве смо примере видели с јаким царевима, збациване су бивале често целе династије, то се и данас види...“[1]

10-ог јануара везир је прочитао Јеврему писмо, које је поводом српске молбе писао султану, он је заиста топло препоручивао захтев Скупштине (који је преведен на турски такође био спремљен за Цариград) и Милошеву верност. 12-ог јан. везиров татарин је пошао с овим документима из Београда у Крагујевац да прими Милошева писма за депутацију и да настави пут за Цариград.[2] 13-ог јануара Јеврем је отишао у Шабац. Везир га је обдарио самур-ћурком и лахор-шалом; остали кнезови су добили „добре капуте“.[3]

Бојећи се да везиров превод неће бити тачан, Милош је послао исти акт и депутатима да га лепо и верно на грчки преведу и предаду коме треба. Они су имали да пораде и сами на томе да Порта изда тражени сенет; Милош им је послао и сам концепт тога документа који ће представити реис-ефендији као desideratum од стране Скупштине. Кад Порта изда такав сенет они су имали да је увере да ће од народне стране добити исто такву обавезу, и да ће с њоме бити врло задовољна: али пре него што приме тај акт да га добро проуче да не би после произишле какве несугласице.

У саставу, који је Милош послао депутатима како треба да буде стилизиран сенет султанов, каже се, у главноме: да ће он испунити народу „сва прошенија његова од 1820 године“, што пре могао буде, а нај-

[1] *Вукова Заоставштина*, 8 јан. 1828. Јеврем Обреновић Милошу.
[2] *Id.*, Писмо од 11 јан. 1828.
[3] *Id.*, Писмо од 12 јан. 1828.

даље чим сврши своју распру са савезним дворовима. Специјално о наследном кнежевском достојанству није ништа споменуто. Милош није унео ту клаузулу не само с тога што се то implicite подразумева, пошто је она унесена у прошеније од 1820 год., него и зато што није хтео да сувише истиче ту концесију. Заузимање за ту ствар остављено је везиру, то ће бити од већег утицаја на Порту пошто јој се на известан начин оставља да она узме иницијативу и да сама обавеже Милоша. Међутим Милош је наредио депутатима да ако би их Порта позабавила и питањем о наследству да се држе својих познатих упутстава по тој ствари (прошеније од 8 септ. 1820 и Акт Народни од 17 јануара 1827). Милош им је и овом приликом изјављивао да је готов, на штету своју и своје породице, преиначити народну жељу у погледу наслеђа, наиме: да прими, место наследства по прворођењу, право, да он, а и сваки кнез који би после њега дошао, у договору са Саветом и старешинама народним, још за живота свога наименује из своје породице или из средине народа за наследника најспособније лице и да се тај избор подноси Блистателној Порти на потврђење.[1]

Добити од Порте сенет, као што га је сам формулисао, и наследно кнежевско достојанство, изгледало је Милошу као једино практични резултат, који се у ондашњим приликама могао извући. Услед тога је дао депутатима и генерална упуства о општем току преговора, наложивши им да не навађују на Порту и да не траже хатишериф у којем би биле детаљно разрађене привилегије зајемчене Акерманском Конвенцијом. За успешан наставак тих преговора треба причекати да се Порта измири с Русијом без које се не може ништа учинити: Срби невешти језику могу се везати једном речи у хатишерифу. Сем тога Русија је уговорила да се хатишериф прво њој поднесе на преглед и тек онда потпише. То је јасна Портина обавеза коју она неће да призна из охолости; Срби пак

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 201. 15 јан. 1828. Милош депутатима.

морају да се праве као да не знају тај факат и да не спомињу ништа о томе Порти. И оно што би уговорили с њом може после не бити признато од Русије. Најзад јасно је да прилике у којима се Порта налази не допуштају да се она српским пословима озбиљно забавља, нити би се навaљивање на њу слагало с привржeношћу коју Срби хоће да јој покажу.[1]

Наравно Милош је похитао да извести и графа Неселроде о раду скупштинском у Крагујевцу и о сенетима, као и о упуствима које је издао депутатима односно даљих преговора и која су била противна препорукама које им је при одласку из Цариграда дао Рибопјер, тј. да активно наставе преговоре. Милош понавља оно што је познато већ у главноме: да продужење преговора не би ништа користило без помоћи руског двора; да је сенет у сваком случају политички добитак, најзад ласка себи да се тиме није огрешио ни о царево очинско старање за српски народ.[2] Наравно Милош је био далеко од тога да верује да се може потпуно поверити и ослонити на Порту баш и кад она дâ од себе сенет, те је тражио од министарства упуства шта му ваља радити ако се догоди да Порта у случају рата с Русијом или другим државама зажели да снабде градове у Србији војском и храном, захтев који ће народу донети велике тегобе и забуне; исто тако и у случају ако би Аустрија, која није у Лондонском Савезу, предузела ма шта против Србије.[3]

III

Међутим Порта није била никако расположена да улази у тако важне ствари, као што је писмено обећање да ће Србима испунити захтеве и молбу од 1820 године, и да дâ српскоме поглавици наследно кнежевско достојанство. Заиста, један од главних разлога због којих се спрема за рат против Русије баш је

[1] *Држ. Арх.*, К. К, 201. 15 јан. 1828. Милош депутатима.
[2] *Држ. Арх.*, К. К., 188. 2 јан. 1828. Милош графу Неселроде.
[3] *Ibid.*

Акерманска Конвенција, баш обавезе, које Порта није хтела да испуни према српскоме народу, и на које је јасно изнела своје гледиште у манифесту од децембра 1827 године. Још мање се могло очекивати да ће она сада пристати да се сенетом обавеже директно својим поданицима, да им испуни горњу молбу, која је само резумирана у конвенцији и да уступке специфисане у њој прошири још обећањем наследнога кнежевског достојанства.

Кад су депутати изишли, 27 јануара, пред реис-ефендију, он је у општим изразима саопштио задовољство Девлета са свим оним што је везир писао о скупштинским закључцима у Крагујевцу и о молби кнезова. Исто им је тако изјавио задовољство и благодарност за учињене преводе поменутих аката, које су депутати раније на грчкоме предали Порти; хвалио је затим верност и привржености Србијину у време грчкога устанка и давао израза нади да ће се она и у будуће тако владати.

На све то депутати су се само клањали у знак одобравања. Најзад реис-ефендија им стане говорити о сенетима. Овај чиновник Блистателне Порте, за коју најсвечаније обавезе према једној силној држави нису биле ништа, почео је доказивати депутатима да „сенети не важе, но персоне, које својим честним словом гарантирају!“...[1] На тај начин он их је припремао на сенет, који је Порта била спремила и који није одговарао ономе што су Срби желели.

Заиста 5-ог фебруара реис-ефендија саопшти депутатима сенет, који је био потписан и потврђен само његовим именом и печатом, а стилизиран од стране Девлета, и у коме није било никаквих одређених обавеза. У главноме је стајало: да ће се Порта потрудити, кад дође згодан тренутак, да благонаклоно настави и сврши отпочете преговоре са Србима и да испита њихове захтеве.[2] Односно кнежевског достојанства исто тако неодређена обећања. Све то Портин

[1] *Држ. Арх*, К. К., 201, fol. 19. 12 феб. 1828. Депутати Милошу.

[2] *Id.*, fol. 59—64. Сенет.

министар заврши новим похвалама о верности Милошевој и уверењем да он има право на награду султанову, али да је Девлет промотривши то питање нашао за боље „да то до друге прилике одложи, јер то засад може и неко несогласије само проузроковати“.[1]

Сва та саопштења учинио је реис-ефендија колико да депутатима стави до знања шта је све учињено од стране Портине у горњим питањима: сенет и главно објашњење биће послати београдском везиру, преко кога је овај посао и започет, да он о томе извести Милоша. Тај факт што питање о сенету није ишло преко депутације учинио је да се тиме Порта користи да га сама састави. Најбољу карактеристику Портиног сенета дао је депутатима сам њен драгоман. Он им је казао поверљиво, и искрено овога пута, „да тај сенет друго ништа није, него права дипломатика; терају само време док виде који и какав ће ветар подунути;“ али да и овакав какав је није на одмет народу.

Депутати пак нису могли навађивати да се садржина тога акта сада мења према жељи народној, коју им је Милош саопштио. Његова упуства која им је послао с формуларом сенета гласила су да им се формулар шаље да би знали како да се држе у конференцији, ако би их Порта о томе запитала, што она није учинила; сем тога су знали да се она и онако слабо обазире на оно што јој говоре, те би њихове примедбе и сада биле узалудне.[2]

5-ог фебруара реис-ефендија је учинио депутатима још једно врло важно саопштење: Порта из смотрености поткрепљује градове у целој империји. Ако би се догодило, настави отприлике реис-ефендија, да се укаже потреба да се гарнизони градски и у Србији поткрепе — а он мисли да за то неће бити потребе — да Срби не сумњају да је то против њих: они су толико пута засведочили своју верност Порти, она не сумња у њихову привржености, исто тако Срби не

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 201, fol. 17—34. 12 феб. 1828. Депутати Милошу.

[2] *Ibid.*

треба на њу да подазревају! Ова изјава учинила је наравно на депутате дубок и непријатан утисак и они му одговоре да ће то несумњиво у Србији изазвати велико „впечатлениje“, да ће се народ јако узнемирити. Драгоман Портин покуша да их умири: говорио им је поверљиво, кунући се у своју децу, да та мера, тј. ако дође да Порта пошље војску у српске градове, није управљена против Срба, већ да је општа за све градове према Европи. Међутим, поред све резерве у говору реис-ефендијином и драгомановом, већ је била издата заповест босанском везиру да спрема војску која ће поткрепити градове у Србији.[1]

За депутате је било сада још јасније да они с Портом не могу даље претресати народне послове, те потраже начин како би је најбоље могли одбити ако би их позвала на преговоре. Милош, осетивши и сам да од послова не може бити ништа, писао им је већ да одложе сваку дебату докле се не буде вратио у Цариград руски посланик. Требало је само да нађу згодан изговор за то. Најзад су се сложили те затраже да се Стојан Симић пошље у Србију, наводећи реис-ефендији као разлог, да ће бити потребно да Милошу усмено дâ објашњења о сенету, који није начињен по народној жељи. и о могућности уласка турске војске у градове. Реис-ефендија прими тај предлог да га поднесе великом везиру на одобрење; али већ 12-ог фебруара Портин драгоман саопшти депутатима да се Симићев одлазак не сматра за потребан пошто је о свему писато везиру. Симићевим одласком депутати су хтели да се изговарају у случају позива на конференцију, они би тврдили да њихов број није потпун и да према томе преговори не би имали потребну вредност.[2]

Међутим за Порту је било врло важно да зна, у колико су Срби вољни да уђу с њоме у преговоре без рускога посредовања и у опште чинило јој се да је згодан моменат да покуша да ли би они пристали

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 201, fol. 17—34. 12 феб. 1828. Депутати Милошу.

[2] *Ibid.*

да се одрекну Акерманске Конвенције. „Мени се чини, рекао је драгоман Портин депутатима јамачно овлашћен за то, да је Порта намерна не испунити неке тачке противне поданству, па ма биле оне и у Акерманској Конвенцији закључене.“ На питање депутата, које су те тачке противне поданству, одговори им да им то сада не може казати, али кад би они добили тајно пуномоћје од Милоша да с њим могу о томе преговарати, онда би им он показао у чему могу успети а у чему не. Уверавао их је даље да би Девлет одмах свршио српско питање кад се они не би држали чврсто онога што је у Акерманској Конвенцији и препоручивао им је да о томе известе Милоша. „Ниједан народ, говорио је он. није добио права, која има, одједанпут, већ у почетку колико се могло, па се после те тековине временом и по приликама повећавале. Тако ће бити и са Србијом, тако је и Влашка добила своја права.“ За кнежевско достојанство специјално рекао је да се највише може добити, да се у хатишериф стави, да ће после смрти Милошеве народ бирати себи кнеза из његове породице.[1]

IV

Док је Порта забављала депутате у Цариграду, прилике су у Србији постајале све озбиљније, тако да је питање о сенетима код Милоша изгубило значај који им је он у почетку приписивао. И ако је предвиђао могућност уласка турске војске у Србију у случају рата с Русијом, ипак му је та мера од Портине стране изгледала као врло мало вероватна, јер се надао да ће и она сама увидети колико би такав корак био неполитичан и да би могао изазвати буну. С тога је Милош био јако изненађен кад прими писмо Алексе Симића, београдског базрђан-баше, којим га извештава, да му је везир саопштио не само да је сенет од Порте приспео него и да је она још решила да градове у Србији попуни војском.[2] Јасно је

[1] *Дрэс. Арх.*, К. К., 201, fol. 30. s. d. Примљено 28 феб. 1828. Депутати Милошу.

[2] *Дрэс. Арх.*, К. К., 81. 20 феб. 1828.

да су обе ове вести намерно у исто време саопштене Милошу: Порта је хтела да га подаривањем сенета умири или бар да умањи његову сумњу што ће турска војска ући у градове. Заиста слаба утеха!

25-ог фебруара Милош се обрати писмом везиру, и изјави му да је „неизречено" тронут извештајем да ће турска војска ући у Београдски Пашалук, и да давање сенета и улазак турске војске у исти мах нису мере које би могле улити поверење Србима! Аврам Петронијевић био је нарочито послат у Београд да с Алексом Симићем чини представке у том смислу. Са свију страна стизале су у Србију врло непријатне вести: у Босни се крче путови, оправљају мостови, скупља војска, у опште чине се велике припреме; Турци у отргнутим пределима скупили су велику војску и подигли шанчеве с палисадама у Неготину, Вржогрнцу, Црној Реци, Гургусовцу, Бањи, Ражњу, Параћину, Крушевцу, Студеници, Лозници, Крупњу и близу Сокола. Једном речи Србија од Дрине до Тимока уобручена је великом војском у тврдим шанчевима. Босанци су нарочито живо желели напад на Србију, да би избегли пут у Грчку и борбу против Руса.[1]

Народ и иначе узнемирен сад се узбуни још јаче, многи потражиште прибежиште по шумама, јер је војска већ почела долазити у градове; чуло се да су Осман-паша нишки и Шашит-паша лесковачки дошли на границу. Страх је био повећан тиме што су спахије и ова војска говорили да ће Срби бити обезоружани, ако оружје не предаду, оно ће им се силом узети.

Војска која је придолазила у Србију била је састављена од најгорих елемената, то су били Бошњаци и Арнаути на које је народ страшно мрзео. Милош се чудио безобзирности с којом је Порта послала ту

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., Извештаји Јевр. Обреновића и др. — *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 30 марта 1828. Прилог од 20-ог марта. Митровица. Чолић Сигенталу: „Die bosnischen Türken sollen einen Angriff gegen die Servier äuserst wünschen, um einen entfernten Marsch gegen die Griechen enthoben zu sein. Die Servier erkennen, dass diese unter den Vorwand zur Sicherung gegen die Russen von Seite der Türken stattfindenden Truppenbewegungen sie angehen und rüsten sich im allgemeinen und beobachten die Gränze an der Drina und Save verborgen."

војску, мислио је да је султан „с ума сишао“, кад хоће да се и са Србима завади; народ је чак имао формално право да се одупре уласку овако састављене војске. По ферману од последњег ребјул-евела 1231 који је султан издао још одмах по примирењу с Марашлијом, гарнизони у градовима у Београдском Пашалуку нису могли бити састављени од Босанаца и Албанаца већ од правих Турака из Румелије.[1]

У овим тешким приликама Милош је нашао најзад да ће најбоље бити држати се строго упутстава, које му је Русија дала 9 новембра, тј. избегавати свим начинима сукоб с Турцима и не сметати уласку њихове војске у градове. А ако они почну нападати он је био већ решен да се енергично брани.[2] Гласови, које су Турци разносили о српском разоружању, нарочито су га узнемирили; у ово време њему је био познат манифест султанов од дек. 1827, којим се ишло на истребљење хришћана, и који сад није био тајна ни за саму Русију. С тога Милош одмах похита да јави у Петроград своју зебњу односно разоружања, тражећи даља упуства. У главноме он је рекао да ће се држати строго упутстава од 9-ог нов.; да се неће противити уласку турске војске у градове; али ако Турци спопадну тражити оружје, он ће ући у рат и не очекујући одговор од Русије.[3]

Међутим објашњења која је везир дао Алексији Симићу и Авраму Петронијевићу била су врло утешна; он је представљао да ће број људи који ће у Србију доћи бити умерен, да се народ нема ничега бојати и да је то једна мера, којој је Порта апсолутно морала приступити. Милош се заиста умири, нашао је да су везирове речи искрене и да Порта у случају рата с Русијом извесно неће моћи држати иоле знатнију војску у српским градовима. То је и учинило те је прилично равнодушно примио 28-ог фебруара депутатске извештаје од 12-ог фебруара о разговорима с реис-ефендијом и драгоманом Портиним.

[1] Види књ. I, стр. 249.
[2] *Држ. Арх*, К. К., Дп. 8 март 1828. Милош Јеврему Обреновићу.
[3] *Држ. Арх.*, К. К., 188. 26 феб. 1828. Милош грађу Неселроде.

Милош одмах похита да расписом на кнезове умири и народ, саветујући га да мирно гледа своје послове и да се не обзире на Турке који ће царским а не споредним друмовима улазити у градове. До почетка марта било је стигло у Београд на 1500 Босанаца под вођством Али-паше Видаића; у Шабац и Ужице дошло је по 500, у Соко 100, а чуло се да Карађејзић води још 600 Турака за Смедерево.[1]

V

Међутим није било довољно само тешити и одобравати народ, требало је и Турке држати у запту, јер су они својим разговорима и претњама изазивали страх. О доласку Али-паше Видаића у њихов град шабачки су Турци говорили да се он заклео босанском везиру да ће Србију покорити, да ће му Милоша жива довести и да ће „Власи знати како ће јордамити!“...[2] Београдски Турци и спахије нису изостајали иза Шапчана те се Милош обрати Хусеин-паши с молбом да учини крај овим беседама и да предузме енергичне мере против смутљиваца. Алај-бегу је такође писао да стегне спахије а лично од њега, алајбега, који је такође говорио којешта, затражи да му одмах плати дуг, иначе ће му узаптити спахилуке.[3] Наравно алај-бег је све чинио да се оправда и да што боље обузда и заплаши спахије. Најзад Милош је предузео једну меру која је много обећавала: издао је заповест кнезовима да којигод од спахија буде у народу говорио рђаве речи да му га везана доведу да га он везиру преда.

Везир је искрено чинио са своје стране све што је могао да учини крај турском ровењу и претњама, смртном казном је претио смутљивцима, плаћао уходе

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 138. 5 март 1828. Аврам Петронијевић Милошу. — *Staatsarchiv*, H. K. R. Нота од 27 марта 1828. Прилог од 17 марта 1828. Земун, Фојт Сигенталу. — *Id.*, Нота од 30 марта 1828; Прилог од 22-ог марта, Земун, Фојт Сигенталу даје број Бошњака у Београду: 1620.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 141. 5 март 1828. Јеврем Обреновић Милошу.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 81. 12 март 1828. А. Симић Милошу.

и одобравао кнежеву наредбу да сељаци и кметови могу хватати спахије.

7-ог марта Милош је писао нарочито Београђанима, који су се били јако преплашили од доласка турске војске, тако да су се неки већ спремали да беже у Аустрију. Објашњавао им потребу зашто Порта шаље војску у градове, да то није због Срба, но због рата који може настати са страним силама, да је султан увек добро расположен према српском народу и да му је издао сенет да ће испунити народну молбу.[1] 11-ог марта кнезови Београдског Суда прочитали су у цркви ово Милошево писмо те се Београђани нешто разгале и ослободе.[2]

Стање турске војске у Србији и односи међу њеним старешинама заиста нису били такви да су могли улевати озбиљнију зебњу Милошу. Војници су били бедни и рђаво одевени,[3] а старешине у завади и зависти. Кад се Али-паша Видаић састао 4-ог марта с Хусеин-пашом, београдским везиром, и казао да је он глава Бошњака, везир му је изјавио своје дивљење, рекавши да о томе није био извештен од Девлета. Видаић одговори да то заиста није била девлетска наредба, али да га је босански везир послао нарочито „да би војска од њега страх имала и чувала добар поредак“.[4] Доцније су односи између њих двојице постали врло тешки. Видаић, надувен Бошњак, гледао је с висине на Хусеин-пашу и слабо је марио за његове наредбе. У опште пак Босанци су роптали против Хусеина што није спремио све што је потребно за њихово издржавање. Везир се са своје стране опет жалио Алекси Симићу на ту војску што ју је босански везир без хране послао у Србију; говорио је да нема „ајлука,“ да Бошњацима таин није

[1] *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 7 март 1828. — *Staatsarchiv*, Н. К. R. Нота од 30 марта 1828. Прилог од 20 марта. Митровица. Чолић Сигенталу. — *Id.*, Нота од 27 марта; прилог од 17 марта из Земуна.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 93. 12 март 1828. Кнезови Београдског Суда Милошу.

[3] *Staatsarchiv*, Н. К. R. Нота од 27 марта 1828. Прилог од 17 марта из Земуна.

[4] *Држ. Арх.*, К. К., 138. 5 март 1828. Аврам Петронијевић Милошу.

довољан „јербо много једу, па су почели по мало пусат продавати за лебац.“ „Сад, наставља везир, ми ћемо бити сеирџије, што ћеду они чинити и док поједу и испродају што имају и сами ће отићи!“[1] Турци који су били дошли у Ћуприју и Крушевац, већ су почели да беже (8 март). Карађезић, који је био у Смедереву с војском, молио је Милоша да му пропрати један део војске натраг у Румелију, јер није хтео да је издржава; желео је да се то учини споредним путовима а не цариградским друмом, да не би пало у очи. Наравно Милош се одазвао овој молби с великим задовољством, чак је дао и нешто хране за ту војску.[2] У опште пак држање турске војске у Србији било је добро; старешине су, по упуству из Цариграда, пазиле строго на дисциплину. Истина било је тешко спречити Турке да сасвим престану „којешта лајати;“[3] али ипак народ је био умирен.

С босанске границе стизали су такође добри гласови. Абдурахман, босански везир, чим је чуо да се Срби не опиру уласку Бошњака, распусти војску, коју је био искупио на Дрини[4] и напише лепо писмо Милошу да га умири. Изасланику Јеврема Обреновића говорио је да никад неће заборавити со и хлеб, које је у Србији као везир појео. Доктор Перин, негдашњи Јевремов лекар а сад у Абдурахмановој служби, тврдио је истоме повереник да су речи везирове нелицемерне и искрене.[5]

VI

9-ог марта Хусеин-паша је предао копију сенета Алекси Симићу да је пошље Милошу. И ако сенет није

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 81. 12 март 1828. А. Симић Милошу. — *Staatsarchiv*, H. K. R. Нота од 30 марта 1828. Прилог: 22 март 1828. Земун. Фојт Сигенталу: „Dagegen betragen sich die neu angekommenen Bosniaken gegen die christlichen Bewohner sehr bescheiden, weniger aber gegen des Vezirs Anordnungen in Hinsicht ihrer Verpflegung und Bequartierung, wo sie sich gar nicht scheuen ihre Unzufriedenheit gegen ihn mit drohenden Ausdrücken zu begleiten, dieses mag auch die Ursache ... sein, dass der Vezier unter der Hand ... Mehlvorräthe anzukaufen anfängt.“

[2] *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 8 мартом 1828.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 138. 30 март 1828. Јагодина. Аврам Петронијевић Милошу.

[4] *Држ. Арх.*, К. К., 141. 9 март 1828. Јеврем Обреновић Милошу.

[5] *Id.*, 15 март 1828. Јеврем Обреновић Милошу.

био онакав како га је Милош желео, он га ипак прими и као одговор пошље Порти две обавезе (сенета), једну од своје стране султану, другу од стране народа реис-ефендији, уверавајући их о неограниченој оданости својој и народној османском престолу.[1] Зашто не, кад су и по самом мишљењу Портином сенети само „дипломатика", и кад се могу подерати кад се хоће?! Ти су актови били предати Хусеин-паши, да их у Цариград пошље и том је приликом везир предао Аврамy оригинал Портиног сенета од 15-ог шабана 1243.

Да би пак одузео могућност Порти да даље преговара с депутатима, докле о томе не добије упуства из Петрограда, Милош у исто време позове у Србију Стојана Симића, наредивши депутатима да ограниче свој рад само на тражење хатишерифа за кнежевско достојанство. Ту се није имало шта преговарати, нити је питање било замршено; депутати не би могли бити изложени никаквој превари од стране Порте од које се у осталом ово тражило не као право већ као милост. Они су имали да представе Порти, да ће дајући хатишериф Милошу на наследство учинити у главноме себи услуге: тиме би он само имао више власти држати народ у покорности и реду, иначе њему је довољно народна заклетва на верност.[2] Што се тиче тајнога пуномоћја, које је тражио драгоман Портин, Милош енергично одбије да на тај начин улази у преговоре. Њему је изгледало да би овај Портин чиновник желео само „у мутној води ловити и Србе у чем нибуд заквачити", и уверен је да без знања Портина он не би смео то чинити. Милош га назива алегорично слабим „богословом", кад о тима стварима тако „умствује", то јест да Порта неће никад пристати да испуни Акерманску Конвенцију односно Срба. „Или мора бити сам рђав богослов [политичар], то говорећи или мисли да су Фокшанци [Срби] пешаци у богословији [политици], или је рад престра-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 201, fol. 65—73. 11 март 1828. Милош султану. — Народни Суд и нахијски кнезови реис-ефендији.

[2] *Id.*, 17 март 1828. Милош депутатима.

шити ове, не би ли попузнули у чему од својих сочинениja [молби], да он с тим добије заслугу и поступи у чину, што је као Фокшанце [Србе] на бољу мисао навео.“ Русија је силна, вели Милош, и спрема се да „груне“ свом силом на султана који ће морати дати Србима оно на што се обвезао „и да би му очи искакале“![1]

Заиста драгоман је све оно радио код депутата по наређењу Портином која је била вољна да, ако је могућно, сврши српске послове у одсуству рускога посланика. Још док депутати нису добили горња Милошева упуства, он се непрестано интересовао какав ће одговор доћи.[2] Тако он их позове да му дођу у његов конак 26-ог марта у вече. На састанак оду Лазар Тодоровић и Марко Ђорђевић. „Порта, рекне им драгоман, не може никако свршити ваша дела по Акерманској Конвенцији; она не може прогутати њено закључење. Порта је за то аустријском двору, као своме пријатељу, на време јавила. Прилике су одвећ критичне постале, но биле оне какве му драго, добро је да се српска дела час пре сврше. Како ја дознајем, Девлет има вољу да дâ Србима нека права, но хоће, при томе, да они признају, да су та права добили јединствено по великодушију и по милости султановој. Војна с Русијом одвећ очевидно предстоји, у таквом случају, дакле, Девлет хоће да не подазрева на Србе, и кад се то сврши, онда ће и цар оно војске отуда повући а и Србима онда није стало до тога да мотре, шта два царства између себе имају, а Срби се и не могу и Девлета и Русије држати. Ако, дакле, имате вољу да се ово сврши, можемо почети радити, и надам се да ћемо и брже свршити. Ја познавајући мисли и намере Девлета, говорим вам то приватно и из пријатељства.“ Затим их понуди да одмах почну дискусију о свима тачкама народне молбе и предложивши

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 201, fol. 96. s. d. Примљено у Цариграду 2 апр. 1828. Милош депутатима. Међу начинима тајне преписке долази и алегорија, сем шифара и писања „на лимун“. Горе у загради означено је шта која реч значи.

[2] *Id*, 19 март 1828. Депутати Милошу.

им као базу преговора status quo извади примедбе које је чинио у истоме смислу у септембру прошле године. За све време његова разлагања о појединим члановима депутати су се уздржавали да уђу у дискусију, они су га мирно слушали изјављујући да ће о свему јавити кнезу, који ће им послати своје мишљење и наредбе. Драгоман није пропустио у томе разлагању да завијеним начином и попрети да се Срби излажу опасности, ако не приме Портине услове.[1]

Неколико дана после ове конференције, на којој је готово само драгоман говорио, Порта се реши да изађе из своје резерве. За 5-ти април депутатима је био заказан састанак код реис-ефендије.

У речени дан реис-ефендија заиста врло лепо прими депутате, и хвалећи Милошеву оданост Порти, изјави њено задовољство са сенетима, који су већ били стигли и изрази наду да ће се српски послови ускоро свршити, пошто му је драгоман о делима српским „нешто говорио“, и да је све на доброме путу. Депутати који су добили били пре два дана последње извештаје и упуства из Крагујевца, покажу му тада ферман, по коме Албанци и Босанци не могу састављати посаду градова у Србији. Реис-ефендија одговори, да се ферманом ишло на то да у земљи не буду зли Турци, али како војска, која је сад тамо, има строге наредбе да не угњетава народ, српски је протест неуместан, Срби немају од чега презати тим пре што ће се њихово дело, већ започето, ускоро свршити „тако и та војска тамо неће за дуго бити“.[2] На томе се и свршио овај састанак.

Два дана доцније, 7-ог априла, драгоман Портин, да би се показало да су његови ранији предлози чињени званично, одведе их пред реис-ефендију и преда им пред њим „официјално“ своје примедбе на српске захтеве у седам тачака, да их пошљу Милошу преко Стојана Симића, коме је најзад допуштено да иде у Србију. И реис-ефендија и драгоман живо су пред-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 201, fol. 118. 18 април 1828. Депутати Милошу.
[2] *Id.*, fol. 121. 8 апр. 1828. Депутати Милошу.

стављали своје пријатељско расположење према кнезу и молили Симића да му верно истумачи њихове осећаје.[1]

Предлози, које је Порта предала депутатима 7-ог априла и које им је детаљније разлагао драгоман у конференцији од 26-ог марта, били су врло далеко од народне молбе. Слобода богослужења одобрена је, владике ће бити Срби али ће бити именовани у сагласности с патријаршијом. Милош се признаје за баш-кнеза докле праведно и добро буде управљао народом, али му се не даје право бирати себи наследника. Бирање ће бити по смрти кнежевој, из његове породице, а у недостатку способног члана у њој из неке друге. Све врсте данка своде се у једну суму, али да се харач мора урачунати у ту суму најмање за 600.000 гроша. Порта је наводила као разлог, што је дукат у време кад је харач био одређен у 3 гр. и 2 паре имао 3 гроша, а у ово време имао је 30 гроша. Приходи од мукада и други који не улазе у данак (царина, трошарина, кантар, тахмис од кафе, скеле, итд.) даваће се под закуп. Нишки и босански харач остаће одвојени као и досад. Турци остају у Србији. Тимари и зијамети предаће се везиру, који ће их такође издавати под закуп, кнезу или коме другом, и он ће од тога давати спахијама оно што је њихово. Сем тога учињене су неке незнатне концесије с великим ограничењем (штампарије, карантини, пасоши). О повраћању отргнутих предела ни речи.[2]

Наравно овакве Портине понуде нису се могле допасти Милошу. Политичка ситуација није могла бити јаснија за њега, и он је био решен да мирно ишчекује како ће се свршити рат између Русије и Порте, који је био на прагу. Време празних разговора било је заиста већ прошло.

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 201, 8 април 1828. Депутати Милошу.

[2] *Id.*, fol. 106—111. — Види *Прилоге: Возражења* на те предлоге из којих се негативно види шта је Порта нудила.

ГЛАВА IV

СРБИЈА И РУСКО-ТУРСКИ РАТ
1828 год.

I — Руске жалбе против Порте. — Русија и њени савезници у грчком питању. — Русија објављује Порти рат (14 апр. 1828). — Руска „декларација". — Српско и грчко питање. — Русија неће да се служи „револуционим" средствима. — Руски савети Милошу о држању Србије.

II — Милош и руске поруке. — Стање турске војске у Србији. — Милошево путовање кроз земљу (април). — Портини предлози од 7 априла. — Долазак Михаила Германа (28-ог апр.). — Руси прелазе Прут. — Милошево гледиште за даље преговарање у Цариграду. — Германов повратак. — Руски манифест о рату на српској Скупштини (14 мај). — Поруке депутатима и „возражения" на Портине предлоге од 7-ог априла.

III — Босанска војска на Дрини. — Милошеви протести и претње. — Милошеве интриге да завади Хусеин-пашу и Али-пашу Видаића. — Турски страх у Србији. — Буна у Сарајеву против султанових реформа (јун). — Босанци напуштају српске тврђаве и логор на Дрини.

I

Још одмах после прекида дипломатских односа, између Порте и савезника, Русија се енергично истакне пред Француском и Енглеском тражећи да пођу за њом. Петроградски кабинет је доказивао да он не може остати даље у лажном положају према Порти као што је сад; Русија не може да остави своје поданике у Турској без заштите, своје трговачке односе са Средоземним Морем без одбране и више закључака Акерманске Конвенције без извршења. И ако услед прекида дипломатских односа трпе и Енглеска и Фран-

цуска, ипак њихова штета је много мања него штета Русије, која је угрожена у својим виталним интересима. Сем тога Русија је истакла интерес који има да се у Грчкој заснује независна држава. Истакнувши овако реалистичке разлоге за рат, она предложи Француској и Енглеској да као њихов извршилац и у њихово име заузме Влашку и Молдавију и да заједничка флота с друге стране држи у блокади грчку обалу да се Турци тамо не могу искрцавати. Најзад Русија је упозорила савезнике на све „тајне и познате непријатеље", тј. на Метерниха и позвала их да не трпе ничију интервенцију у спору с Портом (25-ог дек. 1827).[1]

Ова је нота нашла најбољи пријам у Паризу. Баш у то време тамо је била извршена промена кабинета, за министра иностраних дела дошао је Лафероне, бивши француски посланик у Петрограду, persona gratissima код цара Николе и уз то човек врло пријатељски расположен према грчкој ствари. У Лондону, где се догодила такође промена министарства и Велинктон заузео прво место, руски је предлог наишао на опозицију. И ако је Велинктон закључио протокол од 23-ег марта (4-ог априла), он је имао времена да се увери да тим актом не само није Русији везао руке већ да се њиме везала Енглеска за Русију; најзад он и његови људи хтели су јаку Турску против северног колоса и нису желели ускрснуће Грчке, која би својим положајем била упућена на море, на коме Енглеска није хтела никога да види. Али ипак Велинктон је увидео и факат да је грчко питање толико сазрело да је васкрс грчке државе ствар извесна, и да треба радити да се тај процес сврши са што мање штете по Турску и да донесе што више утицаја енглеског у Грчкој. 22-ог феб. (6-ог марта) у одговору на руску ноту Велинктон је тврдио да би акција на Дунаву била стицајем околности страшна и да би јако усколебала цео Исток, што је противно „мир-

[1] G. Isambert, *L'indépendance grecque et l'Europe*, стр. 328—330. Инструкције Ливену од 25 дек. 1827 (6 јан. 1828).

ном карактеру Лондонског Уговора", те је тражио да се акција сила против Порте ограничи само на Морејy, и да се за границу грчке државе узме Коринтски Земљоуз.

Овако држање Енглеске није се могло допасти цару Николи, он је у то време био више него обично раздражен противу Турака; тада је баш дознао за прокламацију од декембра и да је Порта предузела још строже мере против страних поданика и стране трговине. Под тим утисцима он је писао своме посланику у Лондон (14-ог феб.) да се решио на рат против Порте за увреде и штету која је Русији нанесена и да је готов да тим ратом послужи да се постигне и резултат предвиђен Лондонским Уговором; најзад је изјавио да ако његови савезници желе да одустану од тога уговора, он сам узима на себе његово извршење, али у томе случају, лишен њихове помоћи, он ће гледати само „своје интересе и користи." Пред оваквим држањем, готово уценом, Велинктон је опет покушавао да задржи Русију извесним предлозима, али без успеха: цар Никола је објавио Порти рат 14 априла 1828 год.[1]

Уз објаву рата ишла је „декларација" руске владе, у којој су детаљно изложене њене жалбе против Порте. Од Букурешког Уговора па до овога дана, вели се од прилике у томе акту, Русија није престајала употребљавати сва мирољубива средства да би натерала Порту да приступи испуњењу својих свечаних обавеза. Порта је међутим неколико пута насилним мерама, а нарочито 1821, вређала Русију, и сада, на очи целоме свету, својим прогласима, јасно је изјавила своје непријатељске намере. У моменту кад су савезни министри оставили Цариград и изјавили Порти топлу жељу својих владара да и даље с њоме остану у пријатељским односима, кад су јој показивали средства како да се те пријатељске везе одрже и кад је Порта такође чинила мирољубиве изјаве,[2] она се у

[1] G. Isambert, *Op. cit.* 332—337.

[2] Алузија на писмо великог везира графу Неселроде од 23-ег дана месеца демазиел-евела 1243 (30 нов. 1827). Прилог уз декларацију.

исто време спремала да позове све мухамеданце против Русије,[1] изјављујући да је она вечити и неукротими непријатељ мусломанства и да смишља уништење Отоманске Империје. Сем тога Порта је свечано изјавила пред светом, да је преговарала о миру само да би добила времена да се спреми за рат, јер је била решена да не испуни закључке Акерманске Конвенције; том изјавом она уништава и све раније уговоре, који су конвенцијом потврђени. И после објаве тога свога акта Порта је свима могућим начинима наносила тегобе руском трговачком бродовљу и трговини на Црноме Мору и руским поданицима у целој царевини, и подбадала Персију на рат. Русија више не може да сноси ова изазивања и унижења, Турска је довољно показала да не зна да цени њену мирољубивост и снисходљивост. Затим се историјски износи преглед односа и преговора између Русије и Порте од Букурешког Уговора до одласка Рибопјерова из Цариграда. Портин поступак према Србији 1813 био је такође истакнут.[2] Сви напори Русијини да доведе Порту да мирним путем испуни своје свечане обавезе остали су без успеха и руски цар сматра као „дуг части“ да објави Порти рат, који је последица њене политике. Војна ће имати једино за циљ да у будућности осигура тачно испуњење већ закључених уговора. Успркос свима изјавама Портиним Русија не иде на то да уништи Турско Царство, већ да заштити своја права и интересе. Најзад долази важна изјава о гледишту на Лондонски Договор између Русије, Француске и Енглеске односно ослобођења Грчке: и ако Русија објављује војну из узрока који немају везе с уговором од 24 јуна (6 јула) 1827 год., она од њега не одустаје; савезници ће наћи у њој готовост да заједнички раде на испуњењу његовом.[3]

---

[1] Алузија на султанов манифест од дек. 1827.

[2] „Народу Сербскому было обѣщано свеобштее прощеніе; въ противность данному слову, турецкія войски вторглись въ Сербію и ознаменовали свое жествіе грабежемъ и кровопролитіемъ...“

[3] Prokesch-Osten. *Op. cit.* Beilage III, 217 и даље. — Н. Епанчинъ, *Очеркъ похода 1829 г. въ европейской Турціи*, I, стр. 11—19. *Высочайшій манифестъ 14-го апр. 1828 г.* и *Декларація* од истог датума.

О томе своме гледишту на Лондонски Договор цар Никола је специјално известио своје савезнике 17-ог априла, он им је доказивао да је, објавивши Порти рат, узео на себе да сврши руско-турски спор, односно Лондонског Договора пак он остаје у заједници с њима. Руска ће војска заузети Молдавију и с те стране водити рат с Турцима; с друге стране руска флота остаће у заједници са савезницима и у наоружаној неутралности, која се одржава још од наваринске битке.[1] Велинктон на кога се директно и односила ова аргументација, немајући куд, усвоји ту деобу између одвојене руске акције и њене акције у заједници с Енглеском и Француском. Тако је руска флота примљена да узме учешћа у оружаној неутралности у Архипелагу.[2]

Изјава цара Николе да не иде на уништење Турске нити да чини освајања, коју је раније учинио европским дворовима, прилично је умирила Европу. Он је тврдио да се у овој борби неће служити „револуционим" средствима и да диже хришћанске Портине поданике који су били готови, на први миг његов, да листом устану против султана. У таким приликама за Русију је било од велике важности да Србија остане на миру. Устанак у Србији могао би бити сигнал за општи устанак у Турској, што би јамачно изазвало велику забуну и заплете у Европи. 4-ог априла стигла су у Србију преко Беча писма Неселродина од 14-ог и 29-ог феб. у којима руско министарство, предвиђајући ускоро војну с Портом, живо саветује Милошу да остане на миру баш ако Русија и зарати и да се ништа не брине што је Порта објавила да неће испунити Акерманску Конвенцију, која је од тако великог значаја по Србију, Русија ће увек наћи начина да је принуди да испуни своју реч. Срби да се не обазиру на улазак турске војске у градове, докле год остану на миру они се немају бојати ни Порте ни Аустрије. Међутим ако би се Порта ре-

[1] Prokesch-Osten, *Op. cit.*, Beil. III, 243.

[2] *Id.*, 255—260.

шила да изда хатишериф Србима који би тачно одговарао конвенцији, да се не устежу да га приме. Русија неће пропустити да при закључивању мира унесе у уговор и садржину тога акта.[1]

II

Последња писма грофа Неселроде само су учврстила Милоша у његовој неограниченој вери у Русију и у уверењу да Порта неће смети ништа предузимати против Србије. Главно је било сад држати се упутстава руских и сачувати мир, јер се народ опет јако преплашио од кретања турске војске у земљи и на границама Србије. Милош је и сам помишљао да у случају невоље склони своју породицу изван земље. Ако су српски извештаји поуздани, у току друге половине марта и првих дана априла придошли су нови одреди Турака, тако да је ушло у Србију на 13.500

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 188, fol. 134. 14 феб. 1828. Неселроде Милошу: „Провозглашеніе Султана ко всѣмъ Магометанамъ без сомнѣнія достигло уже или дойдетъ до Вашего свѣдѣнія. Заключающееся въ ономъ обстоятельство, что Порта нерасположена утвердить преимущества. кои предназначены Акерманскою Конвенціею, не можетъ не оскорбить Васъ до крайности.

Совершенно увѣренъ я, что никто непоколеблетъ Вашу твердость и Вами данное мнѣ обѣщаніе, не отступать нимало отъ совѣтовъ нашихъ, каковые довольно ясно изложены на всѣ непредвидимые даже случаи, въ письмѣ моемъ отъ 8-го Ноября протекшаго года. При всемъ томъ желая успокоить Васъ и доказать Вамъ, что пребывая въ мирѣ и не посягая на какія либо непріязненныя дѣйствія противъ Турокъ, Вы и народъ непотеряете права получить обѣщанное вамъ, но еще болѣе оное утвердите — я рѣшился отправить къ Вамъ Г. Германа съ симъ моимъ письмомъ, поручивъ ему словесно объяснить Вамъ, сколько для собственной Вашей пользы нужно въ строгости слѣдовать содержанію вышеупомянутаго моего письма отъ 8-го Ноября.

Акерманскою Конвенціею предоставлены Вамъ права, обезпеченныя сильнымъ ручательствомъ Всемилостивѣйшаго моего Государя Императора. И такъ никакія провозглашенія Султанскія не могутъ ихъ уничтожить, и Россія въ могуществѣ своемъ всегда найдетъ способы заставить Порту Оттоманскую исполнить данное ею слово. Но таковое ручательство Россійской Имперіи остается священнымъ и для Васъ неизмѣняемымъ, доколѣ Вы сами поведеніемъ своимъ онаго не ослабите.

Сообразно съ симъ Государю Императору угодно, хотя бы даже войска наши вошли въ предѣлы Турецкой Имперіи, чтобъ Вы, по прежнему, оставались относительно къ Туркамъ въ настоящихъ предѣлахъ умѣренности, отнюдь не предпринимая противъ нихъ ничего враждебнаго и сохраняя токмо благоразумную осторожность и бдительность. Непреложнымъ и точнымъ соблюденіемъ сего. повторяю вамъ, Милостивый Государь. упрочите Вы за собою право на покровительство Россіи...“

турских војника, што би с 10.000 људи градске дотадашње посаде износило на 23.500.[1] Ну крајем априла већ је та војска јако опала и бројно и у своме угледу. Порта је мало могла трошити на њено издржање, војници су били слабо одевени, рђаво наоружани а још горе храњени. Многи турски војник радио је код Срба да би себи хлеба заслужио; бегства која су започела од самога уласка непрестано су се настављала. С границе нису долазили више непријатни гласови, Абдурахман, босански везир, седео је на миру И ако су Турци били подигли сем ранијих шанчева још шанац у Сјеници и Новој Вароши, изгледало је да отуда нема никакве опасности.

Од 10-ог априла па до краја месеца Милош је обишао био целу западну Србију, да лично ослободи народ и да му улије поверења да нема шта сумњати од босанске стране. Свуда је одушевљено примљен од народа и том је приликом увидео како је земља учинила огромне кораке у благостању за време тринаестогодишње његове владе. На томе путу нађе га у Лајковцима (нах. ваљевска), 23-ег априла, Стојан Симић, и донесе му последње преговоре и понуде Портине које је драгоман предао депутатима 7-ог априла. Пет дана доцније, 28-ог априла, стигао је у Србију и Михаило Герман, и донео дупликат писма Неселродина од 14-ог фебруара у коме је, као што је речено, Милошу саветован мир, евентуално, ако Порта то хоће, и настављање преговора с њоме. Већ сутрадан, 29-ог априла, Милош извести београдског везира о Германовој мисији и о њеном мирољубивом карактеру, јер се, наравно, она није могла сакрити од њега.

Међутим преговори у Цариграду изгубили су значај за Милоша, он је био уверен да Порта неће пристати драговољно да подари хатишериф по Акерман-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 188. 8 апр. 1828. Милош грађу Неселроде. — *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела*, 13/25 мај 1828, Беч. Татишчев грађу Неселроде: „Je lui ai envoyé (тј. Милошу) en même temps le passeport qu'il m'avait demandé précédemment pour sa femme et ses enfants tout en lui exprimant l'espoir que, vue la situation actuelle de la Servie et l'occupation que notre armée donnerait aux Turcs, il ne serait plus dans le cas d'en faire usage."

ској Конвенцији, могућност коју је донекле предвиђао граф Неселроде. Тачке послате преко Симића биле су очити доказ да се она мора силом натерати да испуни своје обавезе и изгледало је најполитичније да решење тога питања треба оставити Русији, која је тако свечано обећавала да ће се заложити да Срби добију зајемчене привилегије. Даље преговарање с Портом Милош је сматрао само као политичку меру да се добије време и да Турци не би видели да он отворено све очекује од Русије. Он се још бојао да Порта не покуша да му силом наметне хатишериф и да му не изнуди захвалницу за оно што је дала. Заиста Портин драгоман, чинећи депутатима предлог да приме оно што им се даје, није изоставио да им напомене да би због српске упорности могло доћи и до рата. О свему томе, као и о стању у Србији, Милош извести руску владу преко Мих. Германа, молећи је да она, ако би Порта наметнула Србији хатишериф, не призна такав акт.[1]

Тек што се Герман био кренуо на пут из Крагујевца, стигне извештај од кнезова Београдскога Суда да су дознали поуздано да је руска војска прешла Прут. Пун радости и уверен у руску победу Милош се обрати одмах писмом Герману у коме му накнадно препоручује да српске привилегије уреде руски пуномоћници у месту где се буде мир закључивао, јер Порта никад неће престати да обмањује Србе. Он је сматрао за потребно да се у томе случају тамо позову и депутати из Цариграда.[2]

Неколико дана после Германова одласка Милош прими преко рускога посланства у Бечу руски манифест против Порте, који му је дошао баш у згодном моменту, уочи скупштине која се имала састати ради располагања ђурђевске порезе. 14-ог маја скупштини је прочитан тај значајан акт који је учинио дубок утисак у њој: скупштинари су један другом падали у наручја, плакали од радости што је једном до рата

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 188, fol. 158. 6 мај 1828. Милош графу Неселроде.
[2] *Id.*, fol. 164. 7 мај 1828. Милош М. Герману.

дошло и топло су се молили Богу да благослови руско оружје. Молитве су после чињене тајно и по целој Србији. Милош је дао да се прочита и нарочита беседа, коју су кнезови имали да истумаче народу; она је била састављена у духу руских упутстава да се строго мир одржи у Србији. Говорећи о рату између Порте и Русије Милош овако износи положај Србије према завађеним странама: „Нама није за тим стало што се цареви међу собом комешају. Царства се и побију и помире, тешко слабијему који се у бој њин меша, пак после или од једне или од друге стране буде остављен! Нашој земљи мир је нуждан; ми се само миром у целости можемо одржати. Мир и тишину да држимо то нам султан налаже; на миру да останемо то нам Русија, свагдашња наша покровитељица, заповеда, придавајући да ћемо само чувањем строгог мира и тишине права наша получити а да ће нас она оставити како мир и тишину у најмањем чему нарушимо; она ће сама са султаном дела своја расправити; ми у то да се не мешамо, нити прсте међу њих да турамо и да видимо да војска руска у земље султанове уђе и да се силе њине спрама нас побију. Султан нам то налаже, Русија то исто заповеда, обоје ваља нам слушати. И сопствена наша корист то изискује...“ Топло и строго препоручено је кнезовима да препоруче народу да испуњава своје дужности, да се клони смутљиваца и да не штеди интригината.[1] Нахијским кнезовима било је још строго наређено да се нико од њих не сме бавити својим домаћим пословима, већ да сваки с одређеним бројем људи крстари по нахији, погранични пак кнезови по границама, и строго мотре на ред и људе који би што противно миру предузимали. Старешина који не буде испуњавао ове заповести биће строго кажњен а у случају непоретка немарност ће се казнити смрћу.[2]

О свему томе Милош извести депутате, као и о путу који је био предузео по земљи да би ослободио

[1] Љ. П. Ненадовић, *Прилози за Српску Историју*, I, стр. 23. — *Држ. Арх.*, К. К., 201, fol. 146. Иста беседа с неким варијантима.

[2] Наредба од 14 маја 1828.

народ. Сем тога он их је известио о доласку М. Германа у својству рускога чиновника, који је донео савет рускога министарства да Србија остане у миру баш и да дође до рата између Русије и Порте. Пошто је тај извештај могао доћи до Портиних руку, у сваком случају пошто ће депутати известити њу о Германовој мисији — јер се она не сме прикривати — Милош додаје да је одговорио руској влади како је с народом дао сенет Блистателној Порти, да неће поклизнути у својој оданости: „и да нам није он, министар руски, то саветовао ми и опет не би поданичке наше дужности из очију губили".[1] Да би пак показао Порти своју добру вољу Милош је најозбиљније послао преко депутата и „возраженија" на њене предлоге од 7-ог априла, побијајући их тачку по тачку.[2]

Како су прилике око њега биле врло озбиљне Милош је сматрао за политично да извести и све околне паше о својој привржености Порти и о миру који влада у Србији.[3] Београдскоме везиру доставио је, преко Алексе Симића и Аврама Петронијевића, све мере које је предузео за одржање поретка. Такав корак био је врло потребан. Турци у Београду нарочито су били „помрли од страха" и везир је једва дочекао да дозна шта му Милош јавља. Чувши пријатне поруке о миру и дознавши да је кнежева наредба у истоме смислу читана у београдској цркви Турци се ослободе „и мало су повратили душу у себе." Алај-бег и други Турци поздрављали су срдачно Милоша и молили из свега срца Бога и Мухамеда да га подржи у здрављу и животу и да се „рахатлук" у Србији не поквари!...[4] Турски је страх био сасвим оправдан: крајем априла Руси су били прешли Прут, а 27-ог маја и Дунав код Сатунова, без отпора они су ушли у Бугарску.

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 201, fol. 148 и даље. 16 мај 1828. Милош депутатима.

[2] *Id.*, fol. 112, 148 и 152. Под 16 мајем 1828. Види *Прилоге*.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 201, fol. 174. 19 и 20 мај 1828. Милош Ибрахим-паши видинскоме, Омер-паши у Софији, Осман-паши нишкоме и Абдурахману босанскоме.

[4] *Држ. Арх.*, К. К., 81. 17 мај 1828 А. Симић Милошу.

III

Објава рата учинила је те опет овлада несигурност са стране Босне. Почетком јуна Абдурахман је почео наново концентрацију босанске војске на Дрини, известивши претходно Милоша како о томе, тако и о своме пријатељству према њему и народу.[1] Београдски везир је тврдио да ће та војска бити од 4—5000 људи и да је Порта с тога издала наредбу да се она мобилише, што је дознала од видинског везира да с руском војском иду и многи српски емигранти из 1813 године, који ће дићи устанак у Србији против воље Милошеве, у чију је верност Порта апсолутно уверена. Услед тога Хусеин-паша је препоручивао Турцима да поред свега мира у Србији буду на опрезу.[2] Али главни разлог за скупљање босанске војске био је страх од руске инвазије у Србију. Како Порта није хтела прераним уласком да раздражује Србе, који су и иначе били узнемирени, Босанци су морали бити готови да на прву заповест крену преко Дрине.

Милошу се наравно нису свиделе те припреме. Он је мислио да ће сем страха да Руси не уђу у Србију бити и других разлога. Босанцима се није никако ишло на Дунав противу Руса, Абдурахману јамачно исто тако. Босанска су господа говорила већ одавно да Србе за леђима не могу оставити: „куд ће нам гори Москов и душманин него што су нам Срби и Милош“...; народ је тако богат „да се годину дана танетима од злата ливеним бити може“.[3] Услед тога Милош је у своме писму 8-ог јуна босанском везиру, који је тражио од њега да пушта да Бошњаци иду преко Србије у градове и из Србије натраг у Босну, енергично протестовао против овога скупљања војске. Он је говорио у томе писму да је уверен у везирово пријатељство и да не сумња у њега; али народ о

---

[1] *Дрэс. Арх.*, К. К., 201. 8 јун 1828. Милош Абдурахман-паши. — *Id.*, 141. 4 и 7 јун 1828. Јеврем Обреновић Милошу.

[2] *Дрэс. Арх.*, К. К, 81. 6 јун 1828. А. Симић Милошу.

[3] *Дрэс. Арх.*, К. К.. 4 апр. 1828. Јеврем Обреновић Милошу.

томе другојачије мисли и томе су сами Бошњаци криви, јер јавно говоре да се та њихова војска спрема против Срба. Није потребно да босанска војска бди над миром у Србији, тринаестогодишња верност његова Порти, показана у најкритичнијим тренутцима, кад су се побунили били Власи и Грци против султана па и сами Бошњаци и звали њега, Милоша, у савез, и сувише је јак доказ да неће ни сада попустити; он је сам довољан да одржи поредак у земљи; он је дао султану сенет на то и султан њему; он је за све одговоран што би се противно догодило; Босанци описују Србе султану као непријатеље царства, еда би их оставио код куће да не иду противу Руса; они не верују Србима, с тога и Срби њима не верују и сумњају, и с тога он, Милош, жали што не може да допусти да босанска војска иде у Србију и из Србије сувим, већ нек иде Савом; утврђење мира у земљи њега је скупо стало, он не може допустити да га Босанци својим рђавим понашањем покваре; сем тога народ има ферман од ребјул-евела 1231 год. по коме се не може у Србију слати босанска и албанска војска. Најзад Милош је уверавао Абдурахмана да руска војска неће ући у Србију; да је он писао рускоме кабинету, чим је чуо да су Руси упали у Влашку, да им неће допустити улазак и да ће у Србију моћи прећи само преко мртвих српских тела! Он не да ни Русима преко Тимока, нити Бошњацима преко Дрине! Ако пак везир мисли да брани Србе од Руса, или сумња да отуда не дођу какви бунтовници, онда нек не стоји Србима за леђима, него нек стане између њих и Руса код Видина и нека им се одупре у Србију да прећу. Милош је завршио изјавом да ће се жалити на интриге бошњачке и самоме султану па нека он буде судија између њега и Бошњака.[1]

У смислу овога одговора босанскоме везиру била је издата наредба Јеврему Обреновићу да се енергично и оружаном руком успротиви преласку босанске

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 201, fol. 200. 8 јун 1828. Милош Абдурахману, босанском везиру.

војске преко Дрине,[1] а Јовану Обреновићу да дође у Ваљево с оружаним људма те да потпомогне акцију ако до боја дође.[2] Шабачка и ваљевска нахија биле су већ готове да на први позив пођу против Бошњака.

Извештен о тим мерама београдски везир саветовао је Милошу, да би се избегао сукоб, да се још за неко време пропуштају бегунци из Србије и измена коју би Абдурахман послао сувим, док му не би стигло извешће да ту измену шаље водом; могућно је да је босански везир послао нешто војске сувим и онда би могло доћи до сукоба. Хусеин-паша је у својим саветима показивао доста искрености, јер је мрзео Бошњаке: он је уверавао Милоша да се нема чега бојати од њихове стране; да је и сам писао Девлету, ако би се указала потреба да босанска војска пође на Дунав, да не иде преко Србије већ преко Сјенице и Новога Пазара. Најзад та војска на Дрини по Портиној наредби неће бити већа од 5000 људи, а нека их буде и до 12.000, као што су се гласови разносили, после месец дана они ће се разбећи. Кад беже из Београда из касарна, шта ли ће бити с онима у пољу и под колибама на Дрини?[3]

Наравно, Милош није пропустио ниједно средство да само посеје мржњу између Хусеин-паше и Бошњака у Београду. Гласови да су Руси прешли Дунав, општи страх и забуна чинили су прилике у Београду несноснима, те није било тешко правити интриге. Милош је представио везиру да је Али-паша Видаић прост агент Абдурахманов, да је послат да изазове нереде у Србији, те да он, Хусеин-паша, буде сургунисан или лишен живота и да Видаић дође на његово место. Бошњаци су били доста немирни, грдили су и претили Србима, а један од Али-пашиних људи убије у Остружници једнога Србина. Кад су београдски кнезови изишли пред везира да му се туже за ово убиство, он је проклињао Бошњаке и Видаића.

[1] *Дрэс. Арх*, К. К., Дп. 8 јун 1828.
[2] *Дрэс. Арх*, К. К., 141. 12 јун 1828. Јеврем Обреновић Милошу.
[3] *Дрэс. Арх.*, К. К, 81. 9 јун 1828. А. Симић Милошу.

Говорећи тако везиру „ударише сузе на очи“ и „јецајући“ продужио је говор о томе. Није штедео ни сам Девлет, што трактате није испунио, већ се пушта у борбу за коју није спреман, није штедео ни ерлије ни остале београдске Турке, који су својим понашањем само увећавали забуну. Неповерење је било опште и везир се радовао што се његов човек није састао с Милошем у Гроцкој, као што је било уговорено. Ко зна шта би рекли београдски Турци?! Од неколико дана они су се били „наопако“ поплашили, бојали су се као да ће „Москови и Срби“ из земље изнићи и обрести се у Београду и „врло би ради били да нема ниједнога христијанина у Београду.“ По сву ноћ ходају по сокацима, како сејмени тако и ерлије, простиру асуре и сеџадета па седе и спавају до зоре напољу. У Шапцу слични призори: Турци су се били повукли у град и ретко су излазили у чаршију; узалуд их је везир слободио да се ничега не боје.[1]

Док је Милош радио да отклони опасност од босанске стране, или бар да дозна Абдурахманове намере, за њега су радили догађаји. Хатишериф султанов о уништењу јањичара нигде није изазвао такво незадовољство као у Босни. Сарајево је било на челу антиреформнога покрета и свакоме је грозила смрт ко би само споменуо уништење јањичара и увођење низам-џедита. Босанци су хтели да остану при својим старим институцијама, претпостављали су смрт свакоме новачењу. Абдурахман је, као што смо видели,[2] послат 1826 године у Босну, место слабога Хаџи-Мустафа-паше, са задатком да наметне Босанцима нове уредбе. С муком је он ушао у Сарајево и натерао Босанце на егзерцир. То је стало великих жртава, много је првака било исечено или послато у изгнанство. Ну то је била више резигнација него покорност; Босанци су остали у души и даље незадовољни; везир је према њима увек био на ратној нози и у ве-

[1] *Држ. Арх.*, К. К, 81. 9, 13, 16 јун. 1828. А. Симић Милошу. — *Id.*, 141. 12 и 16 јун. Јеврем Обреновић Милошу. — 15 јун. Кнезови Београдског Суда Милошу.

[2] Књ. II, стр. 244.

ликој несигурности; прва незгода могла му је донети велику несрећу. Заиста кад се војска по његовој заповести наново почела скупљати, почетком јуна 1828, на Орлову Пољу, у Јањи и Бијељини, у Босни је опет узаврело, у толико пре што се никоме није ратовало. У својим псовкама Босанци, који се и иначе у томе добро разумеју, нису штедели ни везира, ни султана, ни децу њихову! Нарочити капици-баша био је послат из Цариграда да прочита султанов позив православнима од децембра 1827 и да их позове у свети рат против Русије. Том приликом Портин изасланик је хтео да прегледа и војску и да је обуче у низамско одело. То је за Босанце било превршило сваку меру. У Сарајеву мула, који је читао султанов акт, буде смртно рањен за време читања и варош се одмах побуни; везир је најзад морао да се повуче са својом војском и султановим чиновником у Травник.[1]

---

[1] По разним извештајима с границе (Јеврема Обреновића).— *Staatsarchiv*, H. K. R. Нота од 6 јула 1828. Прилог: Задар, 29 јун 1828. Томашић Дворском Рат. Бечу: „Der Vezier hatte nämlich angeordnet, dass auf den Feldern von Sarajevo ein Lager abgehalten werden sollte, in welchem unter Aufsicht seiner Garden alle jene Türken auszurücken haben, die aus der zahlreichen Bevölkerung von Sarajevo und den Umgebungen dieser Stadt zum Ausmarsch bezeichnet worden waren. Wirklich kam alles zusammen und nun wurde der Befehl gegeben, dass die betreffenden Individuen die Kleidung und Rüstung nach Art der europäischen Truppen nehmen und anthun sollten.

Dieses Ansinnen brachte sogleich Murren und Unzufriedenheit hervor, als aber die Garden des Veziers den Vollzug jenes Befehls durchaus und selbst mit Gewalt durchsetzen wollten entstand ein fürchterlicher Tumult, in welchem bei 100 Mann von der Leibwache des Veziers nebst ihrem Befehlshaber, einem Bimbascha, fielen, während von den Städtern sechs totblieben, und von beiden Seiten mehrere verwundet waren. Der genannte Bimbascha wurde gleich Anfangs von dem Sohne des gegen die Pforte seit so langer Zeit im Aufstande befindlichen Hassan-aga Pechianacz durch einen Pistolenschuss getötet. Der Vezier in der Meinung den Aufstand zu dämpfen, liess aus seiner eigentlichen Residenz mehrere Kanonenschüsse auf die Menge machen, was jedoch die Wut steigerte. Gleich wurde gegen dessen Wohnung vorgerückt, es gelang in selbe zu dringen und als die Anführer die Person des Veziers erreicht hatten, fasste ihn der erwähnte Sohn des Hassan-aga Pechianacz bei der Brust und war gerade im Begriffe ihn zu durchbohren, als einige Mässigere dies verhinderten, denen es auch gelang den Vezier für den Augenblick zu retten, nachdem jedoch von der Mehrzahl die stärksten Drohungen gegen ihn ausgestossen wurden. Alle Grossen und Ratgeber des Veziers ergriffen die Flucht. Mehrere angesehene Einwohner, die vom Anhange des Veziers sind, wurden ergriffen. Es ergingen Eilboten an die verschiedenen Truppenbefehlshaber ab, damit sie mit ihren Abteilungen nach Sarajevo kommen und dort gemeinschaftlich mit den Aufrührern alles vernichten möchten, was an jenes verhasste System oder an den Beförderer der Neuerungen, den Vezier, haftet...“

Ова буна није остала без последица на босанску војску на Дрини и у Србији, где се био пронео глас, да је у нередима погинуо и сам Абдурахман. Логор с Дрине одмах се почео разилазити, а Босанци из Србије без ичијега питања и допуштења у четама — од којих су неке имале стотинама људи—стану се враћати у Босну. Само између 18-ог и 19-ог јуна прошло их је кроз Остружницу на 700 и у Београду их врло мало остане. Хусеин-паша је казао у поверењу А. Симићу: да ће и њих отерати, толико су му били досадни, а Видаића ће оставити док не добије одговор из Цариграда шта с њим да ради. Међутим и Видаић је седео као на трњу, био је јако забринут, пошто је његова породица присталица султанова, те је могла страдати у ономе нереду.[1]

Тако је та буна учинила да од Босанаца у Србији остану само старешине. Најзад Босна се није могла употребити против Руса, који су се у ово време тукли већ код Калафата, и концентрисали се око Шумле у Бугарској.

Султанов апел од децембра 1827 имао је исто тако мало успеха и у Албанији. Ниједан албански паша није пошао султану у помоћ.

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 81. 19 јун. 1828. А. Симић Милошу. — *Id.*, 141. 4 и 21 јун. Јеврем Обреновић Милошу. — *Id.*, 5, 19 јун 1828. Остружница. Живко Михаиловић Милошу.

ГЛАВА V

СРБИЈА И РУСКО-ТУРСКИ РАТ 1828 године

(НАСТАВАК)

I — Долазак Михаила Германа у Србију (10 јун). — Русија о Милошевом држању. — Милошев извештај Хусеин-паши и Порти о Германовој мисији. — Протест против логора на Дрини.

II — Портино гледиште на Србијино држање. — Германов повратак и Милошеви предлози руској влади (25 јун). — Његова изјава о евентуалном упаду у отргнуте пределе. — Милош поклања руским рањеницима 10.000 дуката. — Прикупљање информације за руски генерални штаб.

III — Нереди у Босни. — Милошеве и Хусеин-пашине интриге против босанске војске у Србији. — Милошеве претње београдским Турцима.

IV — Руска влада о Милошевим порукама и о аустријској политици. — Држање Аустрије према српском питању. — Руске поруке Милошу (20 јул). — Милошеве припреме и лукавство.

V — Скадарски везир и руско-турска војна. — Милошеве интриге код скадарског везира. — Стање руских операција у Бугарској и у Азији крајем 1828 године.

I

С друге стране, из Влашке, Милош је добио најбоље гласове. 10-ог јуна дошао је наново у Србију М. Герман с писмом графа Неселроде од 28-ог маја, писаним у самом војничком стану.[1] Руска влада је преузносила Милошеву мудрост, његово политичко држање према Порти и старање да се мир у земљи одржи,

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 188. 28 мај 1828. Лагеръ при Сатуновѣ. Граф Неселроде Милошу.

најзад свечано је обећавала да ће по његовој жељи српско питање решити онде где се мир буде закључивао између руских и Портиних пуномоћника, не остављајући да се преговарање даље повлачи у Цариград.

Још Герман није ни прешао у Србију аустријске су власти известиле Хусеин-пашу да је он у Земуну и да иде Милошу. Везира озбиљно преплаше нове руске поруке. Он је држао као сигурно да ће Срби устати на оружје и свој је страх поверио само земунском генералу, упозоравајући га на опасност која отуда грози и Аустрији.[1] Од Срба он је крио своју сумњу вешто и одмах пошље татарина у Крагујевац с питањем: шта је курир донео. Увек у пријатељским односима с Портом и београдским везиром, Милош похита да угуши сваку Портину и везирову сумњу због поновног доласка рускога курира. Он удеси нарочито писмо, које му је тобоже послало руско министарство по Михаилу Герману, и пошље копију од њега не само Хусеин-паши већ и свима околним пашама. Милошу није било стало да тим писмом само умири Турке, већ је хтео да им представи од колике би опасности било кад би они опет послали војску у Србију. Граф Неселроде писао је

[1] *Staatsarchiv*, H. K. K Нота од 2 јула 1828. Прилог. 26 јун 1828. Петроварадин. Сигентал Двор. Рат. Бечу: „Die Ankunft des russischen Kouriers Hermann bei Milosch Obrenovich hat den Vezier in Verlegenheit gesetzt und er äusserte sich, dass dieselbe sowohl für ihn als auch für unser Land gefährlich werden könne. Diese sonderbare Andeutung bewog den Dollmetsch den Vezier näher auszuforschen, der ihm sodann sagte: „Ich lasse meinen guten Nachbarn dem Herrn Generalen sagen, dass ich durch die Anwesenheit des Hermann einen Aufstand in Servien besorge und am nämlichen Tage wird ein ähnlicher in euerem Lande unter den Illyriern ausbrechen. Alles ist hiezu vorbereitet und ich bin hievon und selbst von der Vertretung in der genauen Kenntnis, darum lasse ich den Herrn Generalen warnen, auf guter Hut zu sein, indem ich ihn von diesem Gegenstande nicht privative sondern dienstlich in die Kenntnis setze, damit er seine weiteren Maassregeln treffen könne.“ Auf Wahrscheinlichkeit sich gründende Data wurden nicht gegeben.

Da im ganzen Lande nicht die mindeste Spur von einer Verbindung mit Russland oder einem Missvergnügen der Illyrier zu entdecken ist, so scheint die Angabe des Veziers die Frucht einer ängstlichen Besorgnis, welche sein allerdings gefährlicher Standpunkt hervorgebracht haben mag, zu sein, die indess doch wichtig ist, um einem hochlöbl. Präsidio berichtet zu werden.“

тобоже 28-ог маја да је примио Милошево писмо од 6-ог маја, послато по Герману, у коме му је представио мирољубиво владање турске војске у земљи и изјављивао своју топлу жељу да се чврсто држи сенета који је дао Блистателној Порти марта месеца и молио да руска војска не улази у Србију, где ће се он свакојако старати да одржи мир. Неселроде уверава даље Милоша, да је његова молба уважена и да је графу Витгенштајну, главном команданту, издата заповест да не улази у Србију него само да мотри тамо на кретања Срба и Турака „и у случају најмање какве буне и мутње или са стране једног или другог народа... оружаном руком... да поврати мир и тишину казнећи онога који их је први нарушио.“ Писмо је завршено изводом из рускога манифеста од 14-ог априла: да се Русија бори само за одржање уговора с Портом, да не тражи никаквих освајања, да неће никаква зла мирним мухамеданцима и да се у тој борби неће служити револуционим средствима: „Његово Величество Император Всеросијски нема намере наговарати на буну против Порте хришћанске народе подчињене Порти, и зато вама и народу српскоме и свима житељима Србије оштро и поново препоручује да чувате међу собом строги мир и тишину“.[1]

Милош пошље такву копију и депутатима да је поднесу Порти. Том приликом он је протестовао и за логор на Дрини: он није као што су били негдашњи његови претходници, главари Србије, који су уза свакога пристајали, који рат с Портом води; њему је стало да мир одржи, да тај мир не наруше нити Руси, нити српске старешине из Бесарабије, и у томе је успео; резултат тога његовог заузимања је Неселродино писмо од 28-ог маја и он сматра да је учинио не малу услугу Порти, што је задржао руску војску да не дође и нападне царске градове у Србији и што је тако одржао целу једну провинцију у миру.[2]

---

[1] *Дрэс. Арх.*, К. К., 201. fol. 182.

[2] *Дрэс. Арх*, К. К., 201. 15 јун 1828. Милош депутатима.

II

Наравно, Порта није била тако наивна као што је Милошу изгледало. У главноме реис-ефендија је прешао ћутке преко Неселродина писма. Односно војске босанске на Дрини он је узео да српским разлозима правда њено скупљање: Порта не сумња у верност кнежеву и српскога народа, али се бојала да се тамо не породе нереди који су се толико пута догађали; зар није и сам Милош писао неколико пута да је путовао по народу да га поучи да остане у покорности, што значи да подазрева на немире. Сем тога Порта није била начисто какву ће политику Русија водити према Србији и бојала се да српски емигранти из Бесарабије не покушају дићи народ на устанак; међутим одсад се и Срби немају чега бојати, босанскоме везиру је већ наложено и наново ће му бити писано да пошље нешто војске у Видин преко Србије ако то Милош допусти, иначе не.[1] Што се тиче Србијина положаја према Русији и односно главнога посла, тј. преговарања о хатишерифу, Порта је прозрела јасно Милошеве намере, она је знала да је њему главно добити време, сачекати резултат борбе између ње и Русије. Његова „возраженија" на предлоге од 7-ог априла доказивала су сувише јасно да Србија не одустаје од Акерманске Конвенције. Порта је и сама морала признати да заиста ратне прилике нису биле такве да се Срби клоне Русије. Напротив. Видевши очевидно избегавање депутата да уђу у преговоре о пословима драгоман Портин им је рекао поверљиво: „Сад ви мислите, ако Русија надвлада, онда ћемо све добити као што захтевамо, ако не, онда остајемо при овом, што нам Порта сад даје. То нам је готово"![2]

Међутим Порта је ипак покушала нешто: изјавила је жељу да у Цариград дође Милошев брат Јеврем да с њиме настави преговарање; обећавала је

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 201. 29 јун 1828. Депутати Милошу.

[2] *Id.*, 24 јун 1828. Депутати Милошу.

велики церемонијал и да ће га ћурком огрнути.[1] Тешко је казати да ли је Порта хтела овим да покуша да добије једнога таоца више за тешке прилике у које може доћи према Србима услед рата с Русијом, или је хтела да преко Јеврема поради да Милош у интересу својих династичких амбиција жртвује народне интересе. Депутати не одбију категорично да Јеврем не може доћи, већ само изјаве да је често болешљив. Реис-ефендији је ово било доста, он више није навaљивао.[2] У свакоме случају Порта је погрешно рачунала ако је на Јевремову доласку заснивала какве дубље политичке комбинације. Милош је био уверен да ће само Русија моћи свршити српско питање. Сва његова пажња била је управљена на догађаје у Бугарској где је руска војска односила победе.

Милош не само што се надао да ће добити од руских победа оно што је зајемчено Акерманском Конвенцијом него да ће се те привилегије још и проширити. Први успеси рускога оружја отворали су широк хоризонат његовим надама. Герман, који се 25-ог јуна вратио из Србије у својству депутата српскога народа, добио је опширна упуства да се при закључењу уговора, који је Србима врло близу изгледао, не би што заборавило. Имајући у виду да је султан својим манифестом од децембра 1827 године пред целим светом рекао да није вољан да испуни одредбе Акерманске Конвенције које се односе на Србију, Милош је тврдио да је тиме султан узео на себе одговорност ако му се при закључивању мира наметну као казна тежи услови, и изјавио је наду да ће цар Никола признати султану само право суверенитета над Србијом која ће му плаћати највише два милиона гроша годишње. Међутим њој да се присаједине одмах отргнути предели и Турци да се из ње иселе, како из паланака и вароши тако исто и из градова. Али ако би, преко очекивања, остала у целости Акерманска Конвенција, онда да се неки од њених чла-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 201. 29 јун 1828. Депутати Милошу.

[2] *Ibid.*

нова одмах разраде овако: право да народ бира своје главаре, да се преиначи у одредбу да се Милош Обреновић признаје за наследнога кнеза Србије; члан о отргнутим пределима да се објасни додатком, да ће по ратификацији уговора Порта издати наредбу Турцима да се из тих предела селе и предаду их Србима; да сума која ће се платити Турцима за предата имања и спахијске приходе у целој Србији не изнесе више од 500.000 гр.; остале даžбине да не буду веће од 1,500.000 гр.; да се унесе нов члан по коме Срби имају право да се користе свима земаљским производима, те према томе и рудама располагати по својој вољи и давати их под закуп; да се утврђења новијега порекла, Кладово и Ћуприја, сруше; да се дода члан по коме ће Срби имати право избора митрополита (кога патријарх посвећује), митрополит пак да поставља епископе; да се кнез и савет ограниче одредбом да не могу свршивати послове без узајамне сагласности; да се савет и народ споразумеју о кнежевој цивилној листи и да у сваком случају император заједмчи себи свечано право покровитељства над Србијом.[1]

Али без сумње најважнија тачка упутстава Германових била је порука министарству: да ће Милош, у случају да руска војска заузме Кладово, оружаном руком доћи тамо и заузети те крајеве, под изговором да заустави даље наступање руске војске, међутим у правој намери да их анектира, јер по праву припадају Србији. Завладавши њима он ће добити право да одговори Порти (која је у конференцијама од априла месеца тврдила депутатима да она не може да дâ пределе које је мачем отела), да и он има право не враћати пределе који по уговору припадају Србији и које је оружјем одбранио.[2] Најзад он се нудио да уђе у рат као савезник Русије.[3]

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 188, fol. 173 и даље. 25 јун 1828. Милош цару Николи I. — 24 јун 1828. Исти графу Неселроде (два писма). — 25 јун 1828. Инструкције Герману.

[2] *Id.*, fol. 179.

[3] Schiemann, *Geschichte Russlands unter K. Nikolaus I*, II, стр. 521.

Милош се није ограничио само да тражи да Русија извојује права српскоме народу. Сем тога што је нудио своју оружану сарадњу он је био готов и на друге жртве и услуге. Тако је поднео десет хиљада дуката као прилог за лечење руских рањеника; послао је своје агенте у Софију, Једрене, Цариград, Шумлу, по свој Румелији, Македонији и Албанији да прате покрете турске војске и да прикупе податке о њеноме бројном стању итд., тражио је даље од Русије да отвори комуникацију са Србијом преко Чернеца, да бар једанпут недељно шаље извештаје о тима покретима. Најзад, у случају да Руси заузму Кладово и околне крајеве, он је готов да дâ помоћ у храни, пићу и другим потребама колико је потребно за издржање једнога руског корпуса.[1]

III

Догађаји у Босни опет су скренули Милошеву пажњу, јер су имали знатног утицаја на кретање Турака у Србији. Босански везир, после свога повлачења из Сарајева, није се задржао ни у Травнику. Потуцао се из места у место, призивао босанске капетане на скупштину и показивао им царску заповест да пођу с војском на Орлово Поље. Али све узалуд, капетани му се нису одазвали, а Сарајлије га преко нарочите депутације и туже у Цариграду. Наставак тих нереда учинио је те се почетком јула и старешине разбеглих се Босанаца (сем Видаића) врате у своју отаџбину.[2]

Међутим они анархистички успеси Босанаца против Абдурахмана могли су довести до промене у турској врховној команди у Србији. Неки виђенији Турци у Београду развили су били живу радњу да Али-паша Видаић дође за београдског везира; из-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 188, fol. 191. 25 јун 1828. Милош графу Неселроде.

[2] *Држ. Арх.*, К. К. Извештаји Јевр. Обреновића и Алексе Симића, базрђан-баше у Београду.

гледало је заиста неко време да ће Хусеин-паша, због близине, бити премештен у Босну да тамо поврати ред. Али Хусеину се јако допадао миран живот у Србији, нити му се ишло да покорава Босанце, с којима би морао после против Руса на Дунав. Милошу је такође било јако стало да Хусеин-паша остане на своме положају, јер је за време последњих догађаја, нарочито са стране Босне, водио политику која се слагала са српским интересима, интригирао је против Видаића и његове војске и представљао Порти да Босанци могу ићи на Дунав само дуж српске границе а не кроз Србију.[1]

Да би старешинама београдских Турака нарочито препоручио оштрије чување мира, и да би прекратио њихове интриге против везира, Милош дође 9-ог јула у Остружницу. Пошто се већ о свему тајно споразумео с Хусеин-пашом он затражи од њега да му пошље код Локине ћуприје с диван-ефендијом од стране смедеревског санџаката ова лица: алај-бега, Мулу Керима, који се хвалио да ће с Босанцима затражити рачун од Милоша, Хаџи-Рицала и Мустај-бега, потпору Видаића, који раде да он постане београдским везиром, Ујур-Ибиша и Кара-Ахмета, баш-агу горњега града и највећега смутљивца у Београду. Тајно преко А. Петронијевића везир препоручи кнежевој љубави само алај-бега и диван-ефендију, а онима другима да очита што жешће може; алај-бег и диван-ефендија пак добили су упуства, ако им Милош што непријатно каже, да отрпе.[2]

Милош је заиста оштро говорио Турцима, и то не само о смутњама њиховим, већ и о мекости везировој; они су најзад пред тим прекорима и завијеним али доста јасним претњама свечано обећали да ће свима средствима држати ред и мир (12 јул).

У Београду је ова лекција изазвала најбољи утисак, сам везир је примио мирно политичне Милошеве

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 138. 13 јул. 1828. Аврам Петронијевић Милошу.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 138. 11 јул 1828. Исти истоме.

прекоре, који су му давали права да буде оштрији према Турцима, те да се узму у памет.

Тај је састанак донео везиру још једну велику пријатност. Већ 13-ог јула Милош је послао заповест депутатима да, ако би видели да Порта хоће да смени Хусеина, начине парочиту молбу од стране народа да он и даље у Београду остане.[1] Српске жеље биле су испуњене, Порта одговори да Хусеин-пашу неће дирати. И заиста Али-Намик-паша Моралија буде постављен за босанског везира; Абдурахман пак буде послат у Румелију без икакве команде (авг. 1828). Босанци су били врло задовољни том променом, а још више обећањем султановим да их неће присиљавати да приме мундир и низам-џедит. Поред свега тога они остану при своме решењу да не иду из Босне за одбрану царства; показивали су се врло наклоњени Србима; шта више молили су Милоша да пошље султану њихову молбу да их не зове никуд изван Босне. Милош је радо примио ту молбу народне странке, и пошље је преко Саве Љотића у Цариград (20-ог августа).[2]

Ови догађаји у Босни учинили су те се Србија ње није имала бојати. Трговачки односи били су сасвим васпостављени. Никад није било толико Бошњака о ваљевском вашару као те године. Све је било распродато што је било донесено. „Овакога ћара и пазара није запамћено“ писао је из Ваљева Јеврем Обреновић.[3]

Заузимањем на Порти, да Хусеин остане у Београду, Милош је био стекао право на његову благодарност. И заиста везир му је одмах обећао да ће што пре дати пут Видаићу из Београда и Ејуб-паши из Ужица, а по жељи Милошевој и Зулфикар-паши из Смедерева (20-ог авг.).

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 201. 13 јул 1828. Милош депутатима. — *Id.* 138. 13 јул 1828. Аврам Петронијевић Милошу.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., Р. 188, 217. 9 септ. 1828. Милош грађу Неселроде.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 141. 23 јул 1828. Јеврем Обреновић Милошу.

IV

18-ог јула, у војничком стану код Шумле, биле су изнесене цару Николи Милошеве поруке од 24-ог и 25-ог јуна, које је Герман донео. Цар их је примио с великим задовољством и заповедио је управи војне болнице у Букурешту да прими 10.000 дуката. Али Милошева изјава да жели заузети отргнуте пределе, који по Акерманској Конвенцији треба да се присаједине Србији, није нашла добар пријам. Ма како да је то заузеће изгледало Србима лако, јер је Турака тамо било мало, цар је гледао у томе предузећу тешкоће сасвим друге природе. Према информацијама, које је имала руска влада и које је сматрала као поуздане, аустријска војска би окупирала Србију чим би се тамо десио какав покрет; одатле пак до компликација у целој Европи није далеко. То је оно што је Русију плашило.

Из појмљивих разлога Аустрија је заиста много полагала на мир у Србији. У две-три прилике за време ове кризе између Русије и Порте, кад је реис-ефендија говорио барону Отенфелсу да Порта не мисли испунити Акерманску Конвенцију односно Србије и гледао да нађе код њега одобрења за то, интернунциус је увек хладно примао те изјаве. Он не само да Порту није на то храбрио него је одговарао да није требало потписивати одредбе које није мислила да испуни.[1] „Наваринski топ оборио је конвенцију о којој говорите!..“[2] одговорио је једном реис-ефендија кад је била реч о српским правима по Акерманској Конвенцији. Противно овакоме говору интернунциус је желео да Порта неком формалном изјавом обећа Србима да ће испунити све оно на што имају право по уговору и да их на тај начин увери да немају интереса да улазе у савез с Русијом. Пратећи рад

[1] *Staatsarchiv*, 10 јан. 1828. Отенфелс Метерниху. Говори о разговору, који је имао драгоман посланства Хусар с Пертеф-ефендијом о Србији 30 дек. 1827. Вели да је раније приликом таквога једног разговора рекао Пертефу: „qu'il n'eût jamais fallu signer un article que l'on n'est intentionné d'exécuter.“

[2] *Staatsarchiv*, 15 феб. 1828. Отенфелс Метерниху.

српске депутације преко свога драгомана Хусара, који је био добро познат с Марком Ђорђевићем, секретаром њеним,[1] он је дознао у главном да стање у Србији није врло критично али да се тамо жели јако присаједињење отргнутих предела. Знајући тај факат да и Турци врло много полажу на мир у Србији[2] Отенфелс се понуди Порти да лично поради на одржању мира, тј. да пише Милошу и да га увери о султановој наклоности; али је тражио и писмено од ње да ће она испунити оно што Срби траже на основи конвенције.[3] Реис-ефендија прими ову понуду са захвалношћу али не и предусретљиво: Порта није хтела да дâ такав један акт и да призна на тај начин обавезе конвенције због којих је рат водила. Видевши Портино расположење Отенфелс није више ни наваљивао, у толико пре што је његова влада сматрала да је за мир у Србији довољна гарантија изјава руског цара да се неће служити против Порте револуционим мерама.

Овакво држање интернунциуса према српскоме питању несумњиво доказује да су такве биле његове инструкције из Беча. Кораци, које је Отенфелс предузимао у Цариграду, били су наравно чињени из интереса према Порти, јер је Аустрија сасвим природно зло гледала на политичку еманципацију Србије под руском заштитом; она није могла гледати равнодушно да се на њеној јужној граници, у суседству Срба и Словена под њеном владом, фор-

[1] Марко Ђорђевић, доцније, у мало није скупо платио ова шуровања, јер је Милош био дознао за неке поклоне које је примио од аустр. посланства.

[2] *Staatsarchiv*, 15 фебруар 1828. Отенфелс Метерниху. — 25 јул 1828. Исти истоме: „Le Divan néanmoins attache la plus haute valeur à la conservation de la tranquillité dans cette province et pour cette fin elle n'épargne ni caresses, ni promesses pour engager les Serviens à demeurer tranquilles spectateurs de la lutte engagée avec la Russie. Monsieur de Hussar ayant informé Pertew-effendi de quelques-uns des ses entretiens avec le député Marco sur l'état de choses en Servie, ce Ministre a conjuré notre interprête dans les termes les plus expressifs d' employer toute son éloquence pour persuader à ce député d'écrire à ses compatriotes de rester tranquilles et de lui donner les assurances les plus positives de la ferme résolution de la Porte de respecter leurs droits et privilèges et d'empêcher toute incursion des troupes ottomanes dans leur province."

[3] *Ibid.*, „...affin de pouvoir me prêter à cette démarche, je priais le Reis-effendi de me mettre à couvert moyennant un acte ou lettre qu'il m' adresserait à cet effet."

мира мање више независна српска држава, коју је она сматрала као руску предстражу на Балкану. Отенфелс је тражио за Србију од Порте само оно на што је српско право неоспорно и чега се Порта неће моћи опростити. За сваку евентуалност Аустрија је преко ухода, тајних агената и иначе, прибирала податке о приликама у Србији: о стању тврђава и турској посади у њима, о становништву и приликама у Србији у опште, о српској војној организацији итд.[1]

Из обзира дакле према Аустрији — поред других разлога — Русија није могла допустити Милошу да уђе у отргнуте пределе, њихово заузимање од српске стране могло би изазвати свакојаке заплете, што би било велика неприлика и за Русију и за Србију. Неселроде је препоручивао Милошу да се уздржи од сваке акције, пошто је тврда намера Русије да се у уговор, који ће се закључити између ње и Порте, унесе да се отргнути предели одмах по закључењу мира присаједине Србији, или бар да не улази у рат до нових упутстава да би извршење тако важне мере било, с једне стране, без опасности за Србију, а с друге стране, комбиновано како треба с покретима руске војске у Влашкој и Бугарској, која је наишла већ на велике тешкоће у савлађивању турскога отпора код Силистрије, Шумле и Варне. У исто време он је нагласио, да ако ратне прилике буду захтевале, за узајамну корист, и учешће српскога народа у овој војни, да ће га на време известити о намерама царевим и о времену и плану како ће српска војска суделовати.[2] То

---

[1] У аустријским архивама има доста трагова о томе; ми смо имали у рукама неке извештаје. Тако Фојтов извештај Сигенталу од 14 јуна 1828; Köster-ов извештај: *Einige Notizen über Serbien*; Глумчев испит итд.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 188. Лагеръ при Шумлѣ, іюля 20 дня 1828 года. Несерлоде Милошу: „...При семъ долгомъ поставляю упомянуть о желаніи, изъявленномъ Депутатомъ Германомъ, отъ имени Вашего и народа Сербскаго, а именно о удобности занять 6-ти уѣздовъ, неправильно оторгнутыхъ отъ Сербіи, и которые, не смотря на точное условіе Акерманской Конвенціи, до сихъ поръ не возвращены Портою. Г. Германъ объясняетъ, что въ сихъ уѣздахъ теперь находится столь малое число Турокъ, что занятіе оныхъ Сербскими силами можетъ нынѣ послѣдовать безъ всякаго почти препятствія. — На сіе я, по Высочайшей волѣ, спѣшу Васъ увѣдомить, что присоединеніе къ Сербіи вышеупомянутыхъ уѣздовъ непремѣнно входитъ въ виды Его Величества, что сія статья не только по-

је писмо било у опште врло ласкаво за Милоша: хваљено је његово мудро држање и велике заслуге којима је задужио своју отаџбину. Сем тога цар му је послао као особити знак свога благовољења табакеру са својим портретом.[1]

Очаран Неселродиним писмом и царевим поклоном Милош је био готов да безусловно помогне акцију руске војске у Бугарској, само је тражио да на време буде извештен о плану како се то има извести. Међутим и ако је изјавио готовост да не предузима ништа, по рускоме савету, односно отргнутих предела, он је ипак то своје обећање ограничио само на случај ако Турци не буду узнемиривали и мучили Србе у тим крајевима. Ако би пак, огорчени успехом рускога оружја, стали убијати тамо народне старешине као што су такве ствари српски агенти видели по Бугарској и Румелији, или ако се дозна да имају такве намере, Срби неће моћи остати равнодушни.[2] Познавајући добро турску политику Милош је знао да на Порти највише вреде свршени чинови, заузимањем предела он је хтео да је стави пред такав један чин. Заиста и доцније поред Једренског Мира и хатишерифа од 1830 године он је морао, користећи се Портином забуном, те крајеве заузети силом. Милош је уверавао графа Неселроде да ће народ из тих крајева скочити на оружје на први знак његов, тим пре кад виде да се могу надати руској помоћи; доказивао је даље да је управо његова дужност, а и Русије, да се ти становници што пре присаједине Србији. Још

мѣщена быть имѣетъ въ будущемъ мирномъ трактатѣ съ Портою, но и немедленно при заключеніи мира приведена будетъ въ дѣйствіе, вмѣстѣ съ прочими постановленіями и преимуществами, коихъ Россія имѣетъ полное право и непоколебимое намѣреніе истребовать въ пользу Сербіи. Но за симъ, Его Величество желаетъ, чтобы Вы, Милостивый Государь, удержались на сей разъ отъ всякихъ дѣйствій противъ означенныхъ уѣздовъ, до полученія дальнѣйшихъ отсюда наставленій, да бы приведеніе столь важной мѣры могло быть соглашено, съ одной стороны, съ истинною пользою и безопасностію Сербскаго Народа, а, съ другой, и съ движеніями Императорскихъ Россійскихъ войскъ."

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 188 20 јул 1828. Логор код Шумле. Граф Неселроде Милошу. — 21 јул 1828. Димитрије Дашков Милошу.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 188. 9 септ. 1828. Милош графу Неселроде.

пре грчког устанка они су тражили од њега помоћ и допуштење да се дигну против Турака, али им он то није допустио саображавајући се саветима које је био примио од рускога двора, да треба чекати згодније време.[1] Очекујући пак упуства из Русије да и сам уђе у акцију или бар допуст да заузме поменуте отргнуте крајеве, Милош се озбиљно спремао. 7-ог септембра расписано је свима нахијским кнезовима, да обазриво и под изговорима који неће никога узбунити прикупљају храну за војску.[2]

У овим приликама утврђење сталних односа између Србије и Руса изгледало је Милошу од велике важности, не само с гледишта брзине којом би он слао извештаје о кретањима турске војске по Босни, Албанији и Македонији, него и с гледишта тајности њихове. Обична пристојност и дубок политички рачун налагали су да Порта не зна за везе својих поданика с њиховим заштитником. Међутим то је било ако не немогућно а оно бар тешко сакрити. Аустријска влада је стално извештавала београдскога пашу о доласку рускога курира у Србију, београдски везир је увек за тај долазак знао раније него Срби. Пре него што је Герман стигао (21-ог августа) с последњим писмима из логора код Шумле, Хусеин је писао Милошу да га не прими.[3] Милош је морао наново да прибегава најпростијем лукавству, да саставља лажно писмо и да га шаље везиру као копију тобоже Неселродинога писма. Наравно везир није био толико наиван да верује да му Срби подносе верне извештаје о својим односима с Русима, он није хтео ни да прими послату му копију, и за Милоша је то била довољна опомена. У опште Хусеин је постао осетљивији према несрећи своје отаџбине од како је чуо да Руси намеравају поћи, ако мир не буде закључен, преко Балкана, јер је његов „оџак“ био у Татар-Пазарџику.

За утврђење сталних односа између Србије и руске војске у Влашкој Милош је живо препоручивао

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 188. 9 септ. 1828. Милош графу Неселроде.
[2] *Држ. Арх.*, К. К, 7 септ. 1828. Милош нахијским кнезовима.
[3] *Држ. Арх.*, К. К., 188, fol. 215.

грађу Неселроде да Руси заузму Калафат и опседну Видин. На тај би се начин евентуално и Срби могли лако приближити руској војсци, примити потребну помоћ за устанак у отргнутим пределима и ући у њих без опасности од стране видинског везира. Милош је на себе узео био да, по израженој жељи руског кабинета, посеје раздор међу браниоце Видина, који су већ изјавили да ће га бранити само дотле докле Руси не заузму Калафат.[1] Заузеће Калафата и Видина он је саветовао и с гледишта даљих ратних операција на Дунаву и Бугарској, пошто се очекивало да се на ратну позорницу појави скадарски везир, Мустафа-паша, звани још Скодра-паша и Шкодралија, на кога је Порта полагала велике али неоправдане наде. Старешинство над скадарским паша луком било је наследно у породици тога паше, у породици Бушатлија, која је била српскога порекла.

V

Још у почетку војне Порта је издала скадарском везиру наредбу да с 40.000 људи дође у Ниш и одатле мотри на кретање Руса у Влашкој и на покрете Срба, према чему ће удешавати своје даље држање. Међутим Мустафа-паша није био одан султану реформатору, који је уништио јањичаре и био фанатик у утврђивању права врховне власти и противник сваког наслеђа у Турској. Увођење реформа у Албанији наишло је на исте тешкоће као и у суседној Босни, везир и султан били су на непријатељској нози. Наравно било је тешко везиру да у рату, који се заметао између Порте и Русије, пође одлучно у помоћ султану, јер ако рат испадне у корист његову он ће још више и фанатичније наставити своју реформну политику, а везир је знао да ће он бити међу првим жртвама. У тој двоумици Мустафа-паша, на позив султанов да иде с војском у Ниш, просто одрекне то да учини, под изговором да като-

[1] *Држ. Арх*, К. К, 188. 9 септ 1828. Милош грађу Неселроде.

лици његовога пашалука неће да пођу;[1] затим се изговарао и тиме што његова војска неће бити од користи у борби на пољима и равницама; најзад да већ зима настаје.[2]

Незадовољан таквим одговорима султан пошље опет ферман, који је донео у Скадар нарочити капиџи-баша, баш у време кад је тамо стигао српски емисар, кога је Милош послао 17-ог августа, да дозна пашине намере. Султан је тражио од паше да без одлагања пође Видину са 60.000 Албанаца, ако су верни Мухамеду, а ако су пак ђаури нек метну шљапке на главу и нек похитају Русима у помоћ! Народ коме је по обичају Мустафа-паша показао ферман био је тронут његовом садржином и једнодушно је решио да се одазове султанову позиву који је дотле енергично одбијао. Паши се није допадало то решење, али је морао поћи за струјом, те позове околне паше (ђаковачког, пећског, скопског, тетовског, лесковачког и др.) над којима је, по султанову ферману, био старешина, да за два месеца дођу у Ниш.[3]

Пред овом спремом Милош је сматрао за потребно да дâ графу Неселроде своје мишљење о плану кампање. Он је држао за потребно да руска војска заузме Калафат, сруши његове шанчеве и после пређе Дунав. Ако не заузме Видин, оно да га бар добро опсади. Затим да разори Брзу Паланку, Кладово и Неготин, и то пре него што дођу Арбанаси у Видин и заузму поменута места, одакле би их Руси могли истерати само с великим жртвама. Све би то требало да се изврши најдаље у року за месец дана. У противном случају Арбанаси поткрепивши посаду Видина могли би ставити у опасност и саму Малу Влашку, као што је пре неколико недеља видинска војска нанела големе штете крајовском округу.[4]

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 188, fol. 203. 5 јул 1828. Милош графу Неселроде.

[2] *Id.*, fol. 217. 9 септ. 1828. Исти истоме. — *Id.*, fol. 219. 27 септ. 1828. Исти истоме.

[3] *Id.*, 188. fol. 219. 27 септ. 1828. Панчево. Милош графу Неселроде.

[4] *Ibid.*

Поред ове опасности за Русе Милош је предвиђао могућност да ће успети да задржи од акције Мустафа-пашу који му је био пријатељ. Паша је заиста имао великог интереса да ступа у тешње односе с Милошем, јер се бојао Порте, која је на сваки начин гледала да сломи моћ наследних паша. Исти везир вратио се раније самовољно са свога похода на Морају, није се осврtao на то што му је султан слао неколико капици-баша с даровима да се врати на побуњене Грке. Ова непокорност, управо одметништво, учинила је те га је султан учинио ферманлијом (тј. ставио изван заштите закона). И ако није у Милошу гледао свој спас он је као утопљеник који се и за сламку хвата мислио да ће наслањајући се на кнеза Србије бити у релативној сигурности према Порти, с тога је искрено желео успеха Милошевој политици, надајући се да нађе у њему чвршћега пријатеља. Једна од поверљивих личности скадарскога паше, његов базрђан-баша, Бугарин Атанас Икономовић, звани Армаш (тј. капетан)[1] поверио је српском емисару, да је паша намеран послати га Милошу да се с њиме посаветује, како му ваља поступити у овим приликама. Милош је мислио да ће том приликом успети да Мустафа-пашу задржи од даљих припрема и да у Скадру остане, у сваком случају да даље од Ниша не иде. Међутим, очекујући тај долазак, он му отправи јавно свога изасланика под изговором да му честита чин сераскера, у самој ствари да ради у горњем правцу и да успут новцем, саветима и претњама придобије неке од старешина арбанаских племена — с којима је Милош имао поверљиве односе — да или одрекну паши покорност или да одоцне с припремањем својих контингената или бар да их преполове. Милош је сматрао за најпаметније да Руси

[1] Куниберт, *Срп. Устанак*, стр. 282. — Ат. Икономовић Армаш био је родом из Ески-Загре. Имао је брата Александра који је био у руској служби у Влашкој († 1833). Био је хазнадар Реџеп-аге адакалског. После је неко време служио његовој браћи Бећир-аги и Сали-аги и он је био писац оних писама, преко којих су ова браћа кореспондирала с Милошем и која је у српски стан носио Ђорђе Поповић Ћелеш (Види књ. I, стр. 171; књ. II, стр. 447).

заузму Видин и околна места и не оставе ништа случају. Он је уверавао графа Неселроде, да скадарски паша није ни најмање вољан да се с Русима туче и да срдачно жели да има неки ма и незнатан разлог да остане у својој земљи. Требало би му створити посао, да би се могао изговорити пред султаном да му је потребно своје границе да брани. Као предлог је износио да се заповеди Црногорцима да сиђу ка Скадру, или да се четири руска брода приближе Уцињу.[1]

Милошева брига да задржи скадарскога пашу од учешћа била је претерана, бар за сезону која је настајала. Зима је била добар изговор за везира да полазак одложи за пролеће. Ту своју невољу Мустафа-паша је представљао као акт пријатељства према Милошу: он је говорио његовом агенту да је био намеран поћи одмах на Дунав, али да по вољи кнежевој одлаже полазак, шта више да би остао на миру и после тога, ако би му Милош обећао да ће му бити у помоћи у случају да Порта по закључењу мира пошље војску против њега, сем тога да ће, преко свога човека, радо ступити у особите преговоре с Милошем односно овога предмета.

Милош одмах похита да ту пријатну вест, како је тобоже задржао Мустафа-пашу од акције за ову зиму, саопшти рускоме кабинету, доказујући наново користи од заузећа Видина, Брзе Паланке, Неготина и Кладова; тај би успех био од великога моралног утицаја на браниоце Шумле, који су се упорно држали. За њега је исто тако било важно да има упуства од министарства, какав би одговор требало дати Мустафа-паши односно случаја, ако би га Порта због његовога неучешћа у рату напала, и тражио је настављење у томе смислу.[2]

Русија међутим није могла мислити у ово време да шири поље својих ратних операција; напротив она је морала да ликвидира и с оним што је дотле учи-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 188, fol. 219. 27 септ. 1828. Милош графу Неселроде.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 188, fol. 227. 5 нов. 1828. Исти истоме.

нила. Прешавши Дунав готово без отпора Руси доста лако заузму Браилу (5-ог јуна), Мачин (6-ог јуна) и целу Добручу; затим опседну Силистрију и упуте главну силу на кључеве Балкана, Шумлу у којој се утврдио сераскер Хусеин-паша и Варну, против које је имала да дејствује и руска црноморска флота (почетак јула). Али против поменутих тврђава руска војска није имала среће, нарочито је Шумла дала страховит отпор. Једва и тек 1-ог октобра Руси су ушли у Варну. Два дана после тога они дигну опсаду са Шумле и повуку се Силистрији, јер је требало превести војску у Влашку на зимовање. У исто време, 3-ег октобра, и цар је напустио бојно поље и укрца се за Одесу, где је стигао 8-ог октобра, после великих неприлика на мору, јер га бура у мало није бацила Турцима у руке.[1] У децембру Руси су се били готово сасвим повукли на леву обалу Дунава оставивши јаку посаду у Варни. Једном речи руско-турски рат у 1828 години свршио се бедно по Русију поред све несразмере у материјалним изворима између ње и Порте. Царево присуство на бојноме пољу томе је доста допринело: команданти су, бојећи се одговорности и понижења, избегавали смеоне нападе и операције, а уз то прављене су по царевом признању и глупости.[2]

У Азији Руси су били срећни: адмирал Грег заузео је Анапу (31-ог маја); Паскевић Карс (19-ог јуна) и Акалцик (15-ог авг.) и био се приближио Ерзеруму (крајем септембра). Али како у тим крајевима зима брзо настаје, Паскевић је морао прекратити даље операције.[3] Ти успеси нису могли искупити неуспехе у европској Турској, који су били меродавни и за исход војне и за јавно мњење у Европи.

Руско министарство није било вољно да бар за ове прилике улази у погодбе са скадарским везиром. Његов останак у Албанији приписиван је разложно у

[1] Schiemann, *Geschichte Russlands unter K. Nikolaus I.* II, стр. 240—272.

[2] Isambert, *L' indépendance grecque*, стр. 342. — Schiemann, *Op. cit.*, II, стр. 317.

[3] Schiemann, *Op. cit.*, II, 280—282.

Петрограду не његовој љубави и пријатељству према Милошу нити Милошевој умешности, већ је сматран као резултат прилика у Албанији и властитих пашиних рачуна. Према томе министарство није могло одобрити Милошу, коме није било право што је у Петрограду онако правилно схваћено држање Скадраниново,[1] да с Мустафа-пашом улази у нарочите преговоре и погодбу, већ се ограничило јединствено на савете да и даље с везиром остане у пријатељским односима, и да се добро чува какве обмане, нарочито да му никако не обећава на писмено помоћ за случај ако би га Порта напала. Сваки је мухамеданац природан непријатељ хришћанину, и није немогућно да паша жели, да добије у руке какав акт, којим би могао Порти пружити оправдан разлог да лиши српски народ права, која је задобио дугогодишњим стрпљењем, пожртвовањем и безусловном покорношћу. Неразумно би било дакле дати у руке паши ма какав документат, који би садржавао и најмање непријатељско расположење према Порти. С тога је у интересу Србије саветовано Милошу да и даље одржава ред у земљи и стављана му је у изглед могућност оружане акције кад се кампања наново отпочне. Услед тога Милош ограничи свој рад на одржавање што бољих односа с руским генералима у Влашкој, Гејсмаром који је командовао војском у Малој Влашкој, и генералом Ланжероном, главним командантом руских војсака у Влашкој и Молдавији, који је ту команду предузео у новембру месецу.[2]

---

[1] Милошу није било право што се ово задржавање везирово није протумачило као његов добитак. 7 јуна 1829 у писму своме агенту Цветку Рајовићу, Милош је чинио алузију на ово писмо где Неселроде вели да Махмуд неће поћи због својих личних рачуна и додаје: „А Скадранина ето где иде!“

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 188. 18 дек. 1828. Неселроде Милошу.

ГЛАВА VI

СРБИЈА И РУСКО-ТУРСКИ РАТ
(1829 год.)

I — Еволуција грчкога питања: Лондонски Протокол (10 март 1829). — Руски планови за нову кампању и Србија. — Хусеин-пашини и аустријски савети Порти о Србији.

II — Припреме у Албанији. — Мустафа-паша, скадарски везир и Милош. — Руски успеси. — Барон Гејсмар, Милош и Мустафа-паша.

III — Милошеве интриге код скадарског везира у корист Русије. — Одговор везиров. — Нетактичност Гејсмарова. — Руска војска прелази Балкан (поч. јула). — Пад Једрена (8 август). — Паника у Цариграду.

IV — Мустафа-паша скадарски код Видина. — Барон Гејсмар напушта Рахово (22 јул). — Нове Милошеве интриге код скадарског везира. — Мустафа-пашино кретање за Софију (18 авг.) — Поновно заузимање Рахова (22 авг.) — Заузеће Враце (2 септ.).

I

Вративши се с бојног поља у Петроград (14-ог октобра) цар Никола се у главноме занимао припремама и плановима за нов поход противу Турске и дипломатском кампањом против бечкога кабинета, јер су руски неуспеси дали Метерниху могућности да покуша нове интриге: он је трубио по Европи да су Руси претрпели прави пораз и да га не могу поправити. Али много су важније биле његове претње да ће Аустрија концентрисати силну војску на границама Србије и понуда Енглеској, Француској и Пруској да заједнички посредују за мир између Русије и Порте. Срећом нико није делио његово песимистично мишљење о снази Русије, те му пропадну бедно интриге

у Лондону и Паризу. Ни сама Порта није била вољна да иде на конгрес где би се грчко питање опет претресало. Најзад Метерних је био принуђен, кад се у Петрограду дознало за његова ровења и кад му је потражено објашњење, да се врло понизно извињава и тврди да није ништа радио против Русије (јан. 1829).[1] Тако је Русија имала и даље одрешене руке према Порти, а Лондонски Уговор остане у целости. Шта више Лондонски Уговор који је у другој половини 1828 год. учинио знатан напредак, поред свих Метернихових интрига, био је крунисан великим успехом. На конференцијама у Лондону[2] потписан је 10-ог (22-ог) марта 1829 протокол којим је дефинитивно утврђен положај Грчке према Порти и њене границе. Грчка постаје монархија под Портиним сизеренством и плаћа 1,500.000 гроша данка. Њена северна граница ићи ће од залива Арте до залива Воло, гребе-

[1] G. Isambert, *L'indépendance grecque*, стр. 365. — A. Beer, *Die orientalische politik Oesterreichs*, стр. 377—380.

[2] Оставши у Средоземном Мору само у оружаној неутралности према Порти као Француска и Енглеска, Русија је без обзира на свој положај на Дунаву дебатовала с њима односно Грчке: на конференцијама у Лондону настављено је да се проучавају мере, које треба предузети да египатска војска евакуира Морејy. Како се морска блокада показала недовољна решено је, 17 јула 1828, да се предузме блокада и са сува да се тако пресече египатској војсци уношење хране из Румелије; Француска је имала да пошље један корпус да изврши овај задатак у име Француске, Енглеске и Русије. Почетком августа већ је било послато у Морејy 14.000 француских војника.

Кад Ибрахим види да му не остаје ништа друго, да се или туче с Французима или да се подчини захтеву француског команданта, он евакуира Морејy (крајем септембра); остало је само 1200 војника као гарнизони у неким тврђавама. Француска окупација прострла се територијално до Коринског Земљоуза. 4-ог новембра потписан је протокол у Лондону по коме се Морејa и Кикладска Острва стављају под заштиту Француске, Енглеске и Русије, док не буде решена судбина Грчке, о чијим ће се дефинитивним границама говорити у преговорима које ће дотичне силе предузети с Портом. Основа за тај дефинитиван посао била је ускоро свршена. Посланици Енглеске, Француске и Русије, који су напустили Цариград после наваринске битке, имали су да држе конференције на острву Поросу и у њима да проуче питање о конституисању Грчке, о њеним границама и о односима с Портом. Крајем нов. 1828 они су свршили тај посао и потписали протокол о коме је имала дефинитивно да реши конференција у Лондону, на којој је и усвојен 10 (22) марта 1829.

Грци, који су почели своју јачу политичку организацију 1827 год., наставе је и даље; уносећи у то сад, кад су у релативном миру, све више страсти и личних интереса. Каподистрија, познати грчки патриот и руски дипломата, који је изабран у априлу 1827 год. за председника републике, дошао је у Грчку јан. 1828.

нима планина Отриса и Пиндуса. Од острва ће јој припасти Кикладска Острва и Евбеја. Најзад решено је тим протоколом да се посланици Француске и Енглеске врате у Цариград и отпочну преговоре с Портом у име сва три савезна двора. И ако дакле Русија није представљена она није искључена из преговора. Цар Никола дадне на све то свој пристанак, али је остао дубоко уверен да се од Порте таква тражбина не може добити мирним и дипломатским путем и да ће само он моћи решити, уз своје, и грчко питање. Наравно Русија је морала ући у рат с више спреме а нарочито с више плана него што је то било у прошлој кампањи.[1]

Пошто су претресени многи планови решено је да се на пролеће отпочне рат енергично: да се пређе Балкан и да се негде у Румелији реши ратна срећа. За главнога команданта наименован је Дибић (9-ог феб. 1829) за кога се држало да је најспособнији да изврши тај план; Витгенштајн је истог дана стављен у пенсију.

О положају Србије у рату, који ће настати, било је нарочито говора. Међу претресаним плановима био је један од Дибића и Кисељева по коме је и она имала ући у акцију; по једном другом плану од графа Неселроде предлагана је зимска кампања такође у вези са Србима.[2] Али и ако је Русија била жељна да што енергичније наново отпочне своје операције у Бугарској, и ако је Милош желео да с бароном Гејсмаром, командантом руске војске у Малој Влашкој, оперише на Тимоку у правцу ка Нишу, и да сам ратује од стране Босне, Русија није могла примити те понуде, које је он чешће износио.

Србијино учешће у рату одбачено је прво због њенога властитог интереса. Сем неприлика и пустоши које би јој Турци донели из освете, она би после закљученог мира с више муке дочекала да Порта према њој изврши своје обавезе; затим при закључењу мира

[1] Опширно о овоме рату је писао Н Епанчинъ, *Очеркъ похода 1829 г. въ европейской Турціи.* С.-Петербургъ, 3 св. 1905—1906.

[2] Th. Schiemann, *Op. cit.*, II, стр. 288, 290, 292.

била би једна компликација више. Најзад било је ризично увлачити Србију у рат и из обазривости према Аустрији, чију је осетљивост требало штедети; иначе би могло доћи до дипломатских па и већих компликација. Али главни је разлог што се нашло да је корист од Србијине кооперације много мања него штета коју би Русија морала поднети пославши Србима у помоћ један цео корпус без кога би они могли подлећи. Најзад велика је услуга коју су Срби могли учинити Русији и коју су јој већ чинили држећи Босанце у шаху или боље што им служе као изговор да не могу поћи против Руса у Бугарску. Тако је на послетку закључено да Србија остане на миру, Русија ће и без тога учешћа водити рачуна о њеним интересима; али ако би турске трупе покушале да уђу у њу, онда се треба томе одупрети енергично.[1]

До тога искушења није дошло, благодарећи Портином такту и саветима које је добијала са стране. Прво, београдски везир, Хусеин-паша, ако је веровати његову тврђењу, уверавао је своју владу о верности Милошевој и народној и стајао добар за мир у земљи.

---

[1] Prokesch-Osten. *Geschichte des Abfalls der Griechen.* Beilage IV-стр. 46. 17 феб. 1829. Дибић Ланжерону. „Pour ce qui regarde les Serviens il est plus qu'indispensable de les garder, autant que se faire pourra, en pleine tranquillité; maintes causes y engagent; d'abord le propr-intérêt des Serviens, qui, outre la désolation à laquelle leur pays serait exposé par la vengeance des Turcs, auraient encore, même après la paix, bien plus de peine à obtenir de la Porte une observance sincère de leurs droits; puis en cas de négociation ce serait une grande complication de plus; ensuite la jalousie de l'Autriche serait vivement excitée. Mais principalement l'utilité, dont pourrait nous être la coopération des Serviens, ne pourrait compenser le désavantage de détacher à leur soutien tout un corps de troupes, sans lequel la Servie serait livrée au plus triste sort. Un avantage éminent que les Serviens peuvent nous donner, qu'ils nous donnent déjà, c'est de tenir en échec les troupes de Bosnie. Mais aussi pour continuer, il faut qu'ils s'opposent à tout outrance à l'entrée des troupes turques sur leur territoire, dont l'inviolabilité est confirmée par les actes les plus précis du sultan. Autant que ce droit ne sera pas enfreint, il vaut mieux que les Serviens restent tranquilles". — *Русс. Архивъ*, 1888. св. 2. *Записная книжка графа П. Х. Граббе.* Под 10 феб. 1829, стр. 56. „...Секретное повелѣніе, въ слѣдствіе коего отношеніе къ Сербіи должно принять желаемое давно направленіе". — *Id.*, стр. 68 „...Новая перемѣна видовъ относительно Сербіи, опять на бездѣйствіе обрекаемой". — *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* 5 (17) апр. 1829. Беч. Татишчев јавља грофу Неселроде да Аустрија чини припреме на југу и да се нарочито боји устанка у Србији и онога што би после настало међу словенском популацијом. — Th. Schiemann, *Op. cit.*, II, стр. 520—521. Aus der Relation Bourgoing's vom 30 juni 1830.

У сваком случају он је саветовао да се Срби не дражe. Кад су крајем 1828 године почели покрети у Босни наново, који као да су имали за циљ Србију, Хусеин је поручивао Милошу да са стране Босне ништа не сумња, јер је он писао Девлету да ће у случају невоље моћи рачунати пре на Србе него на Бошњаке, који јој ни досад нису били ни од какве користи. Исто тако барон Отенфелс, аустријски интернунциус и ако није уверавао Порту да јој је Милош привржен, он јој је увек саветовао да не изазива Србе никаквим пренагљеним мерама, нарочито да не шаље међу њих војску, која би могла изазвати нереде и учинити да скоче на оружје, те би пламен после лако обузео и остале мирне отоманске области.[1] Аустрија је заиста добро знала да Русија не би трпела да Порта начини од Србије базу за своје операције против Руса у Бугарској. Пред депутатима Отенфелс није штедео комплимената и лепих речи на Милошеву адресу, само да би га придобио да и даље продужи своје мудро држање.[2] Аустрија, обично добро обавештена о Србији, није могла дознати тајне намере њенога поглавара да уђе у рат ако на то Русија пристане. Познавајући добро Милошеву обазривост, уверавана од Русије да неће упадати у Србију, она је представљала Порти да се са српске стране нема много бојати. Али за сваки случај пограничне аустријске су власти добиле налог да чине све да се Београд снабде храном.[3]

Добивши овако поуздана уверења из два различита извора и имајући у виду држање и такт који

---

[1] *Staatsarchiv*, 14 мај 1829. Отенфелс Метерниху: „J'ai fait observer à Pertew-effendi que le moyen le plus assuré pour éloigner le fléau de la guerre du territoire de la Servie me paraissait être celui d'empêcher que le sol de cette province ne soit point touché par des forces ottomanes, puisque, d'après certaines notions qui nous étaient parvenues de bon part, les Russes attachaient la tranquillité de la Serbie à cette condition; j'ai ajouté qu'il me semblait de la prudence de ne pas attirer les Russes dans cette province et d'y exciter peut-être une insurrection en la faisant traverser par les troupes bosniaques qui devaient se rendre sur le Haut-Danube pour renforcer Widdin". Реис-ефендија је одговорио да је Порта и сама дошла до таквог закључка и да су у томе смислу већ издате заповести.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 201. 19 авг. 1828. Милош депутатима. — 18 септ. 1828. Депутати Милошу. — *Id.*, 188. 5 нов. 1828. Милош графу Неселроде.

[3] *Staatsarchiv*, Н. К. R., Нота од 14 јан. 1829.

је Милош показао у 1828 години, Порта је била потпуно мирна са стране Србијине. Реис-ефендија је у звезде ковао Милоша пред депутатима, његове су речи изгледале искрене, у извесним тренутцима чак и дирљиве. Обичан оријентални начин и средство, кад је некога требало још боље привезати!

У овакоме стању ствари Милош је ограничио своје услуге Русији у главноме на шиљање мање више поузданих вести о кретањима султанове војске и на задржавању скадарскога везира да не улази у акцију.

II

Изгледало је као да се у Албанији чине озбиљне припреме за полазак на Дунав. Милошев изасланик, који је стигао из Скадра крајем јануара, донео је извештај да ће се везир кренути са силном војском, на 80.000 људи које Албанаца, које Босанаца. Почетком фебруара дошао је у Крагујевац везиров повереник Атанас Икономовић Армаш с писмом у коме је Мустафа-паша званично објављивао Милошу свој полазак против Руса и уверавао га да се нема чега плашити што ће се та војска приближити Србијиним границама. Армаш је још додао да ће везир по последњем ферману, који му је ту скоро дошао, ићи у Софију с војском од 30.000 Арнаута; да ће му се придружити још и босанска војска; да је султан тражио од Босне 30.000 војника и да су они, да би загладили погрешку што су се бунили против Абдурахмана и да би опет задобили милост султанову, обећали опремити на време 24.000 људи. Како су били неповерљиви они нису смели поверити своју судбину никоме, па ни самом тадашњем босанском везиру Али-Намик-паши; бојали су се да не буду употребљени на најопаснијим положајима само да их што више изгине. Услед тога они су се обратили скадарскоме везиру с молбом да се прими и њихове команде и да измоли у султана да му и њих повери, на што је султан дао свој пристанак.

Европска штампа, нарочито аустријска, Портини пријатељи и руски непријатељи, приписивали су велику важност појави скадарског везира на бојноме пољу. Мустафа-паша имао је око четрдесет и пет година, дакле био је зрео човек; говорило се још да је храбар и искусан. Како је као план било објављено да ће његов поход имати за циљ одбрану Видина и евентуално прелазак у Малу Влашку, барон Гејсмар, на кога је имао да падне цео терет тих операција, молио је Милоша да на сваки начин свеже пријатељство са скадарским пашом и Босанцима и да га новцем придобије да на миру остане у Албанији. Гејсмар је био толико забринут, да је поред највише наредбе испод руке подстицао Милоша да загази у војну под изговором да се мир није могао одржати;[1] али Милош пред формалним упуствима рускога министарства да остане на миру, није се смео упустити у такву авантуру, бар док се не би руска војска приближила граници Србије, да му се у невољи нађе.[2]

Прве ратне операције због јаке зиме отпочеле су тек у мају и то не баш срећно по Русе. Појава скадарског везира на ратној позорници у таким приликама очекивана је с великим надама и нестрпљењем од стране Портине и њених пријатеља; слабо је ко сумњао у његову добру вољу и патриотизам, ма да је за сумњу било довољно повода јер је већ давно требало да је на бојном пољу. За изговор што је задоцнио служили су му Црногорци који, видевши да се он спрема на пут, нападну на пограничча села, те се тако морао задржати док с њима није свршио. Против Руса кренуо се тек 25-ог маја. Босанци пак, који су свечано обећавали султану да ће и они доћи с њим на Дунав, остану код куће.

Арбанаска војска истина није била онако многобројна као што се очекивало. Било је по извештајима 22.000 војника, којима ће се придружити уз пут још неколико арнаутских паша са 6—8000 људи. Вој-

[1] *Дрэс. Арх.*, К. К., 4 феб. 1829. Михаило Герман Милошу.

[2] *Дрэс. Арх.*, К. К., 30 март 1829. Милош Гејсмару.

ници — међу којима је било и Арнаута хришћана — били су људи одабрани, лепши од лепшега, лепо одевени али слабо оружани. Артилерије као да није ни било. Елита ове војске, четири хиљаде коњаника везирових, дивно је изгледала. Паша је пред полазак казао Милошевом поверенику да иде у Видин, да ће му дотле требати 36 конака и ако види и најмање неверство од Портине стране да ће се одмах вратити у Скадар. „Ја не идем, рекао је он, да велику Русију победим, то не могу, но само да докажем султану да нисам хришћанин већ мухамеданац. Но нисам ни затуцан Турчин и ја знам шта је човечанство и ко год уђе у Цариград и њиме завлада њему ћу се клањати!“ Извештавајући о поласку скадарског везира, Дибића и Гејсмара, Милош им је напоменуо да код Арнаута све зависи од првог удара: ако буде жесток све ће се разбећи! Арнаути су, писао је он Гејсмару, „вешти у сраженијама по планини, зато их треба у равници чекати где топ може да игра и два или три добра отпора сасвим их обесиљавају... У планини тешко је с њима бити се и на крај изаћи, зашто су као козе и од ока бију наопако, докле год могу оком видети“.[1]

Док се Мустафа-паша кретао полако к Видину, у Бугарској су се десили бојеви одсудни за исход војне. 30-ог маја Дибић је до ноге потукао великог везира Решид-пашу на Кулевчи и тиме је Русима био отворен прелаз преко Балкана. Та је битка била у опште одлучна за целу кампању, у њој је био сам султан погођен: јер су се ту борише регуларне трупе, на које је он толико наде полагао. Два дана раније, 28-ог маја, генерал Гејсмар прешао је Дунав из Мале Влашке и заузео Рахово, те је тако веза између Никопоља и Видина била прекинута. Пораз на Кулевчи био је од великог утицаја на Силистрију, она се није могла дуго држати против руских напада и преда се 18-ог јуна. После ових успеха могао се предузети прелазак преко Балкана. Тај је покушај био олакшан уверењем великог везира да ће Руси сад напасти Шу-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 11 јун 1829. Милош Цветку Рајовићу. — *Споменик*, XVII, стр. 26.

млу те је у њу повукао војску са свију страна, чак из Ајдоса и Бургаса. Почетком јула почет је прелаз под најбољим изгледима. Међутим у Азији Паскевић је од самога почетка нове кампање ишао из успеха у успех. 26-ог јуна узео је Ерзерум.

Чим је добио од Гејсмара вест о поразу великога везира, Милош одмах извести Мустафа-пашу с којим је био у непрестаном споразуму преко повереника. Пораз везиров, као што се могло очекивати, учинио је дубок утисак на пашу који је сад остао једина Портина нада. По извештају који је из Лесковца донео у Србију сам Икономовић, 27-ог јуна, Мустафа-паша је имао 25.000 војника, где је урачунато и 6000 људи личне гарде пашине, коју не мисли никако употребљавати у борби и с којом хоће да се врати у Скадар после војне.

Међутим Мустафа-паша и ако споро настави своју маршруту ка Видину и барон Гејсмар се озбиљно преплаши кад види да му се Арнаути приближују, сумњао је да ће моћи издржати напад целе њихове војске. Он се налазио заиста у тешком положају, јер, заузевши Рахово на десној обали Дунава — што је сматрано као велики успех — требало му је бранити и то место у Бугарској и Малу Влашку. По турскоме плану, који је многима изгледао изврстан, требало је да Мустафа-паша, узев за базу својих операција Видин, пређе у Малу Влашку и тако с леђа захвати руску војску која је тежину својих операција пренела у источну Бугарску под сами Балкан. Гејсмару се чинило неразмишљено држати Рахово а оставити иза леђа једну тврђаву као што је Видин и скадарског везира, с тога је у јуну наваљивао наново на Милоша да уђе у рат: он је у опште за време целе кампање водио рат мало на своју руку. С разлогом Милош одбије његов позив, одговоривши преко Цветка Рајовића: „да без височајшег повеленија никад ништа бити не може, а кад би и то било, опет пре него што се летина скупи ништа се не би могло предузети“.[1]

[1] *Држс. Арх*, К. К, 30 јун 1829. Цветко Рајовић Милошу.

Све што је тада могао Милош то је да код скадарског везира увећа неодлучност и неповерење према Порти те му пошље на разговор у Ниш свога брата Јована с још два чиновника. 1-ог јула Јован је стигао у Ниш и нашао Мустафа-пашу улогорена поред Медошевца.[1] Везир га лепо прими и захваљивао је живо Милошу на порукама и што је баш брата свога послао. У главноме Милош је саветовао везиру да се не упушта у бојеве, и да не сатире своју војску узалуд пошто је исход војне очевидно на штету Портину, што је и она сама увидела пославши делегате у Шумлу да закључе мир.[2]

III

Јован се вратио из Ниша у Крагујевац 6-ог јула и Милош одмах извести Дибића и руске генерале у Влашкој детаљним рапортом о намерама и плану скадарског везира, тј. да му неће бити могућно да остане неактиван пошто су с њим многе албанске паше; али да ће војском која је под његовом командом тако управљати да ће они одреди, због којих је управо и сам морао у рат, бити распоређени на начин да их Руси лако разбију.[3]

Мало доцније Милош је имао још једну измену мисли с Мустафа-пашом о томе предмету. Првих дана месеца јула он је добио од Дибића налог од 21-ог јуна да ступи у преговоре с Мустафа-пашом да остане на миру и да начини примирје с руским генералима. Милош одмах преиначи то писмо „по опстојатељствама и поњатијама пашиним“, преведе на српски и пошље по татарину паши, који одговори усмено преко Икономовића готово оно исто што је рекао и Јовану Обреновићу: да му није могућно сасвим остати неактиван с толиком војском, али да неће улазити у одсудну битку већ да ће „само политическе бојеве заподе-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 146. 3 јул 1829. Ниш. Јован Обреновић Милошу.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 201. 4 јул 1829. Мустафа-паша Милошу.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 6 јул 1829. Милош генералу Кисељеву у Ђурђево. — 6 и 11 јул 1829. Милош Гејсмару.

вати".[1] Милош се јако изненадио кад му је Икономовић показао том приликом једно писмо Гејсмарово, писано одмах по заузећу Рахова, које најбоље показује колико се тај генерал уплашио од албанске војске. Он се није устезао да лично пише и самоме паши и да га наговара на издајство према султану! Пошто му је изређао дотадашње руске успехе, он му саветује да не подржава султанову страну јер султан не мисли добро Албанији: Турци су дошљаци, који су увек радили да Арнауте сломе, као што је то био случај са Скендер-бегом; и данас ма какве услуге он чинио Порти она ће се после рата потрудити да уништи Албанију и њене оџаке, тј. породице које наследно владају. Место награде доћи ће пропаст. „Ако ли сте пак ради, писао је даље Гејсмар, да са мном и Њ. В. Императором руским у пријатељству будете, оџак, мемлећет и сав народ ваш биће с веселим срцем у миру и рахатлуку и ви ћете под покровитељством нашега Императора свагда остати самовласни владалац над вашом земљом и о томе ни мало сумње да немате".[2]

То је писмо била права противност према писму Дибићеву, које је Милош послао паши. Дибићево писмо било је политично, умерено, пуно обнадеждавања и заплашивања. Писано је у духу манифеста од 14-ог апр. 1828, да цар не иде на уништење царства и вере мусломанске. Гејсмаров састав пак кипти мржњом против Турака и писан је у духу грчких идеја: говори да су Турци у Европи дошљаци, да их нико не признаје за законите господаре заузетих земаља, да ће руски император њега, Мустафа-пашу, поставити самовласним скадарским господарем, чиме се претпоставља најпре уништење турскога царства па онда његова деоба. Није чудновато што се паша нашао у чуду читајући оба писма, Гејсмарово и Дибићево, и што није знао коме да верује. Милош је пред Ико-

[1] *Дрэис. Арх*, К. К, 14 јул 1829. Милош Цветку Рајовићу. — Милош Гејсмару под истим датумом.

[2] *Дрэис. Арх.*, К. К. Милошева преписка с Гејсмаром. s. d. Гејсмар Мустафа-паши.

номовићем бранио Гејсмара тврдећи да је то писмо фалсификат, да га је морао неки Грк писати и потурити под Гејсмаровим именом. „И заиста, вели Милош, јесу мисли грчке, високоумне и високопарне, а не дипломатâ руских, који су онако учтив манифест и онако умерено писмо Дибићево к мени сочињавали".[1]

Милош је разложно сумњао да је Гејсмар имао налог да пише паши у томе смислу, јер Дибић не би њему писао другојачије, али није хтео ништа да јави Дибићу о томе испаду. Није хтео да Гејсмару као пријатељу зло учини, али се бојао да руско министарство о томе не дозна с друге стране. Паша је заиста могао послати писмо у Цариград и Порта би, саопштавајући тај документат европским кабинетима, могла доказати тајне замишљаје руске политике, који се никако не слажу с изјавама у манифесту од 14 априла.

Гејсмаров поступак учинио је, те је Милош увидео, као што сам вели, да „с оне стране Дунава више будала има него с ове", али није лично Гејсмару чинио никакве примедбе. Такво уздржавање за Милоша већ није била обична ствар, у толико више што је генерал показивао ревност која није била увек на своме месту. Тако кад је у Србији ухваћен некакав пољски племић — а Пољаци су и тада сматрани као најотровaнији непријатељи Русије — он је похитао да штафетом о томе извести цара, не чекајући да се испита и види колико је Пољак опасан. Гејсмар је тако, по Милошевим речима, „од миша слона градио!"[2]

Прелаз преко Балкана извршен је без великих тешкоћа, прве чарке толико су заплашиле Турке да су оставиле на миру непријатеља да пређе Балкан: 9-ог јула главни руски стан био је у Румелији. После

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 14 јул 1829. Милош Цв. Рајовићу.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 14 јул 1829. Милош Ц. Рајовићу. — 20 јул 1829. Гејсмар Милошу. Тврди да је заиста писао писмо Мустафа-паши и чинио обећања да ће га цар узети у заштиту ако остане на миру. Али је тврдио да садржина писма није тачно саопштена Милошу. — 26 јула Цв. Рајовић јавља Милошу да је Гејсмар врло задовољан и благодаран Милошу што ништа о писму није јавио министарству и бацао је кривицу за све на своје подчињене, на преводиоца Мавроса; Цветко пак тврди да су писмо саставили Гејсмар и генерал-мајор Грабе.

неколико осредњих битака Руси су дошли 7-ог августа под Једрене; сутра-дан и та се варош преда без отпора. Султан, који се све довде енергично спремао на отпор, дошао је у немогућност да настави рат. Од почетка нове кампање и првих неуспеха мусломански фанатизам био се у главноме окренуо против њега; кад су Руси прешли Балкан јавно се већ говорило да то никад не би било да су у животу јањичари! За све су криве султанове реформе! Била је велика опасност да се маса у Цариграду не побуни, хришћани су тамо дошли у велику опасност. Пад Једрена пак изазвао је највећу забуну у Цариграду: масом овлада паника, јањичари дигну главу и султан се поплаши више своје војске и свога народа него Руса! Његови шпијуни и џелати имали су много посла откривајући завере и губећи заверенике.[1] Једина Портина нада била је сад посредништво енглеског и француског посланика и нарочитог изасланика прускога краља генерала Мифлинга.

Још у почетку нове кампање, која је трајаво почела по Русе, цар Никола, под утисцима неуспеха из прошле године, био је учинио посету прускоме краљу и своме рођаку Фридриху Виљему III у намери да добије његову помоћ за мир с Портом. Тако је послат у Цариград генерал Мифлинг, преко кога је краљ саветовао султану да начини мир с Русијом, уверавајући га да цар Никола не тражи нити освојења нити подчињење Портино. Мифлинг је стигао у Цариград 23-ег јула, али су његови савети остали без утицаја. Представници пак Француске и Енглеске вратили су се у Цариград у јуну, као што је раније решено на конференцијама лондонским да у име својих држава и Русије раде да Порта прими Лондонски Протокол од 10-ог марта.[2] Њихова мисија почела је такође рђаво јер Порта, уверена још у срећу свога оружја, нотом од 18-ог јула одбије да прими закључке тога акта. Али осетивши руски мач над главом, она, 3-ег авгу-

[1] Schiemann, *Op. cit.*, II, стр. 354.

[2] Стр. 98, примедба 2.

ста, призна Лондонски Уговор, у нади да ће на тај начин придобити силе за себе и да буду посреднице за мир. Заиста кад 10-ог августа стигне извештај да је Једрене пало, реис-ефендија позове у диванску седницу посланике Француске и Енглеске и генерала Мифлинга (који будући болестан пошље место себе пруског посланика Кистера). На тој конференцији утврђене су главне тачке прелиминарија на које је Порта имала да пристане и делегати за мир Садик-ефендија и Абдул Кадор бej одмах су послати у Једрене, где су стигли 15-ог авг.[1]

Порта је била готово без наде да јој помоћ може доћи ма откуда. Једино ако скадарски везир оружаном интервенцијом не изазове какав преокрет!

IV

Руске победе биле су наравно пресудне за држање Мустафа-пашино, сваки руски добитак утврђивао га је у издајничком решењу да буде обазрив и да из бегава озбиљан сукоб с непријатељем. Он се кретао што је спорије могао к Видину; првих дана јула његова војска била је још у Нишу. Међутим било је суђено да и он добије у једном тренутку ореолу победиоца, благодарећи поглавито обазривости и страху Гејсмарову који је држао Рахово. Поред свих уверавања Милошевић да ће скадарски везир остати неактиван или да ће само „политическе бојеве“ водити, Гејсмар није смео веровати у то. Он се бојао да величанствене успехе под Балканом не компромитује турским успехом код Видина, и ако би тај успех вероватно имао више одјека него што би му била права вредност. Чувши око 20-ог јула да се албанска војска већ концентрише око Видина и да јој је везир наредио да пређе Дунав код Кладова, Флорентина и Калафата, он, на велико изненађење својих претпостављених и Милошево, напусти мирно Рахово, 22-ог истог месеца, и повуче се сасвим на леву обалу

[1] Schiemann, *Op. cit.*, II, 355.

Дунава да тамо дочека Мустафа-пашу. Пред Милошем је правдао свој поступак вишом заповешћу — што у осталом није било истина — по којој услед одржаних победа у Бугарској и Румелији држање Рахова није било потребно и да он има да се ограничи само на одбрану Мале Влашке.[1]

Везиру је било врло криво кад дозна да су Руси напустили Рахово, и живо је протестовао код Аврама Петронијевића, кога му је послао Милош. Не остаје му ништа, говорио је он, до да пређе у Влашку, „војска је надувена мора гдегод да се распухне.“ Ибрахим-паша, видински везир подстицао га је заиста да пређе Дунав; албанска војска жељна плена и видевши како су Руси измакли, желела је такође прелазак. Аврам га је опет одговарао да то не чини: тај је корак не само сасвим излишан него и опасан. Гејсмар има тамо 32.000 људи, који му могу нанети велике штете. Везир остане при своме да мора себи да нађе посла и ако зна да све зависи од Цариграда пошто су Руси већ прешли Балкан. Али није веровао да Руси у Влашкој имају велику војску којом га је Милош дискретно плашио. Лукави везир говорио је да је Гејсмар знајући за српско-арнаутско пријатељство јамачно обмањивао Милоша да толику силу има и није хтео да му открије своју праву моћ! И ако се тужио на напуштање Рахова и што Руси нису реч одржали, Мустафа-паша је с друге стране био занесен руским повлачењем, говорио је: да су Руси побегли пред самом његовом авангардом![2]

Милош је јако жалио испуштање Рахова, макар то било по вишој заповести, као што је Гејсмар тврдио. Држање Рахова руском војском, писао је он њему,

---

[1] *Дрэс. Арх.*, К. К., 23 јул 1829. Гејсмар Милошу. — Испор. Н. Епанчинъ, *Очеркъ похода 1829 г.*, св. Ш, стр. 289—292. — А. П. Забалоцкій — Десятовскій, *Графъ П. Д. Кисельевъ и его время*, IV. Приложенија. 53. Дибић је осуђивао барона Гејсмара што је напустио Рахово.

[2] *Дрэс. Арх.*, К К., 202. 29 јул 1829. Аврам Петронијевић Милошу.— 6 авг. 1829. Милош Гејсмару. „Оставленіе Рахова вашими дало поводъ пашѣ Скодрскому представить мнѣ жалобу свою противу В. В., по коей причинѣ вы тамъ не держались, а теперь принуждаетъ его дать рвенію Скодрановъ теченіе переправиться въ Валахію и тамъ счастіе свое еще испытать.“

дало би оправданога повода везиру — коме се не иде у Малу Влашку или ма куд где би могао искусити јачину рускога оружја — да Рахово млако напада и да пише султану да се ништа одлучно не може предузети против Мале Влашке док се та позиција не заузме.

У тој новој ситуацији Милош није престајао радити код Мустафа-паше преко А. Петронијевића и Икономовића да и у случају преласка у Влашку води само „политически бој", кад већ мора тамо да пређе, „своје војске ради и света ради." Везир је дао свој пристанак и Милош наређујући Цветку Рајовићу да то Гејсмару саопшти, није могао да се на свој начин не нашали и прокритикује његово повлачење или као што он вели „бегство" из Рахова. „То је баш срамота за господина барона [Гејсмара] а већа је још срамота ваша, који га онолико фалите. Ето вам опет ваших славних Куханова и Муханова, Мавроса и Ставроса и самог Граба!...[1] А ја сам то предвидео да ће тако бити, како сте ви из Чернеца побегли и знао сам да мора још каква несрећа следовати!" ... „Благо вама, вели Милош на другом месту подсмевајући се „мужеству" Цветковом, благо вама кад дођете Амици и другима овде, који вас сад једва чекају!"[2] Цветко Рајовић није се могао уздржати да не покаже писмо барону, коме није било ни најмање право што Милош тако пише о њему. Чудећи се како га може тако „опорочавати", Гејсмар је молио Милоша преко Рајовића да му више не досађује „оваким листовима" а да он и даље остаје према њему оно што је и досад био. „Како, говорио је Гејсмар, да ја верујем лукавоме Скодра-паши и његовим речима да ће он политическе бојеве заподевати около Рахова?! Ни онај који је тек почео војевати не би се могао на то основаније ослонити јер ми у опште Турцима никад не верујемо!...." Наводио је да има несразмерно мању снагу од Турака, да му је граница, коју има да брани, велика. Док би

[1] Милош чини овде алузију на поједине личности из штаба Гејсмарова. Пуковник Грабе постао је генерал-мајором после заузећа Рахова од 28 маја.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 2 авг. 1829. Милош Цветку Рајовићу.

он немајући моста чувао само Рахово, могао је Мустафа-паша похарати и попалити Малу Влашку „пак онда не би ми помогао ни кнез Милош а још мање Скодра-паша и његова обећавања, него би ми се многи смејали и светили се мојему глупоме нешчастију!“[1] Милош није хтео да призна као оправдане Гејсмарове разлоге, тврдио је упорно да би скадарски паша остао при речи, и преувеличавао је своје услуге. Изгледало је као да је он спасао Влашку од упада скадарског везира, који се баш тада спремао да пође ка Софији.[2]

Падом Једрена евентуалне операције албанске војске у Малој Влашкој постале су беспредметне. Мустафа-паши је наређено од Порте, као што се могло очекивати, да похита Цариграду у помоћ, ако неће да се отворено покаже као издајник. Њему је већ замерано да су његова кретања више политичке природе — према ситуацији која се стварала у Турској под притиском руских успеха — него тактична, како захтева ратна ситуација. Немајући куд везир је морао ако ништа друго бар да покаже да се покорава тој наредби. Извештен о његовим намерама од Аврама Петронијевића, који је био у везировој логору, Милош пише Гејсмару и Кисељеву, 17-ог августа, да руска војска из Мале Влашке пређе Дунав и загрози везиру преко Берковице да не би могао ићи даље од Софије.[3] Заиста 18-ог августа Мустафа-паша крене из Видина прва одељења за Софију.[4] Два дана доцније, 20-ог августа, стигао је у Пожаревац Аврам Петронијевић, кога је везир вратио у Србију баш пред полазак и преко кога је открио Милошу своје планове и намере.[5] Везир га је молио да извести главнога команданта руске војске Дибића, како је он само форме ради демонстрирао пред Видином и да је пошао у Софију,

[1] *Држ. Арх.*, К. К, 13 авг. 1829. Цветко Рајовић Милошу.
[2] *Држ. Арх.*, К. К., 22 авг. 1829. Милош Цветку Рајовићу.
[3] *Држ. Арх*, К. К., 17 авг. 1829. Милош Гејсмару.
[4] Сам паша је пошао 21-ог августа.
[5] *Држ. Арх.*, К. К., 202, fol. 98. 18 авг. 1829. Мустафа-паша Милошу. — Атанас Икономовић Милошу. — Поверљив део остављен је да га Аврам усмено испоручи Милошу.

кад је руска војска ушла у Једрене, не да њу напада, већ да буде ближе Дибићу ради споразума да ли да остане у Софији или да се врати у Албанију. Даље да он жели, ако буде уништена династија у Цариграду, да преда Видин, Оршаву, Ниш и Софију њему, Милошу, а да се сам прогласи за владаоца Албаније и васала рускога цара. Да мухафис видински, Ибрахим-паша, не би предао Видин и Оршаву Аустрији, он је оставио у Видину 2000 Арнаута.

О свему томе Милош је истога дана, 20-ог августа, послао извештај Дибићу у Једрене, преко нарочитог курира, који је тобоже ишао у Цариград депутатима. Милош је јамчио за искреност Мустафа-пашину и нудио се, ако је у плановима руским да се сруши Турско Царство, да уђе и он у рат, тврдећи да Албанија и Босна само чекају његов позив па да се дигну против султана и да се од Србије до Филипопоља ниједна рука неће дићи у његову одбрану.[1] 22-ог августа послао је дупликат овога извештаја Кисељеву.[2]

Међутим чим је био извештен да се Мустафа-паша упутио Једрену, Гејсмар опет заузме Рахово (24 авг.), и баш кад се спремао да пође за пашом да се потуче с њим да не би могао даље у Румелију, Кисељев стане концентрисати свој корпус код Рахова желећи да бар подели с Гејсмаром славу за победе над скадарским везиром. У то стигне Кисељеву Милошево писмо од 22-ог августа и извештај из Једрена да су 19-ог истог месеца отпочети преговори о миру, те он заустави корпус у Рахову а Гејсмар с авангардом заузме Врацу (2 септ.) да би могао мотрити на кретање пашино, који је 27-ог августа био у Софији [3] Ако би паша пошао један корак напред из Софије, руска би га војска напала. Још 29-ог августа Кисељев је известио о тој својој намери Милоша с молбом да то јави Мустафа-паши.[4]

---

[1] Th. Schiemann, *Op. cit.*, II, стр. 360. — Испор. *Држ. Арх.*, К. К., 22 авг. 1829. Милош Кисељеву и Гејсмару.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 22 авг. 1829. Милош Кисељеву.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 202, fol. 114.

[4] *Држ. Арх.*, К. К., 29 авг. 1829. Рахово. Кисељев Милошу. Примљено 7 септембра.

ГЛАВА VII

СРБИЈА И РУСКО-ТУРСКИ РАТ
1829 год.

(НАСТАВАК)

I — Преговори за мир у Једрену. — Разни планови о деоби турскога царства и Србија. — Руска политика према Турској.

II — Једренски (Дренопољски) Мир (2-ог септ.). — Опште одредбе и одредбе о Србији (Чл. VI).

III — Дибић извештава Милоша о закљученом уговору (5 септ.). — Мисија Ђ. Протића и Аврама Петронијевића код Дибића. — Милошеви преговори са скадарским везиром. — Ђ. Протић и А. Петронијевић код Дибића. — Њихови кораци у корист скадарског везира.

IV — Ратификација уговора и мисија Ђ. Протића и А. Петронијевића. — Њихов одлазак у Цариград (10 нов).

V — Милошева и Србијина улога у руско-турском рату 1828—1829.

I

У овакој ситуацији Дибић Забалкански је могао без ризика приступити преговорима о миру, Турска је лежала пред њим немоћна и без заштитника. Као услове мира он је казао прускоме посланику Кистеру, који је 15-ог августа допратио турске делегате у његов стан, максимум захтева који су му послати из Петрограда; сем тога да Порта пристане не само на Лондонски Уговор од 24-ог јуна (6-ог јула) 1827, него и на протокол од 10-ог (22-ог) марта 1829 у коме су утврђене грчке границе од залива Воло до залива Арте. 16-ог августа Дибић је обуставио непријатељства и послао курира Паскевићу у Азију да то исто учини.

17-ог је имао први састанак с турским пуномоћницима, прави су преговори почели 21-ог августа, кад су стигли из Петрограда руски пуномоћници граф Орлов и граф Пален.

У свима питањима као што се могло очекивати Турци су се показали попустљиви, али у питању о ратној оштети чинили су тешкоће и тражили рок за накнадна упуства из Цариграда. Дибић им је дао тражени рок од 10 дана, и за то време је премишљао о најсмелијим плановима, ако се Порта узјогуни. Од почетка рата он је радио што је могао да приволи своју владу да се окани принципа, који тако мало имају вредности у политици, принципа врлине и незаинтересованости, с којима је Русија ушла у рат. У јуну 1829 предлагао је цару да се ступи у савез са скадарским везиром, кога је Милош завео; да се Срби и Бугари наоружају; да се право иде на Цариград и учини једанпут крај „скандалу турскога господарства" у Европи. Тај је предлог пропао,[1] али сада је зависило само од Порте да ли ће Русија моћи и даље да настави своју политику великодушности. Баш тада је стигло у Једрене Милошево писмо од 20-ог августа; једна Дибићева реч била је довољна да изазове општу револуцију у Турској!

Изгледало је заиста да Турска преживљује последње дане. Планови, мање више фантастични, о њеној деоби, ницали су у главама министара, војника и државника; појава њихова је симптоматична; они су најбољи доказ како су слаби били изгледи за њен даљи живот. Турско је наследство било лепо и огромно, о њему се имало решавати између европских сила и свака је од њих морала наћи свој интерес у тој деоби. Наравно интереси балканских народа нису улазили у рачун, зато су неки од тих планова били опасни и за даљу судбину балканских народа, од којих су Срби и Грци учинили крваве напоре да дођу до самосталног живота.

По једној Дибићевој забелешци Русија би имала

[1] Th. Schiemann, *Op. cit.*, II, 338.

да добије Молдавију и Влашку, Бугарску и Румелију, Анапу и Поти; Аустрија Србију, Босну, Далмацију, Албанију, Тесалију и Ливадију; Пруска (у накнаду од Аустрије) аустријску Шлезију и један део западне Галиције; Француска Кипар, а Енглеска Морејy, Крит, Архипелаг и Родос. Он је имао и једну другу комбинацију: Русија би по њој добила Влашку и Молдавију; Аустрија Босну и Далмацију; Пруска аустријску Шлезију; Енглеска Крит и Родос; Француска Кипар; осталим областима аутономија под заштитом великих сила; Србија, Албанија и Тесалија дошле би поглавито под аустријску заштиту, Бугарска и Румелија под руску итд.[1] И у овом случају Русија је, као увек кад је реч о деоби Турскога Царства или сфера интереса, остављала Србију Аустрији или зони њеног утицаја. Метерних је спремао поделу из које је била искључена Француска.[2] По једном француском плану Србија с Босном припала би Аустрији.[3]

Једном речи то је један од најкритичнијих момената у историји Турскога Царства. Један гест цара

---

[1] Th. Schiemann, II, стр. 439.

[2] G. Isambert, *L'indépendance grecque*, стр. 381. По Sorel-y. *Essais d'histoire*, 109.

[3] *Id.*, стр. 382; Th. Schiemann, *Op. cit.*, II, 383—384, 513. — Неће бити без интереса да овде напоменемо један предлог негдашњег митрополита Леонтија који је у ово време живео у Русији. Уз своје писмо графу Неселроде од 4 марта 1829 из Одесе, А. Стурза је приложио у француском преводу један митрополитов мемоар, *Mémoire statistique et historique sur les ressources de la Servie et ses transactions avec la Porte Ottomane*, у коме митрополит вели ово: „Кад би ми било допуштено да принесем дневној политици прилог својих размишљања, ја бих приметио да су Србији битно потребне две ствари: мир и раширење њених граница. Србија којом Милош управља нема више од 600 квадратних нем. миља. Она је одређена својим географским положајем да постане језгро (foyer) словенских народа, који ће се множити према томе колико се могу распростреги. Било би у духу пространих руских планова, њеним будућим интересима и њеној слави да се не задовољи да заштићује ову земљу против њених спољних непријатеља већ да утиче и на њену унутрашњу администрацију те да тамо утврди редовну организацију, да обезбеди личност и имање, чега у Србији не може бити без сарадње једне велике силе; да српски народ може слободно да изнесе своје потребе; да изабере поглавара који ће њоме управљати по законима, којима ће се и сам покоравати. Ја сам уверен да ће такве уступке учинити да се удвоји и утрогји број њенога данашњег становништва, које ће постати добро, уредно, које ће се одати наукама и вештинама, јер све пограничне области стењу под јармом мусломанске тираније или су изложене гоњењу фанатизмом католичке цркве; њихови становници имају упрте очи на Србију, која им може дати сигурно уточиште...“ *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела*, Constantinople, 1829. № 12065.

Николе био је довољан да Турског Царства у Европи нестане за увек. Али каква би комбинација место њега дошла није било јасно и то је оно што је Порту спасло. Русија се бојала да место слабога султана добије за суседа какву моћну европску силу.

У опште после Катарине II руски цареви напустили су традиционалну политику Русије: борбу на живот и смрт против османске владавине. Ову радикалну и активну политику која је Турску довела до ивице пропасти заменио је нов политички курс: да се Турска, тако раслабљена и безопасна, за Русију, очува. Од 1798 до 1805 потписивани су између ових двеју вековних супарница и уговори о савезу за напад и одбрану. Користи такве конзервативне политике најјасније је изнео Виктор Кочубеј 1802 године у једном мемоару цару Александру кад је у Петроград стигао извештај да Наполеон (Први Консул) намерава да се дочепа неких турских провинција. Кочубеј је ставио питање шта треба Русија да ради у томе случају. Биле су две могућности: или узети учешће у деоби, или учинити све да се распад спречи. Кочубеј налази да је ова друга солуција боља од прве. Независно од тога што Русији није потребно територијално повећање долази разлог што од Турака нема мирнијих суседа. Према томе одржање тих традиционалних непријатеља треба да је одсад основно правило руске политике! Рђаве стране такве политике Кочубеј није уочио: да Русија мора стално бити на опрезу да Турска као слаба држава не падне под хегемонију какве јаке силе и не постане њено оруђе против Русије.[1]

Кад је у Петроград стигао извештај о одлучним победама Дибићевим, сазван је по царевој заповести један тајан одбор од неколико највиђенијих лица (граф Кочубеј, кнез Александар Голицин, граф Петар Толстој, граф Неселроде, Дим. В. Дашков и Чернишев), који је имао да претресе питање да ли је боље по руске интересе да се Турска уништи или да и даље остане. На првој седници 4-ог септембра граф Несел-

[1] S. Goriainow, *Le Bosphore et les Dardanelles*, стр. 48—50.

роде је прочитао један меморандум — који је сам цар био одобрио — у коме је тврђено да Русија не треба да жели распад Турскога Царства; доказивано је да је одржање Турске корисније за руске интересе и да никакав други ред ствари тамо не може пружити Русији веће користи, него што јој пружа слаба суседна Турска, која је сваки час у опасности од револуционарних тежњи својих поданика и која се сад, благодареħи успесима рускога оружја, мора покорити вољи свога победиоца. Дим. Дашков био је истога мишљења. По њему распад Турскога Царства изазвао би европски рат, а то није у интересу Русије, којој су више потребни безбедност и утицај међу суседним државама него нова освајања; све се пак то може постићи ако се Турској продужи живот под извесним условима. Приставши на комадање Турске Русија би истина добила Босфор и Дарданеле, то би дало нови полет руској трговини, али по какву би цену тај резултат био купљен?! У томе случају друге би државе, по своме географском положају, могле доћи до много веће користи него Русија. Тако Аустрија може добити Србију, Херцеговину, Босну, Албанију па чак подчинити и Црногорце; Енглеска и Француска могу узети грчка острва и Египат те би се Русија на југу Европе сукобила с много опаснијим непријатељима него што је Турска.[1]

Приликом тих дебата одбору су биле саопштене неколике депеше руских посланика у Паризу и Лондону и писмо графа Каподистрије цару Николи. Каподистрија је предлагао да се од Турске начини пет краљевина: *Дакија* у чији би састав ушле Молдавија и Влашка; *Србија* из Србије, Бугарске и Босне; *Македонија* из Македоније, Тракије и суседних острва; *Епир* из Епира, горње и доње Албаније; *Јелада* из Пелопонеза, континенталне Грчке (до реке Пенеја и залива Арте) с острвима; Цариград (с територијом од Деркоса до Силиврије) био би слободан град у

[1] С. С. Татищевъ, *Внѣшняя политика Императора Николая Перваго*. С.-Петербургъ. 1887, стр. 202—206.

коме би пребивао и конгрес конфедерације поменутих балканских краљевина. Тај је предлог наишао на јаке примедбе, имено да Цариград као слободан град не би био у стању да чува улаз у Црно Море, те кад би се примила Каподистријина комбинација Русија би морала заузети обе обале Босфора. Најзад Каподистријин је предлог одбијен и одбор је једногласно донео ове закључке:

1) Користи од одржања Турске Царевине веће су него ређаве стране тога факта;

2) Пад Турске Царевине је противан правим интересима Русије;

3) Мудрост налаже да се њен пад предупреди свима средствима и да се мир што пре закључи;

4) Ако би пад био неминован, требало би да Русија предузме потребне мере да се никаква друга држава не дочепа пролаза у Црно Море;

5) Што се тиче судбине земаља, које улазе у састав Турске Империје, треба се о томе договорити с осталим државама.[1]

Такво је решење донео тајни одбор о даљој судбини Турскога Царства. На тај су начин „интереси Русије на Истоку“ и њена „историјска задаћа“, по признању и самих руских историка, били сведени од тога одбора на „хладан материјалан рачун“ без обзира на судбину балканских хришћана.[2]

II

У време кад је држана прва седница одбора мир је био већ потписан између руских и Портиних пуномоћника. Дибић, тражећи и сам мир, показао се исто тако вешт дипломата као и добар војсковођа; он је тако чинио припреме, да су сви били уверени да ће без оклевања поћи на Цариград и да га неће збунити оно што ће после настати. Пре него што је примирје истекло, 28-ог августа, он је добио из Цари-

[1] С. С. Татищевъ, *Op. cit.* loc. cit.

[2] С. Жигаревъ, *Русская Политика въ Восточ. Вопросъ, I*, стр. 357.

града писмо енглеског и француског посланика да не напада на Цариград, јер би у томе случају било свршено с Турским Царством, као што им је то Порта званично изјавила. Наравно њени ће делегати пристати на све што се од њих тражи. Заиста преговори буду одмах настављени, 2-ог септембра у вече закључен је чувени Једренски или Дренопољски Мир. 11-ог септембра тај је уговор стигао у Петроград и примљен од цара с највећом радошћу.

По томе уговору Русија враћа султану сва освојења учињена у Европи, изузев острва на ушћу Дунава; у Азији ће Русији припасти, сем места које је Порта уступила Акерманском Конвенцијом, још Анапа, Поти, Ахалкалки и Ахалцик. Порта је гарантовала слободу бројења руским и страним бродовима и пролазак кроз Дарданеле и Босфор, слободу трговине руским поданицима по Турској Империји и слободу бројења по Црноме Мору. Као ратну оштету она се обавезала да плати 11,500.000 холандских дуката и за гаранцију до исплате руска ће војска окупирати Бугарску и румунске кнежевине (Влашку и Молдавију).

Чланом X Порта се обавезивала да ће испунити Лондонски Уговор од 24 јуна 1827 и протокол од 10 марта 1829, и да ће одмах по ратификацији уговора одредити пуномоћника, који ће с представницима Русије, Француске и Енглеске уредити како се имају извести одредбе поменутога уговора и протокола. По мартовском протоколу уречено је да ће Грчка добити самосталну политичку организацију и владаоца хришћанина, али који не сме да припада владалачким домовима Француске, Енглеске и Русије; њега ће изабрати први пут савезни дворови у договору с Портом. Северна граница Грчке ићи ће линијом од залива Арте у Јонском Мору до у залив Воло у Архипелагу; Порти ће Грчка плаћати у име данка милион и по гроша и даће накнаде Турцима за имања која буду напустили.

Члан VI односи се на Србију. Порта се обвезује најсвечаније да испуни тачно и без икаквог одлагања одредбе Акерманске Конвенције које се односе на Ср-

бију, имено да ће одмах приступити повраћању шест отргнутих нахија; ферман с хатишерифом, којим се наређује извршење горњих тачака, има да се саопшти руској двору у року од месец дана после потписа овога мира.[1]

Једанаести члан уговора обавезује Порту да одмах по измењаним ратификацијама предузме потребне мере да се изврше одредбе уговора, имено чл. III и IV који се односе на руско-турску границу у Азији и Европи, чл. V и VI који се односе на Влашку, Молдавију и Србију. Тек кад то буде извршено XI члан предвиђа одлазак руских трупа с турске територије, на основи нарочитог споразума у једном одвојеном акту који је сматран као интегралан део уговора.[2] Изледало је да је потпуно решење српскога питања ту, јер Порта неће имати куд; док не сврши српско питање турске ће јој трупе стајати за вратом, као што је то још одређеније поновљено у IV члану одвојеног акта који се спомиње у XI члану уговора.[3]

---

[1] Чл. VI Једренског Мира: „Les circonstances survenues depuis la conclusion de la Convention d'Akerman, n'ayant pas permis à la S. P. de s' occuper immédiatement de la mise à exécution des clauses de l'Acte séparé relatif á la Servie et annexé à l'art. V de ladite Convention, elle s'engage de la manière la plus solennelle à les remplir sans le moindre délai et avec la plus scrupuleuse exactitude et à procéder nommément à la restitution immédiate des six districts détachés de la Servie, de manière à assurer pour toujours la tranquillité et le bien-être de cette nation fidèle et soumise. Le ferman revêtu du Hatti-chérif, qui ordonnera l'exécution des susdites clauses, sera délivré et officiellement communiqué à la Cour Impériale de Russie dans le terme d'un mois, à dater de la signature du présent traité de paix."

[2] Члан XI уговора гласи: „Immédiatement après la signature du présent Traité de paix entre les deux Empires et l'échange des ratifications de deux Souverains, la Sublime Porte prendra les mesures nécessaires pour la prompte et scrupuleuse exécution des stipulations qu'il renferme, et nommément des Art 3 et 4 relatifs aux limites qui doivent séparer les deux Empires, tant en Europe qu'en Asie, des Art. 5 et 6 concernant les principautés de Moldavie et de Valachie, ainsi que la Servie; et, du moment où ces différents articles pourront être considérés comme ayant été exécutés, la Cour Impériale de Russie procédera à l'évacuation du territoire de l'Empire Ottoman, conformément aux bases établies par un acte séparé qui fait partie intégrante du présent Traité de paix..."

[3] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* Turquie 1829. Acte explicatif du traité d'Andrinople. 2 sept. 1829. Article IV: „Il est stipulé à l'article XI du Traité de paix que la Cour Impériale de Russie procédera à l'évacuation du territoire de l'Empire Ottoman conformément aux bases établies par un acte séparé qui fera partie intégrante du traité de paix.

En conséquence de cette stipulation, il est convenu et arrêté que dès que les cent-mille ducats à compte de l'indemnité stipulée pour les pertes des

25-ог јануара стигло је у Петроград нарочито султаново посланство вођено од Халил-паше у намери да добије олакшање услова Једренског Мира, али цар је попустио само у новчаној накнади коју је имао од Порте да прими, у битности уговора није ништа измењено.[1]

Једренским Миром руски утицај у Турској постао је свемоћан, Порта је дошла готово под руску заштиту. Понижена, изнурена ратом и ратном накнадом, она је изгледала као остављена на милост и немилост Русије, која је снажно заштитила и загарантовала све своје интересе у Турској: Србија, Влашка, Молдавија и Грчка, руске штићенице и клијенти, само су номинално признавале власт Портину.

III

Пошто је закључен Једренски Мир Дибић извести Милоша, 5-ог септембра, да је шестом тачком уговора закључено да се Акерманска Конвенција испуни и да се Србији поврате шест округа.[2] Писмо је стигло у Крагујевац 9-ог септембра; два дана доцније Милош пошље у Цариград као депутате Ђорђа Протића члана Народног Суда и Аврама Петронијевића секретара своје канцеларије. Нарочитих упутстава за преговоре с Портом нису имали, пошто је све остало по Акерманској Конвенцији, те су се према томе имали држати упутстава која су депутати још 1827 понели.[3] Њихов је задатак био управо да од Порте затраже комисара с којим ће се вратити у Србију, да се гра-

---

sujets et négociants russes, auront été payés, ainsi qu'il a été réglé ci-dessus à l'article II du présent acte séparé; que dès que l'article VI du Traité de paix relatif à la Servie aura reçu son entière exécution et que l'évacuation et la remise aux troupes russes de Giurgévo auront été effectuées de la manière spécifiée ci-dessus à l'article I du présent acte, alors et dans le terme d'un mois après l'échange des ratifications du traité de paix, l'armée russe évacuera la ville d'Andrinople, Kirk-Klissi, Lulé-Bourgas, Midia et Sniada et autres endroits, lesquels seront remis immédiatement aux autorité que la Porte Ottomane chargera de les recevoir..."

[1] Schiemann, *Op. cit.*, 386—390.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 202, fol. 156. 5 септ. 1829. Дибић Милошу.

[3] *Id.*, 11 септ. 1829. Милош депутатима.

нице одреде, те да се према њима и данас пресече.[1] Ако Порта не би послала траженога комисара било им је наложено да се сами врате.[2]

Међутим имали су специјалних порука за Дибића: на првом месту да га замоле у име кнежево да, ако буде „сходно политици", пише Мустафа-паши „ласкателно писмо", што је своју реч, задату преко њега, Милоша, одржао и да се за то нада пажњи императора. 7-ог септембра Милош је био примио од везира писма из Софије, која су била врло интересантна. Поред свега његовог издајства Порта му је повећала његову и иначе велику титулу[3] поставивши га сераскером и валисом Румелије.[4] И у том тренутку он је поручивао Милошу да ће остати веран својој речи, „поздравља" „главнокомандујућег" руске војске,[5] и пита Милоша шта мисли односно Видина, који је хтео да изда Србији.[6] Сем тога Протић и Петронијевић имали су још две важне поруке: да изјаве Дибићу да је Србији потребан један град у коме ће седети глава српскога народа, и да се врате Србији острва на Дунаву која Аустрија држи „против трактата сушчествујућих."

Ђорђе Протић пошао је сам на пут, Петронијевића је имао да узме у Софији. 5-ог септембра, кад се о закљученом миру још није ништа знало, Аврам Петронијевић је био послат Мустафа-паши да га наговара да у томе критичном моменту остане и даље неактиван. Милош је ускоро имао задовољство да види да је врло добро оценио важност ситуације. Заиста два дана доцније, 7-ог септембра, он је добио поруку

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 202. 11 септ. 1829. Пуномоћје Ђорђу Протићу и Авраму Петронијевићу,

[2] „Примечанија" уз пуномоћје.

[3] „Везир скадарски, владалац албански и сераскер подунавски."

[4] *Држ. Арх.*, К. К., 202. 2 септ. 1829. А. Икономовић Милошу.

[5] *Држ. Арх.*, К. К., 6 септ. 1829. Милош Кисељеву.

[6] *Држ. Арх.*, К. К., 202. 2 септ. 1829. А. Икономовић Милошу. „Честити везир баша поручал кир Авраму от уста за Видин. Немамо нишча отговора, за то ми каза честити везир да пише вашему Сијателство, како и ви видите мунасип, то много жели честити везир да буде пот ваша власт.

од Кисељева, писану 29-ог августа, да такав корак учини код везира. У то, 9-ог септ., видео је да је мир свршена ствар.

Међутим Аврам Петронијевић дошавши у Софију буде непријатно изненађен: везир је био отишао с војском за Филипопољ! Он одмах пође за њим и нађе га у Татар-Пазарџику, 12-ог септембра. Мустафа-паша се јако обрадовао његову доласку, и кад му Петронијевић изјави да се Милош надао да ће он по своме обећању остати у Софији, везир одговори да се кренуо за Филипопољ по Портиној заповести и на принуђавање тефтердар-ефендије, који је нарочито био послат из Цариграда; али да је главни разлог био што је чуо од српскога татарина Богдана да је мир закључен; у сваком случају он неће ићи даље од Филипопоља тим пре што се зима приближава. „Ако пак преко очекивања, говорио је од прилике везир Петронијевићу, овај мир не буде потврђен и принуде ме да даље идем, онда ћу ја тебе послати у Једрене, а Милошу ћу јавити опет ону намеру, коју сам му из Видина по теби казао и надам се да ће онако и Милошу по вољи бити.“ Реч је овде о Мустафа-пашиној намери да с другим пашама прогласи јањичарство, да се начини што може независнијим од Порте, евентуално да дође под руску заштиту — која из даљине не би била врло опасна — и да изда Милошу Видин и нека друга места, те да у њему има јачег савезника. „Потом питао ме је, пише Петронијевић Милошу, шта мислите ви, јесте ли контени на његова предложења из Видина и шта велите о њему и његовом народу? Казао сам му да сте ви сасвим благодарни и ако не буде мира, да ћете ви издејствовати и једно и друго, да сте јавили где надлежи и да очекујете наставленија. Но будући да је већ мир следовао, то мислим да од тога за сад ништа не може бити. А што се тиче њега, казао сам му да сте га ви поздравили, тј. ако мир буде за цело, имајући при себи толике паше, нека се свежу и нека учине оно што сте ми казали или барем безбедност своју нека учине; казао сам и шта је султан при последњем

мишљерету (савету) пред немачким послаником у призренију паша изрекао.“ Везир је одобравао Милошеве речи, његове су му се мисли учиниле добре, рекао је да само чека да се са свима пашама у Филипопољу састане и договори.

Сутра-дан после овога разговора дошао је глас да је миром потврђено оно што је уречено Акерманском Конвенцијом. „Дај, Боже, рекао је везир Аврaму, дај, Боже, да само буде потврђено, пак шта му драго, опет ћемо један другоме од помоћи бити. Мој ће пријатељ срећан бити с овим потврђењем, биће јачи и биће ми, знам, од веће помоћи“.[1] Нарочитим писмом везир је Милошу честитао успех.[2]

Из Пазарџика Петронијевић дође у Филипопољ с Мустафа-пашом, где га стигне Ђорђе Протић (18-ог септ.). Везир их је задржао да не наставе пут одмах као што су хтели. Баш тада му је стигао ферман који је хтео да проучи пре него што их даље пусти. Лукави везир вероватно је нешто премишљао, јер ферман није могао бити такав да је требало некакво нарочито проучавање. Кад га је „проучио“ везир је тврдио да је тим фермaном њему званично саопштавано да је мир закључен, да је он постављен везиром над свима везирима у Румелији, Босни и Албанији и заповеда му се да иде у Једрене са свом војском чим отуда Руси изађу.[3] После тога Мустафа-паша отправи Протића и Петронијевића у Једрене (20 септ.), замоливши их да му отуда јаве ако што дознаду што га може интересовати, јер није могао докучити зашто Порта тражи да он у Једрену зимује.

Протић и Петронијевић стигли су у Једрене 22-ог септембра. Сутра ујутру Милошева писма била су „окађена“ и предата Дибићу. Истога дана још пре ручка он прими и доносиоце, који му изруче Милошев поздрав. Затим их Дибић, весео и љубазан, запита за кнежево здравље. У неколико речи они одговоре да

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 202. 14 септ. 1829. Аврам Петронијевић Милошу.

[2] *Id.*, 14 септ. 1829. Мустафа-паша Милошу.

[3] *Id.*, 20 септ. 1829. Ђ. Протић и Аврам Петронијевић Милошу. — 20 септ. 1829. А. Икономовић Милошу.

је Милош врло добро а нарочито сад, кад се нада свакога часа да император и он обезбеде срећу и благостање његово и народно. На то се Дибић удари руком у прса и одговори: да неће оставити турско земљиште докле год не обезбеди потпуно благостање кнежево и народно као што је то воља Цара Покровитеља. Заблагодаривши му на лепим речима Протић и Петронијевић изложе укратко зашто иду у Цариград и своју мисију код њега. Ну он им рекне да не иду даље, докле не дође ратификација мира; што се пак тиче комисара за границе да ће он дати упуства рускоj мисији кад она пође у Цариград да настане код Порте да се комисар што пре наименује и да с њима иде у Србију. За бољи свршетак дела односно граница обећао је да ће гледати и сам да одреди једнога комисара од руске стране. Говор о другим тачкама њихових упутстава остави за други пут.[1]

После овога разговора Дибић поведе Протића и Петронијевића на ручак, на коме је био сав генералитет главнога штаба. Према депутатима Дибић је био врло пажљив. Поставивши их до себе он их је запиткивао од времена на време о Србији, о њеним производима итд. При трећој чаши устане а за њим и сви присутни и напије здравицу Милошу и српскоме народу. Депутати заблагодаре и испију своје чаше у здравље царево и Дибићево. После ручка разговор се настави врло пријатно. Дибић се највише обавештавао о хришћанском становништву по Румелији и тако падне реч, којом су и завршени разговори тога дана, на скадарског везира, за кога му депутати рекну да су његова кретања само политика и да није имао нити да има какве намере противу Руса. Дибић одговори да он Мустафа-паши не верује и „ако још један корак унапред учини, да ће с њим поступити као с разбојником!“[2]

Заиста Мустафа-пашино држање постало је Дибићу сумњиво кад је дознао нешто раније да он хоће

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 202. 16 окт. 1829. Ђ. Протић и А. Петронијевић Милошу.
[2] *Ibid.*

да зимује у Једрену. То му је изгледало у толико сумњивије што је везир морао бити разочаран закљученим миром. Благодарећи у главноме Милошевим интригама он се компромитовао за рачун Руса у којима је гледао своје тајне савезнике и за чије је интересе држао да се могу измирити с његовим. Сад је остављен од Дибића на цедилу! Огуда код њега од једном промена фронта. Извештен да је руска војска слаба, код њега се роди мисао да са својом неокрњеном војском нападне Русе и, ако буде успеха, поврати себи углед и дође до славе. Да је султан на то пристао и пружио му руку, судар није био без изгледа. У случају успеха Мустафа-паша се могао надати да дође, помоћу многобројних јањичара у престоници, и на престо султана реформатора, кога су затуцани Турци у главноме и кривили за пораз Ислама. Услед тога Дибић енергично затражи од султана, који је почео накнадно да се тужи на услове мира, да заповеди скадарском везиру да не иде даље, јер ће сматрати да је мир погажен и наставиће одмах своје ратне операције; затражи даље што пре измену ратификација и још неке друге ствари; другим пак дипломатским каналом заплаши енглеског посланика, а преко њега и Порту, да се иза Мустафа-паше крије јањичарство, које смера нову револуцију, која може учинити да нестане Турске.[1] Гејсмару и Кисељеву пак биле су издате заповести 23-ег септ. да пођу одмах за Мустафа-пашом и да га зауставе. 27-ог септембра Гејсмар се кренуо из Враце за везиром да му пресече даље напредовање.[2]

Првих дана октобра кораци Дибићеви били су крунисани успехом, најглавнији његови захтеви били су испуњени. Мустафа-паша, добивши из Цариграда најтачније заповести да седи на миру, приписивао је целу забуну неспоразуму: тврдио да он није имао никад намере да Русе нападне.[3]

---

[1] Th. Schiemann, *Geschichte Russlands unter K. Nikolaus I*, II, стр. 372—373.

[2] *Id.*, стр. 374. — Н. Епанчинъ, *Op. cit.*, III, 315.

[3] Th. Schiemann, *Op. cit.*, стр. 375.

IV

Док се очекивао свршетак албанског интермеца, који је задавао много брига, Протић и Петронијевић нису заборављали своју мисију, те их Дибић упути на Орлова и Палена, којима је управо остављено било дипломатисање с Портом и вођење преговора. Милошева писма пак послао је у Петроград, јер није имао упуства за оно што је у њима тражено; у питању о наследству које су они такође додирнули приметио им је да оно зависи само од добре воље Портине.[1]

Пошто их Орлов најзад прими они чују од њега да о српским пословима, тј. о границама и о другим предметима по Акерманској Конвенцији, не може бити још разговора; за то су потребна опширна упуства, а њих још нема; чим стигну он ће их позвати сам. Даље им је казао како ће од прилике тећи преговори у Цариграду: кад се тамо врати руско посланство Порта ће на руски захтев одредити делегате да се дефинитивно уреди српско питање; ако устреба преговори ће се водити уз посредништво Русије. Најзад им још каже оно што су они већ раније дознали: да је Порта издала хатишериф за Србију; да је већ послат београдском везиру; да је копија тога акта стигла у Једрене 6-ог октобра и да је нађено да је исправан и састављен у смислу Букурешког Уговора и Акерманске Конвенције.[2]

15-ог октобра Орлов призове опет Протића и Петронијевића к себи и, предајући им копију хатишерифа коју су тражили, саопшти им да је већ приспела из Петрограда и ратификација мира. Сутра-дан, 16-ог октобра, измењане су ратификације уговора с великом помпом.[3]

Беспослени Протић и Петронијевић су пријатно проводили време очекујући да пођу за Цариград. Ста-

[1] *Петрогр. Арх Мин. Ин. Дела,* 22 окт. 1829. Неселроде Дибићу.

[2] *Држ. Арх.,* К. К, 202. 16 и 17 окт. 1829. Ђ. Протић и Петронијевић Милошу. — *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела,* 6 нов. 1829. Неселроде Дибићу. Види се да је хатишериф Дибић послао у Петроград уз своје писмо од 8-ог октобра.

[3] *Ibidem.*

новали су у самоме логору; Дибић им је дао један чадор близу свога стана. Сви су их лепо примали па и сами Портини делегати за мир. Међутим они који су им највише требали били су неприступачни, јер су били у великоме послу. Кад би сами отишли коме од њих, он их лепо прима; али чим би почели говорити о пословима, он се одмах почне „мешкољити," и не упуштајући се у разговор рекне им: „я очень занятъ дѣлами... пращайте!" Дибић се показивао врло расположен, али није могао ништа чинити пошто упутстава није имао. Кад год би их видео он им је прилазио, било то у логору или изван логора, или при смотрама и парадама. Прилазио им је увек с комплиментима и распитивао их за здравље. Још почетком септембра Милош му је био послао богату сабљу, којом се јако хвалио; кад је враћао посету Портиним пуномоћницима имао ју је о бедрима. „Пашем је зато, рекао је Дибић, што Турцима идем и што ми је подарена од једнога кнеза из њихове државе!"[1]

Депутати су присуствовали великој илуминацији (23-ег октобра) и паради (27-ог октобра) које су даване у спомен закљученога мира. Припреме за илуминацију трајале су неколико дана и по суду српских депутата „фајерверк" је „отмен био." Најлепша им се сцена учинила, кад се један црн облак, који се дигао к небу уз страховиту пуцњаву и шум, расветлио и кад се у тој светлости појавило „брилијантновидно" име цара Николе с руским словима с десне стране, и Махмудово с турским словима с леве стране, над њима пак Богиња Мира с трубом и венцем. После овога дошли су разни „фишеци представљајући различне звезде и сунца," а за све време неколико батаљона и 8 топова непрестано су пуцали. Преглед војске (revue) био је исто тако сјајан. Њему су присуствовали као и илуминацији Портини пуномоћници, паше и многи други Турци. Дибић је лично командовао. Највеће је дивљење било код гледалаца кад

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 202. 8, 16, 17 окт. 1829. Ђ. Протић и А. Петронијевић Милошу. — 12 окт. 1829. Кисељев Милошу.

се кавалерија, пуштена на јуриш уз пуцњаву топова и пушака, само на један Дибићев знак повратила. „Доиста ово је дивно! рекли су Портини пуномоћници. Да су наши Турци тако на јуриш пуштени, не би их могли до ноћи повратити, макар би сви осипнули викајући.“[1]

У почетку новембра стигао је најзад из Петрограда Бутењев с потребним упуствима; он ће ићи у Цариград, као отправник послова, с графом Орловом изванредним пуномоћником, док не дође Рибопјер. Бутењев је казао Протићу и Петронијевићу да иду у Цариград препоручивши им да из политичких разлога удесе да тамо стигну дан-два после рускога посланства, да не би изгледало као да их оно води. Српски су се изасланици срдачно опростили с Русима па и самим Портиним делегатима, казавши им, по Дибићеву савету, да их је он задржао и сами не знају зашто и да им сад допушта поћи у Цариград. „Ја сам све сумњао што вас толико времена не отпуштају, рекао је Садик-ефендија, и хвала Богу кад је тако. То је знак пријатељства!“ Он им је дао и татарина, који ће их пратити, и препоруку за реис-ефендију. С Дибићем су се Протић и Петронијевић врло срдачно растали. Он им је рекао да је све учинио што је могао за српски народ, да сад могу мирно поћи у Цариград и да му је Неселроде одговорио, да је о свему ономе за што се кнез њему, Дибићу, обратио, одговорио директно кнезу. Како је пак по извештају депутата из Цариграда Порта стављала Србима на вољу да преговоре продужи у Београду преко везира или у Цариграду преко депутације, Дибић је саветовао ово последње. То је било мишљење и Орлова и Бутењева. Само се тако Срби могу оградити од Портиног одуговлачења и извртања. „Због ом, завршивао је Дибић, ухвативши Протића и Петронијевића за руке, поздравите кнеза од мене и јавите му да сам примио послату ми сабљу, коју ћу чувати за вечиту успомену!“[2]

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 202. 4 нов. 1829. Аврам Петронијевић Милошу.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 202. 8 нов. 1829. Ђ. Протић и А. Петронијевић Милошу.

8-ог новембра Дибић је пошао с главним станом у Бургас на зимовање, а руска мисија за Цариград. У Једрену су остали само болесници и једно незнатно одељење руске војске. Два дана доцније, 10-ог нов., Ђ. Протић и А. Петронијевић пођу у Цариград. У последње време Дибић им је приватно тврдио да се уверио да је о Мустафа-паши имао рђаво мишљење, али није ништа учинио за њега по Милошевој молби. Вероватно да је до краја сумњао на њега.[1]

Румелија, где није било руске војске, била је у великој узрујаности, за несрећан исход рата бацана је кривица на низам-џедит, по извесним гласовима Босанци и Албанци су хтели уништење његово, говорило се да ће скадарски везир то да изврши. Али и он се ускоро врати у Скадар не покушавши ништа.

V

У руско-турском рату 1828—1829 Србија је несумњиво показала неограничену оданост рускоме двору, само је од њега зависило да она пође за њим и да се изложи највећим опасностима. Наравно сем оданости код Милоша је било и рачуна, он је видео да се између Русије и Порте одиграва може бити судбоносна партија за опстанак Турске у Европи и за тај случај требало је увећати заслуге српскога народа и припремити Русију за веће обзире кад се буде решавало о његовој судбини. Међутим рат је завршен с исто онако ограниченим циљем као што је почет и без учешћа Србије, с тога јој није ни донео ништа друго у изглед до испуњење онога на што се већ имало право по дотадашњим уговорима.[2] Често, у недоумици,

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 13 окт. 1829. Милош Кисељеву. — *Id.*, 202. 4 нов. 1829. Ђ. Протић и А. Петронијевић Милошу.

[2] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела*, 22 окт. 1829. Неселроде је писао Дибићу о Милошевим захтевима и о наследству о чему је Дибић говорио у своме писму од 3 октобра: „A plusieurs reprises il a cru devoir nous en entretenir (тј. о наследству) mais nous avons toujours évité d'y donner suite, d'autant plus que nos traités antérieurs avec la Porte ne nous fournissaient aucun motif légal pour changer à cet égard l'ordre de choses existant . Nous croyons d'ailleurs que la Servie aurait d'autant moins de droit aujourd'hui de prétendre à de plus amples privilèges que grâce aux sages dispositions de Votre Excellence elle n'a pas été dans le cas de prendre une part active à notre guerre contre la Porte."

Милош је стајао пред питањем шта је боље за њега и народ: да ли онакав успех Русије, какав је руски цар желео у своме манифесту, којим је рат објављивао, успех који је имао само за циљ да Порту натера да испуни уговоре, специјално Акерманску Конвенцију, или успех после кога би нестало Турске у Европи и који би дефинитивно решио Источно Питање? У томе последњем случају будућност се српскога народа јављала у магловитој перспективи, планови који су поникли о деоби Турске кад је она била у највећој кризи најбољи су доказ за то. Милош за њих није знао, али је могао о њима слутити, не рачунајући разне незваничне комбинације које су у новинама избијале. С тога Милош није желео да тај случај настане, и он је као Русија налазио свој рачун у потученој и раслабљеној Турској,[1] у којој би његов моралан утицај био јак међу хришћанима на коме је заснивао најлепше комбинације. Милош је сањао о српскоме царству у које би ушла Босна, Херцеговина, Црна Гора и Стара Србија.[2]

И ако Србија није ушла у рат она је Русији користила много и онако као што се то од прилике предвиђало у руским плановима. Милош је највише утицао на нерешљивост скадарског везира који је с великом војском остао неактиван; он је Русима слао детаљне и тачне податке о свему што је руске војсковође могло интересовати; најзад пасивна услуга што су Босанци остали код куће изговарајући се на Србе.

Ваља напоменути још да је било Срба добровољаца у руској војсци; али да је то до Милоша стајало њих не би било. То су били листом његови непријатељи, емигранти из 1813-те и из доцнијих година, гоњени од њега као политички кривци или обични

[1] Пирх, *Путовање по Србији*, стр. 68. — *Staatsarchiv*, H. K. R. Note, 9 јул 1829. Хохенцолерн Метерниху: „Euere Durchlaucht und Libden werden hauptsächlich daraus (реч је о једном разговору, који је Милош имао с генер. Михаљевићем) ersehen dass Obrenovich einige Besorgnise hegt im Falle eines glücklichen Ausganges des Krieges gegen die Pforte unter russische Herrschaft zu kommen..."

[2] *Споменик* XVII, стр. 26—27. — *Споменик* XXIV, стр. 32.

преступници. Њима су се придружила многа лица, која су тајно побегла из Србије после објаве рата. Из тих српских чета чули су се свакојаки гласови противу Милоша, он је називан тиранином и Турчином, говорило се да ће бити збачен и замењен Карађорђевићем,[1] итд. Иначе ти су се добровољци врло храбро борили. Миљко Петровић, најмлађи Хајдук-Вељков брат и њихов поглавица, чинио је „чудеса" од храбрости, те је био врло ласкаво примљен од руских генерала, и ако су говорили да је „мало ћакнут." У борби код Боелешта добио је од цара златну сабљу за храброст. Миљко је себе називао кнезом и господаром и потписивао се: *књаз и командант сербске војске.* Стеван Добрњац исто је тако носио титулу: *књаз сербски.*[2]

Милош је врло рђаво гледао на те чете и тражио је да се растуре и удаље од српске границе, јер су оперисале у главноме у Малој Влашкој. Такав захтев је био врло непријатан генералима Ланжерону и Гејсмару и с тога је потражен начин и да се Милош задовољи и да добровољци остану. Неки генерали, М. Герман који је као српски агент био у рускоме логору и још неки Срби предложе да се на чело тих добровољаца стави Тома Вучић Перишић који је такође као Милошев агент био послат у Влашку да мотри на владање и држање поменутих добровољаца. Милошу се ни то не допадне. Њему није било у интересу да трпи на граници људе од којих су долазила „бљадословија". Неке њихове рђаве речи дошле су до ушију и самога руског цара. „Нека је Милош и Турчин и тиранин, одговорио је на то цар, ја сам с њим задовољан, нек он слуша

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 3 мај 1829. Крајова. Цв. Рајовић Милошу. Јавља да је Гејсмар чуо свакојаке „сокачке лакрдије" за Карађорђева сина и знајући да ће то бити непријатно Милошу писао је Дибићу шта се говори. Дибић је одговорио да је он на положају да зна све знатније ствари и тајне и да се Милош нема чега бојати. Гејсмар је тада тражио за Милошево спокојство да Дибић изради један рескрипт у коме ће бити свечано изражена Милошева титула и царево благовољење. Дибић је одговорио да је то већ раније решено и чим политичке прилике допусте Милошу ће бити послат рескрипт и орден Св. Ане I ст. са звездом. — 15 мај 1829. Милош Цв. Рајовићу. Благодари Гејсмару за све ово.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 5 јан. 1829. Герман Милошу. — 6 феб. 1829. Вучић Милошу.

само моје наредбе, ја другог кнеза не признајем, нити ћу признати.“ Најзад и ако је Милош желео искрено да и сам уђе у акцију, он није могао допустити дотле докле је његов положај према Порти пријатељски, да се чује да српске чете ратују против ње. Хусеин-паша је већ примећавао, истина благо, да се присуство тих чета међу Русима може рђаво тумачити на Порти. С тога је Милош тражио од Ланжерона да се српске чете растуре и удаље, јер су претиле да упадну у Крајину и могле су изазвати лако покрет и против њега. Тако Миљко Петровић и Стеван Добрњац, као најугледнији, буду уклоњени а српски четници распоређени по другим одељењима.[1]

У почетку 1829 године Милош је опет морао предузимати кораке противу српских добровољаца који су се стали наново организовати; он је тражио енергично од Гејсмара да се Миљко Петровић и други Срби „скитнице“ и „угурсузи“ удаље у Русију. На тај захтев српски добровољци буду распуштени као целина и многи се опет упишу у друга војна одељења (март 1829). У јуну једно одељење српских добровољаца било је опет формирано под Миљковом командом и послато на Силистрију. Ту у једном јуришу Миљко је јуначки нашао смрт (јуни 1829).[2]

У тешкоме положају, у ком се налазио за време кризе, Милош је морао чинити и неке услуге Порти; али он је то извршио на начин да не увреди Русију. Милош је толико говорио о својој верности султану да га је Порта најзад ставила у искушење затраживши да се прими куповања хране у Аустрији за турску војску по градовима на Дунаву. Ма како да је било тешко примити ову понуду он се није устезао да одговори да ће „као верни поданик и служитељ Светле и Блистателне Порте“ учинити царству услугу и да се прима понуђеног му посла.[3] Не примити понуду

[1] *Држ. Арх*, К. К, 21 септ.; 25 окт; 27 нов. 1828. Герман Милошу. — 10 окт. А. Симић Милошу. — 23 нов. Милош Герману и графу Ланжерону. — 28 дек. Димитрије Мустаков Милошу.

[2] М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, стр. 537. Доцније Миљков брат Милутин пренесе његово тело у Србију и сахрани код старе неготинске цркве. У његову су гробницу сахрањене и Хајдук-Вељкове кости, нађене 1854 г.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 202. 10 март 1829. Милош депутатима.

значило би изазвати у Порте сумњу у народну верност. Најзад било је начина да се та услуга учини илузорном, чак да буде услуга руској војсци. Извештавајући руско министарство и графа Ланжерона о Портином захтеву[1] Милош је казао да би купљену храну могао задржати до маја, кад ће Руси сигурно доћи под Видин и кад ће се моћи користити њом. Али ако би Порта затражила да се она одмах пошље, довољно је да барон Гејсмар — који ће о томе бити на време извештен — пошље једно одељење руске војске у Верчерову или између Нове Оршаве и Кладова, а друго код Великог Острва код Видина, да се одупру преносу. Чим би први транспорт пропао Срби ће се извинити Порти да им није могућно предати храну, те ће тако остати опет за Русе.[2] Иначе Милош је већ чинио услуге колико је могао против Портиног снабдевања храном, он је јављао Гејсмару тачно кад су спуштене из Земуна или Панчева лађе разних Портиних лифераната и препоручивао му да их уништи или опљачка.[3]

За тако рђаву службу Милош је тражио у Цариграду услугу која би му донела велике користи. Управо он се није примио куповања хране за турску војску толико из политичких колико и из меркантилних разлога. Рат између Русије и Порте изазвао је велику оскудицу соли у Србији, Бугарској, Босни и Арнаутлуку, јер се она доносила поглавито из Влашке. У тој сôној кризи Милош је угледао добар трговачки посао којим би се не само поменути крајеви снабдели тим тако потребним артиклом, него би и цена његова, која је јако скочила, пала. С тога он ступи у погодбу с бароном Мејтаном, закупником окана у Влашкој, и закупи, преко свога пуномоћника и ортака у томе предузећу Гице Опрана, двадесет милиона ока соли. Барон Мејтан, силно богат човек, био је аустријски поданик

---

[1] *Држ. Арх*, К. К., 188. 10 март 1829. Милош грађу Неселроде. — Ланжерону под истим датумом.

[2] *Држ. Арх.*, К. К, 30 март 1829. Милош Гејсмару.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 30 март 1829. Милош Гејсмару јавља да су Портини комисари у Банату спустили на Дунав 400.000 ока хране. — 8 апр. јавља му да се у Земуну и Панчеву укрцава 1,000.000 ока хране.

и главни лиферант руске војске у румунским кнежевинама; Гица Опран био је исто тако аустријски поданик. Ова Мејтанова и Опранова својства учинила су те се од стране Аустрије нису чиниле никакве сметње њиховој трговини на Дунаву. Русија пак за Милошеву љубав била је готова да олакша трговину, којом се богатила Влашка под њеном окупацијом.[1]

Милошу је остало да добије ферман од Порте за слободан превоз соли на Дунаву и да транспорти не буду потопљени или заробљени од турске артилерије. Преко београдског везира и депутата у Цариграду он добије без тешкоћа тражени ферман који је био упућен на све паше на Дунаву, тј. да не чине никакве сметње Мејтану и Опрану. Порта и везир београдски уважили су Милошеве разлоге да ће тиме бити учињена велика услуга и самим турским провинцијама.

За куповање хране за турску војску руско министарство дало је Милошу одрешене руке. Јер кад се он не би одазвао на ту њену молбу могао би навући на се подазрење Портино, сем тога храна кад би и стигла до Видина не би била довољна за исхрану већега корпуса. Најзад допустивши му да може слати храну низ Дунав она му је дала и могућности да се његови агенти због увоза соли и извоза хране растуре на све стране на Доњем Дунаву и да, не изазивајући неповерење турских паша, носе руским генералима вести о кретањима непријатељске војске ка Нишу и Видину. Неселроде је нарочито препоручивао Милошу да Дибићу шаље потребне вести о томе који ће према њима предузимати потребне мере.[2] Тако је Милош нашао начина да придобије за своју трговину и Аустрију и Русију и Порту. Аустрији само није било право што он уз то крпшом купује и доставља руској војсци пиринач и зејтин.[3]

У мају отпочело је слање хране Турцима у Видин. Спуштене лађе могле су понети шест до седам пута

[1] *Држ. Арх*, К. К., 14 мај 1829. Гејсмар Милошу. Дибић је допустио превоз 20,000.000 ока соли из Земунице у Кладово.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 188. 11 апр. 1829. Неселроде Милошу.

[3] *Staatsarchiv*, Н. К. R. Нота од 5 апр. 1829.

више хране, али их је Милош нарочито слао слабо натоварене, за њега је било главно да оне отуда дођу што пуније сољу и да се Турцима храном учини што мања услуга.[1] Допуст руског министарства да шаље храну у Видин није значио да руска војска и заштићава транспорте. Напротив руска артилерија гледала је увек да их уништи, кад је могла, Милош је опет ту штету стављао у Портин рачун.[2]

Међутим Порта се по своме обичају показивала рђав платиша. Милошу је била намера да све што је за храну издао одбије од данка као што је Порта у своје време на то пристала, али кад је дошло до тога реис-ефендија је говорио депутатима да се и даље везиру даје харач а храна ће бити плаћена из Цариграда; доказивао им је још да Милош треба да поднесе штету од 160.000 ока потопљене хране, и ако се он раније оградио од те евентуалности. „Онај, који је Девлету привржен, говорио је реис-ефендија, треба и таково нешто кад се случи да претрпи.“ Милош пристане најзад да Порту кредитира и Хусеин-паша буде ослобођен бриге коју је имао да му се не задржи харач којим је плаћао обавезе свога ресора. Још кад је Порта понудила Милошу да се прими куповања хране он га је од тога одговарао, бојећи се да ће Срби најзад морати одбити од суме коју њему предају. Саветовао је да без Портиног новца ништа не почиње и да је мучно да ће му она моћи платити, да се Срби могу лако изговорити да и сами у новцу оскудевају. Није пропустио да каже да је Порта „лукава“ и да треба предузети све мере да се не штети! У сваком случају да Милош не предаје храну даље од Адакала, јер ако би која лађа пала у руке Русима не само што Девлет не би платио, него би га оптуживао да ју је он предао Русима[3]. Заиста кад је требало ликвидирати рачуне Порта није хтела да плати

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 20 мај 1829. Милош Цветку Рајовићу. — 26 јул 1829. Милош барону Гејсмару вели, да се примио куповања хране да би на тај начин могао извући со из Влашке, коју није хтео у Аустрији да купује.

[2] Послату храну предавао је Видину Аврам Петронијевић.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 138. 4 март 1829. Аврам Петронијевић Милошу.

500.000 гроша за послату храну. Наравно Милошу се није губила оволика сума, и он је чекао згодну прилику да се с дужником обрачуна. Дуго није чекао. Признаницу на горњу суму он ће предати идуће године султану из благодарности за подарено му кнежевско достојанство.[1]

Иначе Милошева трговина сољу није имала потпун успех. И ако Руси нису бомбардовали лађе, које су се враћале напуњене сољу, ратне прилике на Дунаву учиниле су те барон Мејтан није могао испунити уговор и предати уговорену сô, услед чега се после породио и спор између њега и Милоша, који је донео многе непријатности и једној и другој страни.[2]

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 205. 3 септ. 1830. Милош депутатима

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 10 апр. 1830. Милош Кисељеву. — 15 јун 1830 Милош Мејтану. — Итд.

ГЛАВА VIII

ХАТИШЕРИФ ОД СЕПТЕМБРА 1829 ГОД.

I — Рад депутације за време рата. — Порта нуди депутатима хатишериф (11 окт. 1829). — Депутати одбијају да приме тај акт. — Депутати код реис-ефендије (15 окт.).

II — Мисија Дим. Давидовића код Дибића. — Немогућност да сврши свој задатак. — Дим Давидовић у Цариграду (9 дек.).

III — 18-ог нов. депутати примају хатишериф од 1-ог рибиул-ахира 1245 (18 септ. 1829). — Хусеин-паша објављује хатишериф (2 дек.). — Порта хоће да изигра обавезу о отргнутим пределима.— Руски протести због тога.

IV — Читање хатишерифа на Скупштини у Крагујевцу (25 јан. 1830).

V — Милошева „абдикација“ на истој Скупштини. — Народни акт од 25 јан. 1830. — Благодарност руском цару и султану. — Свршетак Скупштине.

I

Још од 1828 год., од како се Милош био решио да сачека свршетак руско-турске војне па да се приступи свршивању послова с Портом, бављење депутата у Цариграду било је потребно само с формалне стране, као доказ да је Србија према Порти у поданичким односима и да је увек готова да прими милост султанову. Наравно чисто политичко држање да би се показало да Срби не везују своју судбину за исход рата и да нису руски савезници. И ако то за Порту није била тајна она депутатима није чинила никаква пребацивања, нити је покушавала да им наметне хатишериф с привилегијама које би она била вољна да подари народу. Наметање хатишерифа не би јој ништа користило, при закључењу мира Русија би га јамачно

уништила, ако наравно не би био састављен у духу Акерманске Конвенције. Једном речи било је јасно да зависи од ратног биланса колико ће се Порта показати попустљива према Србима. Сасвим природно, дакле, све ово време, које су депутати провели у Цариграду, очекујући резултат војне, протекло је готово безначајно. Они су одлазили на Порту по мање више безначајним предметима: тражили ферман за слободу провоза соли Дунавом; чинили представке односно хране коју је Милош набављао и слушали често како Портини великодостојници хвале Милошеву верност и ревност. Личне задевице у којима је и Милош морао интервенисати испуњавале су остатак времена.

Међутим ово бављење у Цариграду није било за депутате ни без интереса али ни без опасности: они су били сведоци хаоса који је обладао у турској престоници за време објаве рата и панике после преласка руске војске преко Балкана; у свакој овако необичној узрујаности пробуђени мухамедански фанатизам стављао је у питање живот хришћанскога становништва у Цариграду; страховити призори из 1821 могли су се опет поновити. На срећу све је прошло мирно и депутати су најзад дознали да је мир закључен. Не знајући тачно његове услове, и без нарочитих упутстава за ове прилике, они су били решени да остану резервисани и да не улазе ни у какве преговоре или послове с Турцима.

11-ог октобра дође депутатима у стан Портин чохадар, узме их са собом и одведе на Порту реис-ефендијином секретару (кесердар-ефендији). Депутати (Сава Љотић, Марко Ђорђевић и Јов. Антић) поклоне му се по обичају, али он им без иједне друге речи пружи једну хартију рекавши: „Ево вам фермана, који сте тражили!“ На питање какав је то акт, он одговори да је то ферман и милост коју су они од султана тражили и да им се дају још шест округа („кадилука“).[1] Депутати одговоре да немају потребнога

[1] У хатишерифу се спомиње изречно реч „нахија.“

пуномоћја да би могли радити народне послове, пошто им је таква власт одузета од како су сенети измењани између кнеза и народа с једне стране и Порте с друге, према томе да не смеју да приме ферман без нарочите заповести из Србије. На питање кесердар-ефендијино: зар они нису представници српскога народа и зар не знају шта су тражили од султана, депутати одговоре да засад нису никакви пуномоћници, већ су само „уста и уши“ кнеза и народа, оно што им се пише из Србије то они доставе Девлету, оно пак што им Девлет каже овде они јављају кнезу и народу. Нашавши се пред таквом упорношћу Портин чиновник отпусти депутате пошто реис-ефендија није био на Порти да их њему упути.

Истога дана кесердар-ефендија их опет позове и одведе бегликчи-ефендији који их прими љубазно Посадивши их близу себе он им разложи како је српско питање било решено Букурешким Уговором и Акерманском Конвенцијом и како је потом дошло у зависност од исхода руско-турске војне: рат је сад свршен и закључено је у новом уговору да се српско дело сврши по Акерманској Конвенцији. „Девлет познавајући своје обавезе, настављао је он даље, написао је ферман (који им покаже у свиленој кеси) и предао га кесердар-ефендији да га вама преда, да га отправите кнезу, ну ви га нисте хтели примити!“ Најзад је дошло чућење како су могли не примити ферман и милост коју су тражили, и питање, из каквих су разлога то учинили. На те протесте депутати одговоре као и кесердар-ефендији. Бегликчи-ефендија стане им тада претити и грдити их како су могли одбити да приме ферман за који им сам Девлет налаже да приме и пошљу у Србију, па их онда „с ужасом и напрасно“ запита да му кажу чији су служитељи и прави узрок зашто ферман не примају?! „Дакле ви сте само служитељи кнежеви и народни, повиче опет напрасито Турчин на њихов одговор, а нисте и царски?!“ И ако озбиљна, љутња је опет остала без резултата. „Кнез Милош с народом оним заједно, одговоре депутати,

јесу царске слуге, према томе пошто смо ми њихове, то смо и ми!"

Ова хладнокрвност успе. Бегликчи-ефендија се стане усиљавати да буде блажи и да их наговори да ферман приме, говорећи да је акт исправан у сваком погледу, да их може уверити да је тамо ушло све што су Срби тражили, да им може показати и писмо руских пуномоћника о томе, да се, најзад, у свакоме случају, могу изговорити да су га примили по изречној царској заповести. Ипак депутати остану при своме, да ферман не могу примити без изречног допуста из Србије, откуда могу бити послати и други пуномоћници да приме такав акт.[1]

15-ог октобра депутати су били позвани опет на Порту за исти посао. Овога пута реис-ефендији. Ту су затекли и бегликчи-ефендију, који му је већ објаснио њихову упорност да приме ферман. Реис-ефендија их лепо предусретне и стане им и сам „тихо" представљати оно што су већ раније чули, али најзад прими њихове разлоге и дадне им за право. Односно фермана рекао им је да у њему има две неразрађене тачке: прво што окрузи („кадилуци") нису поименце и с тачним границама назначени и запита их који су. Депутати му накратко кажу имена нахија и он их, смејући се, запита, који је то „старовлашки" округ који траже. Пошто му депутати објасне да они тако зову тај и тај округ, реис-ефендија пређе на другу неразрађену тачку, питање о плаћању данка одсеком, и нареди им да пишу Милошу да му се ставља од стране Портине на вољу да се питање о данку и границама сврши у Цариграду или да Порта пише у Београд везиру да их реши с њим у Србији. Депутатима је препоручено да то учине што пре, јер је Девлет вољан да Милоша једном награди за његове заслуге.[2] Несумњиво та добра воља Портина била је усиљена. Она је хтела што пре да изврши своје обавезе према Србији, јер је од тога зависила евакуација Румелије од руске војске.

[1] *Држ Арх.*, К. К., 202. 14 окт. 1829. Депутати Милошу.
[2] *Id.*, 15 окт. 1829. Исти истоме.

II

Око 25-ог октобра Милош је примио последњи депутатски извештај. Али њему је било тешко да одговори где више воли да води преговоре о данку и о границама. У Београду или Цариграду? Било је разлога и за једно и за друго место; у главноме решење је зависило од извештаја из Једрена шта о томе Руси мисле. Међутим Протић и Петронијевић, очекујући Бутењевљев долазак, могли су јавити тек 8-ог новембра[1] да су Руси дефинитивно за то да се преговори воде у Цариграду. Али док је тај извештај био на путу Милош се — љут и нестрпљив што од њих нема никаква писма већ толико времена и што не стиже једном тај хатишериф чији су долазак они објавили још писмом од 16-ог октобра[2] — обрати писмом Дибићу за савет о границама и пошље му још једног депутата, свога секретара Дим. Давидовића Лазара Тодоровића, председника депутације, који се за време војне био вратио, пошље наново депутацији у Цариград.[3] Недељу дана раније, још 3-ег нов., Милош је наредио депутатима да приме хатишериф, који им је нуђен на Порти, јер је из писма Протићева и Петронијевићева видео да Руси налазе да је исправан[4] и да траже комисара за границу.

Давидовић је имао још за задатак — сем мање важних порука као што су да тражи од Дибића да се потпуна штампарија пошље из Петрограда у Србију и питање о руским орденима за заслужне Србе које је Герман кренуо без Милошева знања, надајући се да и сам буде декорисан — да служи као посредник између Дибића и депутације у Цариграду.

Давидовићеве инструкције откривају индиректно и жеље које је Милош гајио о закључењу Једренског

---

[1] Стигло у Крагујевац 15-ог нов.

[2] Стигло у Крагујевац 24 окт.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 202. 10 нов. 1829. Милош депутатима. — Под истим датумом Милош даје пуномоћје Л. Тодоровићу, Сави Љотићу и Марку Ђорђевићу.

[4] *Држ. Арх.*, К. К., 202, fol. 235.

Мира. Заиста њему није било право, кад је био извешћен од депутације да српско питање није дефинитивно решено, да редакција дефинитивног хатишерифа није утврђена и да ће се опет отворити преговори нарочито о данку и границама. Милош је и сувише добро познавао урођену упорност Портину и начин на који она третира послове европских држава па и саме моћне Русије. Зато је још 1828 године, кад је руска војска била под Шумлом, у договору са старешинама, молио руску владу да се српско питање реши при закључењу мира и у самоме месту где се он буде градио. То је гледиште било усвојено. Граф Неселроде је ускоро известио Милоша да ће његов захтев бити испуњен. То обећање није испуњено, али је учињено нешто друго што је обећавало исти резултат. Русија је себи резервисала у уговору право да задржи евакуацију турске територије докле српско питање не буде свршено.[1] То је заиста било довољно, тежа мера није се могла предузети против Порте. Али Дибић, руковођен неким нарочитим разлозима и уверен да ће Порта испунити своје обавезе и без тога, почео је евакуацију раније и били су слаби изгледи да ће Давидовићева мисија променити његово решење.

Давидовић је даље имао да представи Дибићу да су се кнез и народне старешине надали да ће при закључењу мира бити решене и све тачке Акерманске Конвенције те им неће више бити потребно преговарати у Цариграду, да ће питање о границама бити решено по српскоме захтеву од 1820 године, да ће, најзад, и данак према њима бити одређен. Али како то није свршено, како Срби морају наново преговарати с Портом, чију злу вољу и нерасположење добро познају, Давидовићу је наложено да изради да се руском посланству у Цариграду изда заповест да јавно посредује у преговорима између Порте и депутата и да Русија по 11. члану Кучук-Кајнарџијског Мира, који јој даје право постављати консуле по турској империји, наименује једнога консула у Србији, који ће јавно

[1] Види стр. 122. Примедба 2.

бдити над српским правима и који би сузбијао аустријске интриге.

Требало је још да Давидовић изјави да су Срби добро знали да је најбоље средство било да дођу до својих привилегија, латити се оружја одмах после објаве хатишерифа од децембра 1827, а још боље после објаве рата од стране Русије; то би их истина стало жртава, али би дошли до својих права одмах и без одлагања; Срби нису учинили тај одлучан корак само услед руских савета; они нису хтели газити реч рускога императора који је пред лицем Европе гарантовао да ће Србија остати на миру. Пошто је пропуштена најзгоднија прилика, кад је Русија била у рату с Портом, пошто Србима није било допуштено мачем извојевати своја права, то, како је њима као Портиним поданицима немогућно мирним начином и преговарањем доћи до тога, потребно је да Русија посредује у српским делима јавно, како у Цариграду тако и у Београду. И ако невешти дипломатисању Срби мисле да Русија нема разлога да се тога устручава. Даља упуства Давидовићу управо су жалба на Русију: народ видевши судбину Грчке, Влашке и Молдавије већ решену ожалошћен је што и његово стање није уређено; њему није по вољи што није у уговор стављено да се сравне са земљом Ћуприја и Кладово што је у своје време преко Германа тражено од графа Неселроде; народу и старешинама исто је тако познато да је кнез задржао скадарског везира да не уђе у рат, да не похара и не попали Влашку, да је исти везир нудио кнезу Ниш и Видин и укорава га сад што није примио те понуде; Милошу је врло тешко да изнесе јавно да је услед Неселродиних савета жртвовао користи, које је могао извући из ситуације. Народ даље добро зна руске савете и обећања да ће се његове жеље привести у живот, кад сад види, како се оклева, тешко је одржати га у уверењу да ће се то заиста једном свршити.[1]

Димитрије Давидовић није могао чинити ове представке Дибићу. Милошево писмо у коме је тражио

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 202, fol. 227. 10 нов. 1829. Наставленија Дим. Давидовићу.

савет за границе већ није затекло Дибића у Једрену; из Бургаса он је одговорио да Давидовић иде управо у Цариград графу Орлову и да не долази у главни стан пошто дипломатске дужности припадају Орлову.[1] Та је наредба нашла Давидовића у Нишу, те пошто се договорио с Лазаром Тодоровићем, који је у исто време путовао у Цариград, реше да и Давидовић тамо иде. Јављајући то Милошу они — уверени да ће он решити да се о српским делима преговара у Цариграду, јер су такви били руски савети које су видели из писма Протићева и Петронијевићева које су такође у Нишу срели и отворили — предложе да Давидовић буде у Цариграду посредник између депутације и рускога посланика, као што је био Михаило Герман за време бављења Строгановљева и првог бављења Рибопјерова. Услед одласка Дибићева из Једрена пропала је још и мисија коју су имали код њега Тодоровић и Давидовић у корист скадарског везира.[2]

Тодоровић и Давидовић погодили су Милошево мишљење; он је одмах одобрио њихов предлог и заповедио да се Протић и Петронијевић врате у Србију. За улазак у Цариград послао им је нарочиту тескеру: Лазар Тодоровић улази као депутат српскога народа а Димитрије Давидовић као слуга. Из смотрености препоручено је Давидовићу да највише једну ноћ преноћи у депутатском конаку, ако не може одмах да пређе рускоме посланству, јер ће се рачунати као руски чиновник.[3]

9-ог декембра они су стигли у Цариград.

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 202, fol. 218. 9 нов. 1829. Генерал-мајор Обручев генерал-мајору Колену саопштава Дибићеву заповест у горњем смислу. Ово су писмо спровели Милошу Ђ. Протић и Аврам Петронијевић из Једрена 10 нов. преко татарина Богдана, који је имао да га преда на прочитање Давидовићу или другом коме који буде од Милоша послат у Једрене по мисији коју је Милош Дибићу објављивао.

[2] *Id.*, 21 нов. 1829. Л. Тодоровић и Д. Давидовић Милошу. Не види се тачно у чему се она састојала.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 16 нов. 1829. Милош Л. Тодоровићу и Д. Давидовићу.

III

Међутим депутати у Цариграду, којима су се придружили Ђ. Протић и А. Петронијевић[1] отиду 18-ог нов. на Порту да приме ферман, као што им је то Милош наредио 3-ег новембра, и да траже комисара за границу. Предајући им ферман, пошто га је најпре пољубио, бегликчи-ефендија пожели народу сваку срећу и благостање и препоручи да се моли Богу за царево здравље. Наравно депутати такође целују акт и заблагодаре најсрдачније. Обећано им је још да ће комисар за границе кроз десетину дана поћи у Србију с Протићем и Петронијевићем. Из разговора с бегликчи-ефендијом а и из ранијих с другим Портиним чиновницима, депутати су видели чудновату ствар: да Порта има слабо појма о положају отргнутих предела и о броју становништва у њима, или да се бар тако претварала.[2]

Хатишериф је стигао у Крагујевац 29-ог новембра. Био је датиран 1-ог ребјул-ахира 1245 (18 септ. 1829) и упућен (либелиран) везиру и београдском мули, да га они објаве. Милошу се ово не допадне и пошље хатишериф А. Симићу у Београд да га преда Хусеинпаши, јер је њему упућен. Милош је желео да се султан у хатишерифу народу обрати и обећа му права, форма која заиста није без значаја. Сем тога Портина стилизација упућивала је Србе управо у Београд да од везира чују ферман, или да везир као што се досад радило разашље копије тога акта да се читају по варошима и паланкама. То Милош такође није хтео. С тога он препоручи депутатима да од реис-ефендије траже ферман управљен њему и народу; само тада ће он сазвати Скупштину и објавити султанову милост.[3] Исту таку представку да учине и руском посланству. Бојећи се пак да околни Турци,

[1] Стигли у Цариград 14-ог новембра.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 202. 20 нов. 1829. Депутати Милошу.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 202. 2 дек. 1829. Милош депутатима. „Нигде није свезато да се трактира с везиром и молом београдским него с народом и потом да неодступимо иштемо ферман народу.“

кад чују царску заповест да излазе из отргнутих предела, не упропасте тамошњи народ, који и онако грца и стење под њиховим зулумима и глобама, он затражи да Порта или пише околним Турцима да мирно из тих предела изађу, или да одмах пошље комисара да границе одреди и Турке исели.[1]

Међутим Хусеин-паша, добивши од А. Симића хатишериф, 1-ог дек. после подне, одмах нареди да се сутра-дан, 2-ог декембра, искупи Диван на коме је хатишериф и прочитан с обичним церемонијама, затим протоколиран у мехћеми и у копијама по Србији разаслат да се народу објави. При читању присуствовало је четрдесет до педесет Срба, које је Београдски Суд позвао на везиров захтев. Хусеин-паша се показивао да му је врло мило што је султан даровао права народу и срдачно је честитао Милошу; остали Турци били су јако погружени. „Данас је, пише А. Симић 2-ог декембра Милошу, прилична зима била, кад је хатишериф читан, па зато је опет неким Турцима Београђанима зној као грашак по челу излазио од муке".[2]

На своју представку графу Орлову односно стилизације хатишерифа депутати нису добили повољан одговор.[3] Тога истога дана он је изјавио реис-ефендији да је хатишериф за Србију сасвим у духу Једренскога Мира, јер наређује испуњење Акерманске Конвенције као и повраћање шест отргнутих округа, најзад је изразио наду да ће Порта извршити све те своје обавезе. Бутењев је рекао депутатима да је руски двор нашао да је султанов хатишериф, послат преко Дибића у Петроград, исправан сасвим и да је Порта о томе извештена. Према томе она је свршила своју дужност. Саопштавајући хатишериф депутацији и упутивши га београдском везиру, да га он објави народу преко врховнога кнеза Порта је, рекао је Орлов, поступила по уобичајеној дотадашњој процедури, „по

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 202. 2 дек. 1829. Милош депутатима.

[2] *Држ. Арх*, К. К., 2 дек. 1829. А. Симић Милошу. Тога дана Срби су превели на српски хатишериф и послали једну копију превода Милошу а другу *Аугсбуршким Општим Новинама.*

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 202. 10 дек. 1829. Депутати графу Орлову.

прежнему порядку.“ Како намера рускога двора није била ни у Акерманској Конвенцији ни у Једренскоме Миру да се измени тај ред у односима између отоманске управе и српскога народа, односи који се врше преко београдског везира, као првога Портиног чиновника у тој провинцији, Орлов налази да су Милошеви захтеви неосновани и да могу само сметати да се дође до жељеног циља у другим стварима, специјално у питању о одређивању комисара за границе, у коме је Орлов усвојио сасвим српско гледиште и обећао неограничену помоћ руске мисије, ако би Порта чинила какве тешкоће, у што није веровао.

Међутим Порта је нагло окренула лист у питању о присаједињењу отргнутих нахија. И ако је дотле говорила да ће комисара послати, распитивала о положају и границама отргнутих предела, и ако јој је то питање могло бити познато из конференција и објашњавања с депутацијом у 1821 и 1827 години, она је стала претварати се и почела да се „буди“ као да то питање о границама не постоји. 12-ог декембра бегликчи-ефендија који се подуже изговарао болешћу призове депутате и покаже им како је Порта, својим ферманом који је 1820 године у Србију однео Мехмед-Есад-ефендија, и који је био одбачен, одобрила ранију народну молбу да се муселими дигну из шест нахија, пожаревачке, крагујевачке, чачанске, ваљевске, рудничке и јагодинске. Порта зна само за те нахије, говорио је даље бегликчи-ефендија, она је на њих мислила кад је Једренски Мир градила, о нахијама о којима депутати говоре Диван нема ни појма! Узалуд су депутати доказивали смисао речи *отргнутих* предела, представљали да није реч о нахијама из хатишерифа од 1820 год., да су они већ под Србијом, већ о онима које је Куршид-паша покорио и које су Порти врло добро познате.[1]

Одговор бегликчи-ефендијин није имао званичан карактер, али је учинио врло рђав утисак на депутате и на самога Орлова и Бутењева. Бутењев је жалио

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 202. 16 дек. 1829. Депутати Милошу.

што у Једренски Мир нису стављене и границе отргнутих предела; то је било тако лако те би се сад избегле препирке. Али он је мислио кад дође до званичних конференција да ће се Порта боље понашати. Међутим бегликчи-ефендија и у даљим састанцима с депутатима остане при своме тврђењу, те Орлов нађе за потребно да упути Порти енергичну ноту.[1] У то време баш, 27-ог дек. било му је стигло питање и од Дибића и од министарства како стоје српски послови.[2]

28-ог декембра први драгоман посланства, Франкини, добио је упуства од којих ће копију предати реис-ефендији. Орлов протестује у том акту што Порта одуговлачи своју јасну обавезу да врати Србији шест отргнутих предела, о којима јој је чинио представку у својој ноти од 10-ог истог месеца и на коју је реис-ефендија одговорио да је комисар већ наименован и да ће поћи на своје опредељење. Место да је испунила обећање Порта још одуговлачи ствар и на своје велико изненађење Орлов је дознао од депутата (пошто их је запитао како стоји то питање) последње изговоре бегликчи-ефендије, који им не објављује слање комисара него говори о нахијама које већ имају. Такав одговор отоманско министарство није могло одобрити, оно није могло мислити да је при закључењу Једренског Мира била реч о окрузима који ефективно припадају Србији и реис-ефендија не сме да заборави да излазак руске војске из турских области зависи од испуњења четвртог члана експликативног акта који иде уз Једренски Мир и да ће она изаћи само онда кад се испуни тачка о Србији, то јест кад јој се врати шест округа. Дибић је само из снисходљивости изишао из Једрена, одступивши драговољно од услова тога акта, такво би његово држање требало само да појача Портину жељу да што пре изврши повраћање отргнутих предела, пошто од тачног испуњења уговора зависи излазак руске војске из турских провинција. Тражи, најзад, да се одмах одреди

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 202. 28 дек. 1829. Д. Давидовић графу Орлову.

[2] *Id.*, 8 јан. 1830. Д. Давидовић Милошу.

и пошље комисар да са српским комисарима предузме граничење.[1]

Нота је била предата 29-ог декембра. Реис-ефендија одговори Франкинију да имају само неки податци још да се прикупе.[2] Франкини га пресече рекав му сухо да Порта има само уговоре да испуни.

Ефекат рускога корака одмах се осетио: 31-ог дек. бегликчи-ефендија објави Марку Ђорђевићу да је Девлет решио да пошље комисара и да се Протић и Петронијевић могу спремити да пођу с њим. Орлов се међутим не задовољи овим усменим обећањима већ затражи да му се писмено одговори и пошље пројекат тога одговора Порти.[3] По томе је и поступљено: 4-ог јануара реис-ефендија упути такав акт Орлову у коме му још јави да је за комисара одређен Ахмет-Ћешаф-ефендија, један од секретара царске канцеларије; 25-ог јан. београдски везир такође о томе извести Милоша.[4]

Ова руска интервенција у питању о границама јако је одушевила депутате и Милоша, који је живо желео да се Русија јавно заузме на Порти за Србију. Заиста њему је било веома криво кад је дознао с колико су смотрености, по руским саветима, Протић и Петронијевић, исто тако Л. Тодоровић и Дим. Давиловић, ушли у Цариград. Милош апсолутно није могао да разуме то устручавање и снебивање, после онаких Портиних пораза, а јасно му је било да ће она показати према Србима толико снисходљивости, колико види да се Русија за њих заузима.

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 202. 28 дек. 1829. Упуства Франкинију.

[2] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела*, 8. јан. 1830. Орлов графу Неселроде: „Il se contenta de chercher des subterfuges, en pretextant qu'il y aurait quelques renseignements à prendre, quelques documents à examiner."

[3] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* 8 јан. 1830. Орлов графу Неселроде. Он је тражио да у том акту Порта изјави да сматра слање комисара не само као резултат текста VI тачке уговора: „mais encore comme la suite des *explications relatives au même sujet renfermées dans mon instruction adressée au 1-er Drogman Franchini en date de 28 décembre.* Je crois devoir appuyer sur ce fait, car s'il arrivait que la Porte s'opposât par la suite à la restitution des six districts, disant qu'elle en ignore l'existence, on pourra combattre victorieusement cet argument en se référant à l'instruction du 28 décembre, dont il a été remis copie vidimée au Reis-effendi, ainsi que sa lettre l'atteste."

[4] *Држ. Арх.*, К. К., 25. јан. 1830. Хусеин-паша Милошу. Јавља да је за комисара именован Хаџи-Ћешаф-ефендија топчилар и џебхане-ћатиб.

IV

Пошто је Хусеин-паша објавио хатишериф у Београду, и разаслао копије у остале градове и вароши, он врати оригинал Милошу који није успео да изради у Цариграду хатишериф на своје име. Желећи да објава тога акта буде што свечанија Милош сазове Народну Скупштину, која се разликовала од свију тадашњих сличних зборова: тада су први пут дошли депутати с пуномоћјама. Формални избор посланика с једне стране и зима с друге учинили су те је Скупштина задоцнила. Три или четири мала села послала су једнога посланика, средња села једног а већа села и паланке по једнога представника; даље на Скупштину су дошли кнезови и од сваког магистрата по један судија, све проте и отменији свештеници и калуђери, тако да се у Крагујевцу уреченога дана, 22-ог јануара, било искупило на хиљаду људи. 23-ег и 24-ог пре гледана су пуномоћја од комисије, која је била састављена за то, и записивана у нарочити регистар. Било је на седам стотина таких посланика, Београд је сам послао шесторицу.

25-ог јануара дошао је у Скупштину Милош и показао оригиналан султанов ферман, једну пошироку и подугачку хартију, богато ишарану султановим монограмом у златној и црвеној боји, затим нареди да се прочита превод тога акта у коме султан најсвечаније обећава да ће испунити без икаквог одлагања и у највећој тачности све одредбе Букурешког Уговора и Акерманске Конвенције, специјално да ће се одмах приступити предавању шест отргнутих нахија.[1]

Пошто је свршено читање прочитана је Милошева беседа. Обраћајући се „високопреосвјаштењејшој господи архипастирима, пречестњејшој и честњејшој господи духовницима, благородној господи кнезовима, благоизабраним депутатима народа српског, почтењејшим кметовима“, својој љубезној браћи, Милош вели:

„Никада вас с веселијим срцем, љубезна браћо, сазвао нисам, никад вам ни радостнији глас нисам имао казати.

[1] *Прилози*: Хатишериф од септ. 1829 год.

Ево већ четрнаест година, од како се непрестано трудим да благостојаније народа нашег на вечитом и на непоколебимом основу утврдим; четрнаест већ пуних година има, од како сам царска отворио врата и од како једнако радим да прељубезном Отечеству нашем придобијем права, која ће нам и на потомке наше прећи и постојана док је год српског рода вечито трајати.“

После још неколико речи у овоме смислу Милош је у беседи тумачио царски ферман, који је непрестано показиван Скупштини. Односно слободе богослужења рекао је да се народ више нема бојати да ће му богомоље бити рушене, да ће се Турчин ругати светој служби и ометати празновање Божјих угодника и празника; у свему томе биће народу потпуна слобода и биће слободно „и звона к велељепију богослуженија на цркве поставити.“ О осталим тачкама говор је врло интересантан, у њима се износи у чему ће се разликовати легално стање, које ће настати у Србији од дотадашњег стања, које је било само компромис између Милоша и султанових везира, једном речи то је преглед тешке прошлости и програм светле будућности:

„Ферманом овим признаје нам царство да нама пристоји право избирати своје поглаваре. Избирајући и постављајући сами своје поглаваре неће нам као до сад из света везири и Турци долазити и мењати се, да нам крв нашу пију. и да се сиротињском муком бадава хране и неправедно богате: него ћете избирати и имати књаза, рођеног брата вашег, рођеног сина отечества овог, који с вама рођен, с вама ће живити, и с вама и умрети! У књазу свом имаћете милостивог оца и бранитеља, он ће вам бити прибежиште сваком страдалцу, и он ће се непрестано старати о умноженију сваке среће и благостојанија вашег.

По овом ферману слобода нам је остављена имати у отечеству нашем внутрено независимо правленије. Имајући собствено наше и независимо внутрено правителство неће нам више муселими, кадије и муфтије судити и неће нам мито, крвнине и хиљадама других глоба неправедно изгонити; неће нас бадава страшним мукама морити и немилостиво робити, нити ће нам више правосудије проистицати из Алкорана, који за Турке писан, турској је вери сходан, а нашем благочестивом и православном закону противан и скверан, него поставићемо и имати наше собствено правителство;

имаћемо наше судове; судије ће нам бити наши соотечественици, рођена браћа наша и синови, биће сваки између нас, и сваки Србин, је ли само способан за то; а судиће се по благоизбраним законима нашим свакоме, и сиромаху и богату, и малом и великом, безпристрасно и праведно. Ја сам се већ и о том постарао и дао сам за наш народ саставити судејске законе; пробрао сам из свију закона што је год добро и полезно и што се код нас употребити може, пак да и ми међу нама несудимо од рамена, него по законима као што се и по свим осталим просвештеним и срећним царевинама и државама ради.

Исти ферман царски заповеда: да нам се поврате и с нама саставе оне нахије, које су по прошлој пропасти, од нас отргнуте. Ондашња браћа наша непрестано су до сад под тешким игом и зулумом турским страдала, док сте се ви под мојим правленијем наслађавали мира и рахатлука. Сад ће се и они с нама да саставе и од сад ће да буду неразлучими участници славе и благостојанија нашег.

Овим нам се ферманом даје право: да се све дације у једну суму саставе и царству под једним именом плаћају. До сад смо давали порез, харач, траварину, главницу, десетак, за мајдане, ђумруке, скеларине и проча, а сад ће се све то у једну саставити суму и под једним именом плаћати, да нам не би царство кадгод и под другим различним именима тражити могло.

Цар нам својим ферманом утврђује да неће међу нама бити више других Турака, осим оних, који ће чувати градове и да се нама предају сва имања турска у Србији, пак што је приватно имање турско било, као миљкови, куће, дућани, воденице, ливаде и проча, то да откупимо; а што је царско било као спахилуци, зијамети и мукаде, да ми управљамо, а за приходе данак да плаћамо. Небојмо се дакле, браћо, више међу нама уселенија чамција, јаничара, баша и других Турака, који су нас свирепо угњетавали; међу нама неће ни бити других Турака, осим оних који ће по градовима седити градове да чувају. Неће нам се више ни спахије ни други Турци ни у што мешати! Турска приватна притјажанија откупићемо пак ће бити наша; а што је царство од своји добара имало прихода, то ћемо му одсад заједно с данком исплаћивати, добра пак ова остају нама да с њима управљамо. Земља ће сва наша бити и сваки [од] нас знаће за свој мал, да му је управо његов и да му га нико не може отети; знаће да у домовини својој није тек за време и докле је Турчину воља, него да му све остаје деци и потомству његовом непоколебимо."

У даљем току ове беседе говори се о користима које су Срби добили да с пасошима својих власти

могу „путовати и трговину спроводити по свом турском царству“ ; о важности слободе да могу подизати школе, болнице и штампарије :

„Деца сваког од нас имаће се где учити читању и писању и просвештавати ; имаћемо просвештено свештенство и за сваки чин способних наших синова. Како узимамо способних и наших синова неће нам требати за службе стране људе по свету тражити и доводити. Богаљ имаће где лечити се, и нећемо од сад гомилама нас од најмање болести без лекарске помоћи умирати.... Завести ћемо књигопечатње, те ће се и у нас књиге печатати, и нећемо их морати из других земаља по скупе новце набављати.“

Сем тога Милош наглашава да овим нису исцрпене све користи које је Порта подарила народу јер „најпосле у овом ферману стоји, што је најважније, да ће нам султан и у напредак све испуњавати, што би [смо] га год и од сад замолили, само то да не буде нашим дужностима спрам њега противно.“

Пошто је казао шта је све урађено односно несвршених питања о границама и данку, која ће ускоро бити решена, Милош говори о својој срећи што је тако успешно свршио установљење народног благостања и прелази на дужности које сад чекају народ у Србији :

„Велика је и вештествена разлика између садашњег и одсадашњег стања нашег: до сад је стање наше друго било, а од сад са свим друкчије постаје! До сад смо били безусловни поданици самовластија турског и робови, а сад постајемо самобитним народом, ког права султан, хатишерифом својим, пред целим светом торжествено признаје, и који ћемо, с полезнима само по нас уговорима, од престола његовог зависити. Сад постајемо равнима осталим благоображеним и срећним народима христијанских држава! Од сад нам треба и у Правителству нашем и у судовима и у свим прочим внутреним земаљским уредбама, осталим цветајућим и срећним народима подражавати, и с њима сравнити се. Треба нам поставити књаза и уредити правителство; треба установити судове; треба подигнути училишта; треба градити болнице; треба завести књигопечатње, а пре свега, треба нам одкупити притјажанија турска, и општег безбедија ради, обдржавати шест, а кад нам се и они предели врате, десет хиљада оружаних војника. Без оружане руке ни једно пра-

вительство суштествовати не може, нити га има на свету. Оружане војнике државе обдржавају да се злом подићи не дају, а добри да је у домовини својој миран и безбедан...“

Да се Србија организује како треба, вели се даље у беседи, треба имати чиновништво добро награђено, а не као што је досад било. Кнез исто тако треба да буде достојно плаћен, он је досад откидао од себе и од народних служитеља:

„Членови Правителства и судова и сви други чиновници, оптерећени званијем и дужностима својим, не могу никаквог другог рада имати, нити се с другим чим занимати осим повереног им дела, зато им треба пристојна плата, пак да се не брину како ће живити, него да се непрестано само делима народним и отправљањем службе своје занимају и баве. А к достаточном расположењу и правителства и судова и свију осталих чинова земаљских, треба нам много више чиновника него што смо до сад имали. За многе струке ваља нам и стране људе тражити и доводити, док год наших за сваког чина способних синова не узимамо. За судове требају нам људи, који ће наше састављене судејске законе разумевати, и по њима сваком, и сиромаку и богату, и малом и великом, судити моћи праведно. За школе нам ваљају учитељи, за болнице лекари, за печатње књига мајстори, поред тога и оружане нам војнике обдржавати ваља, за које сам вам мало пре казао, колико су нам нуждни. И све ове потребе необходиме су нам, јербо од њих зависи и слобода и срећа народа и отечества нашег...“

Завршетак је био нешто необичан. Наглашено је као да Милош оставља сад сву власт Скупштини:

„Ја сам вас, браћо, завршавала се беседа, позвао у име целог прељубезног ми народа, у име драгајшег нам отечества нашег да вам предам овај височајши царски Хати-шериф, који права отечества нашег утврђује, пак да изберете и уредите правителство ваше, да уредите и остало све што треба, да се и то решеније ваше у Стамбол к депутацији нашој пошље, и у ред свој уведе.[1]

[1] Љ. Н. Ненадовић, *Прилози за Историју*, I, стр. 39.

V

Завршетак овога говора постао је разумљив тек кад је дошао Милошев епилог: Уочи преговора који ће се отпочети у Цариграду за дефинитиван хатишериф, Милош је био решен да свом снагом поради да добије наследно кнежевско достојанство. Нова народна молба била је зато потребна и он је нашао да је најполитичније да је добије својом притворном абдикацијом која је у неколико била наглашена и раније у беседи.

Заиста Милош узме лично реч, једном већ спремљеном „импровизацијом“ у којој је развио у главноме последњи став прочитане беседе. Почетак је гласио: „Саслушајте и ове моје речи радо и охотно. Не говорим вам да заслуге моје у вашим очима увеличам, њих свет познаје, знаће ји потомство, ако ји не признаје садањи пород, а то је мени довољно награде, нити тражим веће: него само говорим да вам достаточно кажем да не могу више учинити за вас и отечество него што сам учинио. И векови ће проћи, а ни прилике бити неће да син српски роду и отечеству свом придобије, што сам придобио ја вама и потомству вашем...“ У томе је тону био цео говор и ако је Милош изјавио од почетка да неће говорити о својим заслугама. Била је реч само о њима: у првом устанку никад није био последњи „у редовима бранитеља Отечества, него један између првих предводитеља и старешина;“ кад су све старешине побегле у Аустрију и њега позивале, он је остао код народа „у пропалом Отечеству;“ предавши се Турцима, предао је и заостали народ „и тиме укинуо жалостно крвопролитије и робљење наше;“ он је одвратио народ „од неразсудног предпријатија Хаџи-Продановог;“ али кад је дошао крволок Сулејман-паша, он је први позвао народ на оружје и пошао пред њим. Даље, Милош у главноме парафразира и делимично развија онај део своје беседе од 15 јануара 1827, у коме је реч о његовом самопожртвовању за народ и о успесима

код Русије и Порте, и о ровењу непријатеља и бунама и о роптању против њега.[1]

„Ево сам, браћо, у делу мом, благодареније буди прешчедрој милости небесног оца, благополучно и срећно испливао. Промисао Свевишњег благословила је труде моје и увенчала ји вечитом славом и вечитом срећом дражајшег ми рода и отечества. Сад је време да се и ја после толиких мојих труда одморим, време је да и вама и свету покажем, да нисам онај за ког су ме млоги држали, да и вама и свету засведочим да ме у делима није руководило властољубије и среброљубије, као што су млоги мислили.

О свим приходима и данцима народним, готови су нам код мене рачуни; готово вам стоји и све оно, што сам неусипним штедењем уштедио оних година, док небејасте порез с 20 на 16 гроша оборили. Ја сам предвидео да ће нам за садашње дане знамените суме новаца требати к откупленју нашем, и за то сам на народ по неки грош више ударао, нег што је полгодишњи разход изискивао, да би нам претекло за ово време! Знао сам да је лакше народу мало по мало давати, него на једанпут кад вам садање време дође. Мало по мало дававајући, као што сам за добро нашао и завео био, ни опазили не би [сте], да сте дали оно, што ћете морати сад у једанпут дати, које ће вам толико теже пасти. Кад сте по 20 гроша порезу плаћали, претицало је по нешто и сачувао сам вам оно све у готову новцу, који вам данас толико нуждно треба. Ништа себи више узимао нисам, него колико сте ми ви согласно одобрили. Штедећи колико се више могло, уштедио сам вам приличну суму новаца; а да се Богда, за лажама зломисленика и непријатеља народних поводили нисте и да небејасте оборили пореза, сад би[сте] и више имали, те би[сте] податкали нуждне суме к данашњој одкупи својој. Штедећи, велим, колико се више могло, уштедио сам вам приличну суму новаца и ено вам је с надлежним рачунима готове у каси народној. Може ли још ко рећи, да сам среброљубив био? Ето видите да ништа себи градио нисам, што сам год прибавио, вама сам прибавио; што је год ваше све сам вам совестно сачувао, и ено вам у каси готово стоји! Совест ми моја каже и сведочи да сам све дужности и као син Србије и као правитељ њен точно испунио.

Властољубив, браћо, каже се онај, који непрестано све за већом и већом властћу над другима тежи, и себи је присваја. Ја сам власт над вама и преко воље млогих између вас себи присвајао до сад, докле ми је год необходно нуждна

[1] Види књ. II, стр. 237—240.

била, да вас од пропасти сачувам, и до овог благополучија доведем. Сад сам вас већ, браћо, довде довео; сад сте и ви и отечество срећни, мени власт више не треба, ја је више нећу, а ви изберите себи другог књаза.

Ви сте, браћо, с народом на скупштинама нашим у Паланци и у Ваљеву 1825 године, мене и фамилију моју, за вас и потомство ваше, књажевима вашим потврдили, и торжественејшу заклетву на вечиту верност вашу и деце ваше положили: тога права над вама ево се одричем! Ви изберите себи другог књаза! Ви сте, браћо, с народом на Скупштини овде у Крагујевцу 27 јануарија 1827 године, прошеније ваше и једном и другом височајшем двору оправили, да мене и потомке моје у овом достојанству потврде; ево и тај одговор на себе примам: ја ћу вас и једном и другом царству изговорити, а ви изберите себи другог, кога најспособнијег знате! Време је, браћо, томе, сам себи и имену мом дужан сам да чест моју пред светом оперем, да признате и ви, а и цели свет да се увери, да ме је у свим поступцима мојима руководила једина љубав к вама, и старање о свију вас и деце ваше добру, о срећи рода и отечества...“

На крају Милош исказује своју омиљену мисао како народ лако заборавља добро које му се учини:

„Већ сам вам казао, да се сад при достижењу благополучија нашег, увеличавају и умножују и потребе наше, па неће л вам се то противно и несносно видити! Нећете ли роптати да вам је под Турцима боље и лакше било? Заборавићете, браћо, угњетенија која сте трпили; заборавићете беде и ропство које сте подносили; заборавићете крвнине и хиљадама глобе које сте неправедно давали; заборавићете да вам ни мал ваш, ни жене ни сестре, нити главе на раменима безбедне нису биле: него памтећи само мање име пореза презрећете и погазити сва придобијена добра.“[1]

Милошева реч изазвала је праву буру: депутати су викали да хоће за кнеза само њега и његово потомство; да он и даље народом управља и уреди земљу према новим потребама. Усред те граје Милош напусти Скупштину, и она одмах у гомили пође за њим, испрати га до двора па одатле оде у Народни Суд, где нарочити одбор састави три акта, који буду примљени једногласно, преписани на три пергамента и потпи-

[1] Љ. П. Ненадовић, *Прилози за Историју*, I, стр. 55.

сани од свих присутних посланика тако да је на свакоме могло бити до хиљаду потписа. Први је акт био упућен Милошу: њему се даје назив „Избавитеља и Отца Србије", он и његови законити наследници најсвечаније се потврђују за српске кнезове и понавља се заклетва верности од стране народа.[1] У другоме акту, који је био намењен депутатима, била је изложена благодарност народна султану и поновљена молба да Милоша Обреновића учини наследним кнезом. Трећи акт само потписан од скупштинара и потврђен печатима одређен је био да се на њему напише изјава благодарности цару Николи, покровитељу Србије.

27-ог Милош буде позват у цркву где су му била сва три документа свечано предата и ту скупштина свечано понови своју заклетву њему, а он зада заклетву народу. Пошто је отпевано *Тебе Бога хвалим* шабачки владика Герасим изговори беседу која је могла изостати јер говорник, као Грк, није знао српски; међутим беседа проте шабачког изазвала је сузе у већег дела посланика. Милош је био усхићен. „Заиста вам, писао је он депутатима у Цариград, у стању нисам описати ревност, којом су се сви међу собом утркивали, и свештенство и чиновници, и депутати народни и кметови, који ће ми већма благодарност, привржености, љубав и вечиту верност засведочити!" При растанку он је по обичају поучавао посланике и чинио поруке народу да буде одан реду и законитости.[2]

Акт спремљен за рускога цара био је послат де-

[1] *Прилози.* Акт од 25 јан. 1830 год.

[2] Милош је наводио свима као пример неког Милића Јовановића из Врбовца (окр. смедеревског). Овај је човек имао јединца сина који са своја два друга убије Турчина и опљачка. Убиство остане тајна и другови сина Милићева помру. Једнога дана син открије оцу цело дело. И ако је било сигурно да се то неће открити Милић ипак одмах свога сина свеже и суду преда рекавши у плачу: „Ово је син мој, моје једино дете, сви смо се заклели на верност правитељству и кнезу и да међу нама зликовца нећемо трпети. Мој син је убица. Судите му по правди." Овоме оцу Милош је поклонио живот заблуделог сина, који је имао 22 године.

пугатима у Цариград да га они саставе и пошљу куд треба; сем тога им Милош нареди, пославши им свој печат, да напишу захвална писма графу Орлову, Бутењеву и Рибопјеру. Првој двојици кнез пошље по један скуп брилијантски прстен.[1]

---

[1] Ово објављивање хатишерифа описано је у додатку *Аугзбуршких Општих Новина* од 21 марта 1830, бр. 33. Тај је допис састављен у Милошевој канцеларији и послат по његовој заповести. Сем тога Милош је описао свечаност укратко у писму депутатима од 31 јануара 1830 г.

ДРУГИ ОДЕЉАК

ХАТИШЕРИФ ОД 1830 ГОДИНЕ

ГЛАВА IX

ПРИПРЕМЕ ЗА ПРЕГОВОРЕ О НОВОМ ХАТИШЕРИФУ

(ЈАН.—МАРТ 1830)

I — Рибопјер у Цариграду (1 јан. 1830). — Свршетак Орловљеве и Бутењевљеве мисије. — Орлов, Бутењев и Дим. Давидовић. — Давидовић предаје свој мемоар Рибопјеру (1 феб. 1830). — Милошева благодарност Орлову и Бутењеву.

II — Односи између Дим. Давидовића и Рибопјера. — Портине тужбе против Милоша због увођења хатишерифа. — Њено пренемагање. — Рибопјерово држање.

III — Држање везирово и Турака у Србији. — Дизање звона. — Ћешаф-ефендија, Портин комисар, у Србији (фебр. 1830). — Састанак Милошев с Ћешаф-ефендијом.

IV — Долазак комисаров у Београд. — Његова неактивност. — Рад на прегледању граница. — Тешкоће према Босни. — Милошеви протести код везира и комисара.

V — Милошеве тужбе руском посланику због тешкоћа око граница. — Његово нерасположење спрам Русије. — Рибопјеров рад на Порти и поруке Милошу.

I

1 јануара 1830 стигао је у Цариград руски посланик Александар Ивановић Рибопјер; тиме је била свршена и мисија графа Орлова, који је остао још дуго у турској престоници, али се у послове није више мешао. На Богојављење Орлов призове депутате, који су иначе живо жалили што послови више неће бити у његовим рукама, да се с њима опрости. Примивши их с обичном својом љубазношћу и отвореношћу он им прочита ноту од 28-ог децембра и реис-ефендијин

одговор. Депутати су били усхићени енергијом и тоном којим је Орлов написао тај акт, што им је у осталом било познато већ, јер је Д. Давидовићу Бутењев саопштио раније његову садржину. Затим Орлов им изјави да је његова и Бутењевљева улога свршена; да су сви послови прешли на Рибопјера и да се унапред на њега обраћају. Најзад је додао да је, видевши толико турско затезање спрам српске ствари, писао Дибићу, да се Порти одреди рок у коме има да изврши предавање отргнутих округа. „Будите покорни Порти а пријатељи Русије, која вас никад неће оставити," завршивао је граф, на што му се депутати поклоне и изађу. „Пишите све кнезу, што је Орлов с вама говорио, рекао је насамо Бутењев Давидовићу, графове речи сасвим су поуздане, граф је не само генерал и генерал-ађутант, него још и пријатељ Господара Императора, он тачно зна његова гледишта и његову вољу односно Срба, он вам их је саопштио и по томе се управљајте".[1]

Депутати су били уверени да ће Порта и после именовања комисара тражити начина да одуговлачи ствар, знали су да је за њу главно добити времена, да Руси изађу из Бугарске. С тога су наглашавали посланству да би добро било да и Дибић одреди уз Портиног једнога руског комисара, али Бутењев одговори да би то била нека врста неповерења пошто је Порта већ именовала комисара. Треба оставити ту ствар њој, а ако се она покаже упорна Русија ће се енергично заузети да се ствар реши као што треба.

Ускоро, 20-ог јануара, Портин комисар Ћешаф-ефендија пође из Цариграда с Ђ. Протићем и А. Петронијевићем.[2]

Међутим Рибопјерова изненадна болест учини те Давидовић остане у директним службеним односима с Орловом и Бутењевом целога јануара. Истина послови су застали, очекивало се да их посланик започне; али ипак ти су односи били врло корисни, они

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 203. 8 јан. 1830. Д. Давидовић Милошу.

[2] *Id.*, 20 јан. 1830. Депутати Милошу.

су много допринели да Давидовић што боље представи поглавара Србије у очима Орлова и Бутењева и да им улије више симпатије према њему. Њима је било врло мило кад су чули да је Милош у својим писмима депутацији писао да ће објавити хатишериф и ако није упућен српском народу, да неће правити питање од тога кад је таква воља рускога двора, нарочито пак им је био мио налог да се депутација у свему строго придржава савета руске мисије у Цариграду.[1] „Да, рекао је Бутењев Давидовићу, Милош се увек нас држао и доказао је да је човек, који ствари разумева; нама је познато, колико је при објави рата нашег Порти народ на њега навaљивао да се и он умеша; али он је знао разумети корист савета нашега двора да остане на миру, зато треба и ми и ви да га поштујемо!“ Затим побројивши све користи, које су произашле отуда што се Срби нису бацили у рат, настави говор о непријатељству Аустрије према Србији, распитујући о бројној јачини Срба под аустријском влашћу, о гоњењима која трпе због вере итд. Нико му заиста те податке није могао боље дати од Давидовића. Распитивао је даље да ли има у Србији странака противу Милоша. Давидовић одговори да их је било али да су ослабиле после Ђакове Буне, јер је народ увидео да Милош ради само на његовом благостању и срећи. Бутењев је живо хвалио Милошеву умереност према бунтовницима о којој му је Давидовић говорио: „томе се има и надати од јунака човека и правог љубитеља Отаџбине.“ Како је Давидовић према својим инструкцијама тражио рапортом да се у Србији постави један руски консул, Бутењев му је казао да је о томе писао Родофиникину, директору Азијског Одељења, и исприча, како је „сиромах“ Родофиникин престрашен морао да бежи од Карађорђа, који је људе својом руком убијао док Милош и бунтовницима пашта! Кад је дошла реч на судове Давидовић рекне да је Милош предао сву унутрашњу управу Народном

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 203. 12 јан. 1830. Рапорт Дим. Давидовића грађу Орлову.

Суду и магистратима, да се он занима само спољним пословима и прегледањем судских решења и да је, „да не би судови у напредак од рамена судили," заповедио да се напишу закони, посао на коме се већ две године ради; најзад да се ти закони пишу према Наполеоновом Кодексу и прилагођавају духу српскога народа. Запитан за богословске школе Давидовић одговори да их у Србији нема, јер епископи на томе не раде; али да ће се оне завести чим се српски послови уреде. „Ето тако се нисмо преварили у Милошу ни ми ни ви!" узвикнуо је Бутењев. У опште Давидовић је врло ревносно и детаљно говорио о своме господару и његовим врлинама: „нека мисле о вама друкчије, писао је Давидовић Милошу, него што новине пишу и хулитељи ваши наплићу".[1]

Тек 1-ог фебруара Давидовић је успео да изађе пред Рибопјера. Да би му представио што боље српске послове, народне жеље и смисао у коме оне треба да се разраде у хатишерифу, Давидовић је био саставио један врло опширан мемоар у коме је по тачкама објаснио народна прошенија од 1820 и 1827 године. Исти мемоар нудио је у јануару Орлову и Бутењеву, али они га не хтедоше примити званично, већ, како су се раније интересовали за тај посао, затраже да њима само дâ копије тога акта и то приватно без Рибопјерова знања. Званичним примањем нису хтели да вређају посланика, који ће одсад расправљати српске послове, и Бутењев препоручи живо Давидовићу да пази на осетљивост и самољубље посланиково. „Граф Орлов, говорио је он, човек је војник, дакле искрен; ја сам Строгановљевац, дакле одавно научен не тражити од Срба великих комплимената, али Рибопјер је другојачији човек. Кад му одете чините му сваку могућу почаст, тиме ћете се препоручити и то вам у корист вашу кажем!"...

На првом састанку већ Рибопјер се Давидовићу није допао; начин на који га је примио није му ни најмање био по вољи. Примио га је у сали за при-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 203. 14 јан. 1830. Дим. Давидовић Милошу.

мање, где је било и других људи разнога чина и друштвеног положаја; Рибопјер је ишао од једнога до другога и гласно се са сваким разговарао о послу за који је ко дошао, тако да су остали могли све чути. Тако је пришао и Давидовићу, који је био доста збуњен што пред страним лицима мора казати да је српски депутат, секретар Милошев, и да је дошао да говори о пословима. Ну кад је видео да Рибопјер гласно говори и пита како је кнез и је ли он тај, који је дошао у Цариград на место Михаила Германа, Давидовић престане говорити обазриво и тихо и после краћег објашњења преда му свој мемоар, а посланик њему препоручи да му чешће долази. Бутењев, коме је Давидовић саопштио овај пријам, рекао је, да је требало да га посланик прими у своме кабинету а не у сали у општој аудијенцији.[1]

Ускоро стигну писма из Србије (9-ог феб.) с извештајем како је свршено читање хатишерифа и Милошева заповест да депутати сами напишу благодарност Орлову и Бутењеву за њихово заузимање и Рибопјеру коме је препоручивао народне послове. Тај посао буде одмах свршен.[2] Орлов и Бутењев били су усхићени од радости, кад су примили та писма, али одбију да приме скупоцено брилијантско прстење које им је послао Милош. Писмо цару није одмах послато, јер је бланкет с печатима, који су депутати имали да попуне, употребљен да се на њему напише захвалница султану. Ово је учињено с тога што захвално писмо султану писано у Крагујевцу није било упућено њему него депутацији. Ту је Бутењевљеву идеју одобрио и Рибопјер, препоручивши Давидовићу да пише кнезу да састави други акт за императора. „Што ће он две или три недеље пре или после доћи цару у руке то не значи ништа, ми смо наши људи, једноверни и једноплемени".[3]

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 203. 27 феб. 1830. Д. Давидовић Милошу.

[2] *Id.*, Депутати су датирали писма под 31 јануаром.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 203. 27 феб. 1830. Д. Давидовић Милошу.

II

Од овога времена Давидовић је имао чешће прилике да се боље упозна с Рибопјером. И он као и Бутењев постављао му је различна питања, разговарао се с њим о Милошу, његовој породици и пословима српским које је мислио ускоро да отпочне. Распитивао је колико је година старијем сину кнежевом, како га васпитава, учи ли се чему, да ли Милош мисли да му дâ васпитање пристојно достојанству које ће некад имати, ако се Порта склони да подари Милошу наследно кнежевско достојанство. „Ако Бог даде, рекао је Рибопјер, те се Порта на то склони, Милош Обреновић је и Богу и народу и савести својој дужан оставити по себи наследника, чије би васпитање било сјајно и подобно васпитању европских владалаца; што према приликама сам Милош Обреновић није могао имати, треба деци да остави, која су толиким његовим трудом доведена у такве околности да се заиста могу владалачки васпитати.“ Давидовић је одговорио да се Милош врло брижљиво стара о васпитању своје деце, да се он што се тиче њиховога владалачког васпитања често разговарао с кнезом, који је решен да онде васпитава своје синове где буде заповедио руски цар. „По моме мишљењу, наставио је Рибопјер, требало би да се српски кнежеви васпитавају у Петрограду, тамо би остали и у вери и у језику свом, онде би били код својих, ту би нашли лично познанство с покровитељем својим, то би било врло корисно и за њих и за народ. Кад се људи и пријатељи узајамно лично познају, много више један другог воле, него кад се никад не виде. Кнез Милош је заклет непријатељ Немаца и кад би синове своје у Бечу васпитавао, то би урадио против своје савести.“ Најзад одобрио је Давидовићу да о свему томе пише Милошу, додавши да би се слање српских кнежевића, ако то буде Милошева воља, морало одложити док се српски послови сасвим не уреде с Портом.

Држање Рибопјерово у српским пословима све се више допадало депутатима и Давидовићу: он им

је изгледао енергичан и предузимљив. Кад су депутати после предаје захвалног писма султану (15-ог феб.) тражили да се једном отпочне говорити о пословима, Порта је предлагала да се претрпе за време Рамазана. Како је то било противно наредби коју су били добили од Милоша, Давидовић затражи упуства од посланика, представивши му да ово ништа друго не значи но да Порта хоће по своме староме и познатоме обичају да одуговлачи и одложи српске послове, који се још од Букурешког Мира повлаче и „спавају." Рибопјер му дâ за право али ипак из учтивости морало се причекати још три недеље, кад посланик заповеди Франкинију, првоме драгоману посланства, да иде реис-ефендији и изјави негодовање што се српско дело одлаже — „тај Рамазан њихов траје ето толико година, још од времена закључења Букурешког Мира" — и да му поручи да ће их оставити на миру за време Рамазана „но како султан на сами дан Бајрама из џамије изађе да зна да ћу му онда са српским делима на врат полетети, јер треба једанпут да се и она сврше." У то време запитао је Давидовић Рибопјера не би ли било корисно и добро отићи реис-ефендији и обећати му две стотине хиљада гроша, као што је то Милош одобрио. „Ни по што, одговори посланик, ни паре, нити дајте, нити обећавајте, ваш Покровитељ и мој Господар има толико снаге да може натерати Порту, да вам даде што иштете!" Не треба плаћати за оно што се забадава може добити; кад се дела сврше може се што дати као дар реис-ефендији и бегликчи-ефендији. „Ја сам још 1827 год. Герману казао да не треба ништа давати." На примедбу Давидовићеву да је Герман напротив у то време писао да ће требати разделити у име поклона два до три милиона гроша, посланик је казао да га мора бити Герман није разумео![1]

И ако су се по Рибопјеровом обећању послови имали почети одмах после празника, Порта је тражила начина да се ствар одложи. Добивши извештај од

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 203. 27 феб. 1830. Дим. Давидовић Милошу.

Ћешаф-ефендије из Србије она неколико дана пре Бајрама позове депутате и стане их укоравати високим тоном што је Милош похитао да уводи у живот хатишериф, дигнувши звона на црквама па и у самоме Београду без допуста везирова; што је принуђавао Турке да у бесцење продају своја имања и да се селе. Затим им је благо саветовано да се престане с тиме и да се причека докле комисар отуда не пошље извештај према коме ће се с њима у Цариграду све свршити (7 март).[1]

Порта је само хтела да тако празним разговорима учини да депутати поверују да се о њиховим пословима води рачун и да се само чекају извештаји из Србије па да се преговори отпочну. Појмљиво је да се они нису дали преварити овако простим маниром, Давидовић похита да извести о свему Рибопјера, који допусти да одмах после Бајрама депутати оду на Порту и питају кад ће се једном почети радити! Али Портини министри нису били збуњени овим питањем, они су остали доследни у својој неодређености: реис-ефендија уз кафу и чибук прича депутатима како султан воли српски народ више од свију својих поданика и како ће се за који дан послови почети и брзо свршити (16 март);[2] бегликчи-ефендија, исто тако љубазан, казао је сутра-дан, 17-ог марта, да ће се отпочети чим зима прође и чим се он „курталише“ кашља који га је спопао;[3] 18-ог марта реис-ефендија је опет говорио да је главно дочекати извештаје из Србије о границама према којима ће се и данак пресећи, остало је лако, сва друга питања свршиће се за дан-два. 21-ог марта, кад су депутати отишли у његову кућу да му обећају дар, кад се српска дела сврше, он им је опет растегљиво говорио: „цар је већ и темељ поставио, а ми ћемо сад на темељу здање зидати, тако да се ми пријатељи веселимо а душмани нека плачу“![4]

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 203. 8 март 1830. Дим. Давидовић Милошу.
[2] *Id*, 16 март 1830. Депутати Дим. Давидовићу.
[3] *Id.*, 17 и 18 март 1830. Депутати Дим. Давидовићу.
[4] *Id*, 21 март 1830. Депутати Дим. Давидовићу.

Наравно после овога дошла је наново Давидовићева представка Рибопјеру. Али сад се он показивао, противно својој ранијој ратоборности, доста млак: Порта се и њему жалила што је Милош похитао да дигне звона, представљала је као да он гони Турке да продају имања и разлагала да је необично потребно да дођу извештаји и податци од Ћешаф-ефендије па да се онда отпочну преговори. То је поколебало посланика, те је био готов на одлагање. Давидовић је због тога био очајан. Орлов и Бутењев тешили су га тиме што су тврдили да је посланик сада заузет грчким пословима и својим породичним недаћама, да ће се на послетку све лепо свршити.

III

Међутим послови у Србији и рад Портинога комисара није био утешан за Србе. Султанов хатишериф, објављен од везира и од Милоша, изазвао је велико незадовољство код Турака, који су већ годинама гледали како се Срби узалудно труде да се једном приведе у живот Букурешки Уговор. После последњих Портиних пораза њима је било јасно да се то даље одлагати не може, да ће се најзад Србија опростити њиховога господства и да ће се они морати селити. Многима је то изгледало тако јасно да су одмах стали продавати своја имања и одлазити подстакнути на то и од Срба. Тако су јагодински Турци распродали своја имања и иселили се. Међутим београдски Турци, многобројни и компактни, роптали су јавно против садржине хатишерифа; очекивали су с великим интересом долазак Портинога комисара. Надали су се да он носи упуства, како се има разумети тај акт и како ће се извршити, а може бити изигравати и одлагати, јер је то познат Портин систем. Од држања београдског везира много је зависило како ће се Турци понашати; али Хусеин-паша био је врло обазрив, за њега је било главно да се не замери својој влади у тренутку, кад је хатишерифом обећан Србији нов положај према Порти, који ће јамачно учинити да се њему дâ друго

опредељење. Бојећи се и сенке своје он није ишао сасвим насупрот надама и жељама Турака, он их је само донекле подржавао, очекујући комисара који ће према својим упуствима учинити што треба.

Милош пак чим је објавио хатишериф, одмах стане поред цркава дизати звонаре и звона, од којих су многа раније била спремљена или скривена чувана из првог устанка. Подизање звонаре у Београду нарочито је љутило везира. Али то је била управо политичка љутња. Хусеин-паша је протестовао што Милош диже звона и не споразумевши се с њиме; он је везир и треба да зна шта се ради; звона изречно нису споменута у хатишерифу и за то треба добити допуст од султана. Говорио је даље, да су ерлије тражиле одобрење, изун, да иду из Београда, али да им он без царске заповести није могао дати; да ће се оне побити са Србима ако звона стану ударати и да их је он узалуд стишавао! Али се Срби не поколебају нити поплаше. Тако је једном, претећи побуном Турака, Хусеин-паша запитао Петра Лазаревића Цукића, који је имао да дигне звона, да ли је то истина? — „Истина је, одговори Цукић, јер тако заповеда кнез Милош.“ — „А ако се Турци побуне и вас исеку?!“ — „Мени је свеједно, одговори Цукић, ако подигнем звона, ви велите да ћу погинути од Турака, а ако их не дигнем знам да ћу погинути од кнеза Милоша. И ја волим да погинем од Турака, вршећи своју дужност, него да ме погуби кнез Милош“...[1] Нарочито се Турци поплаше кад се разнесе глас да ће Милош доћи у Београд с Портиним комисаром и с десет хиљада људи. „Пре ћемо изгинути, говорили су они, него допустити да нам буде превара као што је било са Сулејман-пашом на Врачару кад је у време Карађорђево из Београда излазио!“ Шабачки Турци чувши за везирово држање били су исто тако дигли главу. Ужичани такође. Претили су да ће попалити српске домове и у град се затворити, само ако се

[1] М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, стр. 808.

звона дигну.[1] А. Симић је умиривао везира колико је могао говорећи да се звона дижу јер је хатишерифом дата народу слобода богослужења, да се Турци не боје кнежева доласка, јер ће он доћи с малом пратњом; ну ако ерлије ма шта предузму против звона нек знају да ће им Милош доћи „у госте“ онако као што су чули. Из разговора А. Симића с ерлијама видело се да њима није било толико противно за звона, колико је то везир представљао; али да су се заиста бојали Милошева доласка због велике свите. Они су веровали кнезу, али како он води, као што су чули, „онолики калабалук,“ није немогућно да се изроди распра између двојице па да настане после општи метеж. Срби су пак чули да је везир био раздао Турцима муницију, призивао ерлије и заповедио им да не продају имање докле комисар не дође.[2] Извесно је само да је везир задржавао Турке да не продају имање и да се не селе до комисарова доласка.

Најзад се показало да опасност због звона није велика. Кад је А. Симић отишао Хусеин-паши по други пут (13-ог феб.) да чини представку због његове упорности и протестовања везир је био сасвим омекшао. Признао је да није имао право заузимати се толико за кнежеве послове за које ће сам одговарати цару, ишао је чак до кајања што је то радио и извињавао се тиме да је хтео да Милоша учини стрпљивијим докле Ћешаф-ефендија не дође, али кад је видео да то не помаже, он сад Србима честита звона и жели „у здрављу“ да звоне. Најзад је молио да му се не замери, он је то чинио да ерлије не рекну што против њега, да он и даље остаје Милошев пријатељ и да је готов потпомоћи српску ствар, само нек му Милош јави шта је с комисаром говорио и у чему жели његову помоћ. Та је промена код Хусеин-паше дошла услед заповести из Цариграда да он „своје даире умањава колико може,“ из чега је изводио да ће се из Београда

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К, 146. 1 март 1830. Јов. Обреновић Милошу.

[2] *Држ. Арх.*, К. К, 82. 9 феб. 1830. А. Симић Милошу. — *Id.*, 11. 10 феб. 1830. Петар Лазаревић Милошу.

дигнути „везирски салтанат“;[1] он је сад гледао да Милоша придобије за себе, да би му израдио да га Порта остави негде око српске границе и највише је волео Ниш.[2]

Тако су под Милошем звона звонила у Београду први пут на Беле Покладе, 16 фебруара 1830 године. Радост Београђана била је неописана. У порти је била намештена трпеза и чаброви вина. Целе се недеље јело, пило и веселило уз игру и лупњаву звона: „коло се водило на варошку капију па на Саву, и испод Калемегдана опет пред цркву.“ Изнемогли старци, болесници на самрти и нејака деца доношена су да се дотакну ужета од звона.

Поред свих објашњења између везира и Милоша била је знатна узрујаност међу Турцима кад је Ћешаф-ефенди́ја стигао у Србију. Већ кад је пролазио кроз Алексинац и Ражањ жалили су му се Турци који су се из Јагодине иселили да су силом истерани; прешав у Србију дозна да су звона дигнута у Крагујевцу и Шапцу, у Ћуприји је видео карантин против куге од стране Румелије и чуо је да је исто тако установљен и у Поречу од стране Влашке. 19-ог фебруара ко́мисар стигне у Јагодину где га Милош дочека. Састанак је у почетку био мучан. Комисар је почео „политичити се“ представљајући Милошу милост султанову и препоручујући му умереност ако жели да буде достојан веће милости султанове. Затим му пребаци подизање звона и контумаца без питања и исељавање Турака. За звона и контумац, одговори Милош, да му није требало никога питати, пошто му је то султан хатишерифом допустио. Комисар примети да звона и контумац не стоје у хатишерифу, на што Милош одговори, да стоји слобода богослужења по свима догматима источне цркве и да стоји слобода градити болнице: „ка догматима цркве наше принадлеже звона, а к шпиталима контумаци.“ За Турке пак, није истина да је покушавао да их сели, али да му

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 82. 17 феб. 1830. А. Симић Милошу.

[2] *Id.*, 24 феб. 1830. А. Симић Милошу.

право каже, он хоће да их дигне. Милош је увидео да му треба енергично говорити с Портиним комисаром, и упита га да ли је он дошао да хатишериф царски испуни, или да га својим поступцима гази. Ако је ово последње онда нек се одмах натраг враћа. „Пре је зар, рекао је Милош, више и од мене зависило, и царство је могло уредити све тачке и омање и олакше, сада пак како је царски хатишериф обнародован сав народ од највећег до најмањег зна његов садржај, и што је царство с руским двором за нас свезало и шта нам превисоки цар свечано обећава испунити, сада дакле ни једне црте попустити не могу." Затим затражи да му каже какве инструкције носи за ограничење и за пределе који се имају Србији придодати и односно Турака који се имају отуда иселити. Сам си имао прилику да чујеш, настави Милош од прилике даље, шта син Шашит-пашин у Крушевцу ради, како народ угњетава, како пијан невине веша, како децу мушку и женску одводи, а чућеш за Бошњаке како се опиру и спремају да Јадра и Рађевине не даду, како прете да ће сваког, који због граничења онамо дође, гађати, па ма и царски ферман на челу носио, како најзад прете да ће онај народ исећи и опленити.

Видевши овај енергичан говор комисар се почне извињавати да његове инструкције нису тако простране, већ да само види какве то пределе Срби иште. Милош му рекне да он има тих упутстава. „Вала немам" одговарао је комисар. „Вала и била и тала имаш, одговори Милош, ја извесно знам, знам и од оба двора знам, да их имаш и да их доносиш."

Сутра-дан комисар промисливши се изјави да има најопширније инструкције да све сврши с београдским везиром. Најзад уговоре да како оде у Београд, да с везиром нареди две комисије да обиђу границу: једна уза Саву да прође „горњом границом" уз Дрину и редом до у Јанкову Клисуру; а друга да иде низ Дунав, па на Тимок и редом до у Јанкову Клисуру. Милош ће одредити чиновнике који ће комисије спровести. Тако се Милош и комисар лепо растану: 21-ог

фебруара Ћешаф-ефендија се кренуо за Београд.[1] Милош је чак нашао да је он „човек добар“ и народном послу „благорасположен.“

IV

24-ог фебруара комисар је стигао у Београд. Кнезови Београдског Суда присрели су га иза Лауданова Шанца; алај-бег са спахијама, ерлијске и тобџијске аге с неколико везирових ич-ага и везировим капућехајом иза Ташмајдана. Свега на сто душа са Србима. Кад су се Срби с њим поздравили он запита А. Симића: да ли су намештена звона у Београду и звоне ли? Кад Симић то потврди, Ћешаф-ефендија примети да није требало да Срби из обзира према цару узнемирују везира и Турке звоњењем уз ове рамазанске дане![2]

Гласови који су стизали из Београда у Крагујевац по комисарову доласку, нису му били ни мало повољни. Алај-бег извињавајући се преко А. Симића, што ће морати ићи чешће везиру и комисару у град — јер се бојао да му Милош не замери као оно кад је први комисар долазио у Србију 1820 године — казао је поверљиво, да ће се, према ономе што је он видео и чуо од Ћешаф-ефендије и везира српски послови протегнути и да комисар није донео за исељење никакву дефинитивну поруку којој су се и сами Турци надали.[3] Извештен о свему томе Милош стане интригирати противу везира и комисара да би изазвао забуну код Турака те да сами отпочну продају имања. Преко Аврама Петронијевића он је поручио алај-бегу и неколицини других Турака, који његову тајну неће издати, да не дају везиру и комисару да они продају њихова имања, јер ће им новац појести или у бесцење продати имање; обећавао је даље да ће им бити на руци да сами изврше продају. Тако су Турци

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 203. 26 март 1830. Милош депутатима.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 82. 24 феб. 1830. А. Симић Милошу.

[3] *Id.*, 27 феб. 1830. А. Симић Милошу.

озбиљно почели сумњати да Хусеин-паша и Ћешаф-ефендија задржавају продају у своме интересу.

Дошавши у Београд комисар заиста није ништа предузео што би доказивало добру вољу Портину да се хатишериф у дело приведе, нарочито исељење Турака из Србије и из отргнутих предела: он је свој рад ограничио на испитивање граница оних крајева који се имају придати Србији и на прикупљање статистичких података о њима и имањима турским у Београдском Пашалуку.

По ономе што је уговорено у Јагодини да се пошљу две комисије да обиђу границе, низ Дунав су пошли Ћешаф-ефендијин секретар с Аранђелом Милосављевићем из Јагодине, Стеваном Стојановићем из Пожаревца и писаром Максимом Ранковићем. Благодарећи добром расположењу видинског везира Ибрахим-паше они обиђу границу до Соко-Бање, али даље секретар комисаров није смео, јер је дознао за некакву побуну Арнаута, изговарао се да је граница до Јанкове Клисуре позната и да је сам Ћешаф-ефендија узео забелешку о томе.

Други један комисаров човек и везиров писар, који су имали да обележе горњу границу, буду затворени у Зворнику од Махмут-паше Видаића, који им је рекао да нема никакве заповести у смислу каквог ограничавања ни од султана ни од босанског везира. Босанци су на најнепристојнији начин грдили султана „што се покрстио и што ћаурима земљу даје," „они не даду Јадра и Рађевине док и једног траје." Само на захтев београдског везира и Ћешаф-ефендије и пошто му је обећано да му се граница неће прегледати Видаић ослободи њихове људе. Ову аферу везир и комисар употребе као изговор да одложе даље прегледање те границе, док не стигне одговор од босанског везира који ускоро заиста и одговори: да је апсолутно немоћан да ма коме у Босни заповеда и да само Бога моли да жив и здрав из ње изађе (22 март).[1]

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 203. 26 март 1830. Милош депутатима. — *Id.*, 82. 21-ви март. А. Симић Милошу.

Све то, као и понашање комисарово и везирово, учини да су се Турци, који су своја имања продали, стали враћати; они пак у Ћуприји почну и шанац утврђивати и спремати се за бој.

Услед овако непријатних гласова и бојећи се турске огорчености Милош одустане од своје намере да иде у Београд.[1] Сем тога за њега је било важно да зна од колике би био користи нов састанак с комисаром и везиром. Зато он изда упуства Марку Ђорђевићу и А. Симићу да се опширно разговоре с њима о српскоме послу или боље да им учине озбиљне представке што очевидно раде противу хатишерифа. Милош је пребацивао Ћешаф-ефендији, што је обуставио исељавање Турака, који су то добровољно чинили; што је осуђивао дизање звона и установљавање контумаца, и на тај начин улио Турцима наду да ће све остати по старом. То је и учинило те су се и Босњаци одупрли испитивању граница. Милош тражи даље да му везир и комисар даду тачан одговор шта су досад урадили односно исељења Турака да би јавио у Цариград.[2]

24-ог марта А. Симић и М. Ђорђевић представе се Ћешаф-ефендији и затраже одговор по упуству, зауставивши се нарочито на исељењу Турака из Србије и из отргнутих предела. Турчин одговори, противно ономе што је Милошу казао у Јагодини, да у његовим упуствима нема ништа друго о исељењу до да предложи да Турци остану у Србији као и досад, односно спахилука напоменуо је да ће се спахијско плаћати засебно, а не у општој суми данка, пошто то не припада цару већ спахијама.[3]

---

[1] *Држ. Арх*, К. К., 27 феб. 1830. Милош Хаџи-Николи неимару и Петру Лазаревићу наређује да за његов долазак ради преговора с везиром оправе кућу д-ра Вите на Врачару (данас болница за душевне болести). 1-ог марта опозива ову наредбу и наређује да се за Јеврема Обреновића нађе стан у Сава-мали, који ће тамо бити с 300 момака, а он ће с истим толиким бројем ићи у свој конак (код Саборне Цркве) ради преговарања с Ћешаф-ефендијом.

[2] Љ. П. Ненадовић, *Прилози за Српску Историју*, II, стр. 20. 19 март 1830. Упуства Марку Ђорђевићу и А. Симићу.

[3] *Ibidem*. 24 март 1830. Марко Ђорђевић и А. Симић Милошу.

V

Овакав одговор доведе Милоша у велику забуну и срџбу, он је видео да Турци не дају пределе без боја, нити да се они могу заузети док се Турци из Србије не иселе; тек кад би се ови дигли онда би се и они у отргнутим пределима уверили о истинитости хатишерифа и отишли би и сами. Питање о пределима према Видинском Пашалуку изгледало је нешто лакше, тамо је везир, покорни султану Ибрахим-паша, који уз то има пред собом и Русе у Влашкој. 26-ог марта Милош нареди депутатима да иду руском посланику и да се он живо заузме за ову ствар; Милош му је такође и лично писао.[1] „Народ је постао нестрпљив, пише он депутатима, ништа ми не остаје него да пред народом, у једној руци с хатишерифом а у другој с оружјем, пођем за његово испуњење".[2] Решен је да пође у Београд са старешинама и само чека да му депутати пошљу одговор. „Сумња ме све више обузима, пише Милош Давидовићу, да не постанемо центар трења Русије с Портом пак да страдамо и пропадамо онако, као што су и Власи. Ако то покровитељица намерава, чему се ја за живе главе склонити не могу, боље је да ми кажу, да идем из ове земље, само да не дочекам и очима не видим страдање мога отачаства, па што им драго".[3]

Ово тренутно нерасположење према Русији било је изазвано не само рђавим држањем Портинога комисара него и писмом графа Неселроде од 24-ог јануара, које је стигло у Србију тек 10-ог марта. Тај се одговор односио на инструкције Ђ. Протића и Аврама Петронијевића, кад су оно ишли у Једрене и између осталога имали да чине представку Дибићу да се Србима дâ један град за седиште централне управе и да се Србији врате острва на Дунаву.[4] Неселроде, пошто је проучио те захтеве које му је Дибић послао,

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 192. 26 март 1830. Милош Рибопјеру.
[2] *Држ. Арх.*, К. К., 203. 26 март 1830. Милош депутатима.
[3] *Id.*, 20 март 1830. Милош Димитрију Давидовићу.
[4] Види стр. 124.

одговара Милошу да није тешко увидети да се Порта може користити сваким погрешним радом српске депутације те да на њу баци кривицу за задоцњење у испуњењу својих обавеза које су условљене Акерманском Конвенцијом; према томе, у тренутку кад се већ приближава циљу давно и трудно заузимање Русије у корист српскога народа, поруке, које је Милош дао Протићу и Петронијевићу, могу дати места дугачким објашњењима и преписци и тиме одложити на неизвесно време ступање у живот онога што је Порта дужна дати српскоме народу. Међутим свако је одлагање опасно, руска војска се враћа иза Балкана и тада ће турско министарство још више отежавати и одлагати послове. Услед овога Неселроде је саветовао Милошу, по царевој заповести, да избегава овакве евентуалности и да заповеди депутатима да се ограниче строго на предмете јасно изложене у Акерманској Конвенцији и Једренском Уговору, које Порта мора да испуни у свем пространству и без одлагања. Сви други захтеви учиниће само да се преговори компликују без икакве користи по српски народ: јер нити Дибић нити руско посланство имају право да се заузму за предмете које Милош тражи.[1] „Мени је његове политике и сувише доста, пише Милош депутатима односно овог писма, нити му више писати могу, нити хоћу, а ви преко посланства можете питати нек вас боље извести шта хоће. Кад вели да не тражимо оног што нема у трактату, да камо нам не дадоше оно што је у трактату“ ?![2]

Наравно ово су врло оштре речи за иначе исправну руску политику, којој је Милош у души још и нешто друго замерао. Заиста њему нису били ни најмање по вољи и други гласови које је добио из Петрограда нешто раније: наиме министарство је желело да зна, које би емигрантске породице, које су 1814 године дошле у Бесарабију, он примио у Србију,

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 189. 24 јан. 1830. Неселроде Милошу. Примљено у Пожаревцу 10-ог марта.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 203. 26 март 1830. Милош депутатима.

пошто оне непрестано траже да се врате у отаџбину.[1] Милош је одмах одговорио да те породице не може примити док се послови с Портом не сврше и још тада изјави да су он и старешине јако ожалошћени, што су се преварили у нади да ће српска дела бити свршена у главноме руском стану, да се Порта тек на другу ноту графа Орлова решила одредити комисара за отргнуте пределе и да се мусломани из тих предела спремају да их без крви не предаду Србима.[2] Није изоставио да графу Неселроде не пребаци, што није био вољан да Михаила Германа — који је код Милоша пао у праведну сумњу — пошље у Србију, да рачун положи од новаца које је од Русије примио и сматрао је то као неку врсту неповерења.[3]

Милошево писмо од 26-ог марта, у коме се говори депутацији о раду Портинога комисара, било је дошло у згодан моменат Давидовићу, бар је њему тако изгледало, баш кад је посланик стао енергично покретати српске послове на Порти. 29-ог марта Рибопјер је ишао реис-ефендији и тражио, поред свега његовог изговарања на комисара у Србији, да се послови отпочну, да за комисара неће да чује и да комисари тамо иду од Букурешког Мира. 1-ог априла он заповеди Л. Тодоровићу и Давидовићу да му спреме оно што хоће да уђе у хатишериф. Сутра-дан, да би га подстакли на што енергичније кораке, депутати му саопште извод из кнежева писма од 26-ог марта, тј. да у Србији може сваштo бити што се Порта устеже испунити хатишериф. Али посланик им хладно одговори да могу ићи на Порту и чинити јој представке односно тога, и то само учтивим начином; што се њега лично тиче да га извешћа из Србије ни најмање „не трошњавају," а што Милош вели да ће се мачем у једној а хатишерифом у другој руци тући, да то није потребно, да ће се тај акт привести у живот те привести, само треба бити стрпљив. Рибопјер је на-

[1] *Држ. Арх.*, К. К. 189. 17 дек. 1829. Неселроде Милошу. Примљено у Крагујевцу 7 фебруара.

[2] *Id.* 10 феб. 1830. Милош графу Неселроде.

[3] *Ibid.*

лазио извињења за Порту: она је заузета грчким пословима и не зна где јој је глава, после грчких послова доћи ће српски. Према томе Милош да се не шали заподевати кавге с Турцима, исто препоручи и старешинама, јер је то услов руске протекције и заузимања. Треба се претрпети, не обазирати се на речи Босанаца и Арнаута: „Бошњаци су лудаци и Албанци разбојници!“ Орлов и Бутењев говорили су у истом смислу: све се мора извршити што је уговорима заједмчено.[1]

Депутатима није ништа друго остало до да чекају свршетак грчкога питања, дотле је пак требало спремити пројекат хатишерифа, који је Рибопјер тражио 1-ог априла од Давидовића и Л. Тодоровића.

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 203. 8 апр. 1830. Дим. Давидовић Милошу.

ГЛАВА X

ДАВИДОВИЋЕВ МЕМОАР И РУСКИ ПРОЈЕКАТ ХАТИШЕРИФА ЗА СРБИЈУ

I — Давидовићев мемоар од 30-ог јан. 1830. — Мишљење графа Орлова и Бутењева о мемоару.

II — Претресање мемоара између Рибопјера и Давидовића. — Рибопјерове примедбе од 18 марта 1830 и пројекат хатишерифа од 26-ог априла. — Пројекат хатишерифа на Порти (1 мај).

III — Примедбе министарства на пројекат хатишерифа: слобода цркве и наследство. — Рибопјеров одговор. — Рибопјерова критика хатишерифа од 1829 г.

I

Још у јануару 1830 Давидовић је био израдио опширан мемоар о српском питању, којим је хтео да представи руском посланству у Цариграду прегледно и исцрпно гледиште кнежево и народних старешина на све тачке, које би се по уговорима између Русије и Порте имале унети у хатишериф за Србију, и које су формулисане још у народној молби султану од 8 септембра 1820 године. Тај свој мемоар под насловом *„Записка видовъ князя Милоша Обреновича и Старѣйшинъ Народа Сербскаго относительно дѣлъ ихъ съ Портою Оттоманскою“*[1] Давидовић је предао Рибопјеру у првој аудијенцији 1-ог фебруара; копије пак тога састава предао је такође приватно графу Орлову и Бутењеву, који су желели из личног интереса према Србији да се упознаду детаљно с њеним жељама и

[1] Датиран у Цариграду 30 јан. 1830

захтевима.[1] Цео је мемоар брижљиво израђен, али је тачка о наследности кнежевског достојанства најбоље разрађена, то је по мемоару conditio sine qua non за одржање српских привилегија, то ће бити њихов palladium. Милош толико полаже на важност те концесије, да понавља и овом приликом оно исто што је писао грофу Неселроде 13 маја 1827, да је готов и другоме уступити престо, ономе кога народ изабере, само да се изабранику дâ наследно кнежевско достојанство.[2] Цео пак мемоар дише неограниченим поверењем у Русију, заслугама Милошевим за Србију, његовим организаторским даром и старањем за благостање и срећу народну.

Сем тих тачака, које се односе на разјашњење и на рашчлањавање појединих одредаба Акерманске Конвенције, додате су при крају још неке нарочите поруке депутатима за преговоре с Портом и руским посланством. Поруке за Порту су: 1-во да подари народу право да, у случају војне, и српска војска заједно с турском брани српске тврђаве; 2-го да настане код Аустрије да се Србији врате острва, које је она противно уговорима с Портом присвојила себи, јер су ближа српској обали, и 3-ће да се узурпацијама аустријских поданика у Србији постави граница, јер они противно уговорима купују по Београду непокретна имања и дижу магазине. Односно одбране земље треба напоменути да је у одељку о независној унутрашњој управи тражено да једно утврђено место буде у српским рукама где би у случају какве буне биле у сигурности државна благајница и архива: народ је готов да откупи новцем Београд или Смедерево или да му се одобри да утврди Голубац, Петку на Дунаву или Топчидер. По томе мемоару депутатима је наложено

[1] Овај мемоар објавио је у преводу, не баш сасвим тачном, В. М. Г. Медаковић, *Први Српски Устанак и његов жалостни свршетак*, Нови Сад, 1893, стр. 101—130. — Види *Прилоге*.

[2] Наследно кнежевско достојанство, како се овде разумева и у дотадашњим молбама, може се разумети на два начина и народ је тражио да му Порта подари ма који, тј. или право наследства с оца на сина — што је наравно Милош желео — или наследство „преемническое“, тј. да кнез за живота себи изабере наследника, кога би Порта морала потврдити. Испор. стр. 18.

било даље да раде код посланства да се Ћуприја и Кладово сруше, пошто су то тврђаве новијега порекла и прављене после Букурешког Мира: Ћуприја је седиште гарнизона од злих Арнаута, који чине многа зла и пакости народу; Кладово смета саобраћају између Србије и њенога покровитеља.[1] Сем тога да Русија јавно манифестује своје покровитељство над Србијом, да јавно и енергично посредује у преговорима између депутације и Порте и да постави свога консула у Београду, те да Срби невешти дипломацији добију у њему искреног и опробаног саветника који би пазио како на Портине поступке против народних привилегија тако и на аустријске интриге. „Из мемоара вашег, рекао је Бутењев Давидовићу, видели смо кнеза Милоша боље него што смо га досад познавали, заслуге његове за српски народ сасвим су лепо описане и народ му доиста има благодарити: Србија, чини ми се, никад није била срећнија, него што је сада! Мемоар ваш биће и двору по вољи, јер наш двор воли кнеза Милоша и цени његове заслуге, нити би био рад да други који тим народом управља. Слободно му пишите то, нек се тиме поноси, па кад још заведе школе, установи болнице, подигне штампарију, као што ви у мемоару наводите да он то све намерава учинити, онда ће свету доказати, да је човек коме благо отаџбине лежи на срцу. И ако је некад био нећу рећи тиранин но строг, морао је бити такав, јер су такве прилике биле, као што ви то врло лепо у мемоару примећавате.“ Орловљево мишљење о мемоару било је исто тако ласкаво. Он се стављао Давидовићу на расположење да га често прима и да му даје савете, али на начин да не вређа тиме Рибопјера, чију је хладноћу и расејаност према српском питању критиковао, али и извињавао нешто грчким пословима а нешто његовим породичним недаћама.[2] Сам Рибопјер давао је повода да га сматрају за збуњена. „Ја сам читао ваш састав поодавно, говорио је он 11-ог марта

[1] Руси су тада држали као окупиране области Влашку и Молдавију.

[2] *Држ. Арх*, К. К., 203. 8 апр. 1830. Дим. Давидовић Милошу.

Давидовићу о мемоару, и право да вам кажем заборавио сам његову садржину, не с тога што нисам наклоњен кнезу и српскоме народу, него што ме моји породични послови тако занимају да ни за шта друго нисам способан.“ Додао је да је молио цара, да другога постави на његово место и да је рад повући се у приватан живот. Затим замоли Давидовића да му изложи укратко садржину мемоара, а он ће стављати примедбе, које ће Давидовић прибележавати, према њима после исправити мемоар, поднети му га опет на преглед и поправку па да се онда саопшти депутацији, Милошу и народним старешинама.

II

Та конференција између Давидовића и Рибопјера била је врло срдачна и дала је повода интересантним рефлексијама и питањима од стране посланикове, која илуструју његов карактер и гледиште на српске послове. Давидовић је ишао редом свога мемоара и почео тачком првом: О слободи вере. Ту га је Рибопјер запитао има ли у служби код Срба: *благословено царство, благословен грјади во имја Господње;* служи ли се грчки или српски? Односно бирања народних поглавара (тач. II) рекао је да и Русија жели да Милош добије наследно кнежевско достојанство и да ће се за то заузети; даље ценио је јако што Милош хоће да се цивилна листа утврди да не буде злоупотреба. Распитивао је за његове приходе; да ли је богат; има ли народ што новаца? Кад је чуо колико од прилике Милош има, хвалио га је, рекавши да је заиста лепо описан у мемоару.[1]

Рибопјер се интересовао не само за опште народне послове него је распитивао и о породици кнежевој: колико је година Милошу; колико кнегињи, деци итд. Кад је чуо колико је година Савки, другој кћери Милошевој, запита, куд је мисле удавати. Али

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 203, fol. 273. 8 апр. 1830. Дим. Давидовић Милошу.

евентуални кандидати му се не допадну, он није био ни за Србина из Аустрије, нити за каквога влашког бојара, могућности коју му је Давидовић казао: Аустријанци једва чекају да тим начином муте у земљи, влашки су бојари људи раскошни, раскалашни и њихов се карактер не слаже с карактером српскога народа. Најбоље би било удати је за каквога Руса. У сваком случају ту ствар не би требало предузимати без знања рускога двора; био је готов сам да нађе младожењу кад иде у Петроград, или преко својих пријатеља, а и Милош има тамо Строганова, лако је наћи човека који би одговарао Милошевом достојанству. По његовом мишљењу најбоље би било удати је за војника, који би у Србији, према њеним новим потребама, могао уводити војничке установе, и препоручивао је Давидовићу да то пише кнезу од његове стране не као „од стране министра Њ. В. Господара Императора" него просто од Рибопјера. Заиста ретка реч у Рибопјеровим устима, који не пропусти два минута а да не рекне бар једанпут: „я какъ Министеръ Е. В. Государя Императора Всероссійскогъ!"[1]

Милошева ношња била је такође предмет разговора: да ли увек носи турско одело, као што се види на његовој слици у књизи *Жизнь и подвиги князя Милоша Обреновича*; кад је Давидовић то потврдио Рибопјер је препоручивао да би требало носити европско одело а за чиновнике увести униформе, наравно народу оставити да се носи као што се и досад носио. Прешавши на тачку о независности унутрашње управе (тач. III) било му је врло мило кад је чуо да је састављена комисија која преводи и прави законе: „Тако је, кнез Милош није тиранин, него управитељ једнога народа и који зна како њиме треба управљати да би благослов његов заслужио; тако он неће бити само просто кнез српски него и српски законодавац... тим ће славније име оставити, него да богзна шта народу учини".[2]

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 203. 8 апр. 1830. Дим. Давидовић Милошу.

[2] *Ibid.*

Овде је пала реч и на тврдињу за столицу владе, државну благајницу и архиву. Односно овога још првих дана, пошто је добио мемоар, Рибопјер је рекао као узгред Давидовићу, да у његовом саставу има и наивних места, на које не зна шта да одговори; овом приликом рекао је само, да и томе може доћи време, али засад треба захтев о тврђави оставити на страну јер су Срби Портини поданици. „Што ви у мемоару вашем кажете, да то желите имати само ради народних бунтова, то је излишно! Кад се закони у вас уведу; кад се стану свето, нерушимо и буквално испуњавати и примењивати; кад кнез буде имао ограничену плату и не узможе неправедно на народ ударати дажбине..; кад се правитељство постара да заслужи народну љубав; кад народ види да се оно о томе стара и да га не суди оно већ књига законâ, која свакоме треба да буде Свето Јеванђеље, онда народ неће имати нужде бунити се, него ће све више бивати одан правитељству". — „Народ је кучка рекао је Наполеон" примети на то Давидовић, доцније писац Сретењског Устава. — „То је врло лепо рекао, прихвати Рибопјер, али зашто није додао да је каткад и правитељство кучка, јер и то бива; народ се боји правитељства па се устеже од зла, а правитељство мисли да се нема никога бојати, па чини зло и без мере и без разлога." Даље, дошла је реч на племство: „кад Срби откупе турска имања, мисле ли заводити бојарство?" Давидовић није знао ништа на то да одговори. Посланик је саветовао „и као министар и као Рибопјер" да се то не чини: бојари су у Влашкој узрок свој народној несрећи и руска би влада дала богзна шта да их нема; она ради све што може да спахилуке у Влашкој уништи а тиме и бојаре. Ну онде где већ има бојара тешко их је укинути, у земљи где их нема не треба их заводити, земља ће без њих бити срећнија. Правитељство треба све себи да привуче, биће јаче и веће. „То слободно поздравите кнеза од моје стране, да ме послуша. Нек узме за пример Наполеона, који је само таленте и заслуге гледао и награђивао, нека и он такве награђује, он нека буде наследствен, он

један као кнез и треба да буде такав, но деца других чиновника или само богатих Срба, која никаквих способности немају, да буду наследствена то нека нипошто не допушта! Видите, овде смо нас двојица, нема никог да нас слуша и вреба, ви сте уман човек и ја уман, ви учен човек и ја учен, говоримо искрено један с другим и отворено: би ли кнезу Милошу било мило, да сад други, који никаквих заслуга нема за народ, кнезом постане? Би ли вама било мило, да вам сада други лебац преотме, који ни у пола није способан за послове, као што сте ви?! Ја сам министар великога руског цара, но ни мени не би мило било да ме други прескочи, који мање способности има, и право да вам кажем ја дајем своју оставку не само зато што ме домаће моје бриге свега заузимају, но и зато што за ово звање нисам довољно оспособљен, нек дође други способнији од мене, а мени нека се дâ друго звање за које ја способности имам!" По Рибопјеру Русија само способне људе награђује и зато има више славних људи него друге државе, истина има и злоупотреба, али се без њих не може проћи. Говорећи о данцима посланик је питао какве су плате чиновничке у Србији? Како су му се учиниле мале чудио се како излазе на крај и питао да ли не краду? Али Давидовић га умири: чиновници су дужни полагати строг рачун каси а да од народа што отму не даје кнез. Посланик препоручи да се за свако звање одреди стална плата, и да је народна воља дати кнезу и чиновницима колико хоће, Порта се у то не може да меша. Али кад је чуо да Милош жели да се мукаде Мачва и Крајина с Београдском Царинарницом даду њему и његовој породици од стране султанове, Рибопјер је саветовао да се то не чини, већ да се ти приходи назначе као приходи владаоца Србије, кнеза који је на влади, „иначе излази да кнез Милош жели учинити своју породицу бојарском, била она на престолу или не." Говорећи даље о трговини, просвети, штампарији и другим тачкама мемоара Рибопјер је увек давао сличне савете и упу-

ства. Говорили су руски, француски, немачки и латински.[1]

Једном речи посланик је нашао да је Давидовићев мемоар добар, да ће у његовом смислу бити тражено решење српскога питања, изузев тврђаву за столицу српске владе и захтев да Срби уз Турке бране градове, јер се то не може тражити. Односно дунавских острва, узурпацијâ аустријских поданика у Београду и рушења Ћуприје упутио их је на Порту да њој чине представке; за консула обећа да ће писати у Петроград.[2]

Пала је најзад реч и на Михаила Германа и из речи посланикових види се да је тај дугогодишњи српски агент код Руса био у основи непоштен човек, јер је просјачио од њих и ако је довољно примао од Милоша. Посланик је био задовољан што Герман није наместо Давидовића, јер је знао да би му новац тражио, послови пак нису ништа изгубили. Напротив Давидовић их је боље познавао и био је много активнији од Германа. Бутењев и Орлов писали су били и самоме министарству да ће српско питање у Давидовићу имати доброга помагача.

Тако је у разговору између Давидовића и Рибопјера састављен послаников одговор од 18-ог марта на Давидовићев мемоар од 30-ог јануара.[3]

Држећи се тога свога мемоара од 30-ог јануара и примедаба Рибопјерових од 18-ог марта Давидовић састави пројекат хатишерифа за Србију и пошто га је најпре прегледао с депутатима он га поднесе посланику 26-ог априла. Два и по сахата трајала је овом приликом конференција између Рибопјера, њега и барона Рикмана, саветника рускога посланства у Цариграду. Учињене су неке промене том приликом у Давидовићеву пројекту, специјално у трећој тачки о унутрашњој управи, где је посланик унео све што је било потребно да се у Србији уведу „постојани

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 203: 8 апр. 1830. Давидовић Милошу.

[2] *Id.*, 18 март 1830. Рибопјеров одговор на Давидовићев мемоар састављен у седници и поправљен од самога посланика.

[3] *Ibidem.*

закони", најзад избрисана су нека места, као нпр.: да у Београду не станује везир и да се за свагда одреди величина гарнизона, пошто је то противно Букурешком Уговору. 29-ог априла француски превод пројекта буде враћен Давидовићу да га истумачи депутацији, пре но што ће бити поднесен Порти. Измене које су том приликом депутати учинили нису се дотицале ни форме ни садржине, то је била обична поправка неколиких имена река и планина. 30-ог априла пројекат је враћен посланству, а сутра-дан, 1-ог маја, Франкини га преда реис-ефендији. „Видићемо, рекао је Рибопјер Давидовићу, колико ћемо успети, али се бојим да ћемо морати много уступити од наших захтева." Реис-ефендија особито се тужио за крушевачки округ јер је лесковачки паша тврдио да га је његов отац држао четрдесет година узастопце као мукаду, као дакле да никад није био под Србима.[1] Посланик још препоручи Давидовићу да депутати буду увек готови да пођу на конференције које ће он држати с реис-ефендијом: за време седница они ће бити у суседној соби, и он ће их позвати кад буде устребало да се објасне ствари које њему нису добро познате. Шаљући пројекат хатишерифа Милошу Давидовић вели: „прилажем и превод српски пројекта хатишерифа, који сам са француског превео и који је на основанију мог пројекта на руском језику сочињен, само по француски лепше дотеран, углађен и у лепшу аљину и умиљатију Порти обучен и замотан".[2]

Давидовић је дакле успео да пројекат хатишерифа преда посланство а не депутација, те да Порта одмах види да је то руски пројекат и да му с више готовости изађе насусрет, но што би то био случај да га је депутација предала и да је сматран као српски елаборат. Међутим он је сумњао у посланиково заузимање, сваки час је било извесних ситница које су у његовим очима изгледале или као равнодушност

[1] *Држ. Арх*, К. К., 204. 4 мај 1830. Давидовић Милошу.

[2] *Ibid.*

према српским пословима или као готовост на попуштање, што у самој ствари није било истина. Посланикова расејаност и немарност изгледала је некад толика да је и сам Орлов казао једном пред Давидовићем за њега „пустая голова“. Саопштавајући своју зебњу Милошу Давидовић је предлагао, ако би посланик стао много одступати од пројекта, да га он, Давидовић, носи у Петроград министарству на преглед; дотле би били тамо Орлов и Бутењев, тамо је Строганов, Милошев пријатељ, и Родофиникин, који му није непријатељ, те би пројекат сигурно прошао. Пут у Петроград изгледао је Давидовићу готово извесна ствар, пошто је посланик, по његову мишљењу, слаботиња, а Порта је у преговорима с депутатима поред осталога односно границе доказала да је врло вољна да се та тачка не испуни или бар одложи на неодређено време.[1] Ићи пак одмах не би имало смисла, то би изгледало да се туже на посланика.

У пројекту хатишерифа биле су оне исте тачке које су биле и у народној молби од 8 септ. 1820 и у Давидовићевом мемоару од јануара 1830 год. Те су тачке: 1-во слобода вере; 2-го наследно кнежевско достојанство у породици Милоша Обреновића; 3-ће независна унутрашња управа; 4-то повраћање отргнутих предела; 5-то скуп свију дажбина уједно; 6-то исељење Турака из Србије сем градских посада; 7-мо слобода трговине, и 8-мо да Срби имају депутацију у Цариграду.

Тачке око којих ће бити највише тешкоће у конференцијама биле су унапред познате. Наследно кнежевско достојанство и повраћање отргнутих нахија биле су за Порту најтежи уступци, она се већ и раније у разним приликама изјаснила против њих. Наравно наследственост је зависила од њене добре воље, српски пак захтев односно граница основан је био на уговорима између Русије и Порте.

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 204. 4 мај 1830. Давидовић Милошу.

III

Пројекат хатишерифа дакле био је предат пре него што је поднесен на одобрење министарству у Петроград и Милошу у Србији. Сасвим природно се могло очекивати да ће томе акту бити понешто замерено и с једне и с друге стране.

Заиста, ускоро после предаје пројекта Порти, Рибопјер је могао видети примедбе своје владе и ако у Петрограду нису имали његов дефинитиван елаборат од 1-ог маја.

Још 16-ог марта Рибопјер је био послао министарству Давидовићев мемоар и своје примедбе на њега из којих је састављен пројекат хатишерифа. Сав тај материјал био је предмет проучавања од стране министарства, на сваку тачку Давидовићева мемоара оно је ставило своје примедбе, пошто је тај мемоар претходно прочитао Дибић и дао своје мишљење. Затим је цео посао поднет на решење цару, који одобри све примедбе министарства, и најзад оне су биле послате Рибопјеру, 30-ог априла — уочи дана кад је он предао Порти пројекат хатишерифа — да му послужи као директива за решење српскога питања.[1] „Све те напомене, пише Неселроде Рибопјеру,... потичу из принципа који је В. Е. нагласила и одговорила Милошевим изасланицима, и од којих се ми не можемо удаљити, то јест не тражити ништа од Порте преко онога што имамо право тражити по нашим погодбама и њиховом јасном смислу, а великодушност нашега цара и правда не допуштају му да проширује одредбе Акерманске Конвенције односно Србије и да тиме одузме султану сва суверена права над том земљом."

И ако се из овога види да је министарство стајало на гледишту на коме и посланик ипак је било неке резерве, неких разилажења у гледиштима о извесним предметима.[2]

---

[1] *Прилози: Extraits de différents rapports sur les affaires de la Servie avec les remarques du Ministère Impérial.*

[2] *Id.* Тачка 1.

Те су се диференције односиле прво на начин наименовања српских епископа од стране народних поглавара, и на наследност кнежевског достојанства. Тако, Рибопјер је потпуно одобравао српски захтев у Давидовићевом мемоару, да народ, односно кнез и старешине, бирају митрополита и епископе, као што је то у Влашкој и Молдавији; он је чак налазио да такав преседан може згодно да послужи решењу сличнога питања у Грчкој кад се она буде одвојила од Турске. Међутим министарство је било противно да се патријарху у Србији оставља само номинална супрематија, оно је желело да се Патријаршији дâ веће учешће у избору епископа. „Такво новачење, примећује министарство, које може бити сматрано као непогодно за Грчку која постаје независна држава, не може се признати као потребно за Србију, у њеној данашњој политичкој ситуацији. У осталом види се из признања српског депутата у мемоару да у њиховој земљи не постоје ни јавне школе, ни штампарија, па чак ни књиге. Према томе треба претпоставити да ће свештенство, потонуло у исто незнање као и остатак народа, мучно дати, бар још за више година, лица која ће моћи достојно да врше високе функције црквених примаса (prélature) и која ће бити способна да управљају благим црквеним утицајем над једним побожним али тако мало у култури напредним народом.“ Пример који је наведен у Давидовићевом мемоару односно Влашке и Молдавије министарство налази да не може важити за Србију: прво, што прерогативе влашко-молдавске цркве чине део одредаба под којима су те две провинције (ab antiquo) прешле под Портино сизеренство, и друго, што су добри односи и хармонија између цркве у Влашкој и Молдавији и Патријаршије били одржавани стално од стране фанариотских кнежева а раније и од кнежева домородаца, који су чинили често богате поклоне у непокретности цркви у Цариграду и Јерусалиму. Уз то долазе и други разлози, који се своде на потребу да се одржи јединство хришћанских општина у Турској. Све то треба да учини, по мишљењу

рускога министарства, да Срби одустану од захтева да бирају своје епископе; али с друге стране треба им признати право, да се опросте свих злоупотреба које су досад пратиле наименовање митрополита од стране Патријаршије, према томе да могу закључити с њом конкордат који ће обезбедити слободе цркви у Србији, без штете по права и супрематију Патријаршије. Изгледа да је пажњу министарства на ову ствар скренуо прво маршал Дибић који је имао да дâ своје мишљење о српским захтевима. У ослобођењу цркве у Србији „он је видео корист за земљу, али је веровао исто тако да би та мера дефинитивно одузела Патријаршији оно мало угледа што га још ужива у Турској".[1]

Друга важна примедба односи се на наследност кнежевскога достојанства од кога Рибопјер није одвраћао депутате и које је унео такође у пројекат хатишерифа. Међутим у основи разилажења није било између посланика и министарства, или боље, оно је било формалне природе. Рибопјер је истина унео у свој пројекат наследност, али је као што смо видели казао депутатима да иницијативу у томе предлогу оставља њима уверавајући их да ће их посланство помоћи наравно на начин који неће ангажовати Русију; у писму министарству је рекао да је то учинио да не би убио Милошу наду, те да на тај начин сачува свој утицај над њим.[2] Односно те тачке министарство је у духу свога ранијега гледишта ставило примедбу: да у својим уговорима с Портом Русија нема основе да начини од Србије наследну кнежевину и према томе баш кад би била и потпуно уверена о користи такве концесије од Портике стране, она не би била у праву да јој то предложи; може бити чак да би Русија нанела штете брзом и потпуном извршењу одредаба Акерманске Конвенције кад би у овом тренутку изнела на средину ово ново и тако тешко пи-

[1] *Прилози*: *Extraits de différents rapports etc.* Тач. I. Observations de Mr. le Maréchal Diebitch.

[2] *Ibidem.* Тачка 2.

тање. Али ако у доцнијим преговорима, између депутата и Порте, она пристане да призна Милоша као доживотног и наследног кнеза Русија ће радо одобрити ту погодбу.[1] Другим речма министарство је мислило да наследност не треба уносити у руски пројекат хатишерифа већ да ту ствар треба оставити депутатима. Није без интереса мишљење које је Дибић дао о овоме предмету: наиме он је сматрао да је утврђивање монархијске и наследне власти у Србији добитак за њу; али је држао да би оваква комбинација смањила руски утицај у Србији а фаворизирала аустријски. Он је даље примећавао да и лични карактер Милошев не даје довољно јемства, која би могла навести Русију да ради на његовом уздизању.[2]

Да је Рибопјер добио на време ова упуства, без сумње његов би пројекат био другојачији у горњим тачкама. Овако му је остало само да жали што су те примедбе задоцниле. У своме одговору министарству, у коме даје израза томе своме жаљењу, он је и дискретно критиковао начин како је српско питање третирано приликом закључивања Једренског Мира, тврдећи да је с редакцијом хатишерифа похитао да би то донекле исправио.

Заиста Рибопјер је први и једини досад истакао слаб значај хатишерифа од септ. 1829 год. за Србију. Кад је пошао из Петрограда у Цариград, вели он, добио је заповест да српско питање што пре сврши, међутим министарство га је оставило читавих пет месеци без икакве информације о начину како да га сврши. Он је пак осећао колико су тренутци били скупи, нарочито од колике је важности корист која се може извући из наоружаног положаја Русије (attitude armée de la Russie) да се једном пресече српско питање, чије се решење узалудно покушава већ 18 година. Овакво посматрање ствари изгледало му је у толико оправданије кад је размислио о правцу који је до тада држан у том питању. Рибопјер је држао, да кад је ка-

[1] *Прилози. Extraits de différents rapports etc.*

[2] *Ibid.*

зано у VI чл. Једренског Мира да ће хатишериф који се односи на Србију бити издан и објављен у року од једног месеца, да се тим имало за циљ да Порта у најкраћем року прими све последице (conséquences) које су проистицале из принципа изложених у одвојеном акту Акерманске Конвенције и сви српски захтеви за које је руска влада нашла да су на своме месту (admissibles). Једном речју да је хатишериф предвиђен у VI чл. Једренског Уговора требао да буде онај акт до којега ће се сад доћи тек после многих преговора. Иначе, пита се Рибопјер, од какве је користи одредба VI чл. уговора и хатишериф од септембра 1829 године, последица те одредбе, у коме су опет просто од речи до речи преписане одредбе Акерманске Конвенције. Очевидно право Русије није постало ништа јаче што је ушло у један султанов хатишериф, него што је било раније на основи члана једнога свечаног уговора. Срби са своје стране такође нису ништа добили, јер тај хатишериф поставља само принципе стављајући дефинитивну погодбу, као и у време Акерманске Конвенције, у зависност од нових преговора који се могу још дуго повлачити. Рибопјер је сматрао објаву хатишерифа од 1829 године не само као слаб добитак него и као једну велику незгоду, јер је на тај начин Русија изгубила једно принудно средство, тј. тачан рок у коме је српско питање имало да буде дефинитивно решено.[1] Порта је заиста одмах почела да искоришћава ситуацију, да отеже с испуњењем својих обавеза,

[1] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* 20 јун 1830. Рибопјер грађу Неселроде: „Car autrement quel avantage pouvait-il résulter de cette stipulation et du ferman qui en a été la suite et dans lequel on s'est borné à transcrire littéralement la clause de la Convention d' Ackerman? Les droits de la Russie n'ont certes pas acquis plus de force pour avoir été inserrés dans une ordonnance du Grand Seigneur qu'ils n'en avaient déjà par l'article d'une transaction solennelle. Les Serviens de leur côté n'y ont rien gagné non plus, puisque cet acte ne pose que des principes et renvoie comme à l'époque de la Convention d'Ackerman l'arrangement final de cette affaire à une négociation qui peut encore traîner longtemps. Or, je ne vois non seulement pas de résultat satisfaisant dans cette publication mais il me semble même qu'elle a produit l'inconvénient très grave de nous priver d'un moyen coercitif; si utile avec les Turcs, celui d'un terme péremptoire, dans lequel cette affaire devait être définitivement conclue."

уверена да ће моћи без казне развлачити преговоре. То је био разлог, вели Рибопјер, из кога је он сматрао за корисно да наведе Порту да му затражи пројекат хатишерифа. „И ако сам ја, наставља он даље, примио у свој пројекат захтеве који се не могу извући очевидно из наших уговора, то је с тога што сам имао намере да у тим тачкама чиним уступке да би у толико лакше добио најбитније и најпотребније одредбе за благостање и безбедност Србије".[1] Наравно он је био решен, да ако Порта чини питање од поменутих тачака, да на њима чини концесије. За питање о српској цркви били су слаби изгледи да ће се Порта одупирати; питање о наследству узело је ускоро нарочити обрт, као што ће се видети, те тако Рибопјер није правио употребу од тих примедаба.

---

[1] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* 20 јун 1830. Рибопјер грофу Неселроде.

ГЛАВА XI

МИЛОШЕВЕ ПРИМЕДБЕ НА РУСКИ ПРОЈЕКАТ ХАТИШЕРИФА

I — Руско схватање о улози Савета у Србији. — Савет из доживотних чла нова у руском пројекту хатишерифа. — Милошеве примедбе и за хтеви о томе.

II — Рибопјер, Орлов и Бутењев о Милошевим примедбама. — Рибопјеров испад према Милошу.

III — Давидовићева забринутост. — Рибопјерова крутост и карактер. — Давидовић саветује шиљање депутације у Петроград. — Нови испади Рибопјерови.

IV — Мисија Марка Ђорђевића у Цариграду и Милошева „декларација" о Савету.

V — Мисија Цветка Рајовића и Аврама Петронијевића у Петрограду.

I

Сасвим неочекивано једна тачка у пројекту хатишерифа изазвала је запете односе између Милоша и депутације с једне и руског посланика с друге стране. То је била трећа тачка пројекта хатишерифа у којој је реч о независној унутрашњој управи, тачка на коју Порта није никакву пажњу обраћала, док се доцније показало у примени да је њоме највише био заједмчен њен утицај у Србији.

До овога времена Русија није много обраћала пажњу на уређење врховне власти у Србији и ако је тенденција да ограничи Милошеву власт била очевидна. Године 1820, кад је барон Строганов састављао пројекат народне молбе којом ће српски народ тражити правице у смислу Букурешког Уговора, он је редакцију тачке о централној управи у земљи сти-

лизирао у духу жеље своје владе да се кнез ограничи Сенатом од доживотних чланова, остављајући слободу Милошу да може учинити у начину бирања неке измене[1], у нади да ће он и народне старешине учинити те измене у духу народних обичаја и традиција. Међутим Милош користећи се овим допустом избаци сасвим из дефинитивнога пројекта народне молбе став о доживотним сенаторима, несумњиво он је хтео да у томе питању има одрешене руке. Строганов на то није учинио никакву примедбу, руско министарство исто тако, што не значи да је оно одобравало овако битну измену у Строгановљеву пројекту. Тек десет година доцније, у време кад је грађен пројекат хатишерифа, руско министарство, односно његов представник у Цариграду, опет изађе са својим гледиштем на то питање

Пратећи унутрашњу политику Милошеву у последње време министарство се само утврдило у својој првобитној намери да Саветом односно Сенатом од доживотних чланова ограничи кнеза Србије. Та идеја о Савету била је врло жива у традицијама односа између Србије и Русије: Русија је добро знала да је Саветом био, или бар требало да буде, ограничен Карађорђе. Сем тога Милош је сам за толики низ година своје владе одржавао Русију у уверењу да је он фактично ограничен народним старешинама, и Русији је изгледало сасвим природно да се хатишерифом озакони и учврсти тај однос између кнеза и старешина.

Ограничење кнежево Народном Скупштином изгледало је Русији немогућно. Тај чисто демократски систем није пре свега био могућан у Србији која је без икакве културе, а сем тога није се могао ни допасти Николи I, представнику легитимизма у Европи. Према томе ограничење се може извршити само ако се уз кнеза стави Сенат из доживотних чланова. С таким је идејама дошао Рибопјер у Цариград: он је

[1] Види књ. I, стр. 474, 476, 509, 531, 545.

имао да се држи просто и чврсто онога што је у томе погледу било наређено Строганову. Услед тога породио се конфликт између депутације и Рибопјера пошто је пројекат хатишерифа већ био поднесен Порти. Рибопјер је, знајући расположење своје владе — писаних инструкција о томе није имао — унео у пројекат хатишерифа Савет с доживотним члановима, док су депутати по Милошевој заповести тражили накнадно да хатишериф у томе погледу остави места да се Срби сами опредељавају.

Заиста у мемоару од 30 јануара 1830 Давидовић предлаже само да се унутрашња управа земље остави кнезу и Савету без других одредаба о њиховим узајамним односима, а о непокретности његових чланова нема ни речи. Међутим у пројекту хатишерифа, који је предат реис-ефендији 1-ог маја, тај је однос тачно утврђен.

По томе пројекту управа Србије биће сасвим независна од Порте, извршна је власт у кнежевим рукама и он ће је вршити договорно са Саветом из нахијских старешина. Те ће се пак старешине бирати из најзнатнијих и најдостојнијих људи, и оне могу бити лишене свога звања као чланови Савета само у случају преступа који буде пред судом доказан. Саветници дакле неће бити прости чиновници кнежеви, већ представници нахија, односно народа, и кнез их неће моћи збацивати и намештати по својој вољи. По пројекту њиме је обезбеђено ефективно учешће у свима државним пословима: грађење закона, подизање школа, болница, штампарија, давање чинова и награда заслужним људима за отаџбину, грађење еснафских устава и све што се тиче администрације и унутрашње управе у земљи, уређиваће кнез само у договору са Саветом. Одређивање, располагање и трошење данка нарочито је стављено у задатак и под контролу Савета.[1]

Још раније у једном разговору о унутрашњој

[1] Види *Прилоге*. Руски пројекат хатишерифа, предат Порти 1 маја 1830 године.

управи Рибопјер је упућивао Давидовића на хатишериф за Влашку и Молдавију од 1802 год.[1], према коме влашки војвода с бојарима из Дивана одређује и распоређује годишње данке.[2]

Кад је Давидовић добио на препис и на превод пројекат хатишерифа да га пошље у Србију он је већ био саопштен Порти, те тако депутати нису могли добити Милошеве примедбе пре него што би Порти био предат. Због овога депутација је била озбиљно укорена. „Није ли требало, писао је Милош, да ово сочињење ваше најпре и мени на промотрење пошљете? Сад ћете из примечанија мојих на овај пројект ваш видети у колико сте се удаљили од смисла, по ком ја Отечество наше организирати намеравам. Примечанија ова ускоравам послати вам, да вам за времена приспеју, како би погрешку поправити могли и препоручујем да је поправите, нити ћу икад соизволити, да при вашем расположенију остане и да се повереније прељубезног ми народа нашег на зло употреби. Народ наш назвао ме је торжественије Отцем и Избавитељем Отечества и предао ми безусловно судбину и своју и Отечества и потомства свог у аманет, пак зар да се овог повереније народног недостојним учиним и злоупотребљујући га да народ наш, који је слободу ову с пролитијем крви своје и пожертвованијем синова и робља скупо купио и заслужио, окујем у ланце робства и то на моју и још неколико соотечественика ползу? У нас, благодарније Богу, предосужденија благородства и племена неима, које сам свагдар као бич человечества сматрао, нећу ни да се заводи. Сав народ нек остане као што и јесте, раван у правама својима, нити икаквог преимушчества ко имати може, осим које коме заслугама и спо-

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 8 апр. 1830. Дим. Давидовић Милошу. „У призренију независимости внутрењега правленија, рекао нам је [Рибопјер], када на ту точку дођемо да иштемо влашки хатишериф од 1802 године. Оно је, вели, акт врло добар у том призренију и у овим странама [турског царства] нема бољег акта од њега."

[2] Gabriel-effendi Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman.* T. II, стр. 64.

собностима придобијени чин за његову личност подаје. А ви сте се угледали на Влашку, те постављате књаза са Советом, још да сте им и владике додали, пак нек и наш народ упропасте као што су Власи њиним властима упропашћени. Слобода је трактатима народу дата, народу нек и остане, као што ћете из примечанија мог на ову точку видити и то је непоколебимо закључениje моје, које и императорском посолству изјавити неизоставите".[1]

Милош је затим стилизирао целу тачку како треба да се унесе у пројекат, који је Порти предат, и њен битни део, који се односи на однос кнеза према Савету гласи овако:

„Порта неће се мешати ни у грађанско ни у финанцијално, ни у внутрење правленије књажевства србског.

„Сва власт извршителна (екзекутивна) вручена је књазу. Он ће ју извршивати сходно привилегијама земље и законоуставима, које ће правленије књажества с народом обштесоборно установити по нуждности упроченија благостојанија отечества њиног.

„Књаз ће имати свој Совет из способњејших и најотличнијих соотечественика својих.

„Књаз и Совет ће по законоуставу са согласијем народним уредити све што се каса права земаљских, сочиненија закона, заведенија школа, болница, типографија, чинова, награда заслужним о отечеству Србима, устава јеснафских, грађана, сваке струке администрације, уређенија пошта, устројенија гарде за одржаније и јемствованије публичне тишине, једном речју све што се каса администрације и внутреног правленија књажества. Закони, који ће поставити суму и начин поделенија данка и употребленија њиног, особито су попеченије правитељства и Скупштине Народне и не могу се узети, него само по законоуставима са согласијем речене скупштине.

„Закони ови и устави правленија биће преговорени и потврђени Скупштином Народном на предста-

[1] *Држ. Арх*, К. К., 204. 13 мај 1830. Милош депутатима.

вление књаза или његовог Совета, који ће и настојавати о њином извршенију"...[1]

Милош дакле преноси атрибуције, које су у пројекту додељене Савету из непокретних чланова, на Народну Скупштину, а Савет ће бити састављен по књежевој вољи, дакле он је једно чисто чиновничко тело. Сем тога Милош нареди да се из пројекта избаци место: „да ће Порта законоуставе правленија српског признавати само у толико, у колико не буду наносила никаквог уничиженија государствености Њ. Височества (султана)". Он вели: „ово вам није ни наводити требало и да је други ко и навести хтео дужност би ваша била противити се тому." Друге примедбе интересантне да се помену биле су да се данак не плаћа у холандским дукатима којих у Србији нема већ у турским грошевима, и да у границе уђе и Вишеград.

II

Овај Милошев акт изазвао је читаву буру у рускоме посланству. 20-ог маја Давидовић изађе пред Рибопјера и јави му да је добио примедбе на пројекат хатишерифа. Ту су били још Орлов и Бутењев, и на заповест и жељу све тројице Давидовић их стане преводити. Прве примедбе о слободи вере и о наследном књежевском достојанству прођу без икаквих замерака, у осталом оне су биле и безначајне, али кад заврши Давидовић први део примедбе на трећу тачку односно унутрашње управе, Рибопјер одмах узме реч: „Да, Милош Обреновић хоће да буде Император, он неће да има Народни Савет [тј. Савет састављен из нахијских старешина], већ само свој Савет, који би могао по својој вољи постављати и смењивати. А тако султан ради!" Бутењев прихвати и рекне: „Тиме ће ваш кнез навући негодовање господара императора; господар нема никако у виду да остави српски народ самовољи књежевој, он хоће да и народ има својих заступника,

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 204. 13 мај 1830. Милош депутатима.

које ће он сам, а не кнез бирати; нека кнез има свој Савет који ће сам бирати, као што наш господар има свој Државни (Государственi) Савет, али и народ треба да има свој Савет.“ На то Давидовић примети да се из кнежевих примедаба не види да он жели да нема народног Савета, већ шта више да жели да цео народ узме учешћа у пословима! „Ето, какав је тумач наш Давидовић, подвикне Рибопјер с подсмехом; тачка пак овде написана од кнеза Милоша Обреновића, односно унутрашње управе и Савета, довољно сведочи какво је његово гледиште о томе; Давидовић се увек стара да улепшава његова дела и речи, чак, могу рећи, да Давидовић никад још није писао кнезу верно и све о чему сам ја с њиме говорио! Мањ ако Давидовић не разуме смисао кнежевих речи, мањ ако не види шта кнез пише: „свој савет“, то значи његово министарство, његови секретари!“ — „Јест, прихвати граф Орлов, то се разуме, као да кнез не би хтео да има Народног Савета“. — „Шта је мени до тога стало, настави Рибопјер, мене се Милош и не тиче, ја имам народ у виду, ја нећу ништа више да знам, он је у виду и министарства...!“ — „Јест, прихвати поново граф Орлов, и мени је познато, да господар император има народ у виду; Милош Обреновић треба то да зна!“ Бутењев дода да руски цар неће никад допустити да сав народ узме учешће у државним пословима. Рибопјер: „Јест, кад сам ја састављао мој пројект — то није ваш пројект, Monsieur Давидовић, то није пројект српских депутата, то је пројект мој, рускога министра — кад сам га ја састављао, ја сам сравнио са мојим саставом и Строгановљев пројект и народна прошенија и сва досадашња упутства кнеза Милоша депутацији и примедбе његове на ваш мемоар, и увек сам нашао да треба Савет да буде биран од народа; ја сам сравнио и сва гледишта нашега министарства и из њих сам довољно видео да Савет такав мора да буде. Кнез Милош до данас је био разуман, а сад се је дао водити старешинама, који би желели да сви учествују у управљању, и да би сваки од њих, као у Влашкој, служио по једну годину, да би добили бедну

плату, завидећи другима за то што би ови за цео живот то добили, што би доживотно били чиновници и што се не би могли сменити без кривице или сопственог одрицања [на звање]".[1]

Посланик је даље говорио да ако српски кнез треба да буде неприкосновен, то и Савет и сви чиновници, без кривице, не треба да се мењају, тако је у Русији и свима цивилизованим замљама; кад се он старао да у своме пројекту осигура личне кнежеве користи, то му је још светији дуг био да обезбеди и правице Савета. Руско министарство не сматра Србију као независну државу да би се установљавало „самодержавство", нити као републику да би цео народ управљао пословима државним; Србија је зависна и „конституционална", као зависна она мора да је подана Порти а као „конституционална" она мора да је под управом кнеза и Савета, само у изванредним делима и у располагању данака могао би и цео народ давати своје мишљење.[2]

Док је ово изговорио Рибопјер је већ „запенушио био", али ипак заповеди Давидовићу да настави читање примедаба, те тако дођу до става којим се тражи да се из пројекта избаци место: „у колико законоустави српски не буду противни государствености султановој".[3] Овде Рибопјер оспе наново да подвикује, он је ту видео најбољи доказ да Милош хоће да буде император и султан „као да је он освојио султанове земље а не султан његову отаџбину", да он не разуме каква је то примедба, мањ ако Милош не зна шта она значи, а тај параграф пројекта значи да кнез и Савет српски не издаду законе, који би ишли на то да ослободе српски народ султановог поданства. Граф Орлов то исто потврди рекавши да је таква царева жеља, и да иначе не може да буде. „Ето, продужи Рибопјер, ја сам се трудио својски да саставим и напи-

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 204. 1 јун 1830. Дим. Давидовић Милошу.

[2] *Ibid.*

[3] Ово је Давидовићев навод, који одговара од прилике самоме тексту рускога пројекта. Испор. *Прилоге*: руски пројекат хатишерифа.

шем свој пројект тако да би се Порти допао, да би се наши уговори очували и да би народне и кнежеве користи осигурао, а Срби тиме нису задовољни, хеј, Боже, ја не знам шта с њима да радим!?“ Давидовић примети да је то мишљење његовога кнеза, и нека он, Рибопјер, одговори на то справедљиво па ће се видети ко има право. „Јест, ја ћу му без сумње и писати, али пишите и ви истину, истину!“ одговори Рибопјер.[1]

Одмах за овим прећу на примедбу о границама, где Милош тражи да у Србију уђе и Вишеград. Рибопјер узме карту, нађе ову варош која је погрешно била стављена на леву обалу Дрине за коју је тражио у пројекту, према мемоару Давидовићеву, да до ушћа Лима она буде граница између Србије и Турске и стане узвикивати како Срби сад хоће и Босну да узму, јер Вишеград лежи на противној обали Дрине и да о њему није било речи у досадашњим српским представкама; да нису једном за свагда поставили основу својих захтева од које никад не би одступали, већ да им сваки татарин доноси друга настављења и примедбе, и ако тако и даље устраје, то ни он ни депутати неће бити готови са српским пословима до краја живота. Затим нагло прекине даљи разговор, рекавши да има да отправља пошту.

Давидовић изађе одмах, али на знак, који му је граф Орлов дао кришом, он оде у његов кабинет и тамо га причека. Мало затим дође Орлов с Бутењевом и разговор се настави у истоме смислу као пред послаником само сасвим пријатељским тоном. Орлов је рекао да није хтео говорити пред Рибопјером да га не би још више расрдио због кнежевих примедаба, и да он сам није равнодушан према њима, јер Милош претпоставља своје личне користи народним користима; како је пак Порта, и ако проста, довољно лукава, она се може користити његовом слабошћу и обећати му преко комисара, који је у Србији, наследност, ако јој уступи остала народна преимућ-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 1 јун 1830. Дим. Давидовић Милошу.

ства, уговорена између ње и Русије, „император има у виду народ, а не кнеза народа,“ Милош треба прво да обезбеди народне користи, па после да тражи своје личне. Затим Орлов примети како Милош прави непрестано примедбе које нису на своме месту и чини ствари које само дају рђаву слику о њему, тако: није хтео да прими хатишериф; хтео је да се одрекне владе, а то је права комедија, „комедија добро изговорена али неиспуњена“. „Зашто се он није заиста одрекао владе кад је то хтео?! Тиме он никога не може обманути! Он је хтео да иде само стопама Наполеона и Боливара колумбијског и осталих знатних људи у историји, који су се увек одрицали управе, али је се никад нису одрекли!“ Та се пак игра неће допасти министарству, које је већ и иначе охладнело према Србији. „Ја сам искрен према кнезу, и теби говорим истину, и кад бих овде остао, ја бих сам кнезу писао.“ Критиковао је даље последње примедбе, које су неумесне и само закашњавају послове. И он и Бутењев приписивали су Милошеву примедбу о Савету његовој околини, која је хтела да се меша у послове.[1]

Једва најзад Давидовић ugраби реч да им изнесе Милошево гледиште на наследност, уверавајући их да је он увек био готов да дâ оставку ако то народ буде хтео; да није играо никакву комедију својим одрицањем о последњој Скупштини, као што су они изволели приметити, и да је увек претпостављао народне користи својима личнима: нек се данас дâ наследно кнежевско достојанство ма коме Србину, па ће се сутра видети како му Милош неће завидети и како ће му он први положити заклетву верности. Што се тиче Савета Давидовић је тврдио да се из Милошевих речи не види да је он против тога, сем ако он није добро разумео смисао тих речи. На то га Бутењев удари по рамену, а Орлов се грохотом насмеје, похваљујући ревност, којом брани Милоша: „то је твоја дужност, али дужност је и говорити истину и

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 1 јун 1830. Дим. Давидовић Милошу.

пред светом и пред кнезом, ја ништа друго од тебе нећу но да му пишеш и саопштиш све наше речи!“

Давидовић није пропустио да се не задржи на речи графа Орлова како је министарство охладнело према Србима, рекавши да је то Милош дознао од Германа још пре две-три године; да је увек имао намере да се с министарством објасни и да му је дао упуства да иде у Петроград једно због тога, а друго да говори и о самим српским пословима који су сад на реду. Орлов одговори да је то најбоље што може да учини, обећавајући да ће га од свег срца помоћи кад дође у Петроград. Бутењев дода да ће га примити, он и Орлов, као свога човека. Затим је Орлов испричао Давидовићу опроштајну аудијенцију, коју је имао код султана, показао је брилијантски прстен, који је на дар добио и хвалио снисходљивост и љубазност падишахову, који је хтео чак да говори с његовим официрима, Бахметјевом и Коцебуом. Султан је поздрављајући цара Николу рекао да ће тачно испунити уговоре закључене с Русијом. Ипак, праштајући се с реис-ефендијом, Орлов није пропустио да му не препоручи да сврши српске послове, и претио да ће казати императору да српска дела не само нису свршена него ни почета: „знај да мој господар воли Србе као и Русе и да неће трпети да ви под разним изговорима одложите њихова дела; ја ћу својски настати у господара да његова љубав према Србима не охладни, и ако ви што пре не свршите њихове послове, султан ће навући на себе одговорност“. „Тако сам ја, братац, њему говорио, рекао је Орлов Давидовићу, и он ми је обећао да ће се све по жељи свршити!“ — „То је све добро, одговори Давидовић, јер се реис-ефендија боји Орлова, али шта ћемо с Александром Ивановићем?!“[1] — „Није све погрешка Александра Ивановића! Кад би му министарство заповедило: свршавај, он би својски настао. Кад министарство не би било тако хладно, као што мени изгледа, то и он не би био равноду-

[1] Александар Ивановић, Рибопјер.

шан!“ — „Пиши и то кнезу, завршивао је Орлов, да ћу настати да вам се пошље комисар и консул, поздравите кнеза и депутате, ја бих се и с њима опростио, али то нећу да чиним због Рибопјера, ти ме разумеш, поздравите исто тако народ, а теби: због ом!“ Ту га загрли и он и Бутењев, и тако се опросте.[1]

III

Све ово учинило је на Давидовића дубок утисак, за њега је најгоре било кад је из тако поузданог извора чуо да је руско министарство охладнело према Србији, и кад је видео да Орлов и Бутењев, који су се иначе јако интересовали за Милоша, мисле о њему као и посланик. Њихов одлазак пак био је за Давидовића такође велика штета; њихово поверење он је придобио својом усрдношћу према њима, према руским официрима и чиновницима посланства с којима је често долазио у додир и често се частио. Његова симпатична појава, његова образованост и оданост послу, привлачиле су му симпатије свих чиновника посланства; интерес, који су за њега имали Орлов и Бутењев, препоручивао га је њиховој пажњи и поверењу.

Само је другојачије ишло с Александром Ивановићем Рибопјером, с којим је Давидовић имао највише да ради. То је био човек другога кова него што су Орлов и Бутењев. Био је поносит и надувен, аристократ од главе до пете, без оних својстава која карактеришу урођене Русе: отвореност и срдачност. Сваки час је потрзао своје титуле и свој положај: Ја, представник прве силе у Европи; ја, представник најсилнијег монарха на свету; ја, орган силе, итд. Ну оно што га је чинило несносним била је његова напраситост: за час се ражљути и плане, све би у прах претворио; мало после као да ништа није ни било! Хтео је све да зна, све сâм да види, тако да је себе омаловажавао тиме пред чиновницима посланства, који

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 204. 1 јун 1830. Давидовић Милошу.

га нису марили. Иначе је био врло енергичан и вредан, обично се тужио на многе послове које је заиста и имао с Портом. Али је био и суревњив и врло осетљив. Та је особина његова била тако позната да су и Орлов и Бутењев саветовали Давидовићу да крије своје посете које чини њима двојици, јер је Рибопјер знао да би се ту и о српским пословима говорило, да би се његов рад критиковао, и то би учинило, говорили су Орлов и Бутењев, да само још више охладни према српским делима, пошто су га и иначе сматрали за врло хладна.

Није чудо што је Давидовић после Орловљева и Бутењевљева одласка осетио велику празнину: није имао коме да се потужи, нити је било кога да га утеши и да га саслуша. „Орлов и Бутењев отидоше но Рибопјер остаде, што ћу с њиме?“ пише он Милошу. „Да оће човек, пак да седнемо један дан вас натенани, пак он да виче и псује, а ја да браним, зар би се могло што и учинити, но овако неће да предузме разговора, другом не да говорити, ни бранити се, неће ни да зове к себи, ни на опомињања канцеларије да се понизи пустити ме преда се“.[1] Давидовић је био мишљења да иде у Петроград и тражио Милошево одобрење за то, јер 31-ог маја депутати су дознали на Порти да је Рибопјер имао разговор о српским делима (28 маја), и да је обећао да ће писати у Петроград за отргнуте пределе, што је по тумачењу депутата значило попуштање. Треба дакле у Петрограду бранити пројекат хатишерифа, и да се изради да Рибопјер добије упуства да се строго придржава његове садржине.

Заиста имало је чега и бојати се. Разлагање Портино депутатима (31 маја), да Срби траже не шест нахија већ петнаест; њено недотупавно тврђење да оно што траже износи три стотине сахата у дужину и исто тако и у ширину; да Крушевац никад није био под Србијом; да се Турци не могу иселити итд., дакле све противно ономе што се тражи; најзад уве-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 204. 1 јун 1830. Дим. Давидовић Милошу.

равање драгомана Портиног да је Рибопјер обећао реис-ефендији да за границе пише у Петроград,[1] јако је преплашило Давидовића. Очекујући Милошеву заповест за одлазак у Петроград, он у нарочитоме рапорту изнесе Рибопјеру све што су депутати чули на Порти и побије Портино извртање,[2] у исто време он и депутати му честитају чин дејствителнога тајног саветника који је пре неколико дана добио из Петрограда.[3] Тај му је чин давао титулу: високопревасходитељство. „Сад ће се и више још понети и надути, пише Давидовић Милошу, и неће ни толико с нама хтети говорити, мислим да би одсад само с вама говорио, а с мањим тешко".[4]

Давидовић није чекао дуго одговор и већ сутрадан био је позват од Рибопјера. Ну, против очекивања, нађе га у рђавом расположењу, чин није дуго утицао на његову зловољност. Захваливши укратко на честитању, Рибопјер запита Давидовића: зашто му је писао последњи рапорт, пошто му је био поручио преко Пизанија, драгомана посланства, да српске послове није заборавио и да ће га позвати кад буде време. Говорио му је даље да му он досађује својим писањем и примедбама: „у мене није једно дело, као у вас, ја имам силу послова свога господара императора; ја министар прве силе у Европи немам времена занимати се само вашим хартијама," и покаже му многа растурена акта на столу. Давидовић одговори, да он чини само своју дужност, да по кнежевој заповести мора да му долази и тражи савете, према току послова на Порти, и то ће радити све дотле докле му се из Србије не заповеди да од тога престане. „Пишите кнезу, рекне му Рибопјер, да ме не присиљава. Ја вам отворено кажем: или ја имам заповест од министарства радити на српским пословима..." „Или не радити," дода Давидовић. „Тако,

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 204. 1 јун 1830. Депутати Милошу.

[2] *Id.*. 3 јун 1830. Давидовићев рапорт Рибопјеру.

[3] *Id.*, 3 јун 1830. Други рапорт Рибопјеру.

[4] *Id.*, 1 јун 1830. Дим. Давидовић Милошу.

уважени господине, ако имам прву заповест, то морам да радим и без вашег настојавања, ако имам другу, то ме ви нити молбама, нити ичим на свету нећете натерати да радим! Ја знам своју дужност, и с тога сам наредио да вам се каже да ћу вас звати, кад буде време, према томе ако вас за годину или две не позовем, ви не треба да ми досађујете!" Давидовић примети да је за њега и депутацију од врло велике важности оно што је Порта казала за Крушевац и односно отргнутих шест нахија и да га је то принудило да му досађује, па онда стане излагати Портине обмане односно Крушевца и осталих граница. Рибопјер одговори да су Срби Крушевац „у бунту" држали, и то само „пет минута;" да он налази да је то турско тражење и опирање праведно, и да је за то знао кад је закључивао Акерманску Конвенцију он не би тамо ни ставио шест округа. Давидовић се није могао уздржати да не каже да је број отргнутих нахија специфисан у Једренском Уговору а не у акту о коме Рибопјер говори. „Ја нећу да ви мене учите, ја ћу писати министарству да се крушевачка нахија уступи Турцима!" На примедбу Давидовићеву да му онда неће изаћи шест округа, који се имају Србији вратити по уговору на чијем испуњењу треба да ради и депутација и он, Рибопјер наново подвикне: „Ви мене опет учите, шта треба да радим, ја то нећу!... Кад сам добио ваше последње хартије, ја сам мислио богзна шта се десило у Србији, кад оно ви мене извештавате о ономе што сам вам ја казао!"

Најзад Давидовић се стане извињавати и молити за опроштење: он и депутати нису знали да је и њему Порта говорила за шест нахија да их Срби нису имали и да оне износе три стотине сахата у ширину и исто толико у дужину, и да су зато писали рапорт. „Порта, одговори Рибопјер без устезања, сматра вас депутате за будале и с тога вам и говори такве глупости; она је хтела да вас заплаши таким предлозима, да би јој много уступили; мени пак, као министру и дејствителном тајном саветнику прве силе у Европи, она не

сме тако да говори!“ Затим узме депешу на француском језику коју је спремио за министарство у којој је рапорт о последњем његовом разговору с реис-ефендијом и прочита Давидовићу неколико реда из ње у којима је од прилике ово стајало: „Дошла је реч и о српским делима. Главни чвор несвршеног ограничавања јесте нахија крушевачка, коју је Порта пре четрдесет и пет година дала оцу садашњег паше да ужива...“ и ту се заустави. Давидовић му онда каже да је он услед тога, у име депутата, тражио последњим рапортом, да кад успише он министарству о томе да и њихове речи представи, да их министарство упореди с Портиним и да оно пресуди тај спор. „Ви ме и опет учите! Како се ви усуђујете поучавати министра и дејствителнога тајног саветника, викне оштро Рибопјер, ја знам своју дужност и нећу да ме нико на свету учи!“ Давидовићу није остало друго до да му каже, да ће он, по кнежевој заповести, пошто Порта показује очевидну намеру да изигра најважнију тачку, ићи у Петроград да тамо осујети њен рад, и затражи пасош. „Путујте, одговори посланик, ја ћу овога часа заповедити да вам се изда пасош, ја се радујем ако отидете, био бих миран од вас, и не бисте ми досађивали вашим записка ма!“ Онда му Давидовић понуди да све то пише Милошу. „Нећу, пишите ви,“ одговори Рибопјер, и затим дода: „слуга покоран!“ Давидовић хтео не хтео морао је изаћи, поклонивши се.[1]

IV

Давидовићев извештај о бурном разговору, који је имао с Рибопјером, Орловом и Бутењевом, учинио је дубок утисак на Милоша.[2] Не само што су осуђивали његову политику односно атрибуција Савета, него се чула отворено реч да је министарство охладнело према Србији а посланик је изгледао готов на

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 9 јун 1830. Дим. Давидовић Милошу.

[2] Милош је примио Давидовићево писмо 6-ог јуна.

попуштање и уступање Порти. Требало је да се нађе начин да се све исправи, и Милош је сматрао да је најбоље ступити директно у објашњење с министарством, идеја коју је дао Давидовић одмах, чим је видео прву хладноћу Рибопјерову. Ту мисију у Петрограду намењо је Аврраму Петронијевићу и Цветку Рајовићу. Сем тога Милош је сматрао за потребно да оправда своје гледиште о Савету пред самим послаником.

Ову мисију за Цариград Милош повери Марку Ђорђевићу, који је отуда дошао у фебруару месецу ради ограничавања Србије с ћешаф-ефендијом. Сем писма, које је Милош упутио Рибопјеру, Марко је понео и његову „декларацију" у којој излаже гледиште на Сенат онакав како га је Русија формулисала. У писму Милош, честитајући Рибопјеру чин правога тајног саветника, изјављује жалост што су примедбе његове и народних старешина на пројекат хатишерифа изазвале онако непријатне речи у руском посланству у Цариграду: „речи ове наносеће највећу љагу чести мојој тронуле су ме силно и с тим силније, што ми, против сваког чајанија, подадоше јавно доказатељство да се и В. В. сумња о чистоти намјерења мојих и о мом карактеру, ком је — Бог ми је сведок и надам се да ћу се још сподобити среће да и свет уверим — осим непоколебиме верности и вечите привржености к русијској империји и најчистије љубави к роду и отечеству моме, свако друго чуство сасвим страно".[1] Те примедбе, при којима и даље остаје, резултат су само „простодушне искрености" његове и народних старешина и он се нада да ће и сам посланик увидети да им је једини циљ „обезбеђење слободе народне." Онако како их је изнео Давидовић, накратко, без икаквога даљег разлагања које су чинили он и старешине кад су их састављали, могле су дати слушаоцу нетачне појмове о правој намери и циљу њиховом, зато Милош моли Рибопјера да поклони нарочиту пажњу тим разлозима, који су изнесени у „де-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 204. 14 јун 1830. Милош Рибопјеру.

кларацији“ коју шаље по Марку Ђорђевићу. Није немогућно, тврдио је Милош, да се он и старешине варају, али то је било без сваке зле намере, а најмање су хтели вређати кога; он није имао намере да утиче на посланика и оставља му да српске послове реши како нађе да је корисније по народ, коме је он готов да принесе на жртву не само своје личне користи него и живот! Како је било у реду да каже што и о депутацији Милош извести Рибопјера да шаље депутацију у Петроград да изради да може сам тамо ићи или да пошље свога брата Јеврема: циљ пак тога пута биће изјава благодарности цару за покровитељство и да се добије одобрење за српску конституцију и законе, који су већ готови.[1]

Милошева „декларација“ била је врло вешто састављена. У главноме имала је два дела. У првом је његова одбрана од прекора да тежи „за деспотическим самовластијем,“ на што се надовезује његово противљење односно Савета, противно гледишту руског министарства, које је хтело „да народ своје заступнике има.“ То је тежиште декларације. Односно пак пребацивања и преувеличавања посланикова, да Срби тражењем Вишеграда хоће и Босну да присвоје, ствар је проста: карта на којој је Вишеград на левој обали погрешна је! Та је варош била увек на десној обали Дрине. За Савет, Милош наставља даље, како неће да га установи, јер већ постоји у Народном Суду и како му је досадашњи његов рад с истим судом у народним пословима дао довољно доказа и искуства „да народ овај никад подлећи неће да књаз са десетином или дванаестином саветника, без знања и одобренија општенародног, важније ствари расправља и да данак на њега располаже.“ Српски народ није без оружја и „кротак,“ као други народи, већ је оружан, „у свакога је, тако рећи, кућа пуна ватре.“ Познато је како се и досад за „маловажне узроке бунио;“ чим један

[1] *Држ. Арх.*, К. К, 204 14 јун 1830. Милош Рибопјеру.

скочи и викне, одмах гомила за њим пристаје. „Ја први не бих се смео примити правленија у овом народу и да владам сам са десетином људи, не питајући за важније ствари и за данак и народ и недавајући му рачуна.“ Депутацији је у Цариграду добро познато како свако село тражи рачун од кмета, срез од капетана и тако даље, свак хоће да зна на што је новац утрошен. Из овога „види се достаточно да је српском народу већ природно да буде владан општенародње; отступленије од овог начина правленија повредило би вештествено поњатије народа овог о слободи његовој, слободи, коју ни поробоштење и угњетење Турака није му могло отети.“ То је учинило те су он, Милош, и старешине сматрали за политичку потребност да народ узме учешће у јавним делима преко Народне Скупштине, и то не само у питању разрезивања и располагања данка, као што то посланик допушта, него да се Скупштини остави и „законодателна власт.“ Даље страх од злоупотреба кнежевих и саветских навео је њега и старешине да њима насупрот ставе Скупштину из народних депутата, чији би избор био уставом одређен „да им вагу одржава.“ Да би кнез могао мирно владати са Саветом, да би се народ српски могао одучити од учешћа у јавним пословима, требало би да су кнез и чланови Савета идеални људи, што је немогућно претпоставити, „или би требало да правитељство, састављено из кнеза и Совета, а без участија народног у јавним делима, има достаточну војску и народ у субординацији одржава, отечество [пак] наше нема средства одржавати толико војске.“

Милош је не само бранио своје гледиште на Савет у декларацији, него је још и критиковао, наравно врло дискретно, целу трећу тачку рускога пројекта хатишерифа и упоређивао је са својим пројектом од 13-ог маја који је и изазвао онолику буру у руском посланству. Заиста, док се у том пројекту брзо прелазило преко детаља унутрашње управе и администрације Србијине, остављајући да их „законоустав или конституту-

ција“ определи, дотле су у рускоме пројекту стављене читаве уставне одредбе (начин избора саветника и депутата, опредељење њихових функција, одређивање цивилне листе) што је не само непотребно него и неполитично, јер се тиме Србија ограничава у своме самоопредељењу.

У овим последњим речима да се руским пројектом ограничава сам принцип слободе унутрашње Србијине самоуправе, који је гарантован Акерманском Конвенцијом, најјача је и најтачнија Милошева критика рускога пројекта. Србија ће бити спутана да се конституише по својој вољи и потребама; за сваку измену у хатишерифу она би морала тражити пристанак не само Русије него и Порте. Међутим његова је намера од увек била да устав, грађанске и судске законе, најпре предложи и поднесе рускоме двору на преглед и поправку и да ништа не учини у унутрашњој организацији земље што би било противно Русији, сва решења и установе у овом правцу биле би резултат споразума између Србије и њенога покровитеља, изгледало би да народ „уживање благотворне слободе добија једино из руку августејшег покровитеља“. „По том, наставља Милош, није ни требало у хатишериф, по мом мнењу, формалитет конштитуције уводити и с тим вид дати, као да народ благодејаније обезбеђенија слободе своје и у уставима правитељства од султана получава, и довољно би било да је о правитељству речено, да се народу даје независимо внутрење правленије које ће отправљати књаз и Совет по законоуставима земаљским.“ Али кад се те одредбе већ уносе, онда из ових разлога треба их унети онако као што их је он са старешинама формулисао.[1]

Сем тога има и један други разлог који говори у корист тога а против пројектованог Сената од стране Русије. Садашње прве нахијске старешине не могу бити саветници, потребна им знања сасвим недостају. Срби су већ имали такав Сенат састављен из нахиј-

[1] *Држ. Арх*, К. К., 204. Декларација од 13 јуна 1830.

ских старешина, то је Савет из Карађорђеве епохе. Па какав је био? Кад би руски пројекат био примљен ево српских сенатора по њему: Илија Марковић из шабачке нахије, Милоје Тодоровић из јагодинске, Катић или Живко Михаиловић из београдске, Петар Грчић из Свиње (данас Петровац) из пожаревачке итд., заиста зар би било савесно и паметно ограничити се на те људе, као нахијске старешине, кад има способнијих људи, којима би се могли заменити?! Милош је тврдио да је ишао на то својим примедбама да не би морали бити саветници народни данашње прве старешине свију нахија, него најспособнији чланови народа, па ма их било и више из једне нахије, или Срби из Аустрије, у Србији натурализирани.[1]

Тражећи пак да се из рускога пројекта избаци место које гласи: „у колико законоустави српски не буду противни государствености султановој," Милош је тврдио да је хтео да се Порти одузме могућност успротивити се и стављати препреке уредбама у земљи, које би ишле на ширење просвете и цивилизације. Заиста, Порта се опирала дизању звона, ношењу европског одела и могла би у будућности дизати глас против сличних и најоправданијих новачења.[1] Једном речи он није ишао својим примедбама против народне слободе, нити је хтео да га подчињава својој самовољи; напротив, он га је од тога бранио, својим примедбама од 13-ог маја, он није давао да буде подчињен самовољи кнеза и Савета, који би га могли упропастити ако би им се он, народ, подао, као што су влашки и молдавски кнежеви и Диван (Савет) упропастили и „у лико опасали" Влахе и Молдавце; он хоће да срећа и слобода, које је император даровао народу и које је народ проливањем крви својих синова откупио, народу и остану, а не да се народ, у коме нема предрасуда племена и благородства, остави самовољи неколицине људи и да се сталешке разлике уводе.[1]

Сем питања у декларацији Марко Ђорђевић је

[1] Декларација.

имао упуства да додирне и друге предмете, нарочито да објасни циљ отправљања депутације у Петроград, јер се требало бојати да посланик не помисли да она иде управо на тужбу министарству. У главноме Марко Ђорђевић је имао да изјави оно што је Милош писмом јавио Рибопјеру, тј. да је кнез хтео припремити земљиште за свој долазак, да би изјавио благодарност цару и да поднесе министарству на преглед и поправку устав и законе, који ће бити ускоро свршени. Том приликом ће се уверити сви да је Милош неограничено веран Русији и да му на срцу лежи јединствено срећа и благостање народно, и Русија ће несумњиво тада послати посланству енергична упуства, те би Порта најзад с вољом приступила српским пословима који би се иначе, како по досадашњем току преговора изгледа, развлачили још дуго.[1]

Најзад М. Ђорђевић је имао да изјави кнежево лично поштовање посланику и привржености Русији, да он цени милост рускога императора више свега и да сматра ту милост као једини услов да остане управитељем српскога народа: без ње ни он нити ко други може управљати Србијом, којој ненавиде пакосни и разбојнички суседи. Услед тога он тражи да Русија пошље у Србију једнога консула, који ће не само мотрити шта се ради у земљи него који ће га својим саветима руководити и управити стазом, која ће му увек донети милост и благовољење царево, јер је пред њим велики задатак, организација земље и власти, а за све је то потребна помоћ морална и материјална од стране Русије. Специјално Милош је предвиђао један зајам, да би се, с оним што се већ имало у касама, подигле потребне устаńове и заводи (школе, болнице, јавне зграде итд.).[2] Милошу тај новац није био потребан, он је само хтео да покаже своју оданост и поверење Русији: обраћати се неком у оваком циљу значило је, бар за Милоша, показивати

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 204. 14 јун 1830. Јавна упуства Марку Ђорђевићу.

[2] *Id.*, 14 јун 1830. Тајна упуства Марку Ђорђевићу.

жељу да му буде обавезан и вољу да увек буде његов клијенат.[1]

У главноме дакле, шиљањем Марка Ђорђевића у Цариград Милош је хтео да правда своје гледиште на унутрашњу управу земље; да изради да се та тачка хатишерифа према томе гледишту и формулише, и остављајући најзад све посланиковој увиђавности да докаже своју оданост и привржености, које је Рибопјер стављао у сумњу пошто се Милош противио да прими Савет онакав, како је министарство хтело.

Остало сад да се учини што треба и код руског министарства.

V

За депутате у Петроград Милош је изабрао Цветка Рајовића и Аврама Петронијевића. Они су имали да представе грофу Неселроде стање српскога питања од Једренског Мира до њиховога одласка из Србије, које ни корака није пошло напред, и да долазак Портиног комисара није ни у колико допринео свршивању послова, да су се напротив Турци, који су се почели исељавати, неки већ одмах после поменутог уговора, а нарочито после објаве хатишерифа, стали враћати на своја места. Све је пак то учинило да је народ у Србији дошао у велику забуну, да почиње да сумња у руску заштиту и верује турским изношењима да од испуњења хатишерифа неће бити ништа. Народ пак у отргнутим пределима страда и пропада. Излажући стање преговора у Цариграду они су имали управо да се потуже на посланика, што је предао пројекат хатишерифа и не саопштивши га на време депутатима да га кнезу најпре пошљу на преглед; како је доцније послате примедбе врло рђаво примио, што је побудило Милоша да му пошље „декларацију.“ Петронијевић и Рајовић понели су сва та акта да их покажу министарству, а сем тога и упуства дата Марку Ђорђевићу. Милош је изјављивао

[1] *Држс. Арх.*, К. К., 4 авг. 1830. Милош М. Ђорђевићу.

наду да ће из свију ових аката министарство увидети да је он ишао само на добро народа, и да је његова постојана жеља не чинити у Србији никакве установе за које не би добио одобрење рускога двора. Међутим како држање и хладноћа посланикова у српским делима дају повода да се мисли да је и само министарство охладнело према Србији и да је она изгубила милост цара покровитеља — Рајовић и Петронијевић били су понели чак и копију писма Давидовићева од 9-ог јуна где је изнесена последња сцена између њега и посланика — Милош и народне старешине моле преко својих изасланика за допуст, да он, Милош, дође лично у Петроград или да пошље свога брата Јеврема. Циљ тога пута био би: поднашање благодарности на благотворном покровитељству руском, представка за одобрење закона и устава израђених за Србију, тражење једнога способног и вићеног Руса за консула, који би кнеза руководио у пословима. Сем тога Милош би том приликом довео своје синове на васпитање у Русију и да се обавести с министарством односно удаје своје кћери, коју траже многи магнати из Аустрије.[1]

Милош је препоручио Рајовићу и Петронијевићу да изјаве графу Неселроде да ће се он одрећи престола радо ако се императору не допадне да наследно кнежевско достојанство буде у његовој породици, као што то народ жели. Нек се то изради па ма и у корист другога кога. Он се управо не сме примити владања Србијом без потпуног благоволења рускога двора, он од њега очекује моралну и материјалну помоћ за организацију земље. Од прилике све оно што је казано у упуствима Марка Ђорђевића за Рибопјера.[2]

Била је још једна важна тачка у њиховим инструкцијама која се тицала тумачења уговора и хатишерифа. Наиме да ли ће се вароши, које уз градове иду, придати градовима. Из свега се види јасно

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 189, fol. 42—54. 20 јун 1830. Упуства Аврааму Петронијевићу и Цветку Рајовићу.

[2] *Ibid.*

да је министарство сматрало да се под градовима има разумети само тврђава, што је изгледало врло логична ствар, сам посланик у примедбама својим на Давидовићев мемоар био се тако изјаснио. Срби су били увек за такво тумачење, јер поред тога што је такав чист смисао Акерманске Конвенције то је још годило и њиховим интересима.

Међутим питање није било тако јасно. Из стратегијских обзира Порта је могла донекле с правом тражити да се градски рејон прошири изван самих зидина с правом, јер такви рејони чине битан део тврђава за ексерцирање, пашу коња итд. Тако је још 1827 године, у почетку преговора, Порта изнела тај захтев депутатима. Таквих примера било је и изван Србије. У Влашкој на пример турски гарнизони нису били ограничени само на зидине градске него и на простор изван градова до извесне даљине, што је било познато у Влашкој под именом: *paja* (рејон). Према томе Милош је наредио Рајовићу и Петронијевићу, ако се учини да се Турци ограниче само на град — што значи да није био потпуно уверен у ову концесију — да се обавесте би ли се могла у томе случају пренети у Београд престоница Србије. У сваком пак случају да представе министарству, као што је он Дибићу представио 1829 године, да је Србији потребно „мало тврда места“ за чување архиве, државне касе и др. То би место могло бити утврђено само земљом. Исто тако да се обавесте шта мисли министарство о разорењу града Фетислама и шанчева подигнутих после Букурешког Уговора, као што су шанчеви у Ћуприји, Гургусовцу, Алексинцу, Ражњу, Параћину, Крушевцу, Прахову, Брзој Паланци, Неготину, Лозници, Зајечару.[1]

Рајовић и Петронијевић имали су још једну од важнијих порука, које се нису тицале рускога министарства: да објаве српским старешинама у Бесарабији, предавши им Милошева писма, да ће их он радо примити у Србију, да жали што су се и досад

[1] Упуства од 20 јуна 1830.

тамо морали потуцати и да ће за то тражити допуст од Русије.[1]

Ради већега успеха Милош топло препоручи депутате графу Неселроде, Строганову, Дашкову, Родофиникину, Орлову и Бутењеву.[2] Надајући се пак да ће Рајовић и Петронијевић успети у својој мисији, он им нареди да се одмах после свршених послова један од њих врати натраг, а други с упуствима министарства да иде у Цариград.

---

[1] Упуства од 20 јуна 1830.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 189, fol. 36—41. 17 јун 1830. Писма поменутим лицима под овим датумом.

ГЛАВА XII

ДЕБАТА О ХАТИШЕРИФУ ЗА СРБИЈУ

ЈУН—ОКТОБАР 1830 ГОДИНЕ

I — Уочи прве конференције (14 јун). — Прва конференција између Рибопјера и Портиних министара за дискусију хатишерифа (15 јун). — Депутати у конференцији. — Енергично заузимање Рибопјерово и њихова радост. — Извештај Милошу (21 јун).

II — Друга конференција (28 јун). — Тешкоће због питања о присаједињењу отргнутих предела. — Турски предлози. — Давидовићев мемоар о границама (3 јул). — Рибопјеров извештај министарству о тешкоћама у преговорима (5 јул).

I

Тек што је Милош отправио Рајовића и Петронијевића у Петроград, стигне му неочекивани и необично пријатан глас из Цариграда, коме се најмање надао, после онако суморних последњих извештаја, које је отуда добио. Велика је била његова радост кад је прочитао Давидовићев извештај од 21-ог јуна о првој конференцији, коју је Рибопјер имао о српским пословима с реис-ефендијом, у којој је заиста говорио „као министар прве силе у Европи.“

14-ог јуна, уочи саме конференције, Давидовић је био позван од Рибопјера на разговор. Примио га је особито учтиво и казао му да су пре неки дан дошле депеше и упуства из Петрограда о српским пословима; да је министарство послало примедбе на српски (Давидовићев) мемоар од 30 јан., и да је он из тих примедаба увидео, на своје велико задовољство,

да је пројекат хатишерифа, који је предао Порти, био сасвим у духу гледишта рускога министарства. Задовољан самим собом, што је министарство задовољно његовим радом, Рибопјер је постајао све расположенији. За Крушевац је казао да га неће дати па ма га и Милош хтео уступити! Али за Савет је остао при своме; исто тако да ће морати остати и онај израз „у колико закони српски не буду противни суверенству султана," јер се не може допустити Србима да издају законе, који би их отргли из Портиног поданства. Овде посланик прочита депешу министарства у којој му се налаже — и да он то каже Давидовићу — да у своме тумачењу руских уговора не прелази границу поданства српскога народа према Порти и да не узима сваку реч у најширем смислу: јер засад није томе време! Прочитавши ово место Рибопјер му каже: „ви сте у мемоару вашем све исцрпли и што се могло пространије тумачили сте, наравно у корист ваше отаџбине, но на нама сад стоји и политици мало уговети!" После још неких краћих објашњења он му рекне да га је звао да му саопшти да ће сутра, 15-ог јуна, бити конференција за српске послове те да буде готов са свима хартијама да пође на конференцију и да извести депутате, да се и они тако исто спреме, он је већ, преко драгомана Франкинија, заповедио Порти да она позове депутате.[1]

15-ог јуна била је заказана конференција за српске послове у реис-ефендијином летњиковцу у Орта-ћоју на Босфору. Давидовић је пошао на састанак с Рибопјером поневши са собом сва документа, која би могла бити потребна за преговоре. Кад су Рибопјер, Франкини и Давидовић дошли на уречено место депутати су већ били тамо, њих је била позвала Порта по налогу посланикову. Рибопјера одмах прихвати Портин драгоман и одведе у нарочиту собу, а Давидовић остане с депутатима у другој соби.

Од Портине стране били су на конференцији Хамид-бег, Портин министар иностраних дела (реис-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 204. 21 јун 1830. Дим. Давидовић Милошу.

ефендија), бегликчи-ефендија, ахмеџи-ефендија и Портин драгоман. Пошто је попио кафу, по обичају, посланик отпочне преговоре. После неколико минута преко Франкинија он позове у салу Давидовића и затражи од њега осму тачку Букурешког Уговора. Читава прва два сахата конференције депутати су остали у поменутој соби, и гледали како Портини делегати, сем реис-ефендије, често срдити излазе из конференцијалне сале, и попуше по који чибук на пољу. По томе и по Рибопјерову гласу, који се непрестано чуо, депутати су закључивали, да „унутра жестоко иде."

Конференција је текла од прилике овако: Пошто је Рибопјер прочитао осму тачку Букурешког Уговора, одвојени акт Акерманске Конвенције и шесту тачку Једренског Мира и пошто их је истумачио Портином драгоману, он затражи од њега да постави реис-ефендији ово питање: „Букурешким Миром уговорени су неки услови за Србе: уговорена је општа амнестија што су учествовали у руској војни, противно овоме Хуршид-паша ударио је на Србе и унео у Србију мач и огањ; уговорено је да Срби предаду Порти молбе за оно што им се учини потребно да се у земљи обезбеди благостање, Срби су предавали молбе више пута, послали су у Цариград на захтев Портин свечану депутацију године ...., (1820 прихвати Давидовић), представљали су Порти, молише се и молише и она не само што није испунила ни један услов осмога члана Букурешког Мира, већ је против међународнога права ставила депутате у затвор... — За пет и по година код бостанци-баше прихвати Давидовић... — Да, за пет и по година код бостанци-баше и једва их је Минчакијева нота, за којом је дошла Акерманска Конвенција, ослободила. Акерманска Конвенција би закључена, ја сам је и закључивао, и оно што је Букурешким Миром као основа положено било је мало разрађено и ево како гласи: (овде опет прочита тачку по тачку одвојени акт Акерманске Конвенције и истумачи их). Порта је погазила Акерманску Конвенцију и Србима није дала ништа

што је с Русијом уговорила односно њих. Наступио је рат 1828 године, проливена је крв и закључен Једренски Мир, 2 септембра 1829 године, и шестом тачком тога мира уговорено је за Србе ово: (овде опет прочита и истумачи шесту тачку поменутог уговора).

Шеста тачка вели: да се услови Акерманске Конвенције без најмањег одлагања и с највећом тачношћу испуне. Од закључења истога мира прошло је осам месеци и девети је настао, питам Њ. П. реис-ефендију шта је до овога часа за Србе учињено? Јесу ли услови Акерманске Конвенције испуњени? Да ли су им шест отргнутих нахија враћене?"

Драгоман Портин је све преводио реис-ефендији и кад је то свршено бегликчи-ефендија, који је за време Рибопјеровог говора вадио из једне кесе неке хартије, стане говорити: „Букурешки Мир и ми имамо, ово је што гледам. У њему нема ништа друго него да ће се Порта договорити с депутатима. Више су пута преговори били предузимани, али су увек прилике биле такве да нам нису дале да испунимо Букурешки Мир. Наша је влада готова да га испуни, али у томе уговору нема ничег о повраћању шест нахија, а посланик се позива за њих на Букурешки Уговор."

Рибопјер. Нисте ме добро разумели. За шест нахија не позивам се на Букурешки Уговор него на Акерманску Конвенцију и Једренски Уговор.

Бегликчи-ефендија (показујући ферман, који је 1820 године носио у Србију Мехмед Есад-ефендија). За нахије: пожаревачку, јагодинску, крагујевачку, рудничку, пожешку, ваљевску, за тих шест нахија молили су Срби да се из њих дигну муселими и Порта је послала овај ферман за то; она је готова да испуни српску молбу да у тих шест нахија не буде муселима!

Рибопјер (окренувши се Давидовићу). Које су нахије које Срби траже? Чини ми се да су друге! Ове што је побројио бегликчи-ефендија ја нисам за њих ни чуо. Побројте ми нахије које Срби траже. (Пошто је Давидовић побројао нахије по своме мемоару, Рибопјер, окренувши се бегликчи-ефендији, настави). Ето то су нахије које Срби траже и које по Акерманској

Конвенцији и по Једренском Миру треба да се Србији врате, (окренувши се Давидовићу) да какве су ово нахије што их је избројио бегликчи-ефендија? Покажите ми их на карти!

Давидовић (показавши их на карти). То су нахије које Србији и онако припадају, у Пожаревцу станује породица кнежева, у Крагујевцу сам кнез, у Руднику старији брат кнежев, у Ваљеву његов млађи брат, у Пожези брат кнежеве супруге, а у Јагодини је српска пошта. То је познато свима официрима страних дворова, који шаљу депеше, преко Србије, својим посланствима. То ће бити познато и татарима саме Порте, који иду из Београда у Цариград.

Рибоџер (насмејавши се окрене се бегликчи-ефендији). Тако ви хоћете да дате Србима оно што већ и онако имају, и што никад ни губили нису?!

Бегликчи-ефендија. То су нахије које ћемо им дати: пожаревачка, јагодинска итд.

Рибоџер. А зове ли се то вратити, дати човеку што и онако има? Вратити значи дати оно што је некад неко имао, па му се одузело.

Бегликчи-ефендија. Ми ове нахије знамо, друге не знамо...

Рибоџер. А ја и сав свет знамо за ове нахије... Избројте их Давидовићу!

Давидовић (пошто је побројио нахије). Срби траже оне нахије, које су на дан закључења Букурешког Уговора припадале Србији. Тога дана Србија је била састављена из осамнаест нахија, данас има само дванаест: Срби траже и осталих шест, које им је Порта одузела, кад је послала на њих Хуршид-пашу, те да им се попуни број осамнаест нахија.

Рибоџер. Признајете ли, бегликчи-ефендијо, да има Србије? Признајете ли да је та Србија из делова састављена? Признајете ли да је она у време закључења Букурешког Уговора била састављена из осамнаест нахија, а да је сада само из дванаест? Порта је против обећаног опроштења унела огањ и мач у Србију и разделила је на части: дванаест части оставила у целости а шест одузела и поделила разним

пашама. Ја тражим ону Србију, која је у Карађорђево време, и у време закључивања Букурешког Мира, била, ону Србију дајте за коју је тај мир закључиван, па свршен посао. Ја тражим оно, што је уговорима везано и ништа против уговора, дајте ми то, па крај!

Бегликчи-ефендија. Ето ми ћемо дати шест нахија: пожаревачку, јагодинску, крагујевачку, итд., за које су српски депутати молили... да им се из њих дигну муселими.

Рибопјер. Ја нећу да знам шта су Срби у прошаста времена тражили, да, ја нећу да знам, ни шта је Букурешким Миром уговорено! Што је од Акерманске Конвенције на овамо до после Једренског Мира уговорено и тражено, оно знам, оно иштем да ми испуните. Па не само оно што су Срби од Акерманске Конвенције искали, него и оно што би још тражили а не би било противно поданичким дужностима. На пример: Србин би зажелео да шета по Босфору и по Белом и по Црном Мору и тражио би од Порте ферман на то, Порта треба да му дâ тај ферман зато што то није ни мало противно поданичким дужностима; Србин би зажелео носити црвене хаљине, Порта му мора допустити, јер то није противно поданичким дужностима носити црвене хаљине. То вам кажем за пример и зато вам и наводим само најпростији, јер је то лако постигнути... Дајте Србима слободу вере, дајте им избор начелникâ, дајте то и то (овде им опет побројн све што је Акерманском Конвенцијом и Једренским Миром уговорено), дајте им све то онако као што треба, а најпре шест отргнутих нахија, које сам вам избројио и које су у време закључивања Букурешког Мира с данашњих дванаест нахија састављале Србију.

Бегликчи-ефендија. Ми не знамо које су те нахије.

Рибопјер. Ви ништа не знате, с вама човек мора имати анђеоско стрпљење. Ја сам вам их три и четири пута досад сâм избројио, могли сте упамтити. Нахије су те ове....

Бегликчи-ефендија. Што сада Срби иште да им се даде то не чини шест нахија, него петнаест.

Рибоїјер. Све нахије што Срби ишту не чине више него шест, а ако су тих шест из више делова, и из петнаест, као што ви велите, састављене, то су само делови а не целе нахије. Цариград је састављен из педесет делова, па ипак је један Цариград, нема педесет Цариграда!

Бегликчи-ефендија. Ето сам Ала-Џеизар има четири нахије под собом.

Рибоїјер. Именујте ми те четири нахије, које Ала-Џеизар има.

Бегликчи-ефендија. Е то не знам; нисам донео све хартије, да видим.

Рибоїјер. Да како сте дошли на конференцију? Ја сам понео све своје хартије, које се односе на Србију, а овај овде (показујући на Давидовића) донео је своје, само један другоме да помажемо, кад где устреба, или мени или вама, да дамо бољи појам о пословима; а ви сте понели само нешто, а оно што је најглавније то сте оставили. Не могу томе да се начудим. Тако је сад ова конференција празан разговор, ви само говорите а ништа не знате. Ала-Џеизар (овде запита Давидовића како се српски зове, и овај одговори: Крушевац). Ала-Џеизар или Крушевац био је некад столица српска, под оним, који је у њему седео и пропали су Срби. Тако Крушевац је увек био део Србије. Покажите ми имена старешина у Крушевцу и у његовим нахијама, кад не знате имена нахија!

Бегликчи-ефендија. Не знам ни то, има тамо ћехаја и бимбаша!

Рибоїјер. Нећу ћехаје ни бимбаше; њих може хиљада бити, покажите ми паше у све четири нахије!

Бегликчи-ефендија. Не знам док не скупим хартије.

Рибоїјер. Ова конференција не значи ништа! Ја вам и опет понављам: дајте ми Србију, која је била у време закључења Букурешког Мира, дајте јој шест отргнутих нахија (ове и ове) па ће онда ова конференција нешто важити.

Бегликчи-ефендија. У томе што Срби траже има више од три стотине сахати места.

Рибопјер. „Каквих три стотине са́ти? Говорите, а не знате ништа! Каквих три стотине сати! Ево видите карту Србије, нити сам је ја писао, нити ви, нити Срби. Ову једну писао је неки Гилмино у Паризу, а ову другу издали су у Бечу људи који су по Турском Царству путовали. Ево, по њима, шест делова из којих је отргнута Србија састављена: Крајина, Тимок, крушевачка нахија, параћинска, старовлашка и дринска. Они бар нису могли за нашу љубав или за српску љубав лагати, они су своје карте издали још пре Букурешког Мира, и они су Србију нашли као што овде стоји, њу дајте, па свршен посао!...“ Објашњава затим Турцима на карти величину степена: један степен има петнаест сати, Србија нема ни три и по степена у ширини и четири у дужини, то би било највише у ширини педесет а у дужини шездесет сати. Најзад Рибопјер рекне: „Та дајте депутате да видимо шта ће они рећи...“

Пошто су депутати Лазар Тодоровић, Сава Љотић и Јован Антић били позвани из оближње собе и ушли, Рибопјер их запита за нахије и за нахију крушевачку и за њихову величину. Они потврде његове речи.

Бегликчи-ефендија. Сви су депутати молили да се дигну муселими из ових и ових нахија.

Рибопјер (окренувши се депутатима). Како је вама, господо депутати, познато?

Лазар Тодоровић. Нама је познато, да смо ми Срби увек ових шест нахија тражили, да нам се врате: Крајину, Тимок итд. И како бисмо ми тражили да нам се даде оно што већ и онако имамо?!

Рибопјер. Ето видите! Исте оне речи које сам ја говорио!

Бегликчи-ефендија. А како је стајао Крушевац пре Букурешког Мира, или пре вашег рата?

Рибопјер (прекида објашњење између Л. Тодоровића и бегликчи-ефендије). Овде није реч ни о чем другом, већ о томе да се данашњој Србији, од дванаест нахија, врате шест отргнутих нахија од ње године 1813, кад је Порта, против обећаног опроштења на њу ударила.

Бегликчи-ефендија. Зар је све оно где Срби живе Србија, па да се сва она земља, где се они налазе, њима дâ?

Рибопјер. То имате право да није све оно Србија где Срби живе. Срба има у Босни, у Албанији, и у Цариграду, па зато ни једно, ни друго, ни треће не припада Србији. Ја тражим Србију, која је била у време закључивања Букурешког Мира, тражим ону Србију, у којој су Срби онда били, кад су се, као савезници, заједно с Русима, борили против вас.

Бегликчи-ефендија. Ми других нахија не знамо, него оних шест: пожаревачку, јагодинску, крагујевачку итд. Што Срби траже износи више од три стотине сáти.

Рибопјер. Казао сам вам колико сати у Србији има! Како ви разумевате три стотине сати?

Бегликчи-ефендија. Унакрст!

Рибопјер. А, унакрст! Унакрст идући по овој соби истераћу сто сати (овде стане стопу пред стопу иђи по соби).

Давидовић. Од Београда до Цариграда нема више од 184 сата, да како ће Србија имати двапут више но што је овај простор?

Рибопјер. Да од Београда до Цариграда нема више од 184 сата, од Петрограда до Цариграда нема више од 364 сата, а ономадашњи курир, што ми је отуда дошао, стигао је за четрнаест дана. Има ли Србија сва толико, колико двапут од Београда до Цариграда, или колико од Петрограда до Цариграда? Ја нисам чиновник Турскога Царства, и ја боље од вас знам колико је ваше царство...

Бегликчи-ефендија (показујући на депутате). Хоћемо ли ми по овима говорити или по уговорима?

Рибопјер. Ја се по њима не управљам; ја гледам само уговоре свога господара. Њих ми испуните па доста.

Бегликчи-ефендија. Е, ако ћемо по уговорима, оно су ових шест нахија, које имамо вратити Србији: пожаревачка, јагодинска, крагујевачка итд.

Рибопјер. А ја знам да су ове...

Давидовић. Крајина, Тимок, итд.

Рибопјер. Оне су у време закључивања Букурешког Уговора састављале Србију, оне треба да се врате.

Бегликчи-ефендија. То сад говорите, кад су вас ови (показујући на депутате) научили, што их нисте пре спомињали? Ви сте Акерманску Конвенцију потписивали, зашто их нисте онда по имену ставили, па сада не бисмо имали разговора о томе!

Рибопјер. Да! Али ја нисам могао ни помислити да ће султан бити непоштен (mauvaise foi), а знао сам да оне нахије, које смо вам мало пре побројали, припадају Србији.

Бегликчи-ефендија. Јамачно их нисте знали кад их нисте побројали. Да сте знали именовали би их.

Рибопјер. Ви говорите а ништа не знате. Казао сам вам да их зато нисам именовао, што нисам могао ни помислити да султан неће своје речи одржати. Ја сам знао шта сам радио, нисам био будала, ја сам Акерманском Конвенцијом заслужио задовољство мога цара, за то вам је најбољи доказ што сам после Акерманске Конвенције послан овамо као министар...; да је он са мном задовољан можете отуда знати што ме је пре неколико дана . . . унапредио. Да му није оно што ја свршавам повољно не би ми заиста толико милости указивао... А што велите, да нисам знао да именујем отргнуте нахије, и да су ме тек Срби научили, то вам морам казати, да је ствар ових нахија не само мени но и свему свету и историјски позната, сви је знамо, ви је само не знате.

Бегликчи-ефендија. Кад се Једренски Мир закључивао, онда су наши пуномоћници питали ваше, које су те нахије по имену, па нису знали да кажу. Сад су вас Срби научили, те зато и знате.

Рибопјер. Што вам једренски пуномоћници нису казали које су те нахије по имену, то је дошло отуда што ни наше министарство, нити они ни помислити нису могли да султан неће своје речи одржати. У Акерманској Конвенцији, у Једренском Миру уговорио је, да ће се вратити Србији оно што је од ње

отргнуто. Кад је Порта знала да нема ништа враћати, како је могла потписати да ће вратити. Тај потпис претпоставља да мора нешто бити што има вратити...

Пошто је Турчин и даље одрицао Рибопјер рекне: тако, дакле, по вашим речима може се судити да Порта нема ништа враћати Србији. Говорите ли тако?

Бегликчи-ефендија. Тако!

Рибопјер. Пошто је то отворено нарушавање уговора... нека ми да Њ. П. реис-ефендија написмено да Порта не налази да има што враћати Србији, и ја ћу послати курира с том писменом изјавом у Петроград господару императору, па нека он суди између мене и вас!

Бегликчи-ефендија (поплашен замуцне и загрцне се). Притрпите се још који дан!

Рибопјер. А колико?

Бегликчи-ефендија. Десет или петнаест дана, док дође наш човек кога смо послали ради прегледа граница. Писали смо по њега, и да покупи све потребне доказе па да се врати.

Рибопјер. Ја знам друго средство за то. Мој император нека пошље свога комисара у Србију и нек извиди на месту сву ствар, па онда нити ће моћи Срби што истезавати, нити ви затезати.

Бегликчи-ефендија. То је девлетски посао.

Рибопјер. Ја сам овде представник господара императора целе Русије, ја стојим, ја говорим место њега, ја стојим за њега добар да ће послати свога комисара у Србију.

После ових речи Рибопјер каже Давидовићу и депутатима да изађу и да ће их позвати кад устреба.[1]

По изласку депутата конференција је настављена још жешћим тоном, јер у њиховоме присуству Рибопјер се из учтивости морао уздржавати. Рибопјер је говорио да односно предела отргнутих неће ни црте попустити, да цару особито лежи на срцу испуњење уговора односно Срба и да ће се Порта, не испуњујући своје свечане и јасно одређене обавезе, поново зава-

[1] *Држ. Арх.*, К. К. 204. fol. 138. 15 јун 1830.

дити с Русијом. Препоручивао је Портиним министрима да јаве султану не само његове речи, него и тон којим је говорио, изјављујући наду да ће султан боље судити о овој ствари. Бегликчи-ефендија, који је био најупорнији, тражио је најзад, да се посланик притрпи односно граница за петнаест дана, докле се Портин комисар не врати из Србије.[1] Тако је свршена прва конференција о Србији, која је трајала 4 сахата. Из ње се видело јасно да је за Порту сва тежина питања у отргнутим пределима, који имају да се врате Србији.

Депутати и Давидовић били су изван себе од радости, кад су видели како је посланик бранио српске интересе. 19-ог јуна Давидовић му је лично заблагодарио на срдачном заузимању што је говорио као да је прави Србин и да кнез и народ неће знати како да му на овом захвале. „Да, одговори Рибопјер тронут, ја увек тако говорим кад имам одсудна упуства и кад знам да је право на мојој страни. Ви ми благодарите на силноме заступању и усрдности, а ја вама на отвореном признању за то!“ Затим препоручи Давидовићу да пише Милошу о свему шта је урађено по српским делима, те да га на тај начин умири и увери да ће све бити свршено ако не одмах оно у што краћем року. Том приликом исприча још како су га Портини министри молили после конференције, да не пише ништа цару о њиховој упорности односно шест отргнутих нахија. Он им је то обећао, али ипак писао, само да министарство огорчи Портином упорношћу, да би добио што енергичнија упуства.[2]

Давидовић је с необичним расположењем известио Милоша о овом срећном почетку народних послова и о енергичном заступању српских интереса од стране посланикове. „Заузимао се тако ватрено, писао је Давидовић Милошу, као да је ваша душа у њему.“ Он и депутати желели су само да и за друге тачке пројекта хатишерифа посланик има исто

[1] 21 јун 1830. Дим. Давидовић Милошу.

[2] *Id.*

тако енергична упуства, а очевидно је било да ће Порта морати попуштати. Лично пак држање Рибопјерово према депутатима било је изванредно: 25-ог јуна, на дан рођења царева, после службе у цркви рускога посланства, он пије шампањ и куца се с њима, почаст коју другој господи није указао; 1-ог јула, на дан царичина рођења, позвао их је на бал у посланство. „Нека вас виде, говорио је он, и остала и турска господа, које ће много бити!“ [1]

II

Рок од петнаест дана, који су Портини министри тражили у последњој конференцији, истицао је 29 јуна, и 27-ог Рибопјер запита реис-ефендију преко драгомана Франкинија: шта Порта мисли односно питања о српским границама? Као одговор на ово, сутра-дан, дођу у Бујукдере посланику бегликчи-ефендија и ахмеци-ефендија на конференцију. Ово је сматрано као важан догађај, јер Турци досад нису ишли страним посланицима на ноге да преговарају.[2]

На тој конференцији, односно граница, Турци су остали при староме. Видело се, у главноме, да су јако на невољи односно враћања, изговарали се да им комисар још није стигао из Србије и молили посланика да се још притрпи, пошто је питање врло замршено. Сем тога Турци су тврдили и доказивали, подносећи и некакву карту, да Срби траже више но што им припада, да би се повраћању тих предела њихово становништво и паше одупрле; да би се отуда изродили нереди за које би Русија Порту оптужила, итд. Најзад предложе да се оно што Срби траже замени другим неким пределима у којима нема Турака, те да се то питање сврши без тешкоћа. Уговор и онако не специфише по имену пределе који се имају предати

[1] *Дрэис. Арх.*, К. К., 204. 21 и 27 јун. Дим. Давидовић Милошу.

[2] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* 5(17) јул 1830. Рибопјер грофу Неселроде: „Une visite semblable chez un ministre étranger est un fait sans exemple de leur part, et doit servir de preuve à la sincérité de leurs dispositions conciliantes.“

Србима. Рибопјер одговори да је његова дужност да ради да се уговори врше а не да нове прави; да су уговори Портини с Русијом јасни у томе питању, јер је у њима реч о „отргнутим“ пределима, према томе крајеви који имају да буду враћени Србији они су, који су јој некад припадали; да се неприлике које би настале, као што кажу Портини министри, при предавању тражених предела не би могле избећи кад би се учинила тражена промена, јер те неприлике остају увек исте у односу према турском становништву; најзад, да он не може наново да одлаже једно питање, које је имало бити свршено за месец после потписа Једренског Мира.

Турци стану овде живо протестовати: тврдили су да су они вољни да верно испуне своје обавезе према Русији; клели су се да би се присаједињењем отргнутих крајева направиле велике неприлике царству, најзад су молили са сузним очима да руски цар узме на себе да буде судија у овој тешкој ствари. „Тачка о отргнутим пределима, рекао је од прилике бегликчи-ефендија, једина је тешкоћа за нас, за остало лако ћемо се погодити, ми имамо већ готов хатишериф, који се готово потпуно слаже с вашим, руским, пројектом; за који дан ми ћемо вам га саопштити и ми се унапред обвезујемо да у њему учинимо све измене које будете затражили и на које ће нам бити могућно да пристанемо“.[1]

Рибопјер је остао при својим захтевима и обећа Турцима да ће им предати карту Србије, на којој ће бити обележени предели који имају да јој се присаједине.

Заиста после конференције Д. Давидовић буде позват у руско посланство и Рибопјер му нареди да француски напише границе Србије и да на карти која је приложена уз Ранкеово дело обележи црном бојом границе тадашње, а црвеном бојом границе које ће имати кад јој се поврате шест нахија. Сем тога му

[1] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* 5(17) јул 1830. Рибопјер графу Неселроде.

нареди да при обележавању граница напомене градове, који ће остати у турским рукама, те ће тако губитак Порти мањи изгледати. Давидовић се одмах дâ на посао и просто преведе списак граница који му је Милош послао и који је био предат и Портином комисару у Србији. Али било је мучно назначити на карти, (на којој није било назначенога ни једног места) где које место лежи. И после дугог саветовања с депутатима Давидовић није могао извршити тај посао, те се посланик задовољи да само по списку тражи границе, које су од прилике биле назначене на Ранкеовој карти.[1] Из списка Давидовићева било је изостављено место где је тражено да се Кладово сруши, посланик за то није хтео да чује.

Излажући министарству како су текли преговори на последњој конференцији односно граничног питања Рибопјер вели: „Признајем, господине графе, да и ја сâм лутам по мраку и да на сваком кораку сретам нову тешкоћу, налазећи се између двеју тако дијаметрално противних страна у њиховим захтевима и које и саме тако слабо знају права која претендују да имају једна против друге; јер ако с једне стране Порта нема ни карте ни тачних података, с друге стране Срби, за одређивање граница које траже, имају само успомене из рата и једну рђаву немачку карту, за коју сами кажу да је нетачна, и које се час држе, час удаљавају. Њихове их инструкције наводе, као што ми изгледа, да траже што је више могућно, или боље толико колико утицај Русије може учинити да добију“.[2]

Давидовићев мемоар о границама био је предат Порти 3-ћег јула. Рибопјер је држао да ће се Порта из те карте уверити да српски захтеви нису претерани, као што то изгледа по рапортима па́ша́ около

[1] О Ранкеовој карти и картама онога времена, којима се обично служило кад је реч о Србији, код Пирха, *Путовање по Србији*, стр. 209—210.

[2] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* 5(17) јул 1830. Рибопјер графу Неселроде.

Србије. Два дана доцније, 5-ог јула, Порта преда Рибопјеру свој пројекат хатишерифа.[1]

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К, 204, fol. 192. Границе Србије предане на француском Порти 3 јула 1830 ове су:

„У садашњим границама налазе се тврдиње: *Београд, Смедерево, Ужице, Соко* и *Шабац*, које остају у власти Високе Порте, под тим условом, да по ферману од ребјул-евела 1231 године гарнизони њихови не могу бити из Бошњака и Арнаута, и тврђава *Ћуприја*, која, пошто је грађена од јањичара и дахија у време њиховога рата против Срба, треба да се сруши по Букурешком Миру.

Граница, утврђена уговорима, почиње од *Пореча* на Дунаву и иде низ исту реку до утока у Тимок. Уз исту реку до села *Вржогрнца*. Ту прелазећи Тимок, где лежи село *Велики Извор*, састављају границу: *Вршка Чука*, одатле до *Затворене Пољане, Остричеве Пољане*, планине *Црноглаве, Бабина Носа, Китке, Клисуре*, села *Папратне, Репушнице*, планина *Св. Николе, Дреноврта*, села *Влаова, Перише, Гуликана* на извору Малог Тимока, *Преконоге*.

Овде се сврша граница од стране видинског пашалука, и почиње граница од стране нишког пашалука од којих прва захвата тврђаве *Нову Оршаву* или *Адакале* и *Кладово* или *Фетислам*, које остају у рукама Портиним. Тврђаве: *Текија, Брза Паланка, Гургусовац* и *Бања*, пошто су једне грађене после Букурешког Мира, а друге у време последњега рата противу Руса, треба да се сруше по уговорима. Најзад та граница захвата и ове аде, које су ближе српској страни: *Чипљак-аду*, један сахат испод Адакала, *Шиљанску-аду*, пô сата испод Кладова, *Корбаву-аду*, два сахата испод Шиљанске, *Вајуса-аду*, спрам села Брлога, *Бурдељскуаду* спрам села Бурдеља, *Грабовичку-аду* спрам села Грабовице, *Пишман-аду*, спрам Купусишта, доњу страну *Велике аде* или *Великог острва, Малу Чипљак-аду*.

Границе од стране *Ниша:* од села *Преконоге* и планине *Грамаде* до села *Грбавче*, одатле до села *Копај-кошаре*, планине *Љута Врха*, села *Кравље, Миљковца*, реке *Тополнице, Мораве*, села *Суповца*.

Овде почиње нахија *крушевачка* или *Ала-Џеизар*, која захвата укрепљења: *Крушевац, Алексинац* и *Ражањ*, која, пошто су грађена у последњем рату против Русије, треба по уговорима да се сруше.

Од Суповца иде граница на планину *Мали Јастребац*, остављајући *Прокупље* и *Куршумлију*, Бању и Бодрајево (?) изван српске линије, и савијајући ка планини *Копаонику* и *Великом Јастрепцу* до *Добре Воде*.

Великим Јастрепцем на планину *Јанкову Клисуру*, одатле на планину *Велико Брдо*, реку *Ибар*, остављајући *Бељановце* и *Нови Пазар* изван српске границе. Ибром до ушћа реке *Рашке*, одатле на планину *Буковик, Паресије. Голију, Јавор*, Јавором до у реку Увац. Остављајући *Пријепоље* и *Сеницу* изван Србије, Увцем до у реку *Лим*. Лимом до у реку *Дрину* и Дрином до у Саву". — За границе види још *Држ. Арх.*, К. К., 202 (1829 године), fol. 146—151. — Пирх. *Путовање по Србији*, стр. 178—180.

ГЛАВА XIII

ДЕБАТА О ХАТИШЕРИФУ ЗА СРБИЈУ

ЈУН—ОКТОБАР 1830 ГОДИНЕ

(НАСТАВАК)

I — Турски контра-пројекат хатишерифа (5 јул). — Милошева изјава благодарности Рибопјеру. — Марко Ђорђевић износи Рибопјеру Милошеве примедбе и поруке (8 и 11 јул) — Рибопјерови одговори и његова писма Милошу од 5 и 11 јула. — Његово писмо министарству од 5 јула.

II — Трећа конференција (9 јула). — Тешкоће: питање о наследности и о отргнутим пределима.

III — Рад Портинога комисара у Србији. — Конференција између њега и Милоша у Смедереву (6 и 7 маја).

IV — Права мисија Портинога комисара. — Поверљиви разговори између њега, везира и Милоша о наследству. — Милошеве поруке депутатима о наследству, о цивилној листи и о београдској вароши.

I

Портин пројекат хатишерифа био је стилизиран као обичан ферман и давао је српском народу:

1. Слободу богослужења, али није било речи о звонима нити о избору митрополита и епископâ.

2. Унутрашњу самоуправу и да Милош буде за свога живота баш-кнез; после његове смрти да народ бира једнога од синова његових за кнеза, ако који буде способан, или да изабере из средине своје кога хоће.

3. Да Срби плаћају данак један и по милион гроша (петнаест јука). Мухафизи београдски да ста-

нују у Београду, да управљају београдским ћумруцима (тј. царином и трошарином), да имају права кантарска и друга (тј. право на мукадске приходе у Београду). Срби ће плаћати годишње милион гроша (десет јука) за приходе од тимара и зијамета. На овај начин Србија би плаћала годишње Порти двадесет и пет јука или 2,500.000 гроша и то у две рате.

4. Слободу путовати ради трговине по Отоманском Царству.

5. Право подизати болнице и школе.

6. Да се дигну муселими из предела у којима нема тврдиња ни Турака

7. Односно градских гарнизона: Турци који хоће могу продати своја непокретна имања и ићи у градове, а којима се то не свиди могу као и досад живети и уживати своја добра.[1]

Портин пројекат био је сасвим у духу њене политике, писан без икаквог обзира на уговоре. Наравно Рибопјер се није хтео ни обазрети на то, али да би показао добру вољу он начини одговор на Портине тачке, у облику новога пројекта, држећи се суштине свога пројекта хатишерифа. У свима тачкама он је остао при својим првим захтевима. Депутати су се надали да ће том приликом моћи унети у нови пројекат и тачку о унутрашњој управи онако како је Милош желео.

У то време Рибопјер је већ био примио писмо, у коме му Милош под утиском првих пријатних вести најсрдачније благодари на његовом „беспримерном" заузимању за српске послове. „Ја простодушно признајем да ни сâм не бих умео ни могао с већом ревности корист Отечества и Рода мога бранити, него што је В. В. на конференцији 15-ог јуна. Обстојатељство ово оживотворило је и мене и народ српски пријатњејшим увјеренијем о непоколебимом, великодушном намјеренију всеавгустњејшег Государа Покровитеља утвр-

[1] *Држ. Арх*, К. К., 204, fol. 200.

дити благостојаније овога, всевисочајшем Престолу Јего Величества верношћу вечито привржepisнога народа".[1]

Међутим изгледи су били врло слаби за успех мисије Марка Ђорђевића.[2] Кад је још први пут отишао посланику с Давидовићем и Лазаром Тодоровићем, и том му приликом предали преведену декларацију, изручивши кнежев поздрав и поштовање, Рибопјер је оставио декларацију на страну, да је доцније чита, јер је био заузет другим пословима и као узгред стане говорити Милошевом изасланику да је приметио да кнез тежи за самовлашћем; да није добро да цео народ узме учешћа у државним пословима; наводио је као пример Француску и Енглеску да се види колико је сразмерно представника према становништву тих земаља, најзад то је воља Господара Императора, којој се Милош мора да покорава и да он, Рибопјер, добро познаје ту вољу као и уговоре који се односе на Србију.

Тек други пут, 8 јула, могли су се с њим опширније разговарати. Нашли су га баш кад је поправљао Портин пројекат хатишерифа и стану навaљивати да се у новом пројекту независна унутрашња управа земље овако стави: „независно унутрашње правитељство, које ће књаз и Совет по законоуставу земаљском отправљати." На посланиково питање, какви су то „законоустави", Марко Ђорђевић каже да се ти закони сад спремају и да ће бити поднесени рускоме министарству на одобрење. Рибопјер одговори да неће да зна за оно што не постоји, и султан не може ставити ништа у хатишериф за српске законе, Срби су његови поданици и он им законе издаје, кад пак они буду имали слободну унутрашњу управу могу радити како хоће.[3]

Заузимање дакле депутације да се тачка о Са

---

[1] *Дрэс. Арх.*, К. К., 192. 28 јун 1830. Милош Рибопјеру.

[2] Он је стигао у Цариград још 24-ог јуна, два дана доцније Давидовић је поднео рапорт Рибопјеру о његовом доласку и о садржини кнежеве декларације. *Дрэс. Арх.*, К. К., 204. 26 јун 1830. Рапорт Давидовићев Рибопјеру.

[3] *Дрэс. Арх*, К. К., 204. 14 јул 1830. Марко Ђорђевић Милошу.

вету стави у нови пројекат по Милошевој жељи било је без успеха. Посланик је остао при своме да „то никад неће потписати руски министар!“

Три дана доцније, 11-ог јула, Рибопјер прими Марка Ђорђевића у засебној аудијенцији да још чује и поверљиве кнежеве поруке. Прочитавши његова тајна упуства и пошто је саслушао „лепо и тихо“ усмена објашњења Маркова посланик му одговори да он не мисли о Милошу онако како је то њему растумачено и писано: све што је о Милошу казао Давидовићу и њему лично кад му је први пут дошао није казано ни у каквој злој намери, и уверавао је да и он и његова влада поштују кнеза Милоша, да му он лично жели свако добро, да је за њега „више радио него што је требало“ — алузија на конференцију од 9-ог јула у којој се заузимао за наследно кнежевско достојанство и о којој ће бити даље реч — да он као руски министар не може друго ни желети Милошу и Србији него добро, али не може се радити оно што је противно српском поданству и да га само саветује да се саображава назорима рускога министарства. Затим је прешао на Милошеве захтеве: чврсто покровитељство од стране Русије, зајам од 10,000.000 гроша, захтев да један руски агент и други људи дођу у Србију, и утврђено место за чување архиве. Он ће о свему томе јавити министарству, али ипак брзо пређе преко свију тачака дајући своје мишљење о њима: Милошу није потребно тражити чвршћу руску заштиту, пошто је већ и иначе има, мањ ако не мисли да начини уговор с Русијом, на што Русија не би пристала; трговачких веза између Русије и Србије нема да би се могло правдати шиљање руског агента у Србију; што се тиче других Руса, који би тамо дошли ради цивилизирања земље, то би се могло извршити; за чување архиве Милош може имати утврђен двор, али никако град као што би он хтео, Срби не треба да забораве, поновио је и овом приликом Рибопјер, да су Портини поданици. Како је Милош преко Марка Ђорђевића чинио питање о Савету као погодби, без које не би могао владати над

српским народом, Рибопјер му наложи да пише Милошу: да ако њему не буду по вољи уредбе, које ће се за Србију унети у хатишериф, и ако се не може примити да по њима влада, да ће доћи други на његово место који ће то моћи.[1]

Рибопјер не пропусти да и лично пише Милошу и да заокругли све што је казао његовом изасланику: он га је уверавао о своме неограниченом заузимању на Порти да што боље сврши српске послове и сажаљавао је што је Давидовићева усрдност у пословима учинила да се породи неспоразум између њих. Уз ово писмо посланик приложи трећи члан рускога пројекта хатишерифа да га Милош прочита, тврдећи да му се чини да је његово неповољно тумачење те тачке поникло због неправилности превода; али изјави у исто време да ће њена суштина, тј. одредба о Сенату, остати, и ако модификована, у свој снази; с друге стране кнезу остају одрешене руке да установи и Скупштину, пошто против ње ништа неће бити речено у хатишерифу, нити ће Порта моћи што протестовати, јер то спада у унутрашњу управу Србије.[2] Смисао ових порука и интимно мишљење посланиково види се најбоље из писма које је у исто време писао и грофу Неселроде: „Кнез Милош... ми пише, жури ме и гони преко својих депутата и изгледа да он мисли да само од мене зависи да се остваре сви његови амбициозни снови. Ја сам му одговорио лично а и преко депу-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 204. 21 јул 1830. Марко Ђорђевић Милошу.

[2] *Држ. Арх*, К. К, 192. 5 јул 1830 Рибопјер Милошу. Чинећи алузију на трећу тачку рускога пројекта хатишерифа Рибопјер вели ово: „из коей Вы усмотрѣть изволите что число депутатовъ ничѣмъ не ограничивается и что внутреннее управленіе дѣлами Сербіи предоставляется совершенно благотворному попеченію Вашему и Совѣта, слѣдовательно легко будетъ ввести всѣ исправленія и усовершенствованія, какія время и опытность покажутъ нужными, удобными и полѣзными". „Господинъ Давидовичъ, увлекаясь усердіемъ своимъ къ службѣ Вашей, доноситъ Вамъ напрасно и толкуетъ ошибочно многія мои слова; но чтобъ вѣрно передать продолжительный разговоръ слѣдовало бы объяснить смыслъ и разумъ онаго а не пересказывать буквально и изключительно нѣсколько изъ произнесенныхъ изреченій. Воля Государя Императора и трактаты пребудутъ неизмѣняемыми правилами всѣхъ моихъ дѣйствій". — *Id.* 11 јул 1830. Рибопјер Милошу. Оба писма послата уједно.

тата да је воља Њ. В. Императора, изражена у уговорима, једино и непроменљиво моје мерило и да све што могу пожелети Србији то је да добије хатишериф по пројекту који сам дао".[1]

II

Нови пројекат рускога хатишерифа, управо одговор на Портин пројекат од 5-ог јула, састављен на основи првобитнога рускога пројекта, био је дискутован 9-ог јула у Бебеку. На конференцији су били од Портине стране: реис-ефендија, бегликчи-ефендија и др. Депутати нису присуствовали конференцији и ако су то живо желели и тражили од Рибопјера преко Давидовића. Рибопјер се био решио да њих позове само на последње конференције, кад се буде дефинитивно утврђивала садржина хатишерифа. То је чинио поглавито из обзира према Портиним министрима, јер је Турцима било врло тешко гледати депутате на тако важним дипломатским састанцима, то је дирало и вређало њихово частољубље. На првој конференцији, кад су им депутати учинили поклон до земље, ниједан их од Портиних министара није ни погледао, нити одговорио на поздрав, нити их понудио да седну. Рибопјер није могао да трпи такво понашање, а ни Турцима да заповеди да учтивије поступају. И иначе депутати му не би били од користи. С Турцима требало је да се живо препире, ако се хоће до нечега да дође, а депутати нису смели то да чине; најзад њихово би присуство сметало Рибопјеру да с Турцима на свој начин дискутује. „Без вике и ружења, рекао је он Давидовићу, не може се с њима ништа учинити!"

Ова трећа конференција трајала је неколико пуних часова (од 11 час. пре подне до $7^1/_2$ часова после подне). Турци су пристали на слободу богослужења, али су тражили да звона не буду у Београду. Рибо-

[1] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* Constantinople. № 15.239. 5/17 јул 1830. Рибопјер графу Неселроде.

пјер је на то пристао с ограничењем да се и депутати питају. Он је био мишљења да се звона могу сасвим изоставити и само увести у хатишериф слободу богослужења по свима обредима источне православне цркве, те би се на тај начин изиграло Портино затезање. Њени министри тврдили су да султан као калиф правоверних не може стављати свој потпис на један акт где је реч о дизању цркава, звона итд. Ну најважније тачке дебате биле су: тачка о независној унутрашњој управи и о наследном кнежевском достојанству.

Пошто Рибопјер прочита тачку о унутрашњој управи, разговор се овако настави:

Реис-ефендија. А што ће да се ставља у хатишериф сва српска конституција? То није потребно. Доста је рећи да им се предаје унутрашња управа, пак како знају, онако нека се управљају.

Рибопјер. По вашем мишљењу тако је, ви бисте били ради предати све једном човеку као што предајете сву власт над пашалуком овом или оном паши. Но ми то не можемо, у нас треба да Порта призна све власти у Србији, оне ће држати равнотежу у народу.

Реис-ефендија. Добро!

Рибопјер. Први параграф ове тачке опредељује титулу поглавара српскога народа. Ви сте хтели да се зове *баш-кнезом*, но то би значило да уз њега има и других кнезова, а Срби су ради да признају само једнога у таквоме достојанству и право имају, и зато хоће да им се начелник зове *кнезом* а не *баш-кнезом*.

Реис-ефендија. Добро, нека буде!

Рибопјер. Други параграф исте тачке говори о шиљању дипломе, инвеституре, без задоцњења.

Реис-ефендија. Ту притешњавате Порту наопако, баш да је мора послати и без одлагања.

Рибопјер. То је ваша властита корист. Никад нећете имати немира у тој земљи, а и треба да вам је до тога стало да се тамо мир одржи. Видите она стоји на прекрети између вас, Русије и Аустрије,

знате да се сви таремо о њу, боље вам је држати је у миру и понешто јој уступити.

Реис-ефендија. Да, да, нека буде!

Рибопјер. Остале тачке овога параграфа говоре о кнежеву наследству, о плаћању за диплому, о Милошу Обреновићу и његовој породици.

Реис-ефендија. Добро, но за наследство је тешко. Султан је наследствен, како да дâ своје право другоме у Србији?

Рибопјер. То је ваша властита корист. Како јој је кнез наследствен, неће бити у њој буна, ви треба да се старате да одржите ту земљу свагда у миру па ма било и с пожртвовањем. Милош вам је веран и привржен, треба његову верност чиме да наградите.

Реис-ефендија. То би ви хтели да се у Србији постави наследство као у Русији, Енглеској и другим државама?

Рибопјер. То је ваша корист.

Реис-ефендија. Добро нека буде Милош кнез, нека буде после њега и његов старији син, но после смрти овога нека народ бира најспособнијег.

Рибопјер. На тај би начин биле изазване свађе око бирања, а из свађа може свашта изаћи. Чувајте, и опет вам кажем, ту земљу од буне и мутње.

Реис-ефендија. Ви све оснивате на уговорима, а уговори кажу да се народу оставља избор начелника. Дајте да у овој тачки испунимо уговор!

Рибопјер. Да, треба се држати уговора, но ја вам, као ваш пријатељ, саветујем, да у овој тачки испуните општу српску жељу, то ваш интерес тражи.

Реис-ефендија. Тако, нека остане Милош, нека остане његов старији син после њега, а после овога нека пређе достојанство на најспособнијег и опет из племена његова, но народ нека бира најспособнијег. Тиме ће се угодити и Милошевој верности и жељи народа и уговорима. При том и то да вам кажем, моћи ће доћи случај, да синови последњега кнеза буду малолетни, зар онда деца да управљају земљом и народом,

није ли боље и паметније и за земљу корисније да управља најспособнији од браће и сродника кнежевих?

Рибопјер. (Остављајући тај параграф). Нисмо раздалеко један од другога.

За отргнуте пределе посланик је одсудно изјавио да не може одустати од карте и границе, које је 3-ег јула предао Порти, да више не може одлагати ту ствар и да ће о томе писати цару. Та је тачка јасна, основана на уговорима и од ње се не може одустати, требало је да буде извршена месец дана после закључења Једренског Мира. Турци су ћутали, Нецип-ефендија примети само да оно што Срби траже износи 500 сахата места, на што му је Рибопјер врло оштро одговорио.

За данак и остало посланик је обећавао 2,000.000 гроша; Турци траже 2,500.000. Рибопјер је живо доказивао да Влашка двапут већа и богатија од Србије плаћа само 1,500.000 гроша. Суму коју је нудио представљао је као своју особито добру жељу да помогне рђавим турским финансијама.

Тачка о управи турских имања остала је као у првом пројекту и примљена је. За слободу трговине и подизање школа и болница посланик је пристао на турски пројекат, а да српска депутација буде у Цариграду пристали су Турци по руском пројекту.[1]

После ове конференције реис-ефендија је доказивао депутатима да треба да скину звона у Београду, наводећи као разлог да тамо живе везир, мула и Турци, и да се они и деца њихова не могу навићи на глас звона. Депутати одговоре, по упуству рускога посланика, да су звона дигнута по хатишерифу, који је издан према уговорима између Русије и Порте, и да се звона могу скинути само кад оба двора заповеде. Сем тога депутати су му представили, како би извршење ове Портине жеље било врло штетно и жалосно по српски народ, пошто би се у Београду, нај-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 204, fol. 215. — *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* 19(31) јул 1830. Рибопјер графу Неселроде.

важнијој црквеној општини у Србији, на тај начин укинула слобода богослужења.[1]

Подносећи извештај Рибопјеру, о овом захтеву Портином, Давидовић му изјави да депутати не би могли пристати на оно што је Порта нудила у последњој конференцији место наследнога кнежевског достојанства, јер они имају упуства да траже наследност с оца на сина. Међутим посланик одговори да је велики добитак што је Порта пристала и на то да Милоша наследи његов старији син, а после да народ бира кнеза из његове породице и да он не може даље ићи у тој ствари; да с тиме што Порта даје могу бити задовољни и Милош и Русија.[2] То је своје гледиште Рибопјер саопштио Марку Ђорђевићу 11-ог јула, кад га је оно био примио наручито да од њега чује тајне и поверљиве поруке које је донео из Србије.

III

Резултат првих тријух конференција био је врло велики за Србију; заузимање рускога посланика било је „крепко и умно;“[3] депутати су налазили да се он заузима „Строгановљевим тоном“, а тиме је све ре-

---

[1] *Дрэж. Арх.*, К. К., 204. 14 јул 1830. Рапорт Дим. Давидовића Рибопјеру.

[2] *Моск. Гл. Арх. Мин. Ин. Дѣлъ.* Архива Царигр. Посланства. Бујукдере 19/31 juillet 1830. Рибопјер Ливену. Концепт. Говори о дискутованом Портином контра-пројекту на последњој конференцији: „Le projet en question assure à Milosch la dignité princière pour sa vie durant et promet en outre de la reporter après sa mort sur son fils aîné, après lequel le choix de la Porte tomberait sur celui des membres de la famille Milosch qui en serait trouvé digne et qui réunirait les suffrages de la nation. Cette concession en quelque sorte spontanée de la part du sultan est d'accord avec les voeux de la Cour Impériale et par conséquent je ne me suis pas cru autorisé à insister sur l'établissement d'un pouvoir héréditaire tel que les députés serviens ne cessent de le réclamer, et je me suis borné à prendre acte de cet avantage personnel assuré au chef actuel. — Са стране, на маргини, написано је плајвазом: „Jamais la Cour Impériale n'a formé un voeu semblable et n'y a même consenti qu'avec répugnance.“ Ова је примедба несумњиво из познијих година и од лица које није тачно обавештено, јер се Русија није одупирала Милошевој наследности.

[3] *Дрэж. Арх.*, К. К., 204. 20 јул 1830. Дим. Давидовић Милошу.

чено. Било је очевидно да ће Порта пред оваким заузимањем морати пристати на руске захтеве. Међутим, поред свега тога резултата, Србима је остало још много да желе: о отргнутим пределима Порта се још није дефинитивно изјаснила, односно наследности кнежевског достојанства она је само делимично испуњавала српске захтеве. Главно је питање за њу било отргнути предели, она га је одлагала под изговором, да је Ћешаф-ефендија још у Србији и да од њега очекује извештаје па да по томе питању дâ одговор.

Порта је преко своје воље и послала тога комисара у Србију, и кад је најзад била принуђена да то учини, она му није дала никаквих позитивних упутстава. После састанка, који су имали с Портиним комисаром Марко Ђорђевић и А. Симић у марту, за Милоша је било јасно да га Порта само изиграва; уместо да се бави проучавањем граница Ћешаф-ефендија је седео у Београду, осуђивао српски поступак односно исељења јагодинских и других Турака, у опште све нове српске уредбе, чак је ишао дотле да се изражавао неповољно о неким Милошевим поступцима које је имао право оцењивати само везир, као београдски мухафиз. Овај последњи факат послужио је Милошу као згодна прилика да на свој начин представи Турчину неумесност његових поступака, објављујући му у исто време да с њим прекида сваку везу.[1]

Али после кратког времена Милош опет обнови односе с Портиним комисаром, на велику радост Ћешаф-ефендијину,[2] стање пак српских послова у Цариграду учинило је те су ступили и у ближа објашњења.

---

[1] Љ. П. Ненадовић, *Прилози за Српску Историју*, св II, стр. 29. 2 апр. 1830. Милош А. Симићу „...Отиђите и кажите Хоџа-ћану да га ја питам: ко је он и шта је он, те себи дозвољава поступке моје прогонити, као на пример за Турчина у Јагодини апшеног. Је ли га царство за то послало да истражује поступке моје, имам ли ја право што чиним или немам или да гледа куд су границе и да ми их по сили високајшег хатишерифа преда. Ако он не зна шта му је дужност кажите му да ја добро знам... И не само што сам овога Турчина као кривца приапсио, него и други, који му драго да је, па макар и он сам Хоџа-ћан био, само скривља ли као и овај Турчин што је, исто ће проћи као и он."

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 82. 14 апр. 1830. А. Симић Милошу.

Заиста, кад је Порта видела, крајем априла, да ће се српски послови морати што пре предузети, јер је Рибопјер на њу енергично навaљивао, она се реши да пошље нова упуства Ћешаф-ефендији и Хусеин-паши да отпочну озбиљне разговоре с Милошем односно отргнутих предела, да би према његовим одговорима могла знати колико се може надати попуштању. Питање о границама највише је притискивало душу Портиних министара и нарочити татари донели су упуства о томе везиру и комисару у Београд (29-ог априла 1830 год.).

Тим поводом, 1-ог маја, дођу Милошу у Пожаревац два турска чиновника, један од везирове а други од Ћешаф-ефендијине стране, позивајући га да дође у Смедерево на разговор односно послова у Цариграду. Ако Милош не би хтео да дође, комисар је имао наредбу да лично њему иде. Милош се одмах одазове позиву, али да не би трудио везира предложи из учтивости да везир пошље место себе свога сина Абдурахман-бега. Тако и буде. 5-ог маја Ћешаф-ефендија и Абдурахман стигну на каику у Смедерево, где и Милош дође. Сутра-дан отпочну преговори.

Конференција је отворена обичним турским церемонијама. Ћешаф-ефендија учини прво молитву за султаново здравље па затим изнесе на среду своје инструкције и упита, обраћајући се Милошу и његовим чиновницима односно граница: „Како иштете нахије, које су у другим санџакатима?“ Милош одговори: да их он не тражи, њих тражи онај, који је уговор с Портом закључио, он има само да их прими у име народа; затим изређа нахије, које се Србији имају предати. На то Ћешаф-ефендија одговори Милошу, да то нису шест нахија већ тринаест до четрнаест и стане му причати о царевој милости према њему и народу; да је царева жеља и заповест да се раја и Турци слажу; да се Турци не исељавају; да се карантини и звона укину; да се данак не плаћа одсеком; за нахије да се види како је право и понуди шест срезова место шест нахија. Помињао је пет-

наесто-годишњу Милошеву верност и службу Порти и позивао га да се о свему томе погоде, стављајући му у изглед нову царску награду. „Што си год добио, завршивао је Ћешаф-ефендија, добио си под покровом царевим у овој земљи!“ — „Од девлетске љубави и покрова његова да изађем, никаквим начином не желим, одговори Милош; али ствари, које су у хатишерифу записане да ће се дати, сад велите да се не дају све, и како то бива?! И дасте и не дасте! Овакове лакрдије могле су бити пре него што је трактат закључен, сада да ја нешто попуштам сви ће девлети [владе] а и милет [народ] мој рећи, да сам ја паре или што узео, зато знај да од руке ми не долази, нити могу оставити ни парче од назначених предела!“ Затим је говорио да не може скинути звона; да ће карантине укинути кад куге не буде, да их опет дигне кад се наново појави; да се Турци морају селити и нахије предати а данак одсеком плаћати. Исто тако за војску, односно које је Ћешаф-ефендија чинио примедбе, Милош је рекао да је она за полицијску службу. Све је то народно право, рекао је Милош, и он неће да дâjê право народу да се на њега пожали, он с народном штетом неће ничије награде, ни султанове, ни цара Николе: народ га је довољно наградио, а он султану не може учинити више услуга нег што му је већ учинио. Милош је био у опште врло непријатно дирнут кад је видео, како Порта тражи да изигра своје свечане обавезе и врло му је непријатно дошло комисарово наваљивање; разговор је у извесним тренутцима био врло жив, често се изметао у оштро препирање. Ћешафова наваљивања да одустане од смисла уговора и хатишерифа ишла су дотле да га је Милош питао: да ли је при себи и да није памећу померио?! Турчин опет истим тоном запита њега: по каквом праву Срби траже пределе „које је бунтовник и хајдук Карађорђе освојио био“ и по каквом праву гоне Турке с огњишта њихових! Милош одговори: Карађорђе „ако је био хајдук, хајдучки је и прошао, народ тражи своја права, која

су на трактатима основана".[1] „Ми смо с Хоџа-ћаном два дана српски дебатирали, писао је Милош депутатима у Цариград и још ми се од силног терања с њим глава разбистрила није, али сам га барем нагнао, те је признао да је он на муци, да види да је све овако и да тим цариградским дипломатима није најчистији посао. С тога ме је и молио да труд његов опишем да виде да он није крив, што се ми не дамо варати!"[2]

IV

Видевши да је Милош врло упоран, а налазећи се пред захтевима рускога посланика да се српски послови што пре отпочну, Порта заповеди везиру и Ћешаф-ефендији да се с Милошем врло поверљиво разговоре још једном о предмету о коме је била реч у Смедереву. Хусеин-паша, саопштавајући Милошу да је вољан састати се с њим односно ових преговора, изјави отворено, да је Порта послала Ћешаф-ефендију у Србију једино у циљу да види хоће ли он што попустити од уговора, те да се према томе понаша у преговорима с руским послаником. Везир и комисар дакле неће преговарати с Милошем односно српских послова, они ће му само тражити одговор на извесне Портине предлоге, које ће послати у Цариград.[3]

У поверљивом разговору који је Ћешаф-ефендија имао после овога с Милошем он је гледао да за наследно кнежевско достојанство Милош одустане од неких захтева, вероватно у питању о границама. Али труд је био узалудан. Милош је за наследност обећавао Порти само неограничену оданост, опоминући везира и комисара на своју дугогодишњу верност и услуге

---

[1] Писмо Ћешаф-ефендије Девлету о овој седници налази се у *Прилози за Српску Историју*, св. II, стр. 17. Милошев извештај депутатима о истој конференцији у *Држ. Арх.*, К. К., 204, под 8 мајем 1830; 14 мај 1830. Рапорт Дим. Давидовића Рибопјеру.

[2] *Држ. Арх*, К. К., 204. 8 мај 1830. Милош депутатима.

[3] *Држ. Арх.*, К К., 82. 30 мај 1830. А. Симић Милошу.

које је Порти учинио; он је даље доказивао да је од великог интереса за султана да нову кнежевину привеже за себе наследним кнежевским достојанством, најзад да је не само српски интерес него и Портин да наследством одстрани стране интриге, које би неминовно настале кад би се кнезови бирали у Србији.[1] Уз то је Милош додао важан аргуменат који је говорио у његову корист, он је обећавао богате дарове султану, везиру и Ћехаја-ефендији. Ускоро после овога поверљивог разговора комисару буде наређено да се врати у Цариград. Кренувши се на пут из Београда (26 јуни) Ћехаја-ефендија удари на Пожаревац те се с Милошем наново разговори о истоме предмету. Том приликом Милош је обећао султану хиљаду кеса поклона ако пристане на наследност.

По одласку комисарову Милош и даље продужи да ради код везира да се и он заузме за исту ствар. 24-ог јула имали су састанак у Топчидеру. Поред других мање важних ствари била је реч о наследству у којој Милош још једном понови све своје разлоге и сва своја обећања, доказујући живо потребу и корист коју ће и Порта имати кад он постане наследним кнезом Србије. 27-ог јула везир отправи извештај о томе у Цариград, напоменувши, по Милошевој жељи, да би добро било да султан покаже милост Милошу још и тиме што ће дати његовој породици у наслеђе мукаду Мачву. „Честити везир, писао је А. Симић кнезу, зацело нада се да ће цар ово његово представленије и молбу испунити и преправља се онда да вам се мало горди“.[2]

Милошу је изгледало да је врло близу циљу, моменат му је изгледао одлучан, требало је да се свом

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К. 27 сафера 1246 (5 авг. 1830). Абдул-Ахмет Ћехаја-ефендија Милошу, пише да странка Карађорђевића ради на Порти да јој се допусти долазак у Србију и да је он дао мишљење да се Карађорђевић повуче у неко склонито место. Из овога се види да је било разговора о Карађорђевој породици између њега и кнеза.

[2] *Држ. Арх.*, К. К, 82 30 јул 1830. А. Симић Милошу. — Из писма А. Симића кнезу Милошу од 5 феб. 1832 види се да је кнез у овоме разговору у Топчидеру највише успео за наследно кнежевско достојанство.

енергијом прионе на посао и да се рад свију оних који могу утицати на Порту усредсреди на наследност кнежевскога достојанства те да се извуче тако важна концесија. Портин комисар и београдски везир били су придобијени, они су управо били агенти Милошеви, нарочито Ћешаф-ефендија, преко кога је он чинио обећања не само султану, него и Портиним министрима. Требало је да и депутати помогну тај рад и он им препоручи брзо и енергично заузимање. „Употребите... сва средства, ударите главом на све капије," писао им је Милош. „Потражите приступ к бившем сир-ћатибу и садашњем силихтару царском,[1] цару обреците отпуштење дуга[2] и сврх свега још за знак признателности дар. Сир-ћатибу обреците...[3] исто и реис-ефендији, и коме год још за нужно нађете подајте. О овом се договорите с овде бившим хоџа-ћаном, Ћешаф-ефендијом. Човек овај превазишао је све, чему сам се од њега надати могао!..."[4] „Ако се неузможе придобити права наследственост а оно определително знајте, да нигда соизволити нећу, да избор у фамилији мојој бива и да сам семе неизбежимог раздора, међусобног гоненија и Бог зна какви безделија у племе моје посејем. Ово је материја тако пољатна да за излишње находим разграњавати вам умствованија моја о њој. Не, нигда се склонити нећу, да тако рећи сам нож наоштрим и деци и потомству мом оставим, да се њиме међу се кољу, а то би учинио како би пристао на установлениje или сам постановио, да избор кнеза у мојој фамилији бити има. А, ако је отступлениje моје условије без ког се наследственост кнежеског достоин-

[1] Овај је био онда љубимац султанов.

[2] Дуг од 500.000 гроша, за храну, купљену за рачун Порте 1829 г.

[3] Тачке су овако у самоме тексту.

[4] *Држ. Арх.*, К. К., 205. 4 авг. 1830 Милош депутатима. Милош је од прилике овако и везиру био говорио да је главно да се добије наследно кнежевско достојанство па ма то било и у другој породици, ну везир о томе није писао у Цариград, рекавши разложно, да ако султан коме дâ наследно кнежевско достојанство то ће само њему дати а не другоме, што у осталом и кнезу није било непознато. Упореди *Држ. Арх*, К. К., 82. 30 јул 1830 г. А. Симић Милошу.

ства народу овом придобити не може то драговољно отступам и отричем се сваког права, које би на то имао, пак нек се наследственост у другој фамилији, коју народ избере, постанови. Сад ми је све равно, или се за мене или за другог израдило само нек се изради.“

Наравно Милош је добро знао ако ће се наследство дати да ће се њему дати. Он је знао исто тако да много зависи од држања рускога посланика и гледао је да га учини што расположенијим да се и он за ту ствар заузме. Милош је нарочито гледао да Рибопјер заборави последњу затегнутост у њиховим односима. С тога, одговарајући му на његова писма, прелазио је преко ње површно, називао је неспоразумом и приписивао тобоже нетачном преводу рускога пројекта хатишерифа, најзад није могао да се нахвали држања посланиковог у српском питању. Милош је управо изишао насусрет Рибопјеровој жељи да се та ствар заборави, који је такође у истој намери приписивао неспоразум нетачном Давидовићеву преводу.[1] Депутати и Давидовић добили су налог да буду с послаником у што бољим односима, да му ласкају, како најбоље знаду.[2] Марку Ђорђевићу пак наложено је да изјави Рибопјеру, преко депутације, да Милош управо није тражио зајам, о коме је била реч између њих, кад му је саопштавао тајне његове поруке, већ да је тражио из смотрености гарантију Русије за зајам за који се нада да му неће бити потребан „да би Покровительници ново доказательство поднео, да народ српски ни у каквом случају другоме не

[1] *Дрэс. Арх.*, К. К., 192. 4 авг. 1830. Милош Рибопјеру. Примио је његова писма од 5/17 и 11/23 јула с приложеном копијом треће тачке пројекта хатишерифа.

„Копија ова совершено оправдава примечаније В. В. да је послани ми превод пројекта вашег, М. Г., неправилан био, а проче содержаније високопочитаемог писма В. В. от 5/17 јулија, довољно ме уверава о несовместности к сердечноме сожаленију моме пређе случившег се неспоразумија међу нами. Ја се блажим с ласкавом надеждом да је В. В. совершено уверено да моје намереније нигда није било увредити вас, М. Г., ког сам свагдар високопочитовао и који толико права имате и на моју и Народа Србског вечиту благодарност и признателност.“

[2] *Дрэс. Арх*, К. К., 205. 4 авг. 1830. Милош Давидовићу. — Милош депутатима.

прибегава и на другог не гледа, осим једино на свемогушчу избавительницу своју".[1] Милош се постарао да преко депутата докаже и Рибопјеру корист наследнога кнежевског достојанства као да он у то није уверен био. Разлози које је он за Русију износио били су од прилике исти који и за Порту: избор кнеза па ма то било у истој породици давао би маха бунама и интригама, које би поткопавале руски утицај у земљи, а наследно кнежевско достојанство учинило би да тај утицај на српску владу и народ буде непоколебљив; закони пак, који ће се у Србији израдити по саветима и одобрењу рускога министарства, одузеће кнезу могућност да крњи народна права и оставиће му одрешене руке само да добро може чинити; малолетства се не треба много бојати јер ће се туторство у томе случају предати Савету.

Најзад Милош је преко депутата доказивао Порти и посланику да је наследно кнежевско достојанство управо право српскога народа. Заиста није ли народу гарантовано право бирати себи поглавара, право које је добио својим заслугама за Порту? Зашто онда тај народ, коме султан оставља право бирати себи старешину, не би могао наслеђем обезбедити попуњавање престола? Полазећи с ове тачке гледишта народ је једнодушно закључио да наследно кнежевско достојанство буде у породици Милоша Обреновића и молио Порту и Русију да то његово решење потврде. Милошу пак остаје право примити се или не примити тога достојанства, али он нема право да иде против народног решења и да пристане на изборно кнежевско достојанство, које собом доноси беде и несреће, на које ни народ неће пристати.[2] У прилог својим захтевима Милош се поред ових разлога трудио да докаже Порти, да већ има наследних достојанстава у Турској. Тиме је хтео да обори разлог Портин, која је тврдила да сем султановог нема другога

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 205. 4 авг. 1830. Милош Марку Ђорђевићу.

[2] *Држ. Арх*, К. К., 205. 4 авг. 1830. Милош депутатима.

наследног достојанства и да према томе не може ни кнезу Србије учинити тај уступак.

Али су његови разлози били у овом случају сасвим слаби или боље ништавни. Примери босанских капетана, неких наследних паша и кнеза крајинског Перче (пре Карађорђева устанка) били су заиста слаби аргументи у корист наследности.[1] Босански капетани били су наследници само феуда, наследне паше сматране су од Порте увек као одметници, она је чекала само згодну прилику да може успешно повести рат противу њих, па да их прогласи за бунтовнике и уништи, као што је већ било непуну годину дана доцније са скадарским везиром. Крајински кнез Перча пак био је из породице, која је наследно држала мукаду Крајину под закуп (док је Пасван-оглу није узурпирао). И ако се може рећи да наследна достојанства нису новина у Турској Империји, имајући у виду наследност извесних паша, ипак је Порта била далеко од тога да призна то стање ствари.

Цивилна листа такође је привлачила Милошеву пажњу. Он је тражио у прво време да султан даде лично њему с наследношћу приходе од мукада, ђумрука — сем београдског који је држао везир — и скела као што је то некад било давато влашким кнежевима од султана.[2] После су приходи од Мачве и Крајине по рускоме пројекту, на што је и Милош пристао, били везани не за породицу Обреновића него за кнежевско достојанство, кнез би још уз то примао и у новцу из државне касе. Ови су приходи тражени као у циљу да се народу олакша плаћање у новцу.[3]

Али у последњем моменту Милош изненада одустане од свега тога[4] и затражи да депутати раде код

---

[1] *Дрэс. Арх.*, К. К., 205. 4 авг. 1830. Милош депутатима.

[2] *Прилози.* Давидовићев мемоар од 30 јан. 1830 год.

[3] У трећој конференцији од 9-ог јула Портини су министри били на ово готово пристали.

[4] *Дрэс. Арх.*, К К., 2 авг. 1830. Милош Рибопјеру. Тражи да се приходи свију мукада определе за издржање кнеза. — 4-ог авг. он пише депутатима да Рибопјер изостави ову тачку из свога пројекта.

Рибопјера да изостави из свога пројекта параграф којим се кнезу Србије дају приходи десетка Крајине (која је спорна), Мачве, ћумрука и скела у Србији, већ нека ти приходи иду у касу народну „а народ неће оставити књаза да оскудева.“ Ако би тај параграф остао, као што га је посланик саставио, вели Милош, онда би био „удобним поводом клеветницима опорочавати ме, да сам боље и боље струке прихода побрао и себи присвојио“.[1]

Сем ових упутстава односно наследности учињене су депутатима и друге важне поруке под утицајем извештаја о другој и трећој конференцији за хатишериф и о усменим обавештењима између Димитрија Давидовића и Рибопјера. Наиме Милош је радо примио посланиково обавештење да поред Сената и кнеза може и Скупштина да буде,[2] признавао је да Срби немају право тражити да се Фетислам сруши, пошто је постојао и пре Букурешког Уговора и правдао је свој захтев тиме што је мислио да је рушење Фетислама у интересу слободне комуникације између Србије и Русије, која је у ово време окупирала румунске кнежевине.[3] Најзад упорност с којом је Рибопјер говорио Порти односно отргнутих предела јако се допала Милошу; Шашит-пашина смрт пак само је појачала његово уверење да се у питању о границама неће „ни черте“ попустити. Заиста Рибопјер се као устручавао у својој опозицији односно Крушевца, који је Порта хтела на сваки начин тобоже томе паши да задржи; после смрти пашине тој уздржљивости није било више места.[4]

Међутим најинтересантнија су она упуства која су се тицала тачке пројекта хатишерифа, по којој Турци имају продати своја имања Србима или предати српској влади на управу и ући у градске гарнизоне, или се иселити из земље, изван тврдиња они се немају

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 205. 4 авг. 1830. Милош депутатима.

[2] *Ibid.*

[3] *Ibid.*

[4] *Ibid.*

ни у што мешати. То је јасно излазило из смисла Акерманске Конвенције и из хатишерифа од септембра 1829 год. Тако је та тачка стављена и у Давидовићев мемоар и у руски пројекат хатишерифа. Поред свега тога Милош је сумњао да ће Београд Србима припасти, њему је добитак те вароши изгледао невероватан и сумњао је да ће посланик успети да она остане Србима! Без икаквога другога повода сем своје сумње он пише ово депутатима: „Вама је познато да нам притјажаније Београда више вреди од читавог предела једног, на пример пазарског или старовлашког. По томе се и види колико би желателно било за Сербију да нама припадне Београд. Господин би посланик неоцењено благодејаније народу српском учинио, да поред насљедствености књажеског достоинства... и Београд Србима придобије.“ Према томе њима је наложено да се заузму код Рибопјера да тачку Акерманске Конвенције о збијању Турака у тврдиње примени „и да нам одржи варош београдску.“ Ако се у томе не би успело онда ништа не остаје до Срби да продаду своја непокретна добра у Београду и да се иселе у Топчидер. Од исхода овога питања зависило је да ли ће престоница бити пренесена из Крагујевца у Београд или Топчидер.[1] Да би добио београдску варош Милош је био готов да отпусти нешто од отргнутих предела и мислио је да би се Порти могао опростити без штете онај комад између Лима и планине, нешто у Староме Влаху а „и онај комад од села Извора, што преко оба Тимока прелази, који би нам и без тога тешко припасти могао.“ На тај начин Србија би изгубила 60—70 или нешто мало више села, али малих и незнатних, нека пак само од неколико колиба.[2]

---

[1] *Дрэс. Арх.*, К. К., 205 4 авг 1830 Милош депутатима. — Милош Дим Давидовићу.

[2] *Id.* 4 авг. 1830. Милош депутатима.

ГЛАВА XIV

ДЕБАТА О ХАТИШЕРИФУ ЗА СРБИЈУ

ЈУН—ОКТОБАР 1830 ГОДИНЕ

(СВРШЕТАК)

I — Повратак Портиног комисара из Србије. — Четврта конференција (24 јул). — Држање комисарово у питању о границама. — Пета, шеста и седма конференција (30 и 31 јул, 11 август). — Рђави односи између Давидовића и Рибопјера.

II — Забринутост депутата. — Чврсто држање Рибопјерово према Турцима. — Портин комисар Милошев агент. — Порта даје наследност Милошу. — Последње примедбе депутације на хатишериф.

III — Варош Београд и исељење Турака. — Потплаћивање и последње дискусије о хатишерифу. — Последња конференција (27 септембар). — Султан одобрава садржину хатишерифа (3 октобар). — Одлазак Портиног комисара Лебип-ефендије у Србију (11 октобар).

IV — Резултат мисије Ц Рајовића и А. Петронијевића у Петрограду.

I

Дошавши у Цариград Ћешаф-ефендија је стао врло живо радити у корист наследнога кнежевског достојанства: обишао је био све Портине великодостојнике, причао им о Милошевој верности и привржености, обећавао у новцу богате награде и саставио врло повољан мемоар султану о својој мисији у Србији. Ну и ако је био ревностан Милошев агент, он је ипак радио обазриво и смотрено. Очекујући да придобије озбиљне помагаче у овој ствари, Ћешаф-ефендија је у питању о границама остао, пред депутатима, упоран, исто тако и на конференцији, која је држана између Рибопјера и Портиних министара односно отргнутих предела. Заиста

ускоро после његова доласка држана је четврта конференција (24 јула), којој је и он присуствовао. Предмет преговора били су отргнути предели, и Порта је нудила Србима: Црну Реку, Гургусовац, Ражањ, Параћин и Лозницу с Липницом, дакле нешто више од половине онога што Срби траже.[1] Посланик није на ово пристао, наводећи као разлог, да ако је право да се то Србима уступи, онда је право да им се и остало врати. Присуство Ћешаф-ефендијино није ни у колико олакшало преговоре. Упитан за границе он одговори да их нико тачно не зна, јер су их час држали Срби а час Турци. Најзад је решено да Порта упита депутате, да ли су задовољни с оним што ће Порта дати. То им је питање учињено на Порти 26-ог јула; они изјаве да на то не смеју дати свој пристанак, пошто су то само делови отргнутих предела и молили су да Русија и Порта пошљу своје комисаре, да извиде, како стоје ти крајеви, уверени да ће и они потврдити да је Србима заиста припадало оно што траже. После конференције султан је покушавао да докаже посланику тешкоће око граничног питања, хотећи да се цела ствар изнесе цару на решење, али је Рибопјер умео да докаже да би тај апел био узалудан, пошто није било озбиљних аргумената којима би могло бити оправдано одступање од уговора.[2]

---

[1] По списку депутатском у отргнутим пределима било је 907 села с 31.026 домова У пределима пак које је Порта нудила било је 478 села са 16.738 домова.

[2] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* 5(17) авг. 1830. Рибопјер кнезу Ливену. „Par suite de ce refus le Sultan m'a deux fois dépêché Ahmet-pacha, pour me remettre sous les yeux les difficultés majeures que présentait la restitution intégrale des 6 districts, telle que les Serviens la demandent, et pour me prier de consentir que la décision de cette question soit remise à Sa Majesté Impériale; que le Sultan, habitué à la magnanimité de l' Empereur, voulait de nouveau invoquer ses sentimens généreux dans une circonstance dont dépendait peut-être la tranquillité de cette partie de son Empire. Je m' empressai de répondre, que trop pénétré de mes devoirs, je ne me refuserais certainement pas à cet appel à la loyauté de mon Souverain, mais que ne prévoyant ni les mêmes obstacles, ni les mêmes dangers, je devais supplier le g-d Seigneur de me fournir lui-même des arguments pour appuyer sa demande, puisqu'autrement je risquais de ne pas répondre à la confiance qu' il voulait bien me témoigner. C'était un avertissement franc que je devais à Sa Hautesse."

Пета конференција за дебату хатишерифа била је 30-ог, шеста 31-ог јула, а седма 11-ог августа.

За пету и шесту, од којих је свака по неколико сахата трајала, казао је Рибопјер Давидовићу да је пристао на ове тачке:

1) Да се звона у Београду скину.

2) Да Милоша наследи његов старији син Милан, а после да народ бира кнеза у породици Обреновића.

3) Да руски и турски комисари омеђе Србију, онако како је она била при закључењу Букурешког Уговора. 5-ог августа Рибопјер је писао својој влади да одреди официре за тај посао.[1]

4) За унутрашњу управу Порта да држи савет, па што буде закључила да јави посланику.

5) Одређивање данка да се изврши кад комисари одреде границе.

6) Турска приватна имања да се морају продати Србима у року од године дана.

За остале тачке Турци су пристали по жељи посланиковој. Они су се опирали живо, нарочито односно граница. Нико није смео узети на себе одговорност да у овоме питању попусти, да не би пао у немилост код султана. Најзад капудан-паша, султанов зет, који је такође присуствовао конференцијама, прими на себе да ову ствар сврши. Заиста Рибопјер се није дао умолити, он је све захтевао по уговорима, и тражио у четвртој конференцији да у писменој ноти Турци изложе разлоге из којих не дају све, већ један део. „Ја овде, рекао је он, немам силе натерати вас, но мој Господар има и знам да ће негодовати, кад дозна да једанаест месеца нисте испунили што сте обећали испунити за месец дана". „Признао је, вели Давидовић за Рибопјера, да га и они (Турци)

---

[1] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* 5(17) авг. Рибопјер кнезу Ливену: „Pour ce cas j'ose supplier Votre Altesse de vouloir bien donner les ordres nécessaires pour le choix et l'expédition des officiers auxquels ce travail pourrait être confié. C'est aussi du ministère qu'ils devraient recevoir leurs instructions, qu' il faudrait baser sur les renseignements que M-r le conseiller privé Rodofinikine possède sans doute sur l'étendue et les frontières de la Servie en 1811 et 1812, d'autant plus que les députés serviens ne cessent d'en appeler à son témoignage, comme à celui de M-r Nédoba."

доста пута својим основаним разлозима доведу у незгоду, да не може да мрдне и да се управо збуни, и онда стане виком на њих те ућуте сиромаси".[1]

Како су Портини делегати у петој конференцији почели одступати од свега што је пређе утврђено, нарочито од наследства старијега сина кнежевог, Рибопјер их је натерао да држе записник о свему што буде уговарано.

За конференцију од 11-ог августа Рибопјер је само толико казао Давидовићу, да Турци не могу ставити у хатишериф права унутрашње управе, но да ће на то дати особити ферман. На тој конференцији Турци су изјавили да и султан пристаје да питање о границама реше комисари.[2]

На Давидовићеву примедбу да би било добро да се и тачка о унутрашњој управи унесе у хатишериф, пошто је на уговорима основана, Рибопјер, очевидно рђаво расположен, одговори срдито да то не може да буде. Мало затим, кад му Давидовић представи како би се требало заузети за наследно кнежевско достојанство, Рибопјер плане и Давидовић га је видео гњевног какав поодавно није био: „Ето нельзя! Es kann nicht sein! On ne peut pas! Il ne se po fare! Да ли вам је довољно на четири језика то да знате?!" Затим је пребацивао Давидовићу његово наваљивање; што му пише без његове заповести; пребацивао му неблагодарност Срба и да ће свршити српске послове како зна и по вољи свога императора, а Срби морају примити с благодарношћу оно што им он изради.[3]

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 207. Рапорти о овим конференцијама. — *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* 5(17) авг. 1830. Рибопјер кнезу Ливену.

[2] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* 20 август (1 септ.) 1830. Рибопјер кнезу Ливену.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 207, fol. 106 verso. 13 август 1830. Дим. Давидовић Милошу. „За чѣмъ же пишете ко мнѣ без приказанія, нехочу слушать ни васъ ни депутатовъ, ни депутатовъ ни князя Милоша, вы мнѣ наскучаете, я знаю волю моего Государя и уговоры наши, вы всуе трудитесь чтобъ я васъ слушалъ, вы Сербы люди непризнательны и дикіе, я мучусъ за васъ какъ чортъ а вы безпрестанно не довольны, ежели-бы я отое могъ предвидѣть с начала еще я просилъ бы Государя, чтобъ другому кому вручилъ дѣла Сербовъ, я вамъ послѣдный разъ объявляю, должно быть такъ, какъ я въ послѣднемъ разговорѣ уговорилъ съ отоманскимъ Мини-

Видевши га у толиком раздражењу Давидовић је молио да допусти да му дође Марко Ђорђевић. „Нек се прошета ако хоће нећу ни њега боље примити и с њим ћу за пет минута бити готов:. Нећу да слушам ни вас, ни Марковића (sic!) ни Лазара [Теодоровића] ни ђаво да вас зна како се ви све зовете!“ Давидовић се најзад усуди да га још упита за обећања која би требало учинити Портиним министрима за наследно кнежевско достојанство. „Настојте, ја нећу да знам о томе, држите се заповести кнеза Милоша, идите, молим вас, не узнемиравајте ме!“ Па оде на једна врата у другу собу, а Давидовић на друга напоље![1]

Милош и депутати приписивали су ову напраситост Рибопјерову томе, што је депутација послата у Петроград. Истина он до овога времена то није дао осетити, али је сад у толико био раздраженији. Шиљање депутације он је управо схватао као тужбу противу себе, пошто је она у главноме имала да изнесе руској влади ток преговора у Цариграду, који нису били ни отпочели у правоме смислу. Сем тога Рибопјер је у принципу осуђивао шиљање депутације, јер томе није било време. Заиста за Русију није било згодно примати депутацију Портиних поданика и српскога кнеза, то је могло бити само после свршених послова. Посланику исто тако није било право што Милош преко њега није тражио допуст за пут у Петроград, него преко депутације. „Жалите се министарству на мене што вас не слушам, рекао је Рибопјер Давидовићу приликом горње сцене, жалите се, ви знате пут за Петроград!“

II

Такво држање посланиково, у моменту кад се имала да изврши дефинитивна редакција хатише-

стерствомъ. Я кончу дѣла ваши, и тогда позову депутатовъ и вы должны принять ихъ какъ благодѣяніе из рукъ моихъ въ мѣсто рукъ Государскихъ! Не теряйте временьи съ доказываніями, не хочу слушать, не говорите, нестойте, поѣзжайте!...“

[1] *Држ. Арх*, К. К., 207, fol. 106 verso. 13 авг. 1830. Дим. Давидовић Милошу.

рифа, јако је забринуло депутате, управо бацило их у очајање. Рибопјер нити је допуштао да му иду, нити да му писмено излажу своје гледиште. Слабо су пак били посвећени у детаљан ток преговора. Изузевши прву конференцију, на којој су били неко време, више никад нису позивани и морали су се задовољавати мање-више кратким извештајима које је Рибопјер усмено саопштавао Давидовићу.

Међутим ова Рибопјерова изопаченост није ништа шкодила пословима нити је његова ревност била умањена: он је енергично наваљивао на Порту да се Србима дâ све што се могло тражити по уговорима; у свима конференцијама он је био исто онако крут и упоран као и у првој, и баш с тога су му непријатно долазила Давидовићева наваљивања; за њега она већ нису била знак усрдности и оданости пословима, већ покушавање да се на њега утиче, као да он не зна упуства министарства и своје посланичке дужности.

Ћешаф ефендија, који је опет био у непрестаном договору с депутатима и у преписци с Милошем, радио је у ово време енергично на наследству, он је био придобио готово све министре на Порти, нарочито бегликчи-ефендију, који је доцније у овоме звању и у звању реис-ефендије учинио највеће услуге српској ствари. Наравно требало је придобити и султана. У договору с депутатима Ћешаф ефендија обећа султану преко сир-ћатила за наследно кнежевско достојанство 500.000 гроша у признаници, коју је суму Порта остала дужна Милошу и 300.000 гроша у готову новцу.[1] И ако су дарови и обећања кнежева расположили Порту и султана да подари Милошу наследност, нема сумње да су политички разлози — да би се Милош и нова кнежевина створена силом околности што боље привезали Порти — били исто тако од јаког утицаја, те је најзад Милошева жеља била испуњена.

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 205. 14 авг. 1830. Марко Ђорђевић Милошу.

За овако повољан свршетак питања о наследству депутати су чули у време кад су још били под утиском последњих Рибопјерових испада и у недоумици шта да раде кад им не допушта нити да му иду нити да му писмено јављају и излажу своја гледишта. Депутатима је ову пријатну вест саопштио на Порти бегликчи-ефендија, 25-ог августа, изјавивши да ће за границе бити послат у Србију Портин и руски комисар да их прегледају и одреде. Не смејући да иде Рибопјеру Давидовић похита Франкинију да га о томе извести. Ну за драгомана рускога посланства то није била новост: он каже Давидовићу да је Рибопјеру то познато и да је Порта већ предала посланику копију хатишерифа. Франкини му чак саопшти и садржину тога акта, Давидовић га препише и одмах пошље Милошу, честитајући му испуњење народних жеља (27-ог авг.).[1] Тек 1-ог септембра саопштио је Рибопјер Давидовићу исти акт, који се претварао као да ништа о томе не зна.

И ако је у главноме хатишериф одговарао народним жељама, ипак је Порта била изоставила у њему неке дискутоване чланове, неки су пак били рђаво стилизирани. Услед тога, сутра-дан, Давидовић, у договору с депутатима, поднесе Рибопјеру извесне примедбе, односно допуне, у дванаест тачака. Наиме у томе дефинитивном пројекту хатишерифа није било члана о српској депутацији у Цариграду, о београдској царинарници, о оружаној полицији; члан о исељењу Турака био је нејасан, у члану у коме се говорило о збацивању саветника без велике кривице ушло је некако да се не могу збацити без какве кривице *противу Порте* и депутати предложе да се допуни са још и: *против народа и кнеза*. Тражили су даље да се изречно напомене да Срби могу носити одело и начин одела који им се свиди; да зидају цркве и манастире и да се једним чланом отежа насељавање аустријских поданика у Србији, наро-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 207, fol. 115. 27 авг. 1830. Дим. Давидовић Милошу.

чито у Београду.[1] Била је бојазан да сви трговачки односи не падну у њихове руке. Друге су примедбе Давидовићеве од мањега значаја и важности.

Ма како изгледала неважна тачка о ношњи, она је у ово време имала свој значај. На састанку с Милошем Ћешаф-ефендија је протестовао поред осталог и против „френкског одела", у које је Милош био одenуо сто педесет младића, који су се припремали за државну службу. На примедбу кнежеву, да и сам султан заводи исто одело и да га носи и он сâм, комисар, Ћешаф-ефендија одговори: „Он је цар и може то чинити, ви сте раја, ви не треба то да чините, јер је то противно вери турској и господарствености султановој!" У главноме Рибопјер је усвојио депутатске примедбе. Односно преступа саветника против државног поглавара био је противан да се та примедба износи Порти, пошто би, у случају да се она прими, кнез био и тужилац и судија. Услед тога Давидовић замени свој додатак: *против народа и кнеза* са *против уређенија земаљских,* што је заиста и ушло у хатишериф. Односно одела и начина ношње Рибопјеру је изгледало излишно уносити такве одредбе у хатишериф, а цркве и манастире смеју Срби и иначе подизати. За аустријске и друге стране поданике Рибопјер је препоручивао толеранцију, јер се Порта због „господе Срба" не може завађати с другим државама с којима има уговоре. Том приликом (2-ог септ.) Рибопјер је саопштио Давидовићу и копију берата на наследно кнежевско достојанство. Ни посланик ни Давидовић нису ништа нашли да замере томе акту.[2]

Тако је најзад била свршена дефинитивна редакција хатишерифа. Од тачке у првобитноме рускоме пројекту о унутрашњој управи — која је била изазвала онолику запетост у почетку — остао је само постулат да ће чланови Савета бити доживотни, без даљих уставних одредаба. Али то је било довољно: Милошево ограничење је свршени чин.

---

[1] *Држ. Арх*, К. К, 205, fol 106.

[2] *Држ. Арх.*, К. К, 207. 20 септ. 1830. Дим. Давидовић Милошу.

III

Вест да је Порта признала наследно кнежевско достојанство „јемство постојане тишине“ изазвала је велику радост код Милоша и одушевљење у земљи.[1] Изјављујући депутатима своје задовољство на успесима, он им је нарочито препоручио да се још заузму да београдска варош остане Србима. Увек је код њега била слутња и зебња као да се Турци неће склонити да се из Београда иселе и мислио је да их треба нарочито за ово обавезати и придобити. Сем тога томе је његовом подазрењу ишло у прилог што тачка о исељењу Турака и о продаји имања у редакцији хатишерифа, који му је Давидовић послао, није била јасно стилизирана и излазило је да Турци могу имати у Србији непродатих имања. Још последњи пут он је развио депутатима своје гледиште на важност вароши Београда по Србију, или ако се он не добије оно бар да се изради допуштење да Срби населе варош у Топчидеру. Иначе ће удаљени од те најважније тачке према Аустрији остати у положају у коме се налазе Црногорци удаљени од мора. Трговина и богатство биће у рукама аустријских поданика, београдских Јевреја, Цинцара, Грка и других странаца, који ће се богатити на очи Срба. Услед тога Милош је опуномоћио депутате наново да се уступи што од отргнутих предела, да се Портиним министрима у договору с Ћехаф-ефендијом подели по милиона гроша у име мита, сем онога што је обећано за наследно кнежевско достојанство, султану пак такође за Београд засебно да се обећа још 200.000 гр. па чак и више. „Ласно ћемо, писао је Милош, надокнадити кад оне скеле, кад трговина у рукама нашинаца буде.“ Том приликом заповеђено је депутатима да исплате за султана 300.000 гр. у готову за наследно кнежевско достојанство и да предаду још признаницу од 500.000 гр. за храну предату у Ви-

[1] Татарин Богдан, који је пошао с копијом хатишерифа и писмом Давидовићевим из Цариграда 27-ог августа, јахао је невероватном брзином и стигао је у Крагујевац 1-ог септембра у ноћ.

дину 1829 године.[1] Да настану у истоме смислу код Рибопјера и да гледају да „сморе“ његову љутњу „прилепчивом снисходителношћу“ због шиљања депутације у Петроград. Ако у томе не успеју, они ће му се тиме бар осветити „намучивши га.“ Ну Милош је био уверен да он на Србе „на сироте росијске“ не може мрзети!

Чим су добили те поруке депутати се одмах даду на посао. 17-ог септембра Давидовић изнесе Рибопјеру зебњу Милошеву због вароши око градова и посланик се чудио тој сувишној смотрености, јер је њему изгледао члан о исељењу Турака из вароши врло јасан и тврдио је да га нити он, нити Турци могу другојачије тумачити, и да би ово ново цепидлачење Порта сматрала као пркос. Ну најзад на Давидовићево наваљивање пристане да се тај члан исправи онако како депутати хоће.[2] Наравно, како су вароши имале припасти Србима по уговорима, посланик је био противан да се султану и Портиним министрима чине обећања на која је кнез депутацију опуномоћио. Он је чак саветовао да и суме, које ће се раздати султановим великодостојницима, буду умерене[3] и да се не даје ништа док се послови не сврше изузев признаницу на 500.000 гр.

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 205. 3 септ. 1830. Милош депутатима.

[2] *Држ. Арх.*, К. К, 205, fol. 105. Пројекат Дим. Давидовића: „Да би издејствовали да престану могућна кињења између Турака и Срба и да би се обезбедило, у напредак, спокојство у Сербији, први продаће своја имјенија, ког им драго имена била и гди год се налазе изван тврдиња земље исте, Србима за годину дана, и по правичну цену, која ће се утврдити посредством комисара тога ради именовани. А цена добара Турака, који не би ји за речено време продали, почем се определи посредством исти комисара плаћаће Срби заједно с данком хазни београдској, која ће ју на своје време вручавати надлежним притежатељима. Срби неће се мешати у тврдиње царске, које ће чувати Турци, који се неће мешати изван зидова њини. Како ови тако и сваки други Турчин неће се постановљавати у Сербији без соизволенија правитељства српског, које са своје стране неће препјаствовати турским купцима продавати своју робу на вашарима земаљским.“

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 205. 19 септ. 1830. Рибопјер Дим. Давидовићу. „Чтоже касается до предполагаемой раздачи Турецкимъ сановникамъ денежныхъ суммъ, сіе до меня не касается, и я ограничиваюсь однимъ замѣчаніемъ что хотя и считаю подарки сіи приличными, но поелику дѣло о наслѣдственности княжеской заключается подъ покровительствомъ Россіи, то полагаю что оные должны быть самые ограниченные.“

коју могу дати, јер им и иначе неће бити плаћена. И ако су се депутати држали савета посланикова да ништа не обећавају за вароши градске, специјално за Београд, они су мислили, да ће паметније бити држати се савета драгомана рускога посланства, Франкинија, који им је саветовао потајно, да се Турцима „гурне“ нешто пре саме конференције у којој ће бити реч о тачкама које је Давидовић предложио да још уђу у хатишериф.[1] Резултат је био изванредан. Бегликчи-ефендија, примивши хиљаду адлија и 10.000 гроша у хаирлијама, препоручи депутатима да пре конференције предаду реис-ефендији 20.000 гроша, што буде и учињено. Бегликчи-ефендија овако задобијен чак је препоручио депутатима да придобију Рибопјера да на конференцији наново отпочне дискусију тачке о звонима, по којој их неће бити у Београду. Извештен о томе Рибопјер изнесе Порти 20-ог септембра своје примедбе на њену редакцију хатишерифа. То је била претпоследња конференција, у којој је била реч о оружаној полицији, сталној српској депутацији у Цариграду, о збацивању саветника, београдском ћумруку, исељавању Турака који не припадају гарнизонима и о звонима у Београду.

У дискусији ових тачака Портини су министри показали врло много добре воље: само је питање о гарнизонима и ћумруку остало одложено; за звона је уговорено да се не ставља у хатишериф нити да звоне, нити да не звоне, те су тако ћутке одобрена. 21-ог септембра Порта одговори Рибопјеру преко Франкинија да пристаје на тачку о исељењу Турака у свој њеној општирности, али да питање о београдском ћумруку остаје да се реши на конференцији, која је била заказана за 25-ти септембар. Депутати су дознали поверљивим путем да главна сметња у овоме питању долази од Хади-ефендије, ћехаја-бега, који је у Акерману закључивао конвенцију с Руси-

[1] *Држ Арх.*, К. К., 205. 24 септ. 1830. Л. Тодоровић Дим. Давидовићу. — *Id.* 207. 20 септ. 1830. Давидовић Милошу. — М. Петровић, *Финансије и Установе*, I (друго изд.) стр. 511—515.

јом. Он је тврдио да ђумрук не припада народноме данку, и да треба да остане у рукама београдског везира. Рибопјер је готово био склоњен да попусти. По савету Франкинија и бегликчи-ефендије депутати предаду Хади-ефендији рано ујутру на сам дан конференције 20.000 гроша и тако га придобију да не затеже у овоме питању.[1]

27-ог септембра речено је депутатима на Порти да су српски послови свршени и да остаје још да се добије султаново одобрење, односно београдског ђумрука пак да ће се цена мењати сваких седам година. Заиста тога дана била је конференција Портиних министара у којој је начињен султану извештај. 3-ег октобра султан врати тај извештај са својим пристанком и бегликчи-ефендија одмах саопшти ту вест депутатима, који су с великим нестрпљењем очекивали одговор султанов.[2] Пошто су депутати изјавили своју и кнежеву захвалност бегликчи-ефендији, он их упути да то исто учине и реис-ефендији. Већ при изласку дочекао их је најстарији момак реис-ефенди-

---

[1] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* Constantinople, 16.267. 6(18) окт. 1830. Рибопјер грађу Неселроде. Јавља да је пре десетину дана имао конференцију о српским стварима: „Les deux points auxquels j'avais dû renoncer sur les vives instances des ministres ottomans savoir l'hérédité dans la famille Obrénovitch et le droit de faire sonner les cloches à Belgrade, comme dans le reste de la Servie venaient d'être concédés aux députés serviens, lesquels autorisés par leur prince les ont obtenus moyennant une offrende de $\frac{300}{m.}$ piastres qu'ils ont promise au Grand-Seigneur, l'abandon d'une réclamation de 400 et tant de mille piastres, pour fournitures prélevées sur le pays pendant la guerre et des dons de moindre valeur à Mustafa et à chacun des membres du ministère.“ Међутим ефендије су покушале да представе те концесије (ces concessions trop chèrement achetées) као да су их на његов захтев учинили и тражили да се он покаже попустљив у питању београд. царинарнице, што се тиче њеног урачунавања у данак Рибопјер није пристао, најзад се погоде que ces droits seraient accordés pour un terme de quelques années и ако се за то време приход царине повећа за толико ће бити и данак повећан.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 205 и 207. Писма од 9 октобра 1830 и др. Бегликчи-ефендија је назначио ова лица за награду, кад се поднесе берат и хатишериф султану на потпис: сир-ћатиба, силихтара и башчаходара султановог. Кад се сврше послови: сераскер-пашу, кајмакам-пашу, ћехаја-бега, реис-ефендију, бегликчи-ефендију, ахмеџи-ефендију, секретара реис-сфендијиног, секретара бегликчи-ефендијиног, драгомана Портиног. Сва су ова лица узела учешћа у конференцијама с Рибопјером. — За новац раздат депутати су дали менице за Беч. Банкар кнежев у Цариграду био је Никола Стерија. — Испор. М. Петровић, *Финансије и Уставове*, I (II издање) стр. 511—517.

јин, који успут рекне Алекси Петропулу тумачу српске депутације: „ако ће чорбације што реис-ефендији давати, заповедио је... мени да предаду.“ Изишавши пред ефендију депутати му изјаве благодарност и похвале његову мудрост, уверавајући га да ће српски народ славити у својим историјама високо његово име. „Ово му буде врло мило, писали су депутати Милошу, али све погледаше да му се што, као и пређе даде, будући је сирома човек“. —

Истога дана, 3-ег октобра, хатишериф је био послат султану на потпис. Ново нестрпљење код депутата. Бегликчи-ефендија није хтео да им саопшти копију хатишерифа докле га султан не потпише, пошто није било немогућно да он у последњем тренутку не учини неке измене. Најзад 8-ог октобра бегликчи-ефендија им преда копију оригиналнога хатишерифа: султан није учинио никакве измене.[1]

Депутати су мислили да ће бити потребно да се хатишериф и берат — јер сем тога што је наследност дата хатишерифом издата је на то и диплома (берат) Милошу — пошљу рускоме министарству на одобрење. То је изгледало природно, а чинило им се да би и сам хатишериф имао више важности. Али Рибопјер одговори да је то непотребно, довољно је што ће га он, царев представник и пуномоћник, видети и одобрити. Сем тога за шиљање тих аката у Петроград требало би изгубити два месеца.[2]

Тако су српски послови били свршени изузев пи-

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 207. 9 окт. 1830. Дим. Давидовић Милошу:

„Слава Богу, Слава вамъ,
„Туртукай взятъ и я тамъ.“

Писао је на кратко Суваров Екатарини кад је освојио Туртукај, и ја восклицавајући:

„Слава Богу, Слава и Вам
Дела Србска реши Султан

највећом и неописаном радошћу јављам Вашој Светлости да су сушчествена дела србска и ваша решена и подписана султаном“ etc. — *Држ. Арх.*, К. К., 205. 9 окт. 1830. Депутати Милошу.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 207. 20 септ. 1830. Дим. Давидовић Милошу.

тања о границама и о данку, која су стајала у тесној вези једно с другим. Портин комисар, Лебип-ефендија, који је требало да пође у Србију 11-ог октобра, да однесе хатишериф и берат, имао је за задатак да с Коцебуом, комисаром, кога је руска влада одредила са своје стране,[1] омеђи границе и да се онда и данак пресече.

Ускоро, у другој половини октобра, отишао је из Цариграда Рибопјер који је толико допринео срећном свршетку послова, на његово место постављен је добро познати већ саветник посланства Аполинарије Петровић Бутењев.

IV

Мисија Цветка Рајовића и Аврама Петронијевића остала је без утицаја на резултат српских послова у Цариграду. Они су стигли у Петроград тек 1-ог септембра[2] кад су преговори у Цариграду, изузев незнатне детаље, већ били свршени. Узрок томе позноме доласку било је издржавање карантина у Влашкој и Русији. Међутим Рајовић и Петронијевић нису могли одмах ни предузети послове због којих су били послани. Граф Неселроде још није био приспео из Немачке, куда је био отишао због лечења. Прва њихова посета била је Родофиникину, управнику Азијског Одељења. Од њега су тада чули срећан исход преговора у Цариграду, и да се Порта склонила и на наследно кнежевско достојанство. Међутим он им обећа своју помоћ ако им где буде затребала, што

---

[1] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* Constantinople, 7457. 6-ти септ. 1830. Неселроде Рибопјеру. Јавља да је за ограничавање Србије одређен капетан Коцебу и одобрава му се енергично држање у питању о границама: „Quant aux limites des districts à restituer par la Porte, S. M. I. ne peut qu'approuver la persévérance que vous avez mise. Monsieur, à faire prévaloir préférablement à tout autre moyen d'accomodement celui de l'envoi d'un commissaire russe sur les lieux pour agir en qualité de médiateur entre les démarcateurs des deux parties."

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 189. 5-ти септ. 1830. А. Петровијевић и Ц. Рајовић Милошу. „Овде смо, хвала Богу здраво 1-ог ов. месеца приспели и становимо се у трактир Варварина."

је било врло важно јер су српски послови спадали у надлежност Азијског Одељења.[1]

Депутати су изашли пред вице-канцелара тек 24-ог септембра. Пријам је био врло срдачан. Прочитавши Милошево писмо, и пошто су му Аврам и Цветко одговорили на питање како је кнез, граф Неселроде им више пута понови да су император и руско министарство врло задовољни дотадашњим кнежевим радом, да император не жели друго до да Милош буде потврђен за наследнога кнеза и да ће се све учинити да се жеља његова и народна испуни и да се њихова будућност обезбеди. Односно питања о границама које је било од толике важности по Србију добили су најлепша уверења: цар је био одредио капетана Коцебуа за комисара, који ће с Портиним комисаром извидети тачно границе од 1813, извршити ограничавање и прегледати тврђаве које се имају срушити. С Коцебуом депутати су се били већ упознали преко Родофиникина и јако се обрадовали што је он одређен. Коцебу им је изгледао „човек велика вежества, доброг духа и танки политик.“ Односно Милошева доласка у Петроград Неселроде је рекао да томе засад није време, наводећи као разлог, да су такве прилике да Милош треба непрестано да буде међу народом. Међутим један би његов брат могао доћи. Овим изговором министарство је хтело да избегне Милошев долазак и тиме уштеди Порти једну непријатност.[2]

И граф Неселроде и Родофиникин, који је присуствовао овој аудијенцији, саветовали су да би за васпитање кнежевића српских, Милана и Михаила, било најбоље да се у Русији нађе један способан наставник и да их у Србији васпитава. Тек кад добро изуче словенски, немачки и француски, кад се буду упознали са свима наукама, онда могу учинити

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 189. 5-ти септ. 1830. А. Петронијевић и Ц. Рајовић Милошу. Веле да су поручили немачке хаљине за прављење посета и да су у турским хаљинама учинили посету само Родофиникину.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 189. 20 и 30 септ. 1830. Аврам Петронијевић и Ц. Рајовић Милошу.

један пут у Русију, затим у Енглеску и Француску, па да се преко Немачке врате у Србију. На тај би начин они добили васпитање које највише приличи њиховоме положају: били би васпитани у отаџбини и у духу и у обичајима народним. Неселроде је живо препоручивао да се у Србији подиже што више школа, да се ради на распрострањењу и развијању трговине, те да се тако народ просвети и обогати, да се уздигне морално и материјално. Односно српске политике према Порти министарство је остало при своме познатом систему: Милош је имао само да остане онакав према њој какав је био дотада и да се у свима приликама што лепше опходи с њом и с пашама у суседству.[1]

На тој аудијенцији повела се сасвим природно реч и о српским емигрантима и депутати изјаве да их Милош све листом позива у отаџбину; али нагласе у исто време да су неки од њих немирног духа и интриганти. Ова је инсинуација произвела ефекат. Родофиникин је из свога службовања у Србији сачувао најгоре успомене о српским старешинама[2] и унео их у министарство где се и без тога о њима није најбоље мислило. Неселроде одговори да не треба све емигранте ни позвати пошто међу њима има и таквих који носе у глави „старе буда лаштине"; он је остављао у овом питању одрешене руке Милошу.[3]

Односно питања о унутрашњој управи вице-канцелару није било ништа противно да се учини по кнежевој жељи, само је било доцкан да се то изврши, те је према томе тешко судити колико би Русија

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 189. 30 септ. 18 0. Аврам Петронијевић и Ц. Рајовић Милошу.

[2] Види примера ради: Вук, *Скупљ Истор. и Етнограф. Списи* 1, страна 86.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 189. 30 септ. 1830. Аврам Петронијевић и Цветко Рајовић Милошу. „У том препоручује [граф Неселроде] само фукару и неке поглаваре које сами познајете да ће вам пријатни бити, а осгали нека ји гди су. На последак вели да што се год тога каса, оставља на ваше расположење..."

стварно попустила од онога што је у хатишерифу пројектовано и већ озакоњено у Цариграду. Али није немогућно да би Русија — да је било времена — могла попустити жељи коју је Милош овако свечано изјавио преко нарочите депутације; она као сила заштитница имала је и других начина да наметне Милошу Савет какав хоће и да се нарочите одредбе о томе не уносе у хатишериф. Тврђење да је Русија хтела да има непокретан Савет, да би преко њега одржавала свој утицај у Србији, нетачно је; извор њеног утицаја није био у доживотним саветницима него у уговорима по којима је она заштитница Србије и тим добила неоспорно право на интервенцију у унутрашњој њеној политици. Да је Русија хтела слабу кнежевску власт она би била против Милошеве наследности. Радити за наследство и гледати да се кнез ослаби то су противности које се мучно дају измирити.[1]

Неселроде је даље одобравао потребу да се кнежева резиденција утврди, но само је требало наћи начина, како да се та ствар представи Порти, да не помисли да у томе има неке зле намере. У опште у свима питањима Неселроде је примио српско становиште и депутати су били врло задовољни његовим држањем и пријамом који су код њега нашли.[2]

Очекујући решење министарства по свима предметима, због којих су дошли, српски изасланици остали су у руској престоници до 15-ог децембра. То време било је испуњено посетама разним важним лицима као Строганову, који се увек јако интересовао за судбину Милошеву и српскога народа, Бутењеву, који је у септембру био наименован место Рибопјера за посланика у Цариграду, затим графу Орлову, фелдмар-

---

[1] *Држ. Арх*, К. К., 189. 30 септ. 1830. Неселроде је предао ову ствар Родофиникину, да он види како кнез тражи да се тај параграф састави и депутати су предали овакву забелешку: „Народу Сербскому предоставляется незавысимое внутреннее правленіе, которое будетъ отправляемо княземъ и Совѣтомъ сходно съ законоуставами земскими кои въ общемъ ихъ собраніи будутъ признаны и Порта не входитъ ни въ какія учрежденія касающіяся внутренняго управленія Сербіи.“

[2] *Ibid.*

шалу Дибићу, генералу Бекендорфу и другим знатним лицима. Именовање Бутењевљево за посланика изазвало је велику радост и код њих и код Милоша.[1] Бутењев им је препоручивао да изјаве кнезу његову особиту оданост српској ствари, али и молбу да Срби, кад Коцебу стигне у Србију, попусте Порти у некој малој ствари, неки мали предео, да тиме Русија покаже султану своје пријатељство. То би се допало и цару и графу Неселроде. Наравно не треба да се попушта у ономе што је важно.[2]

26-ог октобра депутати су били на ручку код графа Неселроде, а за 2-ги новембар била им је заказана аудијенција код императора.

Одређенога дана велики шамбелан царев одвео је Рајовића и Петронијевића с Родофиникином у царев кабинет, где одмах уђе и цар Никола. „Велики и доиста великодушни монарх" учинио је на њих дубок утисак. Родофиникин их представи и таман да Рајовић поздрави цара једном кратком речи и да му захвали за толика добра учињена српском народу, он их предухитри: „Здраво да сте, Господо! Ја вас са задовољством извештавам да сам прекјуче добио пријатна извешћа из Цариграда: султан је својим хатишерифом признао Милоша наследственим кнезом, ја се јако радујем томе и честитам вам!"[3] Депутати

---

[1] *Држ. Арх*, К. К., 189. 30 септ. 1830. А. Петронијевић и Ц. Рајовић Милошу.

[2] *Држ Арх.*, К. К., 192. 1 нов. 1830. Милош Бутењеву. Честита му чин руског посланика у Цариграду. Овим именовањем Милошу је, као што вели у томе писму, синула „нова луча" и познавајући његову усрдност у српским пословима нада се да ће бити његовим присуством свршене још неке неизвршене тачке. — Под истим датумом Милош, пишући депутатима у Петроград да је српско дело свршено, јавља да му је подарено наследно кнежевско достојанство „из само милости и великодушија султанова а не по настојава+у Рибопјера". — Родофиникину и графу Неселроде пак Милош је исто тако писао (1 нов. 1830) против Рибопјера, жалећи се да није хтео да подржава депутате у њиховом захтеву да се цена ћумрука београдског једном за свагда одреди, ма да су поткупљени Портини министри били готово расположени за то. Противно овоме кнез је писао Рибопјеру 27 септ. 1830 и захваљивао му што је Њ. Високопревасходство „мудрима усиловенијама убедило Отоманску Порту признати народу Сербском право наследствености," и уверава га у „безграничну признателност и благодарност" своју и народа.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 189. 4 нов. 1830. А. Петронијевић и Ц. Рајовић Милошу. „Здравствуйте Господа! Я съ удовольствіемъ увѣдомляю васъ, что

тада захвале Богу и њему што је то израдио. „Не мени, одговори цар Никола, већ Богу слава! Ја сам урадио само колико човек може, а Бог је у свему помогао. Изјавите кнезу и Господару вашем моју радост и моје свагдашње поштовање према њему".[1] За овим му депутати изнесу велику и топлу жељу кнежеву да лично дође цару да му изјави своју благодарност и привржености. Цар одговори да то није потребно, да се и без тога могу споразумети, нека му кнез само писмено изјави што би желео, њему ће увек бити пријатно да му помогне у свачему! Затим је изјавио да је задовољан с Милошем и учини извесне поруке за унутрашњу управу земље, специјално да се изда „државни статут" да се чува мир, да се установе чине у народном духу и да се пошље нешто српске деце у Русију на васпитање.[2] После су Рајовић и Петронијевић одведени и представљени царици која их је „весма милостиво" примила. По нарочитој царевој жељи били су представљени 4-ог новембра и великом кнезу Михаилу и великој кнегињи.[3]

Рајовић и Петронијевић били су заиста врло срдачно примљени у Петрограду. И ако нису успели да утичу на редакцију хатишерифа, нарочито на тачку о доживотној функцији сенатора, они су бар добили позитивна уверења да ће Русија настати енергично у

третяго дня получилъ благопріятныя извѣстія изъ Цариграда: султанъ хатишерифомъ своимъ призналъ князя Милоша наслѣдственнымъ, я очень радуюсъ тому и поздравляю васъ."

[1] *Ibid.* „Не меня, но Богу слава! Я дѣлалъ только сколько человѣкъ можетъ а Богъ споспѣшествовалъ во всемъ; изъявите князю и Государю вашемъ мою радость и мое всегдашнѣе благоволеніе къ нему."

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 189. 5 нов. 1830. А. Петронијевић и Ц. Рајовић Милошу. „Царске препоруке, које ћемо вам сами изјаснити састоје се по највише око сохраненија спокојствија у нас, око уредбе правленија, о наклоности његовој помоћи вам у свему и свагда своје благополезне савете давати. Предоставља на вас реформацију у хаљинама и пр., које ће му мило бити кад чује да сте све по националному установили; препоручује за нешто деце србске послати му за веће науке итд." — У једном акту од 1835 године, који носи наслов *Устав књажества Србије оснива се* тачка 4 гласи: „На речима Њ. В. Г. Имп. Николаја, који је Авраму и Цветку препоручивао да је већ време дошло да књ. Милош изда народу државни статут."

[3] *Држ. Арх*, К. К, 189. 4 нов. 1830. А. Петронијевић и Ц. Рајовић Милошу.

Цариграду да се садржина хатишерифа приведе у живот, нарочито питање о границама, јер је изгледало да су све друге тешкоће хатишерифом јасно решене.[1] Кнезу је у истом смислу писано и од стране графа Неселроде[2] и од стране Бутењева новога руског посланика у Цариграду.[3] Пажња која је депутатима указивана у службеним руским круговима као представницима српскога народа била је само већа залога да ће срдачни и пријатељски односи између српскога и руског народа све више расти; савети који су Рајовићу и Петронијевићу давани у Петрограду ишли су очевидно на то; учвршћење мира и благостања у Србији истицано је као једини циљ руске политике и у томе погледу Милошу је обећана неограничена потпора. Обећано је да ће у Србију бити послат за консула прави Рус,[4] јер су Срби имали одвратност од Руса странога порекла. Родофиникин је уверавао Рајовића и Петронијевића, који су се по Милошевом писму од 16-ог септембра заузимали за Београд и звона у њему, да ће свима силама настати да Турци оставе варош, да ће тако морати бити и да ће звона тамо остати, да се кнезу оставља на вољу подићи своју престоницу тамо или на другом коме месту; али је био мишљења да би требало да се изабере неко место у средини земље. Депутати су још покушавали да се Србији даду острва у Дунаву, која су ближа српској обали, али Родофиникин одговори да се њима не може

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К, 189. 13 окт. 1830. Милош А. Петронијевићу и Ц. Рајовићу јавља за свршетак српских дела у Цариграду и препоручује им да за вароши око градова ништа не говоре, већ само да настану за границе.

[2] *Id.*, 5 нов. 1830. Граф Неселроде Милошу честита свршетак српских послова у Цариграду. Шаље у Србију ради граница Коцебуа капетана генералног гардијског штаба „который бы такъ сказать былъ посредникомъ миротворцемъ между турецкими и Вашими коммисарами.“ — 13 дек. 1830. Исти истоме јавља да је Бутењев, који сад полази за Цариград, добио упутства да има све у виду што иде на добро и благостање српскога народа и да император жели да српски народ и кнез буду у потпуном миру и да су у томе смислу дати савети депутатима Цветку и Аврааму.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 192. 12 дек. 1830. Петроград. Бутењев Милошу јавља да му је император наредио да се ревносно стара о испуњењу користи гарантованих Србији уговорима између Русије и Порте.

[4] *Држ. Арх.*, К. К., 189. 30 септ. 1830. А Петронијевић и Ц. Рајовић Милошу.

располагати произвољно већ сходно Једренском Миру и да је тешко чинити ту делимитацију, пошто се и Србија и Влашка сматрају као саставни делови Турскога Царства.[1]

Сва пажња и предусретљивост указана српским изасланицима била је крунисана одликовањима. Рескриптом од 18-ог новембра цар је подарио „суверенном кнезу Србије" орден Св. Ане првога степена с императорском круном, лентом и звездом, изасланици су пак били одликовани крстом Св. Владимира IV степена.

15-ог декембра Рајовић и Петронијевић крену се из Петрограда за отаџбину. Сем обећања, одличија и пријатних успомена они су понели и богату штампарију, коју су купили и многе књиге које су им биле поклоњене за библиотеку коју је ваљало установити. Пред полазак били су погодили Србина Ђорђа Зорића за учитеља Милошевој деци.[2]

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 189. 4 нов. 1830. А. Петронијевић и Ц. Рајовић Милошу.

[2] Ђ. Зорић био је родом из Темишвара. У ово време имао је 38 година, био је ожењен Францускињом и имао је с њоме две девојчице. Он је већ био познат Милошу који га је раније био помогао те је издао општу историју. Знао је француски, немачки и руски, учитељовао је по знатнијим великашким породицама у Петрограду, и издао је до овог времена неке књижице на руском и француском.

ГЛАВА XV

ЧИТАЊЕ ХАТИШЕРИФА
30 нов. и 1 дек. 1830

I — Долазак Портиног комисара Лебип-ефендије у Београд (9 нов.). — Преговори о месту и начину обнародовања хатишерифа. — Припреме. — Односи између Милоша и Хусеин паше. — Милошеви поклони везиру.

II — Милошев долазак у Београд (23 нов.). — Дочек. — Долазак скупштинара у Београд — Односи између Срба и Турака.

III — Свечано и службено читање хатишерифа и берата (30 новембра).

IV — Читање хатишерифа и берата на српском језику (1 декембра).

I

Долазак Портиног комисара Лебип-ефендије, који је носио оригинал хатишерифа и берата очекивао се с ретком радошћу и нестрпљењем у Србији. Он је био не само носилац тих аката, којима се утврђује политичко биће Србијино и њена унутрашња организација, већ је у исто време био одређен и за комисара, који ће с руским комисарима одредити границе и извршити присаједињење отргнутих предела. Бар се мислило да су му дата јасна упуства у томе смислу.

3-ег новембра Лебип-ефендија стигне у Алексинац, где га Милосав Здравковић Ресавац и Јоксим Милосављевић од кнежеве стране поздраве добродошлицом.[1] 5-ога истог месеца Милош му сам лично изађе на-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 4 нов. 1830. Милош Јеврему Обреновићу. Милош депутатима.

сусрет у Јагодину.[1] На састанку се говорило само о скупштини на којој ће бити објављен хатишериф и берат. Милош је тражио да се прво изврши ограничење Србије па онда да се учини обнародовање донесених аката; али кад је Лебип-ефендија изјавио, да је султанова наредба да се обрнуто учини, Милош није више наваљивао. Лепо дочекиван и испраћан свуда куд је прошао[2] Портин комисар стигне у Бео град 9 ог новембра. Јеврем Обреновић био му је изашао насусрет с чиновницима код Пашине Чесме; везир пак био је послао у сретање свога силихтара с неколико ич-ага и алај-бега с неколико спахија и ерлијских ага. Тако су га допратили у град.[3]

Нешто раније стигли су у Србију Марко Ђорђевић и Димитрије Давидовић,[4] а други чланови депутације остали су у Цариграду да сврше још последње послове, који су се тицали нарочито пресецања данка и који су се имали извршити тек пошто границе буду одређене.

Већ пре доласка Портинога комисара Милош је преговарао преко Јеврема Обреновића с Хусеин-пашом о начину и месту где ће се објавити хатишериф и берат; по доласку његову ти су преговори и припреме још живље настављене. Милош је хтео да читање тих аката буде што свечаније и што сјајније, да садржина њихова буде што познатија и да се овој свечаности дâ нарочити значај. Порта је и сама желела то исто, да би на тај начин јаче истакла уступке које је учинила српскоме народу. Милош је био решио да се позове на свечаност до три хиљаде људи из целе Србије, сем тога да доведе у Београд неколико стотина војника у потпуној опреми, као што је то хати-

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 6 нов. 1830. Милош Јеврему Обреновићу.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 6 и 8 нов. 1830. Милош Јеврему Обреновићу. Наређују се преноћишта и ручкови за Лебип-ефендију.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 141. 7 и 10 нов. Јеврем Обреновић Милошу.

[4] Димитрије Давидовић дошао је у Србију с Николом Радоњићем, Србином из Херцеговине, који је као инжињер служио у руској војсци. Повео га је са собом на Рибопјерову препоруку, да му се у Србији даде неко место у инжињерској или војеној струци.

шерифом допуштено, и знатан број чиновника. Услед тога он је био наредио да се попишу станови у Београду, Палилули и Савамали. Ти су станови били поглавито одређени за чиновнике и војнике, остали ће свет бити распоређен по околним селима око Београда.[1] Набављано је низамско одело[2], куповани су фесови за српске чиновнике,[3] бирано место где ће читати хатишериф,[4] припремана храна за чиновнике и војнике и распремани простори за Кнежевску Канцеларију.[5]

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 141. 10 нов. 1830. Јеврем Обреновић Милошу. Шаље списак станова пописаних у Београду, Палилули и Савамали. У Савамали за 429 људи код 138 лица; Палилули за 323 човека код 90 лица; у вароши за 1102 човека код 146 лица, сем тога за 87 чиновника код 41 важнијег лица. Према овоме у Београду је било спремљено за 1941 човека а с околним селима за 2855 људи. Околна су села била нарочито ова: Вишњица, Сланце, Велико Село, Ново Село, Миријево, Мокри Луг, Кумодраж, Бањица, Јајинци, Раковица, Железник, Жарково, Оструженица, Кнежевац и др.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 4 нов. 1830. Милош Јеврему Обреновићу. „Препоручено будући да ће требати кад у Београд дођу да се низамски за скупштину обуку да направи себи и Милан-бегу по једну ерванлију на подобију оне што [је] Мања летост од честитог везира добио и по један низамски фес". *Држ. Арх.*, К. К., 141. 7 нов. 1830. Јеврем Обреновић кнезу одговара да је поручио низамске хаљине с капама.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 8 нов. 1830. Милош Јеврему Обреновићу. „Јављено му да је Господар примио два феса с бошчалуком од Лебиб-ефендије. Да каже честитом везиру да за Господара има фесова, но да је рад да и сви чиновници при читању акта такове имају, зато му и препоручено да пита не би ли се у Београду једно сто низамски фесова добило, и ако ји нема не би ли који од трговаца на брзу руку одкуд год набавити могао. И то да јави честитом везиру да би остали чиновници могли на бео ћулаф, кад би се акти почели читати, набити по један таков фес. За ово мисли Господар да би највећи знак нашег повиновенија и признателности к Порти могао бити."

[4] *Држ. Арх.*, К. К., 141. 7 нов. 1830. Јеврем Обреновић Милошу. Везир је био за место „испод Марашлина Чардака к Сави, будући је ближе и има равнице доста за смештање народа, који ће на ову скупштину доћи." — *Kriegsarchiv*, Н. К. R., 23 нов. 1830. Земун. Фојт Сигенталу. Вели да свечаност неће бити „auf dem Wratschar-Berg, sondern in der Ebene zwischen Sava-Male, Toptschider-Berg und Sava-Fluss... wozu schon mehrere Zelter aufgeschlagen werden." — 8 нов. 1830. Милош Јеврему одговара да пристаје на ово место. Из ових писама између њих двојице види се да се кнежев избор и везиров био зауставио на овом месту и на још једном другом, али се то друго изречно не спомиње. Вероватно то је место простор иза Баталџамије, где је хатишериф и читан (данас порта цркве Св. Марка).

[5] *Држ. Арх.*, К. К, Дп. 3 и 8 нов. 1830. Милош Јеврему Обреновићу наређује да се у судскоме конаку на горњем спрату удеси једна соба за унутрашња дела Кнежевске Канцеларије и једна собица за иностранa. За Народни Суд пак да се распреме две собе на горњем спрату. Услед тога су се београдске судије иселиле са станом, јер су у суду и становале.

За све време тога припремања односи између везира и Милоша били су врло добри, чак и веома срдачни. Истина Милош је одмах по свршетку народних послова у Цариграду стао затезати с Хусеин-пашом,[1] али је брзо одустао од те политике, увидевши да ће му везирове услуге још бити потребне. Шта више он похита да га награди за услуге које му је учинио у питању о наследноме кнежевском достојанству. 31-ог октобра Јеврем Обреновић, по Милошевој заповести, преда Хусеин-паши хиљаду дуката, изјављујући у исто време да му то кнез даје као знак своје дубоке благодарности, да га сматра као оца свога и да ће име везирово остати вечито у срцу српскога народа, који је толико задужио. Прихвативши радосно поклон везир је у неколико дирљивих израза изнео своје свагдашње заузимање на Порти и рекао је да му је дика што ће после себе оставити спомен у Србији да је кнезу и земљи добро учинио.[2]

Везир је заиста изгледао врло задовољан што су српски послови овако свршени и приписивао је много себи у заслугу тај срећни резултат. Сутра-дан, по доласку комисаровом, Хусеин-паша је весело показивао Јеврему, који му је дошао с Алексом и Стојаном Симићем, оригинал хатишерифа и берата и изнео им херванију, коју му је Порта послала за кнеза и коју ће му он огрнути приликом читања хатише-

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 82. 5 окт. 1830. А. Симић Милошу. Милош није хтео везиру да да ништа унапред на име Митровске порезе, док се с Портом не пресече сума данка, хотећи тиме да је принуди да што пре приступи овоме питању. Везир је казао да такво држање кнежево неће ни у колико убрзати решење питања о пореси. Везиру је био потребан тај новац да плати улефу ерлијама, и тражио је да кнез исплати ајлуке војводама. Ако кнез не изврши ове захтеве, везир је претио да ће се тужити у Цариград. — 24 окт. 1830. А. Симић Милошу. Кнез се извињавао везиру што мора да му смањи за једну трећину сено, које се давало везиру. Везир је тражио да му се та трећина даје у новцу, иначе неће да прими ни оне две трећине.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 29 окт. 1830. Милош Јеврему Обреновићу. Наређује да Јеврем преда везиру хиљаду дуката. — 31-ог окт. Јеврем Обреновић јавља Милошу да је тога дана извршио кнежеву заповест. Из једнога писма кнежевог од 25 јула 1831 види се да је кнез после читања берата дао везиру око 2000 дуката. — М. Петровић, *Финансије и Установе*, I св. (II изд.), стр. 517. — Из писма А. Симића Милошу од 31 јан. 1832 види се да везир није био задовољан оним што је од кнеза примио.

рифа; у знак благовољења и одликовања метнуо им по један фес на главу.[1] Портин комисар, Лебип-ефендија, био је исто тако веома љубазан и пажљив према српским чиновницима и кнежевој породици, која је живела у Београду.[2]

II

Пред Милошев долазак у Београду је била велика живост међу Србима. Јеврем Обреновић је имао и сувише посла чинећи последње припреме за дочек кнежев, његове свите, скупштине и преговарајући с везиром о свему томе. Кнегиња Љубица, Вучић, Алекса Симић били су исто тако јако заузети припремама.

Око 20-ог новембра почели су већ стизати у Београд српски војници, једно одељење „књажеве гарде" упућено је такође у Београд под командом Димитрија Момировића да кнеза у двору дочека.

Милош је пошао из Крагујевца 20-ог новембра и кретао се полако Београду издајући још последње наредбе. У недељу 23-ег новембра на Екмеклуку су га дочекали Јоксим Милосављевић и Туцаковић с војницима. Ћехаја-бег београдског везира, окружен официрима из пашине свите, такође је изашао пред њега да га поздрави од стране везирове.[3] Праћен тако Србима и везировим људима Милош је ушао у варош дочекан од силнога света, већина тога света тада први пут је видела српску униформисану војску „књажеву гарду" и чула прву „српску банду," „која је

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 141. 10 нов. 1830. Јеврем Обреновић Милошу. Том приликом везир је предао Јеврему једно писмо за Милоша од кајмакам-паше, према коме је од тада могао стајати у преписци непосредно с Портом, то јест са садразамом и кајмакам-пашом, представницима Девлета. У исто време му је предао и један фес за кнеза са свом опремом.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 141. 10 нов. 1830. Јеврем Обреновић Милошу. Тога дана, после посете везиру, Јеврем је ишао Лебип-ефендији на подворење. Био је лепо примљен од њега, Лебип је честитао кнезу берат и земљу којом ће владати. — 12 нов. 1830. Стојан Симић Милошу. Лебип-ефендија је обећао тога дана да дође у кнежев двор да се поклони кнегињи Љубици, кнежевићима и Јеврему.

[3] Куниберт, *Српски Устанак*, стр. 256.

свирала маршеве од српских арија и песама" као што су: „коконице Иван ван" и „болан ми лежи Кара-Мустафа..."[1] По ранијем договору сејмени су били дигнути с Варош-капије и Сава-капије и стража поверена српским војницима.[2] На вратима двора кнеза је дочекао Јеврем Обреновић, кнегиња Љубица, кнежевићи Милан и Михаило и један син везиров који му је придржао узенгију.[3] Из двора Милош оде да се помоли Богу; на великим црквеним вратима дочекало га је све свештенство у одеждама.[4]

Сутра-дан Милош пошље Хусеин-паши свога брата Јеврема да му изручи поздрав. Сем тога послао је људе алај-бегу и на мехћему да утеше Турке односно продаје имања.[5] Турцима је била објављена садржина хатишерифа пре уласка кнежева у Београд (21-ог нов.), Милош није хтео да се објављивање хатишерифа и берата чини у исто време и заједнички Србима и Турцима, бојећи се да се не породе услед тога какви нереди.[6] Турци су се показивали врло благи пред кнежевим људима, нису роптали као што се могло очекивати, само су молили да им се рок

---

[1] Срет. Л. Поповић, *Путовање по Новој Србији*, стр. 123.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 8 нов. 1830. Милош Јеврему Обреновићу, наређује да моли везира да се дигну Турци с Варош капије и Сава-капије, пошто ће он морати највише туда пролазити. Чување тих капија да се преда српским војницима (за време кнежева бављења у Београду). Милош вели да ће само у томе случају доћи у Београд. — 12 нов. Јеврем Обреновић јавља кнезу да ће везир учинити ово по његовој жељи. — 17 и 20 нов. Јеврем Обреновић Милошу пише о истом предмету. — Упореди: Куниберт, *Српски Устанак*, стр. 255.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 19 и 22 нов. 1830. Милош Јеврему Обреновићу, говори о своме поласку и наређује где да га дочека и с ким. Из ових писама види се да ће одсести и ноћивати у старом двору а само примати у новом. — 15 нов. Милош кнегињи Љубици. Види се да је нов двор био влажан.

[4] *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 22 нов. 1830. Милош Јеврему Обреновићу. — Куниберт, *Српски Устанак*, стр. 256.

[5] *Држ. Арх.*, К. К., 205. 27 нов. 1830. Милош депутатима.

[6] *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 16 нов. 1830. Милош Јеврему Обреновићу. „...Знајући да Турци и Срби нису у најбољој љубви и да се може што на скупштини догодити, које може бити и Господару и честитом везиру на шкоду, за то и препоручено Господару Јефрему да оде и поздрави честитог везира и каже му да он гледи прочитати хатишериф у мехћеми и закаже им да сваки на миру буде и не праве какову гонгулу..."

за исељење и продају имања даде до марта месеца, пошто је већ било незгодно време за сеобу.[1]

26-ог новембра на дан Св. Алимпија, а нарочито 27-ог, слегли су се у Београд људи позвани из целе Србије да присуствују читању берата и хатишерифа. Било је позватих лица на три хиљаде. Ту су били сви капетани, по један члан магистрата, све проте, игумни, намесници и најодабранији свештеници, најглавнији, најумнији, најугледнији и најодевенији људи из народа. Сем тога било је допуштено свакоме доћи који је хтео, само ако је „отмен човек". Свак је морао сам сносити трошкове за себе и коња а они који су били незвани морали су се сами побринути и за стан.[2] Сви су били оружани, али оружје нису јавно носили за појасом да се види, него остраг испод гуњева. Оружје је ношено колико из обичаја толико из смотрености, није било немогућно да се десе нереди у Београду; али је у исто време требало штедети осетљивост везирову и Лебип-ефендијину и зато су га крили. Те сигурности ради било је дошло нешто пре, нешто после Милошева уласка у Београд неколико стотина војника из целе Србије. Један део те војске био је са станом око старог двора, Великог Суда и Варош-капије а други су били размештени у горњој вароши; у Сава-мали и Палилули били су коњаници.[3] Улазак у српска одељења вароши био је забрањен Турцима, многобројне страже биле су постављене на раскршћима којима се за-

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 205. 27 нов. 1830. Милош депутатима. „Да су погружени сами можете вообразити. Но до данашњег дана не противе се никаквој уредби истога акта."

[2] *Држ. Арх*, К. К., Дп. 12 нов. 1830. Распис кнежев свима магистратима о избору људи за Скупштину. Број није тачно одређен. Из писма од 8 нов. Јеврему Обреновићу види се да је кнез намеравао да се на Скупштину позове до 3000 људи.

[3] *Id.* 13 нов. 1830. Милош Јеврему Обреновићу издаје заповест о размештању војника. Међу старешинама који су дошли са знатнијим одељењима били су: Јоксим Милосављевић и Јованче Спасић (из пожар. и смедер. нахије), Даниловић из ваљевске и Туцаковић из Груже. Вучић изгледа да је имао главну команду. 13 нов. 1830. Кнез јавља Вучићу да ће у Београд доћи 400 војника и да ће он њима командовати.

вршују.[1] Било је доста и пречана који су дошли да виде српску свечаност. Један од тих гостију пише: „Прешавши... из Земуна у Београд, одма при првом уласку на Варош-капију опазим промену у вароши по томе, што не сретох ни једног Турчина. Стража српска код капије, а Шумадинаца под оружјем множина. Још већма се зачудим опазивши до 400 упарађених војника, на њима пократка зелена одећа, црвена огрлица и залисци, плаветне чакшире с црвеним ширитом, капа попут феса са заклоном (ширмом) и натписом *M* (Милош). Пред новим двором само један, а пред господаревим двором двојица на стражи стоје и сваком чиновнику, који иде у двор или из двора, почаст с пушком одају."

И ако се био толики свет слегао и ако је необична српска свечаност, која се припремала, означавала крај турскоме господству у Србији, нигде није било нереда нити изгреда. Односи између кнеза и везира били су не може бити бољи; с Турцима исто тако. 26-ог новембра Милош је имао састанак с везиром, 27-ог је призвао к себи главније спахије и ерлије, јер је желео да их лично утеши и да им ублажи тугу. Тај је састанак кнежев с Турцима био посве срдачан, били су препуни пажње један за другога, благосиљали дугогодишње заједничко живљење и молили су узајамно за опроштење ако је ко кога увредио.[2] Милош је исто тако призвао српске старешине и заповедио им да не жалосте Турке, који су и иначе ожалошћени. Ко има што давати Турчину или примити од њега да га не тера на суд, већ њему, кнезу, да преда тужбу па ће се он старати све да измири. „Ова умереност, писао је Милош депутатима у Цариград, чини ми се да је нужна у садашњим обстојатељствима по самој политици... а и човечество само изискује да тако поступимо с њима".[3]

---

[1] Куниберт, *Српски Устанак*, стр. 255.

[2] *Држ. Арх*, К. К., 208. 14 март 1831. Милош депутатима. У овом писму Милош прича ово узајамно понашање.

[3] *Id.* 205. 27 нов. 1830. Милош депутатима.

III

За дан прогласа хатишерифа и берата Милош је одредио светао дан на који су Срби узели Београд под Карађорђем 1806 године, Св. Првозваног Андрију, 30 новембар, који је падао у недељу. Тога ради на једној ледини иза Батал-џамије (данас у порти цркве Св. Марка), било је разапето више чадора од којих је један био спремљен за везира, други до њега спремио је везир из почасти за Милоша, трећи, велики, права трибуна, био је на једној поиздигнутијој хумци од набијене земље.

Дан Светога Андрије освануо је суморан и тужан, киша је падала од ранога јутра и престала тек пред вече. По обичају Милош је ишао у цркву, праћен од својих синова, браће, нахијских кнезова и старешина, и одстојао службу на којој је чинодејствовао митрополит Антим. Пошто се вратио у двор почне се спремати да пође на место где ће се читати хатишериф. Први је изјахао Јован Обреновић, праћен једном групом коњаника. Мало доцније изјахао је Милош са синовима, Јевремом Обреновићем, праћен својом гардом, првим чиновницима и старешинама народним, изузев народне старешине сви у униформама и огрнути плаштовима разне боје: Милош бело-жућкастим, синови му црвеним, Давидовић и А. Симић морастим, остали чиновници плаветним. Силан свет их је дочекао иза Батал-џамије, у целој гомили није се видела женска глава. Око трибуне на првом месту били су народни изасланици који су још од раног јутра повр-вели из околних села где су били размештени на конаку.

Примивши поздрав од митрополита, свештенства и кнезова Милош уђе у свој шатор. Мало затим би објављен долазак везиров, те му Милош са својом свитом изађе насусрет, и отпрати до његова чадора. Везир је дошао у интову и у низамској униформи. У његовој пратњи били су: Портин комисар Лебип-ефендија, београдски мула, сјајна везирова свита и највиђенији Турци из Београда, свега на педесет лица. Пошто су Хусеин-паша и Милош попили кафу и по-

пушили чибуке, прећу на трибуну, која је била подигнута на хумци. Везир тада преда хатишериф и берат своме диван-ефендији, који их пољуби, принесе глави и затим гласно прочита хатишериф везиру а берат Милошу у лице. За време читања стајали су и везир и Милош. Најзад везир изговори Милошу кратку беседу, у којој је казао од прилике оно што стоји у берату, затим га огрне царском харванијом[1] и задене му за прса оба акта, један преко другог у облику крста. Окренувши се мало и ка народу који је стајао свуда около, везир укратко рекне да су то знаци царске милости и препоручи да се народ труди да се покаже достојан ње.

Милош, пошто је целивао хатишериф, берат и харванију и поклонио се везиру, изађе с Давидовићем мало понапред да се боље покаже народу, који га дочека с громким: живео! Тада Давидовић прочита овај говор:

„Народе српски, љубезна браћо моја! Честити везир наш и београдски валија прочитао нам је сада два дјејанија. У једном од њих содржавају се права, која нам премилостиви цар наш по нашим прошенијама благоутробно даје, а другим поставља ме он, по жељи свију вас насљедственим вашим књазем. Оба дјејанија подписао је цар собственом својом и височајшом руком. Тим је излио и на вас и на мене царску своју милост, за којом је народ српски више од стотине година тежио. Од данашњега дана почињу жеље наше испуњавати се.

Дјејанија поменута прочитана су вам сад на турском језику. Данас ћу ји дати превести на наш матерњи језик, а сутра прочитаћу ји вам и истолковати од точке до точке, да и ви свиколици разумете и боље и потпуно сву важност ове царске милости. За сад осведочимо овде пред честитим

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 141. 10 нов. 1830. Јеврем Обреновић Милошу. Тога дана Јеврем је био код Хусеин-паше који му је показао харванију. Јеврем се дивио финоћи чохе и овако је описује: „Боје је чивидије, извезене јаке и с једном великом копчом од брилијаната под грлом.“ 1-ог нов. 1830 кнез у писму своме, Авраму Петронијевићу и Цв. Рајовићу, вели за харванију да је „од плаветне, баруту подобне чоје, с великим златоизвезеним колиром, а с копчама испод грла од брилијаната од који два у среди јесу одличне величине“. — *Kriegsarchiv*, H. K. R., 23 нов. 1830. Земун. Фојт Сигенталу. Прича како је везир показао харванију земунском тумачу Васиљевићу и описује како изгледа.

везиром, намјесником истог цара који нам ју даје да знамо цјенити исту милост по достојанију. Изразимо пред њим да знамо да треба благодарност наша и вјерност и повиновање к великому цару нашем исто онако неограничена да буду као што је и милосердије његово к нама неисцрпно. Помолимо се што топлије можемо Свевишњем Творцу: Благослови, Боже, цара нашег божественом Твојом десницом, благослови га и укрепи! Амин! Воскликнимо сви у глас и од свега срца: Поживи, Боже, великог султана Махмуда другог! Амин! Поживи, Боже, насљедника његова! Амин! Поживи ји, Боже, и благослови и укрепи и одуговечи на срећу и добро наше! Амин! И од наших дана, Боже, додај Њинима! Амин! Амин! Амин!

Милош није хтео да се народу преводи хатишериф и берат да се не би свечаност отегла и било дуго време везиру. Одмах после беседе обојица оду у први чадор, а мало затим везир се са својом свитом врати у град кроз Стамбол-капију, а Милош и Срби „услед најбурнијих и највеселијих усклика и уз звуку звона“ у варош кроз Варош-капију. Кад је Милош стигао пред нови конак, он сјаше, обуче опет царску харванију задене хатишериф и берат за прса и с пратњом отиде у цркву, пред којом га је дочекао митрополит Антим, Мелентије Павловић и свештенство. Пошто Милош пољуби крст и еванђеље даду му једну белу воштану свећу, искићену цвећем, другу његовом наследнику Милану а трећу Михаилу, затим су „торжествено при церковном пјенију“ ушли у цркву и стали на амвон.

Пошто је свршено с обичним црквеним песмама, Милош буде доведен пред олтар, и ту митрополит ставивши своју руку на његову главу, очита молитву, која се чита при освећивању влашких кнежева. Молитва је на грчком језику, али где је била реч о имену Милошеву или о његовом достојанству ту је српски читао. За овим је мироносао Милоша, скинуо му царску харванију, унео у олтар и мироносао је на светој трпези и после га опет њоме огрнуо.[1]

---

[1] Као што се види била је састављена нарочита церемонија кнежевог посвећивања, и то је израније припремано. 17 септ. 1830. Панто Хаџи-Стопло пише кнезу да му шаље „важну књигу“ чија је садржина била

Цела је свечаност била импозантна и дирљива, свештеници су плакали читајући молитве и одговарајући на јектенија.

Кад је свршено с молитвама митрополит Антим прије Милошу с десне стране, архимандрит с леве стране, узму га сваки за једну руку и поведу „тихим и благовејним ходом“ до његовога стола уз песму црквенога хора: *Цар небесни за човекољубије на земљи јависја.* Тада се митрополит измакне мало, стане пред кнеза и поздрави га с мало речи — јер није добро знао српски — али лепо. Милош пољуби митрополита у руку, овај њега у главу, Милош митрополита у једно и друго раме, митрополит му то исто врати. Затим је свештенство, чиновништво и сав народ целивао скут харваније. За све време свечаности звонила су звона и српски војници избацивали плотуне пред црквом. Пошто је отпевано *Тебе Бога хвалим* и свршено с целивањем харваније, митрополит са свештенством испрати Милоша уз брујање звона до пô пута ка конаку. У двору га дочекају војници клицањем *ура* и метањем из пушака. Док је свечаност у цркви трајала некакав мајстор Јова Ковач, изнесе на конак, с десне стране султанове туре, грб Србије, који је сковао од гвожђа, у среди је био ставио бео крст са четири оцила на црвеном пољу.[1] У двору су доглавни чиновници наново љубили харванију и руку Милошу.

„О целој црквеној церемонији, бившој у Петрограду 1827 год.“ приликом крунисања Императора Николе I. Моли да се стави у архиву „ибо ће бити временом потребна,“ али тражи „да не би се мешала међу књигама г. Вука, ибо ова је књига написана са словено-српским словима као шчо су и наши премудри праоци пре 900 година писали, која слова Росија и до данас као скупоцену антику чува, и с њима се служи а не као господин Вук с његовим новоизмишљеним шокачким и будаласгим словима.“

[1] Јован Петровић у ово време врло добро познат као *мајстор*-Јова или Јова Ковач, живео је стално у Земуну, а био је из села Рековца (срез левачки), где је имао брађу (28 јули 1820. Н. Николајевић Милошу). Он је чинио важне услуге народу нарочито у време грчкога устанка, кад се Милош за рат припремао. Тада је прелазио у Србију те окивао топове и градио друге потребне ствари, иначе је градио обично кола Милошу. На заповест Милошеву А. Симић га је питао шта ће да стане „попи српски“, који је начинио и метнуо на двор, он је ово одговорио А. Симићу својим писмом из Земуна, 12 јан. 1831: „...Ја сам од младих ноктију мојих још неусипно трудио се к овој дели тежећи да какву год услугу роду и отечеству мом укажем. Зато, какову би ја већу награду

IV

Читање хатишерифа и берата на српском језику било је сутра-дан 1-ог декембра, у исто време и на истом месту иза Батал-џамије. Читање је почело беседом, коју је прочитао Давидовић у кнежево име. Она овако гласи:

„Народе српски, љубезна браћо! Јуче смо тако срећни били, на турскоме језику чути височајши ферман, содржавајући права наша и берат, постављајући мене насљедственим вашим кнезом, на три собствена ваша прошенија, оба акта подписана седмог дана месеца ребјул-евеља ове године собственом височајшом руком премилостивог цара нашег Махмуда II. Данас ево саобштавам вам содржаније њино и на нашем матерњем језику. Ово је:“

За овим Лазар Зубан као најгрлатији од писара прочита од речи до речи хатишериф и берат.[1] Давидовић пак с Милосавом Здравковићем и Јоксом Милосављевићем показивао је народу у округ оригинале оба акта, да их народ својим очима види. За све време читања Милош је седео под чадором на хумци у царској харванији. По прочитању хатишерифа и берата Давидовић настави читање кнежеве беседе у којој се излажу, тачка по тачку, сва преимућства Србијина специфисана у хатишерифу и важност наследности подарене бератом. Место које се односи на наследност гласи:

„Ово је вешчествена и једна од најполезнији точака за народ. Њоме ћемо избећи непрестане изборе новог књаза, по смрти или по отрицанију правитељствујућега; њом се опраштамо буна, које би се од непрестаних избора, или кад би сваки од нас хтео бити књазем, могле породити; њом привезујемо књаза тешње к народу; насљедствени књаз неће само гледати да се обогати и с богатством у страна царства бега, као што су неки господари у другим стра-

---

за малу ону жертву, коју сам на олтар родољубија принео изискивати могао, него што ми је Всемогушчи то шчастије доживити допустио, да сам лично оном торжеству, које већ од столетија с великим срца ожиданијем очекивамо, присуствовао“... Из писма Павте Хаџи-Стоила Милошу од 22 јан. 1834 види се да се син Јована Ковача бавио сликањем и да је „изобразио контрафу (слику)“ кнежеву.

[1] Види *Прилоге*.

нама више пута чинили, који су на време кнјазеви били; насљедствена кнјажевска фамилија не сматра себе за дошљака, који данас јест а сутра није, као они кнјазеви који нису насљедствени; да нису царства и сама конштитуцијална за добро нашла да се достојинство правитеља народна и началника у фамилији једној утврди не би насљедство установљавала. По овој точки права наша претежнија су од права које Влашка и Молдавија уживају."

Најзад у целини се чини преглед учињених тековина:

„Тако, браћо, постадосмо и ми од јуче народом, народом истина зависимим од султана, но народом који има собствена своја права. Од јучерашњег дана постадосмо народом, који има собствено своје правитељство, не по дјелу и отето на силу, као до сад но по закону. Од јучерашњег дана признаје нас наш, од свију држава за законога цара признани, султан правитељством; од јучерашњег дана не противе се и друге државе признавати нас за такове. Сад се уподобљавамо Мађарима под Аустријом и Пољацима под Русијом. Они имају своја права, ми имамо наша, и они и ми под другим владенијем; но ово под којим ми стојимо не меша се у наша дјела, само што му данак плаћамо. Земље њине имају истина високо име краљевства, но ни име кнјажества, које нашем отечеству султан даје, није ниско. Што смо више од стотине година желили, зашто смо више пута крв проливали, зашто смо себе, дјецу и имање своје губили, зашто сам се ја, ево већ 15 година, и дању и ноћу трудио, зашто сам се и премилостивом цару нашем султану Махмуду II и августјејшим покровитељима нашим, благопочившем императору Александру Павловићу и сад срећно царствујућем императору и самодржцу сверосијском Николају Павловићу толико година, коленоприклоно молио, све то получисмо јуче. Ја нисам у стању описати вам сву срећу, која одовуда за нас може произићи. Двадесет точака права, даних хатишерифом народу и содржаније берата насљедствености моје и фамилије моје, сведоче саме по себи шта постајемо од данашњег дана и шта може још у напредак од нас бити. Благостојаније наше и срећа утврђена су, благостојаније наше и срећа растиће и напредовати све више и више.

Не могу вам описати радост у којој пливам видећи вас око себе гди с вниманијем и задовољством слушате речи милости, које цареви и над вама и нада мном и над мојом фамилијом изобилно изливају; описати радост коју сад чувствујем, нисам заиста кадар, но силно ју чувствујем, лице моје сведочи вам то, сведочи весеље моје; речима из-

разити не знам, сузе нек вам буду залог, сузе радости, које ми сада очи наводњавају.

Гледећи, браћо, својеручни потпис премилостивог цара нашег и на хатишерифу и на берату и показујући се пред вама, огрнут одеждом његове милости, уважаван с вама заједно и признан не само од цара нашег султана и покровитељнице наше Русије, но и од свију сосједни држава, држим себе за најсрећнија човека на свјету, што је управ на мене жребиј пао, да ја роду оволику услугу учиним. Срећни роде, срећна Србијо, ко се икад надао да ћеш до ове точке доћи?! Ко је икад мислио, да ће Србија, на пољу Косову и у позниja времена, а именo при последњој пропасти, 1813 године, у робство обраћена, да ће, велим, икад главу дићи?! Сад ју диже! Радуј се томе и ти света земљо отечества нашег, радуј се и ти роде, прељубезни роде мој! Ми нисмо достојни толикога благослова, више нам је Творац учинио, више су нам дали цареви, него што смо ми заслужили. О всемогући Боже, прими хвалу, прими благодарност нашу за толика благодјејанија која си јуче на нас излио! Црви твоји падају пред тобом и моле ти се свесрдно, прими хвалу, прими благодарност нашу за та благодјејанија!

Прво, после Бога, благодаримо Њ. В. султану Махмуду II, који је обратио на нас пуно отеческе милости око; благодаримо и нашем великом покровитељу, императору и самодержцу сверосијском Николају Павловићу, који је царско своје и благодјетелно покровитељство над нама тако силно разширио, те умилостивио срце султаново, да нас удостоји оволике милости. Обојица, а и насљедници царског њиног престола да живе на многа љета, да живе благословени од всемогућега Бога!

Сад ми се, браћо, чини да сам дужност своју точно и совјесно испунио, с пожертвованијем живота мог и здравља мог и с непоштеђенијем неусипна труда извадивши вам права ова. Испунио сам ју као човек, као син отечества, као љубитељ рода, као правитељ ваш. Совјест моја свједочи ми, да сам све, што сам знао и што је од мене зависило, употребио на ползу не само моју и моје фамилије но и на ползу свију вас и све остале браће наше, која није сада овде. Да ми је свагда ваша корист од моје користи не само нераздвојима била, но да сам свагда вашу корист мојој предпочитовао то сведоче дјела моја, сведочиће и они с којима сам радио, да вас до ове точке доведем. Довео сам вас, сад сам и задовољан и спокојан.

Благодарећи вам на досадашњем послушанију и благодарећи и онима, који су ме у дјелу мом или совјетом или настојавањем са мном заједно подпомагали, не могу овај случај пропустити да вам не напоменем да на вам од сад стоји и одржати у цјелости права, која сам вам издјејствовао. А

одржаћете ји послушанијем к мени, к властима и к старјешинама вашим, почитанијем к законима, који ће се до кратког времена у судовима нашим завести, бранећи правога, а строго казнећи кривога и бунтовника, а најпосле не роптећи и не бунтујући против домородног свог правитељства. Да овом совјету посљедујете то сам вас, браћо, досад молио, а сада вас заклињем и сада вам као књаз ваш заповједам да то чините. Сто хатишерифа царских, сто покровитељства Русије и хиљаде трудова мојих не би вам ништа помогле. Пропали би сви, и ја и ви, и изгубили би и ово што имамо, да не послушате што вас молим и што вам, као књаз ваш заповједам."

Кад је Давидовић свршио читање Милош је сам изговорио народу једно кратко слово, препоручујући међусобну љубав и слогу и да се по свима црквама за седам дана држе благодарења за овај срећни догађај. Затим је шабачки прота Јован Павловић изговорио беседу у којој је изнео Милошеве заслуге за народ и земљу.[1] Најзад хумка је освећена, да се на њој доцније подигне црква.[2] Читање хатишерифа и берата као и говора кнежевих од 30-ог новембра и 1-ог децембра народ је саслушао с великим узбуђењем, сам Милош је био јако дирнут. Народ је клицао: „да живи султан, да живи Николај I", понављање речи *амин* за Давидовићем разлегало се по ваздуху. „Мислим, вели Милош у своме писму депутатима, где су описане ове свечаности, да ниси могао човека видети који није плакао од радости".[3]

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., црква и свештенство. Мото беседе: „Кто Бог велиј јако Бог наш, ти јеси Бог, творјај чудеса."

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 26 дек. 1830. Петар Лазаревић, београдски варошки кнез, јавља Милошу да је прошћем оградио хумку, на којој је хатишериф прочитан. — М. Петровић, *Финансије и Установе* I (II изд.) стр. 769. Год. 1835 недалеко од тога места подигао је Милош цркву из имовине Лазара Нанче, београдског трговца, који је био родом из Катранице у Македонији.

[3] Детаљан опис свечаности читања хатишерифа од очевидаца налази се у писму Милошеву депутатима у Цариград од 30 нов. 1830. Затим у Г. Георгијевића, *Знатни Догађаји* стр. 101—105 и *Бршљану* за 1885. бр. 8, стр. 58. *Светковина у Београду на дан Св. Првозваног Андреје 1830 године. (Успомене једног ветерана).* Нешто у Куниберту *(Српски Устанак*, стр. 256 и 265). По њима је овде и описана. Опис М. Ђ. Миличевића у *Споменици И. М. Коларца* рађен је по ономе у *Бршљану*.

ТРЕЋИ ОДЕЉАК

ХАТИШЕРИФ ОД 1833 ГОДИНЕ

ГЛАВА XVI

ПРВЕ ТЕШКОЋЕ ЗА ИСПУЊЕЊЕ ХАТИШЕРИФА ОД 1830

I — Важност питања о границама Србије. — Питање о границама и нереди у Босни.

II — Јадар и Рађевина за време борбе између Видаића.

III — Преговори између Милоша, Лебип-ефендије и Коцебуа о границама (12 дек. 1830). — Лебип и Коцебу обилазе источну границу.

IV — Питање о исељењу Турака из Србије.

V — Односи између депутације и Порте.

VI — Милош према Турцима у Србији.

I

Читањем хатишерифа извршена је службена објава о срећном свршетку народних послова и оглашен триумф петнаестогодишње стрпљиве и трудне политике Милошеве. Тај свечани акт имао је дакле само морални значај. Сасвим природно за Милоша и народ било је врло важно да он на делу буде што пре примењен, нарочито да се што пре изврши присаједињење отргнутих предела и да се Турци, који не припадају гарнизонима, иселе из Србије, те да њихова имања и спахилуци припадну народу. Питања о пресецању данка и о преласку Београдске Царинарнице у српске руке била су споредније; данак се могао одредити тек кад се оба горња питања сврше.

Решење о границама превазилазило је својом важношћу сва друга. Кад се то питање реши, Србија ће одједаннут порасти за половину своје дотадашње просторности, добиће природније границе, Дрину и

Тимок, и захватиће један необично богат и плодан крај, Кључ с Крајином. Најзад Србији ће се придружити она угњетена браћа, која су до 1813 године улазила у састав Карађорђеве Србије, а нису била тако срећна да их 1815 године захвати Милошев покрет. Нарочито у Јадру и Рађевини, који су такође имали да се присаједине Србији, положај народа био је у ово време врло критичан, благодарећи феудалној анархији која је владала међу босанском властелом.

Босна је била једна од провинција турске империје где је султанов ауторитет од увек био слаб, реформе султана Махмуда изазвале су тамо највеће незадовољство, нигде није било завођење војничког вежбања тако мрско, нигде се није тако крвнички гледало на оне који су понатицали фесове као у Босни. Та је мржња била дубока и неумитна, јер је имала за извор веру и сталешке интересе. Реформна радња Махмудова дала је босанском феудалном нереду извесно јединство, које се оваплотило у организовану јањичарску и властелинску опозицију, у циљу да очува старе установе и привилегије, добивене још од времена кад је Босна постала турском провинцијом.

Центар опозиције било је Сарајево, најважније и најбогатије место у Босни. Општина сарајевска већ је давно била организована као олигархијска република. Она је оличавала јањичарство у Босни као националну и религиозну установу и давала је тон покретима против централне власти, чијега представника, босанског везира, није хтела ни да трпи у својој средини. Ти покрети имали су за други ослонац феудално племство, наследне босанске капетане, чији су најбитнији интереси били угрожени реформама.[1]

Од прогласа хатишерифа, којим се уништавају јањичари, Босна, која се и иначе није редом одликовала, пала је у праву анархију. Везири су смењивани или што нису били у стању ред да одржавају, или што се хтело, кад се то за потребно нашло, Босан-

[1] Л. Ранке, *Србија и Турска у XIX веку*, стр. 286.

цима да угоди. 1826 год. слаби Хаџи-Мустафа паша премештен је у Никопољ, као што смо видели, и место њега је послат из Београда енергични Абдурахман-паша, који је најзад после неколико месеца успео да уђе у Сарајево. Али већ августа 1828 буде смењен и султан обећа босанским јањичарима да их неће терати да облаче мундир и да им у опште неће наметати низам-џедит, тј. нови ред.

Услед оваких унутрашњих трења Босна, као што је познато, није играла никакву улогу у руско-турском рату 1828—1829 год.; Босанци су износили султану опасност од Србије, да само не би ишли против Руса на Дунав. Долазак Намик-Али-паше Моралије за везира, после Абдурахмана, био је акт Портиног попуштања и наравно нереди су се наставили. Кад су оно у марту 1830, за бављења Ћешаф-ефендијина у Србији,[1] комисари обилазили границу, Махмуд-паша зворнички презревши Портин ферман задржао их је да границе не прегледају. Босанци су грдили султана и претили да ће се удружити са скадарским везиром, који се такође бунио против реформа. На Дрини је безвлашће било у сваком погледу. Али-паша Видаић, туче се топовима и пушкама с Мемиш-агом сребрничким, који је наоружао био и Србе (поч. фебруара 1830); у исто време Видаић се заплео још у жешћу борбу са својим братом Махмуд-пашом, који се дочепао зворничке тврђаве. Сви су босански капетани били уз Махмуд пашу, а против брата му, који је остао у својим конацима у Зворнику. Уз њега је био босански везир, јер је Али-паша сматран као човек султанов и присталица реформа.

II

Оваких примера унутрашње анархије било је у Босни доста, али борба између два Видаића била је од нарочите важности по Милоша. Јадар и Рађевина, који су имали по хатишерифу припасти Србији, били су део зворничкога пашалука и сад су се оба Ви-

[1] Види стр. 179.

даића отимала о њих. Махмуд-паша је призивао кметове и тражио харач и порезу претећи им огњем и мачем; они су ипак, по наговору Јеврема Обреновића, одбили да их прикупљају, пошто је Махмуд-паша бунтовник и одбио да изврши султанов ферман о граничењу.

Природно је да су у оваком стању ствари Јадрани и Рађевци били јако преплашени. Заиста многе се породице стану исељавати у слободну Србију. Страшно расуло је било настало и међу самим Србима у тим крајевима: кнезови нису били људи на висини свога положаја, кметове је слабо ко слушао, а народ распуштен, негде сувише дрзак, негде главе нема.[1]

Наравно Милошу је било стало да победи Али-паша, који је поштовао султанов ауторитет из кога је потицао хатишериф по коме Јадар и Рађевина припадају Србији. Али-паша је као султанов човек рачунао на Милошеву помоћ и говорио је другојачије него Махмуд-паша о границама: „Цар да рекне да је граница посред моје куће, оно мора бити!“ Он је поручивао Јадранима да не беже у Србију; да не растурају своје домове, и да се не обазиру на оно што Босанци говоре, јер то бити неће.

У мају Видаићи су се потукли, и Милош је заиста учинио све што је могао да Али-паши тајно помогне: храбрио га је, слао му је новац, допустио да му Срби из Србије иду појединце у помоћ као добровољци, одвраћао и застрашивао Градашчевића и Махмуда тузланског капетана да Махмуд-паши не помажу. Један од буљук-баша српских толико се заборавио да је Али-паши отишао у помоћ с две стотине људи.[2] Али ипак Али-паша се морао предати и гњев се његових непријатеља искалио на његове присталице, јер њему нису ништа смели, пошто је везир био на његовој страни (јуна 1830).

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 141. 20 март 1830. Шабац. Јеврем Обреновић Милошу.

[2] *Id.* 8 јун 1830. Шабац. Јеврем Обреновић Милошу.

После овога Махмуд-паша се окоми на Јадране и Рађевце тражећи мирију. По наговору Милошеву кметови одговоре да ће издати само ако има царски ферман на то или везирску бујурдлију. „Мени су ферман моји бабалуци, одговори Махмуд-паша, а Милош ако нови какав има, нека га покаже!“ Затим истури своје буљук-баше с извесним бројем Турака у Руњане, у Лозницу и у Борању планину, да би заплашио народ. Али кад види да се Милош спрема на граници и да прети, он се смири. Ово је морао учинити тим пре што му је ваљало бранити свој наследни положај (капетанство) у Зворнику, јер је ферманом био премештен у Адакале, а на његово место постављен Осман-паша, син Сулејман-паше Скопљака. Осман је био присталица реформама, преко њега је везир преговарао с непокорним капетанима.

Прилике су биле заиста врло озбиљне за такозване савезне или боље бунтовне и непокорне капетане, који су били за отпор реформама. Баш у то време Порта је преко везира тражила одлучан одговор на њене захтеве односно увођења низам-џедита. Капетани, час одлучни до дрскости час малодушни до подлости, стали су чинити скупштине и договарати се шта да одговоре. Најзад место одлучног решења они су дали неодређене одговоре преко Осман-паше, старајући се у исто време да своје феудалне распре реше на начин како би били уједињени за отпор против султана. Тако је Хусеин Градашчевић, који је већ био средиште отпора, и чији су људи ухватили Али-пашу у Зворнику, дочекао заробљеника са свима почастима које приличе једном великом властелину. На наваљивање Градашчевића Али-паша се, бар привидно, измири с Махмуд-пашом, који се спремао, место да иде у Адакале, на отпор Осман-паши. Градашчевић је хтео исто тако да измири Али-пашу и с тузланским капетаном, али узалуд. „Нећу се с оном потурицом помирити док сам жив и док је на мени главе!“ одговорио је Али-паша.

Видевши да се борба између Видаића свршила на штету Али-пашину, кога је помагао, Милош на-

реди Јадранима и Рађевцима да издаду порезу колико буде засецала до Митрова-дне 1830, порежцијама Осман-пашиним и Махмуд-пашиним, јер је између ове двојице дошло до неке погодбе, и ако је прави паша зворнички, по ферману, био Осман-паша (поч. јан. 1831). Милош се надао да ће моћи израдити у Цариграду да се ово место дâ Али-паши зашто га је овај и молио. Заиста Али-паша је подуже остао у вези с Милошем, колебао се још да ли ће прићи искрено савезним капетанима, док најзад то није и учинио.[1]

Међутим престанак борбе између Видаића није ни у колико олакшао судбину Јадрана и Рађеваца. Чести састанци капетана, пописивање људи и припремање за борбу, разни гласови, које су проносили Босанци, увек кивни на Србе што траже Јадар и Рађевину, учинили су те је тај народ горео од страха. У поч. јануара 1831 у једном такоме наступу пребегло је из Јадра на стотине породица у Србију.[2]

Најзад из Босне сем претње Србима долазили су најчудноватији гласови. „Нарочито у Сарајеву, писао је Јеврем Обреновић Милошу, велико несогласије; туку се и секу сваки дан између себе, а нарочито Христијанлук страда“.[3] На другоме месту вели да у Босни „који више пије тај и суди!“[4]

Лако је замислити колико је Милош био непријатно изненађен, у оваким приликама, кад је још пре читања хатишерифа дознао да Лебип-ефендија није донео ферман за околне паше да би допустили да се ограничење изврши, он је знао врло добро како су људи послати од Ћешаф-ефендије прошле године

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 141. Писма Јеврема Обреновића за 1830 г. и др.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 142. 6 јан. 1831. Јеврем Обреновић Милошу. — 7 јан. Милош наређује Јеврему да с капетанима шабачке и ваљевске нахије изађе на границу према Јадру и Рађевини и на Дрину те да границу чувају и бегунце примају. — 8 јан. 1831. Ваљево. Чланови суда јављају да је прота Матија Ненадовић с неколико Ваљеваца изишао на границу Јадра и Рађевине да пази на покрете Турака.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 141. 17 септ. 1830. Јеврем Обреновић Милошу.

[4] *Id.* 2 окт. 1830. Исти истоме.

ка Крушевцу и на Дрину били зло примљени и отпраћени од Арнаута и Бошњака. Јамачно ништа боље не чека ни делегате Лебип-ефендијине.[1]

III

Ну Милошу се тек припремало изненађење. 10-ог декембра стигао је Коцебу у Београд, с пространим упуствима од свога двора и после два дана (12 дек.) имали су он, београдски везир, Лебип-ефендија и Милош на Београдској Царинарници састанак да би утврдили како да се предузме ограничавање Србије. Та је конференција трајала пуна два и по сахата и готово за све време говорио је само Коцебу с Лебип-ефендијом. Портин комисар изгледао је као да је с неба пао, говорио је да му је само познато да се Србији имају присајединити неких шест предела и да је то све што зна! За све време он је само досадно понављао: „алти нахија, алти каза“ (шест нахија, шест срезова)! Узалуд се Коцебу трудио, да га наведе, да их Лебип поименце каже, да им одреди положај. Турчин је остао при своме да их не зна и да је послат тек да то извиди. Милош је само ћутао, везир је пак подстицао Лебип-ефендију. Било је јасно да Порта остаје при својој системи одуговлачења и изигравања, и кад Лебип између осталог рекне да је султан милостив и да треба њега молити за нахије, Милош се није могао уздржати. „Ја просјак нисам, рекао је он, да су се могле испросити границе, од кад их просим, испросио бих и Анадол, а камоли границе оне Србије која је 1812 године била у рукама српског правитељства!“ Затим је додао да он тражи оно што је трактатима уговорено.

После дугог разлагања и препирања Коцебу успе те Лебип-ефендија пристане да с њим пође, куд га он буде водио.[2] 16-ог декембра они се упуте Видину.

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 205. 30 нов. 1830. Милош депутатима

[2] *Држ. Арх*, К. К., 205 и 208. 13 дек. 1830 и 14 март 1831. Милош депутатима.

С њима су пошли Р. Сашањски други руски комисар, управо помоћник Коцебуов, Милосав Здравковић Ресавац, Јосиф Милосављевић и инжињер Никола Радоњић.

Кад су стигли у Видин, Ибрахим-паша, видински везир, изјави им да их не може пуштати да прегледају границе, јер нема за то наредбе од Дивана, затим стане говорити у опште о томе питању, тј. о немогућности да се оно изврши, стављајући чак у питање и право српско на отргнуте пределе. Ишао је дотле да је рекао да због тога може „пушка да пукне!“ Ништа није помогло присуство Лебип-ефендије, који и сам изјави да неће даље пошто нема довољних упустава. Међутим чим су комисари стигли у Видин, Ибрахим-паша је разаслао заповест војводама свога пашалука да строго забране свакоме излазити пред комисаре или ступати с њима у разговоре а још мање подвргавати се њиховом испитивању.[1]

Коцебу се одмах обрати посланству у Цариград и затражи да се потребни фермани што пре пошљу; исто тако и његови српски пратиоци писали су депутатима да се с руским посланством заузму око поменутих исправа. Извештен о свему томе из Видина, Милош је био необично љут, и ако се томе надао донекле, пошто је Лебип-ефендија дошао без потребних фермана. Под утицајем свога гњева он је оштро писао видинском везиру и пребацивао му што ради против очевидно јасне и познате мисије комисара. Исто тако писао је и Порти.[2] Није остао дужан ни Лебип-ефендији; преко М. Здравковића и Ј. Милосављевића он му је поручивао да за све њега криви, да бар он треба да зна шта је царски хатишериф, да је „Ћешаф частно отишао но да он заиста неће“

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 189. 29 дек. 1830. Коцебу Милошу. — 31 дек. 1830. М. Здравковић, Јосиф Милосављевић и Н. Радоњић Милошу. — *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* 24 јан. 1831. Видин. Коцебу Бутењеву у Букурешт. — *Ibid.* 29 јан. 1831. Бутењев Коцебуу.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 208. 21 јан. 1831. Милош депутатима, налаже да изречно кажу Порти шта он мисли о њеном понашању и обмањивању да „Порта не мисли да су Срби глупаци“ и да знају разликовати „што мирише а што смрди.“

и да он заваћа руски двор с Портом. У свем овом Милош је налазио и нечег доброг, јер ће Коцебу видети каква је турска политика.[1]

Портино затезање Милош је приписивао пољској револуцији. Устанак Пољака био је заиста оживео неодређене и празне наде Турака и они су одмах стали одуговлачити испуњење хатишерифа и ако је покрет који се спремао у Босни и Албанији био озбиљнији за Порту него покрет Пољака за Русију. „Наравно да је ово будалаштина, од стране Портине, писао је Милош, но будалаштина је система Портина".[2] Београдски везир Хусеин-паша мислио је о овоме исто као и Милош и ако му је саветовао да учини услугу Дивану и не тражи оне крајеве којима се сакати Видин, Фетислам и Адакале.[3] По београдским кафанама Турци су говорили да ће пољски устанак изазвати нов рат између Порте и Русије и да се српски послови неће свршити онако, као што то Срби мисле и желе,[4] спахије су јавно говориле по селима да су фермани читани о Св. Андреји лажни, да султан неће дати ни села а камоли нахије, да је лаж да ће Србима припасти спахилуци и да ће се Турци исељавати.[5]

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 189. 26 јан. 1831. Милош Коцебуу... „Хотя затрудненія полагаемыя Портою въ окончаніи возложеннаго на васъ, Милостивый Государь, дѣла и мнѣ очень неугодны и для тогоже дѣла невыгодны; однакожъ мнѣ почти пріятно, что они и вамъ дали случай узнать турецкую политику. о которой Монтескій еще сказалъ: „кто хочетъ выучиться политикѣ, долженъ итти въ Константинополь", и которую я уже 16 лѣтъ безпрестанно наблюдаю, а которая не состоитъ въ дипломаціи, но въ очевидномъ и грубомъ лгавіи во всѣмъ."

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 208. 1 јан. 1831. Милош М. Здравковићу и Ј. Милосављевићу.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 83. 14 и 22 јан. 1831. А. Симић Милошу.

[4] *Држ. Арх.*, К. К., 83. 14 јан. 1831. А. Симић Милошу. Везир је био издао строге наредбе да се оваке речи не говоре. — 22 јан. 1831. А. Симић јавља кнезу да је чуо да је Ахмет-бег, син везиров у Пазарџику, говорио да ће околне паше принудити народ из отргнутих предела да напишу молбу Порти с изјавом да желе и даље остати под турском влашћу.

[5] *Држ. Арх.*, К. К, 25 јан. 1831. Милош А. Симићу. Досадиле су му ове „бљувотине" спахијске и он не може равнодушно да гледа „да спахије народу уливају сумњу против мене и правитељства и да тим начином трују народ и самог цара у лаж утерују, који је хатишериф дао." Услед овога је забранио спахијама да више излазе у народ и заповедио је А. Симићу да то везиру јави. Који спахија буде ухваћен у селу биће послат везан кнезу а овај ће га послати везиру. Да ће Турци морати се-

Нити је помогла жестина писма Милошева Ибрахим-паши нити прекори Лебип-ефендији,[1] фермани су се морали дочекати, који најзад стигну 30-ог јануара у Видин.[2] Па и кад су фермани стигли настало је опет препирање између Коцебуа и Лебип-ефендије, јер ти документи нису били добро и јасно састављени. Лебип-ефендија је тврдио да је њихова мисија да траже границе које је Србија имала пре Карађорђева устанка; али руском комисару није било тешко да му докаже да у то време није било предела који би требало да се Србији присаједине, да су њене садашње границе оне исте које су биле пре 1804 год., границе Београдског Пашалука, и да према томе кад се Порта обавезивала да поврати *отргнуте пределе*, то значи да такви предели и постоје. „Који су то предели, рекао је Коцебу, ако не они који су заузети 1813 године?“ — „Вала билмем!“[3] одговори равнодушно Лебип-ефендија.

Најзад се сложе да Коцебу снима положај предела кроз које ће пролазити, а Лебип-ефендија да прикупља податке коме су пашалуку и кад припадали ти крајеви и да ли су за време Карађорђево чинили саставни део Србије.[4]

Комисари су пошли из Видина прво у Брегово. Ибрахим-паша био је наредио да се тамо искупи народ из Кључа и Крајине ради испитивања. С комисарима

лиги, Милош је претио да ће им доказати тиме што ниједан Турчин неће остати даље у вароши од марта месеца. — 29 јан. 1831. А. Симић Милошу јавља да је везир забранио спахијама да иду по селима и којешта говоре.

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 208. 3 јан. 1831. М. Здравковић и Ј. Милосављевић Милошу. „Шта сам ја томе крив, рекао је кроз плач и сузе Лебип-ефендија, кад му је из писма књежева прочитано место које се њега тицало, и шта је мени стало до пољске револуције и какву корист можемо ми имати од ње. Била пољска револуција или не вама се по уговорима мора дати шест нахија, које ја не знам немајући од своје власти никаквих упутстава .. Моја је кућа одавде 150 сата далеко, ако цар хоће и половину Румелије оцепити и књазу дати, мени је све једно.“ Рекао је даље да и сам чека одговор из Цариграда где је и Коцебу писао.

[2] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* 9 јан. 1831. Цариград. Рикман Коцебуу. Јавља да је реис-ефендија јуче одговорио да су потребни фермани послати видинском везиру.

[3] Не знам!

[4] *Држ. Арх.*, К. К., 189. 30 јан. 1831. Коцебу Милошу.

је пошао по заповести везировој протосинђел видинског владике и један свештеник с налогом да народу саветују да пред Коцебуом каже да је с Турцима задовољан и да не жели доћи под српску власт. Наравно нису изостале ни претње ни застрашивања.[1]

Кад су комисари стигли у Брегово, тамо су већ били искупљени кнезови, кметови и турске војводе из Адакала, Фетислама, Брзе Паланке и Неготина. Лебип-ефендија, пошто је пред њима прочитао ферман запита их да ли су кадгод ове паланке биле под Београдом. Сви одговоре да су увек припадале видинском пашалуку. „Јесте ли свршили ваше питање?“ запита Коцебу Турке. „Јесмо“ одговоре они. — „Сад ви ћутите, настави Коцебу, хоћу и ја да питам“, и онда отиде прво међ Србе и овако их запита: „Онда кад вас је руска војска од Турака отела, и кад се је натраг вратила, коме вас је оставила? Или Србима или Турцима?“ На ово питање сви су ћутали; док један кмет из села Рогљева по имену Никола, презирући опасност од Турака, који су Србе попреко гледали, рече отворено: „Господине, кад ме питате како је било онда, кад се ваша војска натраг вратила и коме нас је оставила?... Оставила нас је Србима и Срби су нама заповедали све до 1813 године.“ Коцебу одмах распусти скупштину рекавши: „Ја сам све већ разумео, и више ми ништа не треба.“[2]

Сутра-дан пошли су у Зајечар да држе збор за црноречку нахију.

У Зајечару и Гургусовцу искупљене скупштине одговоре у један глас да су ти предели Србији припадали. Из Гургусовца Сашаљски и Милета Радојковић

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 208. 23 јан. 1831. Видин. М. Здравковић и Ј. Милосављевић Милошу. — 11 феб. 1831. Милош депутатима. У јавуару 1831. видински везир, Ибрахим-паша, удавио је Маринка буљугбашу из Соко-Бање што је казао да ће султан одржати своју реч и повратити отргнуте пределе.

[2] *Id.* 10 феб. 1831. Соко-Бања. М. Здравковић и Ј. Милосављевић Милошу. — 11 феб. Милош пише ово М. Здравковићу и Ј. Милосављевићу: „Бојим се за кмета Николу из Рогљева који је онако јуначки казао да је Крајина до 1813 год. с нама била; бојим се да га Турци не убију. Добро би било да се учини наредба да пребегне к нама да спромах не страда нас ради.“

отиду да прегледају границу од Гургусовца до Грамаде, а Коцебу и остали пођу у Бању,[1] Алексинац[2] и Крушевац.[3] Лебипу ништа нису помогли протести што и Срби иду с њим и руским комисарима наводећи као разлог да за њих ништа не пише у ферману. Пошто је свршен испит и у Крушевцу, Коцебу се крене у Карановац да се договори с Милошем о прегледу границе према Босни.

Још из Видина Лебип је био послао ферман босанскоме везиру да његови људи дочекају комисаре у Крушевцу. Али од тога није ништа било, Намик-Али-паша био је изгубио сваку власт у Босни. Милош је провео у Карановцу с Лебипом и Коцебуом од 17-ог до 23-ег фебруара, преговарајући и саветујући се шта да се ради. Најзад Милош се реши да пише своме пријатељу скадарском везиру Мустафа-паши с којим су Босанци били у савезу противу султана, те да он изради да одобре преглед граница. Коцебу и Лебип се врате у Београд, да причекају одговор из Скадра или да се Босна смири; Сашањски пак био је послат да обиђе пазарски и старовлашки крај. Тамо није било никакве опасности, пошто у тим крајевима Турака није ни било, сем тога народ је био добро наоружан те је могао бранити комисаре од сваке напасти.[4]

---

[1] У Бањи су Турци одговорили да Бања није никад Србима припадала нити да је тамо било руске војске, већ да су само некад српски хајдуци насртали, али да су били увек протерани. „Како да овде није било руске војске, рекне Коцебу, кад ја сам знам, да је наш генерал Орурк био овде у Бањи с војском и из Бање робље, Турке, у Русију послао!?“ Затим отиде Србима и запита их да ли је у Бањи било руске војске пре осамнаест година и јесу ли Срби владали овим крајевима. Сва скупштина, прожета страхом, ћутала је, само један старац одговори: „Ми не знамо, овај је крај био пуст“. „Не питам ја тебе једнога, но сву скупштину,“ добаци му Коцебу. На ово сви „особито младеж“ одговоре плашљивим гласом: „Били су!“

[2] Из Бање су комисари пошли 12 фебруара. У Бовану их је дочекао сердар-ага Исмаил-паше алексиначког и спровео их у Алексинац, где су били врло лепо дочекани. Скупштина је била 13 фебруара. Турци су одговарали од прилике као и у Бањи, а Срби су ћутали, јер су се бојали Исмаил-паше и његових ајана који су били ту. Тада се Коцебу окрене Турцима и рекне им смејући се: „Видите Срби не говоре, ни да су били, ни да нису били.“ Тако се и свршила скупштина.

[3] Скупштина у Крушевцу била је 15-ог фебруара.

[4] *Држ. Арх.*, К. К., 208. 24 феб. 1831. Милош депутатима. — 26 феб. 1831. Милош Јеврему Обреновићу јавља да је дошао у Крагујевац, да су

IV

Питање о исељењу Турака из Србије није ништа боље стајало него питање о присаједињењу отргнутих предела. Још одмах после објаве хатишерифа, од септембра 1829 године, Милош је покушао да дигне Турке који су живели по паланкама. И ако је делимично у томе успео, у главноме Турци по варошима уз градове остали су на своме месту. У њих Милош није ни дирао, јер су ту биле угледне турске власти, сем тога он није хтео да пренагли решење тога питања, очекујући да се оно дефинитивним хатишерифом уреди.

То очекивање чинило је те је живот Турцима по варошима постао готово несносан. Разна новачења, која су Срби почели уводити после објаве хатишерифа од 1829, чинила су тај живот још несноснијим, пуним препада и страха а често и смешних призора којима је узрок био у урођеном неповерењу, мржњи и зазирању мухамеданаца од хришћана. Тако је било по свима градским варошима у Србији, али Београд се нарочито тиме одликовао. Најмања новост, коју глупост и неповерење каквог Турчина на свој начин разради, најглупља измишљотина каквог дућанџије, који беспослен седи на своме ћепенку, довољна је да целу варош узбуни, стави у покрет и на ратну ногу. Често и без икаквога повода од стране Срба Турци одједном позатварају дућане, наоружају се и по целу ноћ с пушком у руци ходају по уским и кривим улицама у групама од 30 до 50 људи. Нарочито пролеће и лето 1830 године било је непријатно за Турке Београђане. Тада су Срби дигли звона, почели заводити праву полицију, ноћне чуваре итд. Ове су новине учиниле те су Турци постали нервознији. 11-ог маја имала је да се јавно прода кућа некога преминулог Београђанина. Да би се лакше објава учинила то је учињено први пут добошем 10-ог маја; уз добош имала се сутра-

сутра-дан затим дошли Коцебу и Лебип, и да је Лебип тога дана (26-ог феб.) отишао у Београд. — Дп. 1831. 6 март. Василије Поповић јавља Милошу под 4 мартом да је Сашањски свршио посао и да намерава да иде из Чачка право у Београд.

дан држати и лицитација. Ерлије сместа дотрче варошком кнезу и запитају га престрашени шта је то; држали су да су Власи (Срби) наумили клати их и давити![1] Везир је такође одмах позвао базрђан-башу, А. Симића, питао га шта је с добовањем и рекао му „да добош овде ударати не може, него у Немачкој, јербо ово никакова краљевина није!“[2] Ствар се није само на томе свршила. Целе ноћи била је узбуна и врење међу Турцима. Сутра-дан, 11-ог маја, искупе се Турци и отиду везиру, који призове А. Симића и Петра Лазаревића, варошког кнеза. Кад су дошли везиру они затекну кадију, муфтију, мукалебеци-башу, алај-бега, неколико ерлијских ага, неколико већих спахија и хоџа-ћана Ћешаф-ефендију. Чим су сели, запита их Хусеин-паша: „зашто је српски полицајац говорио да ће довече проћи улицама с две хиљаде душа, па онда нек покушају Турци да им то забране?“ Симић и Лазаревић одговоре да је српски полицајац казао Турцима само *сабан-аирала,* у зору, запитао их зашто су ноћас дизали узбуну и рекао да је то срамота и да полиција иде само варош од лопова да чува, као што се то и видело. На тај одговор Хусеин-паша се окрене Турцима, и оштро их запита: зашто њега везира за оваке ситнице узнемиравају и буне целу варош, кад се њих два три Турчина могу о овоме објаснити са Србима? На то ће рећи хоџаћан окренувши се Србима: „Истина, тако је требало! Но како се нећеду ни плашити и бунити, кад и ви повод дајете? Звона дигосте, пазванте [ноћне чуваре] касирасте, фењере по чаршији извешасте, добош по чаршији ударате, па морају се људи плашити и бунити!“ Срби су се разложно бранили, наводећи да су звона по хатишерифу дигнута а да је све остало учињено у општем интересу. „Ми већ изгоресмо од

[1] *Држ. Арх.*, К. К, 11. 10 мај 1830. Петар Лазаревић, варошки кнез, кнезу Милошу. — 11 мај 1830. Милош Петру Лазаревићу. Укорава га што је дао да се добује, те су се Турци поплашили. Да то више не чини. Пазванте (ноћне чуваре) које је увео да укине и да Турци и даље чувају стражу. Овом приликом кнез је ставио полицију београдску у зависност од Београдског Суда.

[2] *Ibidem.*

свију страна, прихвати мукалебеџи баша, нама се у рз (част) дирну, трпети више не можемо, то доста би!“ — „Ама шта сте зло од нас видели, рекну Срби, ако вам је ко у част дирнуо, покажите га овде пред честитим везиром, пак ћемо му ми судити, а не да говорите оно што није!“ На ово су сви оћутали. Везир тада закаже А. Симићу и П. Лазаревићу да српска стража не иде улицама но само по чаршији и с војводом турским да иду пандури српски као што су и досад ишли.[1] „Нек смо на миру, говорили су сутрадан Турци А. Симићу на мехћеми где је ова ствар опет претресана, нек смо на миру, док смо овде, а како цар заповеди да идемо одавде, ми ћемо одмах ићи, и ниједног од нас нема који би се противио царској заповести!“[2]

Изгледало је заиста да ће се једном свршити с овако непријатним призорима по српским градским варошима а нарочито у Београду, пошто је хатишерифом свечано уречено да се Турци имају ограничити само на тврђаве. Чим је хатишериф стигао у Србију, Милош је заповедио Београђанима да нико не седи под кирију у турским кућама и дућанима већ сваки да гледа да откупи кућу односно дућан. На тај начин, он је хтео да покаже Турцима да им ништа друго не остаје већ да распродаду своје непокретности.[3]

Милош је нарочиту пажњу због овога обратио на Београд, најважније место у Србији, јер је знао да од тога зависи држање Турака и по осталим местима.

Турци су истина, још пре објаве хатишерифа, стали продавати своја имања; али на сам дан објаве продаја је била најважнија. Неколико првих и најбогатијих Турака закључило је тога дана продају свога имања са српским чиновницима. Други мусломани пошли су такође њиховим примером и, желећи да распродаду своју непокретност, понамештали су били

[1] *Дрэс. Арх.*, К. К., 11. 11 мај 1830. Петар Лазаревић Милошу.

[2] *Дрэс. Арх*, К. К, 82. 12 мај 1830. А. Симић Милошу.

[3] *Дрэс. Арх.*, К. К., Дп. 23 окт. 1830. Милош Јеврему Обреновићу.

децу испред кућа, која су позивала Србе да их прегледају и купе. Милош, Београђани, српски чиновници и скупштинари куповали су шта се коме свидело. Сви су били понели знатне суме новаца, знајући да ће доћи до овако богате распродаје. На крају трећега дана готово су све куће у вароши и имања у околини Београда била распродата, а уговори о продаји утврђивани у мехћеми и српскоме суду.[1] Неки су Турци одмах изашли из Београда, маса је пак очекивала пролеће да пође у Турску. Тако је било по целој земљи. Нико није сумњао да ће они остати и даље у Србији.

Али ускоро питање о исељењу узело је други обрт, и то нарочито услед Милошеве попустљивости и његових осећаја сажаљења према Турцима да се не би у невреме и по зими исељавали из земље. Уместо да се користи расположењем Турака и да их по што по то отправи из Србије, ставивши им на расположење сва средства, која би олакшала сеобу, он им је оставио био рок до пролећа.[2] Дотле је пак Порта смислила изговор да изигра јасну одредбу хатишерифа о исељењу Турака из градских вароши.

Од Милошева доласка у Београд па до краја јануара 1831 Хусеин-паша није био добио никаквога писма из Цариграда, што га је јако било бацило у бригу.[3] Остављен овако у неизвесности он је најзад поставио извесна питања Порти односно испуњења хатишерифа. У одговору, који је стигао у Србију 2-ог фебруара, кајмакам-паша се чудио питању Хусеин-пашином односно изласка Турака из вароши под градовима и продаји њихових имања! Порта је тврдила да о томе ни снивала није а камоли да је о томе реч у хатишерифу; да је тамо реч само о продаји имања и исељењу турскога становништва по паланкама и селима, и да ће се продаје извршити тек после

---

[1] Куниберт, *Српски Устанак*, стр. 266. — *Држ. Арх.*, К. К., 11. 14 јан. 1831. Београд. Петар Лазаревић Милошу. Види се да је и сам кнез куповао турска имања. Између осталих од Осман-аге Фочића.

[2] Куниберт, *Српски Устанак*, стр. 266.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 83. 19 јан. 1831. А. Симић Милошу.

годину дана и под надзором нарочитога Портиног комисара.[1] Према овоме самовољном тумачењу Порта је заповедила везиру да тражи да се продата добра поврате Турцима, и да разашље татаре да врате Турке који су се већ иселили.[2] Хусеин-паши су врло непријатно пале ове поруке, или се бар тако претварао; он се био преплашио да не дође после овог укора и казна. Али је Милошу и Србима било још теже ово очевидно извртање.

Под утицајем оваквога извештаја Милош стане претити Турцима да ће их силом иселити и да им Портино извртање неће ништа помоћи; поручивао је београдским ерлијама да Порта тиме иде само на то да се она дочепа новца, који им припада за њихова продата имања. Заиста, већ 4-ог фебруара, Турци су били зашли по вароши и нудили Србима натраг новац примљен за купљене куће и дућане.[3] Сем тога Милош је одмах уложио протест код Хусеин-паше, Бутењева руског посланика у Цариграду,[4] бегликчи-ефендије[5] и српских депутата,[6] тражећи да се ферман о исељењу Турака и продаји њихових имања опозове. Исто је тако живо протестовао против Портиног држања и код руског министарства и то не само односно питања о исељењу Турака већ и односно ограничавања Србије; тражио је да Коцебу остане у Србији дотле док се сва ова питања савршено не уреде, јер је био уверен да их Порта никад неће добровољно са Србима уредити.[7]

---

[1] *Држ. Арх*, К. К., 83. 3 феб. 1831. А. Симић Милошу. Порта је овако питала везира: „Зар ти хоћеш да оставиш наше градове без вароши и без војске? Нису ли то вароши градске и Турци који седе у њима, нису ли гарнизони градски? Како би се дакле гарнизон исељавао и град без војске остављао? Како би ти допустио да Турци своја добра продају и да се исељавају? Зар су то они без твога знања чинили? Како се види, ти се у Београду тако владаш као да ниси везир београдски, итд.“

[2] *Ibidem*.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 83. 5 феб. 1831. А. Симић Милошу.

[4] *Држ. Арх*, К. К, 192. 11 феб. 1831. Милош Бутењеву.

[5] *Id.* 208. 11 феб. 1831. Милош беглички-ефендији.

[6] *Id.* 11 феб. 1831. Милош депутатима.

[7] *Држ. Арх.*, К. К, 16 феб. 1831. Милош графу Неселроде. Под истим датумом Милош захваљује цару Николи на ордену Св. Ане I-ог ст. који

У своме писму депутатима Милош је приписивао ово извртање хатишерифа интригама Лебип-ефендије и Хусеин-паше коме је било врло криво што ће изгубити Београдску Царинарницу.[1] Међутим Хусеин-пашино држање изгледало је врло исправно. Он је налазио да Милош има потпуно право да протестује против Портиног тумачења односно исељења, препоручујући само да не предузима насилне мере против Турака, јер ће се најзад морати све свршити по уговору; али одбије да прими српске протесте, под изговором да, после примљених укора од Дивана, не сме да чини представке у српску корист. Он је препоручивао да Милош то чини преко депутата и руског посланика.[2] На Порти пак Хусеин-паша се изговарао како он није казао Турцима нити да продају своја имања, нити да не продају, већ да се само владају по хатишерифу и да су Турци поступили онако, како су тај акт разумели.[3] Све је дакле зависило од Порте.

V

Односи између депутације и Порте у Цариграду били су од прилике онакви какви су били између Милоша и везира у Србији. По своме староме обичају Порта се претвара, место делима она речима и безначајним церемонијама доказује своје тобожње добро расположење према Српскоме народу: депутатима се говори на Порти да се нико „царскоме ферману

су му депутати донели из Петрограда. Депутати су стигли из Петрограда у Крагујевац 3-ег феб.

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 208. 11 феб. 1831. Милош депутатима.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 83. 7 феб. 1831. А. Симић Милошу.

[3] *Id.* 12 феб. 1831. А. Симић Милошу. — Из писма А. Симића Милошу од 16 феб. види се да је он истумачио Хусеин-паши Милошева писма писана 11 феб. бегликчи-ефендији и депутатима. Везир је нашао да су она добро састављена, нарочито место где кнез вели, да не може веровати да је честити цар издао заповест о непродаји имања, јер се тиме опроврга ва његов свети потпис. Везир је примећавао да би требало, да Милош пише и Бутењеву, јер он може учинити све пошто има више силе него депутати. А. Симић му је одговорио да мисли да је кнез писао и рускоме посланику.

проживити не сме;“ међу им се црвени фесови на главу и кајмакам-паша им огрће харваније, да се тако и њима „објасни“ милост царева према Милошу и српском народу.[1] Наравно требало је наћи и изговор зашто се не испуњава тај царски ферман коме се нико противити не сме: час је крив Лебип-ефендија што не шаље никакве извештаје у Цариград, и кога бегликчи-ефендија назива „биволом,“ да би само боље представио његову индолентност; час је крива болест бегликчи-ефендијина, коме је једна рука „као ступа отекла.“ Али у главноме се видело да су све то празни изговори да се само закине нешто или да се Милош уцени, јер су неки од Портиних министара мислили да нису довољно плаћени за услуге које су учинили приликом дебатовања и редакције хатишерифа, други су пак били незадовољни што се преко њих прешло кад су бакшиши дељени! Није било довољно платити да се нешто стави у хатишериф, требало је да се наново сипа да се то и испуни. „Право да вам, као деци својој исповедим, говорио је бегликчи-ефендија депутатима, наши великаши докле су на својем мансупу старају се придобити чиме ће после, кад се овог лише живети.“ Наравно, бегликчи-ефендија, као Милошев човек, гледао је да придобије ту господу да се испуни Србима оно што треба, и да ће их он после наградити; али се они нису дали поколебати. „Кад се дела сврше, одговарали су они, онда ће бег-Милош сваком дати по једну хиљаду гроша као просјацима и тим ћемо се морати задовољити!“[2] Заиста кад би српска дела била у савету, потплаћени Портини министри нису се могли сложити с онима којима још није ништа дато.

Како ово нису били довољно оправдани разлози да српски народ не добије оно што му је свечано заједмчено уговорима између Порте и Русије налажени су још и други изговори уз оне већ поменуте и под-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 208. 13 феб. 1831. Депутати Милошу. — „Следовательно морађемо и одело наше по њиову обичају садашњему мењати.“

[2] *Id.* 27 феб. 1831. Депутати Милошу.

метано је којешта: Срби су пренаглили; Милош не показује доста поштовања према Порти и с тога је она према њему охладнела итд. Кад је била реч о границама на Београдској Царинарници између Лебип-ефендије и Коцебуа, на речи Хусеин-пашине: „високчајши Девлет, који те је поставио бегом и чираком својим учинио, милостив је и може учинити да вам се и границе, које тражите предаду," Милош је тобоже одговорио: „нека ми је мој император жив, он ће мени све дати и ја од султана ништа не тражим!"[1] Затим је подметано да је Милош наредио да се немилосрдно истуче неки турски тобџија, старац од 80 година; да је натерао Турке да продају имања; да је напустио Србе, после објаве хатишерифа, да прегледају турске куће и да ови неверници нису штедели ни саме хареме да походе, поред све молбе Турака. Све је ово било измишљено или преувеличано.[2] Одговарајући на ове прекоре Милош се сетио односно старца тобџије, да је једнога дана некакав Турчин, амалин, прошао испред његовог конака и цркве с лулом у зубима, и да му је преко момака заповедио да поред цркве као светиње и кнежева конака не пуши. Наравно то не значи да се Милош устезао да понекад и кога Турчина „испраши;"[3] али је невероватно да је овако радио и турским војницима. Све своје савете бегликчи-ефендија — који је био вољан да помогне Милошу али се није смео сувише испољити као заступник његових интереса — завршивао је изјавом да треба бити стрпљив и наставити систем бакшиша.[4]

У овој ситуацији рад руске дипломације био би

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 208. 27 феб. 1831. Депутати Милошу.

[2] *Id.* 14 март 1831. Милош депутатима.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 25 феб. 1831. Милош А. Симићу и Вучићу: „Љубезни Алекса и Вучићу. Ја сам овде разумети могао како се Садик испред мог конака шири и како код вас, Алекса, долази. Нећу више то да чујем. Зато заповедам вам обојици да реченом Садику пут покрај мог конака укратите и добро га испрашите, да Калемегданом пролази и тамо се шири, јербо ако чујем да ову моју заповест точно неисполните а ви ћете обојица кад тамо дођем од мене примити оно што вам заповедам да њему учините."

[4] *Држ. Арх.*, К. К., 208. 22 март 1831. Депутати Милошу.

једино у стању да доведе ствари у ред у коме би требало да буду. Али тај је рад ишао споро, нешто због своје природе нешто и по невољи, јер Бутењев нови руски посланик још није био дошао у Цариград. Очекујући тај тренутак, Милош, да би подстакао ревност руске дипломације, истицао је грофу Неселроде да скадарски везир, који се спрема за буну против султана, чини Србији понуде односно отргнутих предела, и представљао му искушење у које долази услед Портиног затезања да испуни своје свечане обавезе. Милош је затим тражио упуства како му ваља држати се у распри између султана и скадарског везира, представљајући незгоде у које Србија може доћи ако би везир успео у своме предузећу — збацио султана. Милош је очевидно претеривао снагу везирову и његових савезника Босанаца.[1]

Министарство је саветовало Милошу посредно и непосредно да ничим не помаже Мустафа-паши, ни речју ни делом, Порта ће на крају крајева однети победу над бунтовницима, и Србија треба мирно да ишчекује испуњење хатишерифа од кога се Порта не сме удаљити због руске гарантије, Србија треба да остане у покорности и оданости према султану, те да тиме дâ Русији могућности да се за њу живље заузме.[2]

Милош је знао унапред какав ће бити руски од-

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 188. 20 јан. 1831. Милош грофу Неселроде.

[2] *Id.* 24 феб. 1831. Неселроде Милошу. — *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* 29 јан. 1831. Букурешт. Бутењев (који је тада путовао у Цариград) Коцебуу. Да Милошу саветује да се никако не држи скадарског везира у нади да ће тако лакше доћи до отргнутих предела. — *Id.* 30 јан. 1831. Букурешт. Бутењев грофу Неселроде. Говори о „les relations singulièrement intimes" које Милош има са скадарским везиром. „Le caractère équivoque de ces relations avait déjà fixé l'attention de nos généraux durant la dernière guerre, et les notions que M. le général Kisseleff, alors en rapports suivis avec Milosch, a bien voulu me fournir à cet égard, m'ont paru de nature à nécéssiter un redoublement de circonspection dans la conjoncture actuelles. Le prince Milosch serait disposé à s'en prévaloir pour occuper incontinent les districts en litige, démarche inconsidérée, propre à entraîner de nouvelles complications pour la Servie, au moment même, où elle touche à l'accomplissement des derniers voeux qui lui restent à former pour voir couronner les immenses avantages que lui a valu le traité d' Andrinople." Он је писао Милошу да се уздржава од сваке ксмбинације такве и да се ослони на царску владу односно враћања шест нахија.

говор, он није ни мислио да пристаје уз везира, коме је хтео само потајно, новцем, да помогне. Да би пак Порту придобио за себе, Милош је и њој чинио услуге: извештавајући је о покретима у Албанији и Босни он је уверавао да тамо шаље нарочите људе да дознаду што боље стање бунтовника, да би само о томе могао њу тачно известити.[1] Ну како је Порта била слабо осетљива према овим услугама, Милош је препоручио депутатима да гледају да наново потплаћују Портине великодостојнике, да се једном дође до отргнутих предела, где народ ужеликѐ страда, нарочито у Јадру и Рађевини, и да се Турци стерају у градове.[2]

VI

Тако је остало Милошу да развије свој рад строго у границама своје моћи, да чини притисак на Турке у Србији. Пре свега је био решен да им енергичним мерама и потајним средствима одузме наду да ће ту остати дуже од 7-ог августа, кад је сматрано да излази једногодишњи рок, предвиђен хатишерифом за њихово исељавање. С тога забрани шабачким, ужичким, ћупријским и београдским Турцима да раде земљу, пошто неће моћи скупити летину до времена кад се имају иселити, што је значило да се селе

На то са свију страна полете тужбе везиру и протести код српских власти. Лешничани, изузев неке који су се селили, и Шапчани Бајирци одговоре Јеврему Обреновићу да се неће селити без везирове буjрунтлије, без чега им, веле, Бошњаци не допуштају да пређу у Босну. Шта више жалили се и самом Градашчевићу против српских захтева.[3] У опште ови Турци у западним нахијама узбуне се јако и стану се спремати за оружан отпор; њихово ратоборно рас-

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 208. 24 ѯеб. 1831. Милош кајмакам-паши.

[2] *Id.* 14 март 1831. Милош депутатима. — Милош Алекси Петровићу, драгоману срп. депутације. Да се сви несвршени послови реше у српску корист Милош је нудио Портиним великодостојницима 2,000.000 гроша (57.000 дуката). Бегликчи-ефендији доживотну ренту од 25.000 гроша.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 142. 8, 13 март 1831. Јеврем Обреновић Милошу.

положење било је потхрањивано бунтовничким покретом у Албанији и Босни Они су подражавали иначе Босанцима у свачему. Кад је 18 ог фебруара нови муселим ушао у Сокô у низамском оделу умало није био убијен. Овде-онде стали су туђи и Србе и претили да ће добити помоћ из Босне и Албаније па нека онда Србима помогне „султан Марко и велики везир Панта“, као што су у ироније звали султана и вел. везира. „Цар је будала и повлашио се“, он је „муртат“ и „Москов“, говорио је алај-бег. Прво ће свршити с њим па онда са Србима![1]

Београдски Турци били су исто тако узрујани. Почетком марта Милош је хтео да дође у Београд с 200 пешака и 50 коњаника да обиђе породицу и види карту Србије, коју су радили Коцебу и Сашаљски, а уз то и лично да каже Турцима да их по варошима даље од августа неће трпети. Том приликом он би поставио и темељ своме дворцу у Топчидеру.[2] Међутим су Турци још раније били начули за тај долазак и њима облада необично узбуђење, какво никад није било у сличним приликама, јер се чуло да Милош сад долази да их истера; да ће доћи с читавом војском, и то ноћу; да ће бити више људи но што их је било о прогласу хатишерифа; да је седам ханова одређено за смештај света; да су и многи приватни станови пописани; да је најзад Милош рекао да ће „по свим турским кућама наместити људе на конак.“ — „Капија (Варош-капија) му је у рукама, може учинити што хоће!“ говорили су Турци.

Хусеин-паша био је немоћан да Турке умири, и сам је био у великој неприлици услед Милошева држања и политике своје владе. 8-ог марта он призове Алексу Симића и пред Лебип ефендијом покаже му жалбу шабачких и лешничких Турака против Јеврема Обреновића, који им не да земљу да раде и заповедио Шапчанима да се из вароши селе у град. Ху-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 83. 30 март 1831. А. Симић Милошу.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 8 март 1831. Милош Јев. Обреновићу. — 13 март 1831. Милош Јеврему Обреновићу наређује да пошље бандисте у Београд и сам лично да иде у Београд и предузме мере смотрености.

сеин је налазио да је требало да Срби причекају да Порта сврши преговоре с Русијом, тим пре што предвиђени рок хатишерифом није још истекао. Одлучно је казао за себе да он не сме никоме допустити да се сели без царске заповести, чак ни онима који би то хтели од своје воље, па ма сви изгинули, и тражио да му Милош одговори да ли остаје при својој наредби односно Шапчана и Лешничана, те да према томе напише извештај Порти.[1] Најзад стао је на страну београдских Турака и правдао њихову узнемиреност Милошевим доласком и његовим претњама шабачким и лешничким Турцима. Пребацујући Србима такво држање он је разложно тврдио да таква политика може бити и за њега фатална: јер им је против свију обичаја дао Варош-капију само за време свечаности а они је и данас држе! Алекса Симић енергично се старао да побије све оно што су Турци у Београду чули или измислили о некаквим Милошевим намерама противу њих: циљ је његовога пута да види своју породицу, доћи ће с нешто већом свитом из обазривости да га Турци, који говоре већ свакојаке речи, не би убили, пример с Ђорђем Ћелешем је довољан доказ да они не презају ни од чега.[2]

И сам везир је био уверен да Милош неће смети предузимати никакво насиље против Београђана, али ипак није ништа учинио да умањи њихов дивљи страх, који је све више растао. 11-ог марта Турци стану изненадно и нагло пресељавати у град своје породице и покретност: неки су товарили на кола, други су преносили с носачима, а неки и сами, „жене и деца узели по нешто те носе и сви на врат на нос беже у град!“ Снабдевали су се храном, барутом и кремењем; унели су у град чак и топове које су напољу нашли! Ако им је веровати они се неће вратити у варош докле се звона не скину, и „док не истерају добош из вароши!“[3] Ноћу између 13-ог и

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 83. 9 март 1831. Београд. А. Симић Милошу.

[2] *Id.* 9 и 11 март 1831. Београд. А. Симић Милошу.

[3] *Id.* 11 март 1831. Београд. А. Симић Милошу. — 13 март 1831. Београд. Кнегиња Љубица Милошу.

14-ог марта алај-бег је купио мурове од ерлија и спахија да пишу тужбу цару против Милоша, што је опсадио шест царских градова и не да Турцима „нигде ни главицу лука посејати, и како сиротиња турска хоће да помре од глади.“

Кад је А. Симић протестовао против ове узбуне и што је допуштено Турцима да се селе у град, Хусеин опет одговори, као два дана раније, да су томе криве Милошеве претње лешничким, шабачким и сокôским Турцима да ће их силом истерати и његов долазак у Београд: „да им нисам допустио да се у град селе, они би то силом учинили, толико су се преплашили!“ — „То је само дубара београдских Турака, рекне А. Симић везиру, да кнеза одбију да у Београд не дође!“ — „Вала није, базрђан-баша, дубара, него су се баш поплашили! А како се неће плашити, кад Коџа-Милош оне око Дрине тера, безбели, мораду се и они оном колачу надати. Ономад, пошто сам ти казао, шта је Коџа-Јеврем казао шабачким и лешничким Турцима, дође ми писмо из Сокола, да је онамо дошао прота Ненадовић и казао онима Турцима око Сокола, да морају за осам дана оданде излазити, па то ови чују, и како се неће бојати?! Ја се чудим Коџа-Милошу зашто тако чини, и зашто мене најпре не пита за такве ствари, него ја после чујем, пошто он већ нешто учини. Колико му драго и ја сам један везир царски, требало би да и мене пита за такве ствари... А што цар своју заповест преиначава, то опет онамо треба питати и с Девлетом се о том разговарати... И нек Бог зна за мене неће добро бити, што се овде овако чини! Коџа-Милош канда навалице хоће да мене Девлет погуби, кад онакве ствари чини! Нисам сигуран да ми неће и за Варош-капију каква главобоља доћи, што је још у вашим рукама. Онда сте рекли били: само док је овде Коџа-Милош, а после, ето, и до данас задржасте, и јуче су ми мемлећетлије преговориле да није ни под којим везиром капија била у српским рукама!...“ Са своје стране везир је тврдо уверавао да нису истинити гласови, које су Срби опет чули: да ерлије на-

меравају силом повратити Варош-капију, и да им је он строго заповедио да се никако не усуде да учине „какву ђурултију“ због тога; најзад да ће Турци само жене и децу сместити у град, а сами ће остати да чувају варош.[1]

Заиста Турци су остали при томе решењу. Присуство царског везира, царског комисара Лебип-ефендије, руских комисара Коцебуа и Сашаљског и кнегиње Љубице с децом није било довољно да их увери да су сви пронесени гласови бесмислица. Свакојаке измишљотине примане су с необичном лаковерношћу. У ово време чак су се и нишки Турци били преплашили због београдских лажи и целу једну ноћ нису спавали стражу чувајући: један турски татарин из Београда био је пронео глас о нередима у Београду, додавши да су се Срби Нишлије договорили с онима из Србије да их нападну.[2] Поред ових жалосних било је и смешних сцена које дају слику тога несносног времена за мухамеданске и хришћанске становнике Београда. 15-ог марта ноћу, турски војвода с 20—30 момака, идући у патролу, прође поред Милошева конака, па ударивши поред куће попа Јевте, савије поред палисада и Варош-капије, и опет уђе у варош код Табак-Ибрахимове куће. У том га моменту угледа стражар с карауле испод куће Адем-бега Јајића, и помисли да су то Срби који улазе у варош с поља! У његовом уображењу број пратилаца војводиних био се попео на 600—700 и он одмах похита да о томе извести бимбашу Ђенчагу на Стамбол-капији, који опет то јави не само свима осталим караулама него и кафанама и самом везиру. Турци се на то јако поплаше, и већи их број изађе, те ноћи „на пијацу до Старог Совета, да виде има ли штогод, па кад нису ништа видели, а они се опет у кафане врате.“ Али сад опет Срби помисле, да су се Турци онде искупили да на њих ударе, те се и они узбуне! Тек кад је Коцебу сутра-дан ишао

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 83. 11 март 1831. Београд. А. Симић Милошу.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 208. 16 март 1831. Ниш. Дим. Тирић Милошу.

везиру у град а исто тако и Вучић Абдурахман-бегу, сину везирову и питали шта је узрок турској буни, дознао се прави узрок.[1]

Кад је Милош видео оволику узбуну београдских Турака, нашао је за добро да не иде у Београд, већ само до Раковице, да не би узалудно дражио Турке, а и разлози његове личне безбедности су му налагали да се без потребе излаже могућим непријатностима. Међутим он није хтео да остане дужан везиру на кога је бацао кривицу за ове нереде, на њега је пак био огорчен и с тога што му је баш у ово време стигло писмо од депутације по коме су везир и Лебип-ефендија чинили разна опадања против њега на Порти. Извештавајући Хусеин-пашу преко Алексе Симића о своме решењу да не долази у Београд, он му изјави отворено да су његове и Лебип-ефендијине интриге узрок целој овој узбуни. Затим одреди Димитрија Давидовића и Аврама Петронијевића да иду у Београд и дâ им нарочита упуства о томе шта ће говорити везиру и Лебип ефендији пред руским комисаром.[2] Упуства су била врло енергична. У главноме они су имали да кажу да Милош није хтео доћи у Београд да Турке тера, већ да им каже да ће 7-ог августа морати одлазити; да ће их до тога дана, по хатишерифу, трпети, а после тога рока сам ће извршити хатишериф; да је хтео доћи с великом свитом као што то њему као кнезу земље приличи; да с везиром прекида сваку везу, пошто је он раније казао да кнез нема ништа с њиме радити у Београду. Најзад Милош је чинио везира одговорним за недисциплину Турака у Србији, који су дигли главу услед бунтовничког покрета у Арбанији.

Али у последњем моменту Милош одустане од намере да шаље у Београд нарочите изасланике; могао је увидети односно депутатског писма да се Порта из политике позивала на неповољне извештаје из Београда да би на тај начин показала извесне разлоге

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 83. 16 март 1831. Београд. А. Симић Милошу.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 208. 12 март 1831. Наставленија.

за изигравање оправданих српских захтева. Изван сваке је сумње пак да је везир по дужности морао слати Порти извештаје како Милош притешњава Турке, али на то се Срби нису могли с разлогом тужити; међутим тешко је било претпоставити, да је он нанарочитим клеветама ишао на то да их оцрни на Порти. Да је Милош и за један тренутак заборавио обична извртања Портина и да је поверовао у могућност да Хусеин-паша падне у такву противуречност са самим собом — он који га је толико прошле године уздизао у својим извештајима — речи везирове, које је изговорио српском базрђан-баши, могле су га извући из те заблуде. Кад је А. Симић саопштио везиру да Милош неће у Београд већ да долази у Раковицу, Хусеин се томе јако обрадовао и односно пребацивања кнежевих рекне да сам Милош себи интриге ствара, јер је сав страх београдских Турака произашао услед тога што је гонио сокôске и лешничке Турке да из Србије иду, а шабачке да се у град селе; а како пак он у Цариграду против Милоша интриге чини зато је доказ — берат наследнога кнежевског достојанства! На претњу Милошеву да ће писати у Цариград и тамо открити његове и Лебипове интриге, Хусеин-паша отпоздрави: да Милош „са здрављем“ све пише, те да се његове и Лебипове интриге код Девлета открију, да кнежев образ тамо светао остане „а њин с те стране нек се постиди!“[1]

Ну и ако је повративши се од првога свог гњева поштедео везира и Портиног изасланика, да им преко својих људи, а пред руским комисаром, чита лекцију, Милош је ипак остао као да је право на његовој страни. Није му се свидело што везир није хтео ништа да учини да би ослободио Турке да се из града врате у варош, оставивши им на вољу да им породице тамо остану, или да их повраћају својим домовима. Остало је Милошу да их он лично ослободи, и он је заиста поздрављао знатније Турке, бацајући кривицу на ве-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 83. 13 март 1831. Београд. Алекса Симић Милошу.

зира за ову узбуну, да се ничега не боје и да мирно седе на својим домовима.[1]

17-ог марта Милош дође из Пожаревца у Раковицу; 25-ог већ је полазио за Крагујевац. Главно му је било да види породицу и да се разговори с Коцебуом и Сашањским (20-ог марта), а за све му то није требало много времена. С везиром и није хтео ништа да ради, очекујући да Коцебу сврши карту Србије, пак да се преговори отпочну. Турке Београђане остави да их сама њихова лудост проће. „Најпре ћемо фењере поскидати, говорили су они, и звона дигнути и магистрат одавде кренути! Што ће фењери, звона и судије у турској земљи? Ово није земља немачка него је турска!“ Београдску ће цркву „из земље ископати и преко јендека [шанца] пребацити и никад је више у Београду неће бити док је турске кончине“, донде нек „сви краљеви“ раде с Турском што хоће.[2] Али што Милош није могао учинити својим пријатељским порукама и што везир није хтео учинити својим ауторитетом, урадило је време. Услед нечистоће, која је била природна последица неприродног нагомилавања становништва у граду, појаве се разне болештине, те су се сви Турци, хтели не хтели, морали повраћати своје породице у варош (око половине априла 1831). „Да су још који дан остали, писао је од прилике Вучић Милошу, ваљда би се и куга појавила.“

Међутим Турци су и даље гледали Србе крвнички и с неповерењем. Одмах после пута у Раковицу Милош је учинио разне реформе у Београду нарочито у суду и полицији, поставивши тада нарочитог „полицај-мајстора“, и издавши нарочита упуства, да би се одржавао у Београду примеран ред и безбедност. Да би што више досадио Турцима који су почели орати земљу на Врачару Милош забрани строго Србима да им надниче: „Турци нек упрте мотику на леђа па нек сами ору“.[3]

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 16 март 1831. Милош А. Симићу.
[2] *Id.*, 30 март 1831. А. Симић Милошу.
[3] *Држ. Арх*, К. К., 7. 1 апр. 1831. Београд. Суд Милошу. — Милошев одговор.

ГЛАВА XVII

БОРБА МУСТАФА-ПАШЕ СКАДАРСКОГ ВЕЗИРА СА СУЛТАНОМ

ДЕК. 1830 — МАЈ 1831.

I — Мустафа-паша скадарски везир одриче султану покорност. — Значај тога покрета. — Босанци и покрет у Албанији.

II — Милош и Мустафа-паша.

III — Милош и покрет Мустафа-пашин.

IV — Кретање Мустафа-пашино и његова војска.

V — Борба Мустафа-пашина са султановом војском.

VI — Мустафа-пашин пораз и Милошеве неприлике.

I

Наследни скадарски везир Мустафа-паша добро је познат из руско-турског рата 1828—1829 године. Његово држање тада било је више него сумњиво. Место да спасава Турско Царство, он је, уверен да му је султан реформатор већи непријатељ него Руси, обазриво водио „политичне“ бојеве да би само сачувао своју снагу неокрњену, јер је предвиђао да ће султан гледати првом згодном приликом да сломи његову моћ. Милошу није било тешко да ступи с њим у интимне односе и утиче на њега да се клони сукоба с Русима.

Ти пријатељски односи нису се изменили ни после закљученог мира у Једрену и ако Милош није успео да изради код цара Николе ма какав доказ

његовог благовољења у корист Мустафа-пашину.[1] Везир је увек јако полагао на Милошево пријатељство, знајући да је он за њега чинио све што је могао, и надао се да ће доћи прилике које је лако могао предвидети, где ће му кнез Србије бити од помоћи а може бити и савезник.

Заиста те су прилике и настале, већ крајем 1830 и почетком 1831 године. Султан Махмуд II, који је 1829 године, при свем сумњивом држању Мустафа-пашином био тако пажљив према њему — јер му је грозила опасност не само од Русије већ и од унутрашњег чисто мусломанског покрета — чекао је само згодну прилику па да сломи моћ силнога везира и других наследних паша у царевини. То би био управо наставак реформа, које је започео 1826 уништењем јањичара. Године 1829 султан је био предао под власт Мустафа-паши Дукађин, Дебар, Елбасан, Охрид и Трговиште, молећи га да спасе Турску од очевидне пропасти која јој грози од Русије. Тиме је хтео да задовољи и амбиције везирове, јер се бојао, да се не крене против њега. Међутим ускоро после тога хатишерифа војна буде свршена без икакве везирове интервенције.

Час султанове освете дошао је пре него што се очекивало. У току 1830 руска војска напусти Румелију и Бугарску, и крајем те године велики везир покори непокорна арнаутска племена Тоске и Гоге. Ослобођен Русије и охрабрен тим успесима, Махмуд II нареди у децембру 1830 године Мустафа-паши да преда великом везиру области које су му биле дате прошле године. Скадарски везир видећи како султан на прêк начин опозива свој хатишериф и знајући добро његово расположење, дошао је до закључка да ће после овога доћи и други, гори захтеви из Цариграда. Услед тога он не само што одбије да се покори султановој наредби, већ свечано изјави да одриче сваку послушност, па чак и у случају ако би

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 4 јун 1830. Милош Кисељеву. Моли га да препоручи цару да учини какав поклон скадарском везиру, који је с њим у пријатељству услед чега га је он, Милош, и могао уздржати 1829 године, да не нападне на руску војску у Влашкој.

султан и одустао од својих захтева односно подарених области. Мустафа-паша се није само ограничио на ову изјаву већ предузме и друге мере које су само доказивале њену озбиљност: он одмах отправи знатну војску у Охрид, Елбасан и Јањину, где се налазио велики везир. Са скадарским везиром држале су паше: призренски, скопљански, врањски, приштински, лесковачки, пећски, ђаковачки, елбасански, ајан тетовски и многи главари арнаутских племена. Тоске и Гоге, које је велики везир био подчинио, јавили су преко својих изасланика Мустафа-паши, да ће уз њега пристати чим дође у Охрид.[1]

Овај покрет није био само одбрана породичних интереса Мустафа-пашиних, већ и одбрана арнаутског партикуларизма против централне власти у Цариграду и против реформаторских тежња Махмуда II. Услед тога се ово врење у земљама којима је владао скадарски везир, комбиновало са сличним покретом у Босни, која је била у врењу, као што смо већ видели, покрет у коме је истина било мање јединства, али више отпорне снаге, као што ће то доцније Босанци доказати.

И ако је племенска мржња између Босанаца и Албанаца била велика, ипак њихова заједничка мржња на реформе давала је изглед на заједничку и енергичну акцију и отпор против Махмуда II. Чим је Мустафа-паша решио да се бори са султаном, он је почео слати своје поверенике и агенте у Босну, Сарајевцима и знатнијим капетанима, да агитују у његову корист и да се о савезу договоре. Тиме је управо изашао насусрет њиховој жељи, јер су и босански јањичари и капетани, решени на отпор, рачунали на скадарског везира.

Босанци су обећавали везиру неограничену помоћ, али нису могли на време поћи с њим, тј. кад је Мустафа-паша изашао из Скадра. Као и увек капетани су правили скупштине, договарали се, и тако губили време које су заиста могли употребити врло корисно. Милош, који је преко својих агената и ухода

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 188. 20 јан. 1831. Милош графу Неселроде.

пратио покрете у Босни, с правом је писао да се Босанци „скањују.“ Међутим њима није било баш тако лако да се крену као Мустафа-паши. Скадарском везиру је било лако напустити Скадар и свој пашалук, где је он представљао власт султанову, он се заиста није напразно потписивао „скадарски валија и владатељ албански,“ он за собом у престоници својој није остављао странку или бар човека, око кога би се његови противници могли прикупити. Напротив босански капетани и Сарајлије имали су у Травнику босанског везира, који је представљао султанову власт и око кога се била груписала странка, која је подржавала реформе. И ако мала она је у својој средини имала врло угледну босанску властелу, а међу њима као најенергичније представнике синове Сулејман-паше Скопљака, негдашњега београдског везира, Хасан-бега Требињца, Мехмед-бега сина Имшир-пашина, ћехаје Скопљакова, који је погинуо 1815 на Морави. Босна је имала четири алај бега, и Мехмед је најревносније стао уз босанског везира.

II

Чим је чуо за врење у Албанији, Милош се живо заинтересује и одмах пошље у Скадар татарина Богдана да се о свему извести од самог везира. Богдан је носио писмо везиру у коме се Милош тужи и сам на султана и нуди новчану помоћ. Међутим Мустафа-паша је био предухитрио Милоша. Богдан је отпутовао преко Ниша, 15-ог јануара, а већ три дана доцније, 18-ог јануара, дошао је у Крагујевац повереник скадарског везира с писмом и с богатим даровима за Милоша и кнегињу Љубицу. Изасланик везиров био је онај исти, који је био у 1828—1829 години, добро познати Атанас Економовић.[2] У своме писму везир честита Милошу хатишериф и берат и тражи да поклони поверење свему ономе што ће му његов човек

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 211, fol. 17. 24 јан. 1831. Милош Мустафа-паши.

[2] Економовић је пред свој долазак послао Милошу свог синовца и овај га је послао у Београд да се с кнежевићима учи и васпитава.

казати усмено.[1] У главноме Атанас Економовић је поновио оно што је Махмуд-паша нишки већ јавио Милошу, тј. зашто се скадарски везир решио да се бије са султаном. Узроци су ти били поглавито што је султан опозвао хатишериф од 1829, којим је просторност државине скадарског везира била јако нарасла. Везир је с разлогом представљао султана као човека подмукла и вероломна који чека само згодну прилику па да опозове или изигра оно на што се једном свечано заклео. Као пример је за то наводио не само себе него и Милоша, који узалуд очекује присаједињење отргнутих предела. Овај аргумент је учинио те је Милош још боље разумео невоље свога пријатеља, који се такође није могао похвалити својом лојалношћу према султану. Мустафа-паша није изоставио да каже и то како му је султан, пошто је с Русима закључио 1829 мир, наредио да их нападне у Једрену и уништи. С човеком овако вероломним ваља дакле одмах свршити, јер ако наиђе на попуштање онда његовим захтевима неће бити краја.

Везир је давао своме отпору карактер религиозно-политички и од ове међусобице гледао је да створи питање свих правоверних Мусломана, који су били незадовољни са султановим реформама. И заиста он је у томе успео: све што је осећало и дисало мржњом против новачења у Турској Царевини изјаснило се јавно за скадарског везира или му је тајно симпатисало. Многе вароши су му послале депутације тражећи да врати јањичарство.[2]

Мустафа-паша имао је план да прво потуче великог везира; да после сазове у Једрену све паше, ајане, агаларе, оџе и кметове мухамеданске и да их пита: „је ли ово што султан ради закону њиовом сходно или је шеријату противно," и да се онда реши судбина царства... „па после ком обојци ком опанци!" Преко Атанаса Економовића везир је тражио и Србијину помоћ. Он је добро познавао Милошеву политику

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 211. 8 јан. 1831. Скадар. Мустафа-паша Милошу.

[2] *Staatsarchiv*, Н. К. R., Нота од 21 апр. 1831.

да се на Порти не компромитује и одобравао је такво држање, бар док не буде јасно да му Порта не може нашкодити. Услед тога везир је тражио од њега да му само потајно помаже чиме буде могао, нарочито новцем и храном, а чим он стигне у Софију Милош нека заузме не само границе од 1813 године већ и сам Ниш.[1]

III

Покрет Мустафа-пашин изгледао је Милошу врло озбиљан. Привржености албанских паша везиру, храброст њихових војсака, помоћ коју ће везир — по Икономовићевом тврђењу и по Милошевим извештајима — добити из Босне, све је то давало велики значај томе комешању. Огорчење целе улеме било је страшно. У Скадру, у осталој Албанији и Босни муле су, с Кораном у руци, пред војском и пред светом, доказивале справедљивост војне скадарског везира против султана, који се ћауром начинио и који гази светињу религије. Врење које је настало против султанових реформа у целој царевини указивало је на могућност да ће сви мусломани пристати уз скадарског одметника. Све је то на Милоша учинило дубок утисак, чинило му се да тај покрет може бити судбоносан и по опстанак султана Махмуда, ако га само не спасу неке изванредне и непредвиђене околности.[2]

Као добар познавалац ствари око Србије Милош је донекле и назирао те изванредне и непредвиђене прилике на које се смело најмање рачунати при овако важним решењима као што је устанак против легитимног суверена. Полет мусломанскога фанатизма био је кочен источњачком тромошћу и урођеним племенским неповерењем којим су дисали Арнаути против Босанаца, Босанци против Арнаута, или паше против паша.

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 14 јан. 1831. Милош Кисељеву. — 20 јан. 1831. Милош графу Неселроде. — 18 јан. 1831. Милош Јеврему Обреновићу.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 188. 20 јан. 1831. Милош графу Неселроде.

С тога је Милошу изгледало најполитичније да мирно очекује развој догађаја. У томе су га решењу само утврдиле поруке руског министарства, од 24-ог фебруара, као одговор на његово писмо од 20-ог јануара о ситуацији која се отвара у Турској одметништвом Мустафа-пашиним.[1] И ако му Порта није предала отргнуте пределе, ипак она није отворено негирала српско право на њих, које је хатишерифом санкционисано. Она, истина, преко свога комисара у Србији Лебип-ефендије, затеже; паше у Видину и у Зворнику говоре и раде против јасне садржине хатишерифа; али ипак све су то обично маневри, Србија је имала Русију као поузданог јемца да ће до тих предела доћи.

Понуде Мустафа-пашине баш својом опширношћу биле су неодређене. Заузимање предела који су били под зворничким пашалуком није могао гарантовати скадарски везир и јамачно Милош би с бунтовним Босанцима дошао у отворен сукоб. Заузимање пак предела према Нишу и самога тога града било је апсурдно. Међу прва места која би Срби заузели био је Крушевац, међутим у томе крају био је спахија и мусломански насељеник сам Арнаутин, који су се већ ревносно припремали да притекну у помоћ скадарском везиру. Ниш пак утврђивао је нишки Махмуд-паша за рачун скадарског везира. Да је Милош и био толико наиван да мисли да може, благодарећи пријатељској везировој наклоности, лако заузети границе од више Лешнице па до надомак Ниша, па баш и сам тај град — који га је могао својим богаством ставити у искушење — шта би било с најбогатијим крајем Кључем и Крајином до кога је Србији највише стало било? Шта би било гарантија да се све то неће одузети па и у случају да скадарски везир одржи победу над султаном? По свој прилици

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 189. 24 феб. 1831. Неселроде Милошу: „Ваше и народа Вами управляемаго поведеніе должно быть постоянно какъ и прежде, самое скромное и облеченное всѣми знаками покорности, вѣрности и преданности къ Портѣ Оттоманской. Симъ однимъ, Вы утвердите благосостояніе Сербіи и поставите и Россію въ возможность покровительствовать Вамъ...“

та понуда везирова, да заузме отргнуте пределе, није Милоша ни за тренутак бацала у недоумицу и ако је он њу достављао и руском министарству. Полазећи с те тачке, да ће Русија увек имати силе да Порту принуди на испуњење хатишерифа и да би она оштро осудила сваки поступак његов да силом дође до тога Милош је одмах одредио своје држање: покорност према Порти, пријатељство према скадарском везиру, наравно и једно и друго с претварањем.

Милош је обећао преко Икономовића новчану помоћ, коју је везир тражио. Тиме је хтео да задобије право на његово благоволење ако би успео султана да збаци; величина пак те новчане помоћи биће наравно сразмерна успесима које везир буде показао у борби против султана.

У сваком случају Милош је сматрао да ће та борба између суверена и васала добро доћи српским интересима; у унутрашњим раздорима Турскога Царства он је гледао могућност да Порта осети потребу, да према Србији изврши своје обавезе, да би је у овим нередима могла употребити за своје циљеве. Зато је Милош искрено желео да скадарски везир доведе Порту у теснац и зато га је храбрио и подстицао на отпор. Савет који је дао везиру био је заиста добар: препоручио му је да утврди Скадар и заштити обалу Албаније, па пошто тако обезбеди себи леђа, да се султанова војска не може искрцати с те стране, да са свом силом албанском и босанском одлучно пође у Румелију и да дигне мухамеданце, који ће листом пристати уз њега; свако оклевање биће губитак јер тиме Порта добија време, које може згодно употребити да везира превари и разбије.[1]

Мустафа-паша био је очаран Милошевим обећањима,[2] али није могао одмах послушати његов савет. Пре свега била је још зима и снегови велики; затим везир је хтео да утврди савез с Босном, на чију

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 211. 25 јан. 1831. Милош А. Икономовићу.

[2] *Id.* 8 феб. 1831. Скадар. Везир Милошу.

је помоћ нарочито полагао, а по могућности да придобије за себе и Црну Гору.

Из Босне стизала су у Скадар уверења неограничене оданости. У почетку фебруара Мустафа-пашин изасланик био је у Сарајеву, Сарајевци су решили једногласно да пристану уз Арбанасе. Затим је отишао у Тузлу, савезни капетани баш су држали збор и решавали шта да раде против султана. Мустафа-пашин повереник дошао је као поручен, био је примљен с одушевљењем, капетани обећају да ће везира енергично помоћи. Тако се тај изасланик врати у Скадар преко Сарајева. пошто је узео заклетву сарајевских грађана на верност.[1]

Мустафа-паши је још остало да се по могућству обезбеди од стране Црне Горе. Смрт владике Петра I, који је умро октобра 1830, давала му је наде на то, јер он није сматрао поменутог архипастира као човека од речи. Петар II био је у ово време само ђакон, те везир, да би га придобио за себе, нареди рашко-призренском епископу да га произведе за архимандрита, затим закључи уговор о миру с њим. У нади да Црногорци неће погазити реч везир не хтедне да утврђује Спуж и Жабљак; шта више, у жељи да се рашчује да су и они с њим, Мустафа-паша је био готов да дâ Црној Гори 50.000 гроша, а она њему две хиљаде најамника.[2] Полажући на Милошево пријатељство он га извести о тим својим жељама и тражио је његово посредовање. Заиста Милош је слао свога човека у Црну Гору преко Скадра, који је носио Петру II у исто време поруке и књежеве и везирове.[3] Али тешко је било практички извести савез између Црне Горе и скадарског везира, Милош се могао заузимати само да га Црногорци оставе на миру, као што је заиста и било.

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 211. 15 феб. 1831. Скадар. Везир Милошу.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 16 феб. 1831. Милош Кисељеву.

[3] *Држ. Арх.*, К. К. Милошев одговор на писмо везирово од 15 фебруара 1831 год.

IV

Најзад ускоро после бајрама, у половини марта, Мустафа-паша се крене из Скадра праћен од своје војске, многобројне свите и дворске послуге, повео је чак и ченгије и лакрдијаше. Пред полазак он разашље своје делије у Румелију да одмеђу народ, затим где је могао пошље буjурдлије објављујући поход против султана. Његови су људи свуда били примани с одушевљењем. Махмуд-паша нишки дао је 60.000 гроша за ратне циљеве; Карафејзић је одмах похитао у Софију да царску храну узапти; кад је везирова буjурдлија прочитана у Нишу, становници су изјавили одмах да су за њега; Софија, Пазарџик и Филипопоље само су очекивале везира да му се придруже. Свуда је објављено да у рају нико неће дирати, да ће се све за новац куповати и да ће се само оно узапћивати што је царско. Исто тако везир је наредио да се не дира у европску пошту и у странце који путују цариградским друмом.[1]

19-ог марта везир је био у Призрену где је искупио албанске паше с њиховим војскама; 27-ог марта сви су ушли у Скопље. Ту је начињен ратни план у детаљима. Сејфиди-пашу ђаковачкога с неколико хиљада људи везир је послао Карафејзићу који је био опсадио Софију, где се био затворио с незнатном војском Ћор-Мустафа-паша. По освојењу Софије наређено им је да пођу на Дупницу и Самоков. Хусеин-Хота био је послат на Велес, а сам Мустафа-паша, с главном војском, која се претерано рачунала на 40.000 људи, имао је да иде ка Битољу, јер се по чувењу ту или у Јањини налазио велики везир Решид-паша с неколико хиљада регуларне војске.[2]

Али војска арнаутска била је слабо уређена и опремљена: паше су дошле у Скопље у нереду, војска им се била „по путу развукла... једна тамо једна овамо.“ Тако су исто и изашли из Скопља. Ипак из-

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К. Према разним извештајима Милошевих људи — Кувиберт, *Српски Устанак*, стр. 287.

[2] *Ibid.*

гледало је као поуздано да ће скадарски везир са својим пашама лако победити малобројну и слабо обучену регуларну војску великог везира; азијских трупа бунтовници се исто тако нису бојали. Унапред је решено шта ће се радити после очекиване победе. Управо план је остао исти како се о њему говорило пре поласка из Скадра: везир ће са својим савезницима одмах поћи у Румелију и позвати представнике мусломанских општина да реше да се сва султанова новачења укину, нарочито увођење регуларне војске и ношење униформе, да се султан закуне да више неће уводити сличне установе, противне мусломанским обичајима. Ако би се он одупро тим захтевима, престо ће му се огласити за упражњен. Бунтовници су се заклели један другоме да не уступају обећањима султановим до последње капи крви. Мустафа-паша једино се бојао европских сила, да нека не устане у одбрану султанову; у томе случају он је био готов да прими њено посредништво за измирење.

Пре него што је пошао из Скадра Мустафа-паша пошље Милошу А. Икономовића да прими новац на облигацију.[1] Везир је тражио том приликом 500.000 гроша; ну Милош, под изговором, да нема толико прикупљеног новца, преполови тражену суму и да само 250.000, обећавајући још толико, у року од месец дана.[2] „Ваља ми гледати, писао је Милош Јеврему, шта ће донде урадити и хоће ли напредовати, пак му могу онда и више дати“.[3] Новац је Милош спровео писмом које је имало за циљ, да у случају неприлике скине с њега сваку одговорност. Тај је новац тобоже скадарски везир имао да прими од свога банкара у Београду.

За Милоша је дакле био устанак скадарског везира не само од политичког већ и од новчаног интереса, јер су бунтовници рачунали на његову кесу.

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 211. 12 март 1831. Скадар. Мустафа-паша Милошу.

[2] *Id.* 29 март 1831. Крагујевац. Милош Мустафа-паши.

[3] *Држ. Арх.*, К. К, Дп. 29 март 1831. Милош Јеврему Обреновићу.

Месец дана раније он је исто тако позајмио извесну суму и Махмуд-паши нишкоме.[1]

За Милоша је наравно било врло важно да о свима кретањима има поузданих извештаја. Сем вести које ће добијати од својих и девлетских татара, путника и трговаца, он је хтео да у Нишу има нарочито лице за информациону службу. Његов је избор пао на Димитрија Тирића, који је био родом из Ниша, иначе писмен човек и добар зналац турскога језика. Тако Димитрије Тирић дође у Ниш тобоже по пословима београдскога консулата (који је имао чести обрачунавања с нишком царинарницом) и ради виђења са својом породицом, у самој ствари он је донео Махмуд-паши препоруку од Милоша да га прими као његовог агента и повереника. Тирић је био заиста врло лепо примљен и паша га, полазећи ускоро из Ниша за Призрен, препоручи своме ћехаја-бегу.

V

Прве вести с бојног поља Милош је очекивао с великим нестрпљењем. 4-ог априла Мустафа-паша је изашао из Скопља и упутио се Велесу, где је његова авангарда под заповедништвом Хусеин-Хоте већ раније била стигла. Из Велеса Хусеин-Хота буде упућен на Прилеп с 3—4000 људи као у извидницу. Али ту буде зло дочекан од турске посаде, и морао је узмицати у великом нереду до Бабун-Хана (9 апр.).[2] Тај одред регуларне војске, коме је Решид-паша, велики везир, послао у помоћ још 1.500 Тоска, заузме одмах прилепски кланац, врло јаку и згодну позицију.[3] У то стигне у помоћ Хусеин-Хоти сам Мустафа-паша,

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 211, fol. 31. 27 феб. 1831. Крагујевац. Милош Махмуд-паши нишкоме... „По жељи вашој шаљем вам што сте од мене искали, и колико сам могао од уста својих уштедити, толико је пријатељство моје к вама."

[2] Бабун-Хан био је три сахата далеко од прилепског кланца. „Ја бех три сахата дале от Дервента на Хан-Бабуна." Писмо везирово Милошу од 24 апр. 1831. *Држ. Арх.*, К. К., 211.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 211. 12 апр. 1831. Бабун-Хан. Мустафа-паша Милошу. — 17 апр. 1831. Ниш. Дим. Тирић Милошу.

који с једним одељењем од десет хиљада људи истера султанову војску из њених згодних позиција.

И ако се везир баш није имао чиме поносити због ове победе, ипак је она произвела велики утисак на присталице великог везира, јер је све било непоуздано и колебљиво. Већ ту у Бабунском Хану пребегло је Мустафа-паши много низама, и дошао му је глас да му силихтар-Пода иде у помоћ из Флорина с великом војском, да су се Тоске изјасниле против великог везира и да су Дибрани готови да се предаду на веру скадарском везиру.[1] На другој страни везирово предузеће имало је такође успеха. 11-ог априла рано ујутру Карафејзић је заузео Софију, благодарећи нарочито издајству свога таста, алај-бега софијског, који му је отворио варошку капију. Хришћани и Јевреји били су опљачкани до голе душе, а доста их је и изгинуло, неки мирно а неки борећи се јуначки против пљачкаша. Ћор-Ибрахим-паша и Сеид-паша били су ухваћени и бачени у тамницу, њихове присталице опљачкане и оглобљене. Билал-ага, ајан дупнички, један од храбрих бранилаца Софије, успео је да се с неколико другова пробије кроз непријатељску војску и да се спасе. Челеби-ага, муселим софијски, био је ухваћен у калуђерском оделу, те је то дало повода да се окриви владика и хришћански кметови, што су му дали одело да утекне.[2]

Али ови бунтовнички успеси имали су кратак век. И ако је војска великог везира била много мања, она је била извежбанија и окретнија од војске скадарског везира. Сем тога Мустафа-паша је оклевао и тиме дао противнику времена да интригира. Још док је скадарски везир био у Скопљу, велики везир му је слао свога ћехају и молио га да се ту задржи и не иде даље, обећавајући му повратак изгубљених предела. За то време повереник великог везира баци замке против Мустафа-паше, чинећи обећања него-

[1] *Дрэс. Арх.*, К. К., 211. 12 апр. 1831. Бабун-Хан. Мустафа-паша Милошу. — 17 апр. 1831. Ниш. Дим. Тирић Милошу.

[2] *Дрэс. Арх*, К. К, 211. 17 апр. 1831. Ниш. Дим. Тирић Милошу. — 12 апр. 1831. А. Икономовић Милошу.

вим пашама. Тако је за издају био придобијен Ивзи-паша (Авзи-паша) скопљански и резултат се није дуго чекао.

21-ог априла велики везир удари на бунтовничку војску и то прво на Ивзи-пашина одељења која су чувала прилепски кланац. Место да очајно брани тако важну позицију, која се у осталом дала лако бранити, Ивзи-пашина војска после слабог отпора нагне бежати и својим бегством деморалише одељења скадарског везира, који је био у Бабун-Хану. О овако дрском нападу с неколико хиљада људи на његову многобројну војску Мустафа-паша ни сањао није. Напротив прошлу ноћ он је провео у пировању, прослављајући унапред победу у коју није сумњао. Сва старања његова да панично бегство заустави била су узалудна, он је морао узмицати у Скопље. Али се ни ту не заустави. Уверивши се о неверству Ивзи-пашином, Мустафа-паша се упути Врањи, у намери да наново прикупи војску на Косову, да призове Али-бега Карафејзића из Софије и да с врањским, приштинским и призренским пашама окуша наново срећу против великог везира. Сем тога полагао је неке наде на египатског Мехмед-Алију, а био наиван да верује, да ће може бити и Милош поћи на Ниш.[1]

Међутим пораз се није дао поправити, он је дубоко потресао све оне који су држали уз Мустафа-пашу и дао је нарочиту одважност присталицама великог везира. Софија коју је раније отео Карафејзић и опљачкао, падне у царске руке одмах после овога пораза скадарског везира; нишке ерлије пак под утицајем Махмуд-бега, сина Шашит-пашина и некога Керим-бега истерају преваром 600 Арнаута сејмена из града, затворе Абдул-ефендију, ћехаја-бега Махмуд-паше нишкога и затраже низамску војску од видинског и београдског везира да јој предаду град (27-ог априла). 6-ог маја изасланик великог везира донесе у Ниш извештај Махмуд-бегу да је наименован пашом

[1] *Држ. Арх.*, К. К, 211. 24 апр. 1831. Прашево. Мустафа-паша Милошу. — Куниберт, *Српски Устанак*, стр. 287.

и нишким мухафизом. Изасланик је обукао новом паши и низамско одело, символ новога стања; посекао нишког ајана Х. Алију, нишког кнеза Живка и још једног спахију.[1] Пад Ниша у царске руке није био без препада. Принуђен да напусти Софију, Карафејзић покуша да заузме Ниш, али буде до ноге потучен од лесковачког паше, који је био прешао, осетивши да бунтовнике срећа напушта, на страну великог везира.[2]

Пред оваким развојем догађаја скадарски везир није смео више озбиљно да помишља на отпор већ се из Призрена, где је почео да прикупља војску, нагло врати у Скадар и затвори. Ускоро и силихтар-Пода буде потучен.

VI

Ови порази и овако изненадни доведу Милоша у велику забуну, јер је било изгледа да ће се у исто време обелоданити новчана помоћ, коју је учинио овом бунтовном покрету.

Прву суму од 250.000 гроша Мустафа-паша је примио од Икономовића у Бабун-Хану[3] и одмах после тога пошље у Ниш свога повереника неког Антонија Јубани (иначе звани Нок-Илија или Илија Нока)[4] да прими остатак зајма. Извештен о његову доласку у Ниш Милош без оклевања пошље Димитрију Тирићу још 250.000 гроша да их дâ у замену за везирову облигацију.[5] Тирић заиста изврши предају

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 11 мај. Милош Јеврему Обреновићу.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 211. 15 мај 1831. Милош Заим-бегу Алил-Башићу.

[3] *Id.* 12 апр. 1831. А. Икономовић Милошу. Монета је била 5000 цес. дук. и 4000 хаирлија.

[4] Он се потписивао и овако: Antonio Dubani, ho sio Noch Ilia. Монограм печата A. D. Срби су га обично писали и изговарали Јубани м. Дубана.

[5] *Држ. Арх.*, К. К., 211. 12 апр. 1831. Бабун-Хан. Мустафа-паша Милошу. — 12 апр. 1831. Ат. Икономовић Милошу. — 18 апр. 1831. Ниш. Дим. Тирић Милошу. — 19 апр. 1831. Краг. Милош Дим. Тирићу. — 19 апр. 1831. Милош Ћехаја-бегу нишкога паше. — 20 апр. Милош Јанаћу Радовићу. — Везиров повереник био је остао у Нишу и само татарин његов дошао је кнезу у Крагујевац. Татарину је новац предан и с њим пошао неки Јованча Нишлија, Милошев човек, да новац однесу до Дим.

и одмах, 24-ог априла, пође у Србију. Милош је препоручио ћехаја-бегу Махмуд-пашином да нишком цариннику Петрашу саопштава све што би било од важности.

Антоније Јубани пак чим прими новац упути се Мустафа-паши. Али дошав у Лесковац, он се нађе у средини прогнатих војника и других сумњивих људи и не смедне даље ићи с толиким парама. С тога се врати у Ниш, у град ћехаја-бегу пашином (26-ог апр.). Сутра-дан већ ерлије преваром истерају Арнауте, Јубанију новац буде одузет и предат кадији. У вароши је одмах почело брујати да је узапћени новац помоћ коју је Милош слао скадарском везиру да туче султана, и да је он сам противу цара и бунтовник.

Међутим Јубани је покушавао да се извуче лукавством и да спасе новац. Како је био и у служби аустријског консулата у Скадру, и имао при себи, за сваки случај, пасош *blanco,* он га, нашавши се у невољи, попуни. Узет на испит он је одговарао да је новац примио по наредби аустријског консула у Скадру и за рачун аустријских поданика. У томе смислу послао је доцније (10-ог маја) и протест у Цариград аустријском интернунцијусу Штирмеру.[1]

Дознавши за ову недаћу Милош падне у велику бригу. Заиста одговорност није била мала. Пре свега он је сматрао да је потребно да енергично протестује противу гласова у Нишу. Аврам Петронијевић био је тамо послат, почетком маја, службеним послом да дочека Портиног комисара који је ишао у нарочитој мисији кнезу, да се Босанци одврате од непокорности према Порти. Милош нареди Аврaму да лично оде у мехћему, кад тај комисар дође, и да енергично одбије све нападе против њега. „Кажите одкровено да је самом премилостивом цару нашем познано, колико сам му ја веран; представите им да

Тврђа. Монета је била: 6000 цес. дуката и 2000 хаирлија. Да ћупријски Турци не би прокљували ову везу, Милош је наредио, 20 априла, Јанаћу Радовићу, који је држао јагодинску мезулану, да татарина везирова и Јованчу Нишлију испрати у Ниш на начин да кроз Ћуприју не прођу.

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 24, fol. 120.

ја ни до овога часа нисам устао на оружје, нити мислим устати на цара, као што су они учинили, те отишли Скадранину и Карађејзићу, да им помогну свога цара бити; изреците им слободно, да ја не чиним издајства цару као што су га они чинили, моја пушка није пукла на њега; ја нисам њима раван, који данас с бунтовницима иду а сутра опет се цару улагују; да им није Скадранин пропао, нити би се цару прилепили; но како су видили да велики везир успе и онога поби, а они онда потрчаше да се цару удобре".[1]

Поред свега тога Милош је остао у великој неприлици како да објасни, што је тај новац из Србије дошао. Заиста било је тешко изабрати изговор, јер се није могло знати шта ће казати Јубани у Нишу, а шта ли везир у Скадру од кога ће се такође тражити изјашњење. Најзад Милош успе да преко Петраша и Аврама Петронијевића ступи у споразум с Јубанијем те утврде једну версију, која се није много слагала с првом изјавом везирова повереника.[2]

Међутим скадарски везир, да би скинуо одговорност с Милоша и да новац не би пропао, тражио је и он начин како да се ствар представи и нађе да је најбоље тврдити као да је Милош чинио неке поруџбине у Млецима, које је имао да исплати преко аустријског консулата у Скадру. Аустријски консул, који је морао бити човек Мустафа-пашин, писао је у томе смислу Мехмед-Решид-паши, великом везиру. Ска-

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 211. 9 мај 1831. Краг. Милош Аврааму Петронијевићу у Ниш.

[2] *Id.* 12 мај 1831. Ниш. Аврам Петронијевић Милошу. — Мај 1831. Милош Атанасу Иконому. Антоније је тврдио да је аустријски консул у Скадру имао да прими од А. Икономовића, банкара скадарског везира, за рачун различних аустријских трговаца 250.000 гр. и да је Икономовић њему, Антонију, дао полицу на ту суму од стране скадарског везира за Ниш; да је он, Антоније, примио тај новац од Дим. Тирића, преко кога их је послао Алекса Симић, београдски базрџан-баша; да је Икономовић ту суму новаца у хаирлијама још 1829., кад је скадарски везир био у Румелији, послао у Аустрију да му се у цесарске дукате промени, да је нешто промењено а нешто остало непромењено и тако на заповест Икономовића у Ниш послато. Јубани је био послао А. Симићу и лажну признаницу и Милош је тражио да везир пошље Симићу писмо, датирано марта месеца, у коме ће налагати да се новац у Ниш пошље.

дарски везир пак мислећи да је ствар добро удесио пошље Милошу копију тога писма с једним својим антидатираним писмом (од 2-ог априла) у коме га је тобоже извештавао из Бабун-Хана да не може за његов рачун исплатити поручене ствари у Млецима, јер је на путу, већ да шаље Антонија Јубани у Србију да тај новац прими и носи консулу у Скадар.[1]

Наравно после оваких противуречности Порта није могла имати сумње о томе чији је новац био и на што је послат; али ипак, правећи се невешта, задржи га за себе а Мустафа-паша остане дужник српски за 500.000 гроша!

Огорчен том недаћом и у опште малодушним држањем Мустафа-пашиним Милош га је живо критиковао преко А. Икономовића, изражавао је чуђење што везир није имао ни толико храбрости да остане у Призрену и да нову војску скупља, већ се вратио у Скадар. „Тако се трговина не води, писао је он, познана вам је пословица талијанска *ки нон ризика нон розика,* то ће рећи ко се боји штете нек не улази у трговину пара. Тако и ви, кад сте мислили од прве пропасти одма кући бежати, да нисте ни полазили од куће, нити дела предузимали... Ја никада ни у сну нисам могао снити да ће дело ваше овако проћи, као што је прошло.“ Да сам ја тако радио и одмах клонуо, рекао је од прилике Милош за себе. од мене ништа не би било! Милош је на свој начин прибављао себи колико толико сатисфакције за неуспех скадарског везира. Од 29-ог априла кога је год Арнаутина или Бошњака дочепао, стао га је „повађивати и батине му давати.“ Како је Абдурахман-бег, син Хусеин-пашин, такође симпатисао Мустафа-пашином покрету и једва чекао да баци фес с главе, Милош је и њему препоручивао: „да и он друкчије не чини, већ да свакога добро избије батинама, што се није пред садразамом боље и дуже држати хтео!“[2]

Заиста цела ствар скадарског везира пропала је

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 211. 12 мај 1831. Скадар. Мустафа-паша Милошу.

[2] *Држ. Арх*, К. К., 30 апр. 1831. Милош А. Симићу.

с његове неподобности за свако озбиљније предузеће, јер су иначе прилике биле врло повољне, пошто су реформни планови Махмуда II били предмет мржње готово целога мухамеданског света. Они који су најискреније желели успех реформама султанових у Турској Царевини били су нѣ Турци него хришћани!

И ако су правоверни претрпели огроман пораз у лицу Мустафа-паше скадарског везира, ипак нису губили наде да ће њихова ствар најзад победити. „Ђаво да зна ове Турке, пише 12-ог маја Аврам Петронијевић Милошу, колико их је садразам разбио и тако резил учинио, опет они за Шкодром те за Шкодром теже! Ја не знам да их овде има девета част, која би за садразамом тежила. Једнако се сад уздају на Бошњаке, на силихтар-Поду, на Шкодру, на некаквога Драма-ајана, који је тобоже сад из Мисира код Кавале изишао и тим подобна!“[1]

Али најоправданија нада старо-турској струји и Мустафа-паши били су Босанци, који се јављају на бојишту баш кад је звезда скадарског везира почела да се гаси.

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 211, fol. 101. 12 мај 1831 Ниш. Стјекић Захарију Власто (Аврам Петронијевић Милошу).

ГЛАВА XVIII

ХУСЕИН ГРАДАШЧЕВИЋ
1831—1832

I — Хусеин Градашчевић и борба у Босни против централне власти. — Милош према Босни — Хасан бегова мисија. — Милошеве интриге против Градашчевића

II — Пораз султанове војске код Липљана. — Милош нуди Градашчевићу своје посредовање. — Погодба између вел. везира и Градашчевића. — Предаја Мустафа-паше скадарског везира. — Градашчевић и интриге великог везира

III — Непријатељски односи између Милоша и Градашчевића — Милош и велики везир. — Пораз Градашчевића (17 мај 1832).

IV — Милошева улога у умирењу Босне. — Резултат те политике за Србију.

V — Градашчевићев крај: Градашчевић на аустријском земљишту; у Београду: његова смрт у Трапезунту.

I

Босанцима је било потребно, као што смо видели, да сврше прво с травничким везиром, султановим представником у Босни, да тако обезбеде себи залеђину па онда да пођу у помоћ Мустафа-паши. Крајем марта, савезни капетани, благодарећи нарочито енергији Али-паше Видаића, продру у Травник и везир им се преда. Видаић је био прво присталица реформама, после се колебао између реформне и конзервативне странке и најзад одлучно приступио савезним капетанима. После тога успеха настане опет договарање и спремање које је целоме покрету давало израз млитавости, последица колико урођене тромости

код босанских мухамеданаца толико и озбиљности корака који се имао предузети. Сукоб између феудалне и јањичарске Босне и султана био је неизбежан, фаталан; али за босанске мухамеданце то је била страшна фаталност. Зар и сам Коран не забрањује дизати се на цара?! Кад је доцније Милош споменуо ову заповест Махмуд-паши зворничком, овај окорели и затуцани Босанац плакао је као дете.

Најзад требало је изаћи из Босне и потражити великог везира, који је био негде око Битоља; али како Босанци мучно напуштају своју отаџбину припреме се продуже још више. Тако је најзад стигао и глас о поразу скадарског везира код Прилепа, за чиј је рачун Дервиш-бег Коплић у то време скупљао најамнике у Сарајеву.

Не обазирући се на тај пораз Босанци се, пошто су једном свршили своје припреме, почну кретати ка Косову, у нади да тамо негде нађу скадарског везира, за кога се било чуло да у Призрену скупља наново војску.

Вођ Босанаца бејаше Хусеин, капетан од Градачца, богат и добар мусломанин, храбар војник и од једне међу првим босанским породицама. „Стас му бејаше средњи, изглед интересан, поглед благ и суморан, осмех пун драži и туге, његове крупне очи наткриљаваху густе и укрштене обрве, белоћа његове коже издаваше више ђурђијански тип његове мајке него тип поноситога, суровога и полудивљег Бошњака. Једва би се могло веровати да се под овим нејаким и нежним телесним саставом могла скривати онако крепка душа, војнички дарови, велика таштина, а нарочито лична храброст, дотерана понекада до дрскости. Искрен и марљив мусломанин, он је брижљиво вршио спољне обреде своје вере и претписе Корана; ни за шта на свету не би он пропустио оних пет молитава дневно, оштро претписаних свакоме мусломанину и од чега га ништа не може ослободити; шта више често су га виђали како за време разговора окреће очи к небу и понавља сасвим тихо понеку молитву *(jaewtatoire)* или стихове из Корана;

и противу општега обичаја својих сународника уздржаваше се он брижљиво од разних винских и алкохолних пића, забрањених законима исламизма. Хусеинова капетанија беше најбоље управљана и најсрећнија у целој Босни, ма да је по нагону презирао рају као и готово све своје једноверникe, ипак их је штитио и не допушташе да их без разлога киње".[1]

Задахнути живим народним осећањем Босанци, полазећи на Косово, певаху песме у којима је било нечега узвишеног и великог:

„Ми идемо на Косово равно,
Где нам стари славу изгубише,
Стару нашу славу праћедовску.
И ми ћемо на пољу Косову
Ил' изгубит' вјеру и јунаштво,
Или ћемо ако Алах даде,
Душманина свога побједити
И у Босну вратити се славно".[2]

„Они мишљаху да се боре за своју веру и цео свој народни опстанак и тражаху за ту борбу поље на коме се већ једном ломило и о једном и о другом, и ако несрећно. Или ће победити и одржати своју садашњу веру, ислам, на истом месту, на ком су стару, хришћанство, изгубили, или ће подлећи. И онда ће умножити собом величанствене спомене старе славе и њезине пропасти".[3]

Почетак босанског покрета није био срећан. Прва недаћа за Босанце била је што их скадарски везир није дочекао на Косову, преплашен он је напустио Призрен и похитао у Скадар да се затвори или по могућству да се спрема наново против великог везира. На одлучност Босанаца доста је непријатно утицало и то што је ухваћени травнички везир (кога су капетани са собом водили да им у случају одступања не би у Босни стао на пут) успео да некуд побегне. Претерани гласови о сили коју води Мехмед-Решид-паша исто су тако неповољно утицали на њихову ратоборност.

[1] Куниберт, *Српски Устанак*, стр. 312. Опис Хусеинов.
[2] М. Вукићевић, *Знаменити Мусломани (Срп. Књиж. Задруга)*, страна 78.
[3] Л Ранке, *Србија и Турска у XIX веку*, стр. 305.

За Босанце је било врло важно да знају како ће се држати према њима Милош с којим су увек били у непријатељству и с чије су стране имали неку неодређену зебњу. Они су знали да Србија има право по хатишерифу на Јадар и Рађевину, које је држао Махмуд-паша зворнички, један од највиђенијих савезних капетана. Није било немогућно у овим околностима да Порта употреби Милоша као савезника у борби, или бар да покуша да преко њега посеје раздор и неповерење међу бунтовним Босанцима.

Милош пак, са своје стране, чим је чуо, у јануару, од самог Атанаса Икономовића за везе између Албаније и Босне — што су му у осталом потврдила и извешћа његових нарочитих агената — хтео је да позна што боље узроке босанскога покрета и да прозре што дубље његов циљ. Њему се лично тај покрет није свидео, јер је могао својим успесима учинити илузорним право које су Срби имали на Јадар и Рађевину.

Да би добио што поузданије везе и податке, он ступи у односе и преписку с неким виђеним Босанцима, с Мустаф-агом Златалићем, Ђул-агом и Мустаф-агом Џафићем барјактаром. Они су били од највиђенијих личности у Сарајеву и противници реформа. Милош је тражио да му пошљу поузданог човека, јер има да им каже неку „тајну“, важну за њих „и за сву Босну“.[1] Посвећени од самих људи скадарског везира у везе које је српски кнез имао с Мустафапашом скадарским, они су поверовали у Милошево пријатељство. Захваљујући му што је с повереником скадарског везира у Србији — о чему су дознали — лепо говорио за Сарајлије и за Босну, они му упуте нарочитога повереника, трговца Абас-Мулу Мехмеда.[2]

Пред овим изасланством Милош је наравно, према својој политици, само одобравао покрет у Босни. Он је хтео да Сарајлије у њему виде свога пријатеља и

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 211, fol 18. 26 јан. 1831.

[2] *Id.*, fol. 42. 11 март 1831 Сарајево Мустаф-ага Златалић, Мустаф-ага Џафић барјактар, и остали Милошу.

подстицао их је на буну, желећи им тобоже „оно исто што би и сам себи желио“.[1] Тако је писао тајно бунтовницима у Босни, а друкчије присталицама султановим. „Босна ми је свагда мала била, писао је Милош Ашим-бегу муселиму пријепољском, сад док Руси код Силистрије стоје, а цар Махмуд живи, биће, како ради, још мања“.[2]

После пораза Мустафа-пашиног Милош сасвим изгуби веру у издржљивост и снагу бунтовника, њему је изгледало да ће и покрет у Босни несумњиво поћи трагом Арнаута, који су се разбегли тако рећи после прве пушке.[3] Услед тога он промени и своје понашање, држао је да ће бити најполитичније да се у афери босанској покаже што више пријатељ Портин и да на известан начин заглади новчану недаћу с Мустафа-пашом.

Са своје стране пак Порта је рачунала на Милошеве услуге и с тога се чинила невешта, колико је могла његовом ортаковању са скадарским везиром. Почетком маја био је послат у Србију Хасан-бег, мајор у гарди султановој и љубимац његов,[4] да придобије Милоша за извесне мере против Босанаца и Арнаута. Већ раније Милошу је била послата наредба из Цариграда да пошље у Босну прокламације и да у њима опомене Босанце на покорност. Милош није хтео одмах да изврши налог Портин, али кад дозна да Хасан-бег долази, он без оклевања пошље преко Јеврема само један примерак прокламације Хусеину Градашчевићу и припреми више примерака да их под ранијим датумом пошље преко Дрине.[5] Све је зависило од упутстава и понуда Портиних које носи њен изасланик. Милош се надао да ће му може бити султан за услугу обећати потпуно извршење хатишерифа.

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 211, fol. 44. Крајем марта 1831. Милош Сарајлијама.

[2] *Id.*, fol. 8 verso. 19 јан. 1831. Милош Ашим-бегу, муселиму пријепољском.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 18 мај 1831. Милош Јеврему Обреновићу.

[4] *Држ. Арх.*, К. К., 208. 2 мај 1831. Депутати Милошу.

[5] *Држ. Арх.*, К. К., 7 мај 1831. Милош Јеврему Обреновићу.

17-ог маја стигао је у Крагујевац Хасан-бег, султанов изасланик каквог Србија још није видела. То је био човек сасвим новога кова, готово прави Европљанин, јео је и пио оно што и Срби, служио се виљушком и кашиком! У опште учинио је најбољи утисак на Милоша и његову околину.

Жеља султанова је била да лепим начином умири Босанце и Арнауте и то преко Милоша: султан је обећавао опроштај свакоме бунтовнику чим тај опроштај преко Милоша затражи и изјави да ће у будуће бити покоран његовим наредбама.

Наравно није требало да се зна да је Хасан-бег у таквој мисији дошао, да се не би помислило да се Порта боји бунтовника. Према томе Милош је имао да представи те понуде као своју личну ствар и да увери свакога да ће султан пристати на оно што он обећава.

Милош се одмах одазове овој наредби: свуда је било објављено да ће он израдити опроштај свакоме Босњаку који му се за то обрати и нова прокламација редигована у томе смислу буде послата преко Дрине.

Али изгледи на успех нису били никакви; Босанци су се већ кретали ȕвеликê на Косово.[1] Најзад да се на Милошеве позиве ко обазре требало је да дође велика невоља. Још на прву његову прокламацију Хусеин Градашчевић одговори дрско да неће за Влахом „макар знао у рај поћи“, а камо ли да га послуша да се покори ћаур-султану![2]

Да би показао своју оданост Милош изјави још и готовост да оружаном руком пође против Босанаца, надајући се да том приликом заузме Јадар, Рађевину и Стари Влах, али како Хасан-бег није имао пространијих упутстава, окупација тих крајева остала је пуста жеља.[3] Видевши како његове прокламације не чине никакав утисак на бунтовнике, Милош употреби и друго сред-

---

[1] 21 мај 1831. Милош кајмакам-паши; 22 мај 1831. Милош Јеврему Обреновићу.

[2] 11 мај 1831. Јеврем Обреновић Милошу; мај 1831. Милош депутатима.

[3] 21 мај 1831. А. Симић Милошу.

ство: он пошље у Студеницу архимандрита Мелентија Павловића и кнеза Василија Поповића да се састану са сарајевским агама, да им понуде његово посредништво, да им прете и саветују их да напусте Градашчевића, чија је ствар унапред осуђена на пропаст услед погибије скадарског везира и множине царске војске, коју велики везир има у Румелији[1]. 26-ог маја у Ивању био је састанак Милошевих људи с изасланицима босанских агалара и капетана, који одбију нуђено посредништво: одговорили су да не могу „кабулити“ низамско тесно одело и да ће остати верни својој вери.[2]

Видевши тако енергично држање, Милош препоручи архимандриту Мелентију и Василију Поповићу да пошљу у Нови Пазар Ђул-аги и Емин-аги, муселиму сарајевском, поверљива човека, који ће им представити да су његове претње које им је пре неки дан испоручивао само акт политике, јер је код њега царски човек, међутим да се они не обазиру на то већ нека за два месеца иду напред што више могу, без обзира на Србију, која неће кварити односе с Босном; а кад буде дошла заповест из Цариграда да се Срби оружају против њих, они ће оклевати и на време их известити о своме походу. Ова нагла промена у Милошевом држању дошла је и отуда што је чуо да се у Албанији чине нове и озбиљне припреме, које су могле дати босанској војсци јаку потпору.[3]

Такво Милошево уверавање ублажило је мало мржњу босанске господе спрам њега,[4] нарочито им се свидело што су његови људи у Студеници давали уверење да ће он и помоћи Босанцима чиме буде могао.[5]

---

[1] *Дрэс. Арх.*, К. К., 211, fol. 108. 23 мај 1831. Милош Златалићу, Џафићу и друговима. Одговор на писмо од 16-ог маја.

[2] *Дрэс. Арх.*, К. К., 211, fol. 126—128. 26 мај 1831. М. Студеница. Архимандрит Мелентије Павловић и Васа Поповић Милошу. — 27 мај 1831. Емин-ага муселим сарајевски и Ђул-ага Милошу.

[3] *Дрэс. Арх.*, К. К., 211, fol. 130. 31 мај 1831. Милош Мелентију Павловићу и Вас. Поповићу у Студеници.

[4] *Дрэс. Арх.*, К. К., 211. 8 јуна 1831 из Зворника Махмуд-паша ипак пише Милошу презриво: „А што ми пишеш да ти кажем ћу ли ићи, јали ћу остати: ако пођем чућеш, ако не пођем и то ћеш чути.“ Пребацује му за Јадар и Рађевину, коју је узео и казао цару да није под Босном.

[5] *Дрэс. Арх.*, К. К., 211. 9 јун 1831. Н. Пазар. Ахмед-барјактар из Сарајева Милошу.

II

Око половине јула војска босанска била је концентрисана на Косову код Приштине. 16-ог јула Хусеин Градашчевић чувши да му се велики везир приближава, узме најодабранија одељења и пође му насусрет. Код Липљана се сукоби с Хаџи-Ахмет-пашом, који је водио везирову авангарду која је била састављена поглавито из Арнаута верних султану. Хаџи-Ахмет-паша буде до ноге потучен и ухваћен, а његова војска у дивљем бегству упути се Сазлији где је био велики везир. Тако се Арнаути нађу између Босанаца који су их гонили и везирове војске која је хтела бегство да спречи. Арнаути се преко очекивања окрену против самога везира и изазову такву забуну да се он повуче у Скопље.

У битки код Липљана погинуо је Ћор-Ибрахим-паша; рањени су били Ивзи-паша скопљански, Абдуразак-паша пећски и Мехмед-бој, миралај регуларне коњице. Рањене паше склоне се у Скопље с везиром, а њихови пашалуци пристану уз бунтовнике. У целој Румелији стање је било врло незгодно по султана, старо-турска странка свуда дигне главу, Мустафа-паша пак дахне мало душом у Скадру, где је био силно притешњен.[1] Име Хусеина Градашчевића, који се потписивао „босански витез и предводитељ целе босанске војске“ добије одједном необичан престиж.

И ако је из дубине душе мрзео Градашчевића, Милош, после пораза код Липљана, похита да му наметне своје услуге, хтео је да обавеже и њега и Порту. С тога он упути у босански стан свога повереника Перуничића с нарочитим упуствима за Хусеин-капетана. Перуничић није носио само поруке већ и сто кеса у новцу, што је могло само олакшати његову мисију: „За ову битку што је добио пошиљем му сто кеса, а кад у Ушћуп [Скопље] дође нек пошље татарина да му и други сто кеса пошљем“! Милош

[1] *Дрэс. Арх.*, К. К., 1 авг. 1831. Милош Кисељеву.

је саветовао Хусеину да настави борбу с великим везиром и да га тако принуди на преговоре о миру који би био повољан за Босну, нарочито је саветовао да после тих победа одмах ослободи Мустафа-пашу скадарског, који би био један ослонац више за Босанце. Чим Порта, унижена успесима, пристане на преговоре, Милош је био мишљења да се треба одмах користити њеним расположењем и измирити се: јер ма како да царска војска буде потучена султан ће опет надвладати „зато што је цар"; у крајњем случају он би се могао обратити и страним силама и оне би му помогле да изађе из незгода у којима се сад налази.

Милош се сам нудио за посредника између Босне и Порте, и истицао је себе у томе случају и као јемца за услове на које би Порта пристала: кад би Порта покушала да погази своју реч и погодбе мира с Босном и с Албанијом — за коју је Милош навaљивао да се такође узме у обзир при преговорима — онда би и он пристао уз те две провинције против султана.

Односно услова мира Милош је давао умерене савете: Босна да буде према Порти у положају аутономне провинције, тј. да плаћа данак одсеком и да бира сама своје поглаваре а не да им их султан поставља; султан ће пак бити поштован као врховни старешина, суверен, коме би Босна, у случају рата, давала известан број војника; Порта да се обавеже да поштује сва права која су Босанци уживали од старих времена; увођење редовне војске сасвим се искључује; Босанци, као људи планинци, да буду у турској војној организацији нарочити ред војске, као што су Козаци у руској.[1] Дајући ове савете Милош је јако истицао своје пријатељство према Босни, и потребу да Србија и Босна живе у миру и љубави. Перуничић је носио и готов пројекат писма, којим би Градашчевић тражио Милошево посредништво за измирење с Портом.

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 211, fol. 279. 25 јул 1831. Милош Перуничићу. — Упореди Куниберт, *Срп. Устанак*, стр. 300.

Међутим Хусеину није било потребно ничије посредовање нити му је требало да чини нове напоре против султана. Велики везир, преплашен његовим успехом код Приштине, а нарочито видевши да би нови бунтовнички успеси могли да причине општи метеж у целој царевини, похита да направи мир и добије времена, да интригама учини расцеп у Босни и поткопа углед срећном победиоцу. Тако он прими у начелу без затезања услове Босанаца, који су гласили: да се дотадашњи ред у Босни задржи и даље без икакве реформе; да се за босанског везира поставља домородац и да тај положај за тај мах добије Хусеин Градашчевић.[1] Наравно остало је питање о појединостима и одобрење султаново. 19-ог августа Хусеин је извештавао Милоша из Сјенице да је умирење Босне свршен чин и да је већ и војска ту у Сјеници распуштена.[2] Место да се после свога успеха боље веже с Мустафа-пашом, скадарским везиром, Хусеин се мири с Портом и њега оставља да се носи како уме с великим везиром! Хусеин је доцније тврдио да је један од узрока што је овако лако пристао на мир био и страх од Милоша, да изненадно не нападне Босну.[3] Порта се заиста вешто претварала. Намик-Али-паша везир босански буде постављен за везира у Видин, а Хусеину би обећано, у смислу горње погодбе, достојанство босанског везира.[4]

Милош се претварао у овим приликама по своме обичају како је најбоље знао; Хусеин капетан је држао да може чак рачунати и на његову новчану помоћ.[5]

Порта одмах прионе на посао. Користећи се привременим примирењем Босне, велики везир опсади

---

[1] Л. Ранке, *Србија и Турска у XIX в*, стр. 306.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 211, fol. 319. 19 авг. 1831. Сјеница. Хусеин Градашчевић Милошу.

[3] Куниберт, *Срп. Устанак*, стр. 312.

[4] *Држ. Арх.*, К. К., 211, fol. 325. Из Милошева писма муселиму ново-пазарском од 13 септ. 1831, види се да му је тај муселим јавио да су Градашчевићу и тугови били дошли на то достојанство. Градашчевић се потписивао: „босански витез и управитељ Босне."

[5] *Id.*, fol. 319. 19 авг. 1831. Хусеин Градашчевић Милошу. Моли га да му пошље на облигацију 600 кеса; на облигацију пак скадарског везира тражио је 400 кеса.

скадарског везира и он се најзад преда (окт. 1831). Уз то дођу и други успеси над немирним поданицима царевине који су дали Порти могућност да се покаже што безобзирнијом према Босни.

Хусеин Градашчевић је међутим био установио двор и развио сјај правог везира босанског; али је узалуд очекивао да султан потврди оно што је велики везир био обећао. У осталом обећања су била дата да се само добије време да никне семе раздора. Док је још с Градашчевићем преговарао, велики везир је посејао интриге међу босанске великаше; Тузла-капетан је поверовао да му само Градашчевић смета па да он постане босанским везиром; други капетани пали су у сличне замке. Тако је велики везир Мехмед-Решид-паша успео да створи озбиљне противнике и завидљивце Градашчевићу и да Сарајлије одвоји од њега.[1]

Докле су Портини успеси над бунтовним елементима повећавали њену моћ и престиж, дотле је моћ Босни све више падала. У новембру је већ било јасно да је Порта својим обећањима само хтела да изигра Градашчевића, и он се одмах стане спремати на отпор.

III

Милош је пажљиво пратио ствари преко Дрине и стави се искрено у службу Портину, јер су раздори у Босни, нове припреме и већ постигнути успеси великог везира давали Порти озбиљних изгледа на победу. Сем личне мржње према Градашчевићу, он је желео да се Босна једном смири, да Порта не би имала више изговора да озбиљно не прихвата српске послове. Милош се чак потајно нудио Сарајевцима да их измири са султаном; наговарао је Алипашу Видаића да напусти Хусеина и дописивао се с разним везирима о покорењу Босне. Те његове нове интриге имале су слабог утицаја. Видаић је остао веран Градашчевићу, шта више — хвалећи Хусеинове врлине као доброг Босанца и мухамеданца у коме цела Босна гледа свој спас — он је саветовао

[1] Куниберт, *Српски Устанак* стр. 312.

Милошу да све учини што може да се с њим стави на добру ногу.[1]

Дволично Милошево држање јако озлоједи Градашчевића. За „босанског витеза“ Милош је и иначе био тип неискрена и дволична човека који „с варанцијом живи“, и који „ваља да се стиди свога чина“, Градашчевић се дивио како Милош може да влада над народом с том својом системом обмањивања и кад му се не може веровати на реч.[2] Повод отвореном непријатељству Милошеву дао је сам Хусеин Градашчевић, а прилике око Босне већ су биле такве да се Милош није морао затезати.

Махмуд-паша зворнички затражи данак од Јадрана и Рађеваца. Милош пак сматрајући ствар Градашчевића већ као изгубљену и да не би изгубио 50.000 гроша, које му је послао кад је оно био на Косову, одговори Махмуд-паши да је он већ летос на име тога данка послао Градашчевићу, као сераскеру целе Босне, 50.000 гроша, и упути га да се о томе извести код самога Градашчевића. У осталом Милош је спорио паши свако право на приходе од Јадра и Рађевине; прави зворнички паша био је Осман-паша Сулејман-Пашић, који је био у то време у Београду међу осталим бегунцима босанским, који су као присталице султанове морали напустити Босну. Најзад је тражио да се у Јадране и Рађевце не дира док се не реши питање о присаједињењу тих крајева Србији и онда ће се и рачуни прегледати.[3]

Извештен о томе Хусеин напише одговор Махмуд-паши, који је био управо на Милошеву адресу, коме га Махмуд-паша и пошље. Хусеин је тврдио да му је Милош заиста послао 50.000 гроша на Косово, али не у име порезе Јадрана и Рађеваца већ „на пешкеш“ и „с обећањима својима још и више ши-

---

[1] *Дрэс. Арх.*, К. К., 211, fol. 347. 15 нов. 1831. Али-паша Видаић Милошу.

[2] *Id.*, fol. 333. 18. окт. 1831. Бијељина. Али-паша Видаић Милошу.

[3] *Дрэс. Арх.*, К. К., 211, fol. 358. 29. нов. 1831. Милош Махмуд-паши зворничком. — 2-ог дек. 1831. Београд. Јеврем Обреновић Милошу. Јавља да су тога дана донели татари Осману Сулејман-Пашићу глас да је постављен пашом од два туга у Адакале.

љати за оне моје поступке.“ Милош се вара, писао је даље Хусеин, ако се нада да ће Јадар и Рађевину одцепити од Босне: „он [Милош] вели и говори да сабљу има, он је још није почео ни ковати, а камо ли да ју има, а мени није потребно ништа, но само сабљу доста наоштрити, пак тако, у Бога се уздам и њему се добро молим, кад му ја преко Дрине воде прећем и на шабачко поље с Бошњацима дођем још ће ми више пешкеша давати и дати, а и за мали кусур пореза ондашњег народа цевап хоће ми дати, а када у Ћуприју паланку дођем, онда ћемо се не само за годишњи но и за више заоставши кусур пореза накусуривати и наплаћивати с њиме; све што је од народа ондашњег зулумом узео и народ онај у лико опасао од њега ћу узети и народу на вољу учинити“![1]

Јако раздражен Милош одговори на ово писмо што је боље могао, и то непосредно Градашчевићу. Досад му није, вели Милош, одговарао на писма, која су му достављана, јер се надао да ће се „данас сутра опаметити и боље с комшијама живети“, али кад је добио ово писмо од Махмуд-паше, које му је овај по заповести јамачно доставио, решио се да му одговори.

„Писмо ти је, пише Милош даље, пуно смрада, зато што је пуно собствене хвале, а собствена хвала смрди“; одбија да му је на пешкеш послао 50.000 гроша, он то и већим и силнијим не чини, а камо ли једном Хусеину; новац је послат на име јадранског и рађевског пореза; што пак он тврди да Јадра и Рађевине и део пазарске нахије неће дати Србији то је само „надимање“; „што је сам Бог водом и горама ограничио, што је некад Сербији припадало, и што премилостиви цар наш њој опет хоће да присаједини, то нити ти Хусеин-капетану, нити цела Босна не можете зауставити. А Бошњаке знамо већ довољно какви су; Босна није још Србији законе предписивала, неће, ако Бог да, ни у напредак такове предписивати“!

---

[1] *Прж. Арх.*, К. К., 212 (Устанак у Босни), fol. 307. 16 дек. 1831. Травник. Хусеин Градашчевић Махмуд-паши зворничком.

„Кажеш да још нисам ни почео сабљу ковати, а камо ли да ју имам. И то ти је смешно! Онај који ми је књажеску херванију и царски фес, сад година дана, послао, онај ми је и сабљу дао, мени није нужно ни ковати је; но теби треба тражити ју, који је ниси од цара полyчио, већ си се на цара дигао, и царске заповести не примаш."

„Претиш да ћеш искати рачун од мене када преко Дрине прећеш и у Ћуприју дођеш. Ја те зато не молим да не чиниш. Чик и сутра одма пређи! Но као што рекох Сербија се није још Босне бојала, неће ни данас, тим више што ево царске војске која иде Босну са свију страна да обколи, које ће до неколико дана бити. Сабља ти твоја не може ништа помоћи против саме Сербије, а камо ли и против Сербије и против царске војске... Сви смо се бојали скадарског везира, и сам султан бојао га се, пак ено и њега угаси се, и ено га гди се шета по Цариграду, и цар га уватио за перчин и вуче тамо амо... Скадранин има барем перчин, те га цар за њега вуче, куд оће, а ти неимаш тога, тебе ће ћушкати по глави!" Најзад Милош завршује да неће да има посла с њим, за њега бератлију је непристојно да преговара и општи с царевим бунтовником, који се буном дочепао босанског везирства, и који ће као бунтовник и проћи. Махмудпаша трикалски наименован је за везира у Босни: „он је везир босански, Хусеин-капетана Градашчевића нема у тефтеру везира".[1]

Исто тако енергично Милош пише сарајевским агама против Хусеина који се „узнео... као распушћено дериште за огурсузима, пак мисли да је постао владалац над целим светом..." и држи „да се може борити и са самим стихијама воздушним." Милош је енергично препоручивао Сарајевцима да одустану од Хусеина, изјављујући да је готов да учини султану сваку помоћ против ове „будале".[2]

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 212, fol. 1. 4 јан. 1832. Милош Хусеину Градашчевићу.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 212. 20 јан. 1832. Милош Мустаф-аги барјактару Џафићу у Сарајево.

Али-паша Видаић јако је полагао на добре односе са Србијом, јер је добро знао, шта вреди само њена неутралност у борби која ће се започети. Ова распра између Хусеин-капетана и Милоша била му је врло непријатна и хтео је на сваки начин да их зближи. У тој намери обраћао се и Хусеину и Милошу; али узалуд. Хусеин је остао при своме да је Милош „слагао“ односно новца послатог на Косово Поље, и да је „забудалио“ кад је сад стао да прича своје разговоре с њим, Хусеином, Махмуд-паши зворничком, и јадранским и рађевачким чобанима, што-ни у каквом случају није смело да буде.

Хусеиново писмо било је заиста пуно поноса и дубокога уверења у праведност његова предузећа. Он се узда само у Бога и у „свога лијепога светца Мухамеда“, и никог се не плаши: „оно лани, вели он, када смо били с Божијом помоћи на Косову, ти мухур-сајбија [велики везир] исти је они био, имали су сву Румелију и Анадолију до Ћабе, пак да нас није Бог обчувао са својом милошћу, би нас свију попили као један филџан воде.“ Тако ће бити, узда се Хусеин, и унапредак. Ако пак Милош жели живети у љубави с њим, то је лако, нека само дигне руку и око с онога што је његово, Хусеиново, т. ј. с Јадра и Рађевине.[1]

Али-паша се надао да ће Милош заиста разумети праведну срдњу Хусеинову, те му с тога и саопшти ово писмо с молбом да буде пријатељ Босни. У исто време му јави да је скупштина у Травнику решила, да се дигне шездесет хиљада војника, за одбрану против султанове војске, и да је Црна Гора обећала знатну помоћ.[2]

„Права будалаштина зуји по вашој глави, а највише у призренију надежде, коју на Црну Гору полажете“, одговори Милош Али-паши.[3] У осталом делу тога писма Милош је блаже много критиковао држање Босне, која се повела за једним неискусним младићем и тврд-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 212. 25 јануар 1831. Хусеин-капетан-паша Градашчевић Али-паши Видаићу.
[2] *Id.*, 21 јан. 1832. Али-паша Видаић Милошу.
[3] *Држ. Арх.*, К. К, 212. 31 јан. 1832.

дио је да је његова жеља увек била и остаје да с Босном живи у миру и љубави. Разлагао је даље да она неће моћи изаћи на крај у борби са султаном; да нема довољно средстава за то, и да треба да похита да се на време с њим измири, он би им јамачно у многоме попустио: „није лепо ни пријатно, нити бива постојано и дуговечно оно што се бунтовањем тражи.“

Милош је остао при своме решењу да енергично потпомогне акцију великог везира, било да сâм пође с војском против Босне,[1] било да прихвати турску војску, која би из Ниша преко Србије хтела на Дрину.[2] У сваком случају Србија би пружала турској војсци храну коју би иначе везир врло тешко могао набављати. Милошево држање јако забрине Босанце, јер се он није само задржао на претњама. Хусеин-капетан је био позвао и Србе у борбу против султана, али Милош заповеди Јадранима и Рађевцима да остану на миру и забрани тамо и Хусеинове тескере за порезу. Међутим Турци у Србији, нарочито ужички и сокôски, јако су симпатисали босанском покрету.[3]

Озлојеђени Градашчевић, или неко од његових присталица, пошље у то време удешено писмо великом везиру, којим тобоже Милош изјављује Хусеину жељу да уз Босанце пристане. Ну Милошу је било лако да одбије ова подметања: он није „ветрогоња и полетарац“, као Хусеин-капетан, већ „човек који обстојатељства светска мери и зна“, те према томе никад не може ући у заверу против султана; он се не чуди Хусеину, који нема ни двадесет и пет година, већ се диви „што онолика Босна пристаде уз балавца онаквога и вручи му судбину своју у руке“.[4]

У ово време Милош је желео да дâ Порти најјасније доказе своје оданости, њему је било тада по-

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 212, fol. 8. 8 јан. 1832. Милош Осман-паши Мухафизу у Адакале.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 212, fol. 7. 7 јан. 1832. Милош великом везиру.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 142. 20 феб. 1832. Јеврем Обреновић Милошу.

[4] *Држ. Арх.*, К. К., 212. 6 феб. 1832. Милош великом везиру Мехмед-Решид-паши.

требније него икада да заглади аферу с новцима позајмљеним скадарском везиру. Портини министри тврдили су и пред депутатима и пред руским послаником, да им је сам Мустафа-паша потврдио да је новац, ухваћен у Нишу, Милошев. Сем тога по уверавању Портином српски су се послови имали ускоро започети и Милош је хтео својим услугама што више да је задужи и да дâ прилике рускоме посланику да енергичније поради да се хатишериф изврши у свој својој потпуности. Од бржег решавања босанске кризе зависило је, по речима Портиних министара, и исељење Турака из Србије, јер ће се тек после тога моћи послати регуларна војска у српске градове. Помажући покорење Босне Милош би, дакле, не само учинио услугу Порти и осветио се Хусеину Градашчевићу, кога је из дубине душе мрзео, него би ускорио и решење српских послова.

У половини марта Милош пошље Аврама Петронијевића Мехмед-Решид-паши у Битољ, да у детаљима уреди план о начину како ће Србија потпомоћи Портину акцију[1]. Пописивање војске и куповање пушака

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 212, fol. 40. 14 март 1832. Упуства Авр. Петронијевићу за преговоре и уговор с великим везиром Решид-пашом против Босне:

1) Милош и српски народ готови су пружити помоћ великом везиру против Босне у храни, новцу, послузи и војсци.

2) Милош је скупно за царску војску 2,000 000 ока пшенице у зрну, 500.000 ока кукуруза у зрну и 500 000 ока јечма за коње.

3) Ако је потребе кнез ће моћи још толику количину хране набавити у Аустрији.

4) Набављена храна купљена је новцем народним и кнежевим и она ће бити издата царској војсци на тавиле, који ће се урачунати у данак. За храну која би се тек набављала, и која ће се морати готовим новцем купити, споразумеће се кнез с великим везиром

5) Цена, по коју је кнез набавио храну, јесте куповна цена на српским пијацама и он ће је по исту цену дати и војсци великог везира (ока пшенице у зрну 10 пара; самлевена 11 п; ока кукуруза у зрну 5 пара, самлевена 6 п; ока јечма 7 пара).

6) Купљена храна као и она која ће се купити ако остане неупотребљена против Босне, остаће за рачун Порте а не кнеза и срп. народа.

7) Кнез је приправио 1.000.000 гр. готових пара, којим може Порта или велики везир располагати, дајући своје тавиле, који ће се одбити од општег данка.

8) Сву храну носиће Срби *бесплатно* оној војсци која буде ишла на Босну кроз Србију, и то као доказ своје привржености према Порти.

9) Као потпору турској војсци пописано је у Србији 22 хиљ. пешака и 3 000 коњаника, који су готови да пођу на први позив.

било је већ наређено у нахијама према Босни и Старој Србији.[1] Имати војску на окупу онде било је од велике важности. Осиљени и недисциплиновани Босанци могли су лако напасти и на Србе и ако им то није у интересу; сем тога, ако би једно одељење турске војске ишло преко Србије на Дрину, искупљена српска војска би била јемство да нико не сме „турковање своје у народу терати".[2]

Међутим ни велики везир ни Порта не приме Милошеву понуду односно оружане акције или бар демонстрације на Дрини.[3] Као да се није веровало у велики отпор Босанаца. Заиста ускоро, почетком априла, они су имали један знатан неуспех код Бањске и чинило се да га неће моћи поправити, још мање да ће бити кадри дати већег отпора царској војсци.[4] Али-ага Сточанин, који је у ово време постао пашом од два туга, грозио је бунтовницима из Херцеговине; пописивање српске војске исто је тако узнемирило Бошњаке од стране Србије. Најзад раздор између Хусеина Градашчевића и његових прошлогодишњих присталица био је на врхунцу; једни су му завидели, други су нашли да је према њима охол, ма да им је до јуче био раван; трећи су веровали да чак ради о издаји итд. Видевши оволико растројство и оче-

---

10) За ову војску тражи потребан број топова, топџија и муниције.

11) Односно плана: да једна турска војска иде на Босну преко Нов. Пазара, а друга преко Србије на Дрину.

12) Да се поред војске пошље уз Саву известан број каика и шалупа да наносе штете Босанцима.

13) Да се одреде комисари од стране српске и турске за давање и примање хране.

14) Да у везировој војсци која ће ићи кроз Србију нема Арнаута.

15) Строга казна против сваког који би с турске или српске стране нарушио ред и дисциплину.

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 26 феб. 1832. Милош Јеврему Обреновићу.

[2] *Држ. Арх.*, К. К, 213. 9 март 1832. Милош депутатима.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 212. 2 апр. 1832. Битољ. Аврам Петронијевић Милошу.

[4] *Staatsarchiv.* Н. К. К Нота од 13 маја 1832. Прилог од 3 маја. Земун. Фојт Двор. Рат. Већу. Авангарду босанских бунтовника под командом Мујаге новопазарског, ћехаје Карафејзиног и Алај-бега херцеговачког потукао је 18 и 19 априла Махмуд-паша трикалски код Neveselje in Bansker Bezirk. Мртвих и рањених бунтовника 900. Овако је тврдио београдски везир по званичном извештају. — Куниберт. *Српски Устанак*, 305.

видну забуну Бошњака, велики везир прими само Милошеву понуду односно хране[1], обећавајући да ће се по свршетку војне сам лично заузети да се српски послови изврше по хатишерифу.[2]

Почетком маја султанова војска, коју је предводио Карà-Махмуд-паша, наименовани босански везир, одржавши победе најпре код Пријепоља а после и на Гораждu, дубоко зађе у Босну. Тек пред Сарајевом дочека га Градашчевић. Раније и даље није му могао изаћи насусрет, јер се бојао издајства иза својих леђа, неколико сумњивих ага већ је морао погубити.

Хусеин је имао на 20.000 људи, било је међу њима много и оружане раје из његове капетаније. Али војска му је била непоуздана, у тој гомили није било више од 3000 бораца решених да умру са својим војсковођом. Па и то је било доста храброме Хусеину да дâ Кара-Махмуду страшан отпор. 17-ог маја на Паламa била је очајна борба. Битку је решио Али-ага од Сто́ца, који се појавио на бојишту са својом херцеговачком рајом у најкритичнијем тренутку и напао Босанце с бока. Без тога Кара-Махмуд би морао узмицати. Султанова војска је јако страдала, али је и Бошњака врло много пало. Али-паша Видаић поред Хусеина Градашчевића борио се као соко.[3] Ова је победа решила и судбину Сарајева, које се најзад после доста слабог отпора предало 24-ог маја.[4] Пад овога бунтовничког легла значио је да је покорење Босне готово свршена ствар.

После погибије код Сарајева Хусеин Градашчевић и Али-паша Видаић, видевши да није могућно више борити се, прећу с многим бунтовницима у Ау-

[1] *Држ. Арх*, К. К, 212. 22 апр. 1832. Аврам Петронијевић Милошу.

[2] *Држ. Арх.*, К. К, 189. 23 мај 1832. Милош Родофиникину.

[3] *Држ. Арх.*, К К., 23 мај 1832. Милош Јеврему Обреновићу. Оно војника што су Босанци заробили послали су у Сарајево, где су на коље набијени. „Нас садразам мене на ченгеле, ми ченгела немамо, већ коље, ми ћемо вас на коље," говорили су Босанци. — 28 мај. Крагујевац. Аврам Петронијевић јављајући Милошу о овој битки вели: „у Вучитрну (где је вел. везир) дошло је врло много ушију и ичагинских каука."

[4] *Држ. Арх.*, К. К., 212. 25 мај 1832. Махмуд-паша бос. везир Милошу.

стрију код Шамца и Жупања (3 и 4 јун).[1] Хусеин преведе и харем, пренесе много оружја и скупоцених ствари, у готовини само 12.000 форинти.[2]

IV

Србија није узела активног учешћа у угушењу босанског покрета, али услуге које је Милош учинио Порти биле су несумњиво врло велике. Сам глас да се и Срби оружају био је довољан да Босанце донекле деморалише; помоћ у храни која је истина за новац дата султановој војсци била је од неоцењене вредности,[3] пошто је та војска била у Босни на непријатељском земљишту и њена исхрана није био лак задатак.[4] Најзад Милош је био одвратио Црну Гору да не напада султанову војску из освете спрам великог везира, који је заиста дивљачки погубио неке похватане Црногорце.[5] Доцније је нашао начина да и Црногорцима учини услугу и да их спасе намераваног напада од стране великог везира.[6]

За примирење духова у Босни учињено је такође доста са српске стране. Одмах после пораза босанског Милош и велики везир уреде да Милош понуди свима бегунцима у Аустрији амнестију. „У нашој политици стоји нам, писао је Милош, играти ову ролу: вадити Турцима опроштенија и бити Христијани и још нај-

---

[1] *Staatsarchiv*, H. K. R. Нота од 25 јуна 1832.

[2] *Staatsarchiv*, H. K. R. Нота од 15 јула 1832.

[3] Милош је наплатио само храну а не и подвоз; храна је кулуком сношена у Вишеград, Нову Варош и Сјеницу.

[4] Хране је ове било од десетка рудничке и ужичке нахије. Предавана је Турцима у Новој Вароши и Вишеграду. Мита Тирић је продавао ту храну Турцима.

[5] *Држ. Арх.*, К. К., 213. 9 март 1832. Милош депутатима. — 23 мај 1832. Милош Родофиникину.

[6] *Држ. Арх.*, К. К., 213 и 192. 2 авг. 1832. Милош депутатима. — 2 авг. 1832. Милош Бутењеву. — 9 септ. 1832. Бутењев Милошу. — Мехмед-Решид-паши није се никако ишло против Мехмед-Алије. Услед тога свршивши посао с Босанцима он је гледао да себи створи посла на овој страни — доказујући у Цариграду на основи ухваћених докумената да је Црна Гора била у савезу с Хусеином Градашчевићем. Чим је дознао за ове намере Милош пише Бутењеву да се заузме код Порте, да се Црна Гора „гнездо Српства", опрости ове опасности. Заузимање Бутењева, а нарочито потреба да везир пође у Анадолију против египатске војске спасло је Црну Гору ове велике напасти.

главнији непријатељи Бошњака".[1] По заповести из Цариграда велики везир је имао што пре да сврши с умирењем Босне и Албаније, Турско Царство је дошло у велику опасност с друге стране, од Мехмед-Алије египатског. На позив Милошев, који је добио уверење да ће амнестија бити поштована, пређе у Србију из Аустрије на стотину бегунаца. Најзнатнији је био Али-бег Карафејзић. Свима је била дата потпуна амнестија и право да располажу својим имањем под условом да се настане изван своје постојбине. Тако је велики везир, сем оних што су добили опроштај преко Милоша, извео из Босне Махмуд-пашу Видаића зворничког, Махмуда тузланског капетана и многе друге.

То је учинило те су односи између великога везира и Милоша били веома пријатељски, и Милош се користи тиме да се заузме за Србе у Босни и другим крајевима около Србије. Припитиван од самога везира за мере да би се Босна поставила „у стање крајње тишине"[2], он је предлагао извесна лица за изгнанство, заузимао се за друге, које је везир гонио и који су хришћанима били наклоњени, а нарочито је радио — на што је у осталом и Порта била решена — да везир испоставља у Босни за старешине царске људе, чиновнике, место Босанаца, наследних капетана, који су глобаџије и деру рају.[3] Читави српски крајеви тражили су помоћи и савета од Милоша, и он је указивао пут и начин како ће доћи до својих жеља, припремао земљиште код великог везира за успех таквих жалаба, представљајући му сâм невоље хришћана. и потплаћујући његове чиновнике да те жалбе добро приме и свршују.[4] Махмуд-паша нишки умало није положајем и прогонством платио заузимање Милошево у корист Нишлија.[5]

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 212. 28 јун 1832. Милош Авраму Петронијевићу.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 212. 1 авг. 1832. Вучитрн. Мехмед Решид-паша Милошу.

[3] *Id.* 4 авг. 1832. Милош Мехмед-Решид-паши.

[4] *Држ. Арх.*, К. К., 212, fol. 173—192. 13 јун 1832. Милош хришћанству Брчком. — 28 јун 1832. Милош Авраму Петронијевићу.

[5] *Држ. Арх.*, К. К., 212, fol. 159. 2 јул 1832. Вучитрн. Аврам Петронијевић Милошу. „...За удовлетворити Христијанству а наипаче вашем

Ну најважније је оно што је урадио за пределе у Босни, који су по хатишерифу имали Србији да припадну. Свуда су уништени „агалуци“, тј. читлук-сахибије, народ је имао да даје само оно што је имао давати спахијама, који имају уредне берате, у одређено време спахије су имале да дођу или да пошљу људе да узму од народа оно што им се дугује; царску пак мирију скупљали су сами сресни кнезови изабрани од народа; они кнезови који су припадали пазарској и старовлашкој нахији преносили су тај новац у Нови Пазар; јадрански и рађевски харач прикупљао је Милош, јер га је откупио од босанског везира за 50.000 гроша.[1]

Тако се свршио чувени покрет Босанаца 1831 и 1832 године: Босна је најзад примила низам. Символ новога стања биле су касарне, које је Кара-Махмуд подигао код Сарајева. Оно је тада и постало столица везирова место Травника, дотле није било силе која је могла натерати сарајевске јањичаре да приме у своју средину султанова представника.

Главни јунак овога покрета, босански витез, Хусеин Градашчевић, свршио је трагично, оставши до краја веран начелима за која се борио.

атару, скинуо је од данка 500 кеса, и определио је колико управ да дају ил' у новцу или у стварима, а не више. Збацио је при том из ајанства брата му, а синовца му послао у сургун. Њега (Махмуд-пашу) шест дана није преда се пустио, и кад га је најзад позвао, ништа му друго није говорио кромје псовке, сиктерисања и т. п., тако да је од стра одавде полумртав отишао. Везир је Христијанима препоручио да ако би још-те какав зулум учинио, управо к њему нека дођу, да ће му он за најмању будушту погрешку главу одсећи. Пошто је све овако било, најзад је опет припитао Христијане, јесу ли задовољни с тим, или ако нису. а оно да га и с мансупа збаци; но они сви у глас одговоре му, пошто је овако уређено, сад не маре што ће им и он паша остати, па које кад је чуо да су с тим задовољни дâ извадити из хазне бињиш те владику огрне, а с ласкателним речима отпусти ји кући, с оштром заповести паши, да не би за главу ни једнога Христијанина увредио.“ — Испор. Ст. Новаковић, *Пронијари и баштиници*, стр. 87. Ту је реч о неким уредбама које је садразам издао у корист хришћана.

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 212, fol. 253, 284, 286. 30 август 1832. Милош старешинама, кметовима и народу нахије пазарске. — 30 авг. 1832 и 3 новембар. Милош Ејуб-паши муселиму пазарском. — 7 окт. 1832. Сарајево. Аврам Петронијевић Милошу.

V

По преласку на аустријско земљиште Градашчевић је био дочекан од тамошњих власти како се није надао: био је стављен под стражу и спроведен у Осек, имање му буде секвестирано. Сви његови протести код мѣсних аустријских власти били су узалудни, тужбе Метерниху и молба да му се допусти да лично иде у Беч на молбу нису имале изглед на већи успех,[1] јер је Аустрији било стало до добрих односа с Портом, која је Хусеина тражила чим је чула за његов пораз, уверена да ће он морати само у Аустрију побећи.[2] Своју несрећну судбину „босански витез“ и несуђени везир приписивао је више вољи Босне, старини своје лозе и своме богатству, него своме частољубљу:

„Сада пак, пише Хусеин у једном писму Метерниху, долазимо Вашем Превасходитељству казати, како сам од народа поглавица и предводитељ и везиром Босни наименоват и постао. У Тузли, кад су њиове договоре имали и чинили кога ће предводитеља бɔсанске војске поставити и учинити и у Сарајеву за везира Босни, мене су поставили, и на срамоту, јербо на други начин да таковог имена на себе нијесам примио, ја бих морао погинути од народа, како у пољу кад смо изашли тако и када смо се вратили натраг, вазда смо (!) око мене било по неколико стотина људи као стража, који су ме чували да им какɔве преваре не учиним, био сам принужден све оно чинити како што су они захтевали, а и свако оно писмо кога (!) сам коме писао, било оно по внутрености пашалука било куд изван... нијесам могао послати док ми нијесу га видили и проучили... Сваки знаде да ја тога господства нијесам хотио имати нити сам пак мислио да будем... Поради тога што сам најстаријега племена а и најбогатији био јесу ме приморали... А у Приштини на Косову, када смо били прошасте године,

---

[1] *Staatsarchiv*, H. K. R. Нота од 14 авг. 1832. Тужба Хусеинова из Осека од 24 јула 1832.

[2] *Staatsarchiv*, H. K. R Нота од 26 јуна 1832. Велики везир и београдски везир траже од Аустрије да им се Хусеин изда.

када им је велики везир од себе писмо дао да могу себи... везира изабрати од свога народа... то је онда и мене мало разблажило, пак сам тако ватрено изгорио, једно сам од народа силно приморават, а друго сам промишљавао на великог везира писмо, што је он народу издао"...[1]

У августу аустријска влада нареди да се Хусеин премести из Осека у Коморан, далеко од турске границе.[2] Али баш у то време стигне извештај од барона Отенфелса, аустријског интернунцијуса у Цариграду, да му је 15-ог августа реис-ефендија саопштио султаново решење да амнестира све бунтовнике, који се хтедну вратити у Турску, па и самога Градашчевића, под условом само да се не може вратити у Босну. У том смислу била су послата пуномоћја Хусеин-паши, београдском везиру, да преко аустријских власти у султаново име даде таква обећања.[3] Тако наредба о сеоби Градашчевића у Коморан буде опозвата, и командант Варад. Генер. Команде, по наредби из Беча, навали живо на Градашчевића и Али-пашу Видаића да се користе амнестијом, пошто они најзад пристану. Полазак у Земун био је утврђен за 22 септембар, кад 20-ог септ. у вече, тако рећи уочи поласка, стигне у Петроварадин заповест из Беча по личној царевој иницијативи, да се бегунцима просто саопшти султаново обећање, да им се остави на вољу примити га или не, нарочито уздржавати се свакога притиска на њих. Вероватно бечки кабинет није потпуно веровао у султанова обећања. Како је било доцкан да се што у Осеку предузима, заповедник Варад. Ген. Команде изда генералу Фојту у Земуну потребна упуства да се царева заповест испуни.

26-ог септембра Градашчевић стигне у Земун: јахао је дивнога арапског коња с богатом опремом, око себе је имао гавазе и чауше, Али-пашу Видаића и друге старешине; сви су му указивали поштовање, као за

[1] *Staatsarchiv*, H. K. R. Нота од 15 јула 1832. Прилог од 13-ог јула.

[2] *Staatsarchiv*, H. K. R. Нота од 7 септ. 1832.

[3] *Staatsarchiv*, H. K. R. Нота од 18 септ. 1832.

време његове власти и моћи; Видаић и капетан од Крупе држаху узенгије док је сишао с коња и држећи испод мишица уведоше га у двор земунског генерала. Генерал Фојт их прими врло пажљиво и покаже им целу преписку о амнестији да се сами увере о искрености султановој; диван-ефендија београдског везира исто је тако донео потребна документа и најлепша уверавања Хусеин-пашина. Градашчевић на првом састанку није показивао да се много брине за своју безбедност, али је показао незадовољство што му нису учињена обећања која би га умирила односно његове државине у Босни и његова скора повратка тамо. Показао је и своју гордост: јер је енергично одбијао да се по преласку у Београд пред везиром поклони! Два састанка прођу овако, Хусеин је стављао непрестано питања и износио услове. Најзад Хусеин изјави генералу одлучно да ће да иде у Београд, пошље чак једнога свога човека да припреми стан, објави то и диван-ефендији београдског везира. Затим напише једно доста неразумљиво писмо заповеднику Варадинске Генералне Команде, после чијег ће одговора прећи у Београд. У писму је говорио о „добром савету“, о својој невољи и о нади да ће му аустријски цар израдити код султана његову државину и положај везира у Босни. Писао је такође и Метерниху.

Варадински командант одговори Хусеину да према своме нахођењу прећи или не прећи у Београд; што се тиче других ствари он није у стању да му дâ одговора; генералу Фојту пак препоручи да „с овим чудноватим и врло опасним човеком“ сврши што пре, тј. да му остави да се слободно реши за прелазак или не, јер се његово даље пребивање на пограничној тачки не може трпети и да га у последњем случају одмах врати натраг.

4-ог октобра стигне извештај из Земуна у Петроварадин да су се Градашчевић и Видаић, после петодневног размишљања, решили да пређу у Београд, и да су 1-ог окт. у 4 сах. по подне били предати Хусеин-паши београдском везиру, пошто су дали писмену изјаву генералу Фојту да су се својевољно и

по зрелом размишљању решили на прелазак.[1] Београдски Турци приме Градашчевића с великим поштовањем, јер су му у души дубоко симпатисали и сматрали га као мученика за веру. Симпатије су биле опште, јер је Хусеин-паша веома поштовао јунаштво Хусеиново; Милош је пак заборавио увреде и притече му новцем у помоћ.

Од бриге за своју будућност Хусеин се разболи у Београду, био је уверен да га ту или негде на путу чека изненадна смрт. Али ипак он је мирно стигао у Цариград; султан му чак понуди положај у регуларној војсци, обећавајући му брзо напредовање. Хусеин доследан својим уверењима одбије понуду, те га султан, гњеван, прогна у Трапезунт. Неколико месеци доцније од туге за отаџбином Хусеин и умре тамо „са славом једног светитеља.“ Али-паша Видаић дочекао је опроштај и вратио се у Босну.[2]

---

[1] *Staatsarchiv*, H. K. R. Нота од 24 окт. 1832. Прилог од 16-ог октобра. Извештај Радошевићев из Петроварадина.

[2] Ранке, *Србија и Турска у XIX веку*, стр. 310—312. — Куниберт, *Српски устанак*, стр. 311—313.

ГЛАВА XIX

ПРЕГОВОРИ О ИСПУЊЕЊУ ХАТИШЕРИФА 1831—1832

I — Бутењев као посланик у Цариграду (9 март 1831). — Први корак у корист Србије. — Рад руског и турског комисара у Србији.

II — Конференције између Милоша и комисарâ (25 и 26 април 1831). — Коцебуово држање. — Карта Србије. — Порта и питање о границама. — Коцебуов мемоар о границама. — Конференција на Порти о питању о границама (29 мај 1831).

III — Мисија Дим. Давидовића у Цариграду (јун—авг. 1831). — Милош и Порта. — Његово незадовољство због држања Русије. — Лебип-ефендија, Портин комисар, напушта Србију (19 септ. 1831).

IV — Конференција од 22 октобра 1831. — Порта не држи своја обећања. — Милошеве тужбе Бутењеву. — Бутењевљева нота Порти од 31 дек. 1831. — Бутењев против шиљања српске депутације у Петроград. — Портине претње Милошу.

V — Упуства Бутењеву (дек. 1831). — Министарство одобрава Коцебуов moyen-terme. — Српски послови опет у застоју. — Конференција од 3-ег октобра 1832. — Порта остаје при своме систему. — Милош премишља о анексији отргнутих предела.

I

Како је стајало српско питање на Порти док се она бочила са својим моћним васалом Мустафа-пашом скадарским и с бунтовном босанском властелом и јаничарима, готово за читаву годину и по дана?

После разочарања која је Милош доживео из првих преговора о испуњењу хатишерифа с Хусеин-пашом, београдским везиром, и после онога што су му о томе јавили депутати,[1] он је, као што се могло очекивати,

[1] Види стр. 309 и даље.

сву своју наду положио у енергично заузимање Русије. Промена посланика у Цариграду била је за Милоша прва неприлика у томе надању. Аполинарије Петровић Бутењев, који је наследио Рибопјера, стигао је тек 9-ог марта у турску престоницу. Иначе од њега се могло само добро очекивати. Бутењев је своју дипломатску каријеру правио у Цариграду; српски су му послови били врло добро познати; он је увек показивао много интереса за Србију. Кад је примио депутате 18-ог марта, он их је уверавао о својим симпатијама према српском народу и обећавао им да ће се за њихова права заузети као Строганов. Тиме је пак све казано. У томе је смислу писао и Милошу и саветовао да мирно гледа шта се ради у Босни и Албанији.[1]

Заиста на првоме своме састанку с турским министрима Бутењев је напоменуо интерес с којим руски двор прати Србијино благостање и жељу да се једном хатишериф испуни. Портини министри одговоре да је и њихова жеља да се српско питање скине с дневнога реда и уверавали су га да се они живо тиме занимају.[2]

Међутим да се послови озбиљно предузму потребно је било да руски комисар у Србији Коцебу сврши питање ограничавања с Портиним комисаром Лебип-ефендијом, да изради карту и да је пошље Бутењеву. Тај је рад пак ишао врло тешко. Лебип-ефендија је остао непроменит, он је стално тврдио да Порта нема шта давати Србији и није хтео да дâ написмено Коцебуу да су пределн, које су прошли, припадали Србији у време Карађорђево. У Цариграду опет реис-ефендија се тужио Бутењеву да Коцебу није наклоњен Турцима и да држи страну Србима.[3]

У Србији пак односи између комисара нису ни шта добро обећавали. Цветне недеље дође, по Милошевој заповести, у Београд Димитрије Давидовић, да с њима говори о границама. Коцебу се одмах стао тужити на турског комисара „човека дрвеназта“ који „нипошто неће да се с њим споразуме.“ Кад је сутра-

[1] *Дрэс. Арх.*, К. К., 192. 19 март 1831. Бутењев Милошу.
[2] *Id.*, 26 март 1831. Бутењев Милошу.
[3] *Дрэс. Арх.*, К. К., 208. 8 апр. 1831. Дим. Давидовић Милошу.

дан (8 априла) Коцебу ишао Лебипу да га позове на заједнички разговор с Давидовићем, он му, доследан своме држању, одговори, да нема упутстава да говори с Милошевим човеком односно граница, и да неће ни с њим да говори док му нова упуства не дођу. Говорећи Давидовићу о тужби реис-ефендијиној Коцебу је настао, по упуствима Бутењевљевим, да српски народ буде у граничном питању умерен и задовољан оним „што му император да;" саветовао је да се уступи Гургусовац, Сврљиг, Бања и део крушевачког предела, као што је то Коцебу и кнезу говорио на састанку у Раковици. Давидовић је био упоран. Бранећи живо право Србије рекао је, као што му је то Милош наредио, да се у крајњем случају и из умерености може само уступити предео око Лима и ништа више. Коцебу остане при своме савету: он није одрицао српско право на горње крајеве, али је истицао жељу руског министарства да се Милош покаже попустљив.[1]

Најзад, пред Давидовићев полазак, Лебип-ефендија преда Коцебуу један повећи акт у коме је укратко изложио питање о границама. Тај је документат био пун недоследности, наивности па и глупости. Лебип-ефендија је изнео како су он и Коцебу обилазили границе сем граница према Босни и питали да ли су ти крајеви били пре осамнаест година под Србијом, да је он, Лебип, нашао, да никад нису потпадали под Београдски Пашалук; даље да Порта зато не може дати Кључ и Крајину што они одржавају Фетислам, Црну Реку не може дати због Видина, Гургусовац опет што преко њега пут води за Ниш, Алексинац што је близу Ниша, а Крушевац, што је некад био дат некој породици (Шашит-пашиној) као мукада, те није право уцвељивати ту породицу! Најзад Лебип-ефендија је завршио надом да пријатељски руски двор неће притешњавати Порту због Срба!

Коцебу се смејао „оваким плитким и будаластим умствованијама Лебиповим," који — тражећи

---

[1] *Дрэс. Арх.*, К. К., 208 8 апр. 1831. Дим. Давидовић Милошу. — 9 апр. 1831. Милош Дим. Давидовићу.

олакшице за Порту да те пределе не дâ — ипак није хтео да потврди да су ти предели, у време закључења Букурешког Мира, били под Србијом.[1] Односно тврђаве код Ћуприје, која се имала срушити, иста запетост. Сâм је Хусеин-паша наводио да је то утврђење још из римског времена и да се виде трагови старих зидова, те да према томе она не улази у ред тврђава новога порекла, које се по Букурешком Уговору имају срушити.

II

Тек на наваљивање посланика Бутењева, да се преговори о границама отпочну, Порта нареди београдском везиру и Лебип-ефендији да се с Милошем споразумеју односно граница. Она је хтела да види да ли се може што откинути. Тако дођу у Крагујевац Лебип-ефендија с диван-ефендијом Хусеин-пашиним и Коцебуом и одрже с Милошем две конференције, 25-ог и 26-ог априла.

Портин је комисар нудио као отргнуте пределе: Крупањ, Лозницу, Параћин, Рâжањ, Бању, Црну Реку или део крушевачке нахије до Јастрепца. Милош енергично одбије те понуде, одбијао је у опште сваку погодбу: уговори су јасни и он тражи оно што по њима припада Србији. Али да би показао добру вољу, он изјави да је готов учинити неке уступке и то Гургусовац с целим његовим пределом, један део бањског краја где би ушао сав бањски Сврљиг, и од прилике једну трећину крушевачког предела. Ови уступци које је Милош чинио били су сасвим против његове воље, он је то чинио само с тога што је Коцебу казао пред везиром и Лебип-ефендијом да би Срби могли без штете уступити један део Црне Реке с леве стране Тимока и све оно што је на десној обали његовој, сав гургусовачки, сав бањски и сав алексиначки предео с једним делом крушевачке нахије. Милош се није устручавао да овакво понашање пребаци Коцебуу,

[1] *Дрэс. Арх.*, К. К., 208. 10 апр. 1831. Дим. Давидовић Милошу.

који се правдао тиме да је то само његово мишљење, а не решење рускога двора.[1]

У опште Коцебу се слабо допадао Србима, ово његово попуштање учинило га је још несимпатичнијим. Доцније то је дало повода разним клеветама, које без сумње нису оправдане.[2] Док је Коцебу тако био рђаво виђен, његов друг Розалијон Сашањски — који је тих дана отпутовао у Русију — био је врло омиљен код Милоша и свих српских чиновника с којима је био у додиру.

Милошу је на Коцебуа исто тако било криво, што је према њему био у резерви, коју Милош није могао да разуме. Узалуд му је тражио и преко Давидовића у Београду и за време бављења у Крагујевцу да му дâ карту Србије да је копира. До те копије Срби су дошли најзад преваром. Кад је Коцебу био навалио да се учине извесни уступци, онда Милош затражи карту на преглед за 2—3 сахата да види од прилике положај и величину њихову. Добивши је на преглед он нареди Гашпаровићу те је копира „на двоје на troје.“ Од ње Милош пошље једну копију и депутатима у Цариград, да се служе у преговорима с Портом, али им „настојателно“ препоручи да се за њу не дозна „зашто је ствар врло деликатна“.[3]

Док је Бутењев очекивао да приспе у Цариград Коцебуова карта с извештајем о границама, Порта је непрестано пребацивала депутатима Милошево држање, његову дружбу са скадарским везиром, његову неблагодарност за наследно кнежевско достојанство и нарочито упорност у питању о границама о чему је од Лебипа била извештена. Изговори да не сме то од народа да учини, за њу нису ништа важили, јер је она била уверена да Милош влада како хоће и да може учинити што хоће. Бутењев је храбрио депутате да се због тога не узнемиравају. „Надајте се у њега, рекао им је Бутењев, показујући слику Николе I, и не

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 208. 2 мај 1831. Милош депутатима.

[2] Кунiберт, *Српски устанак*, стр. 295.

[3] *Држ. Арх*, К. К., 208. 2 мај 1831. Милош депутатима.

клоните, све ће бити по нашој жељи!“ Посланик је Портино држање приписивао упорности с којом се Варшава бранила, и мислио је да би за преговоре најбоље било да се отпочну кад пољски устанак, око кога је Русија била заузета, буде сасвим угушен. Кад Дибић-Забалкански уђе у Варшаву руска ће реч на Порти бити много јача.

У то стигне у Цариград Коцебуов извештај о границама. У руском посланству је нађено да је тај посао достојан сваке хвале и да је Коцебу умео да измири обе стране — јер је обележио, као што је више речено, уступке које би Срби могли учинити Порти — у сваком случају да је његов рад врло повољан за Србе. Ово своје мишљење о Коцебуову раду Бутењев саопшти одмах грофу Неселроде, изјављујући да неће попустити од српскога права у границама ни за онолико колико је Коцебу то означио као могућно, док му за то не дође одобрење из Петрограда.[1]

29-ог маја Бутењев је имао конференцију на којој преда реис-ефендији кратак извод из Коцебуова меморара о границама, тражећи да се Србији врати: 1-о Крајина с Кључем; 2-о Црна Река с Гургусовцем, Бањом и Сврљигом; 3-е Алексинац, Параћин и Ражањ; 4-о Крушевац; 5-о један део Старога Влаха и Брвеник и 6-о Јадар и Рађевина.

У томе изводу Бутењев је изложио и прави смисао

---

[1] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.*, 21 мај 1831. Бутењев грофу Неселроде. Јавља да му је Коцебу послао резултат своје мисије и хвали тај посао. „..Les renseignements transmis par Mr Kotzebue n'admettent guères d'indécisions sur le fait de savoir si l'étendue de pays réclamé par les Serviens a été en effet occupée par leurs troupes et soumise à leur domination à l'époque de la paix de Boucarest .. et si, toute autre considération mise à part, il ne s'agissait en ce moment que de l'exécution rigoureuse des traités d'après l'esprit qui en a dicté les expressions, il n'y aurait pas même de matière à discussion et le Ministère ottoman se verrait réduit à reconnaître que son opposition aux prétentions des Serviens n'est point fondée en droit. Mais dans les circonstances actuelles, il me paraît bien difficile, pour ne pas dire impossible, de l'amener à de semblables dispositions. Le long intervalle de temps durant lequel cette question est restée indécise, le vague dont les traités, il faut en convenir, ne sont pas tout à fait exempts dans la désignation des pays qui doivent être restitués aux Serviens, enfin les circonstances du jour sont autant de motifs pour le Divan de s'attendre à des concessions, auxquelles il ne renoncera pas à coup sûr avec facilité... Dans cet état de choses il me semble que les Serviens seraient encore fort heureux d'obtenir pour limites la ligne intermédiaire tracée par notre commissaire...“ Тражи инструкције а дотле ће тражити la restitution intégrale de six distrits détachés. — *Држ. Арх.*, К. К., Varia. Коцебуов мемоар.

питања *отргнутих* области, пошто је Портин комисар у Србији био узео неправилну основицу за решење спорнога питања. Лебип-ефендија је био оставио на страну Букурешки Уговор и Акерманску Конвенцију, и просто је претпоставио да се Србији, по Једренском Уговору, има присајединити известан број дистриката, без обзира који су то дистрикти. Чак је био збркао реч *нахија*, употребљену у тексту Једренског Уговора, с изразом *каза*, што је само један део таквог дистрикта односно нахије. На тај начин он је нашао четрнаест јединица онде где Срби рачунају да их има само шест! Бутењев побијајући ово неосновано Лебипово тврђење, изјављивао је наду да ће Порта беспристрасно свршити ствар.[1]

У истоме смислу била је и сама конференција вођена. Порта се није ставила на гледиште свога комисара; али је ипак тражила одмах да Кључ и Крајина остану њој и пребацивала је и овом приликом да је Милош врло упоран у граничном питању и да није хтео ни у чему попустити и ако му је то Коцебу саветовао. Бутењев је бранио Милоша, наводећи да су реис-ефендијини напади неоправдани: питање отргнутих предела питање је српскога народа а не лично Милошево, да би га он могао по својој вољи решавати; Коцебу пак имао је за упуства да с Лебипом проучи питање о границама, а не да саветује шта се може уступити.[2]

У главноме с ове конференције посланик је понео повољне утиске као да је Порта вољна да се задовољи незнатним концесијама.[3] У то време она је примила као добро Милошево изјашњење односно ухваћеног новца у Нишу (који је био намењен Мустафа-паши). Томе Портином расположењу били су разлог

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 208. 28 мај 1831. Депутати Милошу.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 208. 31 мај 1831. Депутати Милошу.

[3] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* 9 јун 1831. Бутењев грофу Неселроде: „En somme j' ai pu remarquer dans l'ensemble des discours du reis-effendi une opposition moins vive qu' on n'aurait dû s'y attendre peut-être, et le désir de régler cette affaire à la commune satisfaction de toutes les parties me paraît avoir été adopté franchement. A en juger par cette première conférence, je suis porté à croire qu'il sera possible d' obtenir un tel résultat moyennant quelques concessions mutuelles."

извештаји Хасан-бегови, који су баш тих дана стигли из Србије.[1]

Како се Бутењев није журио, јер је очекивао пад Варшаве и упуства министарства односно Коцебуове карте, депутати, да се не би губило време, стану наваљивати на Порту да се бар друге тачке хатишерифа изврше нарочито исељење Турака и да се распродаду турска имања. Порта је и овде налазила изговоре и оно што је било најнеповољније, то је била намера њена да се у београдске Турке и њихова имања не дира, док се не сврши с Турцима и њиховим имањима у осталој Србији! Тако је она показивала намеру да изигра своју обавезу о исељењу Турака из најважнијег места у Србији.

Као одговор на овакав извештај Милош пошље у Цариград Димитрија Давидовића, да лично поради да се хатишериф једном изврши и да послужи као посредник између депутације и посланства. Он је имао за упуство да се у питању предела не попушта, и да опише посланику рђаво Коцебуово поступање, „пак одатле закључење да учини," да Милош и старешине моле Русију „да у напредак кад ког стане слати у Сербију шиље рођена Руса и постарија човека.[2]"

Милош је даље — уверен да ће и Порта само под притиском рускога посланика решити спорна питања — тражио да се пресецање данка и питање Београдске Царинарнице такође сврши у Цариграду; да се продаја имања турских изврши у свима местима у Србији, а не да се Београд изузме; ако је могућно да се спахилуци једном за свагда откупе, као у Морејн.[3] Милош је нарочито представљао како министарству у Петрограду и посланику у Цариграду тако и Порти незадовољство народно и старешина због неиспуњења хатишерифа, незадовољство веома опасно у приликама какве су около Србије, кад су Босна и Албанија устале противу султана; народ и старешине траже непрестано

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 208. 31 мај 1831. Депутати Милошу.
[2] *Id.*, 21 јун 1831. Упуства Дим. Давидовићу.
[3] *Ibidem.*

од њега да се до августа кад истиче једногодишњи рок за исељење Турака — бар та тачка испуни. „Сваки се вара, писао је он депутатима, који мисли да ја могу киком овога народа завртати како ја хоћу“.[1]

Остављајући свога комисара Лебип-ефендију у Србији и отежући извршење својих обавеза, Порта је хтела да принуди Милоша на споразум с Лебип-ефендијом, споразум који би био само штетан по Србију.[2] Због тога Милошу није било право, кад је Коцебу у то време отишао из Србије, не свршивши ограничење.[3]

За ово време Турци Београђани понашали су се као да је хатишериф опозват и спремали се да остану у Београду: они који су били продали своја имања враћали су новац. Али Београдски Суд по Милошевој наредби препоручи Србима и хришћанима у опште да само они новац примају, којима се чини да су имање преплатили, пошто ће опет доћи време да се за та имања погађају и онда их могу јевтиније добити. Многи су Турци покушавали да преко војводе и везира одузму од Срба продата имања, шта више хтели су да прекупе и она имања чији су се власници већ иселили из Србије.[4]

III

Димитрије Давидовић стигао је у Цариград 2-ог јула и сутра-дан отишао је с Лазаром Тодоровићем посланику. Показавши му своја упуства, Давидовић је нарочито истицао незадовољство старешина и народно због отезања српских послова тврдећи да ће се то незадовољство изметнути и у буну, ако се хатишериф не изврши до 7-ог ребјул-евела те године. Ова се Давидовићева изјава никако не допадне Бутењеву, он је са жаљењем констатовао да су српске старешине задахнуте револуционарним духом као и Пољаци и да се не покоравају Милошевој политици, који их је увек полако али мудро водио жељеноме циљу.

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 208. 21 јун 1831. Милош депутатима. — *Id.* 192. 21 јун 1831. Милош Бутењеву.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 11 јун 1831. С. Симић Милошу. Јавља да ће Лебип-ефендија доћи кнезу у Раковицу с писмом бегликчи-ефендије.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 189. 30 мај 1831. Милош грофу Неселроде.

[4] *Држ. Арх.*, К. К[III] 7. 21 јун 1831. Београдски Суд Милошу. 22 јун. Милош Београдском Суду.

По договору с послаником депутати саставе један акт за Порту, и већ сутра-дан, 4-ог јула, рано, поднесу му га на преглед. Тога дана Бутењев је имао конференцију о српским пословима и они су похитали да тим пројектом утичу на његово држање при дебати. Не осврћући се на јучерашње савете депутати су, односно Давидовић, били саставили представку Порти у смислу Милошевих порука, те Бутењев — остајући при своме — затражи да се смисао тога акта ублажи, и да не буде претње. „Мени није стало, говорио је он, до Порте, но више до нашег министарства, коме морамо саопштити и садржај вашега прошенија, да оно не би негодовало против кнеза и старешина.“ Најзад акт је састављен без претње, али ипак у енергичним изразима.[1]

На конференцији Бутењев се заиста живо заузимао за свршивање српских послова, навађујући нарочито да се продаја турских имања изврши, пошто за питање о границама није још имао упутстава из Петрограда. Порта изјави да ће питању о исељењу Турака из Србије и из самог Београда поклонити што пре сву своју пажњу и да ће се користити посланиковим саветом, да за гарнизоне градске узме регуларну војску.

Извештавајући Милоша о своме заузимању Бутењев је пред њим, као и пред депутатима, живо критиковао држање старешина при Милошевим и његовим преговорима с Портом. Место пре́тња̂ требало би да старешине потпомогну Милоша у оним предметима хатишерифа чије је испуњење остављено Србима, и који, по тврђењу посланиковом, стоје у тешњој вези с народним благостањем, него ли присаједињење отргнутих предела. Ти су предмети: прављење закона и разних уредаба, подизање судова, болница, школа, трговине итд. Управивши сву своју енергију и заузимање у томе правцу, Милош и старешине добиће право на двоструко признање народно, на благовољење рускога двора и на

[1] *Дрэс Арх.*, К. К., 208, fol. 238. 8 јул 1831. Копија депутатског прошенија Порти. Порти је предато прошење 10-ог јула. — *Id.*, fol. 247. 14 јул 1831. Депутати Милошу.

уважење и поверење Портино. Своје савете Бутењев је завршивао уверавањем да Срби треба да имају тврду наду у заступништво рускога двора и ревност рускога посланства у Цариграду.[1] Кад је Давидовић једном изјавио Бутењеву да се боји да му сувише не досађује због српских послова, као што се на то жалио Рибопјер, Бутењев одговори: „Боже сачувај, Србин никад не може Русу досађивати, српски послови моји су послови“![2]

Док је уверавала посланика да ће предузети бар питање о исељењу, Порта је с депутатима водила разговоре који се нису слагали с поменутим изјавама. На њу је истина приличан утисак учинила представка, коју су јој депутати предали 10-ог јула о народном незадовољству, али на крају крајева она је остала само при обећањима која није испуњавала. „Зар она марва, говорио је реис-ефендија, да дигне буну, кад чобанин неће да дâ! Ми знамо да је Милош-бег добар забит, елбет знаће он сваком доскочити, који би на страну пошао. Ми се тога не бојимо“!

У души Порта није била тако равнодушна. Примивши представку депутата, она одмах пошље татарина у Србију да донесе извештај о народном расположењу. Извештај је био врло повољан: народ је миран и гледа своје послове; све претње дело су само Милошево и неколико људи око њега. Депутати су били непријатно дирнути кад им је бегликчи-ефендија готово у иронији казао да буду спокојни и да „од буне неће ништа бити“! Али и он је са своје стране трпљиво сносио Милошеве прекоре за толики раздељени новац Портиним министрима: „Кад пријатељ један другом даде штогод, бранио се бегликчи-ефендија, пак му овај не сврши посао одмах, зар треба за то да га укорава“?! Депутати одговоре да укори не долазе управо од кнеза, већ од народних старешина, којима је криво што се новац улудо баца. Иначе све је

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 192. 6 јул 1831. Бутењев Милошу.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 208. 25 јул 1831. Депутати Милошу. — *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* Бутењевљеви рапорти графу Неселроде од 9 јуна, 1 и 26 јула 1831.

ишло пријатељским тоном како пребацивања о неиспуњењу хатишерифа тако и одговори Портиних министара, који су иначе у личним односима били врло предусретљиви. Болесноме Лазару Тодоровићу реис-ефендија је изјављивао не само своје сажаљење, није га само испитивао о узроцима болести, већ га је и уверавао „да ће му он дати лека“.[1]

Одуговлачењем Порта није успела да принуди Милоша на попуштање. Напротив он се држао према Портином комисару у Београду врло резервисано, уверен да се с Турцима у Србији не може ништа свршити. На састанку који је имао 9-ог јула с Лебип-ефендијом Милош се држао, као што сâм вели, „равнодушно и флегматически.“ Према једноме акту који је Порта предала депутатима 24-ог јуна односно уступања у питању о отргнутим пределима, Милош је увидео да се Лебип-ефендија у своме држању, које је тако дражило и њега и Коцебуа, управљао према упуствима која је добијао из Цариграда.

Кад је Порта видела да је Милош неприступачан, да све хоће да сврши преко депутације, односно преко посланика, она је морала најзад и сама изаћи из неодређених обећања. Ну место обећавања она је стала обмањивати. Кајмакам-паша јавља Милошу да су већ послати фермани за исељење свију Турака из Србије који не припадају гарнизонима; београдски везир, позван од Милоша да одмах приступи испуњењу тих заповести, одговара да ништа није добио![2] Кајмакам-паша уверава опет Милоша да су заповести послате и да их везир још јамачно није био добио. Најзад Порта је тврдила да је заповест била издата везиру, али да он због рђавог односа с Милошем није могао приступити испуњењу фермана. Наравно све саме неистине.

Милош је тек био раздражен кад дозна садржину

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 208. 25 јул 1831. Депутати Милошу. — *Id*, 209. 5 август. Депутати Милошу.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 209. 5 авг. 1831. Милош депутатима.

ноте коју је Порта предала 9-ог августа Бутењеву односно отргнутих предела.

Тога дана била је конференција између посланика и Портиних министара односно ратне оштете у последњем рату. Као споредан предмет реис-ефендија је додирнуо и питање о Србијиним границама. Критикујући енергичан тон представке од 8-ог јула, он том приликом преда Бутењеву ноту о границама, као одговор на руске захтеве по томе питању, које је Бутењев предао Порти 28-ог маја, на основи Коцебуових извештаја.

У томе акту Порта је тврдила да она нема ништа давати Србима, да су њихови захтеви неоправдани и доказивала је важност коју за њу имају тражени предели. Најзад је пристајала да нешто уступи Србима — ма да би и то било „гнусно" по њу — само да се испуни Једренски Мир и да се прекине претеривање око овога питања.[1] Исто оно што је и Лебип тврдио у Србији!

Видевши успехе Босанаца над војском великог везира, Милош је мислио да је најбоље држати се система заплашивања: хтео је да покаже Портиним министрима, који су са скептицизмом говорили о његовим изјавама односно народног незадовољства, да је народ заиста решен на крајње мере. Тиме би пружио и руској мисији у Цариграду прилику и могућност да се што енергичније заузме за српске послове. Због тога он приреди читаву политичку манифестацију против Порте.

Не могући тобоже да одолева више разним тужбама које је народ на њега подизао због неиспуњења хатишерифа, Милош сазове скупштину у Крагујевац, која је била држана од 26—28-ог августа. Скупштина му последњег дана поднесе акт, потписан од 342 лица, у коме је изјављивала своје незадовољство због неиспуњења хатишерифа, тражећи да јој се изнесе ток преговора који су око тога вођени. Извештавајући о овоме београдског везира и депутате у Цариграду, Милош на-

[1] *Држ. Арх*, К. К., 209. 9 август 1831. Портина нота Бутењеву. — *Петрогр. Арх Мин. Ин. Дела.* 10 авг. 1831. Бутењев графу Неселроде.

кити што је боље могао народно незадовољство; тврдио је да је скупштину „једва у стању био, с красноречијем мало утишати“, и да је она тражила да иде и самоме везиру да се код њега извести шта Порта мисли са српским народом. Не могући да одоли овим захтевима и да не би било већег „возмушченија“, Милош је допустио најзад да по два човека од сваке нахије изађу пред везира и да му учине представке.[1]

Изасланици скупштине стигли су у Београд 1-ог септембра. Предводили су их један капетан и кнез Павле Радомировић. Сутра-дан везир их лепо прими и они му преко Алексе Симића, који је био тумач, изложе сва питања, по Милошевим упуствима. Хусеин-паша је мирно саслушао њихове тужбе, одговарао је благо и политично, прими и писмени акт који је био врло оштар. На питање чија је кривица што се Турци не селе по хатишерифу, везир одговори: да је и он разумео хатишериф као и Срби; да је као што им је познато издао заповест и дао слободу Турцима да продају своја добра у Београду и по унутрашњости, но да је после добио укор од Порте као да је рђаво разумео хатишериф јер се Турци из вароши поред градова неће исељавати, пошто су прибројани у гарнизоне, и да се најзад морају повратити сви исељени Турци, који ће и своја добра примити натраг. Односно граница и што данак није пресечен, као што у хатишерифу стоји, одговори да је питање о данку у вези с границама које имају да се утврде у договору између Порте, рускога посланика и депутације у Цариграду. Народ не треба да криви Милоша због одуговлачења; Порта је наишла на неке тешкоће којих ће вероватно нестати кад се Лебип-ефендија врати у Цариград. Он је даље тврдио да ће увек радити у споразуму с Милошем да се послови повољно сврше. На изјаве да народ неће плаћати данак док се хатишериф не испуни, везир је ћутао.[2]

Међутим везир је био очевидно дирнут изјавом

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 209. 28 авг. 1831. Милош Хусеин паши.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 83. 2 септ. 1831. Алекса Симић Милошу.

изасланика да народ неће плаћати никакве дације док се хатишериф не испуни, та се претња није тицала само Порте већ нарочито њега и он је у једном писму Милошу дао израза да рачуна на његову мудрост и да неће јамачно допустити да се употребе овако крајња средства.[1] Милош одговори да неће да попушта; чак је претио да ове године ни спахије неће примити десетак.[2] Његова је љутња била у толико јача што је Порта, да би искупила своје обећање Бутењеву и депутатима,[3] заповедила тих дана везиру да исели Турке само из паланака, а ту су улазили само Лешничани, пошто су Турци сматрали Ћуприју као тврђаву, а мухамеданска села у сокôској нахији као гарнизон сокôске тврђаве. Милош је писао Хусеин-паши да не сели ни Лешничане, они Србима нису ни досадни, већ они што живе по варошима. Везир се и сам чудио држању своје владе и давао заправо Милошу.[4]

Међутим Бутењеву није била никако по вољи манифестација приређена у Крагујевцу и Београду. Он је нашао да је на скупштини у Крагујевцу пало речи, које треба сасвим избацити или ублажити, пошто су депутати хтели да поднесу Порти рапорт о жалби која је поднесена Милошу од народних изасланика. Тако је најзад избачена из скупштинске представке реченица: „ми волимо изгинути него ли у досадашњој неизвесности живети...“ Бутењев није допустио ни да се стави да су изасланици казали везиру, да народ неће данак да плаћа, већ да се то замени са: „ми смо тога мнења да би право имали ни спахијског ни другог данка недавати, кад се дела не свршују и кад данак још у једној суми није пресечен итд.“ Заиста Порта се могла с разлогом жалити посланику на тон који ни Русија не би трпела

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 209. 3 септ. 1831. Хусеин-паша Милошу.

[2] *Id.*, 7 септ. 1831. Милош Хусеин-паши.

[3] *Id.*, 26 авг. 1831. Депутати Милошу. Јављају му да је 19-ог авг. реис-ефендија казао Франкињу да је издата заповест Хусеин-паши да исели Турке из Србије који не припадају гарнизонима. Само Турци у Београду да остану док Порта не узмогне тамо да пошље регуларну војску.

[4] *Id.*, 7 септ. Милош Хусеин-паши. — *Држ. Арх*, К. К., 83. 12 септ. 1831. А. Самић Милошу.

од својих поданика и који ни Србима не би одобрила. „Мени се чини, рекао је Бутењев Давидовићу, да ви свим овим вашим жешћим речима друго не намеравате но да уплашите Порту, не би ли ваша дела што пре свршила; али празне претње не могу никада имати жељена следства. Или треба претити, пак у исто време и у дејство речи своје привести, као Пољаци, или и не претити!“ Али је додао да би Срби, кад би покушали да изводе своје претње, изгубили руску заштиту, у којој су бар досад имали неограничено поверење.

Бутењев је био уверен да ће се Порта слабо обазирати на српске претње, знајући да се упорно и лукаво њено држање увек повија за успесима или неуспесима руским. У ово време Порта је с великим интересом пратила операције руске војске против бунтовних Пољака; што више чешће је нудила Бутењеву конференцију, надајући се да га тако „улови“, али он је увек под разним изговорима избегавао да се одазове тој изненадној турској предусретљивости. Према томе и претње из Србије изгледале су му беспредметне у толико више, што још нису стигла упуства из Петрограда односно Коцебуове карте и што се још Портин комисар није вратио из Београда.[1]

Такав послаников суд о скупштини у Крагујевцу пао је врло непријатно Милошу, и он стане правдати своју политику пред њим тиме што је хтео да дâ руској мисији у Цариграду могућност и прилику да енергично прихвати српске послове. Видевши пак да је премашио циљ и да је Бутењев у томе видео револуционарни дух француски, који је у то време јако претио европском миру, он изјављује да ће престати с тим.

Заиста није било начина да Србија утиче на решење послова, и услед тога се Милош доста сентиментално тужио посланику на тежњу свога положаја услед неиспуњења хатишерифа; изјављивао је чак готовост да се одрекне и владе кад би само могао наћи

[1] *Држ. Арх*, К. К., 209. 26 авг. и 23 септ. 1831. Депутати Милошу.

лице које би га достојно могло заменити на томе тешкоме месту![1]

Пред депутатима Милош се није устезао да говори другојачијим тоном о руској политици и ономе шта Срби могу а шта не могу. Управо он није хтео да остане дужан Бутењеву, али није смео директно да му дâ одговора на сва његова замерања. Ову неблагодарну улогу он остави депутатима у толико пре што је пред њима посланик и критиковао политику српских старешина. Наравно депутати су имали да се владају према томе да ли је посланик предузео српске послове на Порти и с колико се енергије заузима за њих. Ако се енергично заузима они су имали да извињавају старешине и народ: да српски народ није нестрпљив; да његове скупштине нису „род француских бунташа", већ да преко њих тражи само извесност своје судбине, и да ће противно сумњичењу посланикову остати благодаран и одан Русији. Зар није исти народ, писао је Милош, и пре и после мога владања одбио с презрењем нуђено аустријско и француско покровитељство?!

Ну ако би Бутењев затезао с пословима, и даље чинио пребацивања, онда да му отворено кажу, да су Срби у стању да испуне своје претње против Турске. „Нека ми каже господин посланик сада, да они не могу све оно издејствовати што је Србима обећано, и нека ми каже да ја то с народом сам тражим, пак ондак нека види смем ли или не! Та ја Турску хич и не држим за какву силну државу, одавно ју већ видим полумртву"! Наравно, Милош је знао да му Русија никад неће казати да силом тражи од Порте оно што је уговорима утврђено, али он ипак настави још енергичније своју критику о руској политици. И ако је то било тобоже намењено посланику, Милош је знао да је Лазар Тодоровић толико обазрив да то неће ни доћи до Бутењева. Бар не у тој форми и јачини израза. Срби остављени сами себи, вели од прилике Милош, покушаће да учине што могу, па ако успеју, добро,

[1] *Држ. Арх.*, К. К, 192. 30 септ. 1831. Милош Бутењеву.

ако не, нек пропадну и нека свет види како пропадају земље чије се судбине Русија прихвати. Овако се пак више у неизвесности не може живети. „Све што год до сада имамо, и ово мало слободице, све је то с нашом великом муком и напрезањем издејствовано. До данас још ништа нисам видио да су ми трактати дали, а може бити да нисмо се ми овако сами за ову слободу борили и да нисмо сами којекакве адете турске насилно истребили не би ни они трактати, акерманski и једренски, [били] учињени, нити би, мислим, Русија икад сетила се да што за мртве људе учини".[1]

Давно очекивана вест о паду Варшаве стигла је Бутењеву 8-ог септембра из Одесе, али је била доста неодређена. 16-ог септембра Давидовић му је однеоброј аустријског *Beobachter*-а, у коме је било званично Паскевићево извешће о паду Варшаве. Те новине послао је Милош Бутењеву. Порта, извештена о овоме догађају, изјављивала је своју радост посланику, али се на лицу њених министара видело да им та новост није била ни најмање по вољи.[2]

Најзад се могло очекивати да ће се српски послови отпочети. У то време отпутовао је и Лебип-ефендија за Цариград (19 септ.). Он је напустио Србију врло незадовољан. Мисија му је заиста била неблагодарна; није чудо што се вратио празних шака и ако је почетак изгледао врло добар.[3] За све неприлике у преговорима Милош је на њега бацао кривицу, називао га „глупаком" и „дембелом" који је толико време у Србији „бесполезно прележао." Хусеин-паша се узалуд заузимао пред његов полазак да му Милош нешто удели. „...Али су се Власи сад опаметили, писао је Милош А. Симићу, па су престали сваком дембелу забадава џеп пунити".[4] На-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 209. 6 октобар 1831. Милош депутатима.
[2] *Држ. Арх.*, К. К., 209. 23 септ. 1831. Депутати Милошу. — Испор. С. С. Татишчева, *Внѣшняя Политика Имп. Николая Перваго*, стр. 344.
[3] *Држ. Арх.*, К. К., 83. 16 септ. 1831. А. Симић Милошу. Види се да је Милош покловио Лебипу, при доласку у Србију, хиљаду дуката, интов и четири коња. То је било све. Од прилике на 50.000 гроша.
[4] *Држ. Арх*, К. К., 17 септ. 1831. Милош А. Симићу.

равно у колико је Лебип отишао непријатељскије расположен спрам њега, у толико су демонстрације спахија биле веће. Они су испратили Лебипа са свима почастима, и предали му рачун да су од тимара примали 8,000.000 гроша годишње.[1]

У очекивању да се преговори отпочну учињене су неке измене у саставу депутације. Место Димитрија Давидовића био је послат Марко Ђорђевић;[2] Јован Гавриловић пак замени писара депутације Пауна Јанковића.

IV

Давно очекивана конференција била је 22-ог октобра. Бутењев је заиста врло енергично тражио да се једном сврше српски послови. По реис-ефендијиним одговорима изгледало је да има мало шта да се још уради, он је уверавао да је тачка о продаји имања у већем делу већ извршена, и да се непрестано извршује благодарећи наредбама које су издате Хусеин-паши; да ће се пак исељење Турака из Београда извршити чим Порта умири Босну и Албанију, јер ће тек тада моћи послати за гарнизон редовну војску. Портини министри приписивали су сав застој нередима у Босни и Албанији и неспоразуму између Милоша и Хусеин-паше, изјављујући притворно жељу да се утврди слога између њих двојице и одбацујући свако сумњичење од стране Срба, као да Порта не намерава испунити своје обавезе. Порта, тврдио је бегликчи-ефендија, жели што пре да изврши своје обавезе не само да би задовољила Русију, већ и из чисто својих рачуна, јер би на тај начин повећала своје приходе доходцима, којима се још не користи.[3] Односно отргнутих предела Турци су такође изјављивали готовост да и то изврше у пријатељском спо-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 83. 20 септ. 1831. А. Симић Милошу. — 16-ог септ. А. Симић јавља да је алај-бег тајно искупио спахије и тражио податке о њиховим приходима од тимара: тј. колико је ко примао од главнице, колико од десетка итд. и колико то у новцу износи. Спахије су све то изнеле у једном арзоалу цару, додавши да су пређе узимали од својих села дрва и масла и друге неке ситнице, које сад Милош узима.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 209. 23 септ. 1831. Упуства Марку Ђорђевићу.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 192. 31 октобар 1831. Бутењев Милошу.

разуму с Русијом, што је значило да се окрњи што се више може. Бутењев изјави да ће се ограничење Србије извршити строго по уговорима и по извештајима Коцебуовим и да он само чека о томе упуства из Петрограда. У души посланик је био готов да попусти Турцима, онако како је Коцебу то саветовао Милошу, и као што је тај moyen-terme означио на својој карти коју је послао посланству у Цариград и министарству у Петроград. У томе смислу Бутењев је писао и министарству. Тако је попуштање у границама формулисао прво Коцебу а Бутењев то препоручио влади.[1]

Посланиково држање испунило је радошћу депутате који наравно нису могли знати да је Бутењев био за попуштање. Услед тога му и не поднесу Милошева разлагања од 6-ог октобра, односно млитавости рускога заступања српских интереса. Да би утрло сваки траг његова незадовољства Милош му поред своје захвалности на усрдном заузимању пошље и један акт Народнога Суда, у коме ово највише судско и административно тело у земљи, у име свију народних старешина, изјављује неограничену веру у Русију, готовост да се у свему покоравају њеним заповестима и кајање за речи исказане у Крагујевцу у августу Милошу, руској мисији у Цариграду и Порти. Милош је овим хтео још да учини да манифестација приређена у Крагујевцу и Београду не изгледа пред послаником као нека врста политичке маскараде, та је манифестација морала имати свој епилог, а то је била изјава истих старешина и Народнога Суда.[2]

Према свему Срби су се могли одавати најбољим надама; Бутењев задовољан изјавама, кнежевом и народних старешина, обећа да удвостручи своју рев-

[1] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* 23 окт. 1831. Бутењев графу Неселроде: „En effet je ne désespérais pas, monsieur le comte, d'atteindre à un résultat semblable, si les instructions que je m'attends à recevoir de V. E. m'autorisent à circonscrire en ce qui touche l'affaire de la Servie dans de justes proportions, les sacrifices du gouvernement ottoman et les exigences du parti opposé, et à prendre nommément pour base de la démarcation des districts à restituer, le moyen-terme indiqué dans l'intéressant travail du capitaine Kotzebue".

[2] *Држ. Арх*, К. К., 209, fol. 141. Акт Народнога Суда од 13 нов. 1831.

ност;[1] пад Скадра давао је изгледа да ће се одмах приступити шиљању регуларне војске у српске градове.

Ну све су те наде биле неоправдане. Порта је с необичним цинизмом обманула и депутате и посланство. Хусеин-паша не само да није добио наредбу за продају турских имања, већ му је кајмакам-паша растумачио: да се сви Турци, па и они око Сокола и у Ћуприји, рачунају у градске гарнизоне. Бутењев чисто није могао да верује да и њега Порта тако дрско обмањује; држао је да је ту какав неспоразум и да ће свему бити узрок рђаво расположење и писање Хусеин-пашино о Милошу.

Услед тога Милош се у два маха објашњавао с београдским везиром. Заиста било је тешко наћи се у овим противуречностима. С везиром Милош је живео лепо и пријатељски, слали су један другоме децу у посету, измењивали дарове и чинили свакојаке друге демонстрације пријатељства; Хусеин-паша је енергично побијао потварања Портиних министара и сам се чудио њихову извијању, који се на њега изговарају и тиме хоће да правдају себе „као што је обичај код великих људи, да своју кривицу на млађе товаре".[2] На послетку зар би он што могао и смео против наредаба које би добио из Цариграда?!

Милош је најзад морао, на своју жалост, јавити Бутењеву, да су сва Портина уверавања „бестидна обмана"; да су све наде које се полажу на њену добру вољу илузорне, и да ће она само под јаким руским притиском испунити своје обавезе. Порта је, тврдио је он, увек иста; она игра још улогу коју је признала пред свима народима својим чувеним манифестом од децембра 1827 године: обмањујући свет она чека згодно време да се и опрости обавеза које су јој силом наметнуте.[3] У исто време Милош је изјавио да ће се против Порте жалити директно

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 192. 16 нов. 1831. Милош Бутењеву. — 28 нов 1831. Бутењев Милошу.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 83. 16 нов. 1831. А. Снмић Милошу. — 5 дек. 1831. Милош Јеврему.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 192. 9 дек. 1831. Милош Бутењеву.

и самоме министарству у Петроград и тражити да оно навали да се српско питање сврши у одређеном року. Јављајући Бутењеву ту своју намеру, он је тражио савета за састав депутације и за њена упуства.[1] Није невероватно да га је овом изјавом и решењем хтео што више да озлоједи на Порту.

Уверивши се детаљно о свима Портиним обмањивањима, Бутењев упути, 31-ог декембра, реис-ефендији енергичну ноту односно српских ствари, тражећи да се београдском везиру пошљу нове инструкције о исељењу Турака и о продаји турских имања: немање регуларне војске за градске гарнизоне не треба да се сматра као препона за исељавање Турака из предграђа градских, то је ствар и брига чисто Портина, како ће она попунити градове регуларном војском, она има овде само да испуни садржину хатишерифа.[2] Усмене изјаве посланикове и првог драгомана посланства против Портиног титрања с руским двором биле су још жешће.[3]

Бутењев се без околишења изразио против шиљања депутације у Петроград, уверен да је то не само непотребно, већ да би могла и шкодити преговорима у Цариграду. Заиста, та би депутација могла имати два циља. Прво да усмено представи рускоме двору унутрашњи положај српских дела и да изложи потребу да се она изврше што пре и што боље. Међутим Аврам Петронијевић и Цветко Рајовић постигли су тај циљ с потпуним успехом кад су оно били у Петрограду 1830 године. Обавештења која су они дали министарству, допуњена извештајима Коцебуовим и извештајима самога посланства у Цариграду, чине да је руско министарство — које се и иначе бави ревносно српским пословима — потпуно обавештено. Други циљ шиљања депутације био би заплашивање и претња Порти. То је пак непотребно, разлагао је даље Бутењев, јер је Порта довољно увидела интерес, који Русија има за

[1] *Дрэс. Арх.*, К. К., 192. 9 дек. 1831. Милош Бутењеву.

[2] *Id.*, 192. 10 јан. 1832. Бутењев Милошу.

[3] *Дрэс. Арх.*, К. К., 213. 10 јан. 1832. Депутати Милошу.

српски народ и његово добро. Сем свечаних уговора, сем изјава рускога министарства изасланицима султановим који су били у Петрограду и он, посланик, у свакој конференцији живо настојава да се обезбеде благостање и права српскога народа. Порта, дакле, не може да падне ни у какве заблуде. Напротив шиљање депутације могло би имати само негативне резултате: то би раздражило Порту и дало повода Милошевим непријатељима, који се користе сваким случајем да га оцрне и учине сумњивим, да му подметну тајне намере и тиме да успоре решење послова. Непријатељи његови знају добро да Русија неће одустати од својих праведних захтева односно српскога народа и да није више могућно надалеко отезати њихово испуњење, те с тога вребају да у понашању самих Срба или њиховога кнеза нађу згодан повод за даље одлагање. Депутација би дакле само могла штетно утицати на послове; Порта би, може бити, на настојавања посланикова, одговарала да чека њен повратак из Петрограда, па онда да предузме преговоре.[1]

Из тих разлога Бутењев је искрено и пријатељски саветовао Милошу да депутацију не шаље у Петроград, него да се оружа стрпљењем и да гледа да је у што бољим односима с београдским везиром, пошто његови извештаји могу благотворно утицати на ликвидирање нерешених питања. У опште посланик је саветовао Милошу покорност и снисходљивост према Порти и да остави њему сву тежину одбране српских интереса. У томе правцу он га је одвраћао од намере да затеже с Портом у издавању дажбина на које Турци имају право.[2]

---

[1] *Држ. Арх*, К. К, 192. 10 јан. 1832. Бутењев Милошу.

[2] *Ibid.* — *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* 6 јан. 1832. Бутењев графу Неселроде: „Pour ce qui regarde la réponse à faire au prince Milosch sur l'envoi projeté d'une députation à Saint-Pétersbourg, je n'ai pas hésité un instant à lui déconseiller cette démarche. J'ose me flatter que le ministère impérial ne désapprouvera pas les motifs graves qui m'ont porté à détourner Milosch d'une combinaison qui n'offre que des inconvénients sans aucun avantage réel. Le moindre de ces inconvénients serait dans les retards que la députation servienne éprouverait nécessairement avant de pouvoir atteindre sa destination. L'envoi de nouveaux députés de la Servie à Saint-Pétersbourg, en réveillant la méfiance et en blessant la susceptibilité de la Porte ne ferait qu'entraver au lieu d'accélérer les pourparlers futurs sur la démarcation de six districts à restituer à cette province...“

Још у децембру кајмакам-паша био је наредио Милошу да изда Хусеин-паши на рачун спахијских зијамета и тимара две хиљаде кеса. Али кад Милош види како исти кајмакам-паша издаје београдском везиру наредбе против исељења Турака и продаје њиховог имања, он одустане од намере да тај новац изда. Услед тога депутати су имали 3-ег јануара мучан састанак с бегликчи-ефендијом.[1] Он их је дочекао „мрким погледом" и говорио им срдитим тоном против Милоша, који је узурпирао зијамете и тимаре и мучи главу бедне Турке у Србији. Место благодарности и признања Турска је доживела од њега само неприлике, он с још четири до пет лица чини сву ову хуку и буку против Порте и гледа да је завади с Русијом. И сам султан, тврдио је беглички-ефендија, љути се на Милоша, што се овако упоран показује, и ако овако настави, султан ће му без сумње одузети наследственост кнежевског достојанства. Најзад Порта ће тражити од Русије да се Турци око градова не селе, као што је и Русија задржала око Силистрије врло пространо рејон. Наравно бегликчи-ефендија није напоменуо да су Руси то право себи зајемчили уговором, а да уговори опет гарантују Србима исељавање Турака из вароши поред градова.[2]

Међутим Милош није озбиљно ни мислио да остане при своме решењу, он је хтео само да наједи Порту а не да и Хусеин-пашу мучи с којим је, хтео не хтео, морао живети у пријатељству, и коме је новац ускоро издао на облигацију, препоручујући му да то не јавља у Цариград. Наравно везиру је било стало само до пара, „чисто му се брада смешкала", толико се томе био обрадовао; пред Портом се чинио као да ништа није ни примио,[3] и тек је доцније, по договору с Милошем, о томе извести.[4]

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 213. 10 јан. 1832. Депутати Милошу.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 213. 10 јан. 1832. Депутати Милошу. — 4. јан 1832. Рапорт депутата Бутењеву.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 142. 12 јан. 1832. Јеврем Обреновић Милошу. Тога дана А. Симић је известио Хусеин-пашу да ће му се по кнежевој заповести издати 500.000 гр. — 3-ег феб. Милош је послао везиру још 500.000 гр.

[4] Објашњења између Милоша и везира продужавала су се непрестано. 25 јан. 1832 А. Симић пише Милошу да везир енергично одриче да

Извештавајући о томе Бутењева, који је саветовао попуштање односно тимара и зијамета, Милош је правдао своје држање тиме што Порта „дражи и мучи“ Србе „празним софизмима“, те нека посланик допусти да се и они мало њоме поиграју и да јој представе да је неизвршено оно, што је већ испуњено![1]

Милош заиста настави да се преко депутата препире с бегликчи-ефендијом, да чини пребацивања њему и Портиним министрима, и да критикује Портино држање и извртање у српским пословима.[2]

је писао онаква писма Порти као што је Милош извештен, и као што гласе копије, које је он, Алекса Симић, везиру поднео. Везиру је то толико тешко да ће, ако Порта даље настави ту своју политику, захвалити на служби. У томе расположењу Хусеин-паша је написао и писмо бегликчи-ефендији и шаље га Милошу да га он преко свога татарина отправи у Цариград, који ће и одговор донети, те ће се тако Милош уверити о његовој невиности. — 28-ог јануара Милош је вратио поменуто писмо Хусеин-паши, уверавајући га да он није сумњао у његово пријатељство, већ да му је износио Портина потварања да види само каквим се средствима она служи. 31-ог јан. 1832. А. Симић Милошу. Саветује да се везиру учини неки поклон „будући да смо се сад осведочили о пријатељству његовом“. На тај начин, надао се А. Симић, везир ће својим писањем потпомоћи народне послове. — 3-ег феб. Милош пише А. Симићу да шаље везиру још 500.000 гроша наиме порезе и обећава да ће му ускоро и поклон учинити. — 5-ог феб. А. Симић Милошу. Везир пита како да пише Порти за предатих 2000 кеса. — 8-ог феб. Милош А. Симићу. Везир може писати просто да је новац примио, и ништа више. — 10 феб. 1832. А. Симић Милошу. Везир ће просто јавити да је примио од кнеза 2000 кеса (1,000.000 гроша) и да ће у писму и даље хвалити Милоша, ну да ће и то писати да је Милош скучен због неиспуњења хатишерифа, јер народ држи да је он гледао само да се оберати и да је сад напустио народне интересе.

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 192. 21 јан. 1832. Милош Бутењеву.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 21. јан. 1832. Милош депутатима. На претњу бегликчи-ефендијину да ће му султан одузети наследственост и да се министри кају што су се за њега заузимали, Милош је изјављивао преко депутата да се нада да султан има више „проницательности“, и да ће увидети ко је заслужан његове милости а ко не; да су Портини министри њему, Милошу, били наклоњени док је „њине џепове пунио“, а сад су му „лакаг“ окренули. „Наследственост књаза предполаже и одржаније права народних. Шта ће народу сама наследственост кад никаквог другог права неима да ужива“? Исто је тако он енергично пребацивао бегликчи-ефендији за неисељавање Турака. „Та није ли сам он, бегликчи-ефендија, лане, марта месеца вама казао: „само дајте пара, пак ће се дела ваша за два дана свршити, а за проданије имјенија турских и исељеније Турака из Србије, то је најлакше, на мени, бегликчи-ефендији, стоји само гурнути Турке ногом у с..... и неће се један станити. Само пара дајте“. Ми дадосмо паре, и не мало пара, и дела се не само не свршише, него и не започеше и Турци по варошима не гурнуше... већ ено ји и сад по њима“... Што пак Порта мисли да изузме Београдску варош и да у њој Турци остану, то по уговорима не сме да буде, уговори не изузимају ни „Хасана или Мују да не морају продати имјенија својих Србима“, нити пак „да Алија или Халит не морају се причислити гарнизонима“. Сви Турци морају

Тон ових објашњења није увек био жесток и непријатељски од стране бегликчи-ефендијине, јер су депутати имали с њиме и врло поверљивих односа: он је био „капуђехаја“ (заступник) кнежев, тј. преко њега је ишло потплаћивање Портиних великодостојника, који и ако су обмањивали Милоша, увек гледали да још што ишчупају. Довољно је само да депутати напомену да ће Милош богато наградити оно што му се учини — а депутати су за то имали готово увек одрешене руке — па да бегликчи-ефендија постане расположенији. Речи „паре“ и „поклони“ имале су на њега и на његове колеге велики утицај.[1]

Сви ови разговори и преговори депутације, који већ четири месеца трају (окт.—феб.), остали су напразно; стално наваљивање рускога посланика да се Турци из Србије селе, исто је тако било без резултата. Сем празних речи и обичних рекриминација

по уговорима продати своја имања и ићи из Србије или ићи у град као градска посада. Депутати му нису смело и отворено изговорили Милошеве речи, они су ублажавали изразе и његово поступање правдали захтевима и очекивањима народним и старешина. „А да ли је кнез, запита бегликчи-ефендија, тражио пристанак старешина и народа, када је дао скадарском везиру 500.000 гроша као помоћ? Ја сам ово чуо из уста поменутог паше“! Наравно депутати су то енергично порицали. — *Држ. Арх.*, К. К., 9. феб. 1832. Депутати Милошу. Турски су министри обично тражили да купе од Милоша стоку за своје спахилуке, нарочито краве и волове. Одазвати се тој жељи значило је послати стоку, а новац не примити. По ондашњим појмовима тражити то без пара било би неучтивост; исто се тако квалификовало примање новца за послату стоку. Тако је Милош био обећао послати краве и волове кајмакам-паши и девлет-ћехаји; али кад је видео да су Портини великодостојници слабо осетљиви спрам толиких дарова, он не испуни обећање; бегликчи-ефендија је то пребацивао Марку Ђорђевићу. „У овом призренију, пише Милош, препоручујем истом Марку да управо и слободно каже бегликчи-ефендији поздравље од мене да сам се ја од њих научио недржати слова; они неиспуните слова хатишерифа, и ја неиспуних реч за волове и краве. Како они она испуне, не само ћу им послати и два пута онолико крава и волова колико су зактевали и од мог домазлука, него ако хоће и од они рогатих сремских и банатских ил' швајцерских, који никад ни видили нису у Цариграду; како они она слова испуне биће и стоке доста, а и пара, а пре баш ни озимкуље, а камо ли одраслих и гледних говеда“. — *Држ. Арх.*, К. К., 209. 16. нов. 1831. Милош депутатима.

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 213. 21 мај 1832. Депутати Милошу. Говоре о преговорима у фебруару и о једној понуди коју су учинили бегликчи-ефендији, да Милош плати и награди услуге, које би му Портини министри учинили. „Министри се, рекао је бегликчи-ефендија, поднетом обећању смеју, говорећи да ће с парама као и с воловима биги.“

против Срба, Порта је пред руским послаником бацала кривицу нарочито на нереде у Албанији, Босни, Египту, најзад и на грчке послове, којима се такође занимала. Бутењев није налазио да је ово правдање Портино разложно, и с нестрпљењем је очекивао кад ће му једном стићи из Петрограда инструкције односно ограничавања Србије, па да одлучно предузме српске послове.[1]

V

29-ог децембра граф Неселроде јављао је посланику да цар одобрава да се као средина, moyen-terme, између српских захтева и онога што Турци дају, узме Коцебуов предлог. То је решење у осталом инсинуирао сам посланик својим писмом министарству од 23-ег октобра, сутра-дан после конференције коју је имао о границама, јер је с тога састанка изнео импресију да би се то питање могло решити само тако, ако би се Турцима опростило оно што је Коцебу обележио. Бутењев је имао да докаже Турцима да они претурују смисао уступака који се од њих траже на основи уговора, да ће поменути окрузи бити подвргнути власти поглавара Србије, али ће и даље остати подчињени турској влади и плаћати данак; становници тих предела биће под управом свога народног поглавара, али ће ипак зато бити верни султанови поданици и плаћаће му данак.[2]

---

[1] *Петрогр. Арх. Мин. Иностр. Дела.* 6 јан. 1832. Бутењев грађу Неселроде.

[2] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* 29 дек. 1831. Неселроде Бутењеву. „Veuillez avant tout engager le Ministère ottoman à ne pas exagérer à ses propres yeux l'étendue des sacrifices que les traités lui imposent, lorsqu'ils réclament la réunion à la Servie des districts qui en ont été détachés.. Ces districts, soustraits à l'administration servienne, comme ils le sont maintenant, ou bien subordonnés de nouveau à l'autorité locale du chef de la Servie, n'en demeurent pas moins pour cela soumis à la domination ottomane et tributaires de la Porte. Il est donc inexact, lorsque le gouvernement turc, pour accroître l'importance des obligations onéreuses, qu'il a contractées... envisage la délimitation dont il s'agit, comme une véritable *cession territoriale*. Rien n'est plus illusoire que cette manière de présenter les choses. Loin de là il s' agit simplement de permettre que les habitants des districts, lesquels sont autorisés à jouir des avantages stipulés en faveur de la Servie... soient admis à participer à ces immunités, replacés par

„Ви ћете уз то приметити да царски кабинет, тражећи начина да дефинитивно сврши српске послове, није изгубио из очију праве тешкоће на које би Порта могла наићи кад би предузела мере ограничавања Србије. Међу тим тешкоћама једна је само коју треба узети у обзир: то је потреба да се исели велики број турских породица из округа о којима је реч да се придруже Србији. Ви ћете додати да смо односно тога добили уверење, да је турско становништво слабо у тим крајевима, да га има само у неким малим паланкама, додаћете да међу тим паланкама Алексинац долази на прво место и да царска влада из обзира према томе предлаже да та варош и њена околина исто као и Гургусовац остану под пашалуцима којима и данас припадају, и ако та места долазе у она које Србија тражи".[1]

Најзад Бутењев је имао да представи Порти да и Милошево држање у души скадарског везира заслужује извесне обзире и да је у њеном интересу да охрабри Србе у њиховом лојалном држању, у толико пре што се сад јавља одметништво Египта.[2]

26-ог фебруара Бутењев саопшти депутатима да су му приспеле инструкције. Интересантно је да им је посланик рекао да се питање о границама има извршити без икаквога попуштања, уверавајући их да ће се борити за српске послове као „храбри војник", да Порти неће ништа помоћи њена извијања, да само очекује да му Порта одреди конференцију коју је тражио.[3]

Милош се исто тако обрадовао, нарочито што се од граница неће ни онолико попустити колико је сам

conséquent sous l' administration des autorités locales de leur pays, et soustraits par cette même raison à la dépendance des pachaliks, auxquels ils ont été injustement soumis postérieurement à la paix de Boucarest... En simplifiant ainsi la question, vous aurez soin de démontrer à la Porte, que nous ne lui demandons ni cession de territoire, ni un acte contraire à ses droits de souveraineté, mais l'exécution pûre et simple de ses promesses en faveur d'une portion de la nation servienne, qui a droit d'y prétendre, à l'égal de tous les autres habitans de ce pays, lesquels pour être gouvernés par un chef national, n'en sont pas moins sujets fidèles et tributaires de la Porte".

[1] *Ibid.*

[2] *Ibid.*

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 213. 27 феб. 1832. Депутати Милошу.

мислио да попусти; он је узимао пред депутатима реч натраг, правдајући своје уступање Коцебуовим држањем, који је „заћорио био“ изјавама Турцима о могућности попуштања у том питању. Особито се био одушевио посланиковим речима: да ће се енергично заузети за свршивање српских послова. „Сугребе чинећи дипломација у Турака, пише Милош депутатима, ништа друго и не производи него: бакалум и буђун и јарун“.[1]

Али, као већ толико пута, тако су и сад све наде биле напразно. Реис-ефендија је пао у дугу болест. Најзад он буде смењен и на велику радост Милошеву тај положај заузме Мехмед-Хакиф-ефендија, дотадашњи бегликчи-ефендија, преко кога је митио Портине великодостојнике. Опет српски послови нису пошли напред. Долазак енглескога посланика Стратфорда Канинга учини те је Порта морала предузети с њим, с руским и с француским послаником уређење грчкога питања, јер је анархија у Грчкој привлачила сву пажњу савезних дворова. Узалуд је Бутењев навaљивао да се напоредо раде и српске ствари, реис-ефендија на то не пристајаше никако.

Почетком јула свршено је грчко питање; Порта се није могла више одбранити од Бутењева, чија су упуства односно српских послова наново пооштрена из Петрограда. 11-ог августа држата је прелиминарна конференција, у којој Бутењев преда реис-ефендији ноту с картом, израђеном у Петрограду и с Коцебуовим извештајем, тражећи да се по њој изврши ограничење Србије.[2] „Да Бог да, писао је Милош депутатима, обрадован оваким извештајем, да Бог дâ, да и г. Бутењев онако држи конференције једну за другом као што је и предшественик његов држао.... Готово бих и ја сад пристао с вама да му не дате жива мира, као што нисте с Давидовићем давали Рибопјеру, не би ли Бог дао да се и Бутењев на вас расрди, као

---

[1] Од прилике што и *видећемо*. — *Држ. Арх.*, К. К., 213. 9 март 1832. Милош Депутатима.

[2] *ржс Арх.*, К. К., 214. 13 авг. и 10 септ. 1832. Депутати Милошу.

што се Рибопјер на онога срдио, пак ондак навалио да час пре дела сврши, само да се и Давидовића и вас једанпут курталише".[1]

Милош је већ учинио што је могао да Порта буде предусретљива и попустљива. Султану је послао две стотине коња на поклон,[2] митио је оне достојанственике,[3] који су сад први пут узели учешће у српским пословима, и обећавао знатне новчане поклоне кад се све сврши.[4]

Поред свега тога Портини министри остали су доследни себи, покушавајући да окрње што више могу од онога што се имало дати. Прво су гледали да придобију Бутењева, да Русија остави питање о ограничавању да га Порта сврши сама са Србима;[5] али кад реис-ефендија види, по држању посланиковом и по оштрини његових речи, да на то није ни мислити, он покуша да саму Русију склони на попуштање.

Конференција та била је 3-ег октобра.

На тој конференцији Портини министри изјаве да је moyen-terme за ограничење Србије, као што је то предложио руски двор, био проучаван у Дивану, да се тим питањем нарочито бавио велики везир и да је дао овакво мишљење: кад би се извршило ограничење по предложеној линији од стране Русије, тј. кад би се тако пространи пределн придали Србији којом данас Милош управља, то би за Порту била велика неприлика, комуникације између пашалукâ биле би прекинуте и уз то Порта би имала да се бори против суседних Бошњака и Арбанаса, који не би допустили да се ти крајеви, у којима има много њихове браће, присаједине Србији. Портине заповести да се

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 214. 26-ог августа. Милош депутатима.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 214. 26 авг. 1832. Милош депутатима. — 12 окт. 1832. Мехмед-Решид-паша вел. везир, захваљује на дару. Овај поклон је износио на 100.000 гроша.

[3] Богориди и хећим-баша добили су по 20.000 гроша.

[4] Реис-ефендији је обећано 250 000 гр.; султану 750.000 гр. — *Држ. Арх*, К. К, 213. 10 мај 1832 Милош депутатима.

[5] Друга конференција од 5 септ. — *Држ. Арх.*, К. К., 192 и 214. 10 септ. 1832. Депутати Милошу. — 9 септ. 1832. Бутењев Милошу. — 6 окт. 1832. Депутати јављају Бутењеву да је вел. везир саветовао 5-ог истог месеца да Србија сама сврши с Портом питање о границама.

они иселе, може бити не би биле довољне, присаједињење би изазвало буну и нереде које Русија без сумње није рада да изазове. Најзад тако увећана Србија би постала држава у држави, а Порта је уверена дубоко да Русија, која се руководи лојалном политиком и наклоношћу према њој, нема намере да потпомаже такво стварање у корист Срба, већ да једино хоће да постигне циљ извесних одредаба које су уговорене у њихову корист. Тај се пак циљ састоји у томе: да се привилегије зајемчене становницима данашње Србије распростру на њихову браћу у окрузима о којима је реч да се Србији присаједине. Велики везир комбинујући разна разматрања која се односе на Портине интересе, на њене обавезе према Русији, на користи Срба и на односе пријатељства и поверења између Русије и Порте, предлаже два решења од којих, по његову мишљењу, свако срећно решава спорно питање о шест округа.

Прво би решење било да се Србији придаду пет дистриката које је Порта понудила још у августу 1831 године, а као еквиваленат за шести да се дâ неко парче земље, које би велики везир желео из напред поменутих разлога да буде негде према Нишу. И ако за овакву солуцију Порта мора да учини знатне жртве, она ипак за њу има мање незгода, имајући у виду мању просторност територије која се одузима од отоманских власти. Али како је ово решење кад је раније изнесено, оглашено било од руске владе као недовољно, јер се њиме уговори не испуњавају, велики везир је нашао једно друго решење, које би постигло циљ да се и Порта задовољи и уговори испуне у корист Срба.

То друго решење које изгледа сасвим згодно да се то постигне, јесте да се Порта обаже да распростре на становнике свију дистриката, означених на Коцебуовој карти, привилегије зајемчене уговорима. Али место да буду стављени под Милошеву управу, да им се даду особени поглавари, изабрани од њих у свакоме дистрикту, поглавари који би сваки за себе имао исту власт као и Милош и стајали према Порти у истоме односу као он. План о организацији тих

нових јединица био би претходно поднесен руском министарству на одобрење. Једина модификација коју би Порта желела да унесе то је, да остави мусломанским становницима слободу да могу остати тамо под условом, наравно, да од тога не буде штете по привилегије које су дате становништву тих дистриката. Ну ако би извршење ове последње тачке наишло на тешкоће, Порта би се је одрекла, и урадила би с тим мухамеданцима оно што је уговорено за данашњу Србију.

Није потребно наводити шта је све на то одговорио руски посланик. Држећи се уговора и хатишерифа од 1830 год. он је тражио у главноме противно оној другој солуцији — преко прве је одмах прешао — инкорпорацију, присаједињење, Србији отргнутих предела.[1]

И овом приликом и у доцнијим преговорима Портини су министри били неисцрпни у изговорима против ограничавања Србије: исељавање Турака и присаједињење предела изазвало би незадовољство у босанској и албанској војсци, која се сад баш бори у Азији против војске бунтовнога египатског васала, исељеници би агитовали тиме против султана који ђаурима земљу продаје итд [2] Кад би најзад осетили своју немоћ пред Бутењевљевим захтевима, Турци би ударили у другу крајност: час се туже да Милош одржава везе с Црногорцима, час опет да није добро с неким пашама.[3]

Накратко посланикова доказивања и навађивања, велике услуге Милошеве учињене Порти за време устанка у Босни, најзад његови поклони и обећања нису могли обезоружати Порту. За све то она је давала као уздарје само бомбасте комплименте и празне фразе. Велики везир преузносио је пред депутатима Милошеве услуге, реис-ефендија помињући Милоша и народ увек би рекао „верни кнез и пријатељ наш“,

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 214. Конференције од 3 и 13 октобра. — 18 окт. 1832. Депутати Милошу. — 18 окт. 1832. Лазар Тодоровић Милошу. — *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела. Преписка руског посланства у Цариграду. Résumé des ouvertures faites par le reis-effendi et son collègue dans la conference du 3/15 octobre, sur la question des six districts détachés de la Servie.*

[2] *Држ. Арх.*, К. К, 23 окт. 1832. Депутати Милошу.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 192. 27 нов. 1832. Бутењев Милошу.

„верни нам народ српски“; али су се ипак на конференцијама носили с Бутењевом што су боље могли. Главни српски противник био је Пертеф-ефендија, ћехаја-бег, који је лично и преко сераскера Ахмет-паше имао велики утицај на државне послове. Мехмед Хакиф-ефендија, реис-ефендија, био је Милошев човек; али у овако важном питању он није могао ништа учинити. Пертефов супарник, он је на своме новом положају морао бити обазривији него обично, јер су Портини министри употребљавали сваку прилику да један другоме ломе вратове.

Као једина нада Милошу је остао цар Никола. 10-ог августа још он се жалио графу Неселроде на Порту,[1] 29-ог септембра одредио је чак и депутацију за Петроград.[2] Баш кад је она имала да пође у Русију. Милош добије, 9-ог новембра, извештај од депутата из Цариграда да је султан попустио, да је Порта тако рећи положила оружје пред Бутењевом, да ће питање о границама бити ускоро свршено.[3]

У то време Порта је била у великој опасности од свога египатског васала Мехмед-Алије; њена попустљивост била је лукавство да добије времена и благоволење Русије док криза прође. Није чудо што је Милош с највећим скептицизмом примио депутатски извештај.[4] Док је Порта чинила последње обећање, он се решавао да њу и Русију стави пред свршени чин, није хтео да пропусти да се не користи најновијом Портином забуном, као што је пропустио Мустафа-пашину и Градашчевићеву буну. Али ако је и чекао дочекао је згоднији моменат.

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 189. 10 авг. 1832. Милош графу Неселроде.

[2] *Id.*, 29 септ. 1832. Милош графу Неселроде. Под истим датумом Милош је издао и упуства Стојану Симићу, члану Народног Суда, који је био одређен да с Димитријем Мустаковом, српским агентом у Букурешту, иде у Петроград.

[3] О овоме још Дел. Протокол 2, 7 и 10 нов. 1832. Под 10 нов. Милош пише Стојану Симићу да се врати из Влашке.

[4] *Држ. Арх.*, К. К., 214. 29 нов. 1832. Лазар Тодоровић Милошу. Бутењев му је саопштио да је на конференцији од 20-ог новембра приметио да је Порта смислила план да кнеза позове у Цариград, те да јој тиме покаже своју верност и покорност, и да том приликом лично с њим сврши питање о границама и све остало. Бутењев је изјавио Порти да у питању тумачења уговора не признаје ни кнеза ни депутате.

ГЛАВА XX

БУНА У „ОТРГНУТИМ ПРЕДЕЛИМА“ И ЊИХОВО ПРИСАЈЕДИЊЕЊЕ СРБИЈИ

1832—1833

I — Порта и устанак Мехмед-Алије, египатског вице-краља (1831—1833).

II — Прилике у отргнутим пределима: изгреди читлук-сахибија.

III — Афера браће Вренчевића и буна у срезовима крушевачком, параћинском, ражањском и алексиначком (нов.-дек. 1832).

IV — Буна и рад депутације у Цариграду.

V — Суђење Вренчевићима у Београду (31 јан. 1833).

I

Човек који је тако довео на ивицу пропасти турску царевину, био је Мехмед-Алија, вице-краљ Египта. Арнаутин по народности, дуванџија, а затим војник по занимању, он се храброшћу и лукавством наметне Египту за господара, и султан га је, хтео не хтео, морао потврдити у достојанству вице-краља. И ако везир султанов, он је готово независно управљао том провинцијом. За услуге које је учинио Порти против Вахабита, добио је још на управу и чување свете градове Меку и Медину, а после руско-турскога рата такође је јако раширио своју власт освојењем Нубије, Сенара, Донголе и Дарфура.

Мехмед-Алији није била довољна власт над толиком земљом, од Аравије до Судана, он је упорно тражио да му султан дâ на управу и целу Сирију. Кад се султан не одазове његову захтеву, Мехмед

Алија се лати оружја. Лукав и притворан он је објављивао да војује против Абдул-паше, управника Аке (Saint-Jean d'Acre), називајући себе увек верним и оданим слугом султановим. У јесен 1831 године Ибрахим-паша, посинак Мехмед-Алијин, опсади Аку с мора и са сува и завлада целом јужном Сиријом.

На позив Портин да обе стране прекину непријатељства и њој поднесу спор, Мехмед-Алија не само што то одбије, већ стане објављивати своје право на управу целе области Аке. Давно решен да се опрости ненаситног вазала, султан тада огласи да су Мехмед-Алија и Ибрахим лишени достојанства и стављени изван заштите закона, уз то пошље и велику војску у Сирију.[1]

Турска војска није се могла мерити с египатском, која је била организована од енглеских и француских официра и добро опремљена. Почетком априла 1832 Ибрахим-паша разбије до ноге алепског пашу код Адане и Тарзуса, услед тога, 11-ог маја, преда му се Ака. После судбоносних битака код Хомса и Бејлана (јул) и најзад код Коње (децембар), ратна судбина турске царевине била је решена, њена војска била је до ноге потучена. Најславније војсковође, Хусеин-паша (Ага-паша), славни бранилац Шумле из руско-турског рата, а затим велики везир Мехмед-Решид-паша, освајач Мисолунга и Атине, победилац Мустафа-паше скадарског везира, положили су оружје пред посинком Мехмед-Алијиним. После победе код Коње у којој је и сам велики везир заробљен, Ибрахиму је био отворен пут ка Босфору. Султан Махмуд дошао је у опасност да изгуби престо и живот. Без војске, без љубави правоверних код којих је био омрзнут због својих реформа, он се обрати хришћанским великим силама за помоћ, и Русија му најживље пружи руку.

Једренским Миром Русија је била загарантовала себи изузетан положај у Турској. Потучена, са силним

---

[1] С. С. Татищева, *Внѣш. Политика Императора Николая* I, стр. 344—345.

обавезама према Русији, Турска је постала безопасна, остављена на милост и немилост свога моћног северног суседа. Свака промена у Турској није могла годити интересима Русије, зато је она с великом пажњом пратила распру између султана и Мехмед-Алије, чија је амбиција била да се попне на османски престо и да препороди Турско Царство. У томе случају Русија би изгубила све користи, загарантоване Једренским Миром, и морала би се наново борити за њих. Најзад Мехмед-Алија је био сматран као клијенат Француске, једне силе непријатељски расположене према Русији; Цариград у његовој власти постао би уточиште руских револуционара и непријатеља.[1] С тога и као легитимист и као политичар — који је искрено желео одржање турске царевине такве каква је — цар Никола стане одлучно на страну султанову. Чим су отпочела непријатељства турске и египатске војске у Сирији, он опозове свога консуларног представника из Египта. Кад је пак у Петроград стигао извештај од Бутењева, да је Ибрахим-паша обладао Сиријом, да је заузео тавријске кланце, те да грози опасност Малој Азији и Цариграду, цар Никола се реши да одмах понуди војну помоћ Порти. Положај султанов био је заиста уздрман: мусломанско становништво у Турској било је врло расположено за Мехмед-Алију, била је опасност од револуције кад се египатска војска приближи Цариграду.

Цар Никола пошље у Цариград свога ађутанта Муравјева да Турској понуди оружану помоћ, а по потреби да иде и у Александрију да посаветује и попрети Мехмед-Алији да се покори султану. Предузете су биле даље све мере да се у случају султанова захтева руска војска одмах крене на пут.

---

[1] *Муравјев Русскіе на Босфорѣ*, Приложенія, стр. 4. 1 нов. 1832. Неселроде Муравјеву: „...avantages directes que la Russie doit au traité d'Andrinople pourraient se trouver exposés à être remis en question .. Bientôt Constantinople deviendrait le foyer où iraient se réfugier tous les hommes sans principes et sans patrie qui conspirent contre la Russie. Enfin pour résumer toutes les conséquences que ce nouvel ordre de choses nous présage, il suffira de dire qu'avec Mehemed-Ali la Russie verrait succéder un voisin fort et victorieux à un voisin faible et vaincu."

Муравјев је стигао у Цариград 9-ог декембра, на сам дан битке код Коње. Ипак Порта се устручавала да прими понуђену помоћ; француски заступник интригирао је живо против Муравјевљеве мисије и саветовао Порти — која је природно пре помишљала на мир него на рат — да одбије руску понуду и да се користи француским утицајем над Мехмед-Алијом, да би се с њим измирила. Он је заиста и писао Ибрахим-паши да обустави непријатељства.

Порта поступи као обично на свој начин. Примивши к знању руске понуде, она пристане само да се користи моралним руским утицајем и Муравјев отиде у Александрију (25-ог дек.); али у исто време, под утицајем француског отправника послова, Порта пошље тамо и Халил-пашу с условима за мир, и не известивши Муравјева о циљу те мисије.

„Господар жели, рекао је Муравјев Мехмед-Алији, да одмах прекинете крвопролиће и да се султану покорите!“ Иначе имаће посла с Русијом. Мехмед-Алија, извештен да је Порта послала услове мира, претварао се да прима руски савет и заповеди да Ибрахим обустави напредовање. У то стигне и Халил-паша. На велико Муравјевљево изненађење он се представио на начин недостојан султанова изасланика, управо молећи за мир. Видевши овакво дволично држање Портино Муравјев се врати у Цариград.

Међутим Ибрахим-паша не добивши још наредбу да обустави непријатељства, и без обзира на захтеве француског отправника послова да обустави непријатељства, приближи се с војском Ћутаји и Бруси. На Порти и у Сарају облада паника, султан преплашен затражи од Бутењева помоћ у флоти и сувоземној војсци 21-ог јануара; посланик одговори да ће флота за који дан доћи пред Цариград. 25-ог јануара стигне Муравјев из Александрије, и покаже султану резултат своје мисије, која је заиста имала успеха, јер је тада већ била стигла и Мехмед-Алијина заповест Ибрахиму да даље не иде. 8-ог фебруара, поред свих интрига француског посланика, адмирала Русена, који је из Париза похитао у Цариград да сузбије руски утицај,

једно јако одељење руске флоте уђе свечано у Босфор и усидри се пред самим руским посланством у Бујугдере.[1]

Појава руске флоте изазвала је велико узбуђење у Цариграду, адмирал Русен био је изван себе. На његово енергично навaљивање да се флота удаљи, Порта одговори разложно да му може тек тада дати задовољење кад он буде у стању да је измири с Мехмед-Алијом под условима које је Халил-паша однео у Александрију, тј. по цену само јужне Сирије.

Не размишљајући много Русен прими на себе посредништво и одмах пише заповедничким тоном Мехмед-Алији и сину му Ибрахиму, да ограниче своје захтеве на четири пашалука јужне Сирије. Ну Мехмед-Алија уверен да Француска неће да ратује, с друге стране видевши да га француски консул у Александрији подржава у његовим претенсијама, остане при својим захтевима тражећи целу Сирију и аданси округ, који је био кључ за Малу Азију.

Такав одговор био је грдан удар за француски утицај на Порти; Русену није остало ништа до да саветује султана да прими Мехмед-Алијине услове. Султан се тада обрати Бутењеву и затражи да се одељење руске флоте појача сувоземном војском. Тако 26-ог марта дође 5.000 руске војске у Цариград, а 14 ог априла и друго одељење. Међутим у Влашкој и Молдавији прикупљала се главна сила, која је могла за неколико недеља да дође у Цариград. Руска војска била је распоређена на азијској обали и била је под заповедништвом Муравјева.[2]

Султаново решење да руску војску доведе у Цариград узнемири јако Енглеску и Аустрију, које су дотле оставиле слободне руке Русији. Још пре доласка сувоземне војске представници Енглеске и Аустрије придруже се Русену, доказујући живо Порти да ће за њу изаћи највеће несреће из сукоба руске

---

[1] С. С. Татищева, *Внѣш. Политика Имп. Николая* I, стр. 366—367.

[2] *Op. Cit.*, стр. 369—370., Serge Goriainow, *le Bosphore et les Dardanelles*, стр. 32.

и египатске војске и да је боље да изгуби целу Сирију, него да допусти да се Руси утврде на Босфору.

Портини министри дали су се лако уверити, султан — и ако није делио њихову зебњу — ипак попусти пре него што се сувоземна руска војска појавила у Цариграду. У Ћутају, војни стан Ибрахим-пашин, буде послат француски отправник послова с једним Портиним чиновником да јаве Ибрахиму султанов пристанак, да уступа Мехмед-Алији целу Сирију и, ако је могућно, да израде да адански округ остане у Портиној власти. Мехмед-Алији била је такође достављена понуда султанова. Под притиском представника западних држава он пристане да прими мир и да се одрекне аданског округа. Али док је стигло извешће о томе, мир у Ћутаји био је потписан; на наваљивање француског посланика султан је пристао да аданski округ дâ у личну владавину Ибрахим-пашину, а Сирију Мехмед-Алији. Тако је султан капитулирао пред својим васалом.

Тек што је мир био утврђена ствар, стигне у Цариград, 24-ог априла, граф Орлов, у својству ванредног и опуномоћеног посланика рускога цара код султана. Он је још био одређен за команданта све сувоземне и поморске руске војске у Турској. Орлов је имао за задатак да енергично подржи султана, и да снажније истакне руски утицај, јер је Муравјеву и Бутењеву замерено у Петрограду да се у извесним приликама нису показали довољно енергични. Ну како је питање о миру било свршено, граф Орлов прионе да припреми земљиште за други долазак Руса. „После тога другог позива, писао је Орлов Кисељеву, ја мислим да треба тако да дођемо, да све заузмемо“.[1] Мир у Ћутаји сматрао се само као примирје, предвиђало се да ће неминовно настати наново борба између султана и Мехмед-Алије. За случај тога заплета Русија је припремала своју улогу. Да би је Порта позвала опет, требало се лојално повући после утврђенога мира. Заиста чим се египатска војска

[1] С. С. Татищевъ, *op. cit.*, стр. 375—379.

вратила на своју границу, Руси нису имали изговора даље да остану: 28-ог јуна они су изашли из Цариграда и предузели пут за Црно Море. Ну на два дана раније, 26-ог јуна, Орлов је потписао с Портом тако звани Унћар-Искелески уговор, којим је Порта управо стављена под руски протекторат.[1]

Савез је био уговорен за одбрану против свих спољашњих и унутрашњих непријатеља за осам година. Наравно Русија није могла помишљати на султанову помоћ на својој територији: једна одељена и тајна клаузула уговора гласила је да ће Порта у случају потребе — место оружане помоћи коју је дужна да укаже Русији — затворити Дарданеле непријатељској ратној флоти. На тај начин Русија је била обезбеђена од стране Енглеске и Француске, с којима је једино у исто време могла доћи у сукоб, пошто су ратне операције у Балтичком Мору могућне само за кратко време у години.[2]

Глас о закључењу тога уговора произвео је највећу сензацију у Европи. Француска и Енглеска се највише узбуне. Оптужујући Русију да је тај акт наметнула султану и да је њиме хтела да утврди своју превласт у Турскоме Царству, оне затраже објашњења у Цариграду и Петрограду и пошљу знатну флоту у Архипелаг. Држање Русије било је достојанствено и енергично, рат је изгледао неко време неизбежан. Али и овога пута преобладају мирољубиве тежње, благодарећи држању Аустрије.

Закључење савеза између султана и руског цара узбудило је Аустрију исто толико колико Француску и Енглеску; али Метерних, њен први министар, није смео помишљати да се с Русијом завађа, помоћ руског цара била му је потребна за угушивање револуционарних покрета који су узели маха после револуције у Француској 1830 године. Услед тога он се енергично заложи да каквим другим међународним актом,

---

[1] Уговор се зове Унћар-Искелески према томе што је у долини тога имена био руски логор код Цариграда. Међутим акт је потписан у самој престоници.

[2] С. С. Татищевъ, *op. cit.*, стр. 379 и даље. — S. Goriainow, *op. cit.*, стр. 42.

уговором или конвенцијом, смањи политички домашај савеза између Русије и Порте, да спута руску политику на Истоку и да под видом пријатељства извуче од Русије извесне концесије које би умириле Аустрију и осталу Европу.

Ту замисао Метерних је остварио конвенцијом која је потписана између Русије и Аустрије у Минхенгрецу у Чешкој, 6 септ. 1833 год., приликом састанка руског и аустријског цара. Тим актом обе се државе обвезују да поштују целокупност и независност Турске под династијом која је на престолу. У случајевима у којима би се Порта и Русија позивале на Ункјар-Искелески Уговор, Никола I се обвезивао да прими морално посредовање Аустрије; у случају пак да се пропаст турске царевине покаже као неодложна ствар, оба се двора обавезују у једном тајном члану, да раде у потпуној сагласности и тако да нови ред ствари не буде штетан ни по њихове интересе, ни по интересе европске равнотеже. Другим речима, ако дође до деобе Русија ће се споразумети с европским силама.[1]

Метерних је одмах похитао да тим актом умири Енглеску и Француску и да отклони опасност сукоба између Русије и њих због Ункјар-Искелеског Уговора. Турска, тврдио је он од прилике, није у опасности од Русије; у случају да опасност настане, она је заштићена аустријским посредовањем.

Заиста та конвенција јако разведри политичку ситуацију у Европи; ускоро су придошле и друге утешне појаве за мир. Никола I мислећи да је Порта за свагда напустила своју непријатељску политику према Русији, обасипао ју је знацима свога благоволења, смањивши јој дуг од 6,000.000 дук. на четири милиона, под условом да их исплати у роковима за осам година, а као залогу за ту суму до њене исплате он пристане да окупира само Силистрију, и да напусти окупацију Влашке и Молдавије — које држи још од Једренског Мира — чим Порта буде наименовала кнежеве. За толике услуге Порта се

[1] С. С. Татищевъ, *op. cit.*, стр. 391 и даље.

само обавезала да учини незнатну исправку руске границе у Азији.[1] У јесен 1834-те Порта је наименовала кнежеве, а ускоро су и руске трупе напустиле Влашку и Молдавију. Такви су били односи између Петрограда и Цариграда у времену кад је имало да се изврши најважнија тачка из хатишерифа од 1830 године: ограничење Србије и исељење Турака.

Порта је слабо отплаћивала дуг, 1836 године она је дуговала још $3^3/_4$ милиона дуката. На молбу султанову цар сведе тај дуг на половину (марта 1836), који Порта исплати. 30 августа 1836 године руски гарнизон напусти Силистрију, оставив за собом велики број топова и многу другу ратну опрему. На тај начин био је испуњен и последњи услов Једренског Мира.

II

Мехмед-Решид-паша, велики везир, угушивши буну Арнаута и Бошњака, уведе многе корисне уредбе, које су имале за циљ да се они сломе, да се у Арнаутлуку и Босни обезбеди мир и отклоне сва угњетавања хришћанског становништва од стране мухамеданских изелица. У Староме Влаху, Јадру и Рађевини он је укинуо агалуке, тј. читлуке,[2] предао Србима скупљање дација царских и спахијских и запретио Турцима да не иду у народ и да га не угњетавају.[3]

Али ове благотворне реформе — које су Турци у осталом почели кварити одмах по одласку великог везира[4] — нису обухватиле све крајеве који су по хатишерифу од 1830 године имали да се присаједине Србији. Народ из тих крајева, видевши како су се њихова браћа, и ако су и даље остала под Турцима, ослободила највеће напасти, читлук-сахибија, с већом

[1] Конвенција од 14 апр 1834.

[2] *Држ. Арх.*, К. К, 214. 27 нов. 1832. Битољ. А. Петронијевић Еминпаши, намеснику румелијског валиса.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 190 23 апр 1833. Милош Сашаљском.

[4] *Држ. Арх.*, К К., 2 дек 1832. Нова Варош. Аврам Обућина Милошу. Читлук-сахибије стале су захтевати од муселима ново-варошког да не прима мирију од српских кнезова, већ они дају мирију, и да узимају четвртину (од усева). Муселим је одбио да прими мирију док не добије одговор од босанског везира.

је тешкоћом сносио своје невоље. Нарочито су тешко те невоље сносили сељаци у срезовима око Параћина, Ражња, Алексинца и Крушевца. Тамо су читлук-сахибије биле лесковачки Арнаути који су, немајући над собом никад енергичног управитеља, мало помало, притиснули многа села крушевачке нахије, где спахије нису биле јаке. Где је спахија био јачи он је сам за себе узурпирао то право и предавао га обично своме брату. Тамо је сељак имао два господара: спахији је давао десетак, а читлук-сахибији четвртину од усева, деветину од винограда и известан кулук. Тако је било у најбољем случају, не рачунећи друге мање-више незаконите захтеве као повећан кулук, десетину од јаја, живине итд., уз то глобу и др.

Мехмед-Решид-паша, киван на Арнауте, намеравао је да укине и ове агалуке, али не сврши посао, јер је био позван у Цариград и послат против војске Мехмед-Алијине у Азији.

Не дају се исписати сва насиља, која су спахије и читлук-сахибије у крушевачкој нахији чиниле сељацима. „Субаше спахија арнаутских не иду сад по селима један по један купити од народа спахијску дацију, већ узимају по три и четири друга Турчина са собом, а кромје тога и по пет и шест Цигана, те иду по селима и часте се, једу и пију немилице и играју кола; тим се трошкови сеоски увеличавају преко сваке мере“...[1] „У једном селу где, на пример, има пет до десет кућа највише, није довољно што тај ага (читлук-сахибија) проводи почти целу годину ждерући и пијанствујући, но к тому држи и једног субашу, а овај опет пара-субашу, и тим начином бедна раја неможе да доспе целу годину радећи само за агу и за ње гове субаше. Раја је доспела да не влада данас ни са својим децама, нити је слободно оженити или удати децу своју гди она хоћеду, већ онде гди аге и субаше њиове заповеде. Аге и субаше, кад им ћеф дође, заповеде родитељима да пред њима изводе своје девојке, да им хоро играју, пак пред вечер задрже у

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 214. 29 нов. 1832. Милош депутатима.

своме конаку ону која им се допадне; ако ли пак која избегне како [из] руку њиових, ондак страда отац или који други од сродника њезиних".[1] И ови описи који износе општу ситуацију врло су бледи пред појединим конкретним случајевима, где су у детаљима изношене пијанке агалијске и субашке у кругу српских девојака, ноћу око ватре, при месечини или у цркви.[2]

Године 1832 ови су изгреди спахијски и читлук-сахибијски дошли до врхунца. Оно што је народ највише дирало, то је било одвођење жена и девојака. Такав један случај одвођења био је непосредан повод да се народ у крушевачкој нахији дигне на оружје и ослободи ове срамне тираније.

III

Два бега браћа Вренчевићи из Крушевца,[3] синови бившег ајана крушевачког, нарочито су се одликовали својим изгредима. Селим-бег, старији брат, био је зликовац првога реда, његове се отмице девојака и жена броје на десетине. Из самога села Адровца он је одвео дванаест девојака и потурчио их.

Почетком новембра 1832 оба брата Вренчевића отиду у своје село Мозгово, где су дотле, као и по осталим својим селима, много пута банчили; нису они ту једном са својим субашама проводили по двадесет дана. Овом приликом Вренчевићи за време рада

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 214. 27 нов. 1832. Битољ. Аврам Петронијевић Емин-паши.

[2] М. Петровић. *Финансије и Установе* I, 252-253. — Табеларни преглед у *Држ. Архиви*, К. К., 215. 1833, јануар, fol. 98—160.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 2 јуна 1823. Милош одговара на писмо Ахмет-бега Вренчевића, и радује се што је Шашит-паша, на његову, Милошеву, молбу њега поставио ајаном у Крушевцу. Ово су писмо и поздраве кнежеве однели у Крушевац кнез темнићски Милета Радојковић и Алекса Прокић из Трстеника. Носили су као дар четири овна и једно јагње. Нарочити татарин кнежев био је послат Шашит-паши у Лесковац да му однесе кнежеву захвалност за ово постављање. — Из Дел. Протокола под 21 јуном види се да је Шашит-паша послао Милошу на дар „пушку Латинку". — Из других писама види се да су Вренчевићи лепо живели с Милошем и да су једном, 1830 год, бавећи се у Цариграду, походили српске депутате.

у њихову винограду[1] зграбе две девојке, Миљкану и Марију, две сестре од стричева, кћери Јањима и Стојана Гојковића, и на коњима силом одвуку у Крушевац. Родитељи девојачки и други сељаци већ одавно огорчени против зликоваца енергично устану против ове отмице и доставе то Милошу, тражећи његову помоћ.

Ова афера дође Милошу као поручена. Он је мирно гледао како је Порта згазила Мустафа-пашу, скадарског везира и Хусеина Градашчевића; он јој је чак и неке услуге учинио, па ипак њено држање у питању о границама постало је већ скандал од обмањивања, лажи и извлачења. Бутењев је истина већ толико пута обећавао да ће то питање бити ускоро свршено, депутати као да су имали исти утисак. Али Милошу се чинила неверица; он је нашао да ће бити најбоље да и сам баци нешто у политичке теразије и да практично крене питање о присаједињењу отргнутих предела. Милош није хтео да пропусти прилику коју сад има. Заиста борба између султана и васала му Мехмед-Алије бацила је Турску у страшну кризу, једна мала буна на периферији неће се ни осетити!

Извештен о отмици Милош одмах упути Милету Радојковића крушевачком ајану Хаки-бегу да тражи да се девојке врате својим домовима, и да му изјави да ће се он због тога тужити и даље. Али главни је задатак Милетин био да наговори потајно већ познате српске агенте да подигну народ и отерају Турке између себе.

И ако није одобравао поступак Вренчевића, ајан крушевачки им не смедне ништа да учини, јер су били сестрићи Исмаил-паше лесковачког, под чијом је управом био Крушевац; он само достави паши Милошеву тужбу.

---

[1] Дим. Давидовић у табеларном прегледу вели да су ограбљене „à la corvée de vigne". — Испор. М. Петровића *Финансије и Установе*, I, стр. 253. — Међутим Аврам Петронијевић у писму Емин-паши од 27 нов. 1832 вели да су Вренчевићи „отишавши од пре у село своје именом Мозгово у срезу алексиначком, сазовну рају, заповеде да доведу девојке да им хоро играју, пак пред вече пошто спреме коње за пут ухвате, и из средине изтргну две сестре девојке, баце ји на коње, падну ове с коња, бапакају се, вичу, ишту помоћи, моле сродници, не саслушавају се, за косе повуку ји и бијући ји у Алаџс-Хисар одвуку."

Незадовољан одговором Хаки-беговим и да би имао свога агента код румелијског валиса кад наступе озбиљнији догађаји које је у потаји спремао, Милош пошље Аврама Петронијевића у Битољ Емин-паши, сину великог везира Решид-паше, који је замењивао оца као намесник румелијског валиса, тражећи да он адреди једнога комисара који ће извидети сва арноутска насиља, а сем тога да се ферман односно читлук-сахибија, издат за Јадар, Рађевину и Стари Влах, примени и на крушевачку нахију.[1]

У проласку кроз Лесковац Аврам се по кнежевој заповести тужио на Вренчевиће лично Исмаил-паши који му равнодушно одговори: „да су сестрићи његови пијанице и да им он не може судити, нарочито сада како су у Ниш утекли"![2] Заиста чим су Вренчевићи видели да је Милош слао Милету Радојковића у Крушевац ајану, и претио да ће се и даље тужити због исте ствари, видећи сем тога огорчене сељаке како их досад нису никад видели, они се поплаше и с девојкама побегну у Ниш одмах прве ноћи по одласку Милетином из Крушевца.[3] Било је и крајње време, јер су одмах затим Жупљани устали и истерали из своје средине сердара и остале Турке. Аврам Петронијевић био је тада негде око Врање.

Тај устанак био је несумњиво резултат тајних Милошевих порука народу, преко Милете Радојковића.[4] Већ 22-ог новембра Милош добије писмо Милете Радојковића о буни у крушевачкој нахији; сутра-дан стигну и изасланици побуњених сељака и затраже његову помоћ. Тренутак је био врло критичан, и Милош одмах упути преко својих људи проглас побуњеном народу.

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 214. 29 нов. 1832. Милош депутатима.

[2] *Id*, 27 нов. 1832. Битољ. Аврам Петронијевић Милошу.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 21 нов. 1832. Јасика. Милета Радојковић Милошу.

[4] 20 нов. 1832. S. l. „Благородни господару, милостави, поздрављамо вас од крушевачке наије, од све кметова и свешченика и од сиротиње. Ми данас немамо никоме се тужити него Богу и вама, Господару велики, *ми устамо сас вашу заповес; како видомо* ваше писмо, тако сабрамо народ, и сви јесмо ради, али не можемо без вас, него праћамо именоватога попа Арсу и Милосава и молимо вас, како ћете нас помиловат. Ноемрија, 20 ден."

Заиста ваше су патње биле велике, писао је он од прилике у тој прокламацији, и треба желети да се њима једном крај учини. „Но не треба, браћо, оружаном руком укидати ји (зулуме), веће треба тужити се вишој и царској власти на њих, а не сами себи на кнаду да узимате. Зато и шаљем посланике моје: члена Суда Народног Српског Милету Радојковића и надзиратеља двора мога Арсенија Андрејића к вама и советујем вас братски и отечески да се оканете оружана дизања, но разиђите се сваки својој кући и оправљајте дела ваша на миру, у Турке не дирајте ни најмање“. .[1] Обећавао је да ће се он за њих заузети и њихово зло представити вишој власти.

Милош је тако морао говорити јавно, потајно он је подстицао ватру. Његови људи нису ишли да народ умирују, то је мисија о којој ће они пред Турцима говорити, тајно пак они су имали „да народ подпаљују, нек виче да се умирити неће док му све робље не поврати....“ Наложено им још „тако исто и са ражањским и алексиначким народом да поступе, тј. да га побуне и да пазе да не страдају с тога ни татари нити путници нити да се покрет распростре на пределе на које Србија нема право“.[2]

Два-три дана после доласка Милошевих људи у крушевачку нахију дигне се народ параћинског среза и упути Ражњу те и тај срез побуни.[3] У Ражњу је било 60—70 турских коњаника који буду отерани у Лесковац; народ је писао лесковачком паши да је устао само против зулумћара и изелица; ајана и сердара није дирао. Из Ражња се побуњеници крену Алексинцу „с виком и блеком“: „одосмо наше робље да тражимо“![4] Ви-

[1] *Држ. Арх*, К. К., 25 нов. 1832. Милош кметовима, свештеницима и свему народу крушевачком

[2] *Држ. Арх*, К К., Дп 26 нов. 1832. Милош Милети Радојковићу и Арсенију Андрејићу

[3] *Id.*, 29 нов. 1832. Јасика Милета Радојковић и Арса Андрејић, јављају кнезу „да се и народ параћински подигао, а који дан ће и алексиначки и ражањски да се дигне“

[4] *Id*, 2 дек. 1832. Милета Радојковић и Арса Андрејић Милошу јављају „да су у Ражњу били, па да се ражањски и параћински народ сложио и отишао управ к Алексинцу.“

девши толику узбуну, Турци из побуњених крајева се збију у Алексинац и Крушевац; неки се склоне чак у Ниш и Лесковац. Тако је од почетка врло куриозно изгледао овај случај: да се народ у лесковачком пашалуку побуни баш тачно до граница на које је Србија имала право!

8-ог декембра Милош испоставља судије у Крушевцу, Параћину, Ражњу и Алексинцу и капетане за њихове околине.[1] Наравно свему томе Милош је давао други карактер, он је остао доследан себи, као да се ни у што не меша, да само народ мири, који иначе сам управља својом судбином. „Како сте сад сами себи и судије и капетане среске поставили, то треба да ји слушате и да им се покоравате, и чините што год вам који од њих заповеди: власт без покорности оних који су ју поставили не значи ништа... Судије пак и капетани, од вас постављени, само о том да настоје да се мир, тишина и сваки поредак... одрже." Само ће на тај начин цар на бедан народ излити своју милост и скинути им невоље с којих су се на оружје дигли, „а друкчије и себе ћете и мене пред њим застидити, који сам се њему за вас молио".[2]

IV

Тек што се народ крушевачке нахије дигао, Милош јави депутатима да су се сем те нахије подигли Параћин, Ражањ и Алексинац.[3] Он је унапред знао да ће се тај народ на његово подбуњивање дићи и хтео је да што пре у Цариград достави ту аферу у њеној потпуности и да затражи интервенцију руског посланика. Али требало је отклонити и непосредну беду од околних паша, и тај је резултат постигнут

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., ДП. 8 дек. 1832. Милош кметовима, саветницима и свему народу нахије крушевачке и срезовима алесиначког, параћинског и ражањског.

[2] Параћинци у својој ревности установили су били прави суд, изрезали печат, наместили сто и застрти сукном. 21 дек. Милош наређује Милети Радојковићу и Милосаву Здравковићу да се с овим престане, јер се на то још нема право, иде се Турцима „уз нос".

[3] *Држ Арх.*, К. К., 214. 29 нов. 1832. Милош депутатима.

уверавањем које је Милош дао околним пашама да је народ устао само против зулумћара, а не и против султана; сем тога Милош и попрети, да ће у случају напада узети народ у заштиту.[1]

Депутатима Милош достави да је положај у Србији и око ње врло озбиљан. Буна се може лако распростреги и ка Бањи, захвативши Гургусовац, Зајечар и Крајину; народ је у Србији узрујан и старешине ропћу. Да ли је Русија немоћна или хладна према српским пословима или је Порта толико упорна, или кнез заварава и обмањује народ? Зар Белгија и Грчка не усташе после Срба на оружје и Европа реши њихову судбину?! То су питања која старешине јавно стављају. „Познато вам је добро, пише Милош, да су они Срби наша браћа; познано да се један брат у овој страни, а други у оној налази; да се отац и мајка у оној, а син и кћери у овој налазе, и тако и да су и саме куће израздвајане... је ли могућно и да не полете једно другом у помоћ?... Свима старешинама и свакоме Србину, који к мени долазе, свима видим весеље на образу, свима задовољство, што се овако догоди с оним крајевима, сви су томе ради. Једини ја с канцеларијом мојом што стојим још'те непокретан и изјављујем свима негодованије сверху тога догађаја и брижно гледам на будућност. Но кад најпосле и ми видимо куда народ нагне, хоће ли и нама могућно бити не поћи за њим? Њему смо се заклели, њему заверили да га нећемо оставити, с њим мораћемо и ићи; главе наше милије су нам, нег све остало на свету, куда народ своју приклони, онамо је и нама дужност и нашу приклонити!“[2]

Ова „жестока“ представка била је намењена управо рускоме посланику. Заповедивши Лазару Тодоровићу, председнику депутације, да тражи допуст од посланика да дође у Србију и одатле иде у Петроград, Милош је директно ставио у питање ревност посла-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 214 5 дек. 1832. Битољ. Аврам Петронијевић Милошу.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 214. 29 нов. 1832. Милош депутатима.

никову при решавању српских послова. Ипак у нарочитом писму он је апеловао на његову усрдност и заузимљивост.

9-ог децембра донео је српски татарин у Цариград извештај о буни, упуства депутатима и писмо за Бутењева. Тога баш дана десио се по Порту необично важан догађај. Мехмед-Решид-паша велики везир био је потучен и заробљен од Ибрахим-паше код Коње; та је победа отворила пут за Цариград победоносној египатској војсци.

Лазар Тодоровић одмах преведе на руски Милошев извештај и упуства и сутра-дан, 10-ог децембра, похита у руско посланство. Журба му је била узалудна, у посланству дозна да је баш тада стигао Муравјев, изванредни изасланик цара Николе, који је имао за задатак да мири султана с Мехмед-Алијом. Саветовања, која су настала одмах између Бутењева и Муравјева и преговори с Портом о овој важној мисији, учинили су те Бутењев прими Лазара Тодоровића тек 12-ог децембра.[1]

Кад је Лазар Тодоровић изашао пред Бутењева, он је већ знао садржину писма Милошева и његових извештаја, које је Тодоровић оставио у посланству 10-ог децембра, и изгледао је љут, али је ипак тихим гласом запитао: какав је узрок побуни у крушевачкој нахији. После одговора посланик обећа да ће се одмах енергично заузети код Порте за побуњенике; а затим пређе на жалбу кнежеву, да су тобоже Русија и он, посланик, хладни у српским пословима. Милош и народ српски, говорио је посланик, уживају потпуну милост и уважење императора и министарства, „што се кнез тужи на хладноћу моју у делима, томе се заиста чудим. Ја сам све силе своје употребио у делима српским и довео сам дотле да је Порта признала све границе по карти". Порта само гледа још да придобије посланство да се у тим отргнутим пределима поставе старешине које не би зависиле директно од кнеза; али он је такве комбинације енергично одбио

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 214 14 дек. 1832 Л. Тодоровић Милошу.

и непрестано очекује Портин одговор на своју последњу ноту. „Према томе српска се дела раде непрестано, мисија их није забацила. Ја извештавам министарство сваке поште о свему па и о српским пословима; Господар добро зна како дела стоје, и министарство ми даје настављења. А што послови полагано иду томе нити је криво министарство, нити ја, нити Порта, но европски послови, а особито египатско дело. Политика нашега императора изискује да се очува турско царство, које се и онако, само по себи, готово распало, а рада је да сачува и европски мир. Император наш указује сад велика добра султану, чувајући га од пропасти, а султан ће са благодарношћу испунити уговоре закључене с императором. За то и ја, сходно својим настављењима, не могу поднети султану нож под гушу, већ све лепим начином представљам Порти, која се сваки дан показује наклоњенија делима.“ „Овде сам, настави посланик, сад показао од части политику нашега двора, и зашто су се ваши послови задржали, премда сам и наше новце [ратну накнаду] и све друге послове оставио, и само сам ваше предузео радити и радим. Ја се нисам могао надати од ваших старешина таквој благодарности. При свем том ја задржавам и даље своју усрдност спрам кнеза и народа, и радићу ваше послове.“ Посланик је нарочито живо критиковао Милошеву намеру да шаље депутацију у Петроград, јер би то остало без последица на послове; али ипак није задржавао Лазара Тодоровића који је по кнежевој заповести имао да се врати у Србију и иде у Петроград. „Кнез слободно нека шаље депутацију, нека се тужи на мисију, нека се тужи на министарство, само нека остане на миру [према бунтовним пределима] докле не добијемо од министарства одговор и он и ја. Ако ли се најмање у буну нових предела помеша, мислећи да при овим обстојатељствима отоманскога царства што добије, или приведе уговоре у испуњење, да зна савршено, да не само што ће навући на себе негодовање господара императора, него ће га имати за највећег непријатеља зато што наш цар мрзи бунтовнике и стара се

сад ово царство да сачува. Из овога сад нек изаберу старешине које воле! Што ми сад напомињете независност Грчке и Белгије, као што сте ми је у време Пољске Буне напомињали, из тога видим да се у ваше старешине уселио дух револуције. Међу вама мора бити револуционара и једномисленика француских. Ви и не можете још тражити независност, с временом све може бити, јер царства велика падају а мала се дижу."

На последње речи уђе у послаников кабинет Муравјев. Бутењев, пошто представи Лазара Тодоровића, укратко му изложи вести из Србије и бриге које задаје Милошу нестрпљење српских старешина. Муравјев се тада окрете Л. Тодоровићу и трипут га запита: „признаје ли Србија покровитељство Русије?" Тодоровић трипут одговори да признаје, додавши да Србија добро зна да за своје политичко биће има Русији да захвали. „Кад признајете покровитељство Русије, треба да слушате и њене савете, прихвати Муравјев. Русија ће вас свагда покровитељствовати, Русија је силна и она ће своје трактате несумњиво извршити, настојавали ви или не! Што су се пак послови мало задржали, то не треба приписивати ни упорству Портином нити чему другоме, него само њеном опасном положају. У оваквоме своме положају она је прибегла великодушности господара императора; Он је рад избавити је из ове египатске беде, и ово египатско дело, тако се сад сматрати може, као да је већ свршено. За такву пак услугу, указану султану од стране нашег императора, не може ни он, султан, избећи, да не учини по вољи нашем господару и не испуни праведне уговоре којима су и српска дела закључена и која господар сматра као своја сопствена. Египатска дела, како рекох, могу се сматрати за свршена, и ваша ће се у два дана свршити"! „Дај Боже!" одговори Лазар. „Далъ Богъ"! прихвати Муравјев.[1] Муравјев и Бутењев одобравали су потпуно мере, које је Милош предузео за примирење побуњених крајева

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 214. 14 дек 1832. Лазар Тодоровић Милошу.

и саветовали да не шаље депутацију у Петроград. Као што је Бутењев говорио Лазару Тодоровићу, у истом смислу писао је и Милошу.[1]

Одмах после овог разговора Бутењев — представљајући да су му извештаји о нередима на српској граници дошли од генерала Кисељева из Влашке — затражи на Порти да се извиде праведне тужбе побуњеног народа, да се девојке врате и да се укину незаконите дажбине. 21-ог децембра депутати учине сличну представку реис-ефендији.[2]

V

Порта расејана, услед својих много већих недаћа на другој страни, није дубоко улазила у целу ствар, она је размишљала о својој судбини и пристане без устезања на предлог рускога посланика. Већ 25-ог децембра пошао је Портин чиновник Муса-ефендија за Београд да с тамошњим везиром извиди отмицу Вренчевића и остала насиља учињена народу. „Ако су девојке узрасне, говорио је реис-ефендија драгоману српске депутације, и потурчиле се својевољно, оне ће остати Туркиње, ако ли су малолетне и силом натеране да турску веру приме, оне ће се предати кнезу Милошу; они пак који су их силом отели и приморали их да се турче, биће оштро кажњени".[3]

Милош се није имао више бојати каквога оружаног препада у побуњене срезове и одмах нареди Аврааму Петронијевићу да се из Битоља врати. Тако је цела афера ушла у нову фазу, врло повољну по Србију.

Заиста нишки и лесковачки паша ствар су сасвим другојачије представили Порти. Вренчевићи су имали многе присталице у Нишу и Лесковцу, и у њихову се корист ўвеликѣ интригирало код заступника румелијског валиса. Мисија Аврама Петронијевића у Битољу имала је тај добар резултат, што је

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 192. 14 дек. 1832. Бутењев Милошу. — О овом састанку види и Муравјева, *Русскіе на Босфорѣ*, стр. 46—47.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 214. Депутати Милошу.

[3] *Id.*, 24 дек. 1832. Депутати Милошу.

нишком и лесковачком паши отуда наложено да буду мирни и ништа не предузимају против побуњених крајева.[1] Лесковачки паша био је већ припремио за напад 3—4000 Арнаута.[2]

Кад су дошли у Ниш, Вренчевићи преплашени од последица свога злочинства, потурче одмах обе девојке и изваде илам од нишкога кадије да су девојке за њих добровољно пошле, надајући се да тиме пресеку питање. Ну ништа им није помогло. „Илам нишкога кадије, говорио је Милош, не сведочи ништа! Илам се може за двадесет пара добити од кадије исто онако, као што се може и од нашег свештеника известије добити. У томе су сви једнаки"! ..[3] Због оваких „угурсузлука" Милош нареди поверљиво да се народу дâ миг да сву храну Вренчевића узме и између себе поделе.[4]

Очекујући долазак Портиног изасланика, Милош је ревносно наставио прикупљање оптужаба од побуњеног народа, нарочити су изасланици отуда долазили и подносили му их с молбом да их пред Порту изнесе.[5]

Било је од велике важности какав ће бити резултат извиђаја отмице. Портин чиновник Муса-ефендија стигао је у Крагујевац 8-ог јануара, и Милош похита да везира придобије за себе а преко њега и Портиног изасланика. „Јавите му и то, писао је Милош Јеврему за везира, да му је сад прилика дошла добити што и од оних крајева, ако им само учини доброту те Мустафу овог посовјетује да човечество гледа, и ако му понапред каже да и он зна, да су заиста чињени зулуми по њима." Везиру је обећао 25.000 гроша.[6]

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 214. 20 дек. 1832. Битољ. Аврам Петронијевић Милошу.

[2] *Id.*, 6 дек. 1832. Битољ. Аврам Петронијевић Милошу.

[3] *Id.*, 10 дек. 1832 Милош Аврааму Петронијевићу.

[4] *Држ. Арх.*, К. К., 10 дек. 1832. Милош Милети Радојковићу и Милосаву Здравковићу. — По једном писму истима види се да је народ учинио неке изгреде, јер Милош осуђује што су „навођацију Вренчевићева онако вукли, убијали, вешали и на колац натакли". Освета је нечовечна и иде Турцима уз нос. Тело з коца да скину и укопају.

[5] *Држ. Арх.*, К. К., 16 дек. 1832. Крушевац. Милосав Здравковић Милошу.

[6] Мита Петровић, *Финансије и Установе*, I (прво изд.), стр. 256.

Као увек похлапан на новац Хусеин-паша није пропустио прилику да још последњи пут откине што од Срба Тих дана баш он је био наименован за румелијског валиса; на његово место у Београд био је постављен Вези-Мехмед-паша из Солуна.[1] Он отворено прими кнежеве поруке, јер није Милош једанпут с њим преговарао о сличним стварима. „Ја знам, рекао је везир Алекси Симићу, да Милош-бегу није стало за оним девојкама да се врате, него да је његова жеља да му оне нахије час пре дођу у руке, и зато ја ћу се о томе постарати колико могу“...

Ну није било довољно придобити везира и Портиног изасланика. Исход парнице, чији ће морални значај бити врло велики, зависио је и од отетих девојака, од тога шта ће оне на суду рећи, да ли су силом отете или не. Била је оправдана зебња да се оне нису повеле за беговима било услед застрашивања, било услед ласкања, „а које што код њих нити ору нити копају, а добро [су] одевене и добро се хране“.[2] Услед тога Милош нареди поверљиво да се њихове матере састану на путу с њима и да их одговарају да не остану у турској вери, да им обећају да ће их кнез узети у заштиту и, не обазирући се на оно што је било, удати их за добре људе.[3]

Чим су оба Вренчевића са својом мајком, отетим девојкама и послугом стигли из Лесковца у Ражањ, они буду одмах опкољени од родбине отетих девојака; али покушаји рођака да се с девојкама састану, остали су безуспешни. Азис-ага, чауш-баша београдског везира, који је Вренчевиће водио из Лесковца, и сами Вренчевићи нису хтели да допусте тај састанак. У Јагодини родбина потпомогнута искупљеним народом учини нов покушај и услед тога изроди се неред, који се сврши тиме што су Вренчевићи морали допустити да се девојке састану с родбином; у Паланци пак оне буду сасвим освојене од Турака, доведене

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 142. 9 јан. 1833. Јеврем Обреновић Милошу.
[2] *Id.*, 11 јан. 1833. Јеврем Обреновић Милошу.
[3] *Држ. Арх.*, К. К., 21 јан. 1833. Милош Милети Радојковићу у Ћуприју.

у Београд и намештене код једне Српкиње на становање (26 јануара 1833).[1]

Ово насиље онерасположи везира, ну он га није употребио, као што је могао, да прекине истрагу, и остави девојке Србима без суђења, чији је исход после ове отмице очевидно био на српској страни. Милош је знао да га разгали обећањима да ће га према услузи богато наградити. Ништа му пак није хтео унапред дати, бојећи се да га лукави Хусеин на измаку не превари. Портином изасланику пак већ је био поклонио 5.000 гроша и то само „за обнадеждити га".[2] Порта опет озлојеђена на Вренчевиће, као виновнике устанка, није чинила никакве поруке везиру, нити му је дала по обичају тајне инструкције у њихову корист. Напротив било је наређено Хусеин-паши, баш и ако девојке и изјаве да су добровољно пошле за бегове, да их задржи код себе до даље наредбе.

Резултат суђења у оваким приликама могао се мирно чекати. Једнога кривца већ је постигла страховита казна. Старији Вренчевић, Селим-бег, био је полудео од злобе и гњева: он који је из самог села Адровца одвео и потурчио толико девојака, није могао издржати претрпљену срамоту!

Последњег дана јануара Хусеин-паша позове званично преко свога тугци-баше Јеврема Обреновића да присуствује суђењу. Јеврем пође у град с два српска чиновника; тугци-баша, један српски буљугбаша и два пандура поведу девојке, које су већ спремне у суседству очекивале позив. Девојке, за њима родитељи, сестре и браћа њихова ишли су на педесет корака за Јевремом и тако стигну у град, где се било искупило много Турака. Хусеин-паша, Портин изасланик и кадија већ су били на окупу, и чим Јеврем с чиновницима и девојкама (родбина је остала напољу) уђе у собу и поседају, везир се обрати Осман-бегу, млађем Вренчевићу, с питањем: јесу ли силом

[1] М. Петровић. *Финансије и Установе*, I (прво изд.), стр. 263.

[2] *Ibid.*

они узели и потурчили ове девојке, или је то с њином вољом било. Кривац одговори да су девојке драговољно пошле за њих и да су с њима биле у договору. Затим везир преко тумача упути питање девојкама, и оне одговоре да су силом одведене; да бегове дотле нису ни познавале, и да не знају да су потурчене: „Казаше нам по једно име турско, које ми нисмо ни упамтиле, но ми знамо да је нама име једној Миљкана, другој Марија.“ Да би потврдио тај одговор, везир их запита опет: да ли су оне Туркиње или хришћанке? Оне одговоре да су хришћанке и да неће бити Туркиње, ма их на парчад секли. Везир, окренувши се кадији, рекне: „Дакле, ефендијо, оне су по своме сопственом одговору и признању хришћанке!“ „Тако је“, прихвати кадија. Везир онда каже Србима да су девојке њихове и да их воде. Вренчевић буде одведен у затвор и стављен под суд. „Не могу вам казати, писао је Јеврем Милошу, колико је множество света устало на ноге, да види, шта ће бити с девојкама. У граду, по бедемима, по капијама, а највише на диванани везирској, куд смо к њему пролазили, било је множество Турака, а по Калемегдану, и по чаршији на раскршћима, опет множество хришћана! Први су пљували на млађег Вренчевића, кад је изашао од везира са суочења, зашто је оваки белај на себе навукао, видећи, да девојке нису особите лепоте; а други су скакали од радости, кад су видели да су девојке опет у своју веру повратиле се“.[1]

Београдска општина у своме одушевљењу због таквог свршетка поднела је дарове ограбљеним девојкама, њиховим сестрама и мајкама. Милош пак богато обдари Хусеин-пашу. Место обећаних 25.000 дао му је 50.000 гроша, хотећи тиме да придобије његову наклоност као румелијског валиса за решење питања о границама и за збацивање Махмуд-паше нишког. Није заборавио при обдаривању ни кадију, па ни тугцибашу везировог. Портин изасланик сем поклона од Ми-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 142. 31 јан. 1833. Јеврем Обреновић Милошу. — М. Петровић, *Финансије и Установе*, I (прво издање), стр. 270.

лоша добио је, на своје потраживање, и велику „бумбаширију" од Вренчевића, јер су били богати људи.[1]

Резултат ове парнице, рђав по Турке, био је врло значајан: арнаутска недела била су судски утврђена, побуна у крушевачкој нахији и околним срезовима била је оправдана.

Ускоро после овога Турци, који су се били збили у Крушевцу, Ражњу, Параћину и Алексинцу, иселе се и ако их нико није гонио, осуда Вренчевића била је и њихова.[2]

---

[1] *Дрэс. Арх.*, К. К., 142. 7 фебр. 1833. Јеврем Обреновић Милошу.

[2] *Дрэс. Арх.*, К. К., 190. 26 апр. 1833. Милош Р. Сашаљском.

ГЛАВА XXI

ПРИСАЈЕДИЊЕЊЕ ОТРГНУТИХ ПРЕДЕЛА 1832—1833

(НАСТАВАК И КРАЈ)

I — Скупштина у Крагујевцу и питање о отргнутим пределима (јануар 1833).

II — Ст. Симић и Дим. Давидовић као изасланици у Цариграду. — Њихова упутства. — Милошева писма руском министарству. — Пријам Симића и Давидовића на Порти.

III — Милош према руском посланству у Цариграду. — Рад Ст. Симића и Д. Давидовића код посланстава. — Турска на ивици пропасти од Мехмед-Алије.

IV — Милошеве претње устанком. — Мишљење Дим. Давидовића и С. Симића о устанку.

V — Милош диже буну у срезу бањском, Гургусовцу, Црној Реци и Крајини (крај априла 1833). — Његове мере смотрености и уредбе. — Окупација побуњених предела.

VI — Порта признаје Србији заузеће отргнутих предела (13 мај 1833). — Мисија Д. Кариб-оглуа (мај 1833). — Прокламација од 29 маја.

I

У исто време кад су Вренчевићи долазили на суд, Милош је био сазвао скупштину судија и капетана да чује њихово мишљење о догађајима у отргнутим пределима, да се обавести о народном мишљењу и да им изложи стање преговора у Цариграду, најзад да преко те скупштине чини и притисак на Порту. Скупштина је држана у Крагујевцу и отпочела је читањем Милошеве беседе у којој је тачно изнесено безуспешно заузимање депутата и руског посланства

да се нерешена питања сврше, док најзад није и буна букнула у отргнутим пределима који чине чвор тешкоће у преговорима:

„Но док се у Цариграду, вели се у беседи, преговори о повраћенију Сербији отргнутих предела воде, дотле се у њима најважнија и најкрајнија прикљученија догађају. Зулуми турски и арнаутски додијали су им тако, да су се преко мене самом великом везиру, кад је у Арнаутлуку био, на њих тужили и да су искали олакшанија и да је он сам за нужно судио дозволити Старовласима и Пазарцима, Јадранима и Рађевчанима да они сами међу собом све дације: царске, везирске и судејске купе и предају коме надлеже, да се чифлик-сејбије између њих истерају и да се досадашњи агалуци укину и народи они само оно да дају, што царски берати гласе. По томе да нико од Турака по народу не иде, кромје спахија са бератима. Тек што ови крајеви та права стану уживати а и сви остали кроз које су руски комисари прошли прегледати границе, и којима је по слову хатишерифа познано, да и они к Сербији принадлеже, узрује се и изразе своју жељу, да се и њима иста права даду а да би најволили да се једанпут из досадашње неизвесности извуку и да се присаједине к Сербији, да би и они знали чији су, а да би и ова знала докле се може пружати. Ја сам ји стишавао и стишавао и советовао сам им стрпјеније. Но грозни зулуми Арнаута и Турака какоти: отимања и насилна турчења жена, девојака и мушке деце њине, силовања и жена и мушкараца, убиства, отимања имања, бој, глобе, прекомерна кулучења, грозна мучења и друге неправде сваког рода и соблазнителна обезчешћенија православних цркава и манастира преврше меру у њима тако да нахија крушевачка и срезови параћински, ражањски и алексиначки, без сваког тућег наговора и повода и против мојих совета на оружје устану, Турке на подобије Старовлаха, Пазараца, Јадранаи Рађеваца истерају, а мени све точке тегоба својих с прошенијем поднесу, да ји ја онако целокупне у Цариград пошљем, да ји султан види и да једанпут реши да се под Турке више не враћају, веће да се присоједине к нама. У канцеларији мојој можете видети да у нахији крушевачкој има сто осамдесет тужба: 29 отимања и турчења, 41 силовање, 74 убиства, 14 отимања имања, 46 бојева, 87 глоба, 11 прекомерних кулучења, 14 других неправда. У срезу параћинском 171 тужба: 26 отимања и турчења, 19 силовања, 35 убиства, 20 отимања имања, 50 бојева, 46 глоба, 11 прекомерних кулучења, 38 других неправда. У срезу ражањском 32 тужбе: 9 отимања и турчења, 2 силовања, 11 убиства, 6 бојева, 11 глоба, 3 прекомерна кулучења, 6 других неправда; а у срезу алексиначком

91 тужба: 20 отимања и турчења, 6 силовања, 11 убиства, 10 отимања имања, 15 бојева, 36 глоба, 33 прекомерна кулучења, 26 других неправда и више обезчашћенија црква.

И више зулума показаће се како народи они уверени буду да се неће више под Турке враћати, и да неће имати више бојати ји се. Ово је све у речена четири предела. А и крајеви видински пишу ми, има већ пет писама, да ће и они који дан да букну, зашто се и њима досадило сносити зулуме турске."

Затим Милош износи како је о свему известио Порту, како је већ послат комисар да извиди отмицу, како најзад оним крајевима прети опасност од упада Турака и Арнаута:

„Сам разум ваш и без мога толковања видиће, да извијања Портина ни к чем другом не теже, већ к томе, да се дела наша, нећу рећи не сврше но да се одуготегну, како би Турци њени само више времена имали угњетавати и пељешити крајеве оне, за које знају да би требало да се нама поврате; видиће да посланик из једине политике к Порти једнако саветује стрпљеније и не жалећи што ће сто или двеста ил' више Срба страдати; а видити најпосле и то да оним крајевима није више могућно сносити подобних зулума, нити желити да се још једанпут Турцима подвргну и освети њиној за садашње устајање на оружје изложе. Ја сам уверен да је и вама, браћо, тешко о овако грозном страдању једноутробне наше браће, но ја неимам речи, којима бих вам описао како је мени жао како они страдају, мени се чини да свака суза и свак уздисај њин на мене и на вас пада, који смо браћа њина, и на које су се они досад уздали; пастиће бојим се и на Русију, која политици својој њих жртвује. Њима је већ стрпљенија нестало; жива мира неимају од зулумћара, и очима својим дан у дан гледе, како им се све оно нарушава што је сваком човеку а особито Србину најсветије и најнеприкосновеније: закон, целомудрије жена и девојака његових, живот и имање његово. За ова је Србин себе и све своје свагда жертвовао, и они крајеви решили су се жертвовати себе и све своје за ту исту светињу и неприкосновеност, ишту од нас помоћи и обране. Стрпљенија им је већ нестало и предпријатије своје сматрају за свето и непоколебимо; можемо ли им ми рећи да не имају право дизати се на зулум.

Но ако међу тим или буjни и осветољубиви Турци по оним крајевима ударе на Србе, или ако ји сама Порта наговори да ударе и да ји поробе и попале шта ћемо ми радити? Хоћемо ли равнодушно оставити браћу ону да се робе и пале

или ћемо ји заштитити и заузети? Хоћемо ли волети оставити ји да страдају пак да нас куну и пљују? Или заузети ји, пак негодованије Портино на себе да навучемо? Може бити да Порта и неће на исте крајеве ударити, што су се дигли на оружје, може бити да неће ни на нас негодовати, што смо ји заузели, кад и онако данас или сутра морају нам припасти. Но исто тако је могућно и да хоће и једно и друго, пак ако ускте или ће нам требати бранити и себе и браћу ону или ћемо се дати да и њих и нас Турци газе? Ово сада питам вас, шта ви за боље и праведније судите? Ја сам само за обрану нашу заповест издао, да свака кућа поне по једну пушку имати мора, а тако и за случај ако би ко браћу нашу погазити пошао. Може бити да све мере наше неће нужне бити, но нека ји у готовости ако дође до нужде.

Иштући писмено мнениja ваша о овој ствари, иштем и то да ми искрено кажете како налазите дух народа нашег и јесте ли чули умствује ли и он што и како умствује о побуњенију честоименутих крајева".[1]

На овај Милошев акт одговорили су сви присутни, било појединце, било у групама према нахијама и судовима. Чланови Народнога Суда били су мишљења, да се побуњени крајеви не заузимају и да се чека решење Русије и Порте о њима, али то само у случају ако Турци не би напали на побуњенике. Да би се пак отклонила та несрећа, Суд мисли да би најбоље било да кнез замоли Порту и Русију да се ти крајеви предаду њему или бар да се обезбеде од турскога насиља до сједињења њиховог са Србијом, којој по праву припадају. Али ако се тим путем не постигне никакав резултат, а Турци насрну на побуњене крајеве, онда их треба оружаном руком заштитити од насиља.[2] У главноме остала мишљења — ослањајући све на Милошеву мудрост — слажу се с овим.

Односно расположења у земљи све су старешине уверавале Милоша да ће сав народ на први његов позив притећи у помоћ својој угњетеној браћи.[3]

Било је неколико мишљења која су се издвајала од осталих и која су од интереса.

---

[1] *Држ. Арх*, К. К., 215, fol. 27. 24 јан. 1833. Милошево слово.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 215, fol. 31. 24 јан. 1833. Одговор чланова Нар. Суда.

[3] *Ibid*, fol. 33 па даље.

Давидовић, на пример, који је врло добро познавао преговоре о народним делима и расположење Русије и Порте, изјавио је да је бескорисно чекати да се отргнути предели врате Србији наваљивањем рускога двора, већ да их треба одмах заузети и послати депутацију Порти и Русији и јавити им тај свршени чин; у исто време треба издати манифест у новине и оправдати тај корак.[1]

Алекса Симић Милошев базрђан-баша у Београду, предлаже да се само у том случају пружи оружана помоћ побуњеницима, ако је Србија сигурна да тиме неће изгубити руско покровитељство. „Ако ли ћемо помагајући њима, писао је он, изгубити росијско покровитељство, а оно да им не помажемо, јербо док смо год ми у садашњем стању они морају добити своје право и присојединити се к нама, а кад и ми изгубимо данашње стање наше, онда нема... ко помоћи ни нама ни њима".[2]

Прота Матија Ненадовић, који је оседео у народним пословима и пун искуства, био је од прилике истога мишљења. Побуњеној браћи треба притећи у помоћ оружаном руком само у случају кад смо сигурни да нећемо изгубити тешку тековину, права Србијина. Иначе не. Међутим може им се помоћи новцем, саветима и заузимањем за њих код Порте и Русије. Наравно ово је стидна улога у моменту кад браћа од браће своје сву помоћ изгледају, али „нужда закон мења," и има доста примера где су и силније државе поступале тако. Ето силне Русије, која је, да би спасла своју државу од пропасти, била принуђена да напусти Србију својој судбини. Па ипак мудрошћу кнеза Милоша, ратом и помоћу Русије, колико је то политика допуштала, дошло се до тога да су два цара потврдила егзистенцију Србије с наследним кнежевским достојанством, и то је, по мишљењу Проте Матије, за сад доста, кад се већи резултат не може постићи а да се све не метне на коцку. „Знамо и то, вели он, колико

[1] *Дрэс. Арх.*, К. К., 215, fol. 75 Под 25 јануаром.

[2] *Ibid*, fol 69. Под 25 јануаром.

смо сви викали а и данас народ виче, хули и у историјама сравно(!) описује име Карађорђа и Совета, што нису хотели примити наштo ји Росија советовала, а султан подносио, но су тражили више. Хули и хулиће до века, говорећи: зашто нису уредили као сада што уреди Господар Милош, те онако не би пропали били, и приметио сам од части, ако се у бој пустимо, да нећемо имати много војника, с оним духом и охотом, које смо имали кад сте ви [тј. Милош] рат започели, јербо су људи зулум заборавили".[1]

Сасвим је другојачије мишљење Аврама Петронијевића. Он је за револуционарну политику. Како је Србија имала доста топова и муниције, то треба одмах заузети све отргнуте крајеве, онако као што је означено у Коцебуовој карти, па онда позвати комисаре руске и турске да пресеку данак, који ће Србија имати да плаћа. Ако Порта не би пристала на тај свршени чин и послала војску против Србије, онда се не држати у дефансиви већ послати људе у све суседне турске покрајине, па нека једни буне Херцеговину, други Босну, трећи нишки, лесковачки, врањски, скопљански, ћустендилски, софијски, пиротски и видински крај. „Ја ћу са још оваким браћама, који хоће као ја, по могућству своме, свуда трчати и мутити, а Светлост Ваша, нека само свуда нужну помоћ доставља." Петронијевић не сумња у успех и нада се да ће ово бацити Порту у исту онаку забуну, у којој се данас налази због египатског паше. „И кад стану курири страних дворова летети, једни да нам прете а други да нас к помирењу позивају, ондак првима одговарати, да ми не идемо ништо туђе освајати, само наше собствено; да су узрок тому сами Турци, који нису толико година, провлачећи, ктели своје слово хатишерифа испунити. Казаћемо и то да смо послали нарочите људе призвати Енглеску, Француску и прочи свет просвећене Европе да нам суди. А вторима казивати да је и наше намерење мир и спокојствије придобити, зато смо тако и нагло против Турака подигли

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 215, fol. 81. Под 26 јануаром.

се и себе за сад жертвујући, да по нас, децу и потомке наше, обезбеђену од Турака и њиних зулума оставимо, и да посредством доброжелателних посредственика српских, ограничимо бар како ваља нашу Србију.“ Петронијевић је мислио да Србија неће због овога изгубити руско покровитељство, руска политика то не допушта и да ће се напротив Русија онда живље заузети да се једном српско питање сврши. Ако би се пак Србији пребацивало што је узбунила и крајеве, који њој никако не припадају, одговориће се да је то чисто војничка мера, да се Порта принуди на оно, на што Србија има несумњиво право.[1]

Пошто је прегледао све те одговоре, Милош се сложи с мишљењем већине, то јест да се не треба замерити ни Русији ни Порти превременим заузимањем предела, већ чекати да о томе дође пристанак оба двора. Да би се до тога решења што пре дошло и да би се преговори убрзали, он је решио да пошље у Цариград два нова депутата, чија би мисија изгледала као резултат притиска ове старешинске скупштине на њега. Зато предложи скупштини да изабере два највештија члана своја, који ће ићи у Цариград и представити Порти и рускоме посланику муке побуњених крајева и замолити обе стране да се једном одреде границе. Ако у томе ограничавању не буде сагласности, онда да се Србији размакну границе одмах бар донде докле се оба двора сложе, те да се једном изађе из ове неизвесности и да се онај народ избави од свакојаког угњетавања. Ако би Турци пре но што дође решење из Цариграда, или самовољно или по налогу Портину, ударили на побуњене крајеве, онда да се не чека ни тренутак, већ да сви, не жалећи ни живот ни имање, заузму оне границе које је Србија имала при закључивању Букурешког Мира.[2]

Скупштина је с благодарношћу примила ово кнежево решење, а од лица која би се могла употребити као изасланици у Цариград предложи: Милосава

[1] *Држс. Арх.*, К. К., 215, fol. 35. Под 24 јануаром.

[2] *Id.*, fol. 39. Под 25 јануаром.

Здравковића, Стојана Симића, Ђорђа Протића, Вучића Перишића, Максу Ранковића и Јеврема Ненадовића. Али како предложена лица нису изгледала Скупштини довољно посвећена у преговоре у Цариграду, она изјави жељу да Милош изабере од њих једнога кога буде хтео и да му придода једнога од својих секретара. Место Лазара Тодоровића, који је тражио да буде смењен с председништва депутације у Цариграду, — јер је већ пет година тамо — Скупштина предложи Вучића Перишића, оставивши ипак Милошу, да, ако му се овај избор не чини згодан, сам изабере кога хоће.[1]

II

За изасланике у Цариград Милош одреди Ст. Симића, члана Народног Суда и Дим. Давидовића секретара своје канцеларије. Они су имали за задатак да предаду Порти тужбе које су Милошу достављене из побуњених крајева,[2] и да изјаве да би их било и више не само отуда, него и из непобуњених области, само кад би народ имао довољно слободе да их поднесе. Милош се старао даље да преко њих докаже Порти неодложну потребу да се побуњени крајеви присаједине Србији, и да је увери о недогледним последицама које би могле настати, ако би се Турци зулумћари повратили међу огорчени народ. Сем тога и у Србији је велика узрујаност: народ хоће у помоћ својој угњетеној браћи. Портина зебња од српске стране, разлагао је Милош, није оправдана, моћ Србије биће само за једну трећину повећана, а наследници његови биће исто тако верни Порти као што је и он, они ће по бератима бити дотле кнежеви српски док су султану верни. Постављање старешина бератлија у отргнутим пределима, као што је то реис-ефендија раније предлагао, само би заплело и иначе неодређену ситуацију. Нема сумње да би неминовно искрсли заплети између кнеза Србије и бератлија с једне стране и

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 215, fol. 83. Под 26 јануаром.

[2] Оригинали су били преведени на француски; Симић и Давидовић су имали и једно и друго да предаду.

кнеза Србије и Порте с друге стране. Та је солуција дакле не само непрактична, неполитична и тешка за народ, већ што је најглавније, противна хатишерифу од 1830.[1]

Ну праве су се Милошеве намере најбоље огледале у ономе делу упутстава, која су се односила на Бутењева. Депутати су имали да покажу рускоме посланику своја упуства и тужбе и да му изјаве да је Милош уверен потпуно да Порта не мисли вратити на леп начин отргнуте пределе изузев оне које је већ нудила преко Лебип-ефендије. Ово нарочито важи за Крајину и о томе Милош има позитивних уверења. Према томе потребно је да посланик затражи од Порте енергичном нотом одговор за границе, те да Срби буду начисто на чему су и да предузму мере које им се учине најпогодније за заузимање тих крајева.

Овакав тон у упуствима доказивао је јасно да је Милош био решен да се лати крајњих средстава; томе тону сасвим су одговарале његове тајне поруџбине пушака и наредбе да сâм народ купује оружје.[2] Милош је даље тврдио као извесно да ће и у осталим крајевима букнути буна ако се питање ограничавања не сврши још овога лета: извештаји и позиви које је отуда добио, то јасно доказују. У овако несигурним приликама он је готов да нешто и попусти од онога што се има добити, само да би се то питање свршило; али у свакоме случају да Крајина припадне Србији: она му је неопходно потребна за саобраћај с Русијом. Милош тврди да је потпуно уверен у усрдност и заузимање Бутењевљево и заштиту Русије; али је народ, који не зна за политичке и дипломатске суптилности, изгубио свако стрпљење и ништа га неће моћи уздржати ако се бар питање ограничења што пре не сврши. Ствар је у толико озбиљнија, што су у Србију почели долазити депутати из Бугарске и Македоније, а и у Босни, Херцеговини и Албанији није више стање какво је било док је тамо био велики везир с војском. Милош

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 215. Упуства од 31 јан. 1833.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 1 јан. 1833. И од 4. 5. 6; исто 17 јан. итд.

зна да је Русија против свакога покрета у Турској, он је о томе и говорио старешинама на Скупштини и исцрпао је све своје аргументе. Али узалуд. Српски народ је и сувише усрдан, живо осећа патњу угњетене браће и не може да остане равнодушан да се не одазове њихову преклињању да им притекне у помоћ, уверен да је његова ствар тако праведна, тако природна, да га Русија поред свега свога незадовољства неће моћи одгурнути од себе и одрећи му своју милост и заштиту. На тај начин Милош је хтео не само да заплаши Бутењева и подстакне његову ревност, већ и да га припреми за догађаје које је смишљао да изазове, ако се ограничење што пре не сврши. Баш тих дана стигло је у Србију писмо рускога министарства у коме му граф Неселроде излаже руску политику у султановој распри с египатским пашом, позивајући Милоша, по царевој заповести, да се саображава тој политици и да се уздржава од свега што би могло бити непријатно Порти.[1]

И ако је Русија само под тим условом обећавала и даље своју заштиту, Милош је ипак намеравао да претњом и буном дође до отргнутих предела. Заклањајући ту своју намеру иза стања духова у Србији и у отргнутим пределима, он је отписао министарству, као од прилике и Бутењеву, да је стање ствари врло озбиљно, и да ће он мучно моћи да одговори захтевима рускога министарства односно одржања реда.[2]

Копије тих писама Милош је предао Давидовићу и Симићу с налогом да замоле посланика да о свему томе и он извести своју владу и пошто добије одговор, да каже отворено депутатима: има ли се он, Милош, још надати или нѣ, те да према томе или напусти управу земље — јер ће сигурно изгубити милост Русије, пошто не може више уздржати узрујани народ — или вели „да и ја узмем пушку по среди пак с народом и пред народом... да идем куд он пође“.[3]

[1] *Држ. Арх.*, К. К, 189. 27 дек. 1832. Неселроде Милошу. Стигло у Крагујевац 26 јан. 1833. — 27 дек. 1832. Родофиникин Милошу.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 190. 31 јан. 1833. Милош грофу Неселроде и Родофиникину.

[3] *Држ. Арх*, К. К., 215. Упуства од 31 јануара 1833.

Порта лепо прими Симића и Давидовића. Реис-ефендија, проучивши преглед злочинстава и изгреда у побуњеним крајевима, није могао да се не зачуди арнаутским сверепствима. Нарочито га је запрепастило сверепство Селим-бега Вренчевића над Живком Шаробуклићем из Адровца, његовом женом, сином и снахом. Реис-ефендија само је ширио руке „и призивао више пута Бога у помоћ, гнушавајући се и слушати таква безчовечија.“ Изгледало је да је сасвим на страни Срба. Депутати да би га придобили што више правили су му „комплименте и сугребе“, што су боље могли, више пута су га у ногу пољубили у име Милошево и народно. Према изјавама реис-ефендијиним било би врло погрешно чинити закључке о крајњим намерама и гледиштима Дивана. За српско питање главно је било оно што ће рећи и радити Бутењев.

III

Баш кад су депутати стигли у Цариград, Милош добије посланиково писмо од 1-ог фебруара, које је писао по реис-ефендијиној жељи, тражећи од Милоша да стишава духове у побуњеним крајевима и да их опомиње на покорност.[1] Ово га јако наљути, учини му се да је Бутењев пристрастан, да говори у корист Турака, и одмах похита да прошири инструкције Симићеве и Давидовићеве.

Милоша је нарочито љутило што је Бутењев саветовао као увек стрпљиво очекивање свршетка преговора и што је казао да је Порта дознала са „справедљивим прискорбијем“ нереде који су се десили у суседству Србије, што најзад само о Србима говори као о покретачима буне а не и о Турцима. Зар тај народ, писао је од прилике Милош, зар тај народ није годинама сносио неописана турска насиља, не пуштајући ни уздаха; зар тај народ чије „име човечества са себе скинуо и безсловесном скоту подобно са свим

[1] *Држ. Арх*, К. К., 192. 1 феб. 1833. Бутењев Милошу. Стигло у Краг. 18-ог фебруара.

згазити се дао“? Најзад у крајњем очајању дигао се против насилника а нѐ и против султана! Русија место да натера Порту да своје свезане обавезе испуни, попушта њеном извијању, саветује мир и продужава у недоглед бескорисне преговоре! Најзад шта тражи Србија од Русије? Тражи оно што је за њу зајемчено Букурешким Миром, а то је пак цена којом је Русија платила савезништво Србије и њену оданост што се није хтела сама помирити с Портом, која им је нудила „већа права, него што данас иштемо.“ Претио је даље да ће Срби оружјем у руци извршити хатишериф. „Сербија је једанпут непријатељством Русије према Порти била поробошчена, нека је нека и други пут због пријатељства и верног сојуза истога двора с Портом поработи се. Ако се она при томе покровитељства свога пред лицем Европе не постиди, ја се с народом нећу имати чега постидети...“ Ну најзад Милош је изјављивао уверење да та хладноћа према Србима није последица воље цара Николе „и правих великодушних Руса“, већ је то резултат попуштања „мнимих и назови Руса, који тежећи странпутице к слави и задобијенију страних ордена у другом смислу вољу Императорову испуњавају;“ овде он учини отворену алузију на Коцебуа, као да се он при ограничавању Србије показао пристрасним, јер је тежио „за туђег двора отличијем!“ Милош је био решен, ако Бутењев не предузме и не сврши одмах српске послове, да учини апел на те праве Русе и на императора, и да пошље њима депутацију „од неколико старих и правих, свакога рода Срба“.[1]

Међутим прилике нису биле такве у Цариграду да би Симић и Давидовић могли обрлатити Бутењева српским пословима. У време њихова доласка пада најживља дипломатска борба између Бутењева и адмирала Русена, француског посланика, који је интригирао да се руска флота која је дошла у Цариград, у помоћ султану против Мехмед-Алије, врати у Одесу.

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 215. 21 феб. 1833. Милош депутатима. — 2 март 1833. Милош Бутењеву.

Посланик је истина, по њиховоме доласку, проучио сва акта која се односе на побуњене крајеве; говорио је о томе реис-ефендији, колико су прилике допуштале,[1] али је депутате могао примити тек 15-ог марта да им темељно изложи положај српскога питања. Тада су му отишли Л. Тодоровић и Дим. Давидовић, Ст. Симић био је болестан. Давидовић, који је од свога доласка[2] ugrabio раније једва неколико момената да се с Бутењевом разговара о својој мисији, био се овом приликом добро „наоштрио". Четири дана раније депутати су били добили од Милоша ново писмо у коме извештава њих и посланство о својој последњој намери да пошље депутацију у Петроград, пошто је то једини начин да се народ смири и одржи у покорности.[3] Али и тај нов притисак на Бутењева остао је без успеха.

Кад су 15-ог марта Л. Тодоровић и Д. Давидовић отишли у посланство, Бутењев изађе одмах пред њих. Био је збуњен и усплахирен. „Уверавам вас, рекне им посланик, да опстанак Порте само о концу виси, једино Божји промисао ако је спасе. И кнез и ви пишете, молите и чините представке за ваша дела! Ну место сваког одговора на сва та писма и на све те представке нека вам ово служи: сад није време ни ми-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 192. 6 март 1833. Бутењев Милошу. — 28 феб. 1833. Депутати Милошу.

[2] Давидовић и Симић приспели су у Цариград 18-ог феб.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 215. 2 март 1833. Милош депутатима. „Лазар [Тодоровић], који је у Петрбургу био, већ и сам остарио, предводиће старца наших свакога реда и чина депутацију. Петронијевић му већ членове врбује. Већ су забележени: прота јагодински и Милоје из Црнче, овоме ће дати татин кожух и палицу, а Јокса је изабрао и врбовао: чича Димитрија из Петке, и Петра из Свиње. Овом подобни до десетине докусурићемо лако, и све ћемо ји у старо српско одело обући. Тако под предводительством Лазара послаћу депутацију преко Кијева у Москву, да се поклоне Кремљу, старих руских царева престолу, и старим правим Русима, и ове да моле да ји спроведу великому мужу, достојному славних својих предака наследнику, Императору Николају, пред његовим престолом да падну и моле се за дела наша. Ово може вам се учинити да је шала. Но ја вас уверавам да је ово озбиљност моја, да ја тврдо намеравам горепоменуту депутацију преко речених места у Петрбург послати." Вели даље да његова браћа, Петронијевић и још неки други из његове околине, желе да уђу у ову депутацију и да је њих свију мишљење да се или ова депутација пошље или да се на оружје устане. Милош се нада успеху од ове депутације. „Сугребима за толико време ништа не учинисмо, да покушамо и ово, пак шта Бог да!"

слити о томе а камо ли радити на њима. Понављајући вам, да опстанак Портин о концу виси — ту и прстима им то покаже — морам вам једанпут за свагда отворено казати, да до сада није ничем другоме време [било] до старању ѐда би се Порта одржала. Србија је сада једна капља у океану; океан се узмутио; океан треба стишати и капљи ће добро бити. Не стиша ли се океан и капља ће бити прогутана! Сва се Европа усколебала и стоји у пламену, не знамо где нам је глава.“ Затим похвали њихову ревност и патриотско навађивање да им се послови сврше; али они се морају одложити. Чим се пак прилике промене, ствар ће се енергично предузети и свршити. „Бог ми је сведок и уверавам вас чашћу својом да ћете ме наћи готова, онога часа, онога минута да ваша дела предузмем“!

Све те речи посланик је говорио „на душак“ и „као на трњу стојећи.“ Давидовићу је изгледало да Бутењев претерује озбиљност ситуације. „Та Русија је, рекао је он посланику, савезница султанова и неће упустити султана, а особито, како за који дан и руска војска у Цариград долази, моћи ће га зар одбранити“! „Русија јесте савезница султанова, ну и сва се Европа ускомешала и пламти; што се пак тиче доласка руске војске, то говорите као и Турци што говоре. Наша војска није тица да по ваздуху лети; Ибрахим је ближи од ње Цариграду!“ Затим упутивши их за нека обавс[illegible]ња секретару посланства Титову рекне им: „прашчајте“, и отиде у свој кабинет.[1] „Заиста, Ваша Светлост, писали су депутати Милошу, овде се све узрујало, и све је у довољној сумњи. Ибраим-паша, развивши барјак независимости, као зелен са образом крокодила, поступа све ближе к Цариграду... већ се прокламације његове против султана налазе по сокацима и читају... већ се и пачавре бацају по сокацима: ово су у Цариграду знаци предстојеће револуције; ова би се по мнењу веће части житеља и могла догодити, како би се Ибраим-паша у Скутару и на обали појавио... Сад је сва на-

[1] *Држ Арх.*, К. К., 215. 24 март 1833. Депутати Милошу.

дежда овдашња: руска војска. И Христијани и Турци, да и сами досадашњи непријатељи и презрителъи Руса, католици по Пери, моле Бога да Руси час пре амо дођу, и да ограбе пре доћи него Ибрахим!«[1]

IV

Заиста под притиском депутата и по своме обећању Бутењев није губио из вида српско питање; он је увек говорио на Порти о потреби да се оно што пре скине с дневнога реда. 23-ег марта посланик је добио поопгрена упуства у томе смислу и од министарства. Писмо Милошево од 31-ог јануара писано графу Неселроде постигло је оно што се њиме хтело. Бутењеву је било наређено да, чим Порта мало одахне од египатских послова, одмах предузме ограничење Србије.[2]

Извештаји цариградски, да се поред свих тамошњих бурних прилика мисли на српске послове, и да је министарство онаква упуства издало, јако су обрадовали Милоша који се сад одавао најлепшим надама:[3] крај египатске кризе био је већ ту; 10-ог априла он је био дознао да се Порта измирила с Мехмед-Алијом, сад ће најзад и српски послови бити свршени.

У толико је веће било Милошево разочарање кад је 14-ог априла добио вест да је нови београдски везир, Вецих-паша, добио из Цариграда харачке бошче (признанице) за Београдски Пашалук. Онда дакле кад је реис-ефендија уверавао депутате да ће се српски послови што пре свршити, кад је то исто и Бутењев тврдио, Порта шаље у Србију харачке бошче и тиме очевидно доказује да неће промену стања у њој. Зар је то резултат депеша руског министарства Буте-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 215. 24 март 1833. Депутати Милошу.

[2] Ова је заповест дошла Бутењеву у Цариград истога дана кад и извешће да 6000 војника руске сувоземне војске долази из Одесе султану у помоћ. 24 март 1833. Депутати Милошу.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 215 и 216. 24 март 1833. Депутати Милошу. — 11 април 1833. Милош депутатима.

њеву, да што пре сврши српске послове? питао је Милош депутате.[1] „Кажите господину посланику да ни један минут дуже нећу бити у стрпљенију; обећани минут, у ком је, преклињући се, дела наша предузети обећао, прошао је; нек ји свршује преклињем га, ако намереније покровитељства свога двора пред лицем Европе оправдати мисли — ил' ја устајем на оружје. Та нисмо ми најзадњи, подли народ да се толико вортати дамо. Народ је храбар и мужествен, ја сам засведочио да сам духа добра и војена. С истом храбрости, неустрашимости и постојанством духа, с којим сам дело избављенија отечества предузео, знаћу га ја и сретном привести окончанију..." Милош је претио да ће као Мехмед-Алија „из логора" с Портом дела расправљати и да ће код „Ниша стати с оноликом силом, колику је Ибраим код Ћутаје Порти противположио".[2]

Лазар Тодоровић, Дим. Давидовић и Ст. Симић добили су још поверљивија саопштења од Милоша, он их је уверавао најозбиљније да је намеран латити се оружја. Пренео је из Аустрије знатну количину пушака и муниције, и још више ће пренети, јер му и саме аустријске власти иду на руку; десет милиона гроша има у готовом новцу. „К' томе од Босне, Херцеговине, Црне Горе, Албаније, Бугарске долазе ми и посланици и гласови „да је све радо са мном пристати и сједининти се. На све ове стране послаћу и ја моје људе и приуготовићу ји к востанију." Свој устанак Милош је стављао у најближу будућност, тј. ако се српски послови не предузму „својски" и што пре. „Нећу се ја више рускоj политици на жертву приносити. Да знам да ће ме овај корак отечества, достоинства, да и самог живота мога стати, нећу од њега одступити!"...[3]

Милош је заиста био врло незадовољан држањем Портиним, али за тако широку акцију није био готов. Прикупио је доста оружја, новаца је доста имао; али

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 216. 14 апр. 1833. Милош депутатима.

[2] *Ibid.*

[3] *Id.*, 16 апр. 1833. Милош депутатима.

није озбиљно припремао такву акцију каквом је Порти претио преко депутата. Он је волео да себе упоређује с Мехмед-Алијом, међутим његова средства нису била ни издалека онаква као што су била средства и спрема моћнога египатског сатрапа. Милош је исто тако претеривао и значај факта, што му је нови београдски везир нудио харачке тескере. Две године већ он их и иначе није примао од Хусеин-паше.

Шиљање харачких тескера није био довољан доказ зле воље Портине, Милош га је употребио да само озлоједи посланство. Наравно у ту се злу вољу није могло сумњати, али је требало причекати турске последње разлоге, који ће се изнети Бутењеву против решења српскога питања. У томе случају Милош је хтео да с отргнутим пределима на Тимоку понови оно што је учинио с крушевачком нахијом, параћинским, ражањским и алексиначким срезом. Намеравао је да их побуни, затим да их поседне и заштити од околних паша, нарочито од видинског везира, под изговором да би преухитрио већа зла, затим да тражи њихово дефинитивно присаједињење Србији. Он је већ имао сталне везе с тим крајевима који су с нестрпљењем очекивали његов миг па да се дигну на оружје.[1]

Заиста прилике нису никад биле згодније него сад. Порта се опростила Мехмед-Алије, али је била без војске; Русија је свемоћна у Цариграду, под њеном су окупацијом румунске кнежевине, њена војска још логорује поред султанове престонице. Најзад није се могло претпоставити да би Русија оставила и напустила Србију, чија ју је ексистенција стала толико труда и заузимања, Србија и није тражила ништа друго до оно на што има несумњиво право по уговорима. Русија и Порта, ослобођене египатског питања, могле би се одмах посветити решењу српскога питања, које би дошло на дневни ред услед најновијега нереда.

[1] *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 14 апр. 1833. Милош је добио писмо од Милете Радојковића у коме му јавља „да је кметовима бањским и црноречким, кад је био у Алексинцу, говорио да се прођу буве, и они да су отишли да стишкавају народ." Слично за Криви Вир. Дп. 23 апр. 1833.

Тако се Милош најзад био решио да се лати оних мера, које су о јануарској скупштини саветовали Дим. Давидовић и Аврам Петронијевић, тј. да треба насилно извршити хатишериф, пошто Порта то неће добровољно да учини и пошто Русија не може да нађе начина да је на то натера.

Интересно је мишљење Д. Давидовића о овој кнежевој намери; он је без сумње гледао на ситуацију као и Милош, у време кад се решио на тако одлучан корак, решење које је саопштио депутацији 14-ог априла. „Већ нам дозлогрди овако извијање и оклевање, писао је Давидовић Аврааму Петронијевићу, зато и велимо да је право да Господар покуша срећу заузимањем предела. Биће, Бога ми као и са звонима у Београду, и као са спахилуцима: узео, пак ето ти! Ко ће му ји опет отети? Још кад би у оном трку и све шанчеве и Ћуприју срушили, Турке принудили да продаду имања, пак да одлазе, ето ти слово хатишерифа приведено у дејство по свима точкама... Само што ми не бисмо сад још бунили Албаније, Босне, Булгарије и проч., него би само заузели пределе отргнуте, пак ако би ко ударио и на њих и на нас, онда и онде да бунимо, нек је већа гунгула. Турци нису ни онако сад у стању војевати с киме, а Руса зар неће поднети образ бити нас и покоравати. Било би као и са Мехмед-Алијом: што узео задржао; што искао, дали му, пак се лепо мир закључио!“ [1]

Ово није било само Давидовићево мишљење већ и целе депутације у Цариграду. Стојан Симић који је о скупштини био против насилног заузимања, држао је сад с Давидовићем, кад је видео како иду послови на Порти. „Ако сами не заузмете пределе, окончаније дела одовуда, Бог зна кад ће следовати“ ![2]

У тим је речима резумирано мишљење депутата о стању народних послова на Порти и у рускоме посланству од половине марта до почетка маја 1833. За

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 216. 4 мај 1833. Дим. Давидовић и С. Симић Аврааму Петронијевићу.

[2] *Ibidem.*

своју личну слободу нису се много бојали. „Ви гледајте само, поручивали су они даље, ваша посла и како је боље и полезније по народ и отечество, а о нама не имајте попечења ни најмање!“ Лазар Тодоровић је и без тога „толико година овде као у апсу седио“, „Симић се већ и онако научио бивати бијеним, безчашћеним и хапшеним по Цариграду“. За себе Давидовић вели да је увек желео принети и живот на олтар отаџбине, па да се може за њега рећи: „баш је био Србин“![1] Своју породицу само остављао је у аманет Милошу. Нема сумње да је Давидовић био човек који би живот жртвовао за славу Србије и њенога кнеза, али је изван сумње да није трагично схватао ситуацију кад је ово писао, онда кад су у Цариграду били свемоћни његови пријатељи и познаници из 1830 године, Бутењев као руски посланик, граф Орлов, као командант руске војске која је дошла у помоћ султану. Много је искренији Ст. Симић, који се у баналном postscriptum-у у писму Давидовићеву шаљиво опрашта с Аврамом: „Због ом, браћо драга, одосмо без трага! Симић ће вам скоро погинути, побро! Ала звеканиш“!...

Кад су Симић и Давидовић овако писали и храбрили Милоша да дигне буну у отргнутим пределима, то је већ био свршени чин.[2]

V

Око 20-ог априла Милош изда наредбу, преко Милете Радојковића, своме поверенику, неком Николи из Рсовца (срез бањски), да дигне народ бањскога среза. Заиста, чим се он врати у своје место са састанка с Радојковићем, дигне се цео Сврљиг на оружје (26-ог априла у вече). Један се део побуњеника упути Гургусовцу, а други, оставивши Турке иза леђа у

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 216. 4 мај 1833. Дим. Давидовић и Ст. Симић Аврааму Петронијевићу.

[2] Писмо од 4-ог маја било је намењено и Милошу ну како су у њему била „мнења којекаква“, то остављено Аврааму да он Милошу прочита, јер се то сматрало за „учтивије.“

Соко-Бањи, пође на Грамаду да пази да Турци отуда на њих не ударе.[1] Сутра-дан већ дигле су се, подстакнуте такође од Милошевих агената, Црна Река и Бања.[2]

Побуна се распростирала необичном брзином, Сврљижанима се придружи народ гургусовачког среза, Црноречанима Зајечарци. Први се упуте у Гургусовац да траже своје позатваране кметове, јер су се жалили на субашке изгреде, а други у Зајечар да избаве коџа-башу среза зајечарског, који је из истих разлога био од Турака затворен.[3]

Кад Крајинци чују за ово, њих до 4000 сиђу у Сиколе 29-ог апр. и 30-ог се крену на Неготин,[4] одакле је народ већ био истерао Абдул-агу војводу неготинског.[5] Несумњиво Милошеви су агенти и овде имали удела у подизању буне.

Народ је био наоружан секирама и батинама: у целој Крајини није било више од 50 пушака. Са свију страна побуњеници се стану обраћати Милошу с молбом за помоћ. Страх је био међу њима велики, нарочито да видински везир не пошље против њих низаме, као што се било чуло. Крајина је била у највећој опасности.

Ну и Милош није оклевао. Чим је чуо да је побуна свршена, он нареди да се побуњеном народу прискочи у помоћ војском и муницијом. За сваки побуњени крај он је одредио по једног капетана с извесним бројем оружаних људи, над свима је био командант Милета Радојковић члан Народнога Суда. За сваки случај Милош је наредио осталим капетанима у земљи да војску пописану и опредељену прошле године про-

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К. Акта о присаједињењу отргнутих нахија. — 28. апр. 1833. Сикирица. Јован Вељковић Милети Радојковићу.

[2] *Id.*, 27 апр. 1833. Параћин. Стојан Вељковић Милети Радојковићу. — 27 апр. 1833. Кнез Сима [Николић] из Зајечара и сва црноречка сиротиња Милошу. — *Гласник* 54, стр. 251—252.

[3] 6 мај 1833. Милош депутатима.

[4] *Id.*, 30 апр. 1833. Ст. Стефановић Милошу.

[5] *Id*, 29 апр. 1833. Неготин. Илија Марковић Милошу.

тив Босне, држе у приправности да пође на прву заповест где буде устребало.[1]

У исто време, 1-ог маја, Милош упути побуњеном народу прокламацију, уверавајући га да ће га против „нападенија зулумћара бранити“ и одржати међу њима мир и поредак. Овде је поновио исту тактику и иста средства као при побуни у крушевачкој нахији. „Познато је мени, пише он, да се ви нисте дигли на цара нашег, кога је једина жеља да се никоме у царству зло не чини, него да сте устали на зулумћаре који, противу царске воље, сиротињу угњетавају, глобе и муче... Боље би било да ватра није планула, но да сте дочекати могли да се по обећању премилостивог цара нашег мирним начином зулумћара опростите и са садашњом Сербијом присоједините“...[2]

Брза помоћ била је врло потребна. Побуњеници, ненаоружани, нису успели да свуда истерају непријатеља. Турци у Бањи били су само као у опсади; Турци у Гургусовцу, склонивши се у шанац, одбили су напад с великим успехом, било је доста мртвих и рањених, српско становништво избегло је из вароши до Саставаца.[3] Избегли зајечарски Турци спремали се да нападну на шанац варошки; у Зајечару је народ већ јако страдао, 1-ог маја, због своје наивности и несмотрености. Тога дана на позив Турака, да им устаници дођу на договор, крене се њих до три хиљаде без оружја на Тимок. Турци онда опале на ту гомилу четири топа, оборе један плотун и коњаници учине јуриш. Ова је наивност стала Срба 116 мртвих, 8 рањених и доста заробљеника.[4]

---

[1] *Држ Арх*, К. К., Дп. 1 мај 1833. Распис свима капетанима.

[2] *Држ. Арх.*, К. К. Акта о присаједињењу отргнутих нахија. 1 мај 1833. Прокламација.

[3] *Id.*, 1 мај 1833. Милета Радојковић Милошу.

[4] *Држ. Арх.*, К. К Акта о присаједињењу отргнутих нахија. 1 мај 1833. Милутин Петровић и Јово Поповић Милошу. Друга писма под тим датумом. Број мртвих и рањених у Зајечару и Гургусовцу варирао је по актима да би се Турци више оптужили. По дефинитивном тврђењу Милете Радојковића од 13 јула 1833 број погинулих или умрлих од рана у Зајечару и Гургусовцу износи 130 лица. О тој афери види *Гласник* 54, стр. 252—255, чланак Д. К. Јовановића, *Црна Река*.

3-ег маја стигну у Бању српски чиновници Милета Радојковић и Милосав Здравковић с неколико стотина људи. После малог противљења Турци пристану да их Срби отправе у Ниш.[1] Два дана доцније исто тако испрате и Турке из Гургусовца, који напусте шанац. Кад су Милета Радојковић и Милосав Здравковић дошли у Зајечар, тамо су већ били с војском капетани Милутин Петровић и Коца Марковић. Ту је уговорено да Срби и Турци поставе своје страже на мосту, Срби с једне а Турци с друге стране, и да чекају шта ће решити Милош и видински везир. Турци ослободе заробљенике, а сечу у којој је толики свет изгинуо на Тимоку, називали су просто — „ацамилуком"![2]

До половине маја Милош избаци на Тимок неколико хиљада људи потпуно опремљених и одушевљених за борбу, побуњеном народу разда пушке, а у целој Србији спреми знатну резерву за сваки случај.

Одмах по заузећу отргнутих предела Милош уреди у њима судске и полицијске власти и заповеди да се поруше сви шанчеви сем шанаца у Неготину и Зајечару,[3] њих је утврђивао за случај напада од стране видинског везира, који је заиста показивао непријатељске намере. Али заплашен Милошевом претњом да ће сваки напад бити енергично одбијен, везир не смедне ништа предузети док му не дођу упуства из Цариграда.[4]

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., Акта о присаједињењу отргнутих нахија. 4 мај 1833 Бања. Милета Радојковић и Милосав Здравковић Милошу. Види К. К., Дп. исти датум.

[2] *Id.*, 6 мај 1833. Зајечар. Милутин Петровић и Коца Марковић Милошу. — 8 мај 1833. Зајечар. Милета Радојковић и Милосав Здравковић Милошу.

[3] Том приликом он је заповедио те су срушени и шанчеви у Ражњу, Алексинцу и Параћину.

[4] *Држ. Арх.*, К. К. Акта о присаједињењу отргнутих нахија. 5 мај 1833. Милош Милети Радојковићу. — 15 мај 1833. Криви Вир. П. Туцаковић и Илија Поповић Милошу. — 16 мај 1833. Криви Вир. Милета Радојковић Милошу.

VI

Окупацијом тих предела Милош је пресекао гордијев чвор и то је без сумње најпаметнији пут, који је предузео за њихово дефинитивно присаједињење Србији.[1] Колико је та мера била политична види се најбоље из преговора који су вођени у Цариграду о српском питању од половине марта до краја априла 1833 године.

Порта, дахнувши од Мехмед-Алије, просто се препородила у својим извијањима. Крајем марта реис-ефендија изјави депутатима отворено да се ограничење Србије не може извршити и да би сваки покушај у томе погледу наишао на несавладљиве тешкоће.[2] Пошто јој се учинило да је депутате доста преплашила, она изјави да ће се Србији присајединити отргнути предели; али да се при томе морају имати у виду кланци, велике горе и реке; да се око Београда повуче један круг, рејон, који ће остати Турцима, и да мусломани који би хтели остати у Србији, могу остати под српским законима; најзад да Милош дође у Цариград султану на подворење.[3]

Портини покушаји да се опрости својих обавеза са што мањом штетом нису наравно наилазили на одобравање у рускоме посланству. Кад је граф Орлов о Ђурђеву-дне дошао у Цариград због египатских послова, он је на аудијенцији код султана тражио да на прво место сврши српско питање и да се на тај начин унеколико одужи цару Николи за услуге које му је учинио против Мехмед-Алије. Ипак Русија би радо видела да се нешто попусти. Орлов је саветовао депутатима попуштање у границама, тврдећи да би се та умереност допала и самоме императору. Истина он је саветовао попуштање само у ономе што не би битно шкодило српским интересима. Бутењев је исто

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 190. 19 нов. 1833. А. Р. Сашаљски Милошу. „Ваша Светлость подобно герою македонскому разсѣкли гордіевъ узелъ мечемъ..."

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 216. 14 апр. 1833. Депутати Милошу. — 6 апр. 1833. Представка депутата реис-ефендији.

[3] *Id.*, 4 мај 1833. Депутати Милошу.

тако био за попуштање, он је изгледао чак попустљивији него Орлов. За Давидовића је било прилично разочарање тадашње посланиково држање. Бутењев, онај исти Строгановљев ученик, кога је он толико некад уздизао у својим рапортима Милошу, који је с њим и графом Орловом критиковао млакоћу Рибопјерову, који је доцније критиковао Коцебуа што је говорио Турцима о уступкама, данас и сам саветује попуштање, или нема кад да се српским пословима бави![1] Прилике су заиста биле измењене на штету Србије. Тада је било баш време политичке кокетерије између Порте и Русије, која ће се свршити Ункар-Искелеским Уговором.

Тако је Милош окупацијом отргнутих нахија прекинуо дискусију о каквом уступању односно граница. 4-ог маја депутати су га питали да ли би се што могло уступити; два дана доцније, 6-ог маја, он не знајући још за то питање, писао им је, да су Турци изазвали нереде и да је заузеће граница свршени чин: „Није већ више у Сербији дванаест нахија, већ осамнаест. Све од Тимока до Дрине, од Дунава и Саве до Ивице, Увца, Јавора, Голије, Паресије, Копаоника, Јанкове Клисуре, Јастрепца, Грамаде и Тимока, све велим ово једним је одушевљено духом; све се то братски изљубило и једно другом тврду веру задало, да ће се до капље крви бранити, ако би ко свето им обећано присоједињеније свију предела у једно нарушити хтео! Силом само, већом само силом, може се народ са мном поработити и један од другог одвојити".[2]

О заузећу предела и нередима Милош је исто тако известио администратора румунских кнежевина

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 216. 4 мај 1833. „Вама је познано, писао је Давидовић А. Петронијевићу, колико сам ја Бутењева почитовао и обожавао; сад сам охладнио сав и утрнуо к њему... Више од два месеца како смо овде ја и Симић и донели смо онако важна представленија и наставленија, и он досад ни речи о њима да проговори. Кад год му отидем а он све „занятъ", или ако те и прими, а он као на иглицама, чека кад ћеш пре да изађеш да те се опрости; пак ако и не пођеш, а он се обрне на пети, рекне „прашчај" и рехтс ум керт ајх, пак у другу собу, а ти онда и онако мораш да одлазиш....."

[2] *Id*, 6 мај 1833. Милош депутатима. Стигло у Цариград 15 маја.

генерала Кисељева у Букурешту (3-ег маја) и Татишчева рускога посланика у Бечу (7-ог маја), представљајући им тај факт као последицу турских изгреда и насиља. Метерниху пак јави да су путови кроз Србију слободни и да путници неће наићи ни на какве тешкоће.

Милош је био предузео све мере смотрености, али се у души није бојао рђавих последица свога поступка. Он се очевидно осећао сигуран и давао је томе израза у преписци с депутатима, као што је обично чинио кад осети да му послови добро иду. Осамнаест година како није јахао убојнога коња, осамнаест година бавио се само преговорима, организацијом земље, трговином и интригама. Сад раздраган народним одушевљењем, с којим су војници полазили у Црну Реку, видевши како је неправилно оно тврђење „да се наш народ не би хтео бити у случају војне", он је и сам опробао своја плећа, „ишао у поље и играо хата" и увидео да још може „јахати коња као у младо доба" и као у време „кад смо непрестано војевали." Држао је говоре војницима, и давао им савете, управљао и присуствовао гађању из топова. „Из топова којих прилично число имамо, вели он, ако и нисмо ђулетима одавно бацали, опет добро гађамо... и видимо да нисмо заборавили ни са тешким овим орудијем поприлично погађати." Волећи хвалу Милош се сам уздиже и велича пред депутатима и меша у то по обичају шале и досетке, кашто врло пресне: „...Давидовићу! Ви знате кад оно г. посланик Бутењев рече: „што претите кад не смете устати"! Запитајте га сад да ли смемо? Ми смо чекали досад да он с дипломацијом сврши, и кад он не може да поквари хатар султану, а ми морамо овим начином свршавати дела наша, која султан никад мирним начином свршио не би. Ви гледајте тамо да стегнете добро..... да не попуштате и да издржите страх, ако опстојателства донесу да вас што нађе и да вас поплаше, а за нас амо немајте бригу... Баш у читању овога писма трефи се овде Русијан [Јаков Јакшић] и

рече: „док Швабурија[1] чини преговоре, ми можемо доћи до Призрена“. Јакшићу дођоше известија од Дунава да су се и Власи у Малој Влашкој ушукутрили од наше војске, која се с ове стране спрама њих находи. Треба да знате да је онамо Тенка и Сима Милутиновић, па овај последњи непрестано кореспондира с Јакшићем, и каже му да ћеду закучити и Малу Влашку до Олте, док на овој страни сврше посô. Ми знамо да ћете, ви Давидовићу рећи: „какав је Сима, онаки је и Јакшић“, но Јакшић на то вели: „Ако ће, ми ћемо овако, а шврћа [Давидовић] нек дипломатизира да видимо шта ће издипломатизирати“.“[2]

Међутим пре но што су депутати добили Милошево писмо од 6-ог маја, присаједињење отргнутих предела било је и дипломатски свршено дело.

Та нагла промена у држању Портином била је проста ствар: од паша около Србије она је била извештена да је Милош заузео пределе, и своју невољу она је хтела да претвори у врлину.[3] 13-ог маја Бутењев је имао конференцију с Портом о српским пословима, и на њој Порта свечано и без великог противљења призна границе по Коцебуовој карти, без икаквих услова односно кланаца, река и планина. Имало је да се изврши само још једна форма, званична предаја граница, пошто се устанак — по Милошевој наредби и који је он као спонтан представљао — распростр̈о баш до граница на које је Србија полагала право.[4] Наравно Порта се је и потужила посланику за нереде у Тимоку, у нади да нађе накнаде за своју

---

[1] Алузија на Дим. Давидовића и Јов. Гавриловића.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 216, fol. 98. 12 мај 1833. Милош Ст. Симићу и Дим. Давидовићу. — Слично писмо истима под 6 мајем 1833. — Мњење Амицино о границама налази се у другом писму од 12-ог маја, у коме се Милош подсмева повуди Портиној, да се при одређивању граница има обзир на велике реке и планине. — *Ibid.*, fol. 102-vo.

[3] *Id.*, 17 мај 1833. Депутати Милошу. — 12 мај 1833. Милош Ст. Симићу и Дим. Давидовићу.

[4] *Id.*, 20 мај 1833. Милош јавља депутатима да му са свију страна долазе људи, нарочито из Ниша и Лесковца, говорећи да се тамо народ узрујао и да хоће да се буни. Да би предупредио свако зло, он је те народне изасланике позатварао, да би тиме показао да неће да потпомаже њихов покрет. У октобру исто тако Милош је морао наређивати народу око Ниша да мирује. У том циљу слао је на границу Јов. Вељковића.

добру вољу у питањима о којима се имало тек решавати. Порта је, наиме, тражила да Турци, који живе у варошима око градова, остану увек на своме месту и под српским законима; осталим пак Турцима да се продужи рок за исељење још за шест година. Ну Бутењев није хтео да учини никакво обећање док се с депутатима не споразуме.[1] Тада, на конференцији, посланик је први пут чуо о нередима на Тимоку.

Саопштавајући депутатима овако важан резултат конференције, Бутењев их запита и за нереде, изјављујући да императору неће најмилије бити ако их буду Срби изазвали. Кад му депутати, који су већ били примили Милошево писмо о свему што се збило, одговоре да су Турци изазвали неред, он призна да је право што је Милош заштитио угњетену браћу, и ако „превремено заузимање" тих предела није најзаконитије.[2] Наравно посланство се чинило невешто у целој овој ствари. „Сад се и они смеју послу овом", писао је Давидовић Милошу. „Дело је сад свршено и с наше и с ваше стране" рекао је Давидовић Бутењеву и Титову. „Међу нама речено, то није било без вашег утицаја" одговоре они.[3]

Познајући Милошеву слабост према ласкању депутати су — у писму од 17-ог маја, у коме јављају да је питање о границама и на Порти свршено — преузносили његову одважност и начин како је свршио цео спор: час су непосредно хвалили његову мудрост, час опет, као узгред, достављали му своје шале у којима се он велича. „Пошто су ти сад конференције," или „где ли су сад Мата [Ненадовић] и Алекса [Симић] са својим мњенијама?!"[4] говорио би у шали Давидовић С. Симићу.[5] „Хвала Богу, писали су Дим. Давидовић и Ст. Симић Милошу, хвала Богу те је благословио предпријатије ваше, а Вашој Светлости, који сте знали

[1] *Држ. Арх.*, К. К.

[2] *Ibid*

[3] *Држ Арх.*, К. К., 216. 17 мај 1833 Дим. Давидовић и Ст. Симић Милошу.

[4] Алузија на мишљења њихова о скупштини, види стр. 439.

[5] *Држ Арх*, К К., 216, fol. 123-vo. Дим. Давидовић и Ст. Симић Милошу.

дело заузимања предела тако мудро устројити, те је још пре конференције у дело приведено, те не мора Србин за све другом бити дужан! Овим поступком осветлан је образ Српству пред светом у многом призренију, карактер Србина биће одсад познанији као човека братољубна, храбра и мудра"...[1]

24-ог маја у вече донео је татарин у Крагујевац депутатски извештај, да је Порта свечано признала границе по српској жељи. Та је вест изазвала велико одушевљење; сутра-дан било је свечано благодарење и велико весеље на Трмбасу, уз пуцњаву из пушака и топова. У целој Србији догађај је такође прослављен свечаним службама и благодарењем, весељем и пуцњавом.[2] Највећа радост била је у отргнутим пределима.[3] На весељу у Крагујевцу Срби су имали једнога руског госта. 22-ог маја стигао је у Крагујевац дворски саветник Димитрије Карибоглу. Кисељев, администратор Влашке и Молдавије, извештен од Милоша о нередима на Тимоку, да би предупредио сукоб између видинског везира и Срба, послао је тога чиновника преко Видина у Србију, позивао и везира и Милоша да предузму мере за повраћање мира и да очекују решење целог питања из Цариграда. Карибоглу прошав кроз Неготин, Зајечар и Гургусовац, учинио је и извиђај на самоме месту о нередима. Његови су закључци били у корист Срба. Он је узео и врло живо учешће у српском весељу. „Све је било по руски, зашто је подполковник из Букурешта руски био!" пише Милош депутатима.[4]

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 216, fol. 123 verso.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 26 мај 1833. Чачак. Јов. Обреновић Милошу. После службе на захтев становника искупио их „и у три пута увеселителни плотун учинити дао". — 25 мај 1833. Пожаревац. Кнегиња Љубица Милошу. Тога су вечера „шенлук" бацали, а сутра ће бити благодарење и „плотун".

[3] 26 мај 1833. Зајечар. Милета Радојковић Милошу. Описује свечаност и радост народну. „Највеселији живота нашега дан"...

[4] *Држ. Арх.*, К. К., 216. Испор. А. П. Заболоцкій. — Десятовскій, *Графъ П. Д. Кисельевъ и его время*, IV, стр. 109. 25 мај 1833. Орлов Кисељеву. „Les Turcs et le sultan lui-même ont été enchantés de votre démarche, tant auprès de Milosch qu'auprès du pacha de Viddin. Ce dernier, selon votre recommandation aura le cou cassé.

Прокламацијом од 29-ог маја Милош је званично објавио народу да су некад отргнути предели присаједињени Србији.

Расположен, он је излио своју милост и на депутацију у Цариграду, пославши свима члановима знатне новчане поклоне.[1] Бутењеву и графу Орлову послао је најсрдачнију благодарност на заузимању за српске послове.[2]

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 216, fol. 147. 27 мај 1833. Ј. Јакшић депутатима. Лазар Тодоровић, Дим. Давидовић, Ст. Симић и Алекса Петропуло, драгоман депутације, добили су по 100 дуката; Јован Антић 60, Јов. Гавриловић 40 дуката.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 192. 12 јун 1833. Милош Бутењеву. — *Id*, 216. 11 јун 1833. Милош депутатима. „Исаиловић, администратор наше Типографије, подноси графу Орлову и господину Бутењеву Споменик свеопште радости српске због признанија граница наших.“ Шаље 8 ексемплара: 4 на свили, 4 на хартији да их депутати њима предаду. Препоручује им да обрате пажњу те господе „на сочинитеља тога, Исаиловића, који је и онај споменик государу императору поднешени, сочинио.“

ГЛАВА XXII

ПИТАЊЕ О ИСЕЉЕЊУ ТУРАКА

I — Сеоба Турака из села и паланака. — Питање о сеоби Турака из Београда. — Портино гледиште о томе. — Орлов и Бутењев за турско гледиште. — Депутати о томе.

II — Давидовићево мишљење о држању Орлова и Бутењева.

III — Милошево држање у питању Београда.

IV — Решење руског цара да Турци остану у Београду.

I

Питање о границама било је свршени чин, Порти је остало да закида у обавезама које је тек имала да изврши.

Питање о исељењу Турака из Србије било је од велике важности за Порту. По уговорима и по хатишерифу сви Турци који живе у селима и паланкама имали су да продаду своја имања и да се иселе из земље; Турци пак који живе у предграђима градским, имали су, продавши своја имања, или да се селе из земље или да се населе у граду као његова посада. До тога времена Турци су се били иселили из свију села и паланака изузев Ћуприју, Лешницу и Лозницу и неколико села у сòкôској нахији, у градским предграђима било је још Турака у Београду, Шапцу и Ужицу.

У конференцији од 13-ог маја Порта је тражила од Бутењева да се Турци из сêлâ и паланака не селе

још за шест година, а да се Турци у предграђима у опште и не дирају. Бутењев и Орлов били су у принципу решени да Порти попусте: настављења министарства препоручивала су им умереност у тумачењу уговора. На конференцији они су се истина опирали турским предлозима, ну после конференције Бутењев је предао Порти ноту, изјављујући да јој се за исељење Турака може оставити још четири године; депутатима који су били устали против сваког попуштања рекли су да је тврда жеља императорова да се у нечему Турцима попусти.

Извештен од депутата о таквом расположењу рускога министарства Милош пристане да се Турцима по предграђима остави као рок за исељење још четири године, они пак по селима и паланкама да се одмах дигну. Дајући тај рок он је тражио да се тачно одреди да последњег месеца тога рока Турци морају бити готови с продајом својих имања и селити се без одлагања. До исељења пак морају се ограничити само на предграђа. Тако нпр. шабачким Турцима остављао се град, шанац и предграђе Затрка, а за једно двaестину турских кућа „на Баиру“ Милош је тражио или да се преселе у прво предграђе, или да иду сасвим из земље, пошто се непрестано догађају заседице између њих и Срба који тамо живе. Турцима је остављено да имају и судове своје у предграђима, али сви други односи имали су да остану у српским рукама. Тако би се Турци морали покоравати српским полицијским уредбама о чистоћи, јавној безбедности итд.[1]

Истога дана кад је Милош давао оваква настављења депутацији, била је у Цариграду конференција о српским пословима, на којој је дебатовано о посланиковој понуди да Турци остану у Србији још четири године и да онда сви без разлике имају ићи у тврђаве као гарнизони, или се селити из земље.

Портини министри јако су се опирали томе захтеву; изговарали су се да је рок врло кратак, те га Бутењев повиси на пет година, изјављујући да се

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 216. 27 мај 1833. Милош депутатима.

тај рок односи и на Београд, пошто су Турци показивали намеру да ову варош никако не испусте. Портини пуномоћници стану тада преклињати посланика да се Турци у Београду не дирају и да ту увек остану. Доказивали су, сем других мање важних разлога, да у свима државама око градова известан рејон припада тврђави; да Турци, уступивши у томе Србима око осталих градова, траже да задрже себи бар рејон око београдског града. Затим су наводили да је стидно да власт београдског везира, представника султанова у Србији и на граници Аустрије, престаје одмах иза зидина градских: Србија је област султанова, област готово независна и онда бар у томе да остане један траг. Најзад Порта је попустила Србима свуда и дала им је наследно кнежевско достојанство, право је дакле да и они у чему њој учине по вољи. На послетку Портини су министри изјавили да ће се за ово молити и самоме цару Николи.[1]

Бутењев и Орлов нађу да је Портин захтев оправдан; али посланик није хтео дати одговора, док се најпре с депутатима не споразуме и не извести како се може наћи неки modus vivendi да Срби и Турци остану једни поред других у Београду. Међутим депутати одговоре Бутењеву: да је, пре свега, Портино тражење односно рејона противно уговорима и хатишерифу, документима претежнијим од свакога другога доказивања, и да у питању о исељавању Турака само о њима треба водити рачуна а не о обичајима који владају у другим државама односно градских поља; да су други Портини разлози или неоправдани или прости софизми да се изигра оно што је јасно и тачно одређено. Што Турци тврде, одговорили су депутати, да је Србија готово независна, то не стоји. Она плаћа данак султану; градови су у Портиним рукама; Срби имају над главом чељусти турских топова; Порта даје кнезу инвеституру, „и који од ње зависи тим више што га Русија једнако пооштрава и гњави да буде у повиновенију к султану.“ Што Турци траже да Ру-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 216. 1 јун 1833. Депутати Милошу.

сија принуди Србе на уступање Београда, она то заиста може учинити, „но то би било насилије и противно трактатима и свим досадашњим уверенијама кабинета руског и покровитељству руском.“ Сви ратови, које је Србија водила, сва проливена крв у њима, све молбе српскога народа ишли су само на то да се Турака опросте. Како могу сад Срби живети с њима, живети с оним Турцима с којима су се до јуче клали и бешчастили?! Београдски Турци су најгори зулумћари, све сам љути Арнаутин и Бошњак. Депутати су наводили даље, да би се Србима уступањем Београда учинила огромна материјална штета, пошто је то место једино згодно за трговину. Како пак Срби не могу остати заједно с Турцима и како се хоће да се Турцима учини задовољство, онда би остало да се смисао хатишерифа сасвим изврне, да се над Србима изврши оно што треба да се над Турцима изврши: тј. да се Срби иселе из Београда.[1]

Аргументи које су давали депутати, оснивали су се строго на уговорима и на хатишерифу, разлози пак које је давао Бутењев, потицали су из обрта који се извршио у руској политици после догађаја који су припремили Унћар-Искелески Уговор. Бутењев видевши да с депутатима не може да изађе на крај, ишао је дотле да им је казао, да посао њихов није да тумаче руске уговоре и да они мало цене повраћање отргнутих предела, на што депутати одговоре да они тумаче само оно што се односи на српски народ, и да је Порта вративши пределе Србији, извршила само своју обавезу.

Пошто су се још дуго продужила ова препирања и депутати нису могли увидети да треба да се Порти што попусти, посланик отиде Орлову, где и они буду мало доцније позвани. Орлов их прими готово срдито. „Ви сте, рекао им је он, заузели не само видинске крајеве, но и све остале, који су били отргнути. То је насиље. Паша видински тргао је своју војску, чим је примио Кисељевљево писмо, а ви не само нисте

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 216. 1 јун 1833. Депутати Милошу.

војску своју растурили, већ још заузимате све крајеве.“ Начин на који је Милош пресекао питање о отргнутим пределима био је без сумње најбоље средство за његово решење. Ипак руско министарство је гледало подазриво на овако дрске иницијативе од стране српскога кнеза и Орлов је овде дао израза томе негодовању. Депутати одговоре да о томе немају тачних извешћа, али да знају да је народ на оружју и да се свашта може догодити. „Ви само гледате, настави граф Орлов, да за себе гутате, а другоме ништа да не оставите; хоћете да Порта вама све уступи, а ви њој ништа; ви хоћете независност, а то не може бити; ви сте људи самовољни; наследственост имате, то је кнезу Милошу довољно; пределе отргнуте добили сте све, чему се ни ми ни ви нисмо надали, и за које ја, који сам Једренски Мир . . . . потписивао, ни знао нисам који су. То је народу довољно!“ Орлов је даље доказивао да Милошево навaљивање да се Турци иселе, нема „карактер учтивости к Порти“, од које Србија зависи, да су се Турци из присаједињених округа већ иселили и да ће они који су у Србији заостали, то учинити у року од пет година; најзад изјави енергично да ће он односно Београда учинити Порти по вољи, и да ће сам ту ствар подржавати пред царем кад се крајем јуна врати у Петроград.[1]

Као војник Орлов је налазио да је сасвим право, из стратегијских разлога, да се Порти остави известан круг око београдске тврђаве, где би она подигла шанчеве. Баш због тога, доказивао је он противно разлозима депутата, што о рејонима нема речи у трактатима и хатишерифу, мора се о њима сада особито говорити, и да Турци имају право што траже да са Србима остану заједно у Београду.[2] Према његовим речима изгледало је да Турци чине милост Србима, што нису то питање потегли и за Шабац и за Ужице. Извесно је пак да је Порта имала право само на оно што је себи уговором и хатишерифом резервисала, и како

[1] *Држс. Арх.*, К. К., 216. 1 јун 1833. Депутати Милошу.
[2] *Ibid.*

ту није реч о рејонима, она очевидно на њих није имала права.[1]

Тон којим је Орлов говорио постајао је полако све пријатељскији и блажи; он је препоручивао депутатима умереност и стављао у изглед губитак цареве милости и наклоности, ако би Срби насилно истерали Турке. „Шта би било од вас, говорио им је он, да су вас Руси пустили 1828 и 1829 године да пролевате крв? Изгубили бисте се сви, а овако господар император одржао вас је на миру и учинио вам тиме благодејање, пак зар сад тако да му благодарите, да га не слушате, да попустљивост покажете Порти, која вам у свему другом уступа, и само за ову тачку, тако рећи, моли." Депутати су остали увек у границама уговора и хатишерифа и замолили су Бутењева и Орлова да сами о томе пишу Милошу и изнесу своје разлоге, које ће он опет приказати народу; народ ће пак по свој прилици бити незадовољан и жалити се императору.[2]

И ако је Орлов налазио да ће ово писање Милошу и његова молба цару Николи одложити решење српскога питања, он је ипак дао за право депутатима што се држе строго инструкција, као што се и он мора држати својих. Орлов је само тражио да и депутати ову ствар што боље представе и разложе Милошу и да заступају умереност; њему је изгледало да су српске зебње од стране београдских Турака неоправдане, да ти људи, имајући своја имања у Београду, имају и сувише разлога да живе лепо и у љубави са Србима.[3]

Најзад Орлов је изјавио своје сажаљавање, што се српско питање неће свршити док је он у Цариграду, јер га је он отпочео с Бутењевом после Једренског Мира и желео је да га заједно сврше. То би било

---

[1] Из писма Ст. Симића и Дим. Давидовића Милошу од 10 јуна 1833, види се да су граф Орлов и Бутењев хтели да извуку неке консеквенце за Београд из тога факта што је Порта дала Русима рејон око Силистрије, ну Давидовић је на ово разложно одговорио: „За Силистру је такав трактат уговорен, а за градове по Србији сушчествује други; по трактатима и ваља нам се у овом призренију владати."

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 216. 1 јун 1833. Депутати Милошу.

[3] *Ibidem.*

добро и с тога, што је још руска војска у Цариграду, те и то јако утиче на Турке. Зато им најтоплије препоручи још једном да одмах пишу Милошу, да гледа да нађе неки modus vivendi и да што пре пошље одговор на представке које је он с Бутењевом припремио за њега; тако, може бити, неће бити потребно чекати суд царев. и српско би се питање одмах свршило.[1]

II

Сутра-дан после тога разговора Орлов и Бутењев писали су Милошу, представљајући Портин захтев односно Београда као оправдан. Београд би био лишен одбране, писао је од прилике граф Орлов, кад би градски гарнизон био ограничен само на градске зидове, о таквоме ограничењу нигде нема речи: нити у хатишерифу од 1830 године, а још мање у уговорима. Својим пристанком да изведе Турке из предграђа свију осталих утврђења у Србији, Порта је хтела да покаже обзир који има према руским захтевима о унутрашњем спокојству земље; али ово опирање односно Београда диктира јој њена брига за одржањем и она је готова да се за то обрати и самоме императору. Орлов је тражио од Милоша услове под којима би се могло обезбедити мирно заједничко живљење Срба и Турака у Београду, изјављујући отворено да ће Портин захтев наћи одзива у Петрограду, пошто императорова наклоност према Србији не иде дотле да у њој уништи турску врховну власт, него само да јој обезбеди унутрашње благостање под сенком отоманске царевине.[2]

Разговор који су имали с Орловом и Бутењевом сасвим је изненадио депутате; они се заиста нису надали да ће икада бити реч и препирка о томе предмету. „Ето нам опет старе песме турске, закачке за Београд!“ Тим речима је Дим. Давидовић почињао

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 216. 1 јун 1833. Депутати Милошу.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 192. 30 мај 1833. Орлов Милошу. Слично под 30 мајем 1833. Бутењев Милошу.

своје прво писмо после поменутог изненађења. И ако је тон Руса у препирању био „решителан“, и депутати нису уступали. Давидовић, који је био увек врло упоран кад је реч о српским правима, овом приликом је — јер је поглавито он говорио — био још тврђи у својим „возраженијама,“ која су била „управо српски изговорена“, ма да се у њима помињао и sillogismus crocodilinus и principium contractionis, кад је руско посланство хтело да измири смисао уговора о продаји турских имања у Београду с Портиним претенсијама да Турци остану у Београду. Десет дана раније, у једној прилици, кад му је посланик говорио да и Кисељев чини притисак на Милоша да буде стрпљивији, Давидовић му је одговорио: да тај притисак може изазвати противно дејство, јер је генерал Кисељев генерал само у Влашкој а не и у Србији, и да не би требало „да сваки Рус дрма Србијом.“ За сву своју упорност депутати су се изговарали народом, и Давидовић је саветовао да и Милош тако поступи, кад буде писао о томе предмету цару Николи и посланству у Цариграду.[1]

Жалба императору изгледала је депутацији једини начин да се турски захтеви односно Београда изиграју. Наравно, ако Турци морају остати, било услед Милошева попуштања или по вољи царевој, онда да се то учини под извесним условима. „Јер лако ће се може бити, писао је Давидовић, и до године и до две дана наћи каква год причина да се Турчин који са Србином побије, пак да који с наше стране падне, онда би могли на вишеспоменуту точку позвати се, кривицу лако на Турке обалити и протерати ји и повторити: ето видите да Турци и Срби никако не могу заједно живети, него Турци нека иду у град, а Срби нек остану у вароши“.[2] Д. Дави-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 216. 31 мај 1833. Дим. Давидовић Кнежевској Канцеларији. Давидовић је тражио да Милош у своме одговору депутатима каже, да је писмо графа Орлова и Бутењева читао на скупштини и да је она повикала за Београд: „то не може бити; Београд не дамо те не дамо“ и „мало соса одозго“; да Милош каже даље да је саветовао умереност, али узалуд. Милош би тако остао чист и умерен па би га чак мисија жалила „што се и он у чуду налази.“

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 216. 31 мај 1833. Дим. Давидовић Кнежевској анце ларији.

довић је наводио за пример Белгију и Холандску, које су савезници на Бечкоме Конгресу саставили, и кад је тамо букнула буна, они су их, увидевши да заједно не могу живети, одвојили. „Тако би ти и с нама могло бити“! Заиста ове пророчанске речи односно исељења Турака и испуниле су се; истина много доцније него што је мислио Давидовић.

Држање Орлова и Бутењева у питању исељења београдских Турака Давидовић је приписивао њима лично, није веровао „да је то из главе императорове, већ све из главе сугребара оних“, име које су Милош и депутати у иронији давали обично Бутењеву, а сад га приденули и графу Орлову. „Сад Руси хоће да се покажу великодушни к султану, а о туђем трошку, и о трошку Срба, за које су до јуче Београд држали, а данас га пуштају.“ Давидовић је имао право кад је тврдио „да уступленије Београда“ дотле није било „сходно видовима министарства.“ Пратећи инструкције руског министарства посланству, он је знао да је министарство тражило само да се Турцима учини уступање при решавању о року за исељење. Кад се најзад пристало да се рок повиси на пет година, онда је препорука министарства била извршена; Турци су имали тиме да се задовоље. Да су Орлов и Бутењев казали категорично своје инструкције Порти, Давидовић је држао као поуздано, да Порта не би даље наваљивала односно Београда. Али они су се показали попустљиви не да „полумесец добију за награду“, као што то Давидовић инсинуира, већ да би попустљивошћу још више обавезали Порту, која ће се тих дана Ункар-Искелеским Уговором ставити под протекторат Русије. Император је пак имао да пресуди о разлозима графа Орлова и да дâ последње решење да ли ће и даље Турци остати у Београду.

Дим. Давидовић је мислио да ће решење тога питања много зависити од енергије којом се Срби буду заузели у Петрограду. По њему треба да се Милош покаже што упорнији, не водећи рачуна много о Орловљевим речима, да би Русија избацила тада Србе из својих уговора: „Грци убише Каподистрију, и спа-

лише руску лађу, и пуцаше на Русе, пак их великодушни император не избаци из трактата, зашто би избацио Србе, који Русима никаква зла не учинише, а који ни Турцима никаква не чине, само што иште испуненије слова задана и што правду терају".[1]

Киван на Орлова и на Бутењева, оне које је некад толико уздизао као пријатеље српске, Давидовић је почео већ бавити се јеретичким политичким идејама. Тих дана прочитао је у новинама говор дуке од Брољи-а у парламенту, од 18-ог маја, у коме је излагао политику Француске спрам Порте. Циљ је те политике одржање Отоманске Царевине. Ну ако она мора пропасти, онда Француска неће њену деобу, да се на тај начин француски противници дочепају појединих провинција, већ ће радити да се распе у независне државе. Давидовићу је пропаст турске царевине изгледала блиска, као у осталом свима његовим савременицима, он је веровао да би и Србија могла тако постати независном. „И постала би заиста ако Француска остане у својој снази, а за вољу њену у томе није се ни сумњати." Он је само жалио што није смео добацити графу Орлову и Бутењеву, да ће Срби потражити помоћ Француске за своје националне задатке; бојао се јер је знао да би му одмах рекли: „Ево Пољака"![2]

III

Милош је био сасвим сагласан с одговорима које су депутати дали Бутењеву и Орлову односно исељења Турака из Београда. Те су се њихове примедбе, писао је он, оснивале на уговорима и на хатишерифу, који јасно говоре да Турци могу живети у Србији само као гарнизони, и према томе се морају ограничити за градске зидове и продати своја имања у року од године дана. При решавању овога питања

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 216. 10 јун 1833. Дим. Давидовић Кнеж. Канцеларији.

[2] *Ibidem.*

не може бити речи о томе шта је Турцима корисно или потребно, већ само о тачноме испуњењу султановога хатишерифа; о рејону око Београда могло се говорити кад су уговори о Србији склапани и хатишериф писан, а не сад кад се има њихов смисао да примени. Ниједна варош није придодата граду, па ни Београд, из њега треба да се Турци иселе као и из осталих места. Тако су разумели хатишериф од 1830 не само Срби, већ и Турци, који су одмах по прочитању његову почели продавати своја имања. Да им то није било забрањено, они би се иселили још у току 1831 године. У осталом тако је и само посланство у Цариграду и руско министарство у Петрограду до данас разумевало хатишериф.[1]

Изложивши овако начелно гледиште о томе питању, Милош је прешао на свој лични положај и држање у тој ствари. За себе он је писао да не сме узети одговорност пред народом и да га лиши Београда, шта више као кнез, дужан је да буде уз народ у томе питању. У осталом народ не би ни пристао на ово уступање; чак се ваља бојати, како је узрујан услед ове представке, да не скочи на оружје и силом не сатера Турке у градове. Нека Русија и Порта пошљу своје комисаре у Београд и нека на Врачару, оданде где је 1830 прочитан хатишериф, објаве народу ову измену, па ће се и саме уверити како ће бити примљена.[2] Затим је доказивао да је та упорност оправдана. Београд је једино место у Србији у коме могу процветати српска „трговина и художества... одкуда најпре цивилизација међу нама може се распростретн, где се најзгодније заведенија већих училишта могу основати"; за трговину нема места у Србији, које би се могло поређивати с Београдом; „одбачени у лугове како ћемо се скоро цивилизирати?" „Једном речи Србија је без Београда мртва, и могла би се сравнити с Црном Гором. Као што је она, не могући до приморја, притиснутог од Немаца, распростретн се,

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 216. 12 јун 1833. Милош депутатима.

[2] *Ibidem.*

на једне стене ограничена, тако би и Србија на једне лугове ограничила се.“ На тај начин она би се спорије развијала у моралном и материјалном погледу.[1]

Исто тако Милош је одлучно доказивао да Срби и Турци не могу заједно живети; да би се сваки покушај у овоме смислу свршио или насилним истеривањем Турака из вароши у град, или исељењем Срба: једни се морају иселити да би други живели мирно и безбедно.

Сем ових разлога Милош је наводио и један други, надајући се да ће и он јако утицати на Русе. У почетку Милошеве владе најугледнији београдски трговци и комисионари били су аустријски поданици. Формалности да се то поданство добије биле су врло просте, и свет је у томе поданству налазио релативне безбедности. Аустрија није имала истина свога представника у Београду, али је земунски „терџоман“ редовно прелазио у Београд и заузимао се за њене поданике код турских власти. Уступање Турцима односно Београда, тврдио је Милош, учинило би да сви економски и трговачки односи падну у руке Немцима. Наводио је како су српске власти имале доста муке да попишу у Београду, као српске поданике, оно неколико Срба, који су се у Србији и родили и одрасли. Кад би ово питање о исељењу било решено у корист Турака, ти би се Срби опет примили аустријског поданства, немарношћу Турака број би аустријских поданика јако порастао, они би покуповали најбоља имања, или узели под закуп и постали би господари ситуације у Београду. Београд би управо постао аустријска варош, одакле би Аустрија могла згодно интригирати у земљи и упропастити народ.[2]

Оваким и сличним разлозима Милош је представљао важност Београда за Србију, остављајући депутатима да све те разлоге у свој њиховој опширности представе Орлову и Бутењеву, којима је о овоме укратко али одсечно писао, с молбом да поклоне пажњу

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 216. 12 јун 1833. Милош депутатима.

[2] *Ibid.*

његовим разлозима, коју они заиста заслужују.[1] Али Кисељеву Милош је послао опширно своје разлоге против уступања Београда, молећи га да их што пре достави цару Николи. Изјављивао је чак да ће бити принуђен да се одрекне престола, кад би питање о Београду било решено у корист Турака: Београд у турској власти, а проривен аустријским поданицима и интригама, учинио би, те он не би могао мирно да влада и на задовољство рускога двора.[2]

Милош је био готов да на Порти поради и већ опробаним средствима, новцем, да Београд остане само Србима, али на то је била сад слаба нада. У моменту кад је увидео да је руском мисијом обладало „пристрастије", да се Орлов „одрекао Христа и приватио се Мухамеда" — премда је знао „да дипломација слабо и на једног и на другог гледа" — Милош је, сем праведности својих захтева много полагао на ревност Дим. Давидовића. Он је јако уважавао његов дотадашњи рад, нарочито његово доказивање односно Београда. „Ви сте права отечества нашега бранили, као што се правом сину отечества пристоји, и крепко и основано и постојано; ви сте оправдали ожиданије и повереније моје и отечества к вама." Поређујући Давидовићеву борбу за народна права с борбом чувеног у то време агитатора О' Конела „у парламентима енглезким", Милош му пише да сад, „гди нам се најбољи залогај из уста хоће да отме" очекује још већу ревност од њега. „Следујте, вели Милош у шали, следујте стопама О'Конела! Шат вас не избаце кроз пенџер, кад није ту Рибопјер. Но шта би за вас и то било, кад би отечества ради једном и кроз пенџер полетели".[3] „Ви памећу ћете радити, но где устреба вика, употребите Симића нека отвиче, он је и онако грлат и способан за то".[4]

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 192. 12 јун 1833. Милош графу Орлову. — 12 јун 1833. Милош Бутењеву.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 216. 12 јун 1833. Милош Кисељеву.

[3] *Id.*, 12 јун 1833. Милош Дим. Давидовићу.

[4] *Id.*, 19 јун 1833. Милош Дим. Давидовићу и Ст. Симићу.

IV

Решавање питања о останку Турака у Београду ишло је много брже но што су се надали депутати и посланство у Цариграду. Орлов је мислио да ће се оно моћи протегнути до његовог одласка у Русију, где би он лично код цара подржавао жељу Портину. Међутим, из накнадних депутатских обавештења, види се да је питање о Београду пригрлио сам султан лично и да је стао тражити од Орлова попуштање у тој тачки. Султан је био готов да се лично и директно обрати цару Николи с писмом. Орлов тада прими ствар на себе, уверен да би цар Никола, у случају да му се султан директно обрати, могао решити све по султановој жељи и Београд би остао Турцима без икаквих услова. Овако се још могу везати неки услови. Такво је бар објашњење Бутењев дао депутатима.[1]

10 ог јуна он пошље у Петроград Портине захтеве односно Београда, с аргументима графа Орлова, који иду у прилог Портиним захтевима.[2]

Кад су депутати добили из Србије настављења

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 216. 28 јун 1833 Депутати Милошу.

[2] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* Constantinople. № 9938. 10 (22) јун 1833. Бутењев графу Неселроде. „...Il est visible que les Serviens et surtout le prince Miloch veulent se prévaloir des revers et de la triste position actuelle de la Porte pour accroître sans cesse leurs prétentions et leurs empiétements au-delà des droits et des privilèges très considérables qui leur ont été déjà assurés par la sollicitude de la Cour protectrice. Il appartient donc au Ministère impérial de décider dans sa sagesse s'il ne conviendrait pas, tout en consacrant en faveur des Serviens la jouissance des prérogatives et de l'ordre de choses que leur garantissent les traités, de les ramener à l'observation des devoirs et obligations inséparables de leur qualité de sujets de la Porte Ottomane. — *Ibid.*, 10 (22) јун 1833. Орлов графу Неселроде. Султан чини преко њега апел за Београд и он то подржава: „En effet sous le point de vue militaire, une place forte n'est guère susceptible de défense qu'autant que ses approches sont garnis et assurés. D'ailleurs la forteresse de Belgrade, déjà resserée par sa position topographique entre la Save, le Danube et le territoire autrichien, demeurera également isolée du côté de la Turquie, une fois que les Musulmans auront évacué le reste de la Servie et les faubourgs de toutes les autres forteresses voisines. Exiger que la garnison turque demeure circonscrite dans le cercle des murailles de Belgrade équivant donc réellement à la demande de résigner à la merci des Serviens cette forteresse, destinée de tout temps à former le boulevard de l'Empire ottoman du côté de l'Europe occidentale: acte qui se trouverait en opposition directe avec la politique conservatrice de la Cour impériale à l'égard de la Turquie."

односно Београда (20 ог јуна), усмена молба султанова преко Орлова и представке његових министара биле су на путу за Петроград.[1] Овако убрзано решавање тога питања омело је Милоша да пошље депутацију у Петроград, као што је то намеравао.[2]

Тако су Милошева упуства остала без последица на рад графа Орлова и Бутењева, који су у осталом сматрали за правично и политично да прихвате и подржавају жељу Турака.

Да су Милошева писма и упуства баш и на време стигла у Цариград, не би било никакве користи од тога. 28-ог и 29-ог јуна руска војска, која је била дошла у помоћ султану против Мехмед-Алије, отпловила је пут Одесе. 30-ог јуна, пошто је 26-ог потписао Ункар-Искелески Уговор, тамо је отпутовао и граф Орлов. Тога дана отишао му је Лазар Тодоровић да му пожели срећан пут од стране депутације, и да га још једном замоли да у Петрограду — ако питање о Београду још није решено — препоручи српске захтеве. Орлов и Бутењев нису се дали ни „осолити", само су тражили услове под којима Срби и Турци могу остати заједно у Београду. Орлов изјави Л. Тодоровићу, да император жели благостање Србијино, али да неће никако њену независност од Порте, да све своје кораке Срби управљају према томе, и да се цару неће допасти упорност коју Милош и народ показују

---

[1] Бутењев није био задовољан писмом које му је Милош упутио лично и жалио се Давидовићу на тон писма, говорећи да Милош не треба њега да учи како се тумаче уговори које је Русија склапала; да је требало да каже да је уступање Београда штетно по Србе; да исцрпе све аргументе и најзад да каже, под којим би условима, кад би до тога дошло, Срби и Турци могли заједно остати, а не рећи опоро да за то нема могућности. Писара који је то писмо састављао, називао је домишљаном. Ну Давидовић му примети, да Срби имају право тумачити руске уговоре у онолико колико се они и на Србију односе. „Да, да, одговори Бутењев, тако и јесте, ну опет све се може казати човеку, и сва гола истина, ну тек са неким маниром." 28 јун 1833. Депутати Милошу. — 23-ег јула 1833, у писму Бутењеву Милош се извињавао за овакво писање, које се има приписати „што ми довољно танкости дипломатических немамо, и вообшче без много извијања просто изражавати обичествујемо оно што мислимо и чуствујемо..."

[2] *Држ Арх.*, К. К., 216. 19 јун. 1833. Милош депутатима. Намеравао је да пошље Л. Тодоровића, Ст. Симића и Дим. Давидовића. — 21 јун 1833. Рапорт депутације Бутењеву.

у питању о Београду.[1] Видевши да је то питање тако рећи свршена ствар, и да се само чека одговор министарства, Л. Тодоровић изјави том приликом Орлову и Бутењеву да је, по извештајима из Србије, Милош морао држати око 20-ог јуна Скупштину која ће решити о условима под којима би Турци могли остати у Београду, пошто он није смео овако важно питање узети сам на себе. Ово разгали одмах Орлова и Бутењева; Орлов стане хвалити Милошеву умереност изјављујући да ће га и у Петрограду похвалити.[2]

Међутим нити је била Скупштина у Београду нити је Милош о томе што наређивао депутацији. Изјаву Лазара Тодоровића депутати су спремили сами, јер кад су видели незадовољство посланиково и Орловљево због упорности у питању о Београду, бојећи се да Орлов не оде под тим утисцима у Петроград, они су решили да попусте у последњем моменту; Орлов, отишавши срдит у Петроград, могао је учинити да се Турцима уступи не само предграђе без икаквих услова, већ и један круг или рејон око Београда, као што је Порта захтевала.[3]

Још истога дана депутација напише рапорт посланству о решењу тобожње Скупштине.

Милош и народне старешине по томе рапорту, сложили су се на петогодишњи рок за исељење Турака из предграђа градских, као што су тражили Орлов и Бутењев; сви остали Турци, тј. у нахији сокоској, Ћуприји, Крупњу, Лешници, Лозници, Липници и по присаједињеним пределима, да се иселе чим прикупе овогодишњу жетву; Турци пак да остану у Београду на одређено или неодређено време, према томе како цар буде решио, али да буду везани ови услови: а) други Турци, било из Турске или из Србије тамо се не могу више насељавати; б) Турци, који би хтели продати своја имања, могу их само Србима продати; в) Турци не могу подизати зграде (строитъ но-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 216. 30 јун 1833. Депутати Милошу.

[2] *Ibid.*

[3] *Ibid.*

вихъ зданіи) ни у предграђу ни на другом месту, Турци се подвргавају прописима српских власти о реду и чистоћи; г) само везирови и кадијини момци могу носити оружје (исто тако ће и Срби бити без оружја, изузев представнике власти), зли Турци да се истерају, и ако би и после ових мера настала убиства или нереди, Срби имају право тражити потпуно исељење Турака; д) шанац и палисади да се сруше; и ђ) Срби имају безусловно право трговати у предграђу, а страни поданици могу водити трговину само en gros.[1]

Проучивши доцније ове услове, Бутењев је нашао да су правични и умерени и изјави да ће о њима водити рачуна кад буде стигло решење из Петрограда. Приметио је само да не треба Порти говорити у тим условима о праву да Срби могу тражити исељење Турака, ако све ове мере не буду довољне за обезбеђење мира, јер се то право разуме само по себи.[2]

Одговор из Петрограда односно Београда очекиван с великим нестрпљењем стигао је у Цариград око 20-ог августа. Руско министарство и цар Никола нашли су да је граф Орлов изложио „врло јасно" аргументе, који иду у прилог Портиним захтевима односно Београда и да је доказао да сам текст уговора не даје позитивно право Русији да навађује за исељавање Турака из београдског предграђа. Ове разлоге чију је „јасноћу" министарство хвалило, Орлов је био поткрепио још и чисто политичким аргументима који су произилазили из самог система руске политике спрам Порте, „системе одржања". Цар Никола је усвојио све те разлоге, као што се вели у поменутом одговору: Турци су имали да остану у Београду.[3]

Таква је последица за Србију било закључење

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 216. Рапорт депутата Бутењеву од 30-ог јуна 1833.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 217. 10 јул 1833. Депутати Милошу. — 8-ог јула 1833, својим исцрпним рапортом Порти, депутати су се старали да њој докажу да је интерес Турака да се иселе у град, и да тамо подигну себи куће. Наравно ово је остало без резултата.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., Извод из депеше вице-канцелара графа Неселроде посланику Бутењеву, од 5-ог августа 1833 године. „Votre dépêche du 10/22 juin nous a instruit du consentiment définitif donné par la Porte à la réunion des six districts serviens et au déplacement de la population musulmane, établie dans le pays. Mais elle nous a fait connaître, en même

Унћар-Искелеског Уговора: цар Никола протектор Србије, поставши пријатељ и савезник султанов, жртвовао му је једно несумњиво српско право.

Кад је и то питање решено могло се приступити одмах решењу других споредњијих питања и редакцији хатишерифа. Заиста тек што је добио одговор из Петрограда о Београду, Бутењев затражи од Порте конференцију за српске послове.

---

temps l'instante prière, adressée directement à l'Empereur au nom de Sa Hautesse, pour que cette dernière disposition, concernant l'émigration des habitants turcs, ne s'etend pas au faubourg de Belgrade.

Une dépêche du comte Orloff, qui nous est parvenue simultanément avec la vôtre, a exposé avec beaucoup de clarté les arguments, qui viennent à l'appui de la demande du Ministère Ottoman; demontré que le texte même de nos traités ne nous donne pas postivement le droit d'insister sur l'expulsion des Turcs du faubourg de Belgrade, enfin conclu par prouver que le système de conservation, adopté par l'Empereur à l'egard de la Turquie, nous conseille de ne pas imposer à la Porte une condition qui nuirait au maintien de l'autorité du sultan.

Appréciant la justesse des raisonnements que vous avez soumis au Cabinet Impérial, de concert avec le comte Orloff, notre Auguste Maître n'a point hésité à condescendre aux voeux de la Porte. Dans cette intention, Sa Majeste a resolu de faire connaître formellement au prince Miloch, qu'Elle se plaît à considérer les arguments concertés avec le Ministère Ottoman, comme conformes aux stipulations établies par nos traités; et qu'Elle entend expressément que la nation servienne, jouissant en paix des avantages qui lui sont accordés, grâce à la protection de la Russie, n'élève pas les prétentions au-delà de ce que le Cabinet Impérial a reconnu comme juste et comme équitable.

Afin d'imprimer à ce langage toute l'énergie nécessaire et d'attester aux yeux du prince Miloch, comme à ceux des chefs et anciens de la nation servienne, la détermination invariable de notre Auguste Maître de veiller à la conservation et à la paix intérieure de l'Empire Ottoman, Sa Majeste a chargé un officier de confiance de se rendre en Servie pour s'y acquitter verbalement des ordres dont l' Empereur a daigne le munir. Vous en trouverez la teneur dans la lettre ci-jointe en copie que cet officier remettra au prince Miloch et qui est destinée à lui faire connaître les volontés expresses de Sa Majesté.

Veuillez, Monsieur, communiquer au Ministère Ottoman la substance de cette lettre, indiquer le but du message de l'officier qui en est porteur, placer enfin dans tout leur jour les intentions bienveillantes qui ont suggéré à l'Empereur l'idée de cet envoi. Nous avons lieu d'espérer, d'une part que la Porte y retrouvera un nouveau témoignage de l'intérêt et d'amitié de Sa Majeste Impériale, de l'autre que l'impression produite en Servie par la présence et le langage d'un officier russe, spécialement envoyé à cet effet de Saint-Pétersbourg, contribuera essentiellement à raffermir le repos intérieur de ce pays et à le maintenir dans les sentiments de fidélité et de soumission dont il a si récemment recueilli les fruits.

ГЛАВА XXIII

СВРШЕТАК СРПСКИХ ПОСЛОВА

I — Конференција од 5-ог септ. 1833. — Мисија барона Будберга у Србији. — Редакција дефинитивног хатишерифа по Србију. — Милошев долазак у Београд и примање царинарнице. — Аврам Петронијевић у аудијенцији код султана. — Скупштина у Крагујевцу од 1-ог фебруара и објава хатишерифа.

II — Уређење црквеног питања с Патријаршијом.

III — Ограничавање Србије.

I

Конференција коју је тражио Бутењев од Порте била је 5-ог септембра. То је била и дефинитивна, јер су на њој свршени српски послови.

Порта врло задовољна царевим решењем о Београду пристала је без тешкоћа на оно што је од ње тражено.[1]

Тако Турци остају у београдском предграђу под условима које им је поднео посланик. Ти су услови с незнатним изменама они исти које су депутати изнели. Измене су биле у томе што се шанац неће рушити, али место тога Срби су добили, да се Турци изван шанца не могу ни у што мешати. То је била као накнада за усмени захтев депутације да се Србима даду две капије у Београду.

Решено је даље да се Турци који живе на Дрини

---

[1] *Петрогр. Архив Мин. Иностр. Дела.* Constantinople. 10 септ. 1833. Бутењев Неселроду.

у околини Сокола,[1] иселе ако је могућно још те године, у сваком случају пре петогодишњег рока који је одређен за мусломане, који живе у осталој Србији, тј. по варошима уз градове; да се Ћуприја сруши као и сви остали шанчеви у присаједињеним крајевима сем Адакала и Фетислама.

Данак, о коме су раније преговарали депутати с реис-ефендијом, био је готово утврђен на 2,300.000 турских гроша годишње из које је суме Порта имала да плаћа годишње извесну суму спахијама за накнаду њихових прихода с тимара и зијамета, који прелазе у српске руке.

Да споменемо да је до тога времена Србија плаћала, (према представци депутата Порти од 22-ог маја 1833), 1,180.636 гроша, од којих је ишло у султанову касу само 670.500 гроша од пореза, харача, мукада, изирије, чибука, рудника и скела. Сав сувишак преко те суме Срби су сматрали као незаконити данак, који је даван као дар (икрамија) београдском везиру, његовом сину, његовом ћехаји, ћатибу, силихтару, хазнадару и другим чиновницима из везирове свите, затим кадији, његовом писару и још тројици његових чиновника, и муселимима. Срби су тражили дакле да све ово неправилно давање отпадне, које би народ употребио на издржавање својих власти, и нудили су у име свега што би Србија имала давати Порти наиме дација султану, приходâ од спахијских добара и Београдске Царинарнице 2,044.250 гроша. Та је сума била овако детаљирана.

А. За Србију до 1833, од дванаест нахија, без отргнутих предела: порез султану 300.000 гроша, харач 245.000; харач шабачки који се плаћа Босни 23.000; за мукаде султанске 40.000; за виногради 23.000; за чибук 11.000; за руднике у Мајданпеку 3.500; за скеле 25.000; свега = 670.500 гроша.

Б. За Србију с отргнутим пределима, дакле још шест нахија, које према хатишерифу припадају њој,

[1] По податцима из овога времена било је тринаест села с 300—500 породица свега. Испор. књ. II, стр. 256.

половину од свега тога (изузев шабачки харач), и ако ових шест нових нахија не износе половину дотадашње Србије, свега = 323.750 гроша.

Према томе оно што се дугује Порти износи 994.250 гроша.

Тој суми депутати су додали за Београдску Царинарницу 150.000 гроша; за тимаре у Србији без отргнутих предела 600.000 гроша, за тимаре у присаједињеним крајевима, још половину од тога, 300.000 гроша. Свега би Србија плаћала 2,044.250 гроша за све.[1] То је био минимум, али као што је речено данак је био у поменутој конференцији од 5-ог септембра утврђен на 2,300.000 гроша. Да се до те повољне погодбе дође помогао је реис-ефендија, јер је био потплаћен од депутата с 200.000 гроша.[2]

Питање о курсу аустријских дуката при плаћању данка дало је такође повода дискусији између Порте и Бутењева. Посланик је тражио да се дукат прима у 43 гроша. Да би прекинуо дискусију султан реши после ове конференције[3] да се данак плаћа у турским грошевима и то је за Србију био велики добитак, пошто је турски грош падао све више и више, чему се Турци наравно нису надали.[4]

Сва дакле нерешена питања добила су своје решење, остало је да се приступи редакцији хатишерифа.

Слава Богу, слава вамъ,
Конецъ дѣлъ, миръ и всѣмъ намъ!

Тако је Давидовић радосно завршио једно своје писмо од 9-ог септембра.[5] Три дана после тога кренуо

---

[1] Наравно ово је минимум што су Срби нудили. Горње позиције доносиле су много више. Тако нпр. само мукада Мачва доносила је годишње, према српскоме рачуну, 125.000 гроша; међутим за њу и све остало плаћано је 40.000 гроша закупа.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 29 нов. 1832; 27 мај, 27 јул 1833. Милош депутатима; 22 мај 1833. Рапорт депутата Порти; 1 јун 1833. Депутати Милошу. — 8 септ. 1833. Депутати Милошу. — 29 септембар 1833. Милош депутатима.

[3] То је било око 20 септембра. *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела. Constantinople*, 20 септ. (2 окт.) 1833. Бутењев графу Неселроде.

[4] *Ibid.*

[5] *Држ. Арх.*, К. К., 217.

се за Србију, други чланови депутације остали су у Цариграду да чекају да се хатишериф напише и да султан дâ дефинитивно свој пристанак на његову садржину.

Ноћу између 15-ог и 16-ог септембра стигао је у Крагујевац Петар татарин и донео глас да је све срећно свршено у Цариграду. Чим је Милош устао, та му је вест саопштена. „Да Бог даде, писао је он депутатима, да нам радост ова сретна и Отечеству нашему напредна буде“.[1]

У то време стигао је у Србију и изасланик рускога цара, његов флигел-ађутант барон Будберг. Руско министарство схватајући важност решења царева по Србе да Турци остану у Београду, одредило је њега да однесе Милошу цареве поруке, које су имале за циљ да га опомену на мир, покорност и снисходљивост према Порти и према мусломанима у Србији. Будберг је стигао у Неготин 15-ог септембра, и на коњу преко Зајечара дошао у Параћин. У Параћину га дочека Милета Радојковић с кнежевим колима и доведе у Крагујевац 19-ог септембра. Тога дана дошао је и Димитрије Давидовић из Цариграда. Крагујевац је био осветљен тога вечера у част доласка руског изасланика.[2]

У писму графа Неселроде, које је Будберг предао Милошу, истицани су плодови које је Србија најзад пожњела благодарећи само руској заштити; али, у исто време, благо је замерано за нереде који су били у отргнутим пределима и на које Порта није обратила пажњу, вели граф Неселроде, само из обзира захвалности које је имала према Русији.[3] Милошу је даље саветовано да избегава све што би дало повода Порти

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 217. 16 септ. 1833. Милош депутатима.

[2] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* Constantinople. 7 (19) октобар 1833. Буjукдере. Будберг Бутењеву.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 190. 11 авг. 1833. Граф Неселроде Милошу. „Источникъ смутъ бывшихъ въ округахъ, смѣжныхъ Бѣлградскому Пашалыку намъ извѣстенъ, и я не скрою отъ Васъ что прискорбно было намъ видѣть жителей тѣхъ странъ нетерпѣніемъ свымъ подвергавшихъ опасности благосостояніе всей Сербіи. — Къ счастію при настоящемъ положевіи дѣлъ, Порта Оттоманская была преисполнена чувствомъ признательности къ Россіи и по уваженію къ оной оставила все то безъ вниманія....“

да буде незадовољна, да скромним понашањем и снисходљивошћу према њој задобије њено поверење и да користећи се преимућствима која су Србији дарована, подигне и учврсти благостање и бићe српскога народа.

Вест из Цариграда о цареву решењу односно Београда, Милош је примио био с незадовољством и резигнацијом. Мисија царевог ађутанта разбила је то све. Усмене поруке и сасвим поверљивог карактера, које је Будберг донео, представљале су Милошу потребу да се Турска штеди, будућност је пак на страни Срба, они могу на њу полагати најлепше наде. Сличне поруке и савете Давидовић је донео и од Бутењева из Цариграда.[1]

Будберг је однео најлепше успомене из Србије. У Цариграду није могао довољно да се нахвали доцеком: Милош, старешине, народ па и сама деца показивала су такву предусретљивост и радост да је био дубоко дирнут. „Сретан је српски народ са онаквим кнезом, а кнез са онаквим старешинама и народом," говорио је Будберг Бутењеву. Нарочито је био задовољан, кад је видео колико је Милош вољан да по свршетку послова с Портом посвети сву своју пажњу и рад ширењу просвете и трговине у народу. Сличан рапорт Будберг је доцније поднео и цару Николи. Милошево писмо графу Неселроде било је испуњено дубоком захвалношћу за све старање Русије у корист српскога народа и за савете које му је послала по Будбергу.[2]

Све оне замерке, пребацивања и сумњичења које су Срби чинили руској дипломацији, биле су предате

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 217. 26 септ. 1833. Милош депутатима. — *Петрогр. Архив Мин. Ин. Дела.* Constantinople. 7 (19) октобар 1833. Бујукдере. Будберг Бутењеву. Вели да је доказивао Милошу да цар гледа Србију као област која припада султану и султан је, да би угодио цару, дао њој неке привилегије под Милошевом администрацијом. Дакле као лојалан Портин поданик Милош може уживати цареву милост! — *Ibid.* 12 јул 1833. Граф Неселроде Орлову. Вели да се већ спремао да пише Милошу да попусти у питању о Београду. Цар је решен да пошље нарочито лице у Србију да очита Милошу лекцију. Русија хоће реципроцитет од Порте за влашке ствари. — Из овога излази да је према својој мисији Будберг врло благо говорио Милошу.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 190. 24 септ. 1833. Милош графу Неселроде.

забораву. Милош је живо захваљивао Бутењеву на његову многогодишњем заузимању за српске послове и на постигнутим резултатима. Ако су се Срби у току преговора и преписке, писао је он од прилике Бутењеву, а нарочито у питању о заједничком живљењу Срба и Турака у Београду, било о шта огрешили, обишли посланство, притешњавали га или му досађивали својим навaљивањем, све је то било из чисте љубави према отаџбини и он сматра за свој свети дуг да моли за опроштење. Милош је тврдио Бутењеву као и Будбергу, да је све опирање за Београд било не толико због жеље не живети заједно с Турцима, колико због тежње да у главној вароши немају стране поданике, нарочито Аустријанце, које не могу да сносе. Он је лојално признао да су услови које је посланство ставило Порти односно Београда, заиста такви да су пријатељски односи између Срба и муслумана стављени на чврсту основу, да су услови односно српске трговине не само праведни него и врло корисни по њу.[1]

Бутењев је био врло дирнут Милошевим писмом и изјавама благодарности. „Посланик уверава, писали су депутати Милошу, да сва досадашња, по некад непријатна отношенија Светлости Ваше к њему, и пре су била заборављена с његове стране, а последњим писмом вашим сасвим изглађена, и он жели свагда пријатељство Светлости Ваше".[2]

Титов, секретар рускога посланства, био је врло срећан што је Милош пред Будбергом хвалио, поред посланикове, и његову ревност у српским пословима.[3] У опште, Милош никоме није остао дужан. Сваки ко је имао право на његову благодарност због учешћа и заузимања у народним пословима, добио ју је изобилно[4];

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 192. 24 септ. 1833. Милош Бутењеву. Одговор на посланиково писмо од 10 септембра.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 217. 10 октобар 1833. Депутати Милошу.

[3] *Ibidem*

[4] *Држ. Арх*, К. К, 217. 16 септ. 1833. Милош депутатима изјављује признање за труде и заузимање. — 24 септ. 1833. Милош именује драгомана српске депутације у Цариграду А. Петропула (Петровића) „уроженцем" и „благородником" српским.

често изјаве благодарности биле су праћене знатним поклонима.[1] Султану је послао на дар хиљаду волова. Аврам Петронијевић, одређен је да отпрати тај поклон, и да поради да се Милошу пошље орден, понео је 250.000 гроша као поклон Портиним министрима, с нарочитим писмом за реис-ефендију.[2]

У последњем моменту Турци су, по своме старом обичају, хтели да закидају. Наиме, хтели су, позивајући се на Бутењевљев мемоар од августа 1832, да им остане Алексинац, Сврљиг и Гургусовац. Ну посланик се позове на записник конференције од 13-ог маја 1833, где су Портини министри признали границе по Коцебуовој карти.[3] 14-ог октобра била је због тога жива конференција код сераскер-паше и најзад буде уговорено да ствар предаду султану да је по правди реши. Султан је решио у корист Срба.

Сад опет искрсне други захтев. Порта је хтела да данак повиси на 2,500.000 гроша, као да тобоже при одређивању величине данка дотични предели нису узети у обзир, ну посланик се томе енергично одупре, и обећа најзад султану од Милошеве стране поклон од 250.000 гроша те тако Порта пристане на оно што је већ било уговорено.[4] За Ћуприју је такође било тешкоћа, султан је хтео да пошље инжињера да се о томе питању обавести, ну најзад и та је препрека савладана.[5]

Тек после овога могло се приступити дефинитивној редакцији хатишерифа.

Депутати су се јако бојали да при предавању

---

[1] *Држ. Арх*, К. К., 217. септ. 1833. Милош је послао Хусеин-паши видинскоме четири зеленка с опремом и интовом.

[2] Аврам Петронијевић је пошао из Србије 30-ог септембра и стигао је у Цариград 29-ог октобра. — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 30 септ. 1833. Милош Милети Радојковићу. — Аврам Петронијевић имао је да поради да се Милошу орден пошље од стране султанове. 16 дек. 1833 Аврам Петронијевић Милошу.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 217. 29 септ. 1833. Депутати Милошу.

[4] *Id.*, 26-ог октобра 1833. Депутати Милошу. Овом поклону Портини министри додали су и свој поклон од 250.000 гроша, који је њима Милош учинио за хатишериф и послао по Аврааму. Ну султан је њима заповедио да поделе свих 500.000 гроша. Султану је пак остало хиљаду волова које је Милош њему поднео на дар кад је министрима послао 250.000 гроша.

[5] *Id.*, 2 нов. 1833. Депутати Милошу.

граница не настану тешкоће, јер с Турцима никад нису излишне сувишне смотрености. С тога су они још раније предузимали неке кораке да Порту омету у извртању тражећи да се за тај посао пошље руски комисар. Бутењев је био томе противан, јер би то значило неповерење спрам Порте; сем тога није био сигуран да би министарство пристало на такву меру, пошто су пријатељски односи с Портом били врло јаки. Најзад тражење комисара одложило би чак до 1834 године свршетак послова, и то без потребе, пошто је заузимање предела било свршени чин и има да се изврши само званична предаја и подигну умке. Из истих разлога он се опирао у конференцији од 27-ог маја захтеву Портину, да шаље у Србију комисара који би извршио предају предела по карти, однео заповест за рушење шанчева и проучио приходе тимарске, густину насеља итд., те да се према томе данак пресече. Бутењев је знао да Портини комисари обично замршују ствари и причињавају само одлагања. Да не би било препирке око неких незнатних места, Бутењев је, према списку депутата, унео у пројекат хатишерифа имена свију села, река и брда преко којих ће пролазити граница. Али по савету реис-ефендијину, он пристане да се та имена избаце из хатишерифа и унесу у инструкције Хусеин-паши, видинском везиру, који ће извршити предају граница. Тако је и учињено и копија тих инструкција буде предата Бутењеву на преглед. Исто тако по предлогу реис-ефендије избачено је из пројекта хатишерифа место где је речено да се зли Турци истерају из Београда, већ је уговорено да се о томе пише нарочито писмо или ферман београдском везиру и да се од тога писма преда једна копија Милошу.[1] При редакцији хатишерифа Порта није пристала да се стави да Турци из других крајева не могу досељавати у Србију. Односно тога депутати пишу: „ово нити ми, нити посланик преиначити нисмо могли“.[2]

Тај нови хатишериф — „толкователни“, „изјасни-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 216 и 217. 1 јун, 15 август, 29 септембар 1833. Депутати Милошу.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 217. 17 нов. 1833. Депутати Милошу.

телни", „објаснителни" или „окончателни", као што су га Срби све звали — датиран је првих дана месеца рецепа 1249 године и упућен је Милошу,[1] док је онај од 1830 гласио на име београдског везира. Један чиновник султанове канцеларије био је одређен да хатишериф однесе у Србију. Међутим депутати му прате поклон, који се у оваким приликама даје,[2] и хатишериф пошљу 17-ог новембра преко татарина Инце.

Чим је Инца стигао с хатишерифом у Крагујевац, 22-ог новембра после подне, Милош, јако обрадован, нареди коњичкој и пешачкој гарди, да плотунима објаве Крагујевчанима ту радосну вест, а одмах затим и пуцњавом из топова. По ондашњем обичају варошани су одговарали пуцањем из пушака и пиштоља, те за кратко време цела варош огрезне у диму. У вече је била илуминација, а сутра-дан, 23-ег новембра, свечано благодарење у цркви.

Слично је био прослављен овај радосни глас по целој Србији. У Пожаревцу, Милошеви синови били су изашли са својом гардом и народом на Сопот где је било велико весеље.[3]

4-ог декембра вратили су се депутати из Цариграда.[4] Пред полазак нису били удостојени части да их султан прими, и ако им је то реис-ефендија обећавао, ћехаја-бег је интригирао против тога, доказујући да би то била и сувише велика част за рају која је и онако много добила.[5]

15-ог декембра[6] Милош дође у Београд да прими царинарницу. При уласку у варош Вељи-паша га поздрави пуцњавом из топова с тврдиње, као пашу првога реда, што прилично наједи Турке, „јер никада мусло-

[1] Види *Прилоге.*

[2] Дато му је наиме овога 30.000 гроша „мубашерије". *Држ. Арх.*, К. К., 217. 17 нов. 1833. Депутати Милошу.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 217. 25 нов. 1833. Милош депутатима. — *Срп. Новине* 5 јан. 1834.

[4] *Срп. Новине* 5 јан. 1834.

[5] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.* 21 дек. 1833. Цариград. Рикман графу Неселроде.

[6] У *Срп. Новинама* од 5 јан. 1834 стоји да је Милош дошао у Београд 14 дек.; међутим из других аката види се да је то било 15 ог дек. — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 15 дек. 1833. Милош кнегињи Љубици. — *Држ. Арх.*, К. К., 17 дек. 1833. Милош митрополиту Петру.

мански топ из Београда није поздравио једног рајетина".[1] Срби и други хришћани дочекају Милоша с „највећим восторгом"; у вече варош је била осветљена; било је чак и „више транспарената." Тога дана у подне (у шест сахати по турском) прочитан је, у граду на дивану код везира, хатишериф у присуству спахија, ерлија, везирове свите, свију турских официра и чиновника и знатнога броја српских кметова и београдских трговаца; два сахата доцније везир посети Милоша у његову конаку и дуго остане код њега. „По обичају турском, вели *Срп. Новине*, пушећи чибук и пијући каву водили су разговор о политическим предметима".[2] 21-ог декембра нов састанак с Вези-пашом на Сави, тада је везир предао свечано Милошу Београдску Царинарницу, чију управу предузме Стевча Михаиловић.[3]

У време кад је Милош онако свечано поздрављен од Вези-паше — он је већ био добио честитања од свију Портиних великодостојника — и у Цариграду је учињена друга велика почаст Србији, почаст која је била символ њенога новог положаја према Порти.

У суботу, 16-ог декембра, султан је примио у аудијенцију Аврама Петронијевића с почастима које припадају опуномоћеним министрима страних дворова. То је први пут да султан прими представника обновљене Србије. Аудијенцију му је израдио сераскер-паша, крију̂ћи од ћехаја-бега.[4] „Прешавши неколико великолепних сала, вели Петронијевић у своме извештају Милошу, најзад отворе се пердета и уђемо у ону салу, где је млогомилостивејши султан седео на једном великолепном канапету, огрнут херванијом с којом обично дочекује јелчије страних царства. Учинив најпре један поклон, по том још, приближивши се к њему, један, станем по уставу њиовом. До мене стане и Богориди, за мном је остао Ахмет-паша. Тада цар веселим лицем упита: јесам ли ја ћехаја Милош-бегов. На одго-

[1] Куниберт, *Српски Устанак*, стр. 345—346.
[2] *Ibidem*. — Нарочито у *Срп. Новинама* бр. 1.
[3] М. Петровић, *Финансије и Установе*, I (2. изд.), стр. 228.
[4] *Петрогр. Архив Мин. Иностр. Дела. Constantinople.* 21 дек. 1833. Цариград. Рикман графу Неселроде.

вор, да јесам, почнем одмах те изговорим на грчком језику следујућу реч: „Између толиких благодејанија, која нам је премилостиви и великодушни цар учинио, последње јесте знаменито и то што је мени ову аудијенцију дао, која ће доиста преусхитити радостију и књаза и сав народ српски. Неће више мислити да имају текем просто по законима или по неком обичају цара но да имају монарха благодетелна и оца чадољубца, који је отворио слободно крила своја да под њим обсењава верне поданике његове. Ја, међу тим, считавам себе за најсрећнија из атома ове нације српске, који сам удостојен просветити се лицезренијем Њиовог Величества, и при том, у исто време, уверити Њиово Султанско Величество да и књаз и народ српски у будушче неће друго мечтавати кромје молити Бога за продуженије на многа љета царева здравља, благополучије и возвеличаније државе његове, а особено мој господар, Милош-бег, кога ја добро познајем чуствованија и ревност к Њиовом Величеству осим молитви к Богу, да ће само на то гледати, како ће случај имати, у који би услуге Њиовом Величеству указао, он, велим, и његово потомство."

Ове је речи преводио кнез Богориди на турски, накитивши их још по обичају турском, на што султан одговори: *йек хаз ейим*, тј. врло ми је по вољи, па овако настави: „Ја се надам да ће Милош-бег с оним народом гледати свагда моје интересе као своје сспствене; ја сам уверен о његовој верности и привржености к нама; мени је Решид-паша казао колико је Милош-бег учествовао у уништењу босанских и арнаутских бунтовника и сада кад одеш тамо, кажи Милош-бегу да му препоручујем Босну и Арнаутлук, и да са суседним пашама увек живи у пријатељским односима и сагласности, нарочито са Хусеин-пашом и Вељи-пашом, које сам нарочито на та места определио, да би на тај начин учинио њему по вољи. Хусеин-паша каже се да је давнашњи пријатељ Милош-бегов, а Вељи-паша је човек тих и од њега неће Милош-бег видити никаква непријатељства." Петронијевић одговори, да ће Милош примити као светињу

те препоруке и да ће увек радити у интересу Портином. „Кажи Милош-бегу, дода султан, да га милујем и да сам рад, кад би било могуће, да и сам до мене дође да се видимо и да се познамо и да му учиним по имшану његовом [према слави његовој] један подарак царски.“ — „Милош-бег је и сам рад томе, одговори Петронијевић, и колика би радост његова била кад би се удостојио видети лично благодетеља својега, но времена су некако мучна, данашњи народи, као што је познато, некако су непостојани, интриге „либераната“ не престају и његово одсуство оданде може нам засада навући какву неизлечиму несрећу.“ — „Ја не велим баш сад, прихвати султан, него кад уреди свој народ како треба и види да се нема чега бојати, и по лепом времену, кад је лето, може доћи довде да се види са мном и једно десетину дана проћи се по Цариграду, и опет се после вратити у своју отаџбину. Ја то не тражим баш да мора да буде, но ако је могућно ја бих рад био да га видим.“ На то се Петронијевић само поклони.

Затим султан преко Ахмет-паше преда за успомену Петронијевићу једну скупоцену бурмутицу. Петронијевић је пољуби, затим на знак султанов приђе и пољуби му ногу. При Петронијевићевом изласку султан заповеди Ахмет-паши да га проведу кроз двор и покажу му знаменитости. Тиме је свршена аудијенција.[1] „Не знамо, вели званично саопштење у *Срп. Новинама*, који је од ова два догађаја важнији по Србију: изданије хатишерифа утврђујућег права народа српског, или авдијенција милостиво дана представнику књажескому. Што се, може бити, никад пре од султана није Србији указивало, што се ретко ком поданику султанском давало, а што се ретко и посланицима великих сила догађало, то се Србину сад учинило. Не само удостојио се Србин видити височајше лице најблагодетелнијег између царева својих, но удостојио се онако дуго бити с царем и онако много

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 217. 16 дек. 1833. А. Петронијевић Милошу. — У *Срп. Новинама* 5 јан. 1834 налази се такође овај опис по писму Аврамову, према томе с неким изменама.

разговарати се, и онако благе и управо отечске речи из уста царских чути и дознати да цар и књаза и народ српски милује, а најпосле добити и царски дар; у историји Сербије све је ово нечувено. Зато и велимо да 1833-ћа година испраћа, а 1834-та затиче Сербију где у политическом призренију напредује".[1]

Дефинитиван свршетак српскога питања дао је, најзад, повода разним изменама захвалности, комплимената и честитања и с друге стране. Тако је Бутењев, издржавши последњу борбу с Портиним министрима, наново честитао Милошу свршетак послова.[2] Знајући пак с колико благодарности и уважења Милош говори о Строганову и колико је високо ценио услуге које је тај руски посланик учинио народу у прво и најкритичније време Милошеве управе, он му пошље Строгановљев портрет. Бутењев је и сам обожавао Строганова, радо се називао његовим учеником и штићеником. По речима Бутењева видело се да је Строганов, који је некад Милоша гледао с неповерењем и сматрао га као човека, који на првом месту има у виду своје личне амбиције, сасвим изменио то своје мишљење. „И доиста, говорио је Бутењев, кнез Милош доведавши тако паметно народ свој до таквог степена политичког бића, скренуо је пажњу целе Европе на себе".[3] Захваљујући Бутењеву на поклону, који ће „вечито красити кнежев двор," Милош га је молио да му пошље и своју слику: јер ученик „у усрдности према народу српском ни у чему не уступа своме учитељу," он је од учитеља започето дело паметно продужио и свршио![4]

Депутатима је пак поверио деликатнију мисију. Ценећи велике услуге, које је Бутењев учинио њему и народу, Милош је желео да, сем поклона које је наменио графу Неселроде, Строганову, Рибопјеру и Орлову, маленкости од три до пет стотина дуката, поднесе Бутењеву један новчани поклон од пет хиљада

---

[1] *Срп. Новине.* 5 јан. 1834.
[2] *Држ. Арх.*, К. К., 192. 2 нов. 1833. Бутењев Милошу.
[3] *Држ. Арх.*, К. К., 217. 4 нов. 1833. Лазар Тодоровић Милошу.
[4] *Држ. Арх.*, К. К., 192. 13 нов. 1833. Милош Бутењеву.

дуката „не као мито какво," пошто су дела била свршена, „но само као мали знак признателности наше за трудове његове." Милош је наредио депутатима, да му најдискретније ову суму предаду, с најпокорнијом његовом молбом да је прими. Титову исто тако су имали предати хиљаду дуката, а руској канцеларији јавно хиљаду дуката. „Ни посланику, ни Титову не казујте ни речи, да ћете и једном и другом дар поднети, они су чудни људи — нису као Турци — устручавају се узимати што, када знају да су и други о том извештени".[1] Свима руским државницима, који су раније узели учешћа у српским делима, Милош је послао најлепше изјаве благодарности.[2]

Ускоро на Бутењевљев предлог руски је цар одликовао Д. Давидовића, Л. Тодоровића и Ст. Симића орденом Св. Владимира IV реда. Цар је још изјавио жељу да Милош не шаље у Петроград депутацију, као што је то желео, он је и без тога уверен у благодарност и привржености српскога народа.[3]

1-ог фебруара 1834 Милош је држао врло свечану скупштину „старешина и кметова главних" у Крагујевцу, на којој је објавио последњи хатишериф[4] и почаст учињену народу пријамом Аврама Петронијевића од султана „Као год што, пише у једном опису ове свечаности, као год што на француским и енглеским скупштинама на дан започињања... кад краљеви њини слова са престола говоре и мало и велико у салу засједанија врви, тако је данас сав мушки пол крагујевачких житеља к цркви поитао. И пешачка и коњичка гарда стајале су у реду на десној обали реке Лепенице и изван ограде црквене с раз-

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 217. 13 нов. 1833. Милош депутатима.

[2] *Држ. Арх*, К. К., 30 нов. 1833. Милош Татишчеву рус. посл. у Бечу. — Дек. Милош графу Неселроде и графу Строганову. — (8 феб. 1834. Строганов Милошу). — 2 дек. 1833. Милош Минчакиј (ослобођење депутата 1826 год.). — 11 јан. 1834. Милош Рибопјеру, рус. посланику у Берлину.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 190. 23 јан. 1834. Граф Неселроде Милошу. *Петрогр. Арх Мин. Ин. Дела. Constantinople.* 25 нов. (7 дек.) 1833. Бутењев графу Неселроде. Предлаже да се одликују Давидовић, Л. Тодоровић и Ст. Симић и да се пошљу црквене утвари и књиге српским црквама.

[4] Види *Прилоге.*

вијеним барјацима и уз свирање банде...“ У то се појављује Милош, огрнут харванијом, коју је имао при читању хатишерифа 1830 год. Уз њега су синови му, браћа и свита. „Кад кнез по мосту пређе преко Лепенице, гарда учини му почест с оружјем, барјаци се савију“... Тако Милош и поворка улазе „у препрату црквену која је пре тога почишћена била, банак од камена од западне стране био је застрт сецадама и тако преправљен за стајање кнеза.“ Милош заузме то место са својим синовима; доле су стајале остале старешине с Јованом и Јевремом Обреновићем. На Милошев знак Давидовић почне читати кнежеву беседу. Изјављујући да су хатишерифом утврђени сви односи између Србије и Порте, Милош говори у беседи, да је сад на њему и народу, да се покажу достојни задобивених слобода. Том приликом он је особито нагласио потребу финансијских, административних, судских, просветних и црквених уредаба, о чему се у његовој канцеларији спремају предлози који ће бити изнесени већ идућој скупштини. Представио је исто тако потребу да се чиновницима повиси плата, јер је дотле била заиста бедна.

Нове дажбине пред изгледима о новом и правичном начину располагања данка, пред изјавом да се у народној каси налази неколико милиона гроша, нису ништа збуниле скупштину. Напротив, чувши да су послови једном свршени посланици су примили беседу с великим одушевљењем, благосиљајући име кнежево, султана Махмуда и цара Николе, „а најпосле и... свију оних који су о томе радили да Србија ове дане доживи...“ (тј. граф Неселроде, руски посланици у Цариграду Строганов, Рибопјер и Бутењев). „Нису остала без возгласа „вечна им памјат“ ни она браћа Срби, који су од 1804 до 1813 године, ни они који су 1815 и 1833 пали за Отечество на битвишту, свиколици, ког времена, имена и чина били да били“.[1] 2-ог фебруара Народни Суд поднео је Милошу „благо-

[1] *Српске Новине*, бр. 5 и 6. — М. Петровић, *Финансије и Установе*, I (ново изд.), стр. 325. — Куниберт, *Српски Устанак*, стр. 346—347.

дарствено писмо“ од стране „свију старешина и целога народа српског“, као одговор на његово слово од јучерашњег дана. 4-ог фебруара Милош дође у скупштину да се посаветује о питањима која је истакао у беседи од 1-ог фебруара и о којима је она 3-ег фебруара правила писмене предлоге. После краћег саветовања Милош се опрости с посланицима, пољубивши свакога у чело. 5-ог фебруара они се разиђу у нади да се по Милошевим речима састану о Ђурђеву-дне, кад ће бити уведене пројектоване реформе.[1]

II

У ово време било је већ уређено и црквено питање. Првим чланом хатишерифа од 1830 год. Порта је признала Србији слободу богослужења. У ствари тиме је било решено у принципу само питање о слободи вере а никако питање о Србијиној црквеној аутономији. То питање Порта је сматрала као унутрашње питање Велике Цркве и из толеранције остављала да га она реши. Аутономија православне цркве у Србији није била у интересу Патријаршије; али како је хатишерифом заједмчена Србији политичка аутономија, како јој је тим актом специјално гарантована и слобода вере, Патријаршија се није могла одупирати успешно црквеној аутономији нове кнежевине, и она је без устезања изашла насусрет захтевима Милошевим и Портиној препоруци у томе смислу. Русија, чији је утицај на Патријаршију био врло велики, стајала је у томе питању иза Србије према Порти и Великој Цркви, ма да је било људи у Русији на високим положајима — као нпр. Дибић — који су држали да би требало одржати неокрњен патријархов ауторитет у Србији.

---

[1] *Српске Новине*, 5 и 6. — М. Петровић, *Финансије и Установе*, I (ново изд.), стр. 325. — Куниберт, *Српски Устанак*, стр. 346—347.

Тако је у јануару 1832 године утврђен дефинитивно конкордат између српских депутата и Патријаршије којим су регулисани односи између ње и Православне Цркве у Србији. Избор митрополита и епископâ у Србији припада искључиво кнезу и народу; они се бирају из српског свештенства; Патријаршија се искључује од свакога мешања у томе послу. Београдски епископ носи титулу „митрополита целе Србије", њему су подчињени остали епископи у земљи. Сваки избор митрополита мора бити саопштен патријарху, који ће, пошто се увери да је тај акт свршен по црквеним правилима, послати своје одобрење и благослов да се у Србији изврши посвећење. Епископе пак бира кнез и митрополит и они ће бити посвећивани без претходног одобрења патријархова; патријарху се њихов избор и посвећење само јавља и он накнадно шаље своје одобрење и благослов. При избору новог митрополита патријарху се шаље 300 ћесарских дуката као поклон; при постављању епископа ништа. Сем овога поклона од 300 # при избору новог митрополита и по 3000 гроша које плаћају Патријаршији сваке године београдска и ужичка епархија, Патријаршија и патријарх немају права да траже ништа више од Српске Цркве и њенога свештенства. Исто тако митрополит Србије нема право на наслеђство умрлих владика; имање митрополита и владика иде у државну касу и употребиће се на богоугодна и корисна дела. Митрополити и епископи Србије немају права правити дугове на рачун народа или Велике Цркве. Митрополит не може бити збачен с достојанства без сагласности између патријарха, кнеза и народа, а епископи без сагласности између митрополита и кнеза. За време богослужења митрополит ће помињати име патријархово, а епископи име митрополитово.[1]

Кад су присаједињени Србији отргнути предели, онда је, као што је то већ било предвиђено у главном конкордату, придодата једна допуна томе акту:

[1] *Прилози.* Главни конкордат од јан. 1832. — Тамо и друге библиографске индикације.

наиме да Српска Црква плаћа годишње сем по 3000 гр. за епархије београдску и ужичку још 3000 гроша за придружених шест нахија, дакле свега девет хиљада гроша. То је укратко садржина додатка од 17 јула 1836 главноме конкордату од јан. 1832 године.[1] Нешто раније, 31 дек. 1834, Милош је био исплатио Великој Цркви 110.630 гроша и 30 пара, наиме епархијског дуга отргнутих предела.[2]

За само митрополитску столицу Милош је имао свога кандидата, то је био чувени архимандрит Мелентије Павловић, који се учинио заслужан за Милоша и у рату и у миру. Избор лица за друге епископске столице није био лака ствар, калуђера с бољом спремом није било. Милош је имао намеру да на те положаје доведе људе са стране, који су имали већ неко име. Тако је позивао познатога бугарског просветитеља Неофита и архимандрита Павла Кенгелца. Бугарин одбије из скромности, тврдећи да није за тако високи положај; Кенгелац опет радо би дошао био, али је хтео да бира а не да прими столицу која му се да.[3]

10-ог јула 1831 архимандрит ман. Врањевшнице Мелентије Павловић и Никифор Максимовић, архимандрит манастира Сретења буду послани патријарху у Цариград да их посвети за „епископе српске".[4] 18-ог августа Мелентије је био посвећен од патријарха за митрополита целе Србије, а сутра-дан, 19-ог, Никифор за ужичког епископа.[5] Бутењев руски посланик лепо је примио српске нове епископе, захвалио патријарху што их је завладичио и обећао да ће израдити у Петрограду да им цар поклони по један округ.

13-ог октобра у Београду Антим, Мелентије и

---

[1] *Прилози.* Додатак главноме конкордату, од 17 јула 1836 год.

[2] Д. Матић, *Јавно Право Србије*, стр. 110—111. „...За оне од епархије Видина, Ниша, Зворника, Босне и Рашко-Призрена одузете стране."

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 9 нов. 1830. П. Х. Стоило Милошу. По његовој наредби писао је арх. Павлу Кенгелцу и представио му његову милост да ако пређе у Србију да ће добити владичанство у неком крају. Из Кенгелчева одговора од јучерашњег датума види се да би радо дошао. — *Id.* 5 јан. 1831. П. Х. Стоило Милошу. Кенгелац пита коју би му епархију Милош дао.

[4] *Држ. Арх.*, К. К., 208, fol. 244. 10 јул 1831. Милош патријарху.

[5] *Држ. Арх.*, К. К., 25 авг. 1831. Патријарх Константин Милошу.

Никифор рукоположе архимандрита Герасима Ђорђевића,[1] за „архијереја пожаревачког“ у присуству кнежеве породице, чиновника и народа.[2] Чинодјествовао је митрополит Антим. Радост је била велика; после свечаности кнегиња је позвала најважнија лица у двор.[3]

Никифор похита у своју столицу Чачак да спреми зимницу док је још време, а Антим напусти Београд и оде у своју постојбину, острво Андрос. Пред полазак у Земун он је упутио Милошу писмо у коме јавља да с болом у души напушта Србију и да ће му увек остати благодаран.[4]

28-ог новембра митрополит Мелентије представио се званично везиру у своме новом својству, затим је по обичају послао дар везиру и његовом сину Абдурахман-бегу.[5] Герасим и ако је био посвећен за „архијереја пожаревачког“, прешао је после у Шабац на место епископа Герасима који је још у септембру 1830 био опозван у Цариград, а у јануару 1831 постављен за епископа у Кесарији.[6]

Тако је сад било у Србији три епископа: Мелентије Павловић, митрополит Србије, „Герасим епископ шабацки“ (као што се он потписивао)[7] и Никифор епископ „на престолу ужичком“, са седиштем у Чачку, шабачка се дакле епископија издвојила из ужичке.[8]

---

[1] Родом из Видина. „Дед мој и родитељи матере моје били су од влашке земље, влашкога порода и језика“, вели Герасим за себе. За своје време био је добро писмен. 1838 год. штампао је у Београду књигу *Знаменити догађаји новије Србске Историје, на кратко у везаном и простом слогу*, у којој има доста података о савременој историји Србије.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 14 окт. 1831. Београд. Мелентије Павловић Милошу. — У својој књизи *Знаменити догађаји*, стр. 116 и сам Герасим каже: „Поставленијем на епископство одређен сам био за епархију пожаревачке стране; но после благоизволио је Свјетљејши Књаз опредјелити ме и преместити у Шабац.“

[3] *Држ. Арх.*, К. К., Црква и Свештенство. 14 окт. 1831. Београд. Мелентије Павловић Милошу.

[4] *Id.* Београд. 21 окт. 1831. Антим Милошу.

[5] *Id.* 29 нов. 1831. Мелентије Павловић Милошу. Обојица су добили по корпу у којој је било један аптерилук, неколико лимунова и поморанџи, кафа и шећер.

[6] *Држ. Арх.*, К. К., 17 септ. 1830. Шабац. Герасим Милошу. — Испор. II књ, стр. 642—643.

[7] Потпис на писму од 29 феб. 1832.

[8] Испор. књ. II, стр. 642.

За инсталацију и помоћ владикама народ је давао милостињу „писаније“.[1]

С новим народним епископима Милош није имао среће. Митрополит Мелентије стао је ускоро поболевати. Негде у октобру или почетком новембра 1832 Никифор ужички епископ због свађе с Јов. Обреновићем побегне у Турску, па одатле у Црну Гору.[2] С Герасимом шабачким као да није ишло добро.

28-ог марта 1833 Милош пише депутима у Цариград: „Познато вам је како смо слабо сретни с нашим епископима. С великом радостију дочекасмо да место Грка синове нашег Отечества можемо имати за епископе, дадосмо ји на високо ово достојинство посветити, и надасмо се, да ће нам служити на чест, кротостију поне, смиреностију и некористољубијем, и да ћемо тако задовољни с њима бити. Но како се љуто преварисмо у овој надежди нашој? Један нас остави и у Црну Гору тумари, без икаква довољна узрока, или датог му повода, без нужде и невоље, без икакве претеће му опасности, шта више без и каква увређенија. Тим нанесе нам безчестије, или правије рећи сам себе осрамоти, јер ко се год о обстојатељствама овога предмета боље извести, видиће да није до нас кривице већ сва љага на њега да спада. Он и сам признаје, да је лудо учинио, и готов је вратити се, као што ће и учинити; но шта нам је фајда, кад га више нећемо употребити моћи. Онај други [Герасим шабачки] истина не бежи, нити је томе склоњен, но буд је човек прост и празан сасвим, туд се неда ничему научити, нити поправити,

---

[1] 24 март 1832 Милош митрополиту Мелентију. — Интересантно је поменути да је Милош 18 маја 1832 год. вратио Герасиму шабачком 30 # које му је овај послао „као знак јабуке.“ Милош вели да је од њега већ раније примио јабуку.

[2] *Држ. Арх.*, К. К. Црква и Свештенство. 13 нов. 1832. Митрополит Мелентије православном народу црногорскоме. Између осталог пише: „Молимо вас да нам архијерејски округ и остале народне ствари, које је он [Никифор] неимајући права на то са собом однео, повратите, јербо је православни народ наш и без тога велику штету због њега претрпио. Помислите колико је то народ стало док је њега као човека који ништа није имао, о своме трошку у Цариград оправио, тамо га за архијереја посвјатио и натраг довео, па сад без невоље без архијереја остао“... — *Поменик*, стр. 318.

не само од свога началника и старешине, веће ни от мене, говорећи, кад би опоменут био за којекакве безпутности, које сваки час једну за другом чини: „Е, ваља вам ме трпити каквог таквог, кад сте ме возвисили!“ Дакле не признаје ону истину, да човеку учити се ваља до века; ал' како ће признати, кад је сиромах у том заблуждењу, да мисли да све зна...“[1] Истога дана Милош је слично писао о томе Симићу и Давидовићу: „Ви знате да нам од Нићифора није хасне, знате да се с незгодним Ђером [Герасим шабачки] није могуће дуго крпати, познајете и свештенство наше да нема човека који би колико толико достојно могао заменити њино место, знате како сте и Господина (Мелентија Павловића) оставили слаба, онаки је све једнако никако не може да се окрепи...“[2] Милош је препоручивао и њима и осталим депутатима да се својски заузму да се прими епископства у Србији Герасим негдашњи епископ шабачки, сад епископ ћесарео-кападокијски, који је од одласка из Србије остао у пријатељској преписци с Милошем, увек му изјављиво своју благодарност за добро које је од њега видео у Србији и протекцију коју му је Милош давао и после. „Ја између наших калуђера у Отечеству никаквог не знам, који би за то звание био, вели Милош. Они двојица от нашинаца научили су ме бити осторожним. Зато сам на вишеименог пао. Он је код нас дуже време био, с нама се слагао, примерно нама служио; ја желим да и живот свој код нас оконча. Препоручујем Вам дакле, да отидете патријарху, да га от мене поздравите и у име моје и от њега и от Велике Цркве вишеименованог Герасима да иштете, да нам га пошље за епископа“.[3]

Ускоро, 8-ог јуна 1833, митрополит Мелентије Павловић умре,[4] и Милош прионе да нађе што пре

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 28 март 1833. Милош депутатима.
[2] *Држ. Арх.*, К. К., 28 март 1833. Милош С. Симићу и Давидовићу.
[3] *Id*, 28 март 1833. Милош депутатима.
[4] *Држ. Арх*, К. К. Црква и Свештенство. 26 мај 1833. Митрополит Мелентије Милошу. Јавља да је оперисан и да је из њега истекло 10 ока воде. — Герасим Ђорђевић, *Знамениши догађаји новије Српске Историје*, стр. 116 и даље детаљи о смрти и сахрани митрополитовој.

новог митрополита. Преговори између депутата и Герасима ћесаријског били су се нешто отегли. Тек 23-ег септембра Герасим је јављао из Ћутаје депутатима да пристаје да дође на место Мелентијево и ако је слаб и већ стар. Из истога се писма види да су му депутати обећавали да ће Милош урадити да се београдска митрополија дигне на степен ћесаријске и влашке.[1]

Међутим, било из недоследности било што му се хитало, Милош је у ово време нашао новог кандидата, у лицу Павла Јовановића секретара своје канцеларије. 29-ог августа он пише о томе митрополиту карловачком и тражи његово мишљење.[2] Несумњиво Стратимировићев је одговор био повољан, кандидат је био пречанин и добро забележен код митрополита.[3] У септембру Павле Јовановић буде послат у Чачак владици Нићифору — кога је Сима Милутиновић успео да врати из Црне Горе — који га по кнежевој заповести замонаши, рукоположи за јеромонаха, а ускоро негде око 10-ог октобра и произведе за архимандрита, све дакле у кратком року.[4] У калуђерству добио је име Петар. У исто време Милош је изабрао архимандрита манастира Горњака, Доситеја Новаковића за епископа „доњих крајева", тј. тимочке епархије.[5]

Павле Јовановић родио се у Илоку у Срему (18 феб. 1800). Основне школе учио је у месту рођења, гимназију је свршио у Карловцима, лицеј у Сегедину (философски течај), богословске науке у Карловцима. Од 1819—1829 био је професор у карловачкој гимназији, одатле, пошто му је жена умрла, пређе у Србију и ступи у Милошеву канцеларију, где је дочекао и смрт митрополита Мелентија.[6] 15-ог нов.

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К. Црква и Свештенство. 23 септ. 1833. Ћутаја. Герасим депутатима.

[2] *Id.*, 29 авг. 1833 Топчидер. Милош Ст. Стратимировићу. У томе писму јако хвали Павла Јовановића, чијом је руком и писан концепт писма. — 10 дана раније, 19 авг. Милош је тражио од Стратимировића да му он предложи каквог кандидата. Дакле и не дочекавши одговор Милош је избор учинио.

[3] Испор. А. Илић, *Грађа за Историју Цркве Српске у Кнежевини Србији, 1833—1859*, стр. 11—13.

[4] *Ibidem.* — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 14 октобром 1833.

[5] *Држ. Арх*, К. К., 24 сет. 1833. Милош депутатима.

[6] А. Илић, *Грађа за Историју Цркве Српске у Кнежевини Србији*, стр. 11—13.

Петар буде послат у Цариград где стигне 28 новембра. 5-ог декембра био је pro forma његов избор, а сутра-дан, 6-ог дек. на Св. Николу, славу Милошеву, био посвећен од патријарха Константина и четири митрополита „на високо достојанство митрополитства српског".[1] Око 10 ог дек. Петар похита натраг у Србију да би по Милошевој жељи служио службу о Божићу. 23 ег декембра стигао је у Пожаревац. „На дан Рождества Христова, вели митрополит Петар у једном писму, служио сам као архијерej прву божествену литургију, при којој сам сматрао за дужност књазу и Господару мојему на изливеној нада мном милости и доброчинству моју благодарност изјавити, а исто и народну захвалност према њему као виновнику мира и благоденствија отечества нашег возбудити, поверење које је на мене возложено да ћу верним и ревносним правленијем цркве Божје оправдати... Имао сам задовољство и књаза и народ мојом првом беседом видети тронутима".[2] *Званичне Новине* овако говоре о новоме митрополиту и његову програму: „Прејемник будући достоинства митрополитског после смрти покојнога о свој Сербији многозаслужнога и первога од рода српског митрополита Мелетија Павловића — коме вечна буди памет и лака земљица која га крије — господин Петар, муж како умом тако и свршеним философическим и богословским наукама и знањем страних језика, а и благошћу, смиреношћу и добротом срца одличан, обећава нам да ће сазидати Српску Цркву, пасти стадо Христово по достојанију и по примеру предшественика свога, и просветити српско свештенство, које су бедна обстојателства, а особито неимање митрополита од свог рода на ниском степену образенија и просвештенија оставила. Заведеније богословске школе и консисторије, нерукополагање ни читати незнајућих лица за свештенике, обучавање досад постављених свештеника од неких непо-

[1] А. Илић, op cit., стр. 27. Писмо Петрово у коме је све то детаљно описано.

[2] *Ibid.* — Та је беседа изашла у *Српским Новинама*, бр. од 13 јан. 1834.

редака у наравствености, то је циљ којој ће нови наш митрополит, по препоруци књаза Милоша, тежити".[1] 31-ог јануара 1834 приступило се формалном избору епископа тимочке епархије и био је изабран Доситеј Новаковић, кога је Милош још раније означио за тај положај. Он је посвећен 1-ог фебруара.[2]

III

Пославши хатишериф Милошу, Порта упути по једну копију истога акта Хусеин-паши видинскоме везиру и Вељи-паши у Београд, с потребним наредбама, бујурдлијама, да се из Београда иселе зликовци Турци и да сòкôски и подрински Турци иду у Босну. Из човекољубља реис-ефендија је препоручио депутатима да се у сокоске и подринске Турке не дира до пролећа.[3]

Да би се ограничавање што пре извршило Милош пошље одмах Ст. Симића, Ђ. Протића и Јов. Вељковића у Видин Хусеин-паши, коме је стављено у задатак ограничавање Србије. 17-ог децембра српски комисари су отпочели посао с Ћашиф-агом, чиновником Хусеин-пашиним. Посао је ишао све лепо од Тимока до Дрине, Хусеин-пашин човек није правио никакве тешкоће, ако Срби нису што добили, нису ништа изгубили.[4] По равници су ударали коље, место кога

---

[1] *Српске Новине* од 5 јан. 1834. — Милош није заборавио ћесаријског Герасима, несуђенога београдског митрополита. У септембру 1836 године он је постао ефески митрополит благодарећи Милошевој препоруци код меродавних фактора у Цариграду. Ефеска епархија била је најбоља, најбогатија међу азијским епархијама, њен епископ имао је друго место у Св. Синоду. Јављајући своју срећу Милошу, Герасим вели: „Сад, светли књаже, незаборављени благодетељу мој, коме другом имам благодарити за ово данас получено добро него вама, препоручивши ме мужу великодушном и благородном г. Пертефу, који је остао непоколебим у заданој вам речи! Вама, заиста, ипак вама, виновнику доброполучија мог!..." *Држ. Арх.*, К. К., 24 септ. 1836. Цариград. Герасим Милошу.

[2] М. Петровић, *Финансије и Установе*, I (нов. изд.), стр. 796.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 217. 17 нов. 1833. Депутати Милошу.

[4] *Држ. Арх.*, К. К., 29 дек. 1833. Ђ. Протић Милошу: „Из писма од стране ове комисије видеће Св. Ваша да смо јуче од наије нишевачке једно село именем Попшица к нама прикучили. Ово село ни у карти, ни у списку ограничења мени датом не стоји, да нашој страни припада. Но ја приметим да у Ћашиф-ефендином списку написано стоји да како

ће се, кад се отопи снег, подићи умке, у шуми су залупљивали дрвеће, а затим се ту крчила шума да се граница означи. Ну на Дрини, код Сокола, пресретну комисаре Турци страшном претњом, и они су морали напустити посао.[1]

Неколико дана доцније, 19 ог фебруара, Турци из Прибоја, Вишеграда и Рудо, нападну ноћу село Мокру Гору, које је имало четрдесет и две куће, побију многе становнике, неке одведу у ропство, и готово све село униште Исто је тако прошло и село Заовине. Турци су имали на пет стотина људи, и њима су управљали ајани и бегови херцеговачки. Мићић који се држао у дефансиви изгубио је на 20 људи, које мртвих које рањених. Милош, који је мрзио Али-пашу Сточевића, приписивао је њему цео овај испад.[2] У Жупи (крушевачкој) Арнаути су чинили такође мање испаде кварећи обележену границу.[3] Жалбе Порти, београдском и босанском везиру слабо су што помагале. Босански везир Дауд-паша био је немоћан у Босни, из које су нарочито потицали сви изгреди против Србије. Босанци су дрско прелазили границу, кварили

Копај-Кошару тако и ово село на десну страну остављајући и преко реке Топонице прешавши треба старом границом нишевачком, бањском и алексиначком до Мораве ићи, зато и ја сам овако читао, премда у мом списку стоји само за Копај Кошару да на десну тј. нашу страну оставити треба, и тако по дугом препирању с Нишлијама пребележимо исто село на нашу страну, од којег једно парче к њима остане... У овом селу има 23 куће .. исто село трефило се Мула-Салин спахилук... може бити да му је и суза сиротињска наудила што је скупо наплаћивао за топила, гди су конопље у његовим топницима топили.." — М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 317. Писмо од 19 дек. 1833. Види тамо још стр. 312—327, с многим детаљима.

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 218. 10 феб. 1834. Милош реис-ефендији. — 10 фебр. 1834. Милош грађу Неселроде. — 10 феб. 1834. Милош барону Рикману. Петар Ивановић Рикман био је отправник послова место Бутењева, који је децембра 1833 отишао на дуже одсуство.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 14 март 1834. Милош грађу Неселроде. — 7 март 1834 Милош барону Рикману. — 7 март 1834. Милош реис-ефендији. Још раније Милош је почео на молбу хришћана и мухамеданаца из Херцеговине радити у Цариграду да се Сточевић збаци и не буде херцеговачки паша и да се на његово место постави Осман-паша адакалски, син Сулејмана Скопљака. — 30 маја 1834, Милош пише Србима Херцеговцима, као одговор на њихово писмо, да се заузео за збацивање Сточевића и да се нада да ће успети. Истог дана и слично Смаил-аги Ченгићу, који му је јавио Сточевића зулуме над хришћанима.

[3] *Држ. Арх*, К. К., 1 март 1834. Милош грађу Неселроде. — Мај 1834. Јов. Обреновић Милошу.

подигнуте умке, побијали које за свој рачун „и на њи дрвене сабље извешали“.[1]

Видевши да се слабо чему има надати од ауторитета турских власти, Милош се реши да сам сврши с подринским Турцима и да сузбије изгреде Босанаца.

Пошто је мирно свршио исељење заосталих ћупријских Турака и откуп њиховог имања,[2] он нареди Вулу Глигоријевићу да силом исели све Лешничане, Лозничане и Липничане Турке, а за њима и остала турска села око Дрине. Подрински Турци не само што су се имали иселити по хатишерифу, већ су и иначе били несносни. Од 1830 године нису хтели да дају десетак, чибук на стоку и друге дације; пуцали су на Србе, убијали им стоку итд. „У душу [ми] такоше“, вели Милош депутатима.[3] За њихов десетак је имао посла с Вељи-пашом.

Заповест је била одмах извршена. В. Глигоријевић дође с војском и позове Турке из тих места да излазе (10 ог јуна). Турци видевши се на невољи одмах изађу, изузев села око Сокола, где су се десили крвави изгреди. Срби су морали јуришати на турска села Перућац, Алугу, Бучје, Козле и Пећи. Становници се најзад повуку у Сòкô, а њихова села буду спаљена.

Да би колико-толико ублажио тај акт, Милош допусти Турцима из горњих села, да се, као градски гарнизон населе одмах испод самог града Сокола а не даље, и дао је нешто новаца за тај циљ. Село Мали Зворник „под топовима града Зворника“ није било исељено, исто тако ни Сакар, пô сахата од Зворника. Сакар је имао само једанаест кућа.[4]

Тако је свршено с подринским Турцима сем

---

[1] *Држ. Арх*, К. К., 23 мај 1834. Вељи-паша Милошу. — 5 јун 1834 Милош Ејуб-паши, муселиму пазарском.

[2] *Држ. Арх*, К. К., 20 јун 1834. Београд. Коста Стојановић јавља кнезу да је синоћ до пла заповест београ. везиру да одмах ћупријске Турке исели. — 1 јул 1834. Акт поравнања између кнеза, народа и Турака из Ћуприје при њиховоме исељењу. Шанац је пак био срушен и топови одвучени у Београд још у децембру 1833. 27 дек. 1833. Милош депутатима.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 20 јул 1834. Милош депутатима.

[4] *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Више писама између 10-ог и 25 јула 1834.

Малог Зворника и Сакара. На Дрини су биле постављене јаке страже; новембра је постављен редован кордон према Босни.[1]

Знајући пак да ће догађаји на Дрини произвести рђав утисак на Порти, он нареди депутатима да ставе реис-ефендији на расположење потребну суму новаца за Портине великодостојнике и да се „подмаже султан" да се та неприлика заглади. Милош је писао о томе отворено реис-ефендији — који је био његов главни заступник на Порти — изјављујући тобоже своје кајање за горње изгреде. „Но шта би, би, повратити се не може, сад нам ваља старати се да ову погрешку оперемо!"[2]

Цела та афера стала је Србију неколико хиљада дуката издатих султану, султанову зету, сераскер-паши и садразаму. После тога тек стигле су Вези-пашине тужбе и остале су, као што се могло очекивати, без резултата.[3] Реис-ефендија је добио за свој труд две хиљаде дуката; као уздарје он пошље Милошу савет да „глади" Вези-пашу да не би тужбе слао.[4] Био је дошао и некакав комисар (бујук-тескерција) да извиди ту аферу. Али кад му Милош покаже злочинства „неотесаних и гордељивих Босанаца" и кад

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К, 28 нов. 1834. Милош Јовану Обреновићу и Вулу Глигоријевићу. Одређује издржање кордонским чуварима. — 6 јун 1834. Милета Радојковић био је наредио суду крушевачком, по Милошевој наредби, да се дигну караула на Суповцу, Вукањи, Мајдеву, Јанковој Клисури и испод Белога Брда. Свака караула имала је 1 буљугбашу и 2 момка. На Тешици и Јанковој Клисури био је по један ћумруџија. (Држ. Савет 1835. I кут.).

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 213. 21 јул 1834. Милош реис-ефендији. — 21 јул 1834. Исти депутатима.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 219. 6 авг. 1834. Депутати Милошу. — 11 авг. 1834. Милош кнегињи Љубици. Чим је добио реис-ефендија извештај о догађајима на Дрини и Милошево писмо да се ово заглади, он наговори депутате да потом поднесу султану на дар три стотине кеса као дар за удадбу његове кћери Салихе, а зету султановом педесет кеса. Сем тога да ће се султану дати хиљаду кеса место обећане корвете. — 11 авг. 1834. Вел. везир Милошу. Прашта му се исељење подринских Турака, само да им се штета исплати, сем непокретног имања које ће проценити мешовита комисија. То дадне повода те Турци стану по својој глави састављати цифру оштете; Милош пак одговори Вези-паши, да се сокбски Турци намире сумом коју му дугују за неплаћени десетак последњих трију година. — 22 авг. 1834. Милош Вези-паши.

[4] *Држ. Арх.*, К. К., 219. 22 авг. 1834. Милош реис-ефендији.

му уз то поклони 25.000 гроша, Турчин обећа да ће у Цариграду држати српску страну.[1]

Овако повољном свршетку јако је допринело заузимање Хусеин-паше, видинског везира, који је био један од најмоћнијих Милошевих заступника на Дивану; он је тврдио да су се подрински Турци могли само силом иселити. „Кнез је, како се види, говорио је смејући се Хусеин-паша Авраму Петронијевићу, врло одлучан. Што науми хоће баш и да сврши, па после ма га и више коштало не мари... Ето сад је истерао сокоске Турке, како је хтео, па после одмах пише реис-ефендији нека руку метне у његов џеп, и нека залепи и опере ствар с онолико колико мисли да је доста.“ Хусеин-паша је тврдио да он овако што не би урадио „још до већег сијасета,“ јер би га било жао новаца.[2] Међутим он је био толико богат да је султан од њега новац позајмљивао.

Остало је да се исплате, по процени комисара, добра истераних Турака. Баш као да су мирним начином и добровољно отишли са својих имања. Случај који се десио с комисијом за процену имања на Дрини врло је карактеристичан за ондашње прилике на тој страни и за разузданост Босанаца.

Реис-ефендија хотећи да се и ова ствар, процена имања, сврши по вољи Милошевој, писао је Хусеин-паши да за комисара постави лице, које ће тај посао извршити у смислу српских жеља. Вези-паши пак који с Милошем није био у најбољим односима, нареди, пошто је и од његове стране морало бити једно лице да се његов делегат у свему ослони на изасланика видинскога паше, јер је царева жеља да се тај посао што пре и без тешкоћа сврши.[3] Глас изасланика Дауд-паше, босанског везира, који је имао комисаре да дочека на Дрини, био би у овоме случају без важности.

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 219. 15 авг. 1834. Милош Авраму Петронијевићу у Видин.

[2] *Id.*, 12 авг. 1834. Видин. Аврам Петронијевић Милошу.

[3] *Id.*, 8 окт. 1834. Видин. Аврам Петронијевић Милошу.

Хусеин-паша одреди Хаџи-Хасан-ефендију, Вељи-паша Сали-агу, свога силихтара, а Милош Вучића Перишића и Јоксима Милосављевића. Кад дођу ка Соколу, комисари призову из Босне све исељенике, објаве им свој задатак и наредбе које имају, и понуде да се приступи процени имања, која ће се одмах исплатити. Ну исељеници којима су Босанци напунили главу да ће се ипак једнога дана вратити у Србију, одбију у врло дрском тону да о томе преговарају. Комисари се тада упуте Зворнику да сврше с подринским Турцима. Уместо пристојног дочека од стране Махмуд-паше зворничкога, они наиђу на пашине бусије између Малога Зворника и Сакара. Српски се комисари спасу бегством уз један крш, а Хасан-ефендија буде ухваћен и добро измлаћен. За њим буде ухваћен и Сали-ага, који се баш тада враћао из Зворника, где су га комисари били послали Махмуд-паши на разговор. „Ту су обојица хиљаду белаја претрпели и умало нису исечени били, док једва пред вече, не знам како, отпуштени буду голи и преко кршева дођу најзад српским комисарима у Лозницу“.[1] То је било 7-ог новембра. У томе нападу погинула су три коња и сеиз Сали-агин, и опљачкано је све што су комисари носили. У каси српских комисара било је десет хиљада дуката за откуп имања. На жалбу свих комисара из Лознице Махмуд-паша им врати нешто од ствари и половину опљачканог новца, тврдећи да су то дело учинили разбојници и да се само толико нашло.[2]

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 219. 5 декембар 1834. Вељи-паша Хусеин-паши. — 27 нов. 1834. Милош Хусеин-паши.

[2] Многе су тужбе подношене после Порти од стране Србије да јој се ограбљени новац врати. Тиме се бавио и Јов. Ристић 1864 године.

ГЛАВА XXIV

ЕПИЛОГ: МИЛОШЕВ ПУТ У ЦАРИГРАД
1835 год.

I — Портини позиви Милошу да дође у Цариград. — Милош захтева претходно уређење свих спорних питања. — Портин повољан одзив.

II — Пут од Пожаревца до Цариграда (19 јул—5 август 1835).

III — Бављење у Цариграду од 5-ог августа до 14-ог октобра: аудијенција на Порти, код султана (16 августа), разне свечаности, забаве и др.

IV — Повратак из Цариграда у Србију (14 октобар—11 новембар). — Дочек у Србији. — Значај тога пута. — Милошева жеља да пошље депутацију у Петроград. — Одговор Русије.

I

Још Порта није ни свршила преговоре о хатишерифу од 1833 године, а већ је била изјавила жељу да Милош дође у Цариград. Њена је намера била да га тамо доведе, да га љубазношћу и дочеком обезоружа и закине нешто од онога што је била дужна Србији. Милош је добро видео и сувише провидне намере Портине, а и руско посланство је било ту да га опомене на опасност таквога корака. Ствар је била проста и Милош ју је правилно схватио: његова би посета имала да крунише свршетак народних послова; тим актом он је имао да изрази своју и народну благодарност султану.

Лично Милош није желео да иде у Цариград. Он се бојао каквог атентата од стране Турака или да што

не букне у Србији у његову одсуству.[1] Као практичан човек Милош је морао помишљати и на огромне трошкове које ће том приликом да учини. Неки виђенији људи пак из његове околине бојали су се да он у Цариграду не покаже и своје мане и да не изгуби велику репутацију коју је дотле имао тамо, и морали су му, у извесној форми, представљати те незгоде.[2] Заиста Милошева првобитна намера била је, пошто је примио хатишериф, да пошље у Цариград свога старијег сина, престолонаследника Милана, који би том приликом поднео султану на дар једну корвету, коју је Милош намеравао и иначе да му поклони.[3] Ну најзад Милош увиди да ће се морати сам лично кренути у Цариград, пошто је султан изјавио жељу преко Аврама Петронијевића да га види, жељу, коју је и после понављао преко депутата и Хусеин-паше видинскога.[4]

Сем тога Портини великодостојници који су заступали српске интересе на Порти, живо су желели да доведу Милоша у Цариград. Главни су Милошеви односно српски заступници били: Хаџи Хакиф-Мехмед-ефендија, реис-ефендија, Козрев-Мехмед-паша, сераскер, Халил-паша, Хусеин-паша, видински везир, Стеван Богориди, кнез самоски. Милошеви противници били су: Пертеф-ефендија, мушир Ах-

---

[1] Заблотскій — Десятовскій, *Графъ П. Д. Киселевъ и его время*, кн. IV, стр. 110. 18 јун 1833. Букурешт. Кисељев Орлову: „Miloch m'a demandé conseil sur la réponse qu'il devait faire au ministère turc sur son voyage de Constantinople. Je vous l'ai adressé, en disant que de toute manière il pouvait compter sur vous et vos conseils. Le fait est qu'il craint d'être étranglé durant son voyage par les Turcs, et qu'il craint plus encore ses ennemis serviens, qui pourraient bien profiter de son absence pour lui jouer un mauvais tour. Je pense qu'il faudrait ajourner cette présentation de foi et hommage et qu'il serait bon que vous en eussiez le mérite. Ce Miloch est un mauvais drôle mais il faut le ménager: dans peu de temps la Russie en aura besoin....“

[2] *Огледало Српско*. Год. I, св. 3, стр. 69—70.

[3] За прављење корвете, која је по предрачуну требала стати на 1,000.000 гроша, Милош је био увеликѐ учинио припреме. Неки Никола Кефала и један турски марински инжињер имали су да изврше тај посао. Између Брзе Паланке и Прахова била је нанесена грађа и подигнут мали арсенал. Али кад је видео да ће га то скупље стати, него што је мислио, Милош је послао султану 500.000 гроша и одустао од грађења корвете. Турски инжињер био је потплаћен од Милоша да Порти поднесе рапорт да корвета не би могла Дунавом проћи. Отуда се после изроди спор између кнеза и Кефале, који је на Порти оптужио инжињера.

[4] *Држ. Арх.*, К. К., 190. 4 авг. 1834. Милош грофу Неселроде.

мет и капетан-паша. То су главна имена у обема групама које су представљале две странке у Дивану, између којих је била велика борба за утицај; српски послови били су често тачка трења између обеју странака. Сераскер Козрев-Мехмед-паша и израдио је аудијенцију Аврааму Петронијевићу код султана, што се сматрало за велику почаст.[1]

Пре него што ће предузети пут за Цариград, Милош је сматрао за потребно да затражи одобрење од Русије, као Србијине заштитнице. Сем тога њему је, у случају да га Порта обрлати у Цариграду с неким неоправданим жељама, била потребна помоћ рускога посланика у Цариграду, који је готово целе 1834 године био на одсуству. Зато је Милош и тражио почетком августа 1834 да, ако је могућно, министарство отправи Бутењева у Цариград с потребним упуствима још у току јесени.[2] Цар Никола, који је из обзира према Порти а и према сиромашном стању Србије, одбио Милошево наваљивање да му пошље депутацију или поклоне,[3] примио је с великим задовољством његову намеру да се султану поклони.[4] У опште Русија је врло симпатично пратила мудро Милошево држање према Порти и подржавала га у његовој политици.[5]

И ако је Милош намеравао још у септембру 1834 да се крене за Цариград, догађај с исељењем Турака на Дрини учинио је да одложи пут.

Требало је прво загладити тај догађај, који је заиста био добро дошао српским непријатељима на Порти. Султан одмах одложи шиљање ордена у брильантима, који је за Милоша био спремио. Хусеин-паша видински нашао је за добро да одврати Милоша од пројектованога састанка њиховог негде на

[1] *Дрэс. Арх*, К. К., 218. 10 феб. 1834 Милош Козрев-Мехмед-паши.
[2] *Дрэс. Арх*, К. К., 190. 4 авг. 1834. Милош графу Неселроде. — *Дрэс Арх.*, К. К., 193 4 авг. 1834. Милош Бутењеву у Петроград.
[3] *Дрэс. Арх.*, К. К, 190. 21 феб. 1834. Милош графу Неселроде.
[4] *Id.* 31 авг. 1834. Граф Неселроде Милошу.
[5] *Id.* 13 јан., 10 и 21 феб. 1834 Милош графу Неселроде. — 15 март 1834. Граф Неселроде Милошу. — 24 март 1834. Петроград. Бутењев Милошу пише о лепом расположењу рускога двора према српском народу и њему, Милошу.

Тимоку, бојећи се „противне партије у Цариграду да му при таквом састанку не пришију нешто," нарочито се бојао Пертеф-ефендије. С Хусеином Милош је желео састанак да му он дâ упуства за важан и скуп пут у турску престоницу. Видинског везира је живо интересовало да зна шта је реис-ефендија казао депутатима односно насилног исељења Турака. „У који час получите какво писмо од депутата, писао је Аврам Петронијевић Милошу из Видина, [Хусеин-паша] одмах моли да му јавите речи реис-ефендијине, да он из њих може судити, шта се око тога ради у Цариграду, пак по оному може и пре определити састанак који жели с вама имати".[1] Хусеин-паша је правио и интересантну комбинацију, како ће тећи ствар подринских Турака на Дивану, комбинација врло интересантна за прилике на Порти. „Сад ће, говорио је Хусеин-паша Петронијевићу, реис-ефендија предату ноту српских депутата изнети мишферету [савету], али писмо које је њему писано, никоме другоме, него крадом, преко ферик-Ахмет-паше, султану, да овај види да се ту обећавају новци, за којима он чезне. У савету ȕпрêће се и викаће само Пертеф, ну сераскер Козрев-Мехмед-паша ће умети утолити сву његову вику само једном речи, кад му рекне: ви добро знате да нам је Хусеин-паша казао да се соколски Турци, било сада или после пет година, без зо́ра и без сијасета неће моћи дигнути, имајући своје рођаке по Босни, који ће им још припомагати, а сада их је дигао Милош-бег сам и опростио нас те бриге..." Реис-ефендија пак додаће нешто слично и ствар ће бити свршена.[2]

Три дана после тога разговора Хусеин-паша је послао Милошу преко А. Петронијевића концепт писма, које ће писати њему, Хусеину, о догађају на Дрини. Идеју и основне мисли овога писма пак послао је реис-ефендија Хусеин-паши! Писар Милошев имао је само да по̀сла̂ти концепт „полагано и чисто пре-

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 21⅑. 12 авг. 1834. Аврам Петронијевић Милошу.

[2] *Ibid.*

пише“ и „да добро мотри на точке и проча слова... и бастише мухур“ Милошев, пошто су А. Петронијевић и ћехаја видинскога везира исто писмо „неколико пута“ „преграђивали... док је дотерано на ћунију“.[1] Хусеин-паша живо је саветовао пут у Цариград. „Својим одласком у Цариград, говорио је он, кнез ће задобити велико поверење и у султана и код свију Турака, и на тај ће начин затворити уста свих својих противника; затим тај ће долазак донети и мени и реис-ефендији велику част код султана. Једном речи, ишчезнуће све којекакве неповољности и запињање, као што је питање о царинарници, тахмизу и кантару. Сем тога кнез може добити утицај и на сам наш Диван“.[2]

Очекујући да се питање о исељењу сокоских Турака стиша па да се састане с Хусеин-пашом, Милош је послао у Видин, у посету везирову харему, кнегињу Љубицу.[3]

Ну афера с подринским Турцима брзо је легла, као што смо видели. Хусеин-паши био је послат орден од стране султанове да га преда Милошу.

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 219. 15 авг. 1834. Аврам Петронијевић Милошу.

[2] *Id.*, 12 авг. 1834. Аврам Петронијевић Милошу.

[3] *Id.*, 19 авг. 1834. Видин. Аврам Петронијевић Милошу. „Ч. Везир много је рад што ће Госпоћа овамо да дође, и харем његов једнако чисти и пере харем, а наипаче част једну харема, који је к Дунаву. Питао ме јучер како обичествује Госпоћа ручавати, или на астalу или на софри, да зна како ће спремити. Ја сам му казао да је она научена и на једно и друго, а што се тиче виљушака и ножева, да она носи собом своје, ибо је ово ктео од камараша овдашњи да позајми. Овде прилажем и једно писмо од његове баш-хануме на Гослоћу, којим, поздрављајући, позива ју у гости церемонијално... Осман-паша [син Сулејман-паше Скопљака] из Аде, јучер је дошао. Поздравља вас љубезно и Госпоћу и рад је, док је овде, да бар и он види Госпоћу“... — С кнегињом су били кнежевић Михаило, Јеврем Обреновић, Ст. Симић и Јоксим Милосављевић. Код Извора дочекао их је и примио видински војвода. — 23 авг. 1834. Кнегиња Љубица Милошу: „Јуче послао честити везир сина свога пред Мијаила, и велике ануме тетку пред мене, са по више калабалука, те су нас до у сарај са парадом довели. Пред капијом и у граду дочекали су нас низами, и пред сарајом банда свирала је, кад смо долазили. Ја сам отишла одма у харем, а ч. везир ома одазвао је Мијаила и агу Јефрема и све наше чиновнике преда се, и готово два сата разговарали су се све пријатељски разговори. За дочек не можемо се вама довољно нафалити како су нас дочекали...“ — 24 авг. 1834. Љубица Милошу јавља да је 23-ег примала посете ћехаје вид. везира, Осман-паше, ерлија и агалара видинских. Тога дана била је гозба код видинског војводе у пољу. „Вечерас, чини нам се лимунација и ракетле бацају и којекакве ватрене фигуре. Једном речју не можемо вам се са дочеком нафалити“...

30-ог септембра Хусеин паша се састао с Милошем у Брегову, и врло свечано извршио предају ордена.[1] На томе састанку Милош дефинитивно обећа да ће ићи у Цариград и овласти Хусеин-пашу да то јави Порти. У исто време је саопштио и сâм своје решење реис-ефендији, који је живо наваљивао на Хусеин-пашу да увери Милоша, колико ће себи подићи углед доласком у Цариград, где га очекује „слава и част".[2] Милош је само одложио полазак, докле се у Бечу не спреме дарови поручени за султана, и не сврши дело процене имања подринских Турака, за који су посао баш тада били одређени комисари. Пре него што ће поћи Милош је имао намеру да држи Скупштину, којој ће објавити свој пут и уредити потребне мере док се из Цариграда не врати.[3] Сем тога он је хтео да дâ Порти времена да посврши сем процене имања подринских Турака још и друга спорна питања: укидање неправедне царине у Нишу и предају тахмиза и кантара. „Свагда сам Бога молио, писао је Милош реис-ефендији, да доживим то срећно време, кад ће ми бити могуће удостоити се лично видити Премилостивог Цара и Благодетеља Мог, и изразити му ону благодарност која му приспоји од једнога благодарног чирака, пољубити му свјашчену његову ногу, и одржати чист образ оних пријатеља, који су до сада за мене код њега добру реч рекли." Чим сврши послове одмах ће се кренути на пут, ако га само не задрже „муџеферати и трбобоља нека", од које „неколико година" већ пати. Милошу се, по његову тврђењу, хитало у Цариград. Томе факту што ће се удостојити „лицезренија" султанова он је приписивао и терапетично дејство. „И та трбобоља, наставља Милош, није као што је била. Све од дана на дан боље се осећам. Па најзад баш ако буде мало нешто још остало, пуно се надам да

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 219. 3 окт. 1834. Неготин. Милош депутатима. Орден је био у бриљантима.

[2] *Id.* 8 окт. 1834. Видин. Аврам Петронијевић Милошу.

[3] *Id.* 4 окт. 1834. Неготин. Милош Мехмед-Реуф-паши, садразаму.

ће ми сасвим изчезнути, кад се удостојим лицезренија величајшег монарха и целованија свјашчене његове ноге".[1]

Кад је реис-ефендија видео из Милошева писма, да је његов долазак у Цариград свршена ствар, био је толико радостан да је депутате посадио поред себе „и перви пут и чибуком почастио, које до сада никад било није".[2] Реис-ефендија је имао и другу пријатност, Милош му је послао 250.000 гроша, да их преда султану, као половину процене корвете коју је намеравао да пошље султану на дар. Друга пак половина била је обећана за ускоро.[3] У исто време Милош је изјављивао да поклања хиљаду и пет стотина кеса (750.000 гроша), „која је сума у име данка издата у време кад је садашњи румели-валиси [Хусеин-паша] у Београду мухафизом био".[4]

Милошево одликовање орденом од стране султана било је прослављено у целој Србији. 21-ог октобра било је благодарење у београдској цркви. Вели-паша је наредио, те је за време службе с београдског града избачено три плотуна пушака, а уз сваки плотун по девет топовских метака. „То су заиста дела, писао је Милош београдском везиру, којима се царска милост увеличава и торжествује, и којима ми совокупно, као једног истог премилостивог цара синови целому свету показујемо, колико скупа и једним сердцем прослављамо име његово и милост његову, коју на толике милијуне народа изобилно излива".[5] Вели-паша присуствовао је и весељу које је Јеврем Обреновић приредио том приликом.[6] У Крагујевцу је био велики бал. На њему су били кнежевић Михаило, „государиња књагиња", чиновници и грађани. „Заиста овакова бала и весеља, ја, бивши

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 219. 4 окт. 1834. Неготин. Милош реис-ефендији.
[2] *Id.* 18 окт. 1834. Депутати Милошу.
[3] *Држ. Арх.* К. К., 219. 4 окт. 1834. Неготин. Милош депутатима. — 18 окт. 1834. Депутати Милошу.
[4] *Id.* 28 џемазиел-ахира 1250 (20 окт. 1834). Реуф-паша, велики везир, Милошу.
[5] *Id.* 23 окт. 1834. Милош Вели-паши.
[6] *Држ. Арх.*, К. К., 143. окт. 1834. Јеврем Обреновић Милошу.

по Пешти и Бечу, не видох оном подобнаја. Можно что въ Россіи.“ Ј. Јакшић, хазнадар кнежев, који је писао овај извештај Милошу, увек се истицао својим русофилством и у својим писмима заносио руски.[1]

Ну Портини су се министри више занимали Милошевим доласком него свршивањем заосталих послова који су Србима јако лежали на срцу. Портини великодостојници и султан, говорио је реис-ефендија депутатима, „са пенџера погледају“ кад ће Милош доћи. Ст. Богориди и Никола Аристархи, капућехаја влашкога кнеза, отимали су се око великаша Портиних код кога ће Милош одсести.

Али Милош одједном почне затезати. Њему је стало било да посвршује послове с подринским Турцима, београдском царинарницом, тахмизом и кантаром. Сва су та питања, ево већ крај године, остала по старом.

Пошто је предата Милошу београдска царинарница (21 децембра 1833), Вељи-паша подигне царинарницу у Нишу, која је наплаћивала царину на робу која иде из Румелије у Србију. Узалуд је Милош доказивао да је то сасвим неправично, да би једна иста роба плаћала две царине, једну у Нишу а другу у Београду, а крајњи би резултат тога био да трговина скрене са свога правога пута. Ни мање ни више то би значило пренети царинарницу београдску у Ниш и урачунати је Србима у данак. А то је апсурдно. У Нишу би се могла наплаћивати царина само на робу која иде у Видински Пашалук или у Албанију, а не и на ону која иде у Србију.[2]

Исто је тако била тешкоћа с београдским кантаром и тахмизом, за које Вељи-паша није добио наредбу да их Србима преда.

Целе 1834 године Милош је слао своје тужбе Вељи-паши, Сали-паши нишкоме и Порти против ових неисправности, нарочито због царинарнице. Трговци су, на своју велику штету, плаћали две царине.

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 16. окт. 1834 Крагујевац. Јаков Јакшић Милошу у Пожаревац.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 217. 27 дек. 1833. Милош депутатима.

Питање пак подринских Турака, њиховом упорношћу да приступе процени својих имања, одложено је на неодређено време. С тога Милош и ако је могао поћи на пут, стави свршивање тих питања као цену свога поласка за Цариград.[1] „Путовање моје у престолни град, писао је он реис-ефендији, и по карактеру моме и по важности народа, који ја представљам, треба да буде што торжественије, и нескопчано ни с најмањим облачићем".[2] Он је преко депутата пребацивао реис-ефендији држање Портино према њему, која се ни најмање не осврће на толике новчане жртве које је у последње време учинио султану, подсетио га на трошкове, које мора учинити о доласку у Цариград „и то све царске и његових великаша части ради, а то се све ништа не узима у разсуђеније. Ја не могу толике новце у море бацати банбадава, а моји послови да се не свршују".[3]

Реис-ефендија се заиста живо заузео да се сви послови посврше, сем процене имања подринских Турака. Декембра велики везир нареди Вељи-паши да се испуне праведни српски захтеви, и тако су тахмиз и кантар били прѐдати Милошу".[4]

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 19 нов. 1834. Милош грофу Неселроде. — 24 септ. Милош је био јавио руском министарству да ће одмах предузети пут за Цариград чим се заостали послови сврше, и том је приликом благодарио што му је допуштено да иде у Цариград. — 19 нов. Милош извештава грофа Неселроде детаљно о афери на Дрини, која се десила баш у време кад је он намеравао да сазове скупштину да с њом уреди мере за одржање реда у Србији и да је извести о својој намери да иде у Цариград. После ових нереда на Дрини Милош је изјавио да држи, да није паметно остављати Србију, која би могла страдати од Босанаца. Руско министарство пак, према раније његовим писмима, мислило је да је он већ у Цариграду. Септембра Бутењев је био дошао на своју дужност с упуствима да се Милошу пође саветом и услугама и да учини све не само да преимућства српскога народа не буду окрњена већ и учвршћена. О томе је писао граф Неселроде Милошу 13 нов. 1834 и писмо му је било упућено преко Бутењева у Цариград. — 5 окт. 1834. Милош Бутењеву. — 13 нов. 1834. Граф Неселроде Милошу. — 31 дек. 1834. Бутењев Милошу. Шаље писмо Неселродино од 13 нов., пошто је видео да је Милош одложио свој долазак.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 219. 9 нов. 1834. Милош реис-ефендији.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 219. 9 нов. 1834. Милош депутатима. — 22 дек. 1834. Милош наређује Ј. Антићу да преда реис-ефендији 25.000 гр. у име поклона за бајрам. — 22 авг. 1834 Милош је дао био реис-ефендији на поклон 2000 дуката. (Писмо под тим датумом реис-ефендији).

[4] *Држ. Арх.*, К. К., шабана 1250 (дек. 1834). Велики везир Вељи-паши. — *Држ. Арх.*, К. К., 219. 22 дек. 1834. Милош Мехмед-Хакиф-ефендији, реис-ефендији.

Али ускоро букне Милетина Буна и настане уставна афера — о којима ће бити реч на другоме месту — које учине те пут буде опет одложен, и тек о Петрову-дне 1835 Милош је држао Скупштину у Крагујевцу, на којој је поред осталога објавио да ће, одазивајући се жељи Портиној и рускога двора, ићи у Цариград. Претходно, 29-ог маја, Савет је дао мишљење да Милош учини тај пут.[1]

Као циљ који има да се постигне тим путовањем Милош је ово изнео Скупштини:

1) Србија ће тиме показати своју и народну покорност султану.

2) Суседи Србијини, а нарочито Мухамеданци, увериће се да султан не двоји Србе од Мухамеданаца, и неки немирни и зломислени суседи — Милош је нарочито циљао на Бошњаке — мораће с више уважења гледати на Србију и њеног кнеза.

3) Србија ће скочити угледом у Европи.

4) Увидевши привржености народну Порта ће поштовати и подржавати оно што је народу дала хатишерифом.

5) Русија ће бити задовољна, јер је тим путем и њена жеља задовољена.

6) Најзад биће свршени у Цариграду и други неки послови који се тичу народног благостања, као што је питање о Уставу и о престоници.

На крају свога говора Милош је, истакнувши своју љубав према народу, пожелео му живот, здравље и срећу, и додао да оставља у његовој средини своје синове, супругу и браћу. Свима је препоручио мир и ред у земљи.

За време одсуства Милош је оставио власт Савету као највишој власти у земљи. Јеврем Обреновић је имао да потписује сва његова решења. Он ће становати у двору и имаће као сталне саветнике у свима пословима Милету Радојковића и Дим. Давидовића.[2] Они су имали да заједно и једу с Јевремом.

[1] *Држ. Арх.*, К К., Савет. Акта из 1835 год.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., Савет. Акта из 1835 год. Акт од 3 јула. Милош Јеврему Обреновићу.

II

19-ог јула Милош је пошао из Пожаревца. С њим су сем свите — која је имала близу шездесет лица — још били Наби-ефендија Портин комисар и барон Рикман руски генерални консул за Влашку и Молдавију. Они су били дошли раније у Србију због уставног питања. Наби-ефендија се враћао у Турску, Рикман пак пошао је некуд у купатила пре него што се врати на своју дужност. Код Голупца су се навезли на Дунав. Истога дана стигли су у Адакале. Осман-паша им је био изашао два сахата насусрет и допратио их у град уз пуцњаву топова. Ту их је посетио царски аустријски комисар из Оршаве. Из Адакала барон Рикман се одвоји и оде у Аустрију; Милош пак настави пут и ноћио је 20-ог у Фетисламу, докле га је допратио Осман-паша адакалски. 21-ог ноћио је у Кусјаку. Сутра-дан продужи пут, и у Флорентину буде дочекан од хазнадара видинског везира и много других одличних Турака. После лепога ручка Милош и чиновници његови седну у каруца, гардисте појашу коње и крену у Видин. Остала свита упути се тамо Дунавом.

У Капетановцу, недалеко од Видина, Милоша дочека везиров ћехаја с Видинцима које је Хусеин-паша изабрао и послао му усусрет. Пред самим Видином сви појашу коње који су за њих ту били изведени. Милош је имао хата кога сам везир „јашити обичествује“, сав у златној опреми. Тако парадно кроз силан свет уђу у варош. Улазак је био оглашен пуцњавом из топова, која је продужена до уласка Милошева у сарај. Од градске капије до сарајa били су постројени војници у два реда, држећи пушке „пред перси.“

У сарају Милоша дочекује музика, видински владика и свештенство; на степеницама дочекао га је везир с којим се пријатељски изгрли и изљуби.

На богатој вечери у Милошеву част били су: Милош, везир и обадве свите. После вечере добро расположени излазе „на чардак“ да виде „фајерверк који

је на шајкама на Дунаву приуготовљен био.“ Уз пуцњаву топова, уз маневар који је представљао ноћно отимање града, ватромет је трајао дубоко у ноћ, док су на чардаку непрестано „чучеци свирали и играли.“ Разишли су се да спавају тек у поноћи, Милош је био усхићен дочеком.

23-ег у вече стигао је у Видин михмендир Ћамид-бег, који је имао да прати Милоша у Цариград. Он је носио ферман пун царске милости за Милоша и Србију: препоручивано је пашама, ајанима и свима властима у опште, да што боље дочекају Милоша. Другим ферманом султан је наређивао видинском везиру да одреди једног „узун-емина“, који ће бележити све трошкове око пута и бављења кнежева у Цариграду и поднети их Порти.

„У Видину сам видео, пише Милош, најбољи поредак у свему .. Војска регуларна, народ и мусломански и христијански у најбољој љубави и сагласију, и вообшче све издаје образ најбољег поредка и мудрог уређенија“.[1]

25-ог јула Милош је пошао из Видина Дунавом. Навезао се с највећом парадом. „Овај сам пут, вели он, учинио на четокаицима видинским, које искусни капетан управља, изучивши видинску јуност способному кораблепливанију.“ Милош се дивио опреми четокаика, „точности и регули“ возара. Истога дана стигао је у Лом-Паланку, пошто се кратко време задржао у Појани на своме добру у Влашкој крај Дунава, где су га дочекали управник добра Пазарац с два влашка официра, кметовима и народом. Сутра-дан, 26-ог, био је у Рахову, 27-ог у Никопољу. Свуда где је Милош падао на конак дочек је био сјајан, излазили су пред њега и народ и војска; али дочек у Никопољу је подсећао на онај у Видину. Сем множине народа који је госте дочекао на Дунаву, „стене су начичкане биле силним булама и Турцима.“ На лепо опремљеним коњима, Милош и свита му упутили су се конаку. Напред регуларна војска с музи-

[1] М. Петровић, *Финансије и Установе*, (ново изд.) I, стр. 329 - 330.

ком, затим Милош, најзад силан народ. За све време бацане су ракетле, а од уласка у град до сарајa пуцало се и из топова. После вечере опет ракетле, пуцњава из топова, разне турске игре које су изводили полу-наги пеливани према запаљеноме лучу.

28-ог јула Милош је свечано испраћен из Никопоља и истог дана је стигао у Свиштов „варош изрјадну, у којој су многи Христијани који са свим по обичају европејском живе.“ Свиштовски војвода и Бугари учинили су Милошу „отличну почест“ дочеком, као што је био и у Никопољу. Тога вечера дошао је и брат паше од Рушчука с коњаницима да поздрави Милоша; дошли су још били Михаило Герман из Букурешта, Димитрије Мустаков, српски агенат у Букурешту и Марко Х. Стоило надзорник Херешта, Милошева спахилука у Влашкој.

29-ог полазак из Свиштова и долазак у Рушчук, „варош велику и многољудну.“ „Будући многољудна, вели Милош, представљала је дивно позоришче издалека. Силни народ скупио се поред Дунава и очекивао пришествије наше. Једва се... провлачило кроз ону велику гомилу собраног народа различне нације и возраста и обојег пола.“ Избачено је много топова из града и војних шалупа под Рушчуком. На Милошеву заповест четокаици су из својих топова трипут поздравили варош. Дочек који је приредио Саид-паша био је величанствен. На коњима у само злато опремљеним и у пратњи војске, ерлија и народа, Милош и свита му ушли су у пашин конак.

Сутра-дан Милош је посетио епископа, измењао посете с турским послаником у Паризу, који је баш тада прошао кроз Рушчук, идући на своје опредељење, примио је Калинеска, директора влашког контумаца у Ђурђеву, мајора Голеска који је дошао да га поздрави од стране влашког кнеза, најзад примио је младе Србе који су се обучавали у житомирском уланском пуку у Силистрији.

31-ог јула Милош је пошао сувим из Рушчука за Варну. Истога дана стигао је у Разград; 1-ог ав-

густа пòрано био је у Шумли. Дочек у оба места како се само могао очекивати.

Шумла је Милоша нарочито интересовала. 2-ог августа он је изашао с Ћамид-бегом на шанац с којим се прославио у последњем руско-турском рату његов пријатељ Хусеин-паша који га је онако лепо дочекао у Видину. Прегледао је даље утврђење „по европејском вкусу“, које се зидало на западном брегу од Шумле. Пењући се утврђењима Милош је видео свуда „позоришча ужасно романтическа.“ „Крстови жита пожњевена, који су по долини около Шумле простерти, и на ову плодоносну годину велики и чести возводе образ силних шатора, који су у последња велика времена под онда бившим сераскером, садашњим честитим Хусеин-пашом видинским, по истој долини разапети били.“ У опште Милош се трудио да себи створи слику последњих бојева око Шумле, за коју вели да је са својом околином „управо по сербски хајдучко место.“

Истога дана, 2-ог августа, Милош је оставио Шумлу и стигао у Проваду у којој је видео „сожаленија достојно позоришче“, „бедна Провада“ је представљала „следствија проласка ужаснога Марса“, јер су је Руси били срушили у последњем рату. Ипак у дочеку и испраћању Милош није имао шта да пожели.

Од Проваде до Варне Милоша је на путу све интересовало: долина Проваде, река Девна, руски шанчеви недалеко од њеног извора итд.

4-ог августа свечан дочек у Варни уз пуцњаву топова. Епископ са свештеницима изнео је Милошу свети крст на целивање. „Христијанство у Варни и у Видину, хотја и свуда иначе особито у уваженију и признанију стоји.“ Милош је одсео у палати коју је султан зидао за себе кад би дошао у Варну.

Истога дана после подне Милош крене за Цариград на пароброду који је султан послао под командом једнога Енглеза капетана. „Плаветни се море, пише Милош Јеврему пред полазак, а боја је плаветна знаменије надежде, и дај, Боже, да нам надежда основана буде и да у здрављу и миру у Цариград приспемо“! Милош је имао среће, за 24 сахата,

5-ог августа „пред акшам“, стигао је у Цариград под најбољим условима. „Што је пак при почетку мореплованија готово свима мучно било, то је обична болест морска која ретко кога мимоилази.“

Милош је одсео у Емиргион-оглу у палати Хусеина видинског везира. Сутра-дан објавио је званично свој долазак Порти и рускоме посланику, изнесавши у томе рапорту све што је на путу било достојно помена. По самоме почетку како је примљен од Порте, Милош се могао надати највећим почастима. 7-ог августа, аустријски интернунциус пише Метерниху: „Милошу се чине сва могућна одликовања: дата му је почасна стража; лађа са седам пари весала стављена је на његово расположење, као што се то чини према великим достојанственицима и амбасадорима“.[1]

III

Првих дана страни посланици и друга господа у турској престоници слали су своје чиновнике да поздраве Милоша и он им је слао своје као одговор. Од рускога посланика био је послат Вашченко који ће доцније играти знатну улогу у Србији. Милош је имао срећу и задовољство да одмах чује да је у Цариграду и син старога Строганова, граф Александар Григоровић, који је тада путовао за Грчку у једној званичној мисији.[2]

10-ог августа Милош је био представљен са свитом Порти, и то овим редом: реис-ефендији, великом везиру, девлет-ћехаји и чауш-баши. Сви знаци поштовања и уважења били су указани Милошу, који се свуда пристојно али и весело понашао шалећи се. Девлет-ћехаја Пертеф-ефендија, „који се иначе врло ретко шали“, смејао се и шалио се. Николаки Аристархи

---

[1] *Staatsarchiv.* 19 авг. 1835. Цариград. Штирмер Метерниху.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 29 септ. 1835. Милош Строганову. Изјављује радост што је видео његовог сина и напомиње његове, Строгановљеве, заслуге за Србију, чијем је благостању он положио основу.

испуњавао је том приликом дужност драгомана; Ћамид-бег био је стално уз Милоша.

После посете на Порти Милош је посетио Јусуф-пашу Серезлију, новога београдског везира који је имао да смени Вељи пашу, и који је некад ослободио Јеврема Обреновића Скопљакове тамнице.[1] Посетио је даље Тахир-пашу, капетан-пашу, Козрев-пашу, сераскер-пашу, „старог и искреног пријатеља", с којим се тада лично познао. „Те радости, пише Милош, коју је имао синоћ с нама, никад видели нисте." 11-ог августа посетио је руског и аустријског посланика.

16-ог августа Милош је имао свечану и великолепну аудијенцију код султана у Ставросу на азијској обали. Козрев-паша, сераскер паша, зет царски Халил-паша, Тахир-паша, капетан-паша, мушир-Ахмет-паша, Намик-паша и неколико других царских великодостојника присуствовали су тој аудијенцији.

Напред с десне стране ишао је сераскер-паша, а за њим Халил-паша; с леве пак стране напред капетан-паша, а за њим мушир-Ахмет-паша. За њима је ишао Милош обучен у српску генералску униформу, с орденима, Св. Аном и турским, који је прошле године добио, а за њим свита његова, а за њом остали турски великодостојници. Цар је предусрео Милоша поздравом: „Кнеже Милоше (Милош-бег), добро дошао"! поздрав који је двапут поновио.[2] Милош онда узме реч и на српском изговори ову беседу:

„По благому Промислу Неба доживио сам, по неизреченој пак милости Вашега Царског Величества удостојио сам се, о великоможни Царе, да данас пред

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 11 авг. 1835. Цариград. Милош Јеврему јавља да Јусуф полази сутра у Београд и наређује му да га лепо дочека: „прво као нашег пашу, а друго као нашег пријатеља, ваља нам га дочекати што боље бити може; а особито ви сте му дужни најбољи дочек учинити, јер је ово онај, који је вас тамнице ослободио."

[2] Цариградски лист *Le Moniteur Ottoman*, број од суботе 26 септ. 1835, вели да је султан казао Милошу кад је изведен и пао ничице пред њега „Милош-бег, добро дошли. Надам се да су вас управници области куда сте прошли, примили с почастима гостопримства и да су вам дали, по мојој заповести и сходно вашем чину све што је било потребно за ваш пут"!

лицем мог и толико срећних народа премилостивог Цара лично предстанем. Сердце моје плива у изобилију најчуствителније моје благодарности, и ово изобилије тим је веће, што је у њему сливена покрај моје личне и сердечна благодарност целог Народа сербског, који под сенију благодетелног Престола Вашег пре срећан благоденствује.

„Мудрост, коју је Бог вечни уму Вашему присојединио, Правда, која је с Неба у Ваше царско сердце уливена, уклониле су сва препјатствија зломисленика, која су крепости Престола Вашег и срећи Народа Ваших на путу стајала. И ова дела исполинска, којима сте Ваше Величество обновитељ Вашег силног Царства постали, овековечиће име Ваше међу свим великим царевима свију векова, а Историја ће ји по достојанију славити и величати.

„Ја пак, као предстојатељ сербског народа, милостију Вашом мени вовереног, с благодарним сердцем мојим и народним припадам к стопама Вашега Царског Величества и всеподањејше молим, да би ову моју и сербског народа благодарност благосклоно примити умилостивили се.“

Ову је Милошеву реч преводио на грчки Аврам Петронијевић, а Николаки Аристархи, церемонијалмајстор на тој аудијенцији, преводио је султану на турски. „Но будући, вели Милош, да смо најпре били с честитим Халил-пашом, то је овај честити везир све говорио султану, чисто отимајући од толмача. Пријатност мужа овог, слобода и усердије, којим је за нас султану говорио, превосходи могућство описанија.“

После те беседе, султан заповеди те се донесе једна кутија, коју, пошто је отвори, преда сераскер-паши. Овај из ње извади орден са сликом царевом, искићен богато брилијантима и пошто га је Милошу поднео да га пољуби и додирнуо њиме главу његову, преда га Милошу у руке. „Ово се даје, рекао је тада султан, теби, фамилији и дому твојему“! Затим на заповест султанову донесу му сабљу, искићену самим драгим камењем, и султан је преда мушир-паши. Пошто ју је паша поднео Милошу да је целива, припаше му је.

На заповест султанову прилазе затим царски ађутанти и огрну Милоша харванијом, на којој је јака била сва златом извезена, а копча искићена брилијантима.

Тронут тим знацима царске милости, Милош падне на колена пред султана и целива му ногу по обичају. У разговору који је за тим дошао, султан је тешио Милоша за бошњачке изгреде рекавши да ће Бошњаци бити најзад умирени и да неће чинити више пакости Србији; затим је говорио да су се и око Скадра неки нереди десили, али да је он и са сува и с мора војску послао да немире угуши. Милош одговори: „Ти немири при сили и крепости Твојој, Великоможни царе, сасвим ишчезавају као незнатни.“ Султан се слатко и грохотом насмеје; одговор му је био по вољи. Затим султан затражи да му се по имену кажу сви чланови кнежеве свите, и тек што их Аристархи стаде представљати, султан затражи да сâм Милош то учини. И онда их Милош представи редом: „Ово је мој советник Аврам Петронијевић, ово советник Михаил Герман, ово полковник Јованче Спасић, ово полковник Алекса Симић, ово полковник Вуле Глигоријевић, ово капетан Петар Радојковић, ађутант, ово камерпаж, мој љубимац, Аврам Стојковић, ово сирћатип Јаков Живановић, ово хазнадар Павле Станишић, ово драгоман Коста Стојановић, ово член депутације цариградске Александер Петропуло.“ Кад је представио Аврама Стојковића — који је вршио Милошу службу врло интимне природе — султан се насмејао. По свршеној аудијенцији султан заповеди везирима да Милоша проведу кроз двор, а после и по Цариграду, и покажу му све знаменитости. При повратку као и при доласку је свирала музика.

После аудијенције паше опет одведу Милоша у стан мушир-паше, који је такође у царским палатама, где ускоро буде доведен диван коњ кулаш, „најлепши Мисирац“ с богатом опремом и златним узенгијама, којега је султан на дар послао Милошу. „Но и најискуснији дејеписац, пише Милош своме брату Јеврему, да се постара ово торжество при славној овој аудијен-

ције бивше и милост царску, која се на лицу и на израженијама султанским показивала, описивати, не би кадар био све, по достојанију описати. Ову красоту собственима очима видити треба, да би се представити могла".[1]

19-ог августа Милош је послао у Београд детаљан извештај о аудијенцији и о почастима које су му учињене том приликом. Извештај је носио Јованче Спасић; раније је послат татарин с наредбом Јеврему Обреновићу да пред Спасића изађе гарда изван вароши а да га он дочека пред конаком са свима кнезовима и чаршинлијама.[2] Милош је хтео да се тај извештај прими и објави што свечаније.

У недељу, 25-ог августа после подне, стигао је у Крагујевац Спасић, праћен од коњичке гарде коју је предводио Туцаковић. На равници испред двора дочекала га је пешачка гарда с музиком, ниже чиновништво, крагујевачка чаршија и маса света. Мало даље при самом уласку у двор, Јеврем Обреновић, чланови Савета и крагујевачког исправничества. После поздрава улазе у оџаклију и стану читати извештај. Јеврему Обреновићу ударају сузе на очи од узбуђења кад је видео почасти учињене Милошу; остали чиновници усхићени честитају му и моле га да буде тумач њихових осећаја код кнеза. „У восторгу оном кад је писмо ваше читано, пише Јеврем Милошу, све смо друг друга обузимали, све један другог поздрављали и у глас и у оџаклији и с диванане викали: ура књазу и Господару Милошу! ура султану Махмуду II!" На те узвике гарда је одговарала плотунима, артилерија топовима, банда разним комадима. Пред двором се био искупио цео Крагујевац тако „да је гарда једва могла упражненија своја чинити."

На молбу Коце Марковића председника Савета и другова му, Јеврем му преда писмо да се и народу прочита. Тако се цео Савет, чиновници и народ, уз музику и пуцњаву, крену пред зграду Савета где

---

[1] *Српске Новине*, год. 1835, стр. 267. — М. Петровић, *Финансије и Установе*, I (ново изд.), стр. 330.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 19 авг. 1835. Цариград. Милош Јеврему Обреновићу.

писмо буде јавно прочитано. Благосиљајући Милоша, народ му је пожелео дуг живот и добар повратак у Србију. Кад је све свршено, онда ће Коца Марковић рећи народу: „идите сад, браћо, с Богом, па казујте свуда шта сте чули“ ![1] Сутра-дан, 26-ог, држано је благодарење у крагујевачкој цркви. Свима исправничествима послат је распис да објаве народу како је султан примио кнеза, и да држе благодарења. У целој земљи народ је с одушевљењем примао те вести и благосиљао Милоша.[2] 28-ог августа Савет му пише: „Заиста је велики Махмуд II. Он је наумио да под милостивим његовим скиптром забораве Срби све беде, све муке, сва гоненија, која су предци његови предцима нашима учинили. Да га Бог у намерама његовим укрепи“ ![3]

Милошев пријам од султана изазвао је у опште сензацију у свима заинтересованим круговима.[4] Бутењев је срдачно честитао Милошу; влашки кнез Гика и бојари били су изненађени;[5] руско министарство је у томе гледало свој велики утицај на Порти.

Између 16-ог и 22 авг. Милош је чинио посете патријарху, многој цариградској господи, прегледао разне знаменитости и зграде: „египатски обелиск“, хазну, музеј, Св. Софију, царске баште, палату султанову итд. Вредно је особито поменути пријам у Патријаршији, који је био извршен с особитим почастима.

Сутра-дан, после аудијенције код султана, 17-ог августа, Милош је посетио патријарха. Патријарх је био у свечаном орнату с четири ђакона и осам свештеника такође у одеждама и 6 митрополита без одежда. Међу овима је био и Герасим, бивши шабачки владика. Пошто је Милош целивао крст и јеванђеље које је држао патријарх и пошто га је пољубио у руку, патријарх пољуби Милоша у чело и певајући „достојно“ уведе у цркву и допрати до стола. После *Благословен Бог наш* отпеван

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 28 август 1835. Савет Милошу.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 31 авг. 1835. Јевр. Обреновић Милошу, и др.

[3] *Ibid.*

[4] *Држ. Арх.*, К. К., 16 август 1835. Бутењев Милошу.

[5] *Држ. Арх.*, К. К., 30 август и 13 септ. 1835. Букурешт. Ст. Симић Милошу.

је двапут тропар *Благословен јеси* и два митрополита прију Милошу и певајући *Повели* приведу га патријарху који над њим очита молитву и благослови њега и Кнежевину Србију. Враћен у сто од митрополита, Милош је у јектенијама и многолетствију чуо неколико пута своје име. Један светогорски архимандрит изговорио је беседу на грчком језику и завршио српски: „требало је да ја ово сербски изговорим, но опростите, не знам толико сербски.“ Затим је патријарх одвео све у свој стан и лепо почастио.

22-ог августа, на дан крунисања цара Николе, Милош је био позван, с неколико лица из своје свите, од Бутењева, руског посланика, на ручак. Дошавши у посланство Милош је одмах с послаником отишао у цркву где је одстајао литургију. По посланикову одобрењу изговорио је беседу на тој литургији шабачки протопресвитер Јован Павловић. Милош је био јако тронут тим говором, да се није могао уздржати да не заплаче. Бутењев такође дирнут затражи да му се беседа препише да је целу златним словима изреже у камен у цркви, за спомен на овај дан, као што у њој стоји изрезан спомен Ункар-Искелеског Уговора. После литургије држано је благодарење за спомен крунисања царева.

После благодарења Бутењев одведе Милоша на закуску која је била спремљена на руској корвети на каналу пред двором. Корвета је имала 24 топа и била украшена многим заставама. Милош не може довољно да се нахвали дисциплине морнарâ, реда и чистоће која је на њој владала. За време закуске Бутењев је прво наздравио цару, па онда султану и затим Милошу, здравице су биле праћене громким ура од свију присутних гостију и морнара и плотунима из свију топова на корвети. Милош је пак наздравио Бутењеву.

Пошто је закуска завршена, седне Милош с неколико лица у чамац да се извезе на море. Чим се отиснуо од корвете избачен је 21 топ у његову част.

Између ове закуске и ручка који је био заказан за 10 час. дана по турском, посетио је Милош аустриј-

ског интернунциуса барона Штирмера, пруског посланика графа Кенигсмарка, госпођу Франкини, жену бив. драгомана руског посланства, који је знатне услуге учинио Милошу док су се српски послови свршивали.

Ручак је био такође свечан и сјајан. На њему је било 36 лица и између осталих аустријски интернунциус, пруски посланик, аустријски генерал Апел, кнез Шварценберг, госпођа Франкини итд. Милош је напио здравицу у здравље императора Николе. Затим Бутењев прво у здравље султаново, па онда у здравље Милошево и најзад Милош у здравље Бутењева, Штирмера и Кенигсмарка. У вече корвета је била илуминирана, и кад се Милош навезао на канал пуштане су ракетле.

25-ог августа по заповести султановој Милош је био позван да присуствује смотри нове гарде, којој је шеф био мушир-Ахмет-паша. Милош и остали турски великодостојници дочекали су султана пред касарном, и одатле их је сам султан свуда водио. Прво је отишао у кујну, пробао јело које се за војнике спремало и поднео и Милошу да и он окуша. Затим их је одвео у оружницу, па у школу цртања, показујући радосно успехе ученика, затим у друго училиште где се учило по ланкастрову методу, препоручујући Милошу да га у Србији уведе и најзад одвео их у одељење кројачко и чизмарско. У овом последњем одељку султан је поклонио Милошу и неким великашима чизме, а осталој господи ципеле. Султан је свуда указивао Милошу особиту пажњу, више га је пута себи призивао, скретао му пажњу на важније ствари и успех војника.

Тога дана Милош је био на ручку код аустријског интернунциуса, где су између осталих били Бутењев и Кенигсмарк с госпођама. Најпре је Милош пио у здравље цара Фердинанда, после барон Штирмер у здравље султаново и затим у здравље Милошево. Милош је најзад напио у здравље дáмâ, на што је госпођа Бутењев додала „и за здравље кнегиње Милош."

Идућих дана Милош је правио посете знатним лицима и посетио ковницу (зарпхане), кулу Ицадије на азијској страни, одакле је имао целу панораму Ца-

риграда, коњичке касарне и присуствовао ексерцирању коњаника.

31-ог августа Милош је био на ручку код сераскер-паше, где су присуствовали сви везири и паше с реис-ефендијом. Ручак је био сјајан и богат, и по европски намештен. Султан је кроз решетку посматрао гозбу из прве собе до сале где се ручало. По ручку позвао је султан к себи свога зета Халил-пашу и питао га: „Је ли Милош-бег задовољан? Је ли весео? Да му није штогод недостајало?“ Гозбу је Милош напустио око поноћи, султан је мало раније био отишао.

1-ог септембра сјајан бал код руског посланика у част лорда Дарама енглеског посланика у Петрограду. Ту је било силног света, на првом месту цео дипломатски кор. Милош се упознао са свима дипломатима.

Затим су дошле нове посете, излети и гозбе. Најинтересантнија је била посета цркви Балуклији где је Милош свечано примљен од епископа и свештенства и чињене молитве у здравље његово и његове породице. Затим част код миралаја Ћамид-бега који је Милоша спроводио, ручак код Халил-паше, зета султановог (7 септ.), где је као и код сераскер-паше султан присуствовао у другој соби; маневар и ручак код сераскер-паше (9 септ.). „Заиста, вели Милош, дивно је било позориште, кад су војници ови, особито пешаци, подељени на центрум и два крила, представленија и нападателна и отвратителна чинили. Ми смо свакоме официру по један дар учинили као што смо вообште свуда, где нам се год спроводна част учини, богате поклоне раздали, за уваженије чести која нам се чини и за отличије наше и народње. Ту је сераскер-паша нама дао прекрасан ручак и испратио нас је с бандом. Пред нама ишло је пô ескадрона катана, за катанама гавази турски пешице, за овима михмандар миралај Ћамид-бег, па онда ми на хату зеленку, врло красном и врло лепом с такумом драгоценим, за нама свита наша на коњима, за овим остала половина ескадрона коњичког, и у овој паради допраћени смо до Босфора где смо се у каику навезли.“ После овога дошао је ручак

код капудан-паше (14 септ.) и посета у ливници топова (16 септ.).

21-ог септембра такође свечан ручак код мушир-Ахмет-паше. После вечере призвао је султан к себи Милоша и све везире у собу одакле је гледао ручак. „Добро вече кнеже Милоше (Милош-бег)! рекао је султан кнезу. Јеси ли рахат"? Милош притекне нози султановој и пољубивши је покорно му заблагодари. „Твојом срећом продужи султан, за време још твога бављења овде, скадарски бунтовници сасвим пропадоше!..." „Јесте ли му све приповедали," рекне султан, окренувши се везирима. „Јесмо, Ваше Величанство." „Седам хиљада бунтовника, настави султан, били су пресекли пут мојој војсци, но ова је ударила на њих, разбила их све и тако се испунила моја воља и заповест." „Сви такови противзаконици, прихвати Милош, пашће пред лицем Вашега Величанства и пропашће." Затим је султан говорио о својој љубави према Милошу за његову осведочену верност, на што Милош одговори да је обасут његовим доброчинством и да му не може представити своју благодарност, да моли Бога Великога да он излије своја благодејања на њега, и пољуби му и по други пут ногу, што понови и трећи пут кад му је султан казао да му поклања шест топова. Тумачи су једва могли тумачити речи Милошеве. Зет султанов Халил-паша, командант артилерије, непрестано је место Милоша одговарао, уверавајући султана о његовој благодарности, верности и молитвама које за њега чини. „Теби је далеко конак, заврши султан, и доцкан је да те више не задржавам", и тако се растану. „Ове речи, пише Милош, говорио је султан с таковом пријатношћу и благоволенијем које је заиста достапамјатно. Гледајући на Његово Величество, а у исто време на његову пријатност и благоволеније, мора се рећи да је он и цар и човек."

24-ог је био ручак код реис-ефендије, а неколико дана доцније код Пертеф-ефендије, ћехаја-бега. Турске су гозбе биле праћене поклонима, које су паше и ефендије слале Милошу, по њихову обичају, сутра-дан. По

клони су били за њега и кнегињу Љубицу и то обично бурмутице, сатови, прстење, чибуци и минђуше, искићени драгим камењем. Али је било и живих створова: Милош је добијао на поклон и мушку децу,[1] а те је поклоне сам попунио купивши и две Черкескиње. И руски посланик није изостао с поклонима, од њега је Милош добио један путнички сервис за сто, сав од сребра, кнегињи Љубици послао је сервис за чај од порцелана, уз то чаја и меда.[2] У писму од 28-ог септембра Милош пише: „Султан пак послао нам по адјутанту својему, у најфинијим корпама слаткиша, цвећа и воћа, за које сви говоре да је знак највећег благоволенија." Али поклон, који је био најјаснији доказ султанове љубави и поштовања према њему, били су шест нових топова с потпуним прибором и муницијом које му је по своме обећању дао. 7-ог октобра Ст. Симић пише Милошу из Букурешта, да је тај поклон у влашкој престоници учинио сензацију, сви су се чудили поверењу које неповерљиви султан показује Милошу.

Сви ти поклони били су управо уздарје за богате дарове које је Милош учинио султану и његовим великодостојницима. За поклоне које је од Милоша добио, сутра-дан, после свечане аудијенције, султан је рекао: „Као што је кнез снажан, тако су му и дарови снажни".[3] У опште о његовој широкој руци и поклонима говорило се у Цариграду.[4]

Портини министри наравно покушавали су да сем поклона добију нешто што би било од користи за Турке у Србији и за Турску у опште. Пертеф-ефендија је инсинуирао Милошу да се учини пријатним султану

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 4 септ. 1835. Милош Јеврему. Враћа један део своје пратње који му није потребан. Шаље и децу коју је на поклон добио у Цариграду да их Јеврем чува, препоручујући му да „арапче" задржи при себи и да га обучава при служењу те да зна послуживати, кад се он, Милош, врати.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 26 септ. 1835. Бутењев Милошу. — М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 338.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 17 август 1835. Милош Јеврему.

[4] *Staatsarchiv*, 2 септ. 1835. Цариград. Штирмер Метерниху: A l'audience qu'il eut à la Porte il [Miloch] fit hommage d'une bourse pleine d'or au grand-vizir et à chacun des ministres, et je ne doute pas qu'il n'aie donné ou ne donne avant son départ une somme considérable d'argent au sultan lui-même."

поправком турских тврђава у Србији;[1] реис-ефендија је тражио, у султаново име, да се Турцима око градова дâ по два сахата места за обрађивање. У тим питањима Милош је био тврд. „То је излишно, одговорио је он од прилике реис-ефендији, Турци у Србији нису опсађени, као што се говори; они имају своје њиве, воћњаке, винограде итд. изузев Турке у Београду који се баве трговином“.[2]

Поред свега тога Порта је показивала необично добру вољу према Милошу: питања о застави (флагу), о београдској царинарници и др. она је обећала да ће ускоро свршити. Користећи се тим расположењем Милош је ослободио доста људи турског затвора, или учинио неку другу услугу овоме или ономе.[3] Али Милош је имао и својих жртава. Тако, он је узео учешћа и у једној интриги против васељенског патријарха Константина и тражио ни мање ни више него да се збаци. Потпомогнут својим пријатељем реис-ефендијом, који је у главноме и радио на томе збацивању, Милош је успео. 24-ог септембра у вече усред великог весеља код реис-ефендије, дошао је Милошу један чиновник из двора и јавио му од султанове стране да је патријарх збачен.[4]

Сем посета, интрига и разговора с Портом, Милош је имао и друге важне ствари да расправља у Цариграду. С Бутењевом је нарочито говорио о уставном питању у Србији и о њеној унутрашњој судској и административној организацији;[5] о неприликама које му се чине од стране Влашке при извозу соли из Молдавије[6] итд. Остатак је слободног времена посвећивао пословима у Србији. Под његовим се надзором пишу

---

[1] *Staatsarchiv*, 28 окт. 1835. Цариград. Штирмер Метерниху: „en faisant mettre en état les forteresses qui se trouvent sur son territoire.“

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 19 септ. 1835. Разговор Милошев с реис-ефендијом.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., 15 септ. 1835. Милош Јеврему Обреновићу. Избавио је Хаџи-Нешу из Пирота из заточења у Анадолији. Исто тако и Хаџи-Аглију.

[4] *Држ. Арх.*, К. К., 25 септ. 1835. Милош Бутењеву. — *Id.*, 13 дек. 1835. Исти истоме. — М. Петровић, *Финансије и Установе*, I (друго изд.), стр. 366. 28 септ. 1835. Милош Љубици. — *Staatsarchiv*, 7 окт. 1835. Цариград. Штирмер Метерниху.

[5] *Држ. Арх.*, К. К., 30 авг., 15 и 24 септ. 1835. Милош Бутењеву.

[6] *Id.*, 30 авг. 1835. Букурешт. Рикман Милошу.

Јеврему Обреновићу и Савету одушевљени дописи о дочеку у Цариграду и свечаностима у његову част. Он проучава извештаје из Србије — јер му се отуда јавља свака ствар — и даје наредбе, упуства и др. Милош у Цариграду води рачун не само о молби Јоакима Вујића, о путу барона Хердера који испитује по Србији руде, већ и о много мањим стварима које се налазе у извештајима главних старешина из целе земље. Неке од тих рапората саопштава и руском посланику. Милош је тражио да му се из Србије пошљу не само коњи[1] него чак и воће, нпр. малине, да њима дарује неког у Цариграду.[2]

IV

6-ог октобра Милош је имао опроштајну аудијенцију код султана. Том приликом он му је изговорио ове речи: „Понизни раб, облагодетељствовани царском руком твојом, украшеном милостима свагда, а наипаче сада, више мог состојанија получио сам благоволенија царска, и докле жив будем с понизним народом мојим, благодаран и непоколебим, на средоточију поданства и верности нећу учинити оскуденија к дужним молитвама за царско твоје благополучије и постојаније твога царства. И всевишњи Бог да подари, полезном, светом твојем лицу безконачни живот, благополучњејши, државњејши, великоможњејши и самопроизвољни благодетељу мој, цару и господару мој."

Султан у неколико речи изјави Милошу своје пуно благовољење и жељу да се слаже с београдским везиром и везирима около Србије. Том приликом Милош је добио дивнога арапског хата с богатом опремом, један цвет од брилијаната за кнегињу Љубицу, и шеснаест ордена за српске чиновнике.[3]

Пошто је учинио многе друге опроштајне посете

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 25 септ. 1835. Милош Јеврему Обреновићу. Да пошље шест коња које ће даровати Халил-паши зету султановом.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 1 септ. 1835. Јован Обреновић Јеврему Обреновићу јавља да је за малине које Милош тражи доцкан већ. — 24 авг. 1835. Јеврем Обреновић Милошу. Јавља да малине нису родиле.

[3] *Држ. Арх.*, К. К., Савет. 6 окт. 1835. Милош Савету. — 6 окт. 1835. Милош Јеврему.

и отпратио највећи део своје послуге у Србију, од које је и почетком септембра један део био вратио, Милош је у понедељак, 14-ог октобра, кренуо из Цариграда у коме је провео два месеца и десет дана. Пошао је на интову реис-ефендијином праћен и опет од миралаја Ћамид-бега.

Истога дана Милош је стигао у Бујук-Чекмеце, и ноћивао је редом у Силиврији, Чорли, Луле-Бургасу, Авси. 19-ог у вече стигао је у Једрене. Мустафа-паша, једренски везир, послао је пред њега кола у Силиврију и два одлична човека да га поздраве и спроведу. Изван вароши дочекао га је ћехаја-бег с једним ескадроном регуларне коњице и музиком.[1] У опште Милош је свуда исто онако свечано приман као кад је у Цариград ишао. Ајани, свештеници и народ, све се то старало да му укаже што више почасти.

Али у Једрену је био дочек најбољи. Већ од Авсе Милошу је указивана на више места почаст. „Час би се показала двојица, где скинувши кошуље, рву се, представљајући храбру стародревну турску игру, час стајали би музиканти с луткама, час водитељи дивљих зверова, мајмуна и медведа и овим подобна.“ На пô сахата од Једрена дочекао је Милоша ћехаја везиров, с више бегова, музиком и једним ескадроном копљаника. Ту је био доведен и богато опремљен коњ на коме је Милош ушао у варош, праћен од копљаника и музике. Улице су биле прекривене светом, овде-онде прошаран војницима, који је стајао у највећој тишини и реду, поздрављајући Милоша поклоном. Пред сарајем везировим дочекала је Милоша пешадија, која га је допратила у сарај до везира. За време вечере била је музика, игре и најзад ватромет. Милош је ноћио у сарају, као што је у опште ноћивао код старешина вароши кроз које је пролазио.

20-ог Милош је отишао у једренску цркву, где је одстајао литургију на којој је чинодејствовао митрополит и био силан свет. Име Милошево и породице

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 21 окт. 1835. Милош Бутењеву.

му спомињало се за време службе. После службе поздравио је Милоша један свештеник беседом на грчком језику, а затим митрополит на турскоме. Затим га је митрополит одвео на гроб васељенског патријарха, Агатангела, негдашњега београдског митрополита. Гроб је био у цркви у женској препрати. Ту је учињен спомен покојнику. Милош је метанисао и пољубио крст на гробној плочи, на којој је био изрезан натпис на српском и грчком језику. Све до Милошева поласка из Једрена, 22-ог окт., једренски везир указивао му је одличне почасти и свечано га испратио. Милош је био решен да се преко Видина врати у Србију, да се том приликом лично захвали своме пријатељу Хусеину видинском везиру, на великој љубави и пријатељству.

Преко Мустафа-пашине паланке (22-ог окт.), Карабунара (23-ег окт.), Ески-Загре (24-ог окт.) и Казанлука (25-ог окт.) Милош стигне у Габрово на сам Митровдан. Овај је пут био врло тежак и заморан. Милош је био свуда праћен кишом, а преко Шипка-Балкана и снегом. Међутим он се врло добро држао, боље него ма ко у свити: први је устајао, први се бацао на коња и први на место стизао. Пролазећи кроз Ески-Загру, Казанлук и Габрово дивио се великим, чистим и насељеним варошима и био усхићен „гледајући радост изображену на лицама Христијана коју и речма и движенијама изражавају.“ Хришћани и Турци су се надметали у дочеку.

Идући из Габрова — преко Селвије, Ловче и Плевне — у Видин, Милош је био праћен страшном непогодом. По блату, снегу и ветру стигао је 30-ог окт. у Рахово. „Сад смо, пише он Јеврему, као Вукадин, ни здраво ни мирно но једва живо!“ 3-ег нов. по подне стигао је у Видин „опет као Вукадин, само живо, а ни здраво ни мирно!“ Путне тешкоће ублажаване су у неколико дочецима, који су свуда чињени, нарочито у Видину. У Појани у Влашкој, недалеко од Видина, Милош је имао састанак с влашким кнезом Гиком, с којим се дотле није марио и том су приликом изравнате неке тешкоће које су кочиле трговину са сољу између Србије и Влашке. Иницијативу

за овај састанак био је узео Гика, жалећи што Милош није могао доћи у Букурешт.[1]

11-ог новембра, после одсуства од скоро четири месеца, Милош је прешао на српско земљиште и стигао у Неготин. Од Видина га је пратио Јован Обреновић који је тамо био дошао још 4-ог да га поздрави. Пријам у Неготину од потпредседника Савета, од многих високих чиновника и народа био је врло свечан. Исто тако свечани дочеци — које је у осталом Милош сам још с пута наређивао — били су у Пожаревцу и Крагујевцу, где га је Савет дочекао. Чим је стигао у Неготин, Милош упути писмо графу Неселроде, којим му јавља да је свој пут завршио срећно и с пуно почасти и подноси за то благодарност цару Русије.[2] 17-ог новембра из Пожаревца Милош је, изјављујући Јеврему Обреновићу задовољство односно начина како је руководио пословима у његову одсуству, објавио да његове функције престају.

Милошев повратак дао је повода многим изјавама љубави и оданости, како од стране Савета и чиновника, тако и од стране народа. Са свију страна полетеле су депутације да Милоша поздраве. Подношене су писмене адресе у прози и стиховима, поклони у стоци, вину и др.[3] Једном речи Милош је био на врхунцу своје славе.

Несумњиво пут у Цариград био је с формалне

---

[1] *Држ. Арх.*, К. К., 30 авг. 1835. Букурешт. Д. Мустаков Милошу. Гика позива Милоша да при повратку сврати у Букурешт. — 6 септ. 1835. Милош Мустакову. Одговара да је то његова жеља; али не зна да ли ће је моћи извршити. — 13 септ. 1835. Букурешт. Ст. Симић Милошу. — 24 септ. 1835. Цариград. Милош Ст. Симићу и Д. Мустакову. Да га извине код кнеза Гике што не може да сврати у Букурешт; већ је доцкан, а он је давно из Србије. — 7 окт. 1835. Ст. Симић Милошу. — 15 окт. 1835. Силиврија. Милош Ст. Симићу. Пристаје да се с Гиком састане у Појани.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 11 нов. 1835. Неготин. Милош графу Неселроде.

[3] *Држ. Арх.*, К К., 13 дек. 1835. Милош Бутењеву. У *Држ. Архиви* има много података о томе. — 20 окт. 1835. Београд. Цветко Рајовић Јеврему Обреновићу шаље два ексемплара: „Поздравлѣ, коимъ е србскій народъ свѣтлогъ княза и господара своегъ Милоша Ѳеодоровића Обреновића I, повративша се изъ Цариграда у мѣсецу Октоврію 1835 л., свеусрдно дочекао. У Бѣограду у књиж.-срб. књигопечатньи. 1835. т 4⁰. Почетак гласи: „Добро дош'о, Свѣтлый Господару, у средъ милогъ Отечества Твогъ!

Слава Творцу на небесномъ дару, Те Србъ княза опетъ виђе своегъ!“

стране триумф за Милоша лично ; Србијин углед добио је много почастима које су њему учињене. Али је било и негативног резултата, благодарећи у главноме факту, што је Милош сувише продужио своје бављење у турској престоници. Он, који је дотле цариградској господи изгледао као загонетка, открио је у Цариграду и своје многе рђаве особине и стекао доста личних непријатеља а не само политичких. Лични додири и интимни односи с Хакиф-бејом, реис-ефендијом и његовом групом још више су од њега удаљили Пертеф ефендију. Интриге против патријарха биле су сасвим излишне, оне су му одузеле многе симпатије и ставиле му на врат многе непријатеље. Заинтересовани дипломати видели су Милоша изближе: дотле су знали мање-више само за његове позитивне особине, сад су ухватили или дубље проучили његове слабости. Дошавши у једну средину на коју није навикнут и коју није добро познавао, он није био увек срећан у својим поступцима нити у својим разговорима и одговорима. Аустријски интернунциус Штирмер с интересом је посматрао детињасту радост код Милоша кад му је показивао поклоне које је добио од султана у свечаној аудијенцији. Милошу није било доста да му исприча шта се све збило на њој, него му је послао и писмени извештај о томе, додавши и опис свога пута до Цариграда, са жељом да то изађе у бечком Beobachter-у.[1] Људи из Милошеве свите нису увек гледали његове интересе и откривали су његове слабости. Михаило Герман говорио је Штирмеру да није ништа лакше него имати на Милоша утицај, само треба знати начин, а нарочито ласкати његовој таштини, које има у великој дози.[2]

Најзад бављење у Цариграду имало је на Милоша лично знатан утицај. Велике почасти које су му свуда чињене, појачале су код њега свест о његовој моћи,

[1] *Staatsarchiv*, 2 септ. 1835. Штирмер Метерниху.

[2] *Ibid.*: „Son conseiller German qui paraît exercer une grande influence sur son esprit m'a dit qu'il était un des hommes les plus faciles à conduire et à influencer; mais qu'il fallait savoir s'y prendre et surtout flater un peu sa vanité dont il a une grande dose."

угледу и важности; додир с Портиним великодостојницима и европском дипломацијом у Цариграду учинио је те је преувеличавао важност интрига у политичким стварима. Све то неће остати без утицаја на његову даљу судбину.

Било је још у реду да Милош пошље и депутацију у Петроград, да изјави благодарност своме моћном покровитељу. Он је и раније давао израза тој својој жељи, пред полазак из Цариграда говорио је о томе и с Бутењевом, који је 7-ог октобра писао то министарству у Петроград.

12-ог новембра граф Неселроде је одговорио тим поводом ово посланику:

„Цар је с интересом прочитао рапорт у коме сте изнели бављење кнеза Милоша у престоници Турскога Царства, необичне почасти којих је он био предмет, најзад осећаје благодарности, који су учинили да српски поглавар види, у пријаму који је нашао у Цариграду, ефекат милостиве заштите којом је наш узвишени суверен увек показивао српском народу.

„Ценећи осећаје које вам је кнез Милош показао том приликом, Њ. Ц. Величанству је пријатно да ода исто тако потпуну правду мотивима који су учинили да се код њега јави жеља да пошље у Петроград депутате који ће положити пред ноге престола израз дубоке благодарности српскога народа за доброчинства којима га Цар непрестано обасипа.

„Међутим ма како похвални били ти мотиви, они не треба да учине да изгубимо из вида стварне незгоде (inconvénients réels)) које у себи има пројекат о шиљању једне такве депутације.

„Независно од политичких обзира који су учинили те смо више него једном одбили такву демонстрацију, која се даје лажно тумачити, велики трошкови које би она повукла извесно, наметнули би српском народу или његову поглавару новчане жртве, које се по цареву мишљењу не могу правдати никаквим корисним циљем. Заиста да се очува благостање овога једноверног народа и да му се даду стални докази старања о њему, наш Узвишени Господар никад није

чекао да му се пошље отуда депутација. Његова благонаклоност према српском народу увек је била и остаће непроменљиво иста, докле год народ буде умео, својом мудром умереношћу, заслуживати продужење узвишене заштите Његовога Величанства... Ако би Милош имао потребе да се за какву ствар локалног интереса обрати цару, он то може да учини преко посланства у Цариграду или руског генералног консулата у Букурешту. Изабрао он ма који пут од ова два, његове ће молбе увек бити предмет озбиљне пажње и проучавања од стране царскога кабинета.[1]

5-ог декембра Бутењев је саопштио тај одговор Милошу, који је тако с највишег места био разрешен да шаље депутацију у Петроград.[2]

„Мудра умереност“ о којој се говори овде, и питања у којима руска влада обећава своју пажњу, тицала су се поглавито унутрашње политике и уставне борбе, која је у ово време већ била избила у Србији.

---

[1] *Петрогр. Арх. Мин. Ин. Дела.*, 12 нов. 1835. Неселроде Бутењеву.

[2] *Држ. Арх.*, К. К., 5 дек. 1835. Цариград. Бутењев Милошу.

ПРИЛОЗИ

I

Народна молба султану.

Крагујевац,

17 јан. 1827.

Великоможњејши, државњејши, праведњејши и милостивјејши Самодержитељу Отоманскога царства, нам благодјетељњејши царју.

Молећи се Всевишњему Творцу за премилостиво сохраненије неоцјененог твог здравља и содержаније и распространеније твог царства, припадамо, превелики и премилостиви царе, к сјајним степенима необоримог твог престола, и љубећи земљу подножија његовог, ми старешине и народ сербски, коленопреклоно и као вјерни привержени твоји поданици, молимо се природном твом благоутробију всепонизњејше, умилостиви твоје отеческе благости пуно сердце к нама, не отрини вјерне твоје, и неотреци се испунити и нам желанија наша, која смо 1820 године представили и која данас с пространиим наставленијама преко депутата наших пред престолом твојим повторително низлажемо по свем њиином пространству.

Имајући непрестано пред очима беде и опасности, које су Отечество наше а царевину твоју, на превелику пагубу растрзавале и желећи да се оне икад више поврате, раздор, међусобне брани и крвопролитија између нас произведу и праведни тој гњев на нас излију: но старајући се и дању и ноћју да би се у убогој нашој земљи сваки поредак, мир и тишина, како у духовном, тако и грађанском смотренију увели, и да би ми навјеки мирни и благополучни твоји поданици остали и пребивали, особито ти се молимо и паки молимо усрдствуј к благу земље ове благоутробно и испунивши сва проча прошенија наша, постави нам у Отечеству нашем једног митрополита родом Србина, а превозљубљеног и теби вјерњејшег и достојног нашег, не сад но још 1817 године торжествњејше и с заданем заклетве више пута повторавани од нас на то избраног, и поменутим нашим прозбама теби на потврђеније представљеног књаза Милоша Обреновића и фамилију његову насљедственим књазевима над нама, да от њих височајше твоје заповјести примамо и

учимо се извршивати ји како би царско твоје задовољство и отечески благослов заслужити могли. Без ове две точке нејма нам, превелики царе, нејма нам благосостојанија и не отреци се испунити нам такове милостивјејше.

У Крагојевцу 17-ог јануара 1827.

Држ. Арх, К. К., 198, fol. 49—56.

II

Полномошчије

Којим нижеименовани, у име свију кнезова, старејшина и народа сербског, признајем изабране кнезове сербске, господара Лазара Теодоровића президента, господара Илију Марковића и господара Атанасија Михаиловића совјетнике, а г-на Марка Георгијевића секретара и драгомана депутације, за истините народа сербског посланике у Цариграду, и силом овога њима пуну власт дајем да ови при Височајшој Порти за благополучије истога народа сербскога милости просити могу, по содержанију народног прошенија, поданог у години 1820-ој. Једним словом, што они говорити, закључити и подписати буду, то исто ја нижеименовани, у име свију кнезова, старејшина и народа сербског, говорим, закључавам, подписујем и соутверждавам. На овај конац и ово полномошчије дајем гореименованим кнезовима именом мојим подписано и печатом соутверждено.

Дано у Крагојевцу 27-ог фебруара 1827.

(М.П.) *Милош Обреновић*,
кнез сербски

Држ. Арх., К. К., 198, fol. 32

III

Наставленија
депутацији народној сербској
сверху

точка прошенија народа сербског, преданог Свјетлој и Блистателној Порти 1820 године, и сверху неких точка Конвенције Акерманске, а при том и акта народних од 17 јануара 1827.

На прву точку прошенија и акта народног од 17-ог јануарија 1827.

Раскошство јепископа долазећих из патријаршије превозилази све предјеле стерпјенија. Ево и покојни г. Кирил, кому нејма ни година дана како је ступио у јепархију Београдску, већ је начинио више од четрдесет и једне хиљаде гроша дуга у земљи. По тому од точке постављенија митрополита родом Србина, депутати народњи ни черте да не одступе; у разграненију доказатељства пак к испуненију прошенија овог неограничавају се, нека ји разграњавају што више могу.

На другу точку и прошенија од 1820 и прошенија од 1827 године.

Од друге точке прошенија о насљедственом књажеству за Милоша Обреновића и фамилију његову не само да не одступе депутати ни једне черте но и да ишту од Порте особиту награду за заслуге његове; кад Порта награђује и мање заслуге, треба и његове толике да награди. Књазу да јављају депутати и најмањи отговор Портин о овој точки.

На трећу точку прошенија народног од 1820 године и точку Конвенције Акерманске сверху давања данка вообшче и ћумрука поособ.

Данак земаљски даваће се царском човеку, но бољег вјеројатија и безбедности народне ради, слаће књаз на концу године тавиље ове Свјетлој Порти и она да призна исплаћеније данка по тавиљима хатишерифом, којим би сам султан признао, да је Сербија годишњи данак точно измирила.

У призренију ћумрука депутати о том да настоје: ил да призна Порта тескере сербске на јеспапе који би ишли преко Сербије у Ниш

и даље у Руменлију, а Серби да примају тескере турске на јеспапе, који би ишли преко Ниша кроз Сербију, и обе стране да наплаћују само транзито од такви јеспапа; или да Порта не наплаћује великога ћумрука на јеспапе у Нишу пак да Сербија подлегне под плаћање тога ћумрука.

На точку у призрјенију спахилука.

Депутати да настоје о том, да се спахилуци одкупе у једанпут на вјеки, на подобије влашких спахилука.

На точку у призрјенију од Сербије одцјепљених предјела, по Конвенцији Акерманској.

Границе јесу ове: од стране австријске и влашке Дунав и Сава. Од Босне рјека Дрина, рјека Лим до рјеке Увца, Увцем до у планину Сувобор иначе Јавор; Јавором до на планину Голију; Голијом низ планину Паресије на рјеку Ибар; уз Ибар у планину Копаоник; Копаоником преко села Батовца у планину Јанкову Клисуру и у планину Јастребац; Јастребцем преко села Суповца до у Бугар-Мораву.

Од Бугар-Мораве на Тополницу (или Алексинац).

Од Тополнице планином Грамадом до у Велику Планину, и овом до Извора.

Од Извора Тимоком донде гди он утиче у Дунав.

Или по настављенију од 1820 године.

Од босанске стране рјеком Дрином.

Њемачке и Влашке Савом и Дунавом.

Од стране јужне овим пунктовима:

1-о од села Перућца на Гору Ивицу
2. на гору Шарган
3. — — Златибор
4. — — Јавор
5. — — Голију
6. — — Врању Стену
7. — — Копаоник
8. — — Село Батовац

9. на гору Планину Јанкову Клисуру
10. — — Велики Јастребац
11. — — Мали — —
12. — — преко села Суповца у рјеку Тополницу.
13. — — Тополницом у Копај-Кошару.
14. — — у село Грамаду.
15. — — реком Тимоком на Сврлик-Бању, Гургусовац и даље до устија, гди утиче Тимок у Дунав.

Дано у Крагојевцу 27-га фебруара 1827.

(М.П.) *Милош Обреновић*,
кнез сербски

Држс. Арх., К. К., 198, fol. 35—38.

IV

Наставленија депутацији народној сербској сверху приватних отношенија.

Отношенија к г-ну Рибопјеру.

Држање преговора с г-ном Рибопјером по важности дела.

Отношенија к г-ну Михаилу Феодоровићу.

Непресечна коресподенција с њим или устмена или писмена.

Дужност сообшчити му наставленија и сва акта депутацијална сверху преговора.

Дужност сообшчити му височајшу заповјест да у призренију својих трошкова води у напредак чист и точан рачун набљудавајући у њима штедљивост.

Отношенија к г. доктору Аристовулу.

Дужност држати га за коначког доктора и давање приличне му плаће за труд његов.

Отношенија чланова депутације између себе.

Кнез Лазар Теодоровић јест президент депутације. Његова дужност јест у преговорима свима предходити и говорити пред прочим члановима.

Кнезови Илија Марковић и Атанаско Михаиловић јесу совјетници депутације.

Кнез Марко Георгијевић извршивати дужност секретара и драгомана депутације.

Јован Антић јест писар и хазнатар депутације, који ће водити домостроительство депутацијалног конака, јела и пића и прочих потреба, нужних к дочекивању гостију, који би долазили депутацији на посјешчење. Свега да буде по достојанију довољно, ништа пак излишно. Рачун точан и совјестан о трошковима по вседневним да води, и свака два месеца да га шиље књазу.

Љубов взајмна да руководи све чланове депутације како у дому тако и у свим делима изван дома, на чест и славу народа и књаза, да се неуподобе посљедној депутацији.

Дано у Крагојевцу 27-ог фебруара 1827.

(М. П.) *Милош Обреновић*,
књаз сербски.

Држ. Арх., К. К., 198, fol. 41.

V

Копија возраженија на предложенија Св. и Бл. Порте на прошенија народна, вручена г. г. кнезовима депутатима народним посредством сл. реиз-ефендије у Цариграду, 7-ог априла 1828, донешена кнезом Симићем. У Крагујевцу 16 маја 1828. Н. 7.

I точка дозвољава нам митрополита родом Србина и од народа избирајема, но налажући да такови патријарху и другим његовим надлежностима, као што је у Влашкој, одсеком за рукоположеније плати, и остаје ли све остало, што светој великој цркви давати имамо, при погодби нашој, 1823 год. с њом учињеној. Нас су дугови, глобљавања грчких је-

пископа од Патријаршије нам досад шиљаних — а и глобљавања ове саме — довољно намучила, нисмо никако ради да нам се више повторавају, зато кад нестоји у хатишерифу пресечено, колико за рукоположеније митрополита нашег да јој платимо, и остаје ли све друго што светој великој цркви давати имамо, при више реченој погодби, и спаднемо ли ми на великодушије грчко, а не заступи нас Царство противу њих, то ће Патријаршија имати власт узимати од нас колико јој воља и колико ју срце не боли; очевидци сте били како је садашњег београдског митрополита г. Антима очерупала, те сад мора он нас да глоби, да би извадио што је њој дао, пак сам незнам како с њиме на крај да изилазим. Зато велим, кад ова точка сасвим определена не стоји, то ни довољно разграната није.

II точка признаје мене баш-кнезом над народом овим, но не даје нам права изабрати прејемника мога док сам ја жив, већ оставља на случај смрти моје међувремије неко, пак за ово да се избира други кназ, а колико колебања за међувремије оног у избирању бити може, то је познано. Народ овај није никако рад имати партија међу собом, и зато је просио да кнажество насљедствено буде или да се прејемник кнажества за живота сваког кназа избере, наименује и Св. и Бл. Порти представи, и ова га потврди за насљедника у достојинству кнажеском после смрти или у случају одрицанија дјејствителног кназа. Светла и Бл. Порта не мора прејемника кнажества, изабрана и њој представљена, за дјејствително народом управљајућег кназа признати, пак да тим као у сумњу долази, да два кназа народа србског у једанпут има, но нека га призна само за прејемника кнажеског достојинства после смрти дјејствителног кназа: бити прејемником нечег што ће му топрв доћи у руке и бити притјажателјем нечег што дјејствително сушчествује, у рукама нечијим налази се, то су ствари различне а не једногласеће. Притом титула баш-кнеза не соотвјетствује довољно достојинству, које се у Србији мисли установити; она реч „баш“ означава само началника кнезова, тако има као и неке себи равне. Или би требало кназа србског у хатишерифу кназем без онога „баш“ називати, а другим народним чиновницима недозвољавати да се кнезовима зову, или неби требало да се титула кназа чује, него, као што је у Влашкој, титула војводе или господара народа српског.

III точка у призренију уважавања наших паспорта сходна је нашим прошенијама а није ни толико важна.

IV точка дозвољава нам градити школе и болнице, но налаже да питамо увек намјестника београдског за то. Овамо се оставља внутарње правленије нама, а онамо мора опет други да се меша у таково и да се пита за свашто. Какво је то правленије зависеће од њуди другога? Не може ли

пасти намјестнику београдском на ум не дозволити увек, кад је нама нужда, градити школе и спитаље, него само онда, кад је њему воља? Не може ли му пасти и то на ум: искати да му се за свагдашње дозволеније његово к грађењу школа и болница и по нешто плати, као што је некад обичај био узимати паре за грађење цркве у којој се људи Богу моле?

V точка не установљава отношеније Турака к Србима по варошима опредјелительно, а и турски дух народа овог довољно је познан, те би зато требало, да се са свим определи у чему један другог не притесњава.

VI точка најтежа је од свију. Кад смо ја и народ српски примили сенет Св. и Бл. Порте од 15 шабана 1243 године по њеном календару, и кад смо обоје и по наособ наше сенете на верност њој давали, ми смо се тврдо надали да ће она из призренија к толикој нашој и непоколебимој вјерности, и по торжественом свом обећању у сенету свом сва наша прошенија онако испунити као што она гласе. А сад из свију точка њених возраженија видимо, да ни једно онако неиспуњује, као што оно гласи, по шестој точки пак још намјерава харач, који смо досад давали, још у 6 стотина хиљада гроша повисити. Тако место што смо се надали да ће нам сада већу милост учинити, а она нам харач повишава. Ми пак ферман царски имамо да више од 3 гроша неплаћамо, а кад доплатимо и од ови Св. и Бл. Порте зактеваних 6 стотина хиљада гроша то ће нам харач на 12 гроша на главу изаћи. Погаженије фермана царског да неће бошњачка и арнаутска војска међу нас у градове ове земље улазити, дирнуло је народ силно; искање харача, скупљег од 3 гроша на главу и противног ферману, тронуће га још горе. Погазивање фермана царских које већ у рукама имамо и за које народ добро зна, погазивање њих, једног за другим, није најбоље пророчество за нас, да ће нам се и сам хатишериф боље држати. Ја нисам смео ово народу ни соопштити; одмах би ми рекао да су све моје речи што сам говорио да се све то већој милости царској надати имамо само ако на миру останемо, лажне и да ја само гледам продати народ. Ја сам у вјерности мојој к Св. и Бл. Порти једва у том успео утешити смућени народ за погаженије фермана оног сврху доласка у градове наше бошњачке и арнаутске војске, онеспокојивати за сад објављенијем да му се прошенија не испуњују а харач у 6 стотина хиљада гроша повисује, то заиста несмем. Да се Св. и Бл. Порта склонила испунити сва прошенија наша од речи до речи, нека би и то било; но овако неиспунити она а повишавати харач још сувише против фермана народу позната не чини ми се ни право, ни совјетно. Примјечаније драгомана Св. и Бл. Порте, да царство хоће и за наш харач онолико драма злата колико је онда узимало кад је дукат по 3 гроша био, не може места имати, зашто ферман, дани

нам у призренију харача, не гласи на драмове злата, нити на дукате, но на грошеве, у грошеви треба, и да се плати. Ми ни дукате ни грошеве не куjемо, нити ји преливамо, нити њино теченије опредељујемо, не можемо ни њина рачуна знати. Да шта ће бити кад царство дође у добро стање, које да Бог да сутра да се догоди, па кад стане паре обаљивати и дукату буде цена 3 гроша, онда би и ми наравно и опет три гроша или у другим парама, или у дукату за харач плаћали. Харача нека царство не повисује, већ ако му је стало за тим да од ове земље у садашњим опстојательствама неку суму новаца получи, то нек јави, и ми се не би противили, дати у једанпут суму једну таковиx на садашње војене потребе; вјерност наша непоколебима је, ми царству свака добра желимо, и трудићемо се поспјешествовати што више можемо сваком његовом добру, но плаћати харач против фермана по ком смо се толико година већ водили и скупље, него што је досад било, то не би се ником право видило. — Да хоће царство да се смилује и да по обећању свом испуни сва прошенија наша од речи до речи, пак нек суму од 6 стотина иљада гроша под именом данка на нас удари, платили би ју лакше него ли да се под именом харача удари, чим се ферман, веће сушчествујући, гази. Ово управ и понудите Св. и Бл. Порту, нек овако учини, пак ће се лакше моћи дјејствовати.

И VII точка возраженија Св. и Бл. Порте није сходна прошенијама нашим. Погађати се с намјестником београдским сваке године или сваке друге за тимаре, ђумруке, и проче приходе који се илтизам чине, и од њега откупљивати ји, то је немогућно. Правленије внутрење оставља се нама, а како би стали с намјестником београдским за струке прихода народу принадлежних договарати се и погађати, ту не би само он, но и спахије и трговци мешали се у њих и гледали да бркају по њима. Спахије овдашње нису ништа мање него негдашњи јањичари; кад би и опет у погодбу за тимаре руку мећали и опет би нас подстрекавали, наговарајући намјестника београдског да сваке године нове и нове, и скупље погодбе с нама чини не би ли само више прихода њима излазило. И какво би то правленије било кад би се толико господара у дела тимара мешало? Трговци би бркали по ђумруцима, скелама и прочима. Какво би то предоставленије внутрењег правленија нама било, кад би сваки свој упљувак у њега мећао? Ми би ради били да се с нама само царство погоди, а да ни с намјестником београдским ни са спахијама ни са трговцима о том ни разговора немамо; зашто није могућно да они неће мутити, а мутње досадашње додијале су нам, зато смо и предали прошенија да се други ред у земљи нашој уведе. При том Светла и Бл. Порта не изражава се опредјелително, коме ће управ намјестник бео-

градски тимаре илтизам чинити, но каже „баш кнезу или ком другом.“ Под овим речма „ком другом“ може се разумети и Турчину и Немцу и сваком иностранцу. Со тим се очевидно нарушава право внутрењега правленија које нама пристоји. Ово исто разумева се и за све остале струке које се илтизам чине, и за харач нишки и босански; како стане у дела земаљска други мешати сé а не сам премилостиви цар наш непосредствено, то није могућно да не буде никакве сметње и мутње.

А за присоједињеније предјела отргнутих од нас нестоји у возраженијама славњејшег реиз-ефендије ни речи. Како ћемо за њих? Да се они к нама присоједине, пак да би ону суму од 6 стотина иљада гроша и у име харача морали дати, лакше би било издјејствовати.

Вообшче, као што рекох, возраженија ова Св. и Бл. Порте нису опредјелително разграната, зато нити сам ји могао народу соопштити, нити знам како за њих одговорити, а да се ни Св. и Бл. Порти ни народу не замерим. Но вама препоручујем, кад видите згодну прилику, а ви молите јој се, кад већ хоће да нам даде хатишериф, или нека нам га даде целокупно према прошенијама нашим од 1820 године од речи до речи, или нека се поне у својим возраженијама боље и обстојателњије изјасни, да би и ми боље разумјети могли шта она жели. Ми возраженија ова нити примамо, нити одбијамо, но молимо се за изјасненије и опредјелителније начертаније свију точка. А ми смо сенете наше дали, ми ћемо вјерни цару остати у сваком случају и да сви седам краљева на њега ударе, ми и опет на то нећемо гледати, и бићемо се са сваким, који би [на] нас ударио. Само се молимо и молићемо се непрестано да нам се прошенија испуне. А ви радите о том, владајући се по досадашњим мојим наставленијама од различних дана и месеца ове и прошасте године, ако видите најпосле да се може издјејствовати да нам се прошенија испуне. Ако ли то не може бити, а оно не навалјујте ни на кога, нека нас при староме донде док се премилостиви цар сам собом смилује послушати и дати нам прошенија наша онако као што она гласе.

А што драгоман Св. и Бл. Порте примјечава да може и крвопролитије међу нама произићи, ако не примимо возраженија. а особито точку ону у призренију 6 стотина хиљада гроша за харач и то се може догодити. Цар може ударити на нас и без тога, или ми то дали или не дали, власт му је у рукама. Но опет се надам, да је он млого милостив и да неће зар за толишну маленкост трти и губити сиротиње која му је толико верности досад осведочавала.“

Држ. Арх., К. К, 201, fol. 112. „Предложенија“ Портина *ibid.* fol. 114 али нису потребна јер се из овог негативно види шта је Порта предлагала.

VI

Хатт (својеручни потпис султанов)

„По неопходимости да се изврше овде изложенаја.

„Полномошчни совјетниче, благоразумни управитељу дјел мира сего, извршитељу со справедљивим сужденијем из вешчеј чјеловечества, утврдитељу основанији благошчастија, украшени благодатију Божијеју, дјејствителни и настојашчи белиград-мухафизу, везир Хусеин-паша, — Бог да увјечи славу твоју! Верховњејши из судеј правовјерников, височајши из деспотов в јединога Бога вјерујушчих, источниче благоглаголанија и смислености, ти держајај образац законодајанија и вјери, насљедниче пророческих знанијах и опредјелени Богом благодатијами јего, настојашчи дјејствителни белградски кадијо, — да умножитсја благоглаголаније твоје!

Получивши сије писмо, с царским мојим подписом потверждено, да будет вам извјестно што по 5-му члену в прошедших в Акерманје уговорителном договору о преговорах между державнаго царства мојего и двора росијскога, державноје царство моје, с кол'ко с намјеренијем за освидјетелствоват росијскому двору пријазненија своја расположенија, толко и да в дјејство приведет уговор Букарешкаго Договора, настојивало подат реченому двору особени пријазненија примјери на всегда. По сем убо слову относително сербскаго народа, из древле поданаго и харач платјашчаго царству мојему и достојнаго получат во всјаком времени знаки височајшаго покровителства и благоутробија мојего, всје точки в осмом члену Букарешкаго Договора, измежду державнаго царства мојего и онаго росијскога двора били расположени, да без отложенија предприњати будут. Речени народ, за указанују јего вјерност с доволним примјером к мојему царству, заполучити условленија, вигоди, удостојивам високаго сего вознагражденија. Извјестно је што држевно моје царство, касателно сего народа, имјело је преговоров с посланими јего о средствах, којими би они распорјадилис. Обаче будучи сверх сих дјел о началних производах и изјаснителних их основанијах надобно било бит једин срок от 18 мјесјацеј, сего ради в продолженији преговоров по свидјетелству от обојудних назначених уполномочених полномошчников, о образах и средствах сих дјел, осталос бит распорјаженије в Константинополје с посланими от Сербов, и когда в конченије приведена будут, тогда будут изложена и изјаснена в једном царском ферманје украшеним височајшим царским подписом. И по виданому фирману, котори надобно видатсја што можњеје в скорости времена, как тому и желаније реченаго народа, будут распорјажени дани и фирма-

ном изјаснени и изјављени росијскому двору, по изложеному в особеном про Сербији свидјетелном преговору. Кромје сего, по условију 8-го члена Букарестkаго Уговора, издалосја височајше позволеније к прежде бившим в Константинополье сербским посланикам, да би они изјавили прошенија своја и просили од царства мојего, јелика имјејут цјел к безопасности и добраго поведенија земли их, сходна и соотвјествена прошенија. Они изјавили царскому мојему подножију с прошенијем својим, что они надјејутсја, просјат и побуждајут дати им сја њекоторија из сих, а имено: вјероисповједаније и догмати их да извершајутсја свободно и безпрепјатствено. Началници их измежду ими да избирајутсја. Внутренеје их отечества правленије да будет им безопасно и твердо.[1] Нахије отргнуте да се присоједине; разнија изтјазиванија да будут токмо в једном изтјазанију совокуплена. Производов и прочих уречених данодајанији да дајутсја вкупје с харачом. Дјела и управленије турецких стјажанијах да вручатсја Сербам. Серби да извршују трговину своју собственим пасапортима по целом пространству отоманске државе. Да имјејут свободу провождати своје купечество. Да имјејут свободу созиждавати в отечествје својем болници, училишта и типографији; кромје опредјелених гарнизонов в крјепостјах, запрешчајетсја иним Туркам жит в Сербији.

Между тјем, когда занималис ми о извршенији сих пунктов, њекоторија обстојателства препјатствовали нам ко концу их привести. Обаче, будучи да државноје царство моје в непрјесечном и непремјеном намјеренији подарит Сербам в осмом членје Букарестkаго Договора условленија вигоди то и говорило је с посланими их о предложенијах вјерних и поданих сербских мојих рајах, что извершит будет, сирјеч по милости подарити им будет јелика они просјат, толко то что би их прошенија не превосходили дужности рајалика [T. J.: што се не пристоји рајалуку] — и по извршенији 8-го члена Букарестkаго Договора, котори уже бил ко извршенију, да објавитсја росијскому двору уговореноје, и да изложитсја во ферманје укрјепљеним хатишерифом, сије уже и рјешено било. Будучи убо написано било датсја Сербом по најлучшем средствје, јеже касатисја будет их потребах, и когда било отважено дјелатисја преговори помежду нарочито опредјеленом комисарје царства мојего и депутатам сербским, војенија занјатија отложили сије дјело. Но по 6-ом членје в Адријанополье помежду државнаго царства мојего и двора росијскаго сдјеланаго мирнаго договора, когда и призналасја член акерманскиј 5-и, содержајушчи в себје мирни договор про Сербов, котори чрез сбившијасја обстојателства отложен бил, државноје царство моје објазуетсја всеторже-

[1] Нејма „да будет независимо.“ Преводиочева примедба.

ствењејше настојателно и без отлагателства времени всја сија исполнити и возвратит Сербији 6 оторгнутих от неја уједздов [districts — по турски „нахије“]. И будучи царство моје подписало је и утвердило безопасност и спокојствије вјернаго и покорнаго народа сербскаго, докоље Бог благоволил будет повељевају что би уредби сији своју важност и силу имјели. Сего ради дља вразумленија и изјасненија издајетсја сије височајше повељеније моје, украшеноје с мојим подписом [хатом]. Ти убо, везир и кадија, изјавивши дјело сије вишеименоватим рајам мојим и препоручивши им что би непрестано извершивали дужност признателности их, исполнити будете такожде и ви сија правила [шуруте] по повељенију сего царскаго мојего указа. По пријатију којего извршивати будете точно наложенаја и владатисја будете јакоже вам повељеваетсја, удаљајушчисја от всјакаго противнаго поведенија. Вједајте сије тако и свјашченому сему знаку покорјајтесја!“

Издан 1-го ребјул-ахира
1245 года

Држ. Арх, К. К., *Турска*, 1829, fol. 182.

VII

Народни Акт од 25 јануара 1830, предан Милошу

Ваше Сијатељство

Милостивјеиши Господару,

Дозволите нам овде собраним сердарима, исправницима, капетанима, свештенству и уполномошченим депутатима и кметовима народним, да у благоутробна недра ваша излијемо чуства превелике радости народње о полученију височајшег царског хатишерифа који права наша вечито потврђује. Радост ова наша, благодарност и признателност с тим је већа, што се нисмо надати могли оваквој срећи ни за потомство наше, а камо ли да ћемо је ми доживети. Честитајући вам синовно и свесрдно неусипних труда ваших плод, избављеније и возобновленије дражајшег нам отечества, молимо вас умилно неодреците се од нас милостиво примити заслужено име: „Избавитеља и Отца Србије“ које вам покорњејше подноси Род и Отечество за знак неограничене и вечите благодарности своје.

При том и сад по полученију височајшег хатишерифа царског потврђујемо вас, милостивјеиши Господару, једнодушно и согласно, како за нас тако и за цели род који нас

је изабрао и послао, и за ону браћу нашу, који ће с нама да саставе и за потомство наше од рода в род, јединим, законим и наследственим господаром и књазем нашим, а после вас ваше синове, браћу и потомке, законим господарима и наследственим књажевима нашима, и понављајући све досадашње торжаствене заклетве народне од 1817, 1826 и 1827 године, заклињемо се и у име нас и у име потомства нашег за свагда, да ћемо вама у свачем послушни и до последње капи крви наше верни бити! И сам Спаситељ супостат биоономе, који заклетву ову народњу наруши и који уредбе ваше преступи! По том, милостивјеиши Господару, ког нам је сам Бог за избавитеља и књаза поклонио, и који сте нас у число срећних и ослобођених народа подигли, установите Правитељство и све проче земаљске уредбе за нас, доброг као и до сад бранећи, а злог гонећи и казнећи. Ми и потомство наше повиноваћемо се свим уредбама вашим као светим, тако нам једини свевишњи Бог помогао, тако помогао нама, тако деци нашој! А ово непоколебимо решеније народно, писмено јављамо и депутацији нашој у Цариграду, да га престолу царском доставе и да потврде — и решеније народно од 17 јануара 1827 године, да се овај решителни и од рода в род непоколебими избор наш и с царске стране височајше потврди. Народни овај с потписима нашим и печатима потврђени акт благоволите послати депутацији нашој у Цариград.

VIII

Записка видовъ князя Милоша Обреновича и Старѣйшинъ Народа Сербскаго относительно дѣлъ ихъ съ Портою Оттоманскою.

Народъ сербскій въ 1813 году Турками паки порабощенъ не преставалъ надежды свой полагать на всемогущую Россію, которая въ мирномъ своемъ 1812 года въ Бухарестѣ съ Портою заключеномъ договорѣ VIII статьею стипулирала для Сербій безбѣдствіе, для себя же покровительство надъ нею. Въ 1815 году той же народъ, подъ предводительствомъ нынѣшняго своего Князя Милоша Обреновича противу бѣшенства Солиман-паши бѣлградскаго воставшій, не забылъ права своего пользоваться помянутою статьею договора Бухарестскаго. Князъ Милошъ, по взятіи правленія его, вступилъ безъ замедленія въ переписку съ императорско-россійскимъ кабинетомъ, а между тѣмъ въ мирные переговоры съ Хуршит-пашею и Марашли-Али-пашею, изъ которыхъ предложеній къ примиренію оныя послѣдняго казались ему прія-

знѣнѣ. Съ того времяни онъ святѣйшимъ своимъ считалъ долгомъ, слѣдовать благодѣтельнымъ внушеніямъ императорскаго министерства. По наставленіямъ императорскаго тогда въ Константінополѣ бывшаго посла Г-на барона Строганова отбивъ онъ предложенія Порты, а по проєкту самаго Г-на барона, 8 числа мѣсяца сентября 1820 года сочинилъ онъ отъ имяни старѣйшинъ народа сербскаго еще въ 1818 году судьбу свою писменно и съ присягою ему ввѣрившихъ, прямое прошеніе къ султану объ упроченіи правъ народа сербскаго и средствіемъ депутатовъ отъ лица его прислалъ оное въ Константінополь. Возбунтованія греческаго и валахскаго народовъ противу Порты, а за тѣмъ наступившіе разривы помежду Россіею и Портою, и воспослѣдовавшее отшествіе императорской миссіи изъ столицы оттоманской, положили переговорамъ депутаціи сербской о пунктахъ народнаго прошенія тѣмъ болѣе препятствія, что она у бостанджи-баши заарестована была. Акерманская Конвенція V своею статьею, а еще лучше отдѣльнымъ актомъ своимъ, возносясь на содержаніе сего сербскаго прошенія, казаласъ упрочить права по смислу Бухаретскаго договора Сербамъ даруемыя. Отшествіе императорской миссіи изъ Константінополя въ 1827 году положило переговорамъ депутаціи предѣлъ, которой князъ Милошъ приказалъ не продолжать оные болѣе, оставшись безъ внушеній оной. По воспослѣдованіи въ 1828 году ратификаціи обоюдныхъ сенетовъ народа сербскаго къ султану, обязавшагося во всѣхъ политическихъ перемѣнахъ остаться Ему вѣрнымъ и султана къ народу возложившаго на себя бремя по примиреніи съ иностранными державами, паки предпринять и одобрить прошенія народа сербскаго; 7 числа мѣсяца апрѣля того же года средствіемъ реиз-ефендія своего вручила Порта депутатамъ сербскимъ биллетъ изъ 7 пунктовъ содержавшихъ выгоды, которыя она будьто склона даровать Сербамъ, биллетъ, который княземъ Милошемъ Его Сіятельству Г-ну вице-канцлеру графу Нессельроду въ самомъ оригиналѣ поднесенъ, а котораго предложеніе не приняти, кое непринятіе по томъ и Его Сіятельствомъ одобрено. Миръ Адріянопольскій питаетъ князя Милоша и старѣйшинъ народа сербскаго ласкавою надеждою въ самоскорѣйшемъ времяни видѣть дѣла свои рѣшеными. И дѣйствительно въ теченіи мѣсяца ноября прошлаго года послалъ султанъ князю Милошу хатишерифъ свой отъ мѣсяца ребюл-ахира, содержащій вычисленіе выгодъ народу сербскому даруемыхъ по смислу самой Акерманской Конвенціи, съ примѣчаніемъ что въ немъ всѣ пункты точно еще не обяснены, но что обясненіе ихъ отъ обоюднаго зависитъ согласія.

На первое извѣстіе о выданіи такаго хатишерифа, князъ Милошъ почтилъ нуждным къ депутаціи безпрестанно въ Константінополѣ находящейся, прислать еще и члена Суда

Народнаго Г-на Лазара Феодоровича на конецъ продолженія переговоровъ съ Портою объ необъяснеными въ хатишерифѣ оставшихъся пунктахъ; ниже подписавшагося своего секретаря Димитрія Гавриловича Давидовича въ мѣстѣ съ помочникомъ своимъ Г-номъ Пауномъ Янковичемъ для посредствованія помежду императорско-россійскою миссіею и депутаціею сербскою въ Константінополѣ на основаніи, какъ оное и въ бытность императорскихъ пословъ барона Строганова и Александра Ивановича Рыбопѣра въ особѣ извѣстнаго Г-на Михаила Феодоровича Германа обыкновенно било.

Государъ мой, Князъ Милошъ Обреновичь, повѣривъ мнѣ дѣло сіе посредствованія даль мнѣ и нуждныя наставленія во всѣхъ пунктахъ дѣлъ сербскихъ съ Портою. Для поданія лучшаго взгляда оныхъ я долгомъ моимъ поставляю вычислить и предложить оныя императорско-россійской міссіи въ семъ мемоарѣ со всякимъ униженіемъ прося изволить принять ихъ съ благодушіемъ коего оная какъ народъ сербскій, такъ князя Милоша Обреновича и всѣхъ ихъ чиновниковъ всегда удостойвать не отказывалось; на конецъ же и свое дать объ ныхъ мнѣніе, да би нижеподписавшися, и оное князю Милошу на той конецъ поднесъ, чтобъ и сей съ своей стороны, по внушеніямъ императорской міссіи, ультиматомъ своимъ пространѣйшія предписать могъ правила отъ коихъ депутаціи народной въ переговори имѣющей впуститься съ Портою не отъступать надобно въ толкованіи смысла хатишерифа султанскаго.

Въ мемоарѣ семъ честь имѣю отнестися ово къ членамъ Акерманской Конвенціи и султанскаго хатишерифа, ово же къ онымъ прошеніямъ народа сербскаго отъ 8 числа мѣсяца сентября 1820 года къ султану, а по томъ перейти къ толкованію смысла оныхъ по видамъ князя Милоша и старѣйшинъ народа сербскаго и къ объясненію основанія на коемъ оное вмѣстѣ съ мѣрами, княземъ Милошемъ депутаціи для домогательства въ переговорахъ съ Портою предписаныхъ, положено. И убо:

Первая статья отдѣльнаго акта Акерманской Конвенціи, а по сей и султанскаго хатишерифа дѣйствуетъ:

О свободѣ вѣры

Въ смотреніи сей въ прошеніи своемъ отъ 8 числа мѣсяца сентября 1820 года народъ сербскій проситъ у Порты:

Имѣть богослуженіе свое совершеннѣйше свободнымъ по всѣмъ обрядамъ православной восточной церквы съ включеніемъ всѣхъ и внѣшныхъ церемоній, даже и съ употребленіемъ колоколовъ.

Мѣру сію основиваютъ князь Милошъ и старѣйшины народа сербскаго на томъ положеніи, что мы, къ православной восточной церквы принадлежа, Богу иначе служить не мо-

жемъ, какъ наблюдая и всѣ обряды тою же самою церковію предписуемыя. По сему депутація народная представитъ Портѣ:

1.) Чтобъ въ хатишерифѣ представилось Сербамъ право строить церквы во всѣхъ отечества своего мѣстахъ, гдѣ имъ оныя нуждными казались будутъ, по своемъ произволеніи, не уплачивая никакой даны кому либо за такое строеніе, какъ до селѣ обыкновенно было, просить къ тому соизволенія паши Бѣлградскаго которому всегда не незнатную суму деньгъ уплачивали.

2.) Чтобъ Сербамъ позволено было въ церквахъ своихъ употреблять и колоколы. Касательно до сего предмѣта, еже ли Порта отрынетъ прошеніе наше, мы возразимъ ей, что мы въ звонѣ колоколовъ не находимъ ничего противнымъ быть имѣющаго турскомъ. Они, колоколи, употребляются въ Валахіи, въ монтѣ Атосѣ, въ Островахъ Архіпелажскихъ, а Бухарестскимъ трактатомъ предоставленно Сербамъ право пользоваться всѣми выгодами въ областяхъ Оттоманской Имперіи существующими. Хрістянамъ другихъ вѣроисповѣданій въ самомъ Константинополѣ позволенно имѣть колоколы, мы представимъ. Портѣ что мы не знаемъ прычины, по коей звукъ оныхъ могъ бы противнымъ быть Туркамъ впередъ въ крѣпостяхъ сербскихъ находиться имѣющимъ, когда онъ ни мало не противенъ слуху самаго султана и предстоятеля вѣроисповѣданія махометскаго шехислама.

3.) Чтобъ Сербамъ позволенно было имѣть митрополітовъ и епископовъ отъ лица своего и уроженца сербскаго на томъ основаніи:

а.) Чтобъ князю и Совѣту Народному по обычаю существующему въ Валахіи принадлежало право выбирать митрополітовъ и епископовъ своихъ;

б.) Чтобъ они такихъ патріарху для благословенія, Портѣ же для потвержденія представляли, уплачивая какъ за благословеніе такъ и за потвержденіе по 100 червонцевъ.

в.) Чтобъ благословеному и потвержденому митрополіту сербскому дано было право, съ согласія князя и совѣта, по нуждамъ отечества и стада сербскаго производить епіскоповъ, не бивъ одолженымъ отправлять ихъ въ Константінополѣ для того.

г.) Чтобъ митрополіту и епіскопамъ сербскимъ впередъ возбранѣна была привичка ихъ конфисковать имѣніе умирающихъ сербскихъ священиковъ и монаховъ, но чтобъ они къ тому бывали придержими употреблять оное въ пользу благодѣтельныхъ заведеній. Равнымъ образомъ:

д.) Чтобъ на содержаніе святой великой церквы, и для освидѣтельствованія неотцѣпленія своего отъ ней, сербскій народъ ежегодно уплачивалъ оной по 10.000 лѣвовъ.

е.) Чтобъ по смерти митрополітовъ и епіскоповъ сербскихъ святая великая церковъ не наслѣдивала имѣній ихъ,

какъ до селѣ; но чтобъ оное въ пользу благодѣтельнихъ заведеніи въ Сербіи бывало употреблено.

Мѣри сій по той причинѣ народу сербскому нуждными кажутся, что митрополиты и архіепископы, до селѣ из Константінополя въ Сербію доходившіе, Греки и Болгары, незнающіе по сербски, немогутъ по достоянію пасти стада своего, и что еще значительнѣе, что они привикали пришествіе свое къ народу сербскому множествомъ означивать долговъ на счетъ епархіи своей и народа, кой по томъ должнымъ вмѣстѣ съ чрезмѣрными интерессами уплачиватъ ихъ, какъ то они и въ 1823 году одолжены были, уплативъ на счетъ архіерейскихъ долговъ святой великой церквы не незначителную суму отъ 137.470 лѣвовъ. Сими и многими другими злоупотребленіями архіереевъ и прежде и послѣ преданнаго перваго своего прошенія отъ 1820 года народъ сербскій принужденъ былъ прошеніемъ своимъ отъ 7 числа мѣсяца января 1827 года къ самому султану, а вмѣстѣ и къ Его Величеству государю императору Ніколаю Павловичу просить поставленіе митрополітовъ и епіскоповъ сербскихъ отъ лица народа. И поученіе стада сербскаго имѣло бы другіе успехи и слѣдствія и долги на народъ не наваливалісь бы, ежели бы не только первое право получили, но и оное что митрополіты и епіскопи сербскіе не были должны для произведенія своего итти въ Константінополь, и тамъ предаваться великодушію всегда въ деньгахъ оскудѣвающаго и отъ новопроизводимыхъ епіскоповъ безъ всякія мѣри и всякого стыда оныхъ истязиваюшаго сѵнода взявшаго отъ нынѣшнаго бѣлградскаго епіскопа Антима на счетъ однаго произведенія въ сіе достоинство 120 тысячъ лѣвовъ.

Первый изъ пунктовъ биллета 7 числа мѣсяца апрѣля 1828 года реиз-ефендіемъ депутатамъ народа сербскаго врученнаго позволяетъ Сербомъ имѣть митрополітовъ своихъ отъ лица своего, но вмѣстѣ постановляетъ чтобъ рукоположеніе ихъ патріархомъ производилось. Правда что князъ Милошъ предложеніе биллета того не принялъ; однакожъ депутація можетъ возноситься на оныя.

Вторая статья отдѣльнаго акта Акерманской Конвенціи султанскаго хатишерифа дѣйствуетъ:

О выборѣ начальниковъ сербскихъ

Народъ же сербскій не только въ 1815 году, когда просилъ Милоша Обреновича предводить его противу бѣшенства Солиман-паши бѣлградского, но и въ 1817 году, познѣеже прошеніемъ своимъ отъ 8 числа мѣсяца сентября 1820 года къ султану, прошеніемъ на которомъ Акерманска Конвенція основана, паче же всѣхъ торжественѣйшимъ актомъ къ Милошу Обреновичу и прошеніями своими къ султану, равнымъ

же образомъ и къ Его Величеству государю императору Ніколаю Павловичу отъ 17 января 1827 года са подписами вмѣсто Совѣта заступающаго Суда Народнаго, магистратовъ уѣздныхъ, всѣхъ исправниковъ, старѣйшинъ всѣхъ селеній въ Сербіи и всего духовенства сербскаго выбралъ, прызналъ и признать и потвердить просилъ того же самаго Милоша Обреновича и семейство его наслѣдственными своими начальниками и князями.

По сему статья Акерманской Конвенціи и султанскаго хатишерифа по видамъ нашимъ должна имѣть и по- и преддѣйствующую силу такъ, что естьли Милошъ Обреновичь, прежде или послѣ заключенія Акерманской Конвенціи народомъ сербскимъ за началника выбранъ былъ бы то онъ такимъ и признаннымъ быть имѣлъ бы и самымъ султаномъ по смыслу выбора и признанія народа, коему право онаго предоставляется. По тому депутація и настивать будетъ о признаніи Милоша Обреновича наслѣдственнымъ Сербіи княземъ, поддерживая домогательства свои въ переговорахъ съ Портою нижеслѣдующими основаніями:

1. Наслѣдственность начальника своего вообще проситъ народъ сербскій по симъ причинамъ:

а.) Что по смерти однаго начальника, который не былъ бы наслѣдственнымъ, всегда могло бы быть людей которые старались бы присвоить сіе достоинство, чѣмъ легко могли бы появиться факціи, привести могущія народъ сербскій на собственную его и самой Порты пагубу до крайности возбунтованія а сими народъ нашъ очень уже утружденъ.

б.) Что ежели наслѣдственное въ Сербіи постановиться началническое достоинство, то никогда не будутъ въ состояніи постигнуть оное другими державами покровительствуемые иностранцы.

в.) На опастѣ довольно уже освидѣтельствованно, что привременые а не наслѣдственные начальники народовъ въ Оттоманской Имперіи большее разъ позабивали милости, султаномъ дарованные и должности которыя возложены на нихъ къ самымъ народомъ, себѣ вѣреннымъ и угнѣтеніемъ сихъ обогащались, а потомъ вмѣстѣ съ богатствами своими въ чужіе убѣгли край, оставляя землю которой начальникомь были въ горкихъ замѣшательствахъ, какъ то въ Валахіи Караджа-беи въ Молдовіи же Михаилъ Суццо. Ето неслучилось бы въ Сербіи, естьли наслѣдственное въ ней постановиться достоинство начальника ея.

2. Нарочно же Народъ Сербскій Милоша Обреновича по симъ причинамъ выбралъ и призналъ наслѣдственнымъ своимъ начальникомъ въ качествѣ князя:

а.) Что Милошь Обреновичь по примѣру прочихъ старѣйшинъ народа сербскаго въ 1813 году неизбѣгъ въ австрій-

скія владѣнія, но въ Отечествѣ и по среды народа остался и дѣлилъ судбу его.

б.) Что Онъ въ 1815 году, когда кровожадный Солиманъ-паша бѣлградскій больше тысячь Сербовъ ово острію меча, ово же сожженію, на конецъ же и посажденію на коль предавалъ, самаго народа сербскаго криками позванъ чтобъ освободилъ его отъ бѣшенства турецкаго, не только повиновался симъ позываніямъ и предводилъ Сербовъ противу Турокъ, но даже и съ пожертвованіемъ собственной своей жизни въ лагеры Хуршит-паши и Али-паши Марашлiи для примиренія ихъ съ народомъ шелъ; а между тѣмъ императорско-россійскому двору съ прошеніемъ прибѣгнуть не изоставилъ, чтобъ умолить султана принять Сербовъ въ отеческія нѣдра, которое потомъ и воспослѣдовало и на которому народъ Милоша Обреновича возблагодарить имѣлъ, что милость султана и силное покровительство блаженнопочившаго всероссійскаго государя императора Александра Павловича въ участь пали, и что сіе послѣднее и нынѣ благополучно царствующимъ государемъ императоромъ Николаемъ Павловичемъ продолжается.

в.) Что Милошъ Обреновичь съ времяни 1815 года до нынѣшняго дня зналъ держать народъ сербскій посреды самыхъ бурныхъ обстоятельствъ въ мирѣ и тишинѣ, сохранивъ его отъ паденія противуставъ силнымъ въ каждомъ годѣ его правленія появившимся бунтамъ: Петра Молера, капетана Радича, исправника Симеона Марковича, капетана Драгича, войводѣ Павла Цукича и войводѣ Саввѣ въ прежнія времена; Марка Абдулы и Стефана Добриньца въ 1821 году, Милоя Діяка въ 1825 году, а на конецъ Георгія Чарапича въ 1826 году; чѣмъ придржать зналъ народъ къ достиженію нынѣшняго состоянія и къ повиновенію султану и всеавгустѣйшему своему покровителю.

г.) Что Милошъ Обреновичь постановленіемъ уѣздныхъ магистратовъ предохранилъ народъ отъ притѣсненій исправниковъ, прежне того неутолими бывшихъ.

д.) Что Милошъ Обреновичь, мудрымъ своимъ домостроительствомъ зналъ привести народъ сербскій до того благоденствія что всѣ его податы къ Туркамъ, къ чиновникамъ народнымъ, всѣ издержки на иностранную переписку, всѣ податы десятаго и прочихъ датій къ помещикамъ турецкимъ, съ головы на голову не превозвишаютъ ежегодныхъ 60 лѣвовъ; между тѣмъ, какъ всѣ окрестные хрістіяне въ другихъ турецкихъ областяхъ находящіеся, съ голови на голову найменше по 5 сотъ лѣвовъ уплачиваютъ.

Все сіи призрѣнія дали народу сербскому поводъ признаніемъ Милоша Обреновича наслѣдственнымъ своимъ княземъ малѣйшую часть признательности своей заслугамъ его освидѣтельствовать.

Въ переговорахъ своихъ съ Портою депутація народа сербскаго не менше изоставитъ представленія свои въ смотреніи наслѣдственности княжескаго достоинства въ особѣ Милоша Обреновича и заслугами подкрѣплять кои онъ самой Портѣ оказывалъ, какъ то доказывая:

аа.) Что Милошъ Обреновичь, видѣвъ невозможность успѣха народа сербскаго въ бунтѣ своемъ противъ Турокъ, всячески старался успокоить до послѣдней каплы крови съ Турками рѣшившійся народъ. На позываніе его вручили Серби войску султанскому всѣ шанцы крепосты, орудія и муницию, которыя они и после бѣгства первыхъ своихъ начальниковъ еще занимали, и съ которыми они въ состоянiи были помянутому войку не незначительный нанести уронъ. На позиваніе его возвратились и султану подверглись и всѣ Серби въ лѣсахъ и горяхъ разбойническимъ образомъ Турокъ убивавшіе, а на конецъ и они которые въ австрійскіе избѣгли владѣнія.

бб.) Что Милошъ Обреновичь зналъ народъ сербскій и во время бѣшенства Солиман-паши до крайности уже разяренъ бывшимъ и съ оружіемъ въ рукѣ лучше до основанія изгибнуть како Туркамъ повиноваться рѣшившійся, и паки вотще упреканій его усмирить и въ повиновеніи Портѣ сохранить.

вв.) Что Милошъ Обреновичь отбылъ позиванія къ взятію за оруженіе противу Порты князя Ипсилантія, позиванія морейскихъ Грековъ, позыванія Али-паши Тепеденліи, позыванія Хаджи-бега сребреничкого, а на конецъ и онія съ сими единодушнихъ боснійскихъ капитановъ, и жителей сараевскихъ, противу паши своего Абдурахман-паши сбунтовавшійхся.

гг.) Что Милошъ Обреновичь не только удержалъ народъ сербскій отъ участвованія въ послѣдней войнѣ съ Портою, но даже и сенетомъ обязался и во всѣхъ политическихъ переменахъ остаться ей вѣрнымъ.

дд.) Что въ крайности въ которой Порта во второй кампаньи сей самой войны находилась, на представленіе ея разумѣться соизволеніе императорско-россійскаго кабинета снабдѣлъ онъ крѣпость Видинъ не незначителнымъ количествомъ съ ѣстныхъ припасовъ, за которые Порта ему и до сего часа 500.000 лѣвовъ должна остается.

3.) Народъ сербскій, прося для себя наслѣдственное княжеское достоинство въ виду имѣть основаніе, имѣть оное не по праву первородства, но по способностямъ членовъ семейства княжескаго Милоша Обреновича, по изумертію же онаго отъ лица своего выбрать и признать княземъ своимъ оннаго, который такъ же способнѣйшимъ ему и старѣйшинамъ казаться будетъ.

4.) Депутація народная не изоставитъ отнестись и на сенетъ Порти отъ 15 числа мѣсяца шабана 1243 (1828), се-

нетъ, которымъ Милошъ Обреновичь признанъ баш-княземъ народа сербскаго. — Вмѣстѣ отнесется и на второй изъ пунктовъ предложеній реиз-ефендіи отъ 7 числа мѣсяца апрѣля 1828 года, въ которомъ по видимому постановленно чтобъ начальство надъ сербскимъ народомъ, естьли Милошъ Обреновичь умретъ или пренебрегнетъ должности свои, перешло на другаго члена семейства его, который къ тому способенъ былъ бы. По причинѣ сенета и сихъ предложеній Порты надѣятся можно, что она народомъ выбраного, ею же самою признанаго начальника народа сербскаго Милоша Обреновича, которому по видимому и наслѣдственность даетъ, теперъ отрынуть не можетъ, было бы титло достоинства его княжеское или государское, которое все равно.

Хотя народъ сербскій не однымъ актомъ призналъ Милоша Обреновича своимъ наслѣдственнимъ начальникомъ; хотя Порта вышепомянутимъ своимъ сенетомъ отъ 15 шабана 1243 года, тогоже Милоша Обреновича баш-княземъ, а предложеніями своими отъ 7 апрѣля 1828 года не только начальникомъ но по видимому и наслѣдственнимъ признать склоною оказалсь, однакожь Милошъ Обреновичь въ томъ не упрямъ, чтобъ онъ такимъ начальникомъ былъ или для себя самаго, или для семейства его. Онъ доволенъ и съ предоставленіемъ ему и каждому начальнику народа сербскаго права по жизнь наименовать и Портѣ для потвержденія представить преемника начальственнаго достоинства и титла онаго изъ Сербовъ, который къ тому способнѣйшій, естьли совѣтъ и старѣйшины народа къ тому сагласны будутъ, или изъ членовъ семейства его, или изъ оныхъ прочаго народа. По сему предмѣту отнесся онъ еще 5 числа мѣсяца маія 1827 года къ Его Сіятельству г-ну вице-канцлеру графу Нессельроду въ семъ самомъ смыслѣ, даже и *уступилъ* по силѣ выбора народнаго ему и семейству его принадлежащій чинъ княжескаго достоинства другому Сербину, кого народъ выбралъ бы съ тѣмъ только условіемъ, чтобъ оное было наслѣдственное или преемническое. Онъ и теперъ и всегда сему основанію вѣрнымъ остается. Онъ довольно уже утружденъ правленіемъ народа сербскаго въ самая бурнѣйшія времена, довольно утружденъ ежегодными его бунтами, утружденъ безпрестаннымъ одержаніемъ страха да неисчетится войнственнымъ народа характеромъ и благосостояніе его и да не повредиться воля всеавгустѣйшаго его покровителя. Онъ желалъ бы уже одахновенія, спокойствія и способъ пещись о благѣ семейства своего и о воспитаніи двухъ сыновей своихъ. Въ прошлія времена онъ былъ строгъ, но строгость долгомъ своимъ для того считалъ, что бы привести народъ до внѣшняго состоянія; народъ же приведенъ уже до того что теперъ и другой изъ Сербовъ можетъ принятся за правленіе онаго. Его называли властолюбцемъ, тиранномъ, онъ не желалъ бы и впредъ по-

добными почтимымъ быть титлами. И для того естьли только наслѣдственное или преемническое достоинство начальниковъ сербскихъ въ качествѣ князя или господаря выходатайствуется, онъ готовъ, естьли и всеавгустѣйшій покровитель къ тому соизволитъ, отъказаться онаго, которое и въ пользу его и семейства его выходатайствовано было бы.

Кромѣ сего государъ мой Милошъ Обреновичь, ежели и получитъ желаемое наслѣдственное, или преемническое достоинство князя сербскаго, занимается и тою мыслію начиная отъ себя самаго, въ смотреніи приходовъ ограничить всегдашныхъ князей сербскихъ такъ, чтобъ ни ему самому ни другому по немъ никакихъ неосталось средствъ самопроизвольно отъ народа истязивать деньги, а вмѣстѣ чтобъ каждыхъ изъ нихъ въ такое поставился состояніе, чтобъ по важному своему достоинству могъ вести себя. Для того нуждымъ будетъ теперь за всегда опредѣлить жалованье, которое народъ сербскій имѣлъ бы давать князю своему, и я имѣю приказаніе у императорской миссіи о томъ просить внушенія сколько жалованія довольно бы было давать княземъ сербскимъ.

Третая статья отдѣльнаго акта Акерманской Конвенціи и султанскаго хатишерифа дѣйствуетъ:

О независимости внутренняго правленія Народа Сербскаго.

Съ времени какъ князъ Милошъ и старѣйшины народа сербскаго приняли правленіе онаго, правленіе же сіе было всегда независимо отъ Турокъ такъ, что Серби въ нынѣшней Сербіи единственно старѣйшинами своими, исправниками, магистратами, Судомъ Народнымъ и княземъ Милошемъ управляеми бывали, и ежели кой либо изъ Турокъ тяжбы коего либо рода противу однаго изъ Сербовъ имѣлъ, то онъ долженъ былъ явиться суду сербскому и у него искать удовлетворенія и рѣшенія тяжбы своей. 8 числа мѣсяца сентября 1820 года подавъ прошеніе свое султану, народъ сербскій выразилъ въ смотреніи предоставленія себѣ внутренняго правленія желанія свой въ 4 пунктовѣ, а въ трехъ параграфахъ.

Возносясь на оныя и желая чтобъ они всецѣли въ хатишерифъ включени были, князъ Милошъ и старѣйшины народа приказали депутаціи, чтобъ о томъ же выключеніи настоивала вмѣстѣ съ постановленіемъ и слѣдующихъ къ сему самому предмѣту принадлежащихъ пунктовъ:

1.) Какъ правленіе народа безъ законовъ и благоденствіе онако производитъ не можетъ, то чтобъ на князя и совѣтъ народа сербскаго въ хатишерифѣ возложилось бремя, по силѣ законовъ сходныхъ онымъ другихъ просвѣщенныхъ европейскихъ народовъ а соображевыхъ свойственостямъ до нынѣшнымъ обичаямъ народа сербскаго и вѣроисповѣданію его, управлять нымъ.

Князъ Милошъ отрядилъ уже особенную комисію для сочіненія законовъ: гражданскихъ, уголовныхъ и судопроизводныхъ на основаніи французскихъ кньигъ законовъ.

2.) Въ смотреніи что одержаніе внутренняго правленія безъ одержанія общаго порядка, а одержаніе сего безъ вооружаной полиціи не возможно, то князь Милошъ и старѣйшины народа сербскаго облзали депутацію настойваніемъ у Порты о томъ, чтобъ она въ хатишерифѣ своемъ правительству сербскому позволила для одержанія общаго порядка въ Сербіи вооруженную имѣть полицію, нѣкимъ образомъ могущую держать равновесіе помежду онымъ и вооруженнымъ народомъ.

Пятьнадцатый уже течетъ годъ, какъ князъ Милошъ Обреновичь съ старѣйшинами народными принялъ правленіе народа сербскаго, и три только года теперь какъ въ Сербіи не бывало бунтовъ; каждый прежде того годъ и по два и три свои видѣлъ бунта такъ, что и князъ и всѣ старѣйшины очень уже утруждены безпрестаннымъ страхомъ, да не какъ войнственный народъ сербскій осуетитъ всѣ усилія ихъ и отеческія всеавгустѣйшаго его покровителя о благоденствій его самаго старанія. Край, который присоединеніе до нынѣшнѣй Сербіи предстоитъ, никакому еще не обыкли порядку, предѣли ихъ гористи и разбойничествамъ удобны. Онда только вооруженная сила отъ 6000 человѣкъ могла бы быть въ состояніи и на Сербовъ до нынѣшнѣй и будущей Сербіи возложить совершенное повиновеніе.

3.) Какъ на случай и малѣйшаго бунта правительство сербское народомъ легко можетъ быть нападеннымъ и побитымъ, казна же разграбленна, а архива огню преданна, нехраними будучи въ мѣстѣ безбѣдномъ; то князь Милошъ и старѣйшины народа сербскаго дали депутаціи наставленіе просить у Порты позволеніе имѣть одно только укрѣпленіе, въ которомъ члены правительства пребывали, а казну и архіву хранить могли бы. Одно только укрѣпленіе въ рукахъ сербскихъ не можетъ быть Портѣ столь подозрительнымъ; сили ея много разъ превозвышающія оныя Сербовъ, могли бы въ каждомъ случаѣ овладѣть онымъ; а Серби на случай бунта противу правительства собственнаго, занеименіемъ пушокъ не были бы въ состояніи въ скоромъ времени значительныи правительству нанести урокъ, продолженіемъ же онаго могло бы сіе улучить средствія ово совѣтомъ, ово же угрожечіями осуетить предпріятія бунтовниковъ. Европейскимъ державамъ, кои существованіе уже съ большихъ сотъ годовъ упрочено, не всегда легко утишать свои бунты; кольми паче сербскому правительству сіе будетъ, которое съ одной стороны Турками, съ другой Австрійцами окружено, на благосостояніе Сербовъ не по великодушію султана но по сильному и могущественному покровительству августѣйшихъ всея Россіи императоровъ имъ дарованное, равнодушно не взирающими, но паче

впередъ старанія свой усугубить могущими, безпрестанними своими интригами Сербовъ противъ правительства подстрекивать.

На сей конецъ депутація требовать будетъ у Порты или за деньги Сербомъ уступленіе крѣпости Бѣлграда или Смедерева или позволенія построить въ Голубцѣ или въ Петкѣ при рѣкѣ Дунаѣ или въ Топчидерѣ при рѣке Савѣ укрѣпленіе не отъ камня но отъ земли, гдѣ пребываніе членовъ правительства и храненіе казны и архивы безбѣдными бытъ могли бы.

Безъ сихъ трехъ пунктовъ ни князъ Милошъ ни старѣйшины народа не въ состояніи больше взяться за правленіе воинственнаго народа сербскаго.

Къ первому изъ сихъ параграфовъ, къ оному правленія по законамъ, принадлежатъ и пункты 5. и 6. народнаго прошенія сербскаго отъ 8 сентября 1820 года, касательно до поставленія въ хатишерифъ, чтобъ князю и совѣту духовенство дворянство, художники, купечество и земледѣлцы, на коихъ народъ сербскій раздѣлается, повиновались, и ими судимы и чинамы награждаеми бывали.

Къ второму же причислимъ содержаніе 5 пункта прошенія касательно до позволенія Сербамъ носить оружіе, какъ то княземъ Милошемъ и Марашли-Али-пашею, уговорившимъ сіе, сдавна уже заведено.

Какъ теперь правительству сербскаго народа предстоитъ распорядить чины свои, а ему пожелательно устроеніе ихъ по образу рускихъ, то я имѣю приказаніе у императорской миссіи просить за проектъ касательно до сего предмѣта и за доставленіе намъ книгъ рускихъ, въ коихъ имена чиновъ вычислены.

Въ заключеніе сей статьи замѣтить надобно что ниже въ Акерманской Конвенціи, ниже въ хатишерифѣ султанскомъ постановлевъ параграфъ 5 пункта прошенія народнаго, касающися до позволенія, чтобъ Серби употребляли всякую одежду разнаго цвѣта по произволу кажаго какъ Туркамъ нѣкогда не угодно было видѣть Сербовъ хорошо одѣтими, особено же въ одѣяніи зеленомъ, то и сей параграфъ казался имъ нуждным постановленнымъ бытъ въ прошеніи ихъ а по томъ и въ хатишерифѣ султанскомъ.

Четвертая статья отдѣленнаго акта Акерманской Конвенціи и султанскаго хатишерифа дѣйствуетъ:

О присоединеніи отторгнутыхъ отъ Сербіи уѣздовъ.

Какъ ниже въ Акерманской Конвенціи отъ Сербіи отторгнутые предѣли, ниже въ адріянопольскомъ мирномъ договорѣ, а по семъ ни въ хатишерифѣ султанскомъ шесть уѣздовъ имяно не назначены, ниже границы въ предбудущее время Сербію омѣжить имѣющія, опредѣлены, то князю Ми-

лошу и старѣйшинамъ народа сербскаго кажется, что Порта не молыя (!) въ томъ депутаціи ихъ предложитъ запинанія; по тому и я неизлишнымъ нахожу сообщить здѣсь нѣкоторыя подробности .касающіяся до сего предмѣта.

Во время когда князъ Милошъ Обреновичъ императорско-россійской миссіи въ Константинополѣ распространеніе границъ Отечества своего предлагалъ, тогда бывшій императорскій посолъ баронъ Строгановъ не отказался обнять предложеніе сіе очень доброхотно и предписолъ ему, что Сербія имѣетъ право требовать у Порти возвращеніе въ 1815 году отъ нея отторгнутыхъ предѣловъ по онимъ границамъ которыя были имъ во время заключенія мирнаго бухаретскаго договора 1812 года и до которыхъ мѣстъ досягали тогда караули, шанци и пушки сербскаго правительства, тогда въ войнѣ съ Турками бывшаго. Но да бы не датъ сомнѣнія Портѣ, что она уступленіемъ такихъ предѣловъ Сербамъ много уступитъ, то вмѣстѣ приказала князю ограничиться требованіемъ возвращенія шестыхъ отторгнутыхъ уѣздовъ како слѣдуетъ:

1. Кладовскаго,
2. Неготинскаго,
3. Гургусовачкаго съ Сверлик-Банею,
4. Ражаньскаго съ Алексинцомъ,
5. Крушевачкаго съ Старымъ Влахомъ и половиною предѣла Пазарскаго

и 6. Части предѣла Зворничкаго.

Границы же будущей Сербіи княземъ Милошемъ слѣдующимъ поставлены образомъ:

Со стороны Австріи рѣка Дунай и Сава.

— стороны Валахіи рѣка Дунай.

Отъ Босны рѣка Дрина, рѣка Лимъ до рѣки Увца, рѣкою же Увцемъ до горы Суво-Бора, иначе Явора.

Горою Яворомъ на гору Голію

Горою Голіею вдоль горы Паресіи къ рѣкѣ Ибру до паденія рѣки Рашки въ оную.

Вдоль рѣки Ибра въ гору Копаоникъ.

Горою Копаоникомъ чрезъ селеніе Батовацъ въ гору Янкову Клисуру.

Янковою Клисурою въ гору Ястребацъ.

Горою Ястребцомъ чрезъ селеніе Суповацъ къ рѣкѣ Болгар-Моравы.

Отъ Болгар-Моравы въ рѣку Тополницу.

Отъ рѣкы Тополницы въ гору Грамаду.

Горою Грамадою въ Великую Гору.

Великою Горою до селенія Извора, а отъ селенія Извора рѣкою Тимокомъ до впаденія ея въ Дунай.

На сихъ пунктахъ основивается и вторый параграфъ писма его превосходительства г-на императорского-россійскаго посла Александра Ивановича Рыбопѣра отъ 31 августа 1827

года за № 234., которымъ депутаціи народа сербскаго въ Константинополѣ въ смотреніи будущихъ границъ Сербіи приказано слѣдующе востановленіе тѣхъ границъ, которыя были до 1813 года, слѣдовательно возвращеніе Сербіи:

а.) Краинскаго уѣзда, что между Дунаемъ и Тимокомъ,

б.) Тимокскаго уѣзда, заключающаго округи: Гургусовацъ и Сверлик-Бавю,

в) Параћинскаго уѣзда, между Моравою, Нишавою и Тополницею,

г.) Крушевачкаго уѣзда, между Моравою Сербскою и Моравою Болгарскою,

д.) Старовлашкаго уѣзда, между Моравою Сербскою и Борою,

е) Дринскаго уѣзда, простирающагося вдоль Дрины до горы Ивицы.

По симъ предписаніямъ здѣшняя народа сербскаго депутація на требованіе бегликчи и реиз-ефендія Порты въ смотрѣніи отторгнутыхъ отъ Сербіи уѣздовъ отвѣчала, присовокупивъ, что по смыслу сихъ же предписаніи въ переговорахъ своихъ съ Портою и впередъ всегда отвѣчать будетъ такъ, держась вышеозначенныхъ княземъ Милошемъ предписанныхъ границъ тѣхъ же предѣловъ, всеконечное же распоряженіе и омѣженіе ихъ самому князю и старѣйшинамъ народнымъ вмѣстѣ съ коммиссаромъ Порты, въ Сербію уже отправившимся, предоставляя. По симъ предписаніямъ и наставленіямъ Его Сіятельствомъ графомъ Орловомъ и первому императорско-россійскому драгоману Франкини данныя, увѣдомили Порту довольно о томъ, которые предѣли именно Сербіи возвратиться имѣютъ. По нимъ просимъ, что бы императорско-россійская миссія и впередъ въ смотрѣніи сего предмѣта, естьли въ мѣста омѣженія границъ съ коммиссаромъ Порты какія либо будутъ ссоры или замѣшательства, тѣмъ болѣе и въ семъ смотреніи за Сербовъ заступиться не отказалась, что Его Сіятельство г-нъ фелдмаршалъ графъ Дибичъ-Забалканскій за благо разсудилъ отклонить требованіе князя Милоша, чтобъ вмѣстѣ съ коммиссаромъ Порты для омѣженія границъ и императорско-россійскій коммиссаръ въ Сербію былъ отправленъ, коего посланіе онъ по той причинѣ просилъ, что о упрямствѣ Порты въ отправленіи дѣлъ сербскихъ на опытѣ уже увѣренъ.

Пятая статья отдѣльнаго акта Акерманской Конвенціи и султанскаго хатишерифа дѣйствуетъ:

О соединеніи разныхъ податей въ одну.

Съ 1815 года, когда князъ Милошъ Обреновичъ съ нынѣйшными старѣйшинами народа сербскаго принялъ правленіе его, до сего часа уплачивалъ народъ Портѣ ежегодно сумму отъ 1,180.630 лѣвовъ, какъ изъ у сего приложеннаго списка *А.* увидѣть можно.

Какъ же теперь при постановленіи народа сербскаго и предоставленіе ему внутренняго правленія предстоитъ и по тому большая часть турецкихъ чиновниковъ помежду Сербами излишны будутъ, то депутаціи приказано настоиватъ у Порты, чтобъ изъ числа донынѣшныхъ податей оныя выписались, которыя впередъ излишны будутъ, какъ то изъ списка *Б.* видно будетъ, и которыя Сербы до сихъ поръ по той причинѣ уплачивали, чтобъ не оказались упрамыми Портѣ.

Сравнивая списки сіи, Серби право имѣтъ думаютъ другую суму податей призиватъ впередъ ликвидною, какъ то:

На счетъ до нынѣ ими занимаемыхъ предѣловъ:

а)	На счетъ пореза султану . . .	300.000	лѣвовъ
б.)	На счетъ арача (головные подати)	245.000	„
в.)	На счетъ изиріи (податься за виногради)	23.000	„
г.)	На счетъ чибука (подати за овецъ)	11.000	„
д.)	На счетъ рудокоповъ пекскихъ . .	3.500	„
е.)	На счетъ харача шабачкога уѣзда до селѣ Боснійскому Пашалику уплачиваннаго	23 000	„
ж.)	На счетъ приходовъ помѣстіи турецкихъ	650.000	„
з.)	На счетъ пошлинъ	25.000	„
и.)	На счетъ таможны бѣлградской . .	200.000	„
	Сумма	1,480.500	лѣвовъ

Какъ предложить можно что Порта истяжетъ отъ Сербовъ и подати на предѣлы отторгнутые, а теперь имъ возвратимые, предѣли же сіи половину почти народа донынѣшныхъ считаютъ, то, съ изятіемъ подати на счетъ рудокоповъ пекскихъ и подати на таможную бѣлградскую въ первыхъ не находящихъ ся, къ первой суммѣ податей за донынѣшные предѣлы причислена была бы и половина вишеисчисленной ликвидной суммы, какъ то:

а.)	На счетъ пореза султану	150.000	лѣвовъ
б.)	На счетъ харача	122.500	„
в.)	На счетъ помѣстіи	325.000	„
г.)	На счетъ изиріи	11.500	„
д.)	На счетъ чибука	5.500	„
е.)	На счетъ пошлинъ	12.500	„
ж.)	На счетъ харача шабачкаго . . .	11.500	„
	Сумма	638.500	лѣвовъ

Чѣмъ возрасла бы сумма всѣхъ податей, Сербима на счетъ донынѣшныхъ и возвратыми имъ предѣловъ уплачиваемыми быть имѣющихъ на 2,119.000 лѣвовъ.

Надобно замѣтить что въ сей суммѣ податей не разумѣются и оныя на недвижимыя имѣнія Турокъ въ городахъ

и селеніяхъ сербскихъ, подати только султану даваемыя и оныя на помѣстія турецкія въ сей суммѣ заключаются, недвижимыя же имѣнія Турокъ предстоитъ намъ обоюдною коммиссіею перецѣнить и выкупить деньгами, одинъ разъ за всегда уплаченными, между тѣмъ какъ за помѣстія наемнія деньги ежегодно уплачивать намъ остается, посилѣ трактатовъ вмѣстѣ съ данью самому султану.

Правда что народъ сербскій ово силами своими, ово же мудримъ домостроеніемъ кнезя Милоша Обреновича не только преждепомянутую сумму отъ 2,119.000 лѣвовъ, но даже и до двухъ милліоновъ съ половиною безъ великаго напряженія и безъ роптанія Портѣ уплачивать можетъ; однакожъ Милошъ Обреновичъ, и неоспоримымъ своимъ поставляя долгомъ, сколько можно и объ умаленій податей настоивать далъ депутатамъ народнымъ наставленіе, въ переговорахъ своихъ съ Портою касательно до опредѣленія податей сербскаго народа слѣдующими пользоваться домогательствами, доказивая Портѣ:

1.) Что Серби подать самому султану доселѣ уплачиваемую, ни одную копѣйку не умаляя, безсомнѣнно въ великодушіе его надежду полагаютъ что и онъ оныя, которыя по списку *Б.* впередъ излишними найдены, изъ донынѣшней суммы выписать преклонится.

2.) Что по силѣ самаго султанскаго хатишерифа Сербамъ пристоитъ право просить у Порты всѣ подати коего либо имени въ главномъ хатишерифѣ въ одной постановить суммѣ, не вычисляя оныя подъ вишеозначенными именами. Ежели онна и въ томъ упрямиться будетъ, то ми не воспротивимся и таковомъ вычисленію, съ тѣмъ только условіемъ, чтобъ сумма ихъ не превозвишала оныхъ, нами вычисленныхъ.

3.) Какъ и въ Акерманской Конвенціи, а такъ же и въ Адріянопольскомъ Трэктатѣ постановленно чтобъ Порта возвратила шестъ отъ Сербіи отторгнутыхъ уѣздовъ; то при заключеніи сего пункта конечно предпоставленнымъ быть должно было, что она не имѣла право отторгнуть ихъ отъ насъ. Естьли предпоставленіе сіе основательно, то и заключеніе слѣдуетъ; что Она не можетъ имѣть право на оное, что Сербіи по всѣмъ правиламъ принадлежало и принадлежитъ новые налагать подати, но что она паче тѣми которыми Сербія съ изятіемъ излишнихъ и выписуемыхъ, теперь обременяна, удовольствоваться должна со стороны народа сербскаго и въ томъ довольно имѣя призрѣнія что и возвращеніе приходовъ, которые съ тѣхъ же возвратимыхъ предѣловъ съ времени неправеднаго отторженія до сего часа какъ со всѣмъ справедльиво имъ нетребуется.

4.) Чтобъ Порта вознагражденіе княземъ Милошемъ Обреновичемъ оказаныхъ ей заслугъ, уступила ему и семейству его безденежно — а ежели она къ тому несклонится за деньги — таможни и пошлини сербскія и помѣстія султанскія въ

Краинѣ и Мачвѣ; равнымъ же образомъ и мѣста свои въ Бѣлградѣ, подать же которая на счетъ ихъ народомъ имѣла бы быть даваемою, отъ народныхъ податей отбила. Порта означила благоволеніе свое князямъ валахійскимъ дарованіемъ имъ таможень, пошлинъ и солокоповъ валахійскихъ; пусть и сербскимъ означитъ благорасположеніе свое дарованіемъ имъ преждепомянутыхъ приходовъ.

5.) Что народу сербскому и вишеозначенная сумма податей превышающи сили ихъ кажется сравнивающему сумму оныхъ съ податьми, которыя Валахія и Молдавія уплачиваютъ. Сумма податей сихъ княженій не превышаетъ 620 000 лѣвовъ, а области сіи не только числомъ народа два и три раза богатѣе, но и пользуются продажою овецъ, скотовъ, усѣвовъ разнаго рода, окнами соли таможнями и пошлинами и всею своею землею. Сербія же должна ограничиться только пользованіемъ однаго своего производа свиней, которая также въ однѣ австрійскія владѣнія даетъ; Сербіи до сего часа не принадлежали ни всѣ пошлини, а имянно паче всѣхъ прочихъ значительнѣйшая бѣлградская, даже ни вся ея земля, сирѣчь оная, на которой находятся крѣпости. турецкими занятыя гарнизонами, крѣпости, которыхъ въ Валахіи ни какъ нѣстъ. Симъ поводомъ неизоставимъ напомянуть Портѣ и то что по силѣ ею въ Адріянопольскомъ Трактатѣ признаннаго и въ исполненіе приводимаго, помежду союзными державами въ пользу Греціи заключеннаго трактата. сія же самая Греція такъ же два раза количествомъ народа богатѣе Сербіи, съ толь простраными своими границами и съ толь богатими островами не имѣть больше 1,500.000 лѣвовъ уплачивать Портѣ.

6.) До сихъ поръ существовалъ въ Бѣлградѣ паша, которому Серби ежегодно по 200.000 лѣвовъ уплачивали, какъ же впередъ число Турокъ въ Сербіи проживать имѣющихъ умалиться, то Порта для пощадѣнія излишныхъ издержокъ и меншимъ чиновникомъ въ томъ же мѣстѣ томъ удовольствоваться можетъ; гарнизонами сербскихъ крѣпостей можетъ на примѣръ и паша нисскій управлять.

7.) Сему нисскому пашѣ Серби уплачивать имѣли бы сумму податей своихъ къ Портѣ въ два раза ежегодно.

8) Для упроченія образа уплачиванія податей князъ Милошъ и старѣйшины народа сербскаго готовы средствіемъ депутаціи своей опредѣлить съ Портою, чтобъ подати мѣрою драхмъ золота или серебра въ австрійскихъ червонцахъ или талерахъ и цванцигахъ выдоваеми бывали, исчисливши точно за чемъ она такихъ принять готова.

Народъ сербскій только въ состояніи сими деньгами подати свои уплачивать, одною только торговлею съ Австріею деньги получая.

9.) Кромѣ податей которыхъ сумма вишеназначена естъ, еще одинъ родъ неправилныхъ податей которыя Сербами истин-

неподобно должно быть уплачиваеми подать сирѣчь фуража гарнизонамъ турецкимъ которые въ крѣпостяхъ сербскихъ впередъ останутся. Въ переговорахъ еще въ 1827 году помежду Порты и депутатовъ народа сербскаго предвзятыхъ, она оставалась при своемъ основаніи: чтобъ при причисленію Турокъ къ гарнизонамъ съ крѣпостей сербскихъ остались города изселенія близъ оныхъ находящіяся, подъ правленіемъ турецкимъ и для послуженія тѣхъ же самыхъ гарнизоновъ. Князю Милошу и старѣйшинамъ кажется лучше давать гарнизонамъ тѣмъ нужный фуражъ и послугу, какъ нарушенною видѣть статью независимаго внутреняго своего правленія, по коей всѣ Серби сему подложны. На случай же естьли Порта к нашему предложенію склонится, по томъ надобно будетъ, и опредѣлить одинъ разъ за всегда количество гарнизоновъ турецкихъ въ крѣпостяхъ сербскихъ впередъ оставаться имѣющихъ, да бы и Серби знали сколько фуража и послуги давать имѣютъ имъ. Опредѣленіе же сіе гарнизоновъ соразмѣрнымъ быть должно фирману султанскому отъ мѣсяца ребюл-евела 1231 года, силою котораго Босницы и Албанцы не примиримые будучи враги Сербовъ, въ крѣпостяхъ сербскихъ не могутъ быть гарнизонами. Пожелательно было бы, естьли бы и неправилная сія подать въ фуражѣ опредѣлиться могла лучше въ деньгахъ, какъ въ натурѣ, какъ то въ Валахіи впередъ будетъ поставлено. Кромѣ сего:

10.) Истиноподобно неизостанетъ еще одна изъ неправилныхъ податей народа сербскаго къ Портѣ. Князю Милошу и старѣйшинамъ народа сербскаго кажется что Порта за наименованіе всегдашняго князя сербскаго требовать будетъ какою либо сумму податей, невходящую въ оную обще народныхъ, но изтязываемую отъ личности всегдашнѣга князя, какъ то въ Валахіи бывало, и по силѣ опредѣленія союзныхъ державъ въ Греціи быть имѣтъ. Въ семъ смотреніи дано мнѣ приказаніе проссить императорско-россійскую міссію понизнѣйше изволить внушитъ намъ: естьли она уплачиваніе такой личной подати со стороны начальника и князя сербскаго къ Портѣ одобряетъ, или нѣтъ; и въ первомъ случаѣ удостоить насъ и самаго опредѣленія оной. Чѣмъ болѣе Порта и объ уплачиваніи личной подати со стороны князя сербскаго настанетъ, темъ болѣ депутаціи народная имѣть приказаніе настойвать у ней, чтобь она князю Милошу Обреновичу и семейству его опредѣлила приходы съ пошлинъ таможны бѣлградской и помѣстій султанскихъ въ Краинѣ и Мачвѣ и мѣстахъ бѣлградскихъ.

Въ заключеніе сей статьи присовокупить долгомъ моимъ вмѣняю что, хотя народъ сербскій готовъ не только частопомянутую сумму податей отъ 1,480.500 лѣвовъ или естьли Порта останется при изтязаніи отъ Сербовъ податей на счетъ ей возвратится имѣющихъ и половину донынѣшней Сербіи

составляющихъ предѣловъ, сумму отъ 2,119.000 лѣвовъ даже и до 2 милліоновъ съ половиною уплачивать оной; однакожъ князъ Милошъ и старѣйшины народа сербскаго приказали депутаціи своей, возносясь на здѣсь изложенія извиненія № 1, 3, 4, 5, 6, съ начала опредѣлить сумму отъ 1 милліона лѣвовъ съ половиною по томъ же причислать по одну сотню тисячь лѣвовъ до двухъ милліоновъ; тутъ же приостановиться представляя, что полномочія ея депутаціи касательно до сего предмѣта досягли уже своей границы и что ей надобно спрасивать коммиттентовъ своихъ можно ли ей и далѣе простирать ея, или нѣтъ.

Шестая статья отдѣльнаго акта Акерманской Конвенціи и султанскаго хатишерифа дѣйствуетъ:

О предоставленіи Сербамъ правленія имѣніяма принадлежащими Мусулманамъ съ обязанностію уплачивать доходы съ оныхъ вмѣстѣ съ данью.

Какъ въ статьи сей необяснено которыя имѣнія Мусулманамъ имянно подъ оными разумѣются которыхъ правленіе Сербамъ предоставленнымъ быть имѣтъ, то князю и старѣйшинамъ народа сербскаго кажется что статья сей всѣ имѣнія Турокъ коего либо имяни и коихъ либо мѣстахъ какъ нынѣшней такъ и будущей Сербіи подлежатъ.

У Мусульманъ находящихъ ся въ Сербіи есть слѣдующія имѣнія:

1.) Мѣста принадлежащія церквамъ махометанскаго вѣроисповѣданія.

2.) Мѣста въ Бѣлградѣ принадлежащія султану и теперь пашами продаваемыя.

3.) Помѣстія которыхъ земли воздѣливаютъ Серби а за которыя даютъ Туркамъ десятое и уплачиваютъ разныя другія подати.

4.) Въ городахъ и деревняхъ есть Туркамъ принадлежащіе домы, прочія зданія и земли, которыя Турками бываютъ воздѣливаеми.

По сему депутатамъ народа сербскаго приказано настоивать у Порты объ уступленіе Сербамъ имѣнія турецкаго по семъ симъ четиремъ разнетвіямъ.

Легко можетъ случиваться что Порта въ переговорахъ своихъ о сей статьи съ депутаціею ссылать ся будетъ на азбучное ея значеніе касательно до обязаности Сербовъ уплачивать доходи съ имѣніи Мусульманомъ принадлежащихъ, вмѣстѣ съ данью и статью сію такъ тольковать неизоставитъ, что первые наемние деньги на счетъ всѣхъ имѣній вторыхъ уплачивали. Князю же Милошу и старѣйшинамъ народа серб-

скаго мѣра сія единственно въ смотрѣніи помѣстій турецкихъ совмѣстною кажется; въ смотреніи же прочихъ недвижимыхъ ихъ имѣній нуждным будетъ всецѣлое ихъ выкупленіе деньгами одинъ разъ за всегда донынѣшнымъ ихъ притяжателямъ Туркамъ уплачиваемими. Выкупленіе же сіе не можетъ предпринятымъ быть и окончаннымъ безъ перецѣненія имѣній сихъ; а перецѣненіе такое безъ обоюдной коммиссій, въ дѣлахъ сихъ опытвой невозможно, коммиссіи, которая подобна была бы оной, которую союзныя державы въ пользу Греціи уговорившія нуждною нашли постановить для имѣніи турецкихъ въ Греціи находящихъ ся.

И по тому депутаты народа сербскаго по окончанію омѣженія будущихъ границъ сербскихъ у Порты настанутъ:

1.) О томъ чтобъ непосредствено за онымъ послѣдовало перецѣненіе и выкупленіе всецѣлое Сербами недвижимыхъ имѣній турецкихъ всѣхъ краевъ Сербіи, тѣмъ болѣе что съ врученіемъ правленія имѣній турецкихъ не разлучно сопряжено и оное правленіе внутреняго уѣздовъ въ 1813 году отторгнутыхъ, теперь же ей возвратиться имущихъ.

2.) Касательно же до помѣстій турецкихъ депутаты такъ же настаятъ о всецѣламъ ихъ выкупленій на всегда по цѣнѣ, которою самая Порта первобытно оныя Туркамъ уступила. Ежели не склонится къ такому выкупленію, то Серби приклонятся конечно ежегодному уплачіванію наемныхъ денегъ, счисля оныя по 5 на сто лихви цѣны преждесказаной.

Сію мѣрою Серби для того воспользоваться вознамѣрили что Порта бератами своими уступала помѣстія своихъ Туркамъ за очень назначителныя суммы денегъ счисленіе въ аспрахъ (третье части одной копѣйки) и что тѣмъ образомъ помѣстія сіи Сербовъ очень мало будутъ стоить. Правда что паши бѣлградскіе продавали и теперь продаютъ помѣстія такія дорогоцѣнно; но Серби отнесутся къ цѣнѣ, самымъ султаномъ а не сребролюбивыми пашами на счетъ оныхъ постановленной. Ежели на конецъ не возможно будетъ преклонить Порту къ сему шагу, Серби всегда готовы уплачивать ей на счетъ помѣстій турецкихъ и въ нынѣшныхъ и будущихъ Сербіи границахъ, какъ и въ статьи о податяхъ сказано, до однаго мілліона лѣвовъ ежегодно.

Заключеніе сей статьи замѣтить неизоставляю и объ одномъ неправилномъ имѣніи турецкомъ въ донынѣшней Сербіи, на которое народъ сербскій и теперь 3500 лѣвовъ ежегодной подати Портѣ уплачиваетъ, сирѣчь о рудокопахъ пекскихъ. Въ Конвенціи Акерманской не постановлено[ли] чтобъ Серби, уплачивая Портѣ подати, пользовались всѣми произведеніями земли своей, какъ съ поверхости оной, так и изъ нѣдръ оной приобрѣтаемыми; сей же пунктъ въ 3 статьѣ сербскаго прошенія отъ 8 числа мѣсяца сентября 1820 года

къ султану нарочно помѣщенъ, даже и хатишерифомъ султанскимъ отъ мѣсяца ребюл-ахира прошлаго года одобревъ. По сему неизлишно обратить вниманіе и на сей пунктъ, пользованіемъ произведеніями земли своей, къ которымъ конечно и рудокопи принадлежатъ, Серби до того притти могутъ, что уплачиваніе податей Портѣ имъ не будетъ чувствительнымъ, а что тѣмъ и богатство и благоденствіе Отечества ихъ возрастетъ. Истиноподобно въ Сербіи будетъ рудокоповъ и золота и серебра, какъ то въ времени королей ихъ бывало, какъ же Порта Сербамъ не позволитъ бить денгьи, то князъ Милошъ и старѣйшины народа сербскаго въ недоумѣніи, что дѣлать тогда съ золотомъ и серебромъ, естьли оныя изъ нѣдръ Сербіи произидутъ, уступатьли ихъ Портѣ за денгьи, или продавать другимъ державамъ, которыя имѣли бы въ томъ нужды. Предстоящихъ же переговорахъ депутація народная къ безвремянно неупомятъ Портѣ осемъ предмѣтѣ, оставляя обясненія объ немь слѣдствію времени.

Седмая статья отдѣльнаго акта Акерманской Конвенціи и султанскаго хатишерифа дѣйствуетъ:

О свободѣ торговли и о дозволеніи сербскимъ купцамъ ѣздить по Оттоманской Имперіи съ собственными ихъ пасспортами.

Князъ Милошъ и старѣйшины народа сербскаго, питаясь надеждою, что Порта въ смотрѣніи сей статьи не будетъ значительныхъ какихъ предлагать запинаній, не нашли нуждным особеныя какія депутатамъ своимъ въ томъ дать наставленія. Однакожь, ежели Порта требовала будетъ у депутатовъ мнѣнія ихъ сверху сего предмѣта, неизлишно было бы имѣть свѣдѣнія на какихъ основаніяхъ свобода торговали сербской найлучше въ дѣйствіе приведется: какъ же по неопытности нашей по предмѣту вишей торговли ниже я, ниже депутаты, понятія о томъ имѣмъ, то просить императорскую миссію долгомъ считаю изволить удостоить насъ своихъ внушеній о томъ, не довольно ли въ семъ смотреніи и сербскимъ купцамъ снабдиться обыкновенными берагами Порты, по силѣ коихъ купцы по 3 лѣва на сто заплачиваютъ, а которими право получаютъ по всѣмъ областямъ Оттоманской Имперіи продавать товари свой.

Осмая статья отдѣльнаго акта Акерманской Конвенціи и султанскаго хатишерифа дѣйствуетъ:

О учрежденіи типографіи, школъ и хоспиталей.

И въ смотреніи сихъ князъ Милошъ и старѣйшины народа сербскаго надѣялись что Порта значительнихъ непоставитъ препятствій. Однакожь, какъ они нуждних лишаютъ

ся свѣдѣній и о типографіи, и о школахъ и хоспиталяхъ, а кромѣ сего нѣтъ и мужей, которые къ управленію оныхъ способности имѣли бы, то я имѣю приказаніе у императорскаго министерства ходатайствовать снабженіе насъ за деньги всецѣлою типографію церковныхъ и гражданскихъ, россійскихъ а соразмѣрно и латинскихъ и нѣмецкихъ, и греческихъ буквъ изъ Ст. Петербурга. Равнымъ образомъ и въ смотреніи школъ и хоспиталей я представлю прошеніе къ министерству не только изволить снабдить насъ нуждными и по симъ предмѣтамъ наставленіями, но и учеными мужми, могущими управлять вышесказанными заведеніями по россійскимъ предписаніямъ. Все что россійское у народа, князя и старѣйшинъ сербскихъ въ величайшемъ почтеніи, ежели мы пожелательныхъ въ сихъ предмѣтахъ наслаждаться хотимъ успѣховъ, конечно россійскія правила намъ необходимо нужны.

Девятая статья отдѣльнаго акта Акерманской Конвенціи и султанскаго хатишерифа дѣйствуетъ:

О воспрещеніи инымъ Мусульманамъ, кромѣ гарнизонамъ принадлежащихъ, селиться въ Сербіи.

Смислъ сей статьи князъ Милошъ и старѣйшины народа сербскаго разумѣли такъ, чтобъ никакому Мусульману, даже ни онымъ которые теперь по среди Сербовъ пребываютъ и въ городахъ и деревняхъ домы, зданія, земли и другія недвижимія притяжаютъ имѣнія, не было позволено жить въ оныхъ, но чтобъ всѣмъ имъ приказано было итти въ крѣпости и бить гарнизонами оныхъ тѣмъ болѣе, что шестою статьею постановлено, что они одолжены Сербамъ уступить имѣнія свой. Содержаніе сихъ статьей одно изъ другаго слѣдуетъ и одно съ другимъ тѣсно сопряжено.

Въ переговорахъ 1827 года съ депутатами народа сербскаго Порта подерживала основаніе чтобъ, естьли Турки и будутъ гарнизонами крѣпостей сербскихъ, крѣпостямъ тѣмъ опредѣлилась периферія до которой могъ бы выстрѣ пушекъ ихъ досягать. Ежели она и теперь подержитъ основаніе сіе, то депутатамъ приказано съ одной стороны ссылаться на азбучное значеніе сей статьи Акерманской Конвенціи, съ другой же на смыслъ третьей статьи той же конвенціи, по которому правительству сербскому всѣ Серби гдѣ бы они въ Сербіи ни находились подлежатъ, и силаясь на оныя никакъ не уступать крѣпостямъ периферіи требуемой Портою. Уступленіемъ оной пришли бы Серби въ положеніе уступать Туркамъ и города, лежащіе подъ стѣнами крѣпостей, и деревни и на одинъ часъ отъ оныхъ отстоящія. Уступленіемъ такимъ вся торговля Сербовъ была бы въ рукахъ Турокъ въ городахъ только существующая и процвѣтающая, а безъ торговли

Серби не въ состоянiи уплачивать подати, которыхъ количества не незначительно.

Сербамъ очевь желательно чтобъ, какъ въ статьи о податяхъ сказано и количество тѣхъ же Турокъ опредѣлено было, которые горнизонами быть имѣютъ крѣпостей сербскихъ.

Но да бы и лошади тѣхъ же горнизоновъ могли имѣть сѣна и пастбищь, то Серби готовы, или пока количество ихъ постановится одинъ разъ за всегда давать имъ сѣна и опредѣлять мѣста, въ которыхъ онѣ пасти могле бы, или уплачивать за оныя деньгами.

* * *

Кромѣ наставленiй данныхъ депутатамъ народа сербскаго въ смотренiи домогательствъ при обясненiи разныхъ статьей Акерманской Конвенцiи и султанскаго хатишерифа, князъ Милошъ и старѣйшины народа сербскаго прибавили еще и особенныя порученыя, изъ которыхъ однѣ въ переговорахъ съ Портою представленными быть имѣютъ, другiя же императорско-россiйской миссiи касаются.

Порученiя представимыя Портѣ состоятъ въ слѣдующихъ:

1.) Въ случаѣ войны иностраныхъ державъ съ Портою, чтобъ позволила она Сербамъ вмѣстѣ съ ея войсками защищать противу непрiятеля крѣпости сербскiя, по той причинѣ чтобъ не дать крѣпостямъ пасть въ руки онаго, по паденiю которыхъ и земля сербская въ оныя упадетъ, а правленiе сей Сербамъ предоставлено и они сiе защищать одолжены.

2.) Порта да настанетъ у Австрiи о возвращенiи сербской землѣ острововъ которые вторая противу трактатовъ помежду обѣими державами заключеныхъ присвоила, трактатовъ которими постановлено чтобъ острова дунайскiе и савскiе обѣимъ на томъ основанiи принадлежали, какъ они къ берегамъ каждой изъ нихъ ближе прилежатъ. Сербамъ уплачивающимъ податей Портѣ и правленiемъ своей земли пользоваться имѣющимъ, конечно принадлежитъ право пользоваться онымъ и всѣхъ частей той же земли. а острова дунайскiе и савскiе, ближ прилежащiе къ берегамъ Сербiи, безъ сомнѣнно части ея.

3.) Какъ австрiйскiе подданые противу трактатовъ помежду Портою и Австрiею существующихъ, и тѣмъ же подданымъ одинъ только магазеинъ въ Бѣлградѣ при рѣкѣ Савѣ для сгруженiя товаровъ купеческихъ имѣть позволяющихъ, теперь не только много-подобныхъ магазеиновъ по среди Бѣлграда заняли, но даже и домы въ немъ притяжаютъ, то Порта въ хатишерифѣ своемъ чтобъ постановила правила правительству сербскому въ смотренiи преждепомянутыхъ Австрiйцевъ поступать по силѣ трактатовъ обоюдныхъ и оныхъ въ границы имъ примечныя возвратiю.

И князъ Милошъ и старѣйшины народа сербскаго конечно предвидѣли, что нѣкоторыя изъ предложенія депутаціи ихъ Портѣ не совмѣстными покажутся, и что императорско-россійская миссія оныя только изъ ныхъ подерживать будетъ, которыя трактатамъ россійскимъ съ Портою сходны. Однакожь приказали оны депутатамъ что бы устроивали представленія свои во всѣхъ вышесказаныхъ предмѣтахъ по ихъ наставленіямъ, ссылаясь то на статью Акерманской Конвенціи по коей на Порту возложено, чтобъ совмѣстность съ депутатами сербскими въ Константинополѣ сообразили вишеизложенія просбы вѣрнаго и подданнаго народа сербскаго, какъ равно и оныя, могущія быть представленными сими депутатами, непротивныя званію подданыхъ Оттоманской Имперіи, то на осму статью бухаретскаго мирнаго договора, по силѣ котораго народу сербскому предоставляется право пользоваться всѣми выгодами существующими въ Островахъ Архипелажскихъ или другихъ областяхъ Оттоманской Имперіи, выгодами изъ числа которыхъ депутаты одинѣ изъ одной, другія же изъ другой области ея въ пользу народа сербскаго вытребовать потрудятся.

Порученія, касающіяся императорско-россійской миссіи, давныя мнѣ и депутатамъ сербскимъ, суть слѣдующія:

1.) Какъ укрѣпленіе Кюпрія послучаю послѣднѣй войны Сербовъ съ Турками построенное, по окончаніи омѣженія границъ Сербіи въ среди ея станется, а Албанцы составляющіе гарнизонъ его беспрестанымъ самопроизвольнымъ убіиствомъ и разными притѣсненіями Сербовъ симъ несносными постали, равнымъ же образомъ послѣ заключенія мирнаго бухаретскаго договора при Дунайѣ построеная крѣпость Кладова комуникацію правительства сербскаго съ императорско-россійскимъ министерствомъ въ Ст.-Петербургѣ средствіемъ Валахіи очень отягощаетъ; то онѣ обѣ Сербамъ по всѣмъ несносны. По тому князъ Милошъ и старѣйшины народа сербскаго отнеслись еще въ 1828 году средствіемъ извѣстнаго своего депутата г-на Германа къ Его Сіятельству г-ну вице канцлеру графу Нессельроду съ прошеніемъ удостоить ихъ своихъ видовъ сверху того не возможно ли было бы крѣпости помянутыя Турокъ разрушить, какъ и Серби VIII статьею бухаретскаго договора обязаны разрушить оныя, которыя они по случаю войны построили; г-нъ Германъ сообщилъ князю и старѣйшинамъ, будетъ получилъ отвѣтъ отъ Его Сіятельства, что не только онѣ разрушатся, но что и прочихъ крѣпостей сербскихъ не будетъ, какъ скоро русская армія Сербію обладаетъ. Но какъ ниже сіе, ниже оное невоспослѣдовало, то мнѣ приказано у императорско-россійской миссіи просить внушеніе какимъ образомъ могли бы Серби разрушеніе онихъ у Порты требовать. Паче же всѣхъ

другихъ порученіи князъ Милошъ и старѣйшины народа сербскаго возложили на меня бремя представить императорской миссіи:

2.) Что на опытѣ уже узнавъ упрямство и небреженія Порты, которымъ она дѣла сербскія обнимала, утрудившись уже претковеніемъ своимъ о нихъ, и непредвидя что она впередь прилѣжною въ томъ окажется, князъ Милошъ и старѣйшины народа сербскаго всѣнужнѣйшимъ считаютъ у императорскую миссію понизнѣйше просить, что явно и силно заступилась за Сербовъ, и была явнымъ посредственникомъ и руководителемъ переговоровъ депутатовъ ихъ съ Портою, не только въ Константинополѣ, но даже и въ самой Сербіи посредствомъ императорско-россійскаго конзула. тѣмъ болѣе что правительство сербское по неопытности своей въ дипломаціи всегда должно имѣть опытнаго и искреннаго руководителя, заботльваго бдителя о нерушимомъ наблюденіи правъ Сербомъ султаномъ даруемыхъ, противу Турокъ въ Сербіи, а вмѣстѣ и чиновника кабинета покровительствующаго оную, который могъ бы отпоръ давать интригамъ Австрійцевъ.

Доводя всѣ до свѣдѣнія императорско-россійской миссіи etc.

Пера 30. Генваря
1830.

Секретаръ к. с.-М. О.
Д. Давидовичь

Држ Арх, К. К., Турска, 1830, fol. 90.

Примѣчанія г-на императорско-россійскаго посла Александра Ивановича Рибопьера сверху мемоара дѣлъ сербскихъ съ Портою Оттоманскою.

Въ отвѣтъ на записку поданную мнѣ вами за № 13-мъ и содержащую виды князя Милоша Обреновича и старѣйшинъ народа сербскаго относительно дѣлъ ихъ съ Портою Оттоманскою поспѣшаю сообщить вамъ что я, какъ министръ августѣйшаго покровителя Сербіи, объязанностію поставляю поддерживать всѣ статьи содержащіяся въ преждепомянутой запискѣ и основанныя на трактатахъ, существующихъ между Россіею и Портою Оттоманскою.

Касательно-же видовъ тѣхъ, собственое мое мнѣніе есть слѣдующее:

I-е *Въ отношеніи къ свободѣ вѣры.*

Мысли князя и старѣйшинъ согласуются съ моими, но поелику предположить можно, что патріярхъ константино-

польскій къ установленію митрополита родомъ Сербина и къ прочимъ учрежденіямъ церковнымъ, сходственнымъ съ желаніями народа поставитъ болшія затрудненія, то я совѣтую депутаціи сербской объясниться предварительно о семъ предметѣ съ патріярхомъ, обѣщая ему, что Патрияршество Константинопольское не лишится отъ онаго ни выгодъ, ни доходовъ своихъ; въ случаѣ-же сопротивленія съ его стороны, прибавить ему, что императорско-россійскій министръ при Портѣ, всѣми силами своими сію статью поддерживать будетъ.

II *Касательно выбора начальниковъ сербскихъ.*

Я раздѣляю мнѣніе изложенное въ запискѣ; но присовокупляю, что для учрежденія наслѣдственности въ родѣ князя Милоша, ходатайство должено бить со стороны депутаціи. Съ моей же стороны я неоставлю сколько можно поддерживать старанія депутаціи.

III *О внутреннемъ правленіи.*

Статья сія будучи уже предоставлена Сербамъ трактатами, заключенными Россіею съ Портою, мнѣ неостается болѣе ничего сказать, кромѣ того что для большей прочности благосостоянія народнаго, я предлагаю ввести въ Сербію постоянные законы.

IV *Присоединеніе отторгнутыхъ отъ Сербіе уѣздовъ.*

Статья сія приводится уже теперь въ исполненіе.

V *Учрежденіе податей.*

Виды князя Милоша и старѣйшинъ относительно уменьшенія податей, основаны будучи на трактатахъ, я съ моей стороны буду по возможености настоивать у Порты объ устраненіи незаконыхъ сборовъ.

VI *Предоставленіе Сербамъ правленія имѣніями, Мусульманамъ принадлежащими.*

Сія статья будетъ предметомъ переговоровъ съ Портою, и я того мнѣнія что справедливо будетъ учредить коммиссію изъ Сербовъ и Турковъ для оцѣнки всѣхъ имѣній турецкихъ.

VII *О свободѣ торговли и проч.*

Оная принадлежитъ уже Сербіи по трактатамъ. Но какъ Сербы должны одною суммою вносить всѣ подати Портѣ, и въ оной суммѣ заключается и таможенный сборъ, то справедливо было бы пещись объ освобожденіи сербскаго купечества, торгующаго въ прочихъ мѣстахъ Оттоманской Имперіи, отъ особыхъ съ товаровъ податей или сборовъ.

VIII *Учрежденіе типографіи, школъ и госпиталей.*

Я отнесусь къ министерству да бы Сербы всѣми сими предметами снабжены были достаточно.

IX *О причисленіи Турокъ къ гарнизонамъ.*

Турки должны оставаться въ самыхъ стѣнахъ крѣпостей ни мало не распространяясь внѣ оныхъ, дабы не завелись на подобіе валахскихъ крѣпостей, земли извѣстныя под названіемъ... паства же лошадей, принадлежащихъ онымъ гарнизонамъ предпочтительно замѣнить денежною суммою, платимою ежегодно вмѣстѣ съ данью.

Касательно особыхъ данныхъ вамъ наставленіи, я почитаю: 1-ое, что тотъ пунктъ, по коему предполагается ходатайствовать отъ Порты да бы, на случай войны ея съ иностранными Державами, войско сербское обороняло крѣпости, не можетъ быть представленъ оной, какъ равномѣрно и желаніе князя и старѣйшинъ выкупить отъ Порты Бѣлградъ или другую какую крѣпостъ.

2. Объ дунайскихъ островахъ депутаты должны представить Портѣ, равно какъ и 3-е о прочихъ присвоиваніяхъ Австрійцевъ. Дѣла-же принадлежа изключительно Портѣ, она сама должна настаивать объ ныхъ, а я въ таковыя входить не могу.

4 Относительно Кюпріи предоставить депутаціи просить Порту.

Касательно изъявленнаго желанія объ опредѣленіи въ Сербію императорско-россійскаго консула, я неоставлю отнестись къ министерству.

Поручаю вамъ довести все сіе до свѣдѣнія депутаціи, князя и старѣйшинъ народа сербскаго.

Држ. Арх., К. К., Турска, 1830, I, fol. 281.

IX

Милош Давидовићу о мемоару од 30 јан. 1830.

Крагујевац, 18 априла 1830.

Љубезни Гавриловићу![1]

Сравнивши мемоар ваш од 30 јануара о. г. № 13. с примјечанијама г. посланика о њему, ево вам и мојих примјечанија о свакој точки поредом.

---

[1] Дим. Давидовић се потписивао по некад Дим. Давидовић—Гавриловић. Тако се потписао на оригиналу мемоара који је предао Рибопјеру. Испор. В. М. Г. Медаковић, *Први Српски Устанак*, стр. 130.

1. У призренију богослуженија да се установи:

а) Да архијепископи и јепископи србски избрани буду књазем и народом из духовенства србског. Избраног кандидата да правитељство представи вселенскоме патријарху и његова свјатост да благоволи послати свој благослов на посвјашченије изабраног архијереја. Београдски архијепископ, који је свагдар и митрополит целе Србије, треба непремјено да буде рођени Србин. А ако по случају не би било способног Србина за јепископа којег, да буде предостављено књазу и правитељству србском измолити од патријарха освјашченије на ово достоинство лица из греческог духовенства.

Први архијепископ и митрополит србски да се пошље у Цариград к вселенскоме патријарху на посвјашченије, и после да сам проче јепископе србске с благословом вселенског патријарха посвјашчава, тако да више не би нужде било ни једном од архијереја србски освјашченија ради у Цариград ићи и излишње трошкове чинити.

б) По присоједињенију от Сербије отргнутих и отцеплених предела нужно ће бити умложити число јепископа и уредити још једну или две јепархије; патријарх да благослови ово предложеније и да постави нове јепископе, које изберс књаз и правитељство.

в) При поставленију сваког јепископа србског, плаћаће се у касу патријаршеску по 100 дуката. При поставленију митрополита по 150 дуката. Осим тог плаћаће правитељство по всегодишње по 10.000 гроша у касу Св. Велике Цркве за србске јепархије милостиње.

г) Осим предваведеног давања нити је србско духовенство ни правитељство ни народ обвезан икаквих других сума давати патријарху или Св. В. Цркви. При том нити може патријарх или Св. В. Црква наслеђавати по смрти србске јепископе и митрополите, нити могу ови наслеђавати проче србско духовенство, и имјенија како јепископа и архијепископа тако и духовних припадаће по њиној смрти каси народној на употребленије богоданих заведенија.

д) Архијереји српски да не имају права чинити дугове на рачун јепархија њиних.

е) Они се не могу промењивати без знања свјатјејшаго вселенскаго патријарха и согласија књаза и правитељства.

ж) И на последак да се у хати-шериф стави, да се и народу србском даје совршењејша слобода богослуженија по свим обрјадма и прописима православне Восточне Цркве с признанијем и утврђенијем слободе градити на сваком месту отечества овога, гди им год затреба, цркве, не морајући к томе ничијег соизволенија искати, или што ком нибуд за такове дозволеније и предпријатије плаћати. Равно да могу по свим црквама својим и звона имати, и литије и све

вњешње церемоније богослуженија по прописима закона свог извршивати.

Да се испита коме би било путније дати дар, или па тријарху или Св. Великој Цркви и колико на пример?

2. Относительно до избора српских началника одобравам совршено наведена у овој точки мемоара Гавриловићевог.

Као год што је Св. и Бл. Порта у предложенијама својима од 7 априла 1828 г., средством реиз-ефенџије свог, готова се показивала потврдити насљедственост књажеског достојинства у Сербији у фамилији мојој, тако се исто и сад готова показује по речима у Сербију дошавшег за дело граница комисара њеног Хаџи-Ћешаф-ефендије, ако се покажем умереним или боље рећи склоним попустити од права народу српском, средством Акерманске Конвенције штипулираних и неизтјазавати изселеније Турака из Сербије, да ће достојинство књажеско у фамилији мојој насљедственим признати и потврдити, сљедователно види се, да је Св. и Блист. Порта већ готово склоњена дати ми насљедственост по народном повтореном прошенију. Депутација нека се о исходатајствованију насљедственог књаженија у преговорима с Св. и Бл. Портом неотступно потруди, и нек не одступа. И прејемническо достојинство књажества већ не сходствује тако потребама постојаног и безбедног благостојанија Отечества нашег, као управ по праву прворођенија насљедствено. Избрање способнијег подавало би повод к незадовољству неизбраноме, а после и партијама и внутрењем раздору. А благоизбраним законима ограничени књаз никад толико слободи и благостојанију народном опасан бити не може. К исходатајствованију праве насљедствености по праву прворођенија нек депутација употреби и средство, које сам јој с писмом мојим №... наложио.

3. Относительно независимости внутрењег правленија народа српског ничега више примјетити немам, него што је у мемоару Гавриловићевом наведено. Мислим да би се познатим каналом израдити могло и за град који. О чем да депутација такођер поради и потруди се, ако се узможе учинити, ако ли не, а оно толико и чини.

4. Присоједињеније отргнутих предјела сад је у свршивању запрло. А границе су изложене у овој точки мемоара, као што треба. Међутим, кад будемо одавде с хоџаћаном слали описаније граница, послаћу точније ово описаније депутацији а радићу да и од хоџаћана равногласеће Св. и Бл. Порти дође.

5. Пресецање данка доста точно је у овој точки мемоара изложено, а сврх тог и депутација наставленије моје има, како ће се погађати и колико ће најпре давати.

У ову точку иде и налог мој дани депутацији за мукаде Мачву и Крајину и за ђумрук београдски. Хоџаћан

сам ми је јавио да је султан у намјеренију, као награду заслуга мојих, дати ми једну мукаду. Кад се састанем с хоџаћаном, јавићу вам за ову точку известније, како може бити.

6. Предоставленије Сербима управљања притјажанијама турским у Сербији не изискује нужно меру, као што г. посланик о овом предмету мисли. Турска имјенија у Сербији су незнаменита, и што има миљкова и домова то је у једном Београду знаменито, а на прочи је мести маловажно. Да се и ова статја сврши, ништа друго не би требало, него да се од стране Девлета заповеди везиру да дигне његово запрешченије, и да дозволи Турцима продавати имјенија своја, пак би Турци сами свак своје што који има, за кратко врѣме, испродавали. А спајилуци да се узму по бератима.

7. О слободи трговине нек се депутација држи мнениja импер. г. посланика по овом предмету. Како ову точку Сербији трактати обезбеђују, то се надам да ће посланичество исходатајствовање совершене слободе трговине наше неодступно подкрепљавати.

8. За учрежденије школа, типографија и болница надам се да ће нас, по представленију г. посланика, всеавгустјејши покровитељ, колико се до типографије и прописа за школе тиче, снабдети.

9. О причисленију Турака к гарнизонима желателно је да се изради ова точка по толкованију г. посланика, сирјеч да Турци у самим стенама тврдиња седе, и да им се никаква испуста не да; да се тако учини, пак ако би им отсеком уречено количество сена у град давали и двогубо с новцем плаћали.

А. Представленије наше да би се Србима дозволило у ратно време, да би и српска војска бранила крјепости, које импер. посољство не може подржавати, нек депутати Св. и Бл. Порти учине; то се њеном безбедију градова клони, пак ако прими добро, ако ли не, а оно толико и чини.

Б. За дунавске острове мислим да нам првом приликом, како се у простору предјела српски преговори почну, ваља споменути, а за Австријом отете острове макар и изостало најпосле. Кад се све друге точке окончају, онда иштите да се у хати-шериф стави, да нам се и острови савски и дунавски дуж границе предају, по сушчествујућим с Австријом и њом, Портом, трактатима.

В. За Ћуприју а тако и за Фетислам треба настојавати, да би се посољство склонило, како су ова места супрот трактатима пограђена, да се сруше. Пак ако се што узможе учинити добро, ако ли не, а оно није ни чудо, кад смо остављени да испуњеније трактата, за нас свезаног, код толике претежности покровитељнице наше само молећи и митећи Порту изпослујемо! Но за Ћуприју конечно остављати немојте,

нити се икако склонити могу да овако остане, макар како било срушићу је, а никог у њој и нема.

У Крагујевцу
18. априла 1830 год.

Вам благонаклоњени
Милош Обреновић,
књаз српски.

Држ. Арх., К К., Турска, 1830, I, fol. 322.

X

Руски пројект хати-шерифа за Србију предат Порти 1 маја 1830.[1]

1. *Слобода вере.* Народ српски, уживајући совершенну слободу богослуженија сходно трактатима с Русијом, имаће право неограничено зидати свуда, гди буде нужно цркве са звонама, и сазивати Хришћане на молитву и упражњавати вообшче догме вероисповеданија како у цркви тако и изван цркве.

Он сам избираће свога митрополита и своје јепископе, који ће получавати постановленије каноническо от патријарха цариградског на подобије митрополита и јепископа молдавских и влашких и који неће морати ићи у Цариград да приме ово потврђеније. Патријарху цариградском даје се власт установити с депутацијом српском нову уредбу у призренију цркве.

Турци пребивајући у Србији моћи ће равним начином зидати џамије у тврдињама, а изван истих тврдиња неће никад и нигда у земљи српској сушчествовати никаква џамија; међутим сваки мусулман имаће слободу возносити молитве своје к Богу, по обичају своје вере свуда гди се нађе.

Никакав Србин не може се потурчити. А који би се потурчио и дошао у Србију, пак се вратио у христјанско вероисповеданије, оног да не може никаква отоманска власт тражити.

2. *Утврђеније и постојаност власти српске.* Начальник народа српског имаће титулу баш-књаза или књаза владтељствујућег Србије, и управљаће земљом у име султана, по правама и привилегијама, устављеним у овом хати-шерифу.

Висока Порта даваће при сваком ступленију диплому инвеституре новом књазу, коју ће тога ради послати у Србију.

[1] Оригинал овога документа нисмо нашли ни у руским архивама.

Порта неће ни у каквом случају отрећи књазу ту диплому, које точно оправљање само ће к томе силно служити да обезбеди и тишину исте области.

Књаз ће платити за тај берат султану суму от 100 хиљада гроша турских из собствене своје касе.

У случају изумртија фамилије књажеске у мужком потомству, совјет, старешине и проче власти постановљене, договоривши се совјет с књазем за благосостојаније народа и за поправленије његове судбине, приступиће по законима, формама и обичајима к избранију новог књаза, изабраног између најспособнијих от њих, и овај ће слеђовати за посљедним књазем за своје лице, своје насљеднике и потомке мужке у највећој власти, а Његово Височество удостоиће свај избор својега одобренија.

Да би се промислило за одржаније књазева, њиног двора и њине свите, то му оставља народ приходе десетка от Мачве и Крајине, равним начином и приходе ђумрука и таксе скела Сербије. Кромје тога по взаимноме договору, совјет ће установити једанпут за свагда суму, која ће састављати годишњу грађанску плаћу (листу цивилну) фамилије књажеске.

Сматрајући на верност и привременост, коју је књаз Милош Обреновић осведочио у призренију Порте, сматрајући трипут један за другим повторавани избор његов, којим су Серби ктели да осведоче своју благодарност, а најпосле сматрајући и многочислена прошенија представљана от њих у овом призренију, Његово Височество дишући жељом учинити да и Серби участвују у благодјејанијама која Висока Порта даје уживати другим неким народима христјанским под њеном влашћу, а с друге стране желећи наградити верност и услугу реченого Милоша Обреновића, решило се у мудрости својој, потврдити њега у власти, коју је досада имао, и наименовало га за живота његова књазем народа сербскога с титлама, преимушчествама и приходима вишеизчисленим. Сљедством тога, по смрти његовој власт ће прећи по праву на његова насљедника и на потомке законе, и тако сљедујући донде, док ово мужко потомство неизчезне.

3. *Независимост внутрењаго правленија Сербије.*[1] Порта

[1] Први део ове тачке која је изазвала велики заплет између Милоша и рускога посланика гласио је у оригиналу овако:

„Порта Оттоманская не будетъ принимать участія въ гражданскомъ и финансовомъ управленіи, равно какъ и во внутреннихъ дѣлахъ Княжества Сербскаго.

Исполнительная власть принадлежать будетъ исключительно Князю, который при употребленіи оной соображаться будетъ съ мѣстными законами и постановленіями кои Совѣтъ, въ общемъ собраніи и съ согласія всѣхъ чиновъ почтетъ нужнымъ ввести. Порта-же будетъ уважать оные

неће се мешати ни у грађанско ни у финанцијално правленије, ни у внутрење правленије књажества.

Сва власт извршивателна (ексекутивна) вручена је књазу; он ће ју извршивати сходно законима и призилегијама земље и уставима, које ће совјет општесоборно наћи за сходно поставити по взаимном согласију, које законе и уставе правленија признаваће Порта у толико у колико не буду наносили никаква уничиженија государствености Њ. Височества.

Књаз је президент совјета.

Совјет састављен је из старешина свију нахија Сербије, избираних између најодабранијих и најдостојнијих између њих.

Членови совјета остаће у извршенију за живота, и не могу се збацити развје у случају тежког престуиленија и сљедством судејског изреченија суда законога.

Књаз и совјет уредиће све што се каса права земаљских, сочиненија закона, заведенија школа, болница, типо-

---

постановленія и законы, съ тѣмъ только что таковые не будутъ нарушать государственныхъ правъ Султана.

Кньазь есть всегдашній предсѣдатель Совѣта.

Совѣтъ составляется изъ старѣйшинъ всѣхъ уѣздовъ Сербіи, изабранныхъ изъ знатнѣйшихъ и достойнѣйшихъ изъ оныхъ.

Члены Совѣта оставаться будутъ въ должности по жизненно и не будутъ отрѣшаться отъ оной кромѣ какъ въ случаѣ доказаннаго преступленія и въ слѣдствіе приговора произнесеннаго законнымъ судомъ.

Князь и Совѣтъ заниматься будутъ составленіемъ законовъ и внутреннихъ постановленій княжества, введеніемъ училищъ, больницъ, типографій, чиновъ, награжденій, для Сербовъ которые усердно будутъ служить отечеству, сочиненіемъ частныхъ узаконеній для каждаго сословія гражданъ и для каждой части управленія, устроеніемъ почтъ и тражи для соблюденія и обезпеченія общественнаго порядка, словомъ всѣмъ тѣмъ что касаться будетъ до внутренняго управленія края.

Законы о количествѣ взимаемыхъ налоговъ, до распредѣленія и употребленія оныхъ, принадлежатъ въ особенности Совѣту, и не будутъ иначе вводимы какъ съ согласія сего сословія.

Таковые законы и постановленія будутъ разбираемы и утверждаемы въ Совѣтъ по предложенію Князя или главнѣйшихъ его чиновниковъ, посредствомъ сихъ послѣднихъ онъ будетъ наблюдать за исполненіемъ оныхъ.

Внутренній порядокъ находясь подъ надзоромъ и отвѣтственностю Князя, он будетъ распоряжать службою земскихъ войскъ, кои находятся подъ его начальствомъ.

Исполненіе правосудія принадлежить въ первой инстанціи уѣзднымъ судьямъ, во второй отдѣленію Совѣта, а въ послѣдній общему собранію сего сословія подъ предсѣдательствомъ Князя.

Сербскіе чиновники будутъ признаваемы таковыми въ цѣломъ пространствѣ Оттоманской Имперіи.

Жители Сербіи, по привилегіямъ имъ принадлежащимъ, будутъ безпрепятственно и не подвергаясь никакому безпокойству, носить народныя одѣянія."

Ова је тачка у оригиналу приложена уз писмо Рибопјерово Милошу од 5 јула 1830 год.

Држ. Арх. К. К. 192. fol. 92.

графија, чинова, награда заслуженим о Отечеству Сербима, устава јеснафских, грађана сваке части администрације, уређенија пошта, устројенија гарде за одржаније и јемствовање тишине публичне, једном речију све што се каса администрације и внутрењег правленија књажества. Закони који ће поставити суму и начин употребљаванија данка, равним начином и поделеније њино, јесу особито попеченије совјета, и не могу се узети развје са согласијем његовим.

Закони ови и устави (уставы) правленија биће преговорени и подтврђени совјетом на представленије књаза или његових главних чиновника. Ови последњи бдиће над њиним извршенијем.

Будући да ће полиција земаљска бити под управленијем и отговором књаза, то ће он поставити службу милиције, које је поглавар.

Правосудијем управљаће у првој инстанцији судије нахијске, у другој част једна совјета, а у посљеднеј сав совјет сабран на скупу а под президентством књаза.

Чиновници сербски биће признани за такве по свем пространству царства отоманског.

Житељи Србије, по сили права која им се дају, не могу ни от кога узнемиравани бити за своје одело и начин одела.

Турци налазећи се у Србији судиће се само на турским судовима, какогод што ће се Серби судити пред собственом њином влашћу. У случају распре између Турака и Серба, први ићи ће судовима сербским, а други турским.

У случају убиства, крађе, преваре или другог ког преступленија, која би Турци против Срба учинили, први биће шиљани најближој турској власти, да приме казан по погрешки.

Серби који би год учинили каквогод преступленије у другим областима отоманског царства, послаће се сербској власти да от ње приме казан за противност своју законима.

Свидетељства и Турака и Серба признаваће се от турског и от сербских судова.

У Србију неће се слати ни игзар-ферман ни мумбашири.

Висока Порта неће позивати ни у Цариград ни у каквом другом пределу области турских ни под каквим изговором Сербина. Она неће нарушавати нити наново дати судити процесе, који су већ једанпут суђени на судовима сербским.

Серби потурчивши се искључени су на веки от насљедства, које би им могло произићи у Србији.

Порта заповеда правитељству сербском, да бди о томе, да се границе, које су трактатима с иностраним силама опредјелене, држе нерушиме, и начальник народни отговараће за све нарушеније које би се догодило, и треба да даде из-

вестије Високој Порти. Да, оно ће бити дужно придржавати и поданике иностраних сила налазеће се у Сербији к повиновенију трактатима сушчествујућим између правитељства отоманског и држава, из којих поданици они јесу. Иностранци ови подложни су свим обвезатељствама и ограниченијама, која би им наложили Серби као на иностранце у Сербији.

4. *Повраћеније 6 нахија.* Нахије: Крајинска, Тимочка с Гургусовцем и Сверлик-Ђањом, Параћинска с Ражњем и Алексинцем, Крушевачка, Старовлашка с Пазаром, и нахија Дринска, састављавше 1813 године части Сербије, биће јој повраћене тако да ће Сербија у напредак ове границе имати.

(Овде број све границе с тачке на тачку као што у мемоару от 30-ог јануара № 13. стоје:)[1]

5. *Сједињеније разних данака у један.* Данак који ће Сербија плаћати Високој Порти, поделиће се совјетом, примити старешинама нахијским, врученим бити књазу и посредством овога платиће се В. Порти.

Данак годишњи састављаће се из налога: пореза, харача, изарије, чибука, рудокопа и кормљења коња гарнизона турских. Ови данци, састављајући сва имена онога што је наложено от Порте на Сербију, составиће се у један приход, утврђен у суми от 928.250 гроша султанових.

Будући пак да по правама даним овде никаком Турчину није дозвољено пребивати у Сербији изван тврдиња, то народ сербски одужен је придодати за управленије земаља царских, како заима тако и тимара, суму от 975.000 гроша султанових, но тако да ће ју плаћати сваке године заједно с данком тако да сав данак, који је дужна Сербија годишње Порти, биће 1,885.250 гр. султанових, или 55.537 дуката холандских.

Квитирајући се овом сумом неможе се от Сербије ништа више изискивати нити у новцу, нити у чему другом, и народ сербски уживаће без сваког устезања и ограничавања све производе и све приходе своје земље ког му драго имена они били, и неће бити придржаван к плаћању другог рода нити к Порти Отоманској, нити к чиновницима турским ког им драго званија и имена.

Сљедством тога гарнизони турски у тврдињама, равним начином и началници који ће у њима командирати, мораће плаћати и готовим новцем све предмете от којих би нужду имали.

Ничим мање правитељство сербско дужно је определити сваке године пристојне паше за коње гарнизона турских по тврдињама.

Исто тако дужни су Серби давати дрва нужна за поправљање градова, и цена њина утврдиће се комисарима

[1] Види напред: *Записка видовъ.*

вјештим турским и сербским, и отбиће се од вишеречене суме данка.

Најпосле Серби неће бити дужни чинити какве нибуд службе и работе Турцима ни у Сербији ни изван истог књажества.

6. *Предостављање Сербима права правленија имјенијама принадлежним Турцима, и причисленије свију Турака у Сербији к гарнизонима тврдиња с забраном другима пребивати у Сербији.* Да би се обезбедила тишина народа сербског, Турци налазећи се сад у Сербији дужни су продати за 6 месеци добра у земљама, кућама, воденицама, и другим зданијама, и недвижима имјенија по варошима и селима Србије, а притјажатељи земаља царских обвезани су, без најмањег закасњавања, вручити правленије ових добара правитељству сербском, које ће за њих плаћати утврђену суму от 975.000 гр. султанових, заједно са данком управо Порти, а ова ће се разумевати с реченим притјажатељима. Ови губећи овим све право мешати се у управленије овим добрама не могу више узимати ни дације, ни ићи од села до села, и узимати од Серба оне, ни под каквим изговором

Вообшче сви Турци који се налазе у Сербији, дужни су пребивати у тврдињама и тамо ће бити уписани у солдате гарнизонске, не могући мешати се у напредак у дела сербска изван тврдиње.

И Турцима који се сад налазе у Сербији и онима који би могли у напредак доћи у њу забрањује се имати недвижима имања, или држати паше за стоку.

Трговци турски, долазећи у Сербију за своју трговину, морају имати фермане или тескере својих власти, или искати тога ради позволење од правитељства сербског, и не могу продати свој еспап, развје на пазарима и панађурима, а потом морају отлазити из земље.

Беглер-беговима, пашама, везирима и другим Турцима, ког им драго достојинства или чина, који би имали пролазити кроз Сербију, заповеда се, да иду главним друмом и да не угњетавају сељане, узимајући без новаца рану за себе или за коње.

Турци који су отели от Серба земље или зданија, морају их вратити законим њиним притјажатељима.

Забрањује се Турцима у Сербији држати у служби својој или Сербина или Сербкињу.

У случају рата између Порте и других каквих страних држава, Серби имаће право бранити своју земљу против нападенија непријатеља.

Укрјепленија грађена за време рата или из других причина треба да се сруше, кромје старих тврдиња: Београда, Шабца, Сокола, Ужица, Адакала и Смедерева.

Сходно ферману от ребјул-евела 1231 године гарнизони тврдиња неће се састављати из Бошњака ни Арнаута.

7. *Слобода трговине.* Серби уживаће совершену слободу трговине за све производе своје земље и свог трудољубија, њих ће моћи носити и продавати свуда, гди зажеле. Који от њих за трговину своју зажеле ићи у друге области турског царства и који ће тога ради имати паспорт свога књаза, добиће тескере пролазне и нужне от правитељства и других власти пограничних да могу ићи трговати по областима В. Порте, на подобије других поданика христјанских Њ. Височества. Кромје права ђумручних, неће бити дужни давати никакве друге личне таксе. Неће бити узнемиривани никаквим захтевањем овог рода, да носиће се брига о том, да им се даје свака рукопомоћ и покровитељство.

9. *Издејствованије закшевања сербских која нису противна дужностима поданическим.* Видећи честа сообшченија која сушчествују између Порте и Сербије, В. Порта дозвољава књазу имати увек код ње своју депутацију која ће бдити о користима истог књажества, и посредством које ће јој слати она прошенија, која ће се одобрити ферманима у толико колико не буду ништа противнога својствама поданика содржавала.

Депутација сербска држаће се милостиво от стране В. Порте и биће постављена под јемство права народњих, и сљедством тога слободна от сваког узнемиривања.

Држ. Арх., К. К., 204, fol. 361—366. Под насловом: *Пројект хатишерифа за Сербију дан реиз-ефендији Портину од стране мисије руске, 1 маја 1830.*

XI

Projet de dépêche à Mr. de Ribeaupierre

Mai 1830.

Monsieur,

J'ai lu avec une sérieuse attention la dépêche de Votre Excellence du 16 mars et toutes les pièces relatives aux affaires de la Servie.

Persuadé comme je le suis, que la négociation qui va s'ouvrir entre le ministère ottoman et la députation servienne, ne saurait être portée à terme sans l' intervention active et suivie de la mission impériale, et désirant vous faire connaître les intentions de notre Auguste Maître sur cette importante question qu'il nous reste à régulariser avec la Porte, j'ai soumis à Sa Majeste Impériale un exposé sommaire du volumineux

mémorandum que le Prince Milosch vous a fait parvenir avec des remarques sur chacun des articles y énoncés.

L'empereur a daigné approuver ce travail, et je m'empresse de vous l'adresser ci-joint, afin que V. E. puisse combiner ses démarches à la Porte et ses observations aux députés serviens, avec les indications qui s'y trouvent. Elles découlent d'ailleurs toutes d'un principe que V. E. a déjà relevé dans la réponse aux délégués de Milosch, et dont nous ne saurions nous écarter, celui de ne rien exiger de la Porte au-delà de ce que nos transactions et leur sens explicite nous autorisent à réclamer. Ni la magnanimité de l'empereur, ni sa justice, ne lui permettraient de donner aux clauses de la Convention d' Ackerman relatives à la Servie, une extension et des développements qui enleveraient au sultan tous les droits de souveraineté sur ce pays.

Il serait également injuste d'imposer a la Porte le sacrifice d'une partie des revenus assez modiques qu'elle retirait de la Servie, et qui n'ont jamais été à charge aux habitants qu'à cause du mode irrégulier de leur perception.

Ces observations et toutes celles que la marche de la négociation suggèrera à V. E., serviront sans doute à retracer aux députés serviens ce qu'ils doivent espérer et solliciter, tandis que d'une autre part vos insistances à la Porte amèneront, nous aimons à l'espérer, l'arrangement prompt et définitif que les intérêts respectifs réclament.

Recevez etc.

XII

Extraits de différents rapports sur les affaires de la Servie avec les remarques du ministère impérial.

Les députés serviens à Constantinople réclament l'intervention de la mission impériale auprès de la Porte pour l'exécution des clauses stipulées par la Convention d' Ackerman.

1-o

Pour la liberté religieuse. L'exercice public du culte et de toutes les cérémonies du rite orthodoxe, y compris le son des cloches. La liberté de bâtir des églises dans les villes et les villages, sans autorisation spéciale du pacha de Belgrade et sans lui offrir une rétribution pécuniaire. Que le métropolitain de la Servie et les évêques ses suffragants ne soient plus à la nomination du patriarche de Constantinople, mais à celle du prince et des députés de la nation, qui les choisiront parmi les ecclésiastiques du pays, en ne conservant d' autres rapports avec le chef de l'église grecque que celui de la confirmation canonique moyennant une offrande de 10 m. piastres, payables

au patriarche à chaque nouvelle élection de métropolitain. Que les héritages des évêques, ou autres individus de l'état monastique décédés en Servie, soient employés à des établissements pieux et d'utilité publique dans le pays, et qu'enfin les prérogatives de l' église et du clergé serviens soient assimilées en tout point à celles dont jouissent les églises de la Valachie et de la Moldavie.

Réponse de Mr. de Ribeaupierre aux députés serviens ad I-o. Il approuve ces réformes et conseille aux députés d'en faire la proposition au patriarche de Constantinople en leur promettant l'appui de la mission impériale auprès de Sa Sainteté

Dans sa dépêche au ministère impérial. Mr. de Ribeaupierre ajoute, que cette concession une fois obtenue en faveur de la Servie, pourrait servir d'antécédent utile pour la solution d'une question semblable qui doit s'élever en Grèce, après sa séparation de l'empire ottoman.

Observations de Mr. le maréchal Diebitch ad I-e. Il appelle l'attention du ministère sur cette importante question de l' affranchissement de l' église servienne. Il y voit des avantages pour le pays mais il croit aussi, que cette mesure achéverait d'ôter au siège patriarcal de Constantinople le peu de considération dont il jouit encore en Turquie.

Remarques du ministère ad I-o. L'exercice public du culte, l'édification des églises, l'emploi des legs à des institutions publiques et la diminution des redevances pécuniaires envers la caisse patriarcale, toutes ces démandes sont d'une justice incontestable, elles se rattachent à la liberté religieuse stipulée par la Convention d' Ackerman et pourraient être par conséquent appuyées, soit auprès de la Porte, soit auprès du patriarche. Mais on ne saurait considérer de même, le désir exprimé par le prince Milosch de nommer les évêques de la Servie et de ne laisser au patriarche qu'une suprématie spirituelle ou plutôt nominale.

Une telle innovation, qui sera peut-être jugée indispensable pour la Grèce, devenue puissance indépendante. ne saurait être reconnue comme une nécessité pour la Servie, dans sa situation politique actuelle. Il résulte d'ailleurs de l'aveu consigné dans le mémoire des députés serviens, qu'il n'existe encore dans leur pays ni école publique, ni imprimerie, ni même des livres. Il est donc à supposer que le clergé, plongé dans la même ignorance que le reste de la nation, fournirait difficilement du moins pour plusieurs années encore, des sujets dignes de remplir les hautes fonctions de la prélature et capables de diriger la bénigne influence de l'église sur un peuple religieux, mais si peu avancé en civilisation.

L'exemple des franchises dont jouissent les églises moldavo-valaques ne saurait être invoqué par les Serviens.

1. parce que ces prérogatives faisaient partie des stipula-

tions qui avaient placé *ab antiquo* ces provinces sous la suzeraineté de la Porte.

2. parce que des rapports de bonne harmonie et d'obédience spirituelle étaient constamment entretenus entre l' église des principautés et le siège patriarcal par les hospodars grecs, et plus anciennement par les princes indigènes, qui faisaient même fréquemment de riches donations en biens-fonds aux églises de Constantinople et de Jérusalem. Mais si ces considérations et d'autres qui se rapportent à l'unité tant désirable dans les communions chrétiennes existant en Turquie, doivent faire désister les Serviens de leur demande de procéder eux-mêmes à la nomination de leurs prélats, il est d'une autre part très juste qu'ils obtiennent le redressement des abus auxquels chaque nouvelle nomination de métropolitain donnait lieu, et qu'ils puissent même conclure avec le patriarche un concordat qui assure des franchises à l'église de la Servie, sans nuire aux droits et à la suprématie du siège de Constantinople.

2-o

Election du chef de la nation. Les députés demandent que la dignité de prince de la Servie soit reconnue héréditaire dans la personne et la famille de Milosch Obrenovitz. Ils fondent cette prétention sur les titres que ce chef a acquis à la confiance de la Porte par des services signalés et une fidélité éprouvée, ainsi que sur les suffrages unanimes de sa nation qu'il administre depuis quinze ans avec vigueur et justice.

Les Serviens considèrent d'ailleurs l'établissement d'un pouvoir héréditaire comme étant dans les intérêts bien entendus de la Porte, en ce qu'il préserverait le pays des troubles, tels que ceux qui ont affligé plus d'une fois la Valachie et la Moldavie sous le régime des hospodars temporaires, et qui en se renouvelant en Servie pourraient y appeler l'intervention des puissances étrangères.

La députation observe que Milosch Obrenovitz ne cherche point à assurer le pouvoir à sa famille dans de vues d'ambition, ni pour des avantages personnels, qu'il désire uniquement d'introduire dans sa patrie un ordre de choses stable, et qu'il serait prêt à résigner le gouvernement à celui de ses concitoyens qui réunirait les suffrages de la nation

Dans le cas où le mode héréditaire répugnerait au gouvernement ottoman, les Serviens se cotenteraient du droit qu' aurait leur prince de nommer lui-même son successeur parmi les familles les plus considérées du pays, afin d'éviter les dissensions et les désordres qu'amène toujours l'élection d'un nouveau chef.

Réponse de Mr. de Ribeaupierre. Tout en reconnaissant les avantages qu'offrirait à la Servie un gouvernement héré-

ditaire, il observe aux députés que l'initiative de cette proposition leur appartient et qu'en la faisant à la Porte, ils peuvent compter sur l'appui de la mission. Dans son rapport au ministère, Mr. de Ribeaupierre ajoute, qu'il n' a pas cru devoir détruire entièrement les espérances de Milosch, afin de conserver sur son esprit une influence utile.

Observation de Mr. le maréchal Diebitch ad 2. Il considére l'établissement d'un pouvoir monarchique et héréditaire en Servie comme un bienfait pour ce pays. Il y voit un moyen de compléter le système d'états indépendants formés autour de l'empire des Ottomans, mais il croit que cette combinaison diminuerait l'influence de la Russie sur la Servie et favoriserait celle de l' Autriche. Le maréchal observe aussi que le caractère personnel de Milosch n'offre pas de garanties suffisantes qui puissent porter la Russie à coopérer à son élévation.

Remarques du ministère ad 2 Aucune de nos transactions anciennes et récentes avec la Porte ne stipule ni explicitement ni implicitement la formation d'une principauté héréditaire en Servie, et quand même la cour impériale serait pleinement convaincue des avantages d'une concession semblable de la part du gouvernement ottoman. Elle ne se croirait pas en droit de la lui proposer, peut-être même nuirait-elle à l'exécution prompte et entière des clauses stipulées dans la Convention d' Ackerman, en abordant dans ce moment une question nouvelle et si grave.

Néanmoins, si par une négociation ultérieure entre les députés serviens et la Porte, celle-ci consentait à reconnaître Milosch Obrenovitz comme prince à vie, la cour impériale applaudirait à cet arrangement, et surtout s'il est réclamé par les voeux d'une grande partie de la nation.

3-o

Administration interieure. La Porte serait invitée à accorder au prince Milosch, assisté d'un conseil national, le pouvoir législatif et l' autorisation expresse de donner à la Servie une organisation intérieure basée sur les principes en vigueur dans d'autres pays de l' Europe et plus spécialement sur la legislation française.

Le maintien de la police et du bon ordre ne pouvant être confié qu'à une force armée dévouée au gouvernement, les députés proposent la formation d'un corps permanent de 6000 hommes et la remise aux Serviens d'une des places fortes du pays, qui servirait au besoin de lieu de sûreté aux membres du gouvernement, aux archives et à la caisse nationale. Le prince Milosch considère ces mesures de sûreté publique comme indispensables dans un pays qui a été plus d'une fois et naguère encore en proie aux insurrections et aux brigandages, et

qui, placé entre les possessions ottomanes et celles de l' Autriche, ne saurait invoquer dans un moment de danger les secours immédiats de la cour protectrice.

Vu l'importance de la possession d'une place fortifiée, les Serviens seraient disposés à faire des sacrifices pécuniaires pour obtenir de la Porte la cession de Belgrade, ou du moins la permission de construire à leurs frais une forteresse du second ordre.

Réponse de Mr. de Ribeaupierre ad 3. Il reconnaît la nécessité d' introduire en Servie une organisation régulière et des lois positives, mais il refuse d' intervenir auprès du gouvernement ottoman pour la cession d' une place forte.

Remarques du ministère ad 3. Il est à prévoir en effet, que la Porte rejettera cette demande en objectant avec toute apparence de raison, que le gouvernement local trouvera toujours un asyle assuré, en cas d' insurrection ou de danger, dans les places occupées par les garnisons turques. La mission impériale ne saurait donc appuyer cette proposition, mais elle ne sera que plus en droit d'insister sur les mesures de police intérieure réclamées par les Serviens, et notamment sur la formation d'un corps de troupes à la solde du pays et à la disposition du gouvernement.

La mission appuyerait également l'autorisation réclamée par le prince Milosch. de procéder de concert avec les primats de la nation à la confection d'un recueil de lois civiles et criminelles et à l'organisation des tribunaux réguliers. Toutes ces améliorations se liant essentiellement à l' indépendance de l' administration intérieure de la Servie, stipulée dans la Convention d' Ackerman, la Porte ne saurait s'y refuser.

Il est toutefois nécessaire de faire observer aux députés serviens, qu'il serait aussi inutile qu' absurde de vouloir assimiler leur législation à celle des grands états de l' Europe, ou de puiser dans le code français des réglements et un ordre de choses qui ne se trouveraient nullement en rapport, ni avec les anciens usages, ni avec les moeurs de leur nation.

4·o

Restitution des districts détachés de la Servie en 1812. La délimitation de ce territoire pouvant donner lieu à des délais et des contestations entre le commissaire de la Porte et les préposés serviens, le prince Milosch avait sollicité de Mr. le maréchal Diebitch l' envoi d'un commissaire russe sur les lieux. Cette demande ayant été éludée, les députés expriment leur crainte de voir la malveillante obstination de la Porte mettre des obstacles à l'arrangement définitif de cette affaire.

Remarques du ministère ad 4. Si des contestations venaient à s'élever entre les commissaires turcs et ceux de la Servie ou si l'on se refusait de part et d'autre à quelques concessions

nécessaires pour la délimitation de ce territoire, la mission impériale pourrait proposer à la Porte l' envoi sur les lieux d'un commissaire russe comme assistant et conciliateur. Cette proposition suffirait peut-être pour déterminer le gouvernement ottoman à accélérer la séparation des districts réclamés.

5-o

Réunion des impôts en un seul. Indépendamment de cette réforme essentielle pour le bien-être du pays. les Serviens désirent obtenir de la Porte l' abolition des redevances en numéraire et en nature qu'ils payent au pacha de Belgrade et aux officiers de sa suite et qui montent à la somme d' environ six cent mille piastres

Le prince Milosch sollicite en outre de la générosité de Sa Hautesse qu'Elle lui octroie, en récompense de ses loyaux et nombreux services, les revenus des douanes, ainsi que les rentes de quelques terres de la couronne situées en Servie. Il serait prêt à faire quelques sacrifices pécuniaires pour cette concession, qui n'est pas d'ailleurs sans exemples, puisque les hospodars perçoivent pour leur liste civile différentes branches des revenus des principautés.

La députation propose différentes autres réformes d'une importance secondaire, et se dit autorisée à porter le maximum du tribut annuel de la Servie, après la réunion de six nouveaux districts, à deux millions de piastres, tribut considérable comparativement à celui de 620.000 piastres que la Porte reçoit de la Valachie et de la Moldavie, quoique ces provinces surpassent de beaucoup la Servie en étendue, en population et en ressources commerciales.

Réponse de Mr. de Ribeaupierre ad 5. Il approuve les vues du prince Milosch relativement à la diminution des impôts et promet d'en appuyer la demande conformément aux traités.

Remarques du ministère ad 5. Les traités n'obligent pas la Porte d' assurer à la Servie les mêmes privilèges qu'aux principautés et la députation courrait risque de faire considérer ses demandes comme exagérées, en cherchant à établir une similitude parfaite entre les immunités stipulées pour leur pays et celles dont ces provinces jouissent *ab antiquo.*

La réunion des impôts en un seul, qui ne dépasserait de beaucoup la somme proposée par le prince Milosch, et l'abolition des redevances que l'on payait jusqu'à ce jour au pacha de Belgrade, sont les conditions principales sur lesquelles la mission de Sa Majesté devra insister auprès de la Porte. Elle ne refusera point d'appuyer la demande pour le chef de la nation d'une liste civile assignée sur les revenus des douanes à condition toutefois que cette concession ne soit pas rachetée par d'autres sacrifices à la charge du pays.

6-o

Gestion des biens-fonds que les musulmans possèdent en Servie. Les Serviens désireraient racheter entièrement ces propriétés moyennant une estimation équitable qui serait confiée à une commission spéciale.

Dans le cas où cette proposition ne serait pas agréée, ils ajouteraient au tribut annuel du pays un million de piastres, comme un équivalent des revenus en bloc de ces biens, qui consistent en terres labourables, en maisons et en fermes.

Ils rattachent à cet arrangement l' exploitation au profit de leur gouvernement des mines du pays, dont la Porte ne retire aujourd'hui que la modique somme de 3500 piastres, mais qui pourroient offrir plus tard une branche très considérable de revenu.

7-o

Liberté du commerce. Les députés déclarent n'avoir que de faibles notions sur le commerce et les franchises qu'il importerait d' obtenir pour leur pays. Ils demandent les directions de la mission impériale sur cet objet.

8 o

Institutions d' écoles, d' imprimeries et d' hopitaux. Ils espèrent que la Porte ne fera aucune objection contre ces institutions, et ils supplient la cour impériale de leur accorder la facilité d' acheter à St.-Pétersbourg des livres et une imprimerie. Les Serviens désireraient être redevables de leur civilisation à la cour protectrice et s'estimeraient heureux de voir à la tête de leurs institutions des hommes instruits venant de la Russie.

9-o

Défense aux Turcs des garnisons de s' établir dans le pays. La députation proposera à la Porte de fixer le nombre des troupes destinées aux garnisons et de défendre à tout individu musulman, soldat ou autre, de s'établir dans les villes ou les villages de la Servie. sous prétexte de régir des propriétés qu'il aurait acquises autrefois.

En 1827 le Ministère Ottoman avoit exigé que la banlieue de chaque forteresse eût pour rayon la portée d'un canon. Cette disposition serait préjudiciable sous plus d'un rapport aux habitants chrétiens dont les villages se trouvent à la proximité de ces places; et pour ôter à la Porte tout prétexte d'y insister, les Serviens consentiraient à fournir à la cavalerie des garnisons le fourrage dont elle aurait besoin.

Réponse de Mr. de Ribeaupierre ad 6, 7, 8 et 9. Il reconnaît la légitimité de toutes ces propositions et promet aussi d'informer le ministère impérial des voeux que la députation exprime au sujet de l'établissement des écoles et des hôpitaux.

Remarques du ministère ad 6, 7. 8 et 9. Le ministère impérial approuve également les démarches que la députation se propose de faire auprès de la Porte pour la régularisation des articles ci-dessus indiqués.

L'attitude actuelle de la Russie et l'état de ses relations avec la Porte offrant aux Serviens le moment le plus propice au succès de leur négociation, nous ne saurions assez recommander aux députés d'accélérer leurs instances auprès du ministère ottoman en s'attachant d'obtenir la régularisation des clauses les plus essentielles au bien-être et à la sécurité du pays, et en se désistant de quelques points d'une nécessité secondaire ou qu'on ne saurait déduire du texte des traités.

Nous considérons comme telles les demandes supplémentaires mentionnées dans le mémorandum des députés et notamment celle de l'admission des troupes serviennes dans les forteresses dans le cas d'une guerre entre une puissance européenne et la Turquie. clause qu'on ne saurait déduire ni du sens, ni de la lettre de nos traités.

Au surplus le ministère se plaît à croire que le prince Milosch qui a donné à la Russie comme à la Porte des preuves non équivoques de son expérience, de sa modération et de son dévouement aux intérêts véritables de sa nation, sentira lui-même et fera sentir à ces concitoyens tous les avantages de la situation où la Servie se trouve placée par suite de nos transactions successives avec la Turquie et qu'il reconnaîtra, qu'il est de toute justice que la Porte trouve dans la perception d'un tribut analogue à la prospérité actuelle du pays la compensation des nombreux sacrifices qu'elle fait en sa faveur.

XIII

Хатишериф султански од 7-ог ребјул-евела 1246 год. или од 3-ег августа 1830 год. који, позивајући се на онај 1829 год., пространије говори о правама Србије.

Будући да Трактат Једренски, закључен између моје Високе Порте и руског двора уговара приведеније у дјејство условија Конвенције Акерманске која овако гласи: „да ћемо се договорити с српским депутатима у Цариграду, како би се управљала с њима, и дала им се милостиво по сили царске моје заповести, издане и послане народу србскоме, поданом моје Високе Порте, њина прошенија, и њина настојивања, какоти: слобода богослуженија, внутрење правленије, присоједиженије одтргнутих предјела, утврђење данка, прав-

леније турских притјажанија, слобода путовати поради трговине са својим паспортима, слобода постановити типографије, шпитаље, школе, забрањеније Турцима пребивати у Србији, кромје оних, који нарочито имају налог чувати тврдиње како год и право имати неко представитељство, у колико оно не би било противно својствама поданика.“

И будући да је речени народ, који осведочава вјерност мојој Високој Порти, предмет моје царске благонаклоности, хотећи к тому додати и милост да се њина горња прошенија у ред ставе оним начином, који не би противан био дужностима и надлежном поведенију поданика, да се тако усугубе у призренију њега средства спокојства и безбједности његове, — тога ради договоривши се са депутатима српским у Цариграду, постановљено је следујуће:

1-о Речени народ извршиваће своје богослуженије у својим црквама њему принадлежећим слободно.

2-о Њихов садашњи књаз Милош Обреновић биће за награду његове вјерности к мојој Вис. Порти, по гласу берата, којим је снабдјен, взиран као књаз реченог народа, и ово достојинство биће својствено његовој фамилији. Он ће имати од стране моје Вис. Порте внутрење правленије те земље, и извршеније дјела биватиће са соутицањем скупштине састављене из поглавара земље.

3-е Што се тиче оних 6 предјела, које Срби захтјевају да им се присоједине, будући су им одтргнути били, о томе је закључено, да се тога ради наименују комисари од стране моје Високе Порте, и од руског двора, који ће имати налог да извиде право стање овог дјела и по томе ће се после поступати.

4-о Харач и сви данци утврдиће се опредјелително, а сума прихода војених притјажанија која заими и тимариоти имају у санџаку смедеревском, кромје нишког и која прелазе под власт и правленије Срба, биће прецјењена и причисљена к приходима оних предјела који ће се присојединити.

5-о Власти моје Високе Порте неће се мешати ни у внутрења дјела, ни у судејска решенија исте земље; кромје данка, ни аспре једне неће захтевати, а данак ће, као што је речено, опредјелити се опредјелително за унапредак.

6-о Кромје тога, будући желим, да речени народ може под сјенком моје царске милости, участвовати у оним ползама, које трговина даје, тога ради они Срби, који би на њу одати се желили, примаћеду од власти моје Високе Порте, по паспортима од свога књаза полученим, нуждне тескере, с којима ће моћи по мојим државама путовати, да би тамо, подобно осталим поданицима моје Високе Порте, трговали, и да ји нико, ко био да био, не сме узнемиривати, да се не сме аспра једна од њих изтезавати, као на трошкове за тескере; но да свуда нађу покровитељство и рукопомоћ и

кромје оних такса које се захтевају од ћумрука, нико неће од њих искати ни авајде, ни зеваде, нити што друго, које би изван уредбе државне било, и сваки ће се чувати, да не учини у призренију њих такова казнидостојна дјела.

7-о Што се каса еспапа који долазе београдском ћумруку да се после у Цариград пошљу, они ће амо долазити снабдјени као и до сад тескерама реченога народа, и овде ће се примити таксе зактеване од ћумрука. Сваких 7 година занимаћемо се с тим, да се опредјели премјена цјене, како би се соразмјерно умножила сума опредјелена. А што се каса еспапа, који ће излазити из ћумрука београдског да иду у друге предјеле, они ће се за унапредак присојединити с утврђеним данком, и то плаћање одсеком биће повјерено попечењу књаза Милоша.

8-о Да би се предупредили непоредци а казнили кривци, имаће књаз Милош у својој служби нуждно число војника.

9-о Срби имаће право постановљавати у својој земљи болнице за своје младежи обученије школе.

10-о Муселими и војводе неће више сушчествовати по частима Сербије гди нема градова, но правосудије вручава се књазу Милошу.

11-о Турци који притјажавају земље и добра у Сербији и који би хтели опростити се таковых, да би прекинули сва сношенија са внутреностју имаћеду годину дана времена, да ји могу Србима продавати, и то по правичној цјени коју ће опредјелити комисари тога ради наименовани. А приходи башча, винограда, добара и земаља оних који не би хтјели прекинути сношенија своја са земљом, биће, после прецјене, такође оддавани с данком хазни београдској, која ће са своје стране дужна бити давати ји надлежним притјажатељима. Кромје гарнизона градова, забрањено је сваком другом Турчину пребивање у Сербији.

12-о Народ србски даваће реченом књазу суму за његово издржање нуждну ; но тако да она не буде несносимо бреме за народ.

13-о У напредак у случају упразњенија, нови књаз који ће се именовати, получавајући благородни берат моје Високе Порте, биће дужан платити од својих собствених прихода 100.000 гроша тур. хазни царској.

14-о Митрополити и епископи које ће избирати речени народ, биће произведени од патријарха грчког у Цариграду, и да не морају сами долазити у исти престолни град.

15-о Докле год членови совјета о којима је вишеречено не упадну у тешку какву кривицу или против моје Високе Порте или против закона и уредба земаљских, донде не могу се без причине ни сбацити, ни удаљити од званија.

16-о У случају ако речени народ нађе за нуждно установити пошту за собствена своја дјела, неће се од стране

власти Високе Порте никаква препона полагати слободном пролазку поште.

17-о Ако Србин из собствене своје воље неће да служи Турчина, овај не може никојим начином зактевати од њега насилну службу.

18-о Кромје царских градова, који постоје од старина у Сербији, свако укрјепленије које је учињено од новијег времена овамо биће сасвим разрушено.

19-о Будући Сербија сочињава част моје државе, које Бог да чува, то неће нити препона, нити закосненије имати места, кад би случај наступио, да Висока моја Порта нужду има или стоку или нуждну храну за своје новце у Сербији куповати.

20-о Најпосле и агенти српски пребиваће непрестано у Цариграду, који ће дјела Сербије касајућа се одправљати.

Ове су точке установљене, и будући је и мој хатишериф милостиво по овоме издан, то је ова моја височајша заповест написана и оправљена.

А ти везиру и мола, кад узнаш њено благородно содржаније, увједомићеш о њој и вишеречени народ, да добро уразуме ову моју благонаклоност, која је дјејство моје царске милости и попеченија; и докле се год овај народ придржавао буде међу границама вјерности поданическе, донде неће престати он бивати предметом мога попеченија, и уживаће под сјенком моје заштите сваку безбједност и спокојство. Внушите му да се постара точно испуњавати дужности поданическе, и да се чува свега што би тому противно било.

Тако поступивши и обнародовавши благородни овај ферман, уписаћете га у мехћему београдску, па затим предати га реченом кнезу, да га чува.

XIV

Берат кнезу Милошу на наследно кнежевско достојанство, од 7 ребјул-евела 1246.

Владјетељ всевисочајшег царства, неумитниј, непостижимиј и безсравненија благодјетељ, који је у вјечном својем свемогућству и у неизцрпимој милости благоволио поставити свјетлу нашу калифалну особу најблагороднијим свију султана, и Високу нашу Порту прибјежиштем монарха и владјетеља, равним начином и свију страдајућих људи, и оних у којих има неудовољених желанија, благоволио је између осталих владјетелских дужности и ту наложити нам, да се, што више можно, о томе старамо, да сви царска наша благодјејанија признавајући поданици, како благородни, тако и слабомоћни и несрећници, који су Високој нашој Порти вјерно привржени, уживају најсовршенију безбједност под сјенком височајше наше милости. Сљедством тога пристоји

нам, сходно правительственим основанијама височајшег нашег царства постављати по свим мјестима наших држава правитеље, поглаваре и друге чиновнике који су способни управљати земљом и руководити дјела њена тако да се тиранство укине, а мјесто њега дјела правосудија и благости да се умноже и распростиру.

Ово је височајша наша и опредјелителна воља, да српски народ, поданик нашег височајшег царства, најсовршенију безбједност и спокојство ужива, и да се тога ради најдостојнији између њих изабере, који би к поредачном руковођењу дјела способан био. Садашњи књаз реченог народа, притјажатељ овог нашег височајшег царског берата, прави образац христијанских благородника, Милош Обреновић — кога конац пун среће да буде — уживаће благонаклоност ову височајшег нашег царског престола с отца на сина. Способност његова к управљању с реченим народом, а особито честност његова и вјерност к височајшој нашој царској особи јесу познате; и по сведочанству нашег везира Хусеин-паше, садашњег управитеља београдског, тврдо се надамо, да ће се он и унапредак удовлетворително владати, и да ће под нашим царским покровитељством по достојанију служити. Како год што у осталом височајшем нашем достоинству пристоји, дати свим онима участија у височајшој нашој царској милости, који онакова сведочанства честности, и вјерности дају, тога ради се је и наша к њему благонаклоност указала. Зато и сљедством височајшег нашег хатишерифа од 7 ребјулевела ове 1246 године даровано је књажевско књажеско достојанство српскога народа реченоме књазу за живота његовог, а после његове смрти прећи ће на његовог најстаријег сина, а по овом на његовог унука, и тим начином ограничава се то право у његовом семејству. У случају обудовленија књажеског достојинства издаће се по опредјеленију височајшег нашег хатишерифа о уредбама српском народу дарованим гласећег, нови на ово достојинство берат. По томе је височајшом нашом царском вољом, и у сљедству избора књажество ово вишепоменутому књазу Милошу Обреновићу милостивјејше даровано.

И зато смо издали срећни овај берат и заповједамо да честопоменути књаз Милош Обреновић по вишереченим условијама управља књажеством Сербије и да у свима случајима точно испуњује дужност вјерности и правосудија, а особито на то да мотри и о том да се брине да земљом добро управља, поданике да обрањује, и сва дјела тако да води и уређује, како ће и остали чиновници и поданици такође признати га за књаза, од нас височајше постављенога, да се они у свим дјелима к њему обраћају; да све што он рекне слушају, и по ономе се владају; и да речи његове, које би се касале уредба земаљских, садржани у овој нашој височајшој запо-

вести, почитују и у дјејство приводе; а он са своје стране, постојан остајући на стази покорности, подврженија, вјерности, честности, и чинећи сва усиловенија да дужности своје по височајшој нашој царској вољи испуни, никад да не пропусти она дјела земаљска, којих би извршеније нужно било височајшем нашем престолу предлагати. Најпосле треба да све силе и средства, која су му у руци употреби у извршенију добром оних дјела, која су му наложена и поглавито о том постара се, да навршн мјеру својих дужности, и зато не може се нико, ко био да био, мешати у дјела књажества. Сваки ово да зна, и сви да имају вјеру благородному овом знаку. По томе да се дјејствује.

XV

Превод главног патријаршеског конкордата, који је сачињен јелинским стилом

Јан. 1832

Константиј Божијеју милостију архиепископ константинопољски, Новаго Рима и вселенски патријарх.

У многом којечем и другоме свјатјејши патријаршески апостолически овај Новога Рима трон признаје се од осталих вишим, а навластито у томе што се он, као оно остали, у својој према посвуда наодећим се соборима православних слободној влади не ограничава; јер друге од самозаконом независимошћу управљајућих се цркви, каогод оно каква сфера, одмах по своме наоколном окретању знају своју периферију опредељену: а овај престол цара градова великога сирјеч Константина равноимени, као исто сунце на све стране просијавајући цело христоименито „Исполнениje“ осветљавајући и свише благочестија лучама огревајући, навикао је установљавати све најбоље свештене законе, како у црквенима, тако и у мирскима предметима. Почему овога света Христова велика црква, као с каквога високог гледалишта прегледајући све по свуда, и приснотечно точећи духовне благодати свему христоименитом „Исполнениjу“, и постављајући по црквама православних, архијереје, и све остало руководећи најотменијим попеченијем, прима благопријатно, штогод њеном старању свака православних црква предаје, а не одриче се, испуњавати и сва њина нужна и праведна прошенија, која се клоне на душевну ползу њених духовних чада, тако, да се ниједна од цркви не би лишавала себи пристојних и богоугодном свом разведенију и управленију сходних начина, но свака да би се право и богољубиво разводила наследијама архијератическог достоинства и благодати, имајући пасти се од својих епископа и приличнима уређенијама и сходнима преиначенијама у једно се слива-

ијући и собљудавајући. Таковом дакле суштем високом овом духовном зрелишту, и такав указујућем „достодолженъ промыслъ“, сада су, светлејши и знаменити афтент и народоуправитель целе Србије, господар, господар Милош Обреновић, благочестиви отуда „прйчетъ“ и остали православнога српскога рода преизбрани удови, богољубиво предложеније учинили о уређенију црквенога њиног стања, сообразном њиних богољубивих места политическом управленију, и судили за нуждне неке членове о будућем бирању и постављању тамошњих архијереја и о чрез ове сношенијама између наше Христове велике цркве и између тамошњег христоименитог „Исполненїя“, а при том и новчана сношенија на постојан основ положити намеривши, чега неопределеност дала би у будуће повода укоравању, и све ово у осам глава изложивши, поднели су нашој смерности, предзаседавајућој синодически, преко овде бавећих се благородних својих депутата, испросивши воопште по свему удостојити се црквенога примљенија и одобренија, да се од сада све непремјено дјејствује на општу ползу тамошњег православног „Исполненїя“, на духовно и богоугодно разведеније и на пробитачно и потребно благочиније. Тога ради прочитане бивши на опште синодическо услишаније преднаведене главе, подвргнуте су црквеном нашем расуђенију, и млогостручно претрешене и опитане, показале су се на законости основане и својствене црквеном по дужности неотложном попечењу о душевном спасенију благочестивих, у онима местима живећих христијана. По чему кад се сад ових глава хранење и набљудавање од стране поменутих старешина и осталих православних христијана српскога народа и за неизмјено оказало и пред црквом потврдило њиним општим подписаним обвезателним писмом, и кад је на то следовало и благопријатно соизволеније високога и државнога девлета, ми, пишући овим нашим патријаршеским и синодическим писмом, изјашњавамо се синодически са свјатјејшима около нас архијерејима и почитајемом по Светом Духу нашом братијом и сослужитељима, одређујемо и опредељујемо:

1-во Митрополити и епископи епархија Србије да се бирају од сада па за свагда тамо у месту из српског свештенства од светљејшег господара и српског православног народа, тако, да никакав обичај и ред од оних који владају код велике Христове цркве у начину, месту и особама избора, нигда нема, нити може имати места.

2-го Будући да по општем српскога православног народа мњенију, вољи и искању и по цркве сагласном соизволенију, један само од сада бити ће митрополит српских епархија, тј. београдски, који се прозива и целе Србије, а остали тамошњи архијереји имаће пребивати под њим за епископе, то опредељујемо и обзнањујемо да унапредак, у случају

нужде постављенија новога митрополита, пошто буде из србскога свештенства избор поставити се имајућег по ком смо рекли начину, сирјеч општим гласом свјетљејшег господара и србскога народа, тада објављујућ се од њих овај избраник (кандидат) повременоме вселенскоме патријарху и препоручујућ се, нека се има признавати и потврђивати од њих као законо и канонически *избран*, а повремени вселенски патријарх, без отлагања времена и извињавања, дужан је управити с молитвама цркве и каноничко изданије, да се извршује над избраним рукоположеније и архијерејско постављеније по црквеном образу и по свима свештенима обрјадима наше православне источне цркве.

3-ће Епископи пак Србије и они такође избирани из судског духовенства од свјетљејшег господара и преосвјаштењејшег митрополита београдскога и целе Србије, да се хиротонишу без патријаршеског изданија, самим главноначалним пуновластијем митрополита и каноническог њиног поглавара; а хиротонију и поставленије свакога епископа, објављивано по том писмама од свјетљејшег господара и митрополита, примајући и признавајући вселенски патријарх, има дужност, управљати им соизволеније и благословеније овога у својима к њима доказателнима писмама.

4-то За сваки оваки канонически избор и постављеније једнога митрополита београдског и целе Србије одређујемо и опредељујемо, непретворно и непреиначно, да се повременом вселенском патријарху приносе триста цесарских дуката и ништа више. А при постављенијама и рукоположенијама епископа тамошњих никакав данак и приносак да нема бивати ни до једне паре, и никако и шта да су дужни давати, нити свјетљејши господар, нити митрополит, нити рукоположени епископ, нити вселенском патријарху, нит општини наше Христове велике цркве, баш ништа ни под којим извјетом. Јер од рукоположенија и постављенија епископа само митрополит београдски и целе Србије да има узимати своје главноначално право од свакога епископа, и тај ред и хармонија да има унапредак владати и неизмено се отправљати, на начин да митрополит зависи од вселенског патријарха и велике цркве, а епископи српских епархија сви једном митрополиту да подлеже и од њега, као од свога началника, да зависе. Овај пак при постављенијама митрополита давани вселенском патријарху приносак од триста цес. дуката да се држи за особит и изван обичне годишње суме коју је српски народ дужан плаћати општини Христове велике цркве, у ово време за две епархије, београдску и ужичку, по три хиљаде гроша за сваку а пошто буде, да се и друге поискаване епархије саставе са српском земљом, онда ће се опредјелити и утврдити једна само општа годишња сума за све у Србији епархије.

5-то Осим ових правилних и неизбежних дајанија од триста цес. дуката при новима постављенијама митрополита вселенском патријарху и оне обичне годишње суме општини велике цркве, имају пребивати изван сваког и свакојаког новчаног другог истјазанија и са свим од каквог поискивања мирни како митрополит београдски и целе Србије и свештенство тако и сав српски народ, ништа друго не дугујући давати, нити повременоме вселенскога трона управитељу, нити општине велике Христове цркве, ни у какво време, ни за коју причину, ни под којим извјетом; при том никако и ни мало да не може повремени патријарх, нити општина велике Христове цркве имати участије какво насљедства под именом психомеридије (подушја), или како иначе од имања и добара умирућих митрополита, или епископа, и нити пак и митрополит Србије да има участије насљедија из имања умирућих епископа, јер и ови и његове ствари и добра морају прелазити у касу српскога народа, имајући служити на опште полезна и богоугодна дјела.

6-то Митрополит и епископи Србије ни по што да немају права подлагати себе дуговима, клонећи се на тегобу народа или велике цркве.

7-мо Да не испадају из архијерејског достојинства епархија Србије архијереји: митрополит без сообштателне воље повременога вселенског патријарха и без соизволенија свјетљејшег господара књаза и српског народа, а епископи без воље митрополита, њиног поглавара, и без соизволенија свјетљејшег господара књаза.

8-мо На последку опредељујемо да се од повременога преосвјаштењејшега митрополита београдског и целе Србије спомиње име вселенског патријарха, а од епископа име митрополитово на свима њиним свештеним дјејствијама. Ово дакле, што је у осам глава обузето, као општим једногласним молењем речених православних христијана, житеља Србије испрошено, и што им служи на душевно спасеније и клони се к благостојанију тамошњих православних цркви и к богољубивом разведенију, јемчећи се ми вообште и синодически настојећим црквеним нашим писмом, опредељујемо да све има силу за свакада и дјејствованије непремено и непретворно, и како од њих посредством општег писменог обвезатељства, тако и од нас и од потоњих наших прејемника, да се све отправља без икакве измене тако, како ће се непрестано указивати цркве промисао о богоугодном и безсоблазненом резведенију, и управљенију православних оних христијана и духовних наших чада. Почему за доказатељство и вјековјечно обезбјеђеније и сигурност написано је и настојеће наше патријаршеско и синодическо укрепително и потврдително писмо, које је заведено и у свештени кодекс

наше Христове велике цркве, и дано православном српском народу преко овде бавећих се благородних депутата.

У лету Спасовом 1831-ом, у месецу септембрију: — у месецу јануарију, индикту 5-м: —

„Халкидонски Захарија: — „Деркски Никифор: — Метимнејски Јаков: — Дирахијски Хрисанф: Боденски Јоаким.“

Држ. Арх., К. К. Црква и Свештенство. — Превод Вукашина Радишића. — Испореди још: у Д. Матића, *Јавно право Србије*, Београд, 1851, стр. 98. — А Илић, *Грађа за историју Српске Цркве у Кнежевини Србији*, 1833 — 1859, стр. 8—11. *Споменик XLIX*, стр. 9. *Писмо цариградског патријарха Константина о проглашењу аутокефалне српске цркве од 1832 год. месеца јануара.* Превод Д. Н. Анастасијевића.

XVI

Превод додатка к првом главном конкордату.

Григорије Божијеју милостију архиепископ константинополски Новаго Рима и вселенски патријарх.

Настојећом нашом патријаршеском и синодическом граматом вједомо твори се да — пошто је већ општини наше Христове велике цркве годишњи приносак од две епархије, београдске и ужичке, у гроша шест хиљада био опредјељен, — сада, кад се придодало Сербији још и оних шест нахија ко јима се данас изнапуњава круг српског књажества, учињен је и за ове урок такође годишњег приноска од гроша три хиљаде; и тако нова митрополија Сербије заједно с њојзи придруженима епархијама, у којима се подразумевају и скоро придоданих, као што смо рекли, шест нахија, има плаћати у почетку сваке године једну само суму приноска општини (вел. цркве), состојећу се из гроша девет хиљада, имајућим набљудавати се непременим свима онима преимућствама (пономијама) и главама, које се содржавају у оном 1831-ог спасовог лета, месеца септембрија, у мембрани отпуштеноме синодическом писму, које је онда и послано на свјетљејшег Сербије књаза. За доказатељство дакле тога дало се и настојеће синодическо писмо и послало се 1836. лета јулија 17-г.

Константинопољски Григорије; — Ираклијски Дионисије; — Кизикијски Антим; — Никомидијски Панарет; — Никејски Јосиф; — Халкидонски Јеротеј; — Тесалонијски Мелетије; — Проедр Анкирски Герасим; — Пруски Антим; — Артски Игнатије; — Филаделфијски Панарет; — Софијски Пајсије; — Ерсекијски Прокопије.

Држ. Арх., К. К. Црква и Свештенство. У преводу В. Радишића. — Д. Матић, *Јавно Право Србије*, стр. 106.

XVII

Хатишериф султански од првог дана месеца рецепа 1249 год. или м-ца новембрија 1833 који испуњава права Србије, предаје Србији одтргнуте предјеле и постановљава Данак утврђени.

Хотећи наградити српски народ, подани мом царству, за освидјетелствованије вјерности које непрестано даје мојој Високој Порти, по сјајним знацима мога милосердија и царске милости к њему издао сам 1246 године ферман, који је украшен на вр'у мојим собственим подписом, и посредством кога сам им дозволио разна права, какоти: совршено внутрење правленије, присоједињеније предјела, који су од пре од Србије одтргнути, плаћање утврђено њиних данака у једној суми, правленије имањем Турака који, кромје гарнизона, морају за рок једне године дана изићи из Србије.

Приведеније у дјејство ових разних членова одложено је до времена, докле би се известили о стварима које је требало најпре сазнати, и који је предмет био општа полза и Турака и Срба, поданика мојих. Но будући су ове сумње, касајуће се овог дјела, изјашњене, сва препјатства уклоњена, и сви начини и предложенија истолкована и разрешена, и будући је моја височајша воља, приступајући к опредјелителном издјејствовању права, дарованих поменутом народу, обезбједити и дјејство права и милости, који је почетак објављен у вишепоменутом ферману, а моји чиновници преговарали су се с посланичеством руским, те је решено следујуће:

Предјели одтргнути од Србије, бивши пре тога под препирањем, морају као и остали предјели Србије тобом књаже, управљани бити онако, као што је извиђено посредством извјештенија од стране комисара наименованих и на сама мјеста оправљених, и као што топографическе карте на истим мјестима сочињене представљају. Ови предјели јесу: Крајина, узимајући у њу и Кључ; Црна Рјека, узимајући у њу и Гургусовац, Бању и Сврљик; Алексинац с Ражњем и Параћином; Крушевац или Алаџе-Хисар; једна част Старога Влаха, узимајући у њу и једну част Новога Пазара познату под именом Брвеника; и предјел дрински састављен из Јадра и Рађевине.

Слједством тога, да би предјели ови ступили под правитељство српско, издати су и послати особити фермани паши видинском Хусеин-паши, и паши београдском Вези-паши, у којима заповједамо да се комисари како од стране Хусеин-пашине тако и од твоје изберу, пак да заједно отиду на мјеста; и да би се дјело ово довршило, то чиновници и управитељи налазећи се у сосједству паштиће се дават нуждну рукопомоћ о томе. И да би се предјели, о којима је реч, јасно опредјелили, даће се комисару, кому ово дјело буде на-

ложено, један егземплар топографическе карте, предате горепоменутом везиру.

Вишепоменути мој прошасти ферман утврдио је једну годину рока, да Турци, који живе по варошима око тврдиња, кромје Београда, могу продавати с ползом своја имања. Но будући је признано да је речени рок недовољан к томе, то им се даје дозволење пребивати у предјелима внутрењим Сербије још пет година дана, рачунајући од дана изданија и обнародованија овог фермана. За овај рок од пет година они ће зависити од надлежних везира, и биће управљени властима турским, које ће се између њих избирати.

Сва раана, нуждна како Турцима којима је одређен рок од пет година тако и свој војски гарнизона који ће на вјеки остати, треба од Срба да се даје по готове новце, и без сваког насилија и угњетенија.

Турске власти неће се ни под каквим изговором у српска дјела мешати, и живиће у обестране власти у најбољој слоги.

Турци који би хтели пре навршенија петогодишњег рока изселити се имаће сваку рукопомоћ у томе да могу с ползом имања своја продавати и премјестити своје фамилије.

А у време навршенија поменутог рока, Турци који живе у варошима морају се премјестити на друга мјеста, и они који су стањени у предградијама, кромје београдског, уњи ће с својим фамилијама или у внутреност тврдиња, тако да у напредак не може никоји Турчин у Сербији поселити се.

Но Срби мораће исплатити сходну цену земаља и притјажанија Турцима, пре него ови изиђу.

Турци устанивши се у предградију београдском нису само опредјелени да буду гарнизон овог града, но воде заједно са Србима и трговину, као што су оба народа поданици мога царства. Да би се пак више силе дало добром живљењу поменутих Турака, то ће они, живећи у предградијама београдским, стајати под повелитељством мога везира Мехмед-Вељи-паше. А да би се главна цјел, одржаније обштег спокојства, могла сачувати од сваког узмућења, то ће и Срби, као и до сада, живити у предградијама Београда. Ти, књаже, и остали српски поглавари имаћете слободан улазак у њих и излазак из њих и нико ни с једне ни с друге стране икојим начином да вас не може у том узнемиривати. И Турци, а тако и Срби, плаћајући таксе ђумручке, уживаће у Београду совршену слободу трговања, и овај ђумрук предаваће се Србима.

Кромје војника под повелитељством поменутог паше, и кромје гарнизона и чиновника српских или служитеља полицајних, нико други да не може носити оружија у предградију београдском.

Турци неће ни кућа, ни ничег другога изван овог предградија зидати.

Турци не смеду противити се полицајним уредбама које би управитељ београдски у договору с тобом, књаже, за нуждне нашао.

Ни ти, ни народ српски нећете никад против дужности поданика и подврженија дужног Порти што чинити.[1]

Вишеречени управитељ и ти ћете се совјетовати један с другим о свему, што се каса поредка и чистоте у предградију.

Допуштање иностраним поданицима да могу трговати у Београду и пребивати у његовим предградијама јесу такође точке о којима управитељ београдски и ти треба да се договарате, да би ти иностранци сваку рукопомоћ и покровитељство имали, сходно оним трактатима који између моје Високе Порте и опријатељених сила сушчествују. Који би из слободне воље хотјели или Србима или другим Турцима продавати своја имања, у Београду лежећа, они да могу то без сваког препјатства чинити.

Ни иностранци неће моћи ни у предградијама београдским, нити у другим предјелима земље имјенија непокретна притјажавати.

Неће се никаква препона полагати да Турци и Срби не продају један другом своја имања.

Сматрајући на списак данка који су Срби до сада мојој царској хазни давали, по гласу вишереченога фермана, и на знатност оних трошкова, који су нарастли, што се внутрење правленије њиховим началницима предоставља, то је за у напредак утврђен данак у суми од два милиона и три стотине хиљада гроша; у овом одсеку разумеће се ђумрук који се теби вручава, приходи од зијамета, тимара и мукаta, којих прављеније има прећи у руке Срба; харач и сви данци у обште који су до сада примани, или у готовом новцу, или у натури, кога нибуд они имена били. Данак ће се плаћати сваке године у Београду у два рока, почињући од дана Св. Димитрија текуће године, и на концу сваког шестог месеца. Срби ће руковати свим приходима свога отечества и уживаће производе својих земаља.

---

[1] У овом званичном српском преводу са француског има једна омашка, на овом месту, читав један став није преведен, који гласи:

„Conformément au règlement relatif à la population qui est en vigueur dans mes états l'émigration des rayas d'un endroit à un autre n'étant permise, les rayas des endroits soumis à ton administration, qui se transporteraient de ce côté-ci, et ceux de ce côté-ci qui iraient s'établir sans permission dans les districts de la Serbie, seront renvoyés dans leur patrie, et de cette manière on aura soin de ne pas troubler l'ordre et le règlement ci-dessus mentionné.“ Овог става нема ни у Матића, *Јавно Право Србије*, стр. 48, ни у М. Петровића, *Финансије и Установе*, I (друго изд.), стр. 307.

Кромје царских градова који постоје у Сербији од старина, сва нова укрепљенија, како ти Ћуприја, Паланка и друга позније постројена морају се са свим срушити.

Вишенаведени ови членови јесу допуњеније фермана у почетку опоменутог, и будући да се сва расположенија потврђују овим ферманом, то је међу министерима моје Високе Порте и посланичеством руским решено да се приступи к њиховом конечном приведенију у дјејство.

И будући да је и моја государска воља да се вишеизчисљени членови уравнају, тога ради сам издао овај мој благородни ферман и својеручни подпис, у отношенију тога дјела, и одпустио га на пашу београдског, који ће се с тобом договорити о приведенију у дјејство овде назначених членова; а други ферман послан је паши видинском, касајући се точног опредјеленија и утврђенија граница, о којима је реч, а и нуждних настављенија сврху осталих точка овог фермана.

Овај ферман, украшен мојим хатишерифом, издан је и зато, да би се теби сообштило стање дјела и оправљен ти је посредством Н. Н.

Тако извјестивши се о овој государственој вољи, ти ћеш се постарати да настојиш о приведенију у дјејство, и о уравненију вишеозначених точка, у договору са двема реченим пашама. И признавајући благодјејанија којима је народ српски с моје стране обасут, ти ћеш све силе своје на то управити, да у свако доба онако поступаш, како ће мојој Високој Порти по вољи бити, и паштећи се у сваком призренију оно избјегавати што би утјесненије мојих поданика било, који под твојим правленијем живе, ти ћеш о томе бодрствовати, да придобијеш и мени и себи добра желанија, и благослове с њине стране. Надам се, да ћеш се и у напредак паштити, да услуге чиниш мојој Високој Порти, и да се владаш сходно дужностима поданика, чувајући се од противног тому поступка.

ПРЕГЛЕД

ПРВИ ОДЕЉАК

ХАТИШЕРИФ ОД 1829 ГОДИНЕ

ГЛАВА I

ДРУГА ВЕЛИКА ДЕПУТАЦИЈА У ЦАРИГРАДУ, ЊЕНА УПУТСТВА И ПРВИ КОРАЦИ

март—мај 1827

СТРАНА

I — Долазак руског посланика у Цариград (1 феб. 1827). — Депутација одлази у Цариград (28 феб.). — Њен састав и општа упутства 3

II — Упутства о наследном кнежевском достојанству 6

III — Милош руској влади о наследству. — Одговор и мишљење руске владе 10

IV — Долазак депутације у Цариград (17 март 1827). — Илија Марковић и Марко Ђорђевић на Порти (19 марта). — Рибопјерово мишљење о наследном кнежевском достојанству. — Његови савети депутацији. — Милошева последња реч о наследности. 13

V — Прва аудијенција депутације на Порти (21 апр.). — Изгледи. — Милошева издашност — Герман и Рибопјер о томе. — Портина индиферентност према српском питању 19

ГЛАВА II

ПОЧЕТАК ПРЕГОВОРА И ПРЕКИД ОДНОСА ИЗМЕЂУ РУСИЈЕ И ПОРТЕ

јун—децембар 1827

— Порта према хришћанским силама због грчкога питања. — Русија и Порта у томе питању. — Депутати се туже Рибопјеру. — Његова нота Порти о српском питању (7 јун). — Забринутост депутата због опште ситуације. — Портин одговор од 8-ог јула на ноту од 7-ог јуна. — Милош о ситуацији . . . 24

II — Лондонски договор о грчком питању (24 јун). — Кораци руског, енглеског и француског посланика у корист Грчке (август). — Порта почиње неодређене преговоре с депутатима (јул—септ.). — Рибопјерово мишљење о томе. — Хаџи-Хакиф-ефендија, комесар за српске послове (2 окт.) 30

СТРАНА

III — Наваринска бој (8 окт.). — Огорчење Турака. — Француски и енглески посланик напуштају Цариград (крајем новем.). — Рибопјер исто тако (4 дек.). — Портина обећања депутатима. — Рибопјерови савети депутатима. — Њихово очајање — Султанов манифест (8 дек.). — Аустријски интервунциус о ситуацији 34

ГЛАВА III

СЕНЕТИ И УЛАЗАК БОСАНСКЕ ВОЈСКЕ У СРБИЈУ

нов. 1827 — мај 1828

I — Упуства руске владе Милошу (9 нов. 1827). — Портина уверавања Милошу. — Скупштина старешина у Крагујевцу (16 дек. 1827). — Питање о сенету (обавези) Порти 39

II — Сенети и наследно кнежевско достојанство. — Скупштински акт и обећања Хусеин-пашина. — Милошево гледиште на Портин сенет народу. — Извештај Русији (2 јан. 1828) . . 42

III — Портина политика; њен сенет народу; она објављује да ће градове у Србији посести војском. — Драгоманови покушаји да се преговара без обзира на Акерманску Конвенцију . . 47

IV — Једновремени долазак сенета и босанске војске у Србију. — Милошево изненађење и протести. — Везирова објашњења . 51

V — Мере против турских евентуалних изгреда — Стање турске војске у Србији 54

VI — Измена сенета. — Опозивање Ст. Симића из Цариграда. — Милошева оцена турске политике. — Нови драгоманови покушаји и Портини предлози (7 апр.) 56

ГЛАВА IV

СРБИЈА И РУСКО-ТУРСКИ РАТ

1828 год.

I — Руске жалбе против Порте. — Русија и њени савезници у грчком питању. — Русија објављује Порти рат (14 апр. 1828). — Руска „декларација“. — Српско и грчко питање. — Русија неће да се служи „револуционим“ средствима. — Руски савети Милошу о држању Србије 61

II — Милош и руске поруке. — Стање турске војске у Србији. — Милошево путовање кроз земљу (април). — Портини предлози од 7 априла. — Долазак Михаила Германа (28-ог апр.). — Руси прелазе Прут. — Милошево гледиште за даље преговарање у Цариграду. — Германов повратак. — Руски манифест о рату на српској Скупштини (14 мај). — Поруке депутатима и „возражења“ на Портине предлоге од 7-ог априла 66

III — Босанска војска на Дрини. — Милошеви протести и претње. — Милошеве интриге да завади Хусеин-пашу и Али-пашу Видаића. — Турски страх у Србији. — Буна у Сарајеву против султанових реформа (јун). — Босанци напуштају српске тврђаве и логор на Дрини 71

СТРАНА

ГЛАВА V

СРБИЈА И РУСКО-ТУРСКИ РАТ

1828 године

(НАСТАВАК)

I — Долазак Михаила Германа у Србију (10 јун). — Русија о Милошеву држању. — Милошев извештај Хусеин-паши и Порти о Германовој мисији. — Протест против логора на Дрини . 77

II — Портино гледиште на Србијино држање. — Германов повратак и Милошеви предлози руској влади (25 јун). — Његова изјава о евентуалном упаду у отргнуте пределе. — Милош поклања руским рањеницима 10.000 дуката. — Прикупљање информације за руски генерални штаб 80

III — Нереди у Босни. — Милошеве и Хусеин-пашине интриге против босанске војске у Србији. — Милошеве претње београдским Турцима 83

IV — Руска влада о Милошевим порукама и о аустријској политици. — Држање Аустрије према српском питању. — Руске поруке Милошу (20 јул). — Милошеве припреме и лукавство. 86

V — Скадарски везир и руско-турска војна. — Милошеве интриге код скадарског везира. — Стање руских операција у Бугарској и у Азији крајем 1828 године 91

ГЛАВА VI

СРБИЈА И РУСКО ТУРСКИ РАТ

1829 год.

I — Еволуција грчкога питања: Лондонски Протокол (10 март 1829). — Руски планови за нову кампању и Србија. — Хусеин-пашини и аустријски савети Порти о Србији 97

II — Припреме у Албанији. — Мустафа-паша, скадарски везир и Милош. — Руски успеси. — Барон Гејсмар, Милош и Мустафа-паша 102

III — Милошеве интриге код скадарског везира у корист Русије. — Одговор везиров. — Нетактичност Гејсмарова. — Руска војска прелази Балкан (поч јула). — Пад Једрена (8 август). — Паника у Цариграду 106

IV — Мустафа-паша скадарски код Видина. — Барон Гејсмар напушта Рахово (22 јул). — Нове Милошеве интриге код скадарског везира. — Мустафа-пашино кретање за Софију (18 авг.). — Поновно заузимање Рахова (22 авг.). — Заузеће Враце (2 септ.) 110

ГЛАВА VII

СРБИЈА И РУСКО-ТУРСКИ РАТ

1829 године

(НАСТАВАК)

I — Преговори за мир у Једрену. — Разни планови о деоби турскога царства и Србија. — Руска политика према Турској . 115

II — Једренски (Дренопољски) Мир (2-ог септ.). — Опште одредбе и одредбе о Србији (чл. VI). 120

СТРАНА

III — Дибић извештава Милоша о закљученом уговору (5 септ.). — Мисија Ђ. Протића и Аврама Петронијевића код Дибића. — Милошеви преговори са скадарским везиром. — Ђ. Протић и А. Петронијевић код Дибића. — Њихови кораци у корист скадарског везира 123

IV — Ратификација уговора и мисија Ђ. Протића и А. Петронијевића. — Њихов одлазак у Цариград (10 нов.) 129

V — Милошева и Србијина улога у руско-турском рату 1828—1829 132

ГЛАВА VIII

ХАТИШЕРИФ ОД СЕПТЕМБРА 1829 ГОД.

I — Рад депутације за време рата. — Порта нуди депутатима хатишериф (11 окт. 1829). — Депутати одбијају да приме тај акт. — Депутати код реис-ефендије (15 окт.) 140

II — Мисија Дим. Давидовића код Дибића. — Немогућност да сврши свој задатак. — Дим. Давидовић у Цариграду (9 дек.) . . 144

III — 18-ог нов. депутати примају хатишериф од 1-ог рибиул-ахира 1245 (18 септ. 1829). — Хусеин-паша објављује хатишериф (2 дек.). — Порта хоће да изигра обавезу о отргнутим пределима. — Руски протести због тога 148

IV — Читање хатишерифа на Скупштини у Крагујевцу (25 јан. 1830) 153

V — Милошева „абдикација“ на истој Скупштини. — Народни акт од 25 јан. 1830. — Благодарност руском цару и султану. — Свршетак Скупштине 158

ДРУГИ ОДЕЉАК

ХАТИШЕРИФ ОД 1830 ГОДИНЕ

ГЛАВА IX

ПРИПРЕМЕ ЗА ПРЕГОВОРЕ О НОВОМ ХАТИШЕРИФУ

(јан —март 1830)

I — Рибопјер у Цариграду (1 јан 1830). — Свршетак Орловљеве и Бутењевљеве мисије. — Орлов, Бутењев и Дим. Давидовић. — Давидовић предаје свој мемоар Рибопјеру (1 феб. 1830). — Милошева благодарност Орлову и Бутењеву 165

II — Односи између Дим. Давидовића и Рибопјера. — Портине тужбе против Милоша због увођења хатишерифа. — Њено пренемагање. — Рибопјерово држање 170

III — Држање везирово и Турака у Србији. — Дизање звона — Ћешаф-ефендија, Портин комисар, у Србији (фебр. 1830) — Састанак Милошев с Ћешаф-ефендијом 173

IV — Долазак комисаров у Београд. — Његова неактивност. — Рад на прегледању граница — Тешкоће према Босни. — Милошеви протести код везира и комисара 178

V — Милошеве тужбе руском посланику због тешкоћа око граница. — Његово нерасположење спрам Русије. — Рибопјеров рад на Порти и поруке Милошу 181

СТРАНА

ГЛАВА X

ДАВИДОВИЋЕВ МЕМОАР И РУСКИ ПРОЈЕКАТ ХАТИШЕРИФА ЗА СРБИЈУ

I — Давидовићев мемоар од 30-ог јан. 1830. — Мишљење грофа Орлова и Бутењева о мемоару 185

II — Претресање мемоара између Рибопјера и Давидовића. — Рибопјерове примедбе од 18 марта 1830 и пројекат хатишерифа од 26-ог априла. — Пројекат хатишерифа на Порти (1 мај) . 188

III — Примедбе министарства на пројекат хатишерифа: слобода цркве и наследство. — Рибопјеров одговор. — Рибопјерова критика хатишерифа од 1829 г. 195

ГЛАВА XI

МИЛОШЕВЕ ПРИМЕДБЕ НА РУСКИ ПРОЈЕКАТ ХАТИШЕРИФА

I — Руско схватање о улози Савета у Србији. — Савет из доживотних чланова у руском пројекту хатишерифа. — Милошеве примедбе и захтеви о томе 201

II — Рибопјер, Орлов и Бутењев о Милошевим примедбама. — Рибопјеров испад према Милошу 206

— Давидовићева забринутост. — Рибопјерова крутост и карактер. — Давидовић саветује шиљање депутације у Петроград — Нови испади Рибопјерови 212

IV — Мисија Марка Ђорђевића у Цариграду и Милошева „декларација“ о Савету 216

V — Мисија Цветка Рајовића и Аврама Петронијевића у Петрограду 223

ГЛАВА XII

ДЕБАТА О ХАТИШЕРИФУ ЗА СРБИЈУ

јун—октобар 1830 године

I — Уочи прве конференције (14 јун). — Прва конференција између Рибопјера и Портиних министара за дискусију хатишерифа (15 јун). — Депутати у конференцији. — Енергично заузимање Рибопјерово и њихова радост. — Извештај Милошу (21 јун) 227

II — Друга конференција (28 јун). — Тешкоће због питања о присаједињењу отргнутих предела. — Турски предлози. — Давидовићев мемоар о границама (3 јул). — Рибопјеров извештај министарству о тешкоћама у преговорима (5 јул) 239

ГЛАВА XIII

ДЕБАТА О ХАТИШЕРИФУ ЗА СРБИЈУ

јун—октобар 1830 године

(НАСТАВАК)

I — Турски контра-пројекат хатишерифа (5 јул). — Милошева изјава благодарности Рибопјеру. — Марко Ђорђевић износи Рибопјеру Милошеве примедбе и поруке (8 и 11 јул). — Рибопјерови одговори и његова писма Милошу од 5 и 11 јула. — Његово писмо министарству од 5-ог јула 243

II — Трећа конференција (9 јула). — Тешкоће: питање о наследности и о отргнутим пределима 248

СТРАНА

III — Рад Портиног комисара у Србији. — Конференција између њега и Милоша у Смедереву (6 и 7 маја) 252

IV — Права мисија Портиног комисара. — Поверљиви разговори између њега, везира и Милоша о наследству. — Милошеве поруке депутатима о наследству, о цивилној листи и о београдској вароши 256

ГЛАВА XIV

ДЕБАТА О ХАТИШЕРИФУ ЗА СРБИЈУ

јун—октобар 1830 године

(свршетак)

I — Повратак Портиног комисара из Србије. — Четврта конференција (24 јул). — Држање комисарово у питању о границама. — Пета, шеста и седма конференција (30 и 31 јул, 11 август). — Рђави односи између Давидовића и Рибопјера 264

II — Забринутост депутата. — Чврсто држање Рибопјерово према Турцима. — Портин комисар Милошев агент. — Порта даје наследност Милошу. — Последње примедбе депутације на хатишериф 268

III — Варош Београд и исељење Турака. — Потплаћивање и последње дискусије о хатишерифу. — Последња конференција (27 септембар). — Султан одобрава садржину хатишерифа (3 октобар). — Одлазак Портиног комисара Лебип-ефендије у Србију (11 октобар) 272

IV — Резултат мисије Ц. Рајовића и А. Петронијевића у Петрограду 277

ГЛАВА XV

ЧИТАЊЕ ХАТИШЕРИФА

30 нов. и 1 дек. 1830

I — Долазак Портиног комисара Лебип-ефендије у Београд (9 нов.). — Преговори о месту и начину обнародовања хатишерифа. — Припреме. — Односи између Милоша и Хусеин-паше. — Милошеви поклони везиру 285

II — Милошев долазак у Београд (23 нов.). — Дочек. — Долазак скупштинара у Београд. — Односи између Срба и Турака . 289

III — Свечано и службено читање хатишерифа и берата (30 нов.). 293

IV — Читање хатишерифа и берата на српском језику (1 декембра). 297

ТРЕЋИ ОДЕЉАК

ХАТИШЕРИФ ОД 1833 ГОДИНЕ

ГЛАВА XVI

ПРВЕ ТЕШКОЋЕ ЗА ИСПУЊЕЊЕ ХАТИШЕРИФА ОД 1830

I — Важност питања о границама Србије. — Питање о границама и нереди у Босни 303

II — Јадар и Рађевина за време борбе између Видања 305

СТРАНА

III — Преговори између Милоша, Лебип-ефендије и Коцебуа о границама (12 дек. 1830). — Лебип и Коцебу обилазе источну границу 309

IV — Питање о исељењу Турака из Србије 315

V — Односи између депутације и Порте 320

VI — Милош према Турцима у Србији 324

ГЛАВА XVII

БОРБА МУСТАФА-ПАШЕ СКАДАРСКОГ ВЕЗИРА СА СУЛТАНОМ

дек. 1830 — мај 1831

I — Мустафа-паша скадарски везир одриче султану покорност. — Значај тога покрета. — Босанци и покрет у Албанији . . . 332

II — Милош и Мустафа-паша 335

III — Милош и покрет Мустафа-пашин 337

IV — Кретање Мустафа-пашино и његова војска 341

V — Борба Мустафа-пашина са султановом војском 343

VI — Мустафа-пашин пораз и Милошеве неприлике 346

ГЛАВА XVIII

ХУСЕИН ГРАДАШЧЕВИЋ

1831—1832

I — Хусеин Градашчевић и борба у Босни против централне власти. — Милош према Босни. — Хасан-бегова мисија. — Милошеве интриге против Градашчевића 351

II — Пораз султанове војске код Липљана. — Милош нуди Градашчевићу своје посредовање. — Погодба између вел. везира и Градашчевића. — Предаја Мустафа-паше скадарског везира. — Градашчевић и интриге великог везира 358

III — Непријатељски односи између Милоша и Градашчевића. — Милош и велики везир. — Пораз Градашчевића (17 мај 1832) 361

IV — Милошева улога у умирењу Босне. — Резултат те политике за Србију 370

V — Градашчевићев крај: Градашчевић на аустријском земљишту; у Београду; његова смрт у Трапезунту 373

ГЛАВА XIX

ПРЕГОВОРИ О ИСПУЊЕЊУ ХАТИШЕРИФА

1831—1832

I — Бутењев као посланик у Цариграду (9 март 1831). — Први корак у корист Србије. — Рад руског и турског комисара у Србији 377

II — Конференције између Милоша и комисарâ (25 и 26 април 1831). — Коцебуово држање. — Карта Србије. — Порта и питање о границама. — Коцебуов мемоар о границама. — Конференција на Порти о питању о границама (29 мај 1831) 380

СТРАНА

II — Мисија Дим. Давидовића у Цариграду (јун—авг. 1831) — Милош и Порта. — Његово незадовољство због држања Русије. — Лебиб-ефендија, Портин комисар, напушта Србију (19 септембра 1831) 385

IV — Конференција од 22 октобра 1831. — Порта не држи своја обећања. — Милошеве тужбе Бутењеву. — Бутењевљева нота Порти од 31 дек 1831. — Бутењев против шиљања српске депутације у Петроград — Портине претње Милошу . . . 395

V — Упуства Бутењеву (дек. 1831). — Министарство одобрава Коцебуов moyen-terme — Српски послови опет у застоју. — Конференција од 3 октобра 1832 — Порта остаје при своме систему — Милош премишља о анексији отргнутих предела 403

ГЛАВА XX

БУНА У „ОТРГНУТИМ ПРЕДЕЛИМА“ И ЊИХОВО ПРИСАЈЕДИЊЕЊЕ СРБИЈИ

1832—1833

I — Порта и устанак Мехмед-Алије, египатског вице-краља (1831 до 1833) 410

II — Прилике у отргнутим пределима: изгреди читлук-сахибија . 418

III — Афера браће Вренчевића и буна у срезовима крушевачком, параћинском, ражањском и алексиначком (нов.-дек. 1832) . . 420

IV — Буна и рад депутације у Цариграду 424

V — Суђење Вренчевићима у Београду (31 јан. 1833) 429

ГЛАВА XXI

ПРИСАЈЕДИЊЕЊЕ ОТРГНУТИХ ПРЕДЕЛА

1832—1833

(НАСТАВАК И КРАЈ)

I — Скупштина у Крагујевцу и питање о отргнутим пределима (јануар 1833) 435

II — Ст. Симић и Дим. Давидовић као изасланици у Цариграду. — Њихова упуства. — Милошева писма руском министарству. — Пријам Симића и Давидовића на Порти 442

III — Милош према руском посланству у Цариграду. — Рад Ст. Симића и Д. Давидовића код посланства. — Турска на ивици пропасти од Мехмед-Алије 445

IV — Милошеве претње устанком. — Мишљење Дим. Давидовића и Ст. Симића о устанку 449

V — Милош диже буну у срезу бањском, Гургусовцу, Црној Реци и Крајини (крај априла 1833). — Његове мере смотрености и уредбе. — Окупација побуњених предела 453

VI — Порта признаје Србији заузеће отргнутих предела (13 мај 1833). — Мисија Д. Кариб-оглуа (мај 1833). — Прокламација од 29 маја 457

ГЛАВА XXII

ПИТАЊЕ О ИСЕЉЕЊУ ТУРАКА

1833 год.

I — Сеоба Турака из села и паланака. — Питање о сеоби Турака из Београда. — Портино гледиште о томе. — Орлов и Бутењев за турско гледиште. — Депутати о томе 464

СТРАНА

II — Давидовићево мишљење о држању Орлова и Бутењева . . . 470
III — Милошево држање у питању Београда 473
IV — Решење руског цара да Турци остану у Београду 477

ГЛАВА XXIII

СВРШЕТАК СРПСКИХ ПОСЛОВА

1833—1834 год.

I — Конференција од 9 септ. 1833. — Мисија барона Будберга у Србији. — Редакција дефинитивног хатишерифа по Србију. — Милошев долазак у Београд и примање царинарнице. — Аврам Петронијевић у аудијенцији код султана. — Скупштина у Крагујевцу од 1-ог фебруара и објава хатишерифа . . . 482
II — Уређење црквеног питања с Патријаршијом 497
III — Отравичавање Србије 505

ГЛАВА XXIV

ЕПИЛОГ: МИЛОШЕВ ПУТ У ЦАРИГРАД

1835 год.

Портини позиви Милошу да дође у Цариград. — Милош захтева претходно уређење свих спорних питања. — Портин повољан одзив 511
II Од Пожаревца до Цариграда (19 јул — 5 август 1835) . 521
III Боравак у Цариграду од 5-ог августа до 14-ог октобра: аудијенција на Порти, код султана (16 августа), разне свечаности, забаве и др. 525
IV — Повратак из Цариграда у Србију (14 октобар — 11 новембар). — Дочек у Србији. — Значај тога пута. — Милошева жеља да пошље депутацију у Петроград. — Одговор Русије . . . 537
Прилози 545

Незнатне штампарске грешке биће изнесене у IV-oj књизи.